

RUDOLF SIRGE

KUTSUV RADA

RUDOLF SIRGE

KUTSUV RADA

JUTUSTUSI

Kaane ja tiitli kujundanud

A. Koemets

I

Lõke padrikus

1

Väsinud inimese lohiseval sammul astus kirjanik Jaan Narmas oma korterisse ja lukustas enese järel ukse. Sest päevast alates, kui saksa okupantide välihallid tungisid linna, ei jäetud uksi enam hooletusse, eriti neis peredes, kuhu võidi oodata kutsumata külalisi. Ning Jaan Narma pere oli üks neist paljudest, kus elati alalises hirmuärevuses.

Kõhn, väheldast kasvu naine, laps käsivarrel, astus kirjanikule kotta vastu ning kergendusohet kuuldavale lastes libistas peaaegu hääletult üle sinkjate huulte:

„Õnnestus seekordki!"

„Jah, näib — nad ei jälgi mind otseselt," ütles kirjanik sonimütsi varna riputades ja tahapoole astudes. Ta asetas väikese pakikese lauale, puhastas higiseks tõmbuvaid prille, laskis palitunööbid lahti. Viidates siis pakikesele, lisas pikka:

„Võta, seal on soolaturska. Tee kartulikõrvast..."

„Said lilled ära anda?"

Jaan Narmas laiutas käsi:

„Eit kurdab rahapuudust. Tosina moone jättis maksmata."

„Jah, kui me saaksime neid ise realiseerida... Aga noh, ma arvan, et varsti pääsen ma lapsest liikvele, ja siis!"

Ta keeras paberist välja peotäie lopsakaid parafiiniga kastetud kunstmoone, pistis need ettevaatlikult vaasi aknalaual ning ta häälest kõlas mõningat lootust, justnagu oleks ta meest julgustada püüdnud selles, et kui

nad oma käsitööd jätkavad, siis nad juba hätta ei jää. Ent kirjanik heitis lohutamatult käega:

„Turg on paberlilli täis! Igaüks teeb neid . . . Muud meie käsitööline nagu ei oskaks enam tootagi . . ."

Nad teadsid väga hästi, et toota osati endiselt igasugust, samuti nagu teadsid sedagi, millest oli tingitud paberlillede uputus: see osutus ainsaks artikliks, millega okupandid lubasid kaubelda. Kuid see teadmine ei lohutanud neid kumbagi. Nad polnud käsitöölised. Olid nüüd hädaga õppinud valmistama kunstlilli ja nende külge riputanud oma lootuse. Ning seda kibedamini puudutas neid turu üleküllastus paberlilledega. Ainult et sellest polnud mõtet pikemalt rääkida. Naine võttis suure peaga soolatursa ja kadus köögi poole. Mees vajus palitus lamamistooli servale. Ta jalad tuhisesid väsimusest, tuba oli külm. Ta kohendas end puhkeasendisse, võttis raamatu põlvedele ning surus käed vaheliti varrukatesse. Nõnda armastas ta sageli mõtiskleda ja lugeda. Sedapuhku uuris ta parajasti mahukat teost Ida-Euroopa oludest XIII sajandil. Ta lehitses raamatut pikka ja kontrollis tehtud märkuste põhjal oma mälu.

Teel, eriti aga turul sagavas inimhulgas olid ta kujutluses eredalt elama löönud mõningad pildid kaugete aegade kirevatest kaubapunktidest ning turgudest; olid otsekui lihast ja verest inimestena ta vaimusilma ette kerkinud muistsed rahvavanemad ja ülikud, kes sagedasti külastasid oma kaubavooridega turge ida pool Peipsi järve ja lääne pool Läänemerd. Jaan Narmal oli käsil ajalooline teema ning nüüd kiusasid teda pildid kaubitsemisest muistsete aegade Pihkva ja Novgorodi voogavatel turgudel, kus Lembitu äriasju ajamas käies oli tutvunud vene vürstide ja sõjapealikutega ning nendega selle tagajärjel soetanud poliitilise sõprusegi, teinud 1217. aastal liidulepingu sakslaste vastu. Kui toredad lopsakas-värvilised kujutlused sellest kõigest hõljusid ta silme ees! Kuidas ta nad paberile oleks kinnitanud ja lehekülg lehekülje järel oma romaani lükkinud! . . . Ent — mis ütleksid saksa okupandid teose kohta, kus kujukalt esile tuuakse vanade eestlaste kaubaretked Rootsi ja Taani, nende pealikute püüded saada vene vürstidest enesele liitlasi võitluses maale sisse-

tungiva orduväe ja ristisõitjate vastu? Lembitu saadikud Novgorodis...? Manivald Pihkva vürstide ja ülikute keskel...? Kuidas võis seda mõista võõras okupant, kes juba muiste tungis maale vallutajana ja orjastajana, sildiks ristiusu levitamine, ning kes nüüd ähvardas hävitada nii eestlased kui ka slaavlased? Missugused järeldused tehtaks sealtpoolt säärase autori kohta? Venemeelne, kommunist! hurjutataks muidugi. Aga mis tähtsus on vaenlase hurjutamisel, kes oma vallutuste huvides ei häbene võltsida ajalugu, kelle peamiseks püüdeks on panna kõiki teisi rahvusi enese ees lömitama, sundida nende mõtlevaid päid kummardama põrmu oma raudse kanna ees. Teadagi ei lase nad säärast raamatut kunagi trükkida! Aga kas nad suudavad takistada teda kirjutamast, kas nad suudavad keelata temal, Jaan Narmal, nägemast ja kujutlemast ajaloolist tõde? Ei, isegi tappes nad seda ei suuda!

Jaan Narmas ohkas kuuldavalt, tõmbas käega üle silmade, nagu püüdes ära pühkida teda kiusavaid kujutlusi.

„Ja-jah, katsu sa aga tõde näidata!"

Mõttes olles ütles ta seda eneselegi ootamatult nõnda valju häälega, et see kostis kööki. Naine avas ukse ja päris üllatunult:

„Minuga räägid või?"

Jaan Narmas köhatas piinlikkusest.

„Ei," vastas ta. „Kirusin siin omaette neid „uue korra" olusid. Ei julge isegi enam ajalugu puudutada!"

„Asjata vaevad end vahetpidamata oma mõtetega! Nagunii praegu... Oled väsinud, puhka parem!"

„Ei saa: nad kutsuvad ja käsivad mind!"

„Kes? Mis juttu sa...?" vaatas naine kahtlevalt mehele silma.

Jaan Narmas selgitas kohe:

„Pildid! Kujutlused! Ole söönud või näljane, puhanud või väsinud — nad kerkivad ja tulevad ja käsivad: sina, Jaan Narmas, pead! Sina suudad, sina pead! Seal on Lembitu! Seal on liiduplaanid Pihkvaga... Ütle, on see kerge? Mis ma pean tegema nendega praegusel ajal, praegusel ajal? Ah?"

„Jäta nad nüüd kõrvale... Pärast!"

„Jätta kõrvale — mis? Ajalooline tõde ja õigus oma rahva minevikku käsitleda tõepäraselt! Selleks ma kirjanik olengi, et seda näidata, kujutada, teenida sellega oma aega ja rahvast, teenida progressiivset mõtet... Mõistad sa? Neil on õigus: ma suudan, ja ma pean..."

„Kas või nõnda, olgu! Praegu kuluks sulle aga pigem puhkus kui enese asjata erutamine kujutlustega. Tead isegi. Katsu, hajuta mõtted..."

Naine kadus salamisi õhates kööki. Narmas mõistis, et sel heal inimesel oli omajagu õigust, et tema mõttekäike juhtis praktiline, igapäevane eluvajadus... Kuid ohverdada oma ideed ja kujutlused eluvajaduste katteks on sama kui ennast maha müüa, anda oma vaim ja võimed okupandi päevahuvide, vägivalla teenistusse. Ei! Pigem siis juba paberlilled ja nälgimine!

Ta kohendas end istmeserval, tõmbas palitu tihedamini ümber, laskis raamatu käest. Kujutluspinge oli kõneldes veidi lõtvunud, ta jäi unistavi silmi, nagu nukralt järele vaadates taanduvaile nägemustele, silmitsema väikest rahustavate värvidega akvarelli seinal... Oh, kui palju-palju kergem oli ometi kunstnikul valada oma elamusi värvidesse!

Kas Jaan Narmas ainult mõtles, et peale pikka käiku turule ja tagasi oleks hea veidi tukastada, või tukastas ta tõeliselt, sellest ei saanud ta tol hetkel sugugi aru, kui helises uksekell, kajades nõudvalt ja käskivalt läbi korteri nagu ametlik korraldus. Ta keha võpatas nõnda, et vana lamamistool naksus, pea tõusis püstimale ja parem kõrv kerkis palitukrae vahelt välja. Ta kondine nägu, verevaesusest kahvatu ning habemekasvust sinkjas, tõmbus pingule. Koja poole väljasirutatud kael ja kergelt toolipulgale toetuv keha tekitasid tol hetkel kirjanikust kuidagi mulje nagu ehmunud kukest, kes valmistub hoogu võtma põgenevaks lennuks. Ent see kukehoiakuga mees toimis siiski teisiti. Ärajooksmise asemel ajas ta enese ettevaatlikult püsti, kiskus sügismantli siilud hoolikalt ümber põlvede ja tippis siis lühikesi samme võttes peaaegu kuulmatult vannituppa. Seal lähendas ta oma prillides näo väikesele aknaruudule kõrgel sei-

nas ning eesriide serva pisut kergitades piilus nurgeti välistrepile.

Siit trepile peaaegu täisnurgi asetsevast aknakesest oli hea piiluda. Selle piilupaiga oli kirjanik Narmas avastanud siis, kui saksa sõdurite raudkontsad peale linna sissetungimist kompsisid trepilt trepile ja võõras rusikas põrutas igale uksele, nõudes kontrolli ettekäändel avamist, siis, kui vallutajad korjasid mööda maju kokku neile mittemeeldivaid inimesi või liialt meeldivaid asjakesi, sõnaga siis, kui kirjanik Narmas kõige vähem kindel oli oma isiku puutumatuses ja kõige enam omas väikesi varukesi, mis võisid sissetungijaid meelitada röövimisele. Vajadus valmis olla kõigeks oli tookord ajanud teda piiluma. Nüüd olid asjakesed ammu juba müüdud ja söödud, esimene hirmgi taltunud. Kuid tarve oma vaatepilu järele oli jäänud, see oli saanud pooliti harjumuseks, sisse juurdunud nõnda, et nüüd enam kellelegi ust ei avatud enne hoolikat silmitsemist läbi salajase vaatepilu.

Muide, vaatepilu osutus noil aegadel äärmiselt eluliseks ja oluliseks vajaduseks. Ajad olid säärased, et iga aus inimene pidi paratamatult soetama enesele salajase vaatepilu. Ühele sai selleks ainult uksepragu või aknaauk, teisele teadlikuma sõbra sõna, kolmandale detektori kõrvaklapid, millega salaja kuulati Moskvat, neljandale võib-olla veel suurem meelekindlus ja võitlev hingelaad. Elu ummuksis, teadmatuse padrikus, täiesti isoleerituna maailmast ei olnud mõeldav vabadusega nagu õhuga harjunud inimestele. Ja kui saksa fašistide armust neile ametlikult enam õhku ei jätkunud — mis oligi siis loomulikum kui soetada enesele salajane, individuaalne õhuauk, aken ellu ja maailma. Nii- või teistsugune. Peaasi, midagi säärast, mis andis võimaluse lootuste säilitamiseks, lõi — olgu või pooliku ja vildakagi — illusiooni teisest, paremast, õiglasemast ja ausamast elust, kus puudub verine vägivald, kus inimene inimesele ei ole hundiks, vaid seltsimeheks ja sõbraks, kus ei kista üksteist metsloomadena, vaid toetatakse vastamisi parema elu rajamisel, kus on kaotatud kasuahnitsemine ja julm äri inimese tööjõuga, kus inimesele ei suruta hommikust õhtuni peale võõrast keelt,

võõrast vägivallatsevat vaimu, võõrast rassivaenust kantud hingeelu, kus inimest iga nurga tagant ei valva ega varitse fašistliku okupandi või tema käsilase viltuveninud lõust, kes vähemas kui silmapilgutuses püüab näha hädaohtu enese võimule ning vägevusele ja seepärast rõhub, surub, tallab maha, veab vangi ja tapab kõik, kes julgevad kuidagi jääda iseeneseks, truuks oma kodumaale või rahvale, julgevad kuidagi pead kergitada või õrnalt vihjata tulevase valgusekiire märkidele selles maale vajunud pimedas orjaöös.

Kirjanik Narmas ei pidanud ennast mingiks eriliseks võitlejaks ning seda ta tegelikult polnudki, kuigi ta oli sõjakuudel nõukogude ajalehtedes üsna teravalt välja astunud ründava fašismi vastu. Kirjutanud ka varem teoseid, mis sakslasi ei paitanud, tunnustas ta praegugi vajadust võitluse jätkamiseks, õigustas igati võitlust ja kadestas oma südames noid julgeid mehi ja naisi, kes relvaga käes astusid vastu fašistlikule okupandile, kes lasksid puruks ronge ja ladusid, hävitasid vaenlase tehnikat ja elavjõudu, kus aga leidsid selleks võimaluse, kes märkamatult ning salaja oskasid vaenlasele tekitada tõsist kahju. Ta sümpatiseeris niisugustele inimestele, kiitiski neid vahel nende ees, keda ta veel julges usaldada. Ise ta aga oli jäänud üksi, kaotanud sidemed, ära hirmutatud ning hirmunud ja elas seepärast äärmiselt tagasitõmbununa, aidates naisel kodus paberist lilli valmistada ja neid müügile toimetada, millest teenis oma kehva elamiskopika. Ning ega oma sümpaatiaid või imetlusi tohtinudki avaldada looritamata — seda lugesid okupandid enese vastu suunatud, aga tihti ka otse kommunistlikuks propagandaks. Ja selle eest võis kaotada oma vabaduse või pea niisama kergesti kui võitluses.

Sellepärast piiluski kirjanik Narmas trepilseisjat pikalt ja erilise huviga. Ta oli lillemüüjate juures turul poetanud paar kahemõtteliselt kõlavat lauset vägivalla kohta. Kas polnud needki sõnad lisaks kõigele muule jõudnud juba okupantide vastavasse asutusse ja kas ei tuldud sealt?

Vist siiski mitte. Trepil seisis naine. Õieti vananev daam laias kübaras, hõberebane ümber kaela, suur

moodne nahkkott käes nagu kohver. Naine kandis prille ning ta juus — niipalju kui seda viltkaabu alt paistis — näitas juba halli. Liiatigi tundus kirjanik Narmale, et ta toda inimest on varemalt ligiläheduses, kas trammijaamas või tänaval näinud koos saksa ohvitseride ja nende daamikestega. Mis inimest naine enesest kujutas, seda oli raske oletada. Ent vaevalt saadetakse säärast politseiasutusest mingi tõsisema ülesandega. Seepärast astus kirjanik Narmas üsna rahulikuna kotta, haaras võtme ja ust lahti tõmmates noogutas lubavalt trepilseisjale.

Riiete kahisedes astus võõras korterisse, sikutas nahkkinda käest.

„Lubage störida ERÜ korjanduslehega, jõuluohvriks annetusi," tõmbas ta oma kotisahtlist välja paberi.

Jaan Narmas kehitas tusaselt õlgu:

„Mul on omal perekond ja ma ei suuda neile valmistada mingit jõulurõõmu... Mida siin veel annetada?"

„Jawohl, sõjaajad. Raskused — natürlich... Meie ei tohi aga kunagi unustada seda, et füürer päästis meid bolševikkude käest..."

„Ja-jaa, kuidas seda unustada," kajastas Jaan Narmas teise sõnu, mõeldes ise samal hetkel tungivalt sellele, kus ta seda päästjate esindajat oli varemalt näinud ja kuidas praegu rutem vabaneda temast koos kõige kiidetud päästjaga.

Naine vaatas talle järsku eriliselt otsa ja ütles siis:

„Kui ma ei eksi, olete teie kirjanik Narmas?"

„Mina," kummardas Narmas kergelt.

„Lubage tutvustada: Marianne Kühl... ERÜ rühmkonna inspektor."

Naine ulatas graatsiliselt käe ning Jaan Narmas võttis selle pehme, lõhnastatud käpakese, mida ehtisid säravaks lakitud küüned ja mitu kuldsõrmust, ettevaatlikult oma suurde pihku, mis oli kartulivõtmisest ja puulõhkumisest üsna krobe ning kare. Viisakusest võõra kätt surudes peitis ta samal ajal muige huulenurka, sest naise nime kuuldes tuli talle korraga meelde kõik see, mis ta oma perelt ja ümbruskonnalt juba ammu oli kuulnud selle nime kandja kohta. See oli mingisugusest kapitalist elatuv lesk, saksik naine, kes isoleeris end

oma aiamajakesse ja kasvatas seal karjakaupa kasse. Selle harrastuse pärast hüüdis ümbruskond teda Kassi-Mariks, pidades teda kas veidrikuks või pisut napakaks. Suurt tegemist temaga kellelgi polnud. Inimesed veidi põlastasid teda, nagu tema näis põlastavat inimesigi, jagades oma hoolt ja hellust neljajalgsetele, kes täitsid ta väikese maja... Kassi-Mari... Jaan Narmas kergitas pea palitukrae vahelt kõrgemale ja palus võõrast tuppa astuda; säärane ei võinud enesest kujutada erilist ohtu.

Marianne Kühl vallandas palitunööbid, tõstis oma hõberebase õlale, tehes liigutuse, mis pidi kirjanikule ütlema, et see viisakalt tal palitu seljast aitaks. Kuid Jaan Narmas selgitas asjalikult:

„Muidugi oleks palituta hubasem vestelda. Aga pean teid hoiatama: meie korteris ulatub temperatuur ainult köögis üle nelja kraadi Celsiuse. Kuid kööki ei tihkaks ma teid paluda..."

„Nõnda? So-soo!" ümardas naine silmi. „Rike keskküttes?"

„Ei. Rike... küttematerjali saamises."

Nad siirdusid kambrisse ning Jaan Narmas ulatas tooli. Ise toetus ta oma endisele kohale lamamistooli serval, kiskudes palituhõlmad vaheliti ümber põlvede ja pistes käed varrukaisse, sest tuba oli nii jahe, et hingeaur muutus nähtavaks, jäi nagu õhku rippuma.

„So-soo!" hääldas inspektor veel kord rõhuga, vaadates võõristavalt ringi peaaegu tühjas toas, enne kui laskus kergelt toolile.

„Jah, nõnda!" kordas Jaan Narmas pilklikult. „Raamaturiiulid on tühjad... Sõime ära... Mööblit ei ole — läks sama teed..."

„Mein Gott! Ja mulle räägiti, et teil olevat väike laps majas."

„Laps — on. Palun?"

Marianne Kühl avas oma tõmblukuga käekoti, otsides sealt krabinal mingi pika kokkurullitud paberi. Ta harutas paberi lauale lahti, silus seda oma roosade küünte välkudes, võttis siis täitesulepea ning kirjutusvahendit oma töntside sõrmede vahel keerutades küsis:

„Poeg? Tütar?"

„Tütar."
„Sündis?"
„25. augustil 1941. aastal."
„Mein Gott! Lahingute ajal... Mõtelda, et samal ajal sünnib inimeselaps, kui teised surevad kuulide all," kõigutas daam pead.
„Jah, lahingute ajal. Seda juhtub. Elu ja surm on lahutamatud. Elu anda ja võtta on ju üldiselt kergem kui elu säilitada..." Ta oleks tahtnud lisada: eriti praegusil päevil, kuid vaikis järsult, hakates enesele kohmetanud näppudega põlvele koputama.
„Miks te nõnda arvate?" pani külaline sulepea käest ja tõukas omagi käed varrukaisse.
„Väga lihtsalt, miks. Teie kirjutasite praegu paar sõna paberile ja teie käed külmetavad. Mina istun tihti päevad läbi palitus ja — minul ei külmeta mitte üksi käed... Mis te arvate siis lapsest?"
Marianne Kühli roosa, hoolikalt puuderdatud lõug vajus vastu sooja ning pehmet hõberebast. Ta pilk jooksis taas üle tühja toa.
„Ma mõistan. Teil on raskusi..."
Kirjanik Narmas oleks tahtnud karjuda: ei, pole enam mingeid raskusi. Kõik, mis müüa kõlbas, on müüdud! Selleni on see „uus kord" Hitleri armust meid viinud... Ent ta laotas ainult käsi:
„Raskusi võib inimesel olla ainult niikaua, kui tal on veel, millega kombineerida. Kui ollakse kõigest lahti, tuntakse end ka täiesti vabana," ütles ta kerge irooniaga hääles.
„Miks teie ei tööta?"
„Vabandage, ma töötan. Isegi kütmata toas... Tihti ööd läbi..."
„Noh, ja siis?"
„Minu tööd ei ole kellelegi vaja... Ei ole kirjastajat!"
„So-soo. Muidugi, ma mõistan. Sõda ja paberipuudus ja... Üldse, ei ole jõutud veel kõike korraldada peale bolševikkude metsikut laastamist, mis nad siin aasta ümber toime panid... Kui tohib küsida, millest te kirjutate?" ajas naine oma ümara lõua pehme krae vahelt uudishimulikult esile.
„Kirjutan kaheköitelist romaani Lembitust!"

„Lembitu? Lubage, kas see ei olnud üks eestlaste sõjamehi, kelle poeg õpetati Saksamaal välja preestriks?"

„Oli. Rõõmustav kuulda, et teie tunnete ajalugu. Aga mina ei kirjuta pantvangi viidud pojast... Ma kirjutan isast, kes sõdis vangiviijatega..."

„Kahju. Kas see teema ei ole praegu natuke iganenud, praegu, suure ideoloogilise võitluse puhul, kus me koondame kõiki jõude bolševismi vastu, et Suur-Saksamaa juhtimisel rajada uut Euroopat."

„Võib olla. Minu töö on alustatud varem..."

„Aga kas teie ei tahaks vahepeal kirjutada midagi meie naistealbumile? Arvan, kirjanik Narma nimi oleks hästi nähtav... Ja tasu, arusaadavalt, korralik..."

„Mina? Ma ei ole tarbekirjanduse nõuetele just kohanenud!" lipsas Narmal üle huulte ning ta tundis, kuidas lõug kergelt võdisema lõi kujutlusest näha oma nime okupantide poolt trükitavais räpaseis väljaandeis, kus peateemaks, nagu ta vahel lehte silmates oli jõudnud veenduda, osutus karjuv sõim ja räuskamine kõige selle arvel, mida Jaan Narmas oma senises elus oli õigeks pidanud, mis ta südamele — kuigi sageli külmetavale ja murest kokkukiskuvale — oli praegugi kallis, soojendas teda sisemiselt nagu salajase hõõgega. Kuidas siis kujutleda enesele nende lehtedes kirjutamist?

Ent kiusaja Marianne Kühli näol jätkas:

„Mein Gott! Perekonnainimene ei või ju nõnda! Ma saan teist väga hästi aru. Mõtelge, mul on mõned väikesed kassikesed, armsad kiisud... Issand, kuidas ma neid varemalt! Ikka mõni liiter piima päevas ja alati kõige paremat, värsket liha karnist! Aga mis nüüd? Mõned raasukesed kontide küljest meie köögist ja piima mitte iga päev, mitte iga päev liitritki..."

Kirjanik Narmas tõusis, surus käed tasku, kergitas õlanukid püsti ja torkavalt Marianne Kühlile otsa vaadates tähendas:

„Mina olen lapsele vahel nädala kohta saanud liitri piima... Ja teie räägite kassidest!" Ta ütles „kassidest" säärase erilise rõhu ja mahlakusega, et madam Marianne nõksatades toolil tagasi tõmbus. Kui ta oleks aimanud, kuidas kirjanik Narmas teda ennastki tol het-

kel klassifitseeris kui rasvunud, vääritut kassikest, kes koos oma neljajalgsetega paras oleks saata nahatööstusse toormaterjaliks — ta oleks vist kabuhirmus majast välja tormanud... Nüüd ta ainult nõksatas. Ning kirjanik Narmaski taltus pea, toetudes uuesti oma tooliservale. Ent ometi väljendas kirjaniku järskus midagi säärast, mis tegi Marianne paljusõnaliseks. Ta jätkas hoogsalt:

„Taevakene, ERÜ võib anda teie lapsele piimakaardi ja suppi iga päev! Nõnda ei saa. Lasen välja kirjutada, otsekohe! Teie upute oma ajalukku ja jätate perekonna hooletusse, vabandage," edvistas ta lahkelt naeratades, „teid tuleb pisut kontrolli alla võtta..."

„Palun. Ma rääkisin teile tõtt. Ja see käib suurema osa meie vabakutseliste kohta..."

„Nende hulgas, olen kuulnud, olevat terve rida punaseid... Ja punaseid meie loomulikult ei hakka abistama. See pole ERÜ ülesanne."

„Võib-olla peetakse mindki punaseks?"

Marianne Kühl vaatas kirjanik Narmast nagu läbi lornjeti fikseerides:

„Teie? Teie vahest olite teatava mõju all... Aga teil on laps ja mina toetan teie abistamist."

„Mul on au tänada."

„Palun..." Ja Marianne Kühl väljus rebasesaba õlale visates.

Jaan Narmas laskis kuuldavale kergendusohke.

2

Umbes nädalapäevad hiljem, kui kirjanik Narmas ühel hommikul parajasti ametis oli paberist liiliaõite traadile kinnitamisega, toodi talle kiri.

See oli haruldane juhtum. Veel haruldasem selle poolest, et toojaks osutus kirjastuse naisametnik. Üldse — kiri kirjastuselt! See meenutas järsku aegu, kus säärane asi võis tähendada lepingut järjekordsele teosele, kordustrükile või ettepanekut mõne raamatu toimetamiseks. Igal juhul raha, seega ka toitu, kütust ja palju muud vajalikku perekonnale... Kuid praegu? Praegu,

saksa okupantide võimutsemise ajal, kes kägistasid viimast kui mõtteavaldust ja vaba sõna?!

Kirjanik Narmas silmitses ümbrikku suure sisemise ebalevusega ja avas selle viimaks peaaegu närviliselt tõmblevate sõrmedega.

Niipea kui ta paberi põgusalt üle oli silmitsenud, heitis ta selle lillematerjalide hulka lauale ja kirus kuuldavalt:

„Kassi-Mari, kurat!"

Naine, kes kõrvallaual liiliaõisi kuumutatud parafiini kastis, et anda neile „lopsakamat" ja „loomulikumat" olemust, viskas samuti töö käest.

„Mis see jälle? Lapsele saatis piimakaardi asemel supikaardi — kas pakub sullegi ühisköögi suppi või?"

„Hullema supi on kaela keetnud!" viskas Narmas kirja üle laua.

„Mine tea," arvas naine kirja kõrvale pannes. „Siin pole midagi kindlat öeldud: ainult et sel ja sel päeval ilmuda direktooriumi rahvakasvatuse-osakonda... Vahest ehk saad pisut vabamakski oma alalisest närvilisusest... Oled ju selle ajaga kaunis otsa jäänud..."

„Kas sa tõesti püüad uskuda, et mingi pakkumine või jutuajamine võiks mind palju parandada selles olukorras, kus kõik, mis oli sütitav ja lootustäratav, kõik, mis tõmbas elama ja töötama, on puruks lõhutud ja reostatud. Kas sa tõesti arvad, et mulle suudaks pakkuda vähematki lohutust mingi käibevahekord nende elukatega, kes kannavad oma vööpandlal kirja „Gott mit uns", otsaesisel ja varrukal aga metsalise märki. Ei... Ma lõikan paberist lilli! Jah, las ma lõikan! Need lilled ei ole loomulikud, neil pole lõhna! Aga olgu! Vähemalt ei haise see leib, mis ma nendega teenin... See on siiski aus leib..."

Naine pani oma hangunud parafiinist naksuvad sõrmed ta õlale, vaatas talle soojalt silma:

„Kuule, Jaan, ei maksa igal pool tonte näha! Meie ei teagi ju veel, milleks sind sinna kutsutakse. Nagu sa ise rääkisid, on Arutee saanud sealtkaudu paksu memuaarteose tõlkida... Vaata..."

„Jäta see! Arutee on nende inimene. Minu keeli ei ole

neile tarvis! Kas sa arvad, et nad hakkavad midagi välja andma enestega sõjajalal olevate rahvaste keeltest? Liiatigi, kus nad ennast ise peavad maailma targemaks rahvaks? Aruteele sokutati midagi saksa keelest tõlkida „eesti matsirahvale". Sel on oma otstarve. See on mürk, mida meile tahetakse sisse immutada. Kas mina peaksin. . .!"

„Ega ma seda. Aga kas võib jätta minemata?"

„Kas võib? Kui on öeldud ilmuda, ei arvestata tahtmist. See on juba nende viis meiega . . . Ainult mul tekkis seda kirja lugedes säärane veider tundmus, nagu tuleks see sealtpoolt elu . . . Mõistad, on seesugune tundmus, nagu oleks üks elu ära elatud, teine aga veel mitte alanud . . . Tühi, rusuv vaheperiood . . . Vahel tekib otse füüsiline tarve olla olematu, jah . . . surra . . . Päris tahtlikult kohe . . ."

„Jaan, sa unustad . . .!" noomis naise pisarniiske hääl.

„Jah, hea küll! Vabanda, ma ei unusta!"

Kirjanik Jaan Narmas jooksis oma tuppa ja vajus kössi lamamistoolile.

Järgmiseks hommikuks valmis tal otsus: kui oled kord juba jäänud vaenlaste hulka, siis tee sellest kõik järeldused. Ja tee õiged. Astu neile pigem külmavereliselt vastu, selle asemel et kassina küüru tõmbuda. Ei ole mõtet peaga vastu tõket tormata ja pea purustada. Ennem pisut kummardada, sest eks ütle vanasõnagi: parem elav koer kui surnud lõvi . . . Aga ta tundis juba seda otsust tehes, et ta end koerana alandada ei lase.

Taktikaliselt pidas ta siiski targemaks mitte teha hüpet tundmatusse päris pimesisilmi. Ta ei teadnud midagi inimesest ja ametnikust, kelle juurde pidi ilmuma. Mõnda neist vapslikest tegelastest, keda okupandid seadsid kupjaametitesse, mäletas ta varasematest aegadest. Ning mõned neist — kultuursemad — teadsid ka teda kui vastast kirjasõnas. Ent kellega tuleb tal tegemist teha? Ta oli kuulnud, et mõned karjeristlikumate kalduvustega sulemehed, ajakirjanikud ja kirjanikudki, olid soetanud võimukandjatega mingid sidemed ning et nood põhimõttelagedad tegelased istuvat jälle kohvikus nagu klikiaegadel. Tal ei olnud sääraste opportunistide vastu, nagu Narmas neid mõttes nimetas,

mingit lugupidamist. Kuid neilt võis ta vahest kuulda mõne sõna ametniku kohta, kelle juurde tuleb minna. Seepärast võttis ta nõuks teel direktooriumi sisse astuda kohvikusse.

Suur ja mugav kohvik kubises iga liiki sinihallis vormis ohvitseridest. Erariides külastajad kadusid sellesse mundrikandjate massi nagu nööpnõelad rohupuhmasse. Jaan Narmas pidi trepiotsal seisatama ja ajaviiteks oma kodukasvatatud tubakat piipu toppima, et ruumist ülevaadet saada. Pahemal nurgas leidiski ta silm viimaks otsitavad. Kaks temale tuntud kirjanikku istusid ajakirjaniku seltsis, kellest okupandid olid teinud oma lehe tegevtoimetaja, ja näisid hoolega vestlevat. Ta seadis sammud sinnapoole, läites teel piipu.

„Jõudu, rüütlid!" ütles ta laua kohal seisatades.

„Kõnni aga edasi ja otsi omasuguseid rüütleid!" naeris teine tuttav talle sapiselt vastu. See aga, kellega ta oleks meelsasti rääkinud, ei kergitanud peadki. Võis ainult märgata, kuidas ta kramplikult püüdis teisale vahtida ja kuidas ta kael punetama lõi.

Ajakirjanik köhatas ebamugavalt, vaadates oma lauakaaslastele.

„Härra Arutee, oleksin teiega paar sõna," lisas Jaan Narmas peaaegu kiusavalt, kuigi ta nägi, et ta osutus täiesti ebasoovitavaks külaliseks.

„Ei-ei!" tõrjus elavaloomuline Arutee kohkunult. „Minul ei ole mingit tegemist inimesega, kes läks kaasa kodumaa vaenlastega!"

Jaan Narmas tahtis midagi teravat ütelda. Kuid samas märgates, kuidas mees oma sõnu suus veeretades toimetajale kiikas ja kuidas ta piinlikkusest toolil niheles, hakkas tal temast kahju.

Ajakirjanik naeris valjult, kahe käega põlvedele tagudes:

„Klassivõitlus kohvimajas! Ah-ah-haa . . ."

Nähtavasti valmistas stseen talle suurt naudingut.

Jaan Narmas kõhkles pisut, pistis siis piibu suunurka ja astus edasi. Mida siin enam oodata? Seisukord oli selge. Viimanegi tahteraasuke nende inimestega rääkida haihtus nagu udu. Minnes laudade vahelt tagasi trepi poole, märkas ta, kuidas naised siin-seal päid

kokku pistsid ja kihistasid. Mõned julgemad isegi seirasid teda halvustava kahjurõõmuga. Kindel, et tükiks ajaks on ta nende klatšiobjektiks. Üks kurat kõik! Jaan Narmas lõi pea jäigalt püsti ning laialt oma kodukasvatatud tubaka haisu sakslaste sigarivingusse puhudes astus tehtud rahuga trepist alla.

Trepikäänakul põrkas ta kellegagi kokku. Kui ta vabandusi pomisedes ringi vaatas, tundis ta ülesrühkijas ära toimetaja vana sõbra, kollase ajalehe reporteri. Samuti tunti tedagi ja torgati kohe löögivalmilt:

„No-noh, kommunistid kah juba nii laialt liikvel, et jäävad jalgu!"

Jaan Narmas surus ägedalt läbi hammaste:

„Kui te minusuguseid juba jalgu tallate, siis võib küll arvata, mis teevad teietaolised päris kommunistidega!" Ütles ja astus kohe edasi.

Kuid ümar mees peatas teda uuesti käsivarrest haarates:

„Ärge pahandage, härra Narmas! Nali naljaks! Mina isiklikult, teate... Elame põhimõttele: vaata, üks häda on ära läinud, kaks ootavad ukse ees..." sosistas ta Narmale kähku kõrva ja astus pikal sammul trepist üles.

Narmas heitis talle pilgu järele, väristas õlgu. Koer, kes peremehe ees võõrale kihvu näitab, selja taga aga käsi lakub? Arg koer! Ent lõppude lõpuks kõlbas seegi teooria mõnele mehele lähtekohaks ja vaatepiluks. Ta tõmbas palitu ropsudes selga ja väljus ümber vaatamata tänavale.

Teda vaevas säärane tunne, nagu oleks ta nende inimestega kokku puutudes end määrinud. Oleks tahtnud käsi pesta. Võid olla küllalt vana, kuid mitte kunagi küllalt tark inimeste tundmiseks!

Direktooriumi ootetoas peitis ta enda ajalehe taha ega teinud enam mingit katset kellegagi kõnelust alustada, kuigi märkas paari tuttavat seal käivat oma audientside asju korraldamas. Kui sekretär viimaks ta kabinetti juhtis, kus kõrge härra külalisi vastu võttis, jäi ta üsna kohmetunult ukse kõrvale seisma: laua taga tõusis püsti üks tema enese aegseid koolinoorsoo tegelasi, kes oli noorena veidi katsetanud kirjandusega, kuid hiljem siirdunud ajaloo kallale ja sellelt alalt avaldanud rea artikleid, mis oma lõhnava saksameelsusega

olid Jaan Narmast solvanud. Niisiis täielik vastane ja — päris teadlik, vilksatas mõte peas. Aga ükskõik! Sel hetkel tundis ta end valmis olevat võitluseks, olgu võitluse tulemused missugused tahes.

„Kirjanik Jaan Narmas?” ulatati talle käsi üle laua.

„Teie lasksite mind kutsuda?”

„Mina!” lõi juhtiv tegelane harali sõrmedega läbi oma kõrge ruuge juuksekuhila, mis rippus lokiliselt ümber pea. „Minu ülesandeks jäi teiega rääkida. Palun, võtke istet!” osutati mugavale nahktoolile.

Jaan Narmas istus ettevaatlikult tooliservale. Säärane kobav toetumine, igal pool nagu pinnakatsumine oli talle sel ebamäärasel ajajärgul eriti kuidagi omaseks kujunenud. Selles ilmnes justnagu tema võõrus ajajärgule.

„Vaadake, härra Narmas, meile on teie käitumine kommunistide võimuloleku ajal niisama hästi teada kui teile enesele. Võib-olla pareminigi,” haaras rahvakasvatuse-osakonna mees asjal otse sarvist kinni. „Meie oleksime võinud rahulikult pealt vaadates lasta teid sicherheitsdiensti meestel vangistada ja paigutada laagrisse, kus praegu viibib suurem osa siia jäetud kommuniste ja nende käsilasi, nagu te isegi teate... Aga meie palusime teid ja mõnda teist rahule jätta...”

„Seda viga annab alati parandada,” nihutas Narmas end tugitoolil.

„Arvate?” naeris asjamees Narma repliiki naljatusena võttes. „Meil arvatakse siiski teisiti: viga tuleb parandada teil.”

„Minna ise laagrisse?” laiutas Narmas segaselt käsi.

„Jätame selle laagri! Teil kui intelligentsel inimesel on paremat teha... Vaadake, teie olete kirjutanud rea ajaloolisi romaane, mis, tõsi küll, praegu kuuluvad keelu alla, kuid mis ometi on väga populaarsed ja rahvalikud... Teie põhitoon on, nii-öelda, käremeelne, poolpunane, aga siiski küllalt rahvuslik... Sõnaga, teis on midagi, nii-öelda, rahvusliku sotsialisti taolist, mis muidugi ei tähenda mingit teadlikku rahvussotsialisti, kes võitleb järjekindlalt rahvusterviku ideaali nimel iga rahvast ühtlaselt ähvardava bolševismi vastu... Kuid pidage siiski silmas: rahvussotsialism on, nii-öelda, ees-

kätt sotsialistlik liikumine... On korduvalt toonitatud, et meie koondame enese ümber kõik sotsiaalselt terved elemendid... Teie teostes leidub vihjeid kainele ja asjalikule ajaloo mõistmisele... Kui teile pakutakse teatav elatusmiinimum ja antakse aega kohanemiseks uue Euroopa oludega, nii-öelda, ma arvan, teie, härra Narmas, ei käituks põikpeana...?"

„Ma ei mõista teid?" liigutas Jaan Narmas end taas tooliserval.

„Noh, lühidalt: meile näis, et teid kui kirjanikku on vaja säilitada ja, nii-öelda rahvusterviku idee nimel õigel kohal tööle panna... Ka meie, rahvussotsialistid, peame hoolitsema oma kaadri eest. Ja meie teeme seda. Arusaadav?"

„Palju tänu heasoovlikkuse eest! Aga mis töösse puutub, siis mina..."

„Ah, jätkem nali! Teie ei taha ometi tulla minule väitma, et tunnete rahvussotsialistliku korra juures kutsumust kujuneda elukutseliseks lillelõikajaks? Ma arvan, teie tahate jääda oma rahvale vajalikuks kirjanikuks, ning meie, nii-öelda, pakume teile selleks võimaluse..."

„Oma rahvast võib teenida mitmeti," ohkas Jaan Narmas. „Ei ole just kõige tähtsam, et kirjanik igas olukorras jääks kirjanikuks..."

„Hüva, oletagem nõnda. Kas võtaksite vastu, nii-öelda, kultuuriosakonna toimetaja koha ajalehe juures?"

„Ei!"

„Näete nüüd! Ja vaevalt te tahaksite rindelegi minna?"

„Vaevalt jah — ma tahaksin."

„Meie korra juures peab aga iga inimene olema rakendatud tööprotsessi. Rahvussotsialistlik moraal kohustab, sõjanõuded kutsuvad. Meie mobiliseerime totaalselt, kõik. Teil tuleb otsustada... Varem või hiljem. Seda demonstratiivset paberlilledega sekeldamist, mis on ainult katteks eemalehoidmisele, ei saa teie kaua jätkata..."

„Ma korjan kogemusi. Õpin tundma uut, rahvussotsialistlikku elukorda..."

„Tänaval? Vanakraamiturul? Ei! Sealt viib teekond teid varsti spekulatsiooni, nii-öelda, musta turu ringi.

Seda aga poleks vaja. On vaja ümber kasvada, õppida elu hindama uute, rahvussotsialistlike printsiipide seisukohalt."

„Justkui ei suuda enam. Kahjuks vist liiga vana..."

„Kuidas te suutsite kommunistide kasuks nende lehtedes kirjutada, raamatuid toimetada, sõja puhkedes agiteerida, kuigi polnud parteilane?"

„Nad ütlesid samuti: tuleb ümber õppida, tuleb hinnata elu uutelt, marksistlikelt lähtekohtadelt välja minnes. Ja ma püüdsin. Tundsin, et selles oli tõtt..."

„Ja meie nõuetes ei ole?"

„Ma ei tea seda veel ütelda... Niipea kui ma püüan nende sõnade mõttesse tungida, mis peavad fašistliku õpetuse sisu kokku võtma, löövad mu silmade ees kirendama paberlilled... Jah, kõik need moonid, nelgid ja liiliad, mis ma oma naisega iga päev lõikan selleks, et hinge sees hoida..."

„Teie ei taha näha, nii-öelda, vaat mis!" põrutas võimukandja rusikaga lauale.

„Tahtmisest on siin vähe abi. Ma ütleksin nõnda, et kui teatavalt vaimselt väljakujunenud, sõnaga, täiskasvanud inimeselt nõutakse tema maailmavaates ja ellusuhtumises 180-kraadilist pööret tundmatusse, siis — lubage tähendada — see inimene paratamatult hakkab end tundma katsejänesena, objektina, millega võimud opereerivad oma katselaual, kuidas tahavad, nagu õpetlased laboratooriumis... Kas ei ole aga elavate inimestega katsetamine kuritegu? Mõtelge, elavate inimestega! Õpetlased ei tarvita oma katseteks isegi arenenuma närvikavaga loomi, liiati siis inimesi... Inimene, see kõlab..."

„Ah, inimene on materjal, mis kõlbab kõigeks! Sentimentaalsus!"

„Võib olla. Kuid säärane katsealune inimene ei ole enam võimeline mingiks loovaks tööks. Väliste nõuete rahuldamiseks ehk säärane inimene püüabki veel midagi teha. Kuid see on paberlillede lõikamine, mitte sisemisest tulest sündinud vaimulooming. On siiski kaks erinevat asja: kuulekalt järgida väliseid nõudeid, või lasta oma loomingul kasvada sügavast südametulest..."

„Mõistan. Teie tahate, nii-öelda, väita, et ajaloolised

pöörded on olnud liiga järsud? On mõned pead pööritama pannud? Võib olla. Kuid," rahvakasvatuse mees laiutas käsi, „see on meie kui väikerahva saatuse paratamatus. Ilma saksa rahva juhi abita — mis oleks meist saanud? Peame sellest õieti aru saama. Meil kui rahvusel ei ole teist teed. Meie ainuke võimalus on astuda koos saksa rahvaga ja teda igati toetada praeguses suures võitluses..."

Jaan Narmas pidas mõistlikumaks mitte tormata liiga teravasse vaidlusse selle paadunud natsiga. Otsustanud enam kaitsepositsiooni asuda, ütles ta:

„Igal rahval on oma tee nagu igal üksikinimeselgi."

„Õige. Kuid see tee on vahel nii keeruline, et selle mõistmiseks peab omama väga suurt poliitilist läbinägelikkust. Teie olete arvatavasti näinud ja kuulnud, kuidas rahva kandev ja punastest pisilastest nakatamata tuumik ootas pikisilmi sakslaste nagu päästjate tulekut. Kuigi see seitsmesaja-aastase orjapõlve taustal kõlab paradoksina, nii-öelda..."

„Päästjaid võisid wehrmachtis oodata üksnes need, kelle maad või majad nõukogude võimu poolt natsionaliseeriti. Minutaolisel intelligendil ei ole selles asjas põhjust kaasa rääkida."

„Aga just teie, nimelt teie peaksite ütlema oma erapooletu ja seega ka väärtuslikuma sõna! Eks ole, härra Narmas?"

„Vähe jääb seal ütelda minutaolisel, kus..."

„Vastupidi! Just õiguse, nii-öelda, puhta õiguse seisukohalt on kõrvaltvaatajal alati kergem otsustada kui asjaosalisel poolel enesel, kellel on õigus, kellel mitte."

„Õigus? Õigus ei ole midagi absoluutset. Tavaline nähtus, et konflikti sattudes kinnitab kumbki pooltest ainult enesel õiguse olevat. See on ühe poole, ühe partei, ühe mehe õigus, õigus kui eraomandus... Sotsiaalsel õigusel ei ole midagi ühist eraomandusega... Ja nagu te vahest mäletate, mina olen oma südant kõige enam valutanud just sotsiaalse õiguse pärast..."

„Inimene, teie ei taha ometi mulle ütelda, et bolševikel on õigus?!"

„Ei. Ma ei taha midagi ütelda. Ma ainult vastasin teile oma äratundmiste kohaselt."

„Ja need teie äratundmised, teie sotsiaalse õiguse äratundmised ei sunni teid kui eestlast kuidagi seisukohta võtma bolševike metsikuste asjus eesti rahva kallal? Ma hakkan juba arvama, et oleme teiega eksinud ... Et teie olete tõesti bolševik, nagu meid ka hoiatati!"

Mees tõusis ja sigaretti läites jooksis mõne korra üle toa.

Jaan Narmas vaatles tema rabelevat ruttu oma tooliservalt ning talle meenusid erakordse teravusega pildid sellest, kuidas sakslased koos oma käsikutega tassisid tuhandeid inimesi vangilaagritesse ja kuidas neid sealt edasi toimetati kas tapale või Saksamaale sunnitööle... Mis oli sellel õigusega ühist? Või eesti meeste sunniviisi sõjaväkke ajamiselgi? Ent ta surus jälle oma viha tagasi ja ütles ainult:

„Natuke aega tagasi toonitasite teie ise, et tahate minult kuulda erapooletut ja väärikat sõna ... Ma ütlesin oma sõna ..."

„Ah, teie olete parandamatu humanist või, nii-öelda, ideoloogiline kõlupea! Peame silmas pidama huvisid, võitluse eesmärke, kurat võtaks!"

„Nimelt. Ja just nende võitluse huvide pärast ei maksaks parem rääkidagi õigusest."

„Soo? Nii et teie siis keeldute kirjutamast romaani bolševike roimadest Eestis?"

„Keeldun? Mina ei ole säärast väljendust tarvitanud!" protestis Jaan Narmas omakorda, närviliselt taskust piipu kobades. „Mina palusin teid mõistega „õigus" mitte opereerida nähtuste puhul, mis selle mõiste raami ei sünni ... Ja teie nõudsite minult õiget sõna?"

„Vaat kui libe kala, kurat võtaks!" kargas mees ärritatult laua tagant välja. Narmale näis, nagu oleks ta ülestõusmise hetkel kavatsenud midagi muud: ukse lahti tõmmata ja valve kohale hüüda, või telefonitoru haarata ja sicherheitsdiensti välja helistada. Kuid mõne sammu jooksul näis kavatsus muutuvat. Taltudes astus ta Narmale, kes samuti oli püsti tõusnud, väga ligi, tõugates talle peaaegu oma rinna vastu rinda, pungitas silmi ja kähistas surutud hääli:

„Inimene, ütelge, mis oleks teie romaani nimi! Vajan seda! Kohe!"

„ „Paala lahing"," katsus Jaan Narmas rahulikult ütelda.
„Ei kõlba! Kuulete, see ei kõlba!" käratses mees edasi.
Jaan Narmas taganes üllatunult sammu, kogeles: „Vabandage, minul ei ole teist romaani kavas..."
„Siis lähete koju ja võtate selle teise oma neetud kavasse! Marss!"
„Vabandage, ajalooline teema vaevab mind! Ma pean sellest kirjutama... Minu elamused, kujutlused... Ma ei saa praegu teisi kavasid teha..."
„Teha tuleb seda, mis kästakse! Mõistate? Ja et tunahomseks oleks pealkiri mul teada! Minu ülesandeks on kirjanikud oma erialal tööle panna. Ja ma panen nad tööle! Marss! Marss kirjutama!"
Ta otse surus Jaan Narma enda ees rinnaga toast välja ning vihast puhkivana tormas eesruumis temast kõrvale põigates teisale. Sellest, kuidas ta piki koda mühinal kuhugi edasi rühkis, järeldas Jaan Narmas, et tolle mehe poolt enam mingit halastust loota ei maksa. Kas romaan — või koonduslaager...
Või ehk siiski? Kas see viha, mida rahvakasvatuse mees nii teatraalselt tema peale välja valas, ei sarnanenud olemuselt reporteri avalikule salvamisele, mis omavahel kohe tagasi võeti. Kas tunnevad nad ise oma osa alatust ja häbenevad rahva ees? Või on see nende viis kaadrit värvata? Igatahes, kui temaga, Jaan Narmaga, praegu lõpparvet ei tehtud, siis nähtavasti loodeti temast veel midagi saada...
Palitukrae üle kõrvade, jalgade aeg-ajalt tülpimusest risti käies lonkis ta end poolviltu tuulde surudes pikkamisi kodu poole.
Oli hakanud sadama lumeloppa ning ta jalad said märjaks.

3

Lumesajule järgnes sula, mis teisel päeval tõi kaasa peene tiheda vihma. See nõrgus katustele, puudele, tänavatele nagu kaste, muutes kõik läikivalt rasvaseks, vastikult libedaks.
Peaaegu öö läbi oli Jaan Narmas tammunud, palitu

seljas, mööda oma tuba ja arutanud. Kõigiti. Aeg-ajalt oli ta lapse eest hoolitseva naise juurde astunud ja taas esile toonud mõne uue mõtte. Mõtteid oli palju — pääseteid mitte ühtegi. Ning taas kord oli Jaan Narmal põhjust kahetseda, et ta polnud evakueerunud tagalasse. Kui ta sellest naisele ühmas, tähendas viimane silmi maha lüües:

„Ja sa oleksid saanud minna, jättes mind lapsevoodisse?"

Ei! Ta polnud suutnud siis minna ega kujutlenud praegugi end võimelisena naist maha jätma. Need mõtted tuli kõrvale heita. Nendega ei tasunud erutada lähimat inimest ega piinata iseennast. Hommikul vabandas ta naise ees oma tormakust:

„Sina ära pahanda ... Kitsikusse aetud loomgi rabeleb, ime siis inimene, kelle hinge peale jahti peetakse!"

„Jõudsid sa mingile otsusele?"

„Otsusele? Mis otsusele sa oskad jõuda, kui oled nagu pimedasse padrikusse eksinud. Kindel, et igast padrikust viib rada välja. Aga enne tuleb see rada leida ja alles siis otsustada, kas seda mööda minna või otsida veel paremat..."

„Ma mõtlesin, et kui sa katsuksid aega võita ... kuidagi?"

„Kavaldada, arvad? Ei, mulle ei sobi see! Mina võin nende käes hukkuda, kuid ma ei suuda end sundida nendega vööritsema ... Ei ole minu stiil ... Tead, mitu korda meenus mulle öösel põlemasüüdatud kuiv kadakapõõsas padrikus, pimedas, tihedas padrikus ... Kord olin ma jahimeestega metsas ... Ööbisime padrikus ... Uhke oli see, kuidas põlemasüüdatud põõsas järsku heledalt valgustas kogu ümbrust ... Lõõmatab korraks kõrge, terava leegiga üles, et siis kustuda ja surra ... Ta põleb ära, aga tema tulest tekkinud valgus jääb helkima kõikide nende silmadesse ja südametesse, kes on nägijad ... Vaata, ei ole halb olla põlevaks põõsaks padrikus, korraks valgustada kogu ümbrust, kuigi tead, et..."

„Et sellele järgneb taas pimedus? Veel sügavam ja kohutavam kui enne? Et tolles pimeduses vaevalt

homme keegi mäletab, kuidas täna suri üks kirjanik sangarina... Kurb, eks ole, sõber?"
„Võib olla. Aga see on kõikide üksikult võitlejate tee!"
„Sina? Üksi? Ära unusta, sina ei ole üksi. On palju inimesi, kes taluvad alandusi, kannatavad fašistliku ikke all ja otsivad võimalusi ühinemiseks, võitluseks. Paljud neist on leidnudki võimalused... Sa ära unusta oma töökaaslasi toimetusest... Nemad ei halise..."
Narmas viskas järsku oma liiliaõied ja käärid käest, tormas naise juurde, haaras tal õlgadest, sosistas ärevalt:
„Pea! Ära enam räägi midagi! Ma ei tahtnud sind... Tänan, kallis!"
Naine surus vaikselt ta kätt, ütles teisale vaadates:
„Ja ära liialt muretse... Ma oskan juba päris hästi ...lilli lõigata."
See tuli kõik lihtsamalt, palju lihtsamalt välja, kui Jaan Narmas oma öises arupidamises oli kujutlenud. Ning tal oli järsku palju kergem ja lahedam. Külm tubagi oleks nagu muutunud soojemaks. Ent see otsus, otsus minna seda teed, erutas teda siiski niivõrd, et ta ei suutnud enam rahulikult töötada. Ta pani mütsi pähe ja hakkas rutakalt mööda tuba käima. Viimaks küsis:
„Kas tänane... supp on toodud?"
„Tahad välja minna?"
„Jah. Ei suuda töötada..."
Naine tõi väikese katlakese ja kupongidega kaardi. Jaan Narmas pistis kaardi tasku ja võttis katlakese näpu otsa.
„Ma ei jää kuigi kauaks. Vahest paar tundi," ütles ta naisele. Siis oli ta tänaval ning surus õlga ette ajades läbi udutseva vihma linna poole. Kuid ta ei läinud otse kesklinna, kus asus supiköök. Ta tegi tiire sinna- ja siiapoole, mõtles ning arutas ega märganud sugugi seda, kuidas vihmapiisad tasase klõbinaga katlakesse langesid ja selle põhja kogunes väike veeloik. Umbes pooletunnise käigu järel oli ta kesklinnast kaugemal kui kodunt väljudes. Ent ta ei pöördunud ringi. Ta suundus mereäärsesse, kitsaste ja kõverate tänavatega linnaossa sadama ning rannapargi vahel. See oli säärane linna-

osa, kus juba ammust ajast elas rohkesti liikuvat rahvast: sadamatöölisi, laevamehi, speditsioonifirmade ja suuräride transporditöölisi. Siin, kuskil kõrvalises hoovisopis teadis ta elavat ka oma noore sõbra Elmar Terakese õe, oli siin varem korra käinudki. Okupatsioonivägede linna sisse murdes oli Terake Narmale kinnitanud: kui vaja on, kui väga vaja on, otsi mind õe juurest... Seda tahtis Narmas nüüd tehagi, sest oli tõesti vaja: üksi ei suutnud ta oma otsust ellu viia. Hoolikalt ringi vaadates läks ta ühest väravast sisse.

Ta peatus kitsa, munakivisillutisega hoovi tagaosas, madala kivisöesuitsust tahmunud majakese otsaakna all ja koputas aknale. Koputas õige tasa ja ettevaatlikult, et mitte äratada naabrite tähelepanu. Kuid aknale ilmus siiski otsekohe noore naise kurnatult-kahvatu nägu. Naine tegi õhuakna lahti.

„Elmarit ei ole?" küsis Narmas peaaegu hääletult.

Noor naine raputas pead.

„Viisid ära?" päris Narmas endisel kombel.

Naine raputas jälle pead, tegi käega kaare kuhugi pargi poole ja sulges akna.

Oli selge, et ta ei saa või ei tohi praegu rohkem rääkida. Jaan Narmas viipas naisele kergelt käega ja kõndis kohe väravast välja.

Tänavale jõudes vaatas ta hoolikalt ringi, peatus pisut ja läitis piibugi, enne kui minema hakkas. Tänav oli kõrvaline. Harva eksis siia mõne saksa sõjaväeametniku jalg, kes käis sadamas asju ajamas. Kuid ette vaadata ei olnud siiski ülearune. Narmas oli mõndagi kuulnud salanuhkidest ja jälitajatest, keda sakslased olid igasuguste endiste politseitegelaste ja kaitseliitlaste hulgast palganud. Rumal oleks olnud siin nende tähelepanu äratada.

Jaan Narmas läks, katlake näpu otsas, aeglaselt ja mõtlikult astudes rannaparki. Nägu vastu märga, merelt tulevat tuult hoides nagu kajakas, kes haistab avaruste meelitavat hõngu, kõndis ta kaua mööda tühja sügisest parki, kus tuul keerutas ammu kolletanud lehti. Ta oli nõuks võtnud kõik põhjalikult veel läbi kaaluda, jahedalt ja kainelt, kuigi tundis, et pea huugas ja nägu õhetas mõttepingest. Parajasti kui ta pöördus ümber heki-

nurga, et liikuda taas merele lähemale, astus talle vastu samasuguses kulunud palitus, kraed üle kõrvade kandev mees nagu ta isegi. Ta märkas vastutulijat alles siis, kui talle järsku öeldi:

„Mis sa, Narmas, norutad?”

„Sina, Terake!” hüüatas Jaan Narmas peaaegu liigutatult.

„Mina.”

„Kuule, räägi, mis nad sinuga? Kas kutsusid ka välja ja tegid ettepaneku hakata nende jaoks propagandat kirjutama?”

„Ei. Neil pole minu aadressi.”

„Sa ei ela enam õe juures?”

„Jah . . . Ega ma ei ela . . .” venitas Terake ebamääraselt.

„Sõber, minuga on lood kehvad . . .” Ja Narmas jutustas lühidalt kõik. „Mis sina teeksid säärasel juhul?” küsis ta lõpuks.

Terake oli Jaan Narmast hästi noorem, aga nõukogude korra ajal olid nad koos töötanud ühe kirjastuse toimetajatena ning õppinud teineteist hindama, isegi usaldama. Narmale meeldis eriti noorema seltsimehe otsustusvõime. Seepärast ta ruttaski kohe oma murega lagedale.

Terake vilistas tasakesi läbi hammaste:

„Mina? Lihtsalt vist asuksin ühe majakorra võrra madalamale elama!” ütles ta viimaks, kopsides sealjuures saapakontsaga tähendusrikkalt kõnniteed.

„Sa lähtud eeldusest, et Hitler igal juhul saab lüüa . . . ?”

„Noh, ja kas sina sellest eeldusest siis enam ei lähtu?”

„Mitte just seda. Eeldused on head asjad, aga nende tähtsus on väike. Palju tähtsam on see, kas ja kuidas meie vastu peame selle ajani, millal nad” — ta viskas käelabaga õhus suure ringi — „puruks lüüakse.”

„Selge. Ja puruks lüüakse nad seda kiiremini, mida kindlamaks meie kõik jääme, mida enam meid on võitlejatena rivis. Ega sa selles järsku ei kahtle?”

„Ei, Terake, ei! Aga elu, töökavatsused . . . Iga inimese oma elu ja töö, mis saab sellest? See kõik on nii

ränk, masendav... Sina, vennas, tead, kuidas ma oma Paala jõe teemasse süvenesin, kuidas ma materjale kogusin, ajajärku ja tegelastesse sisse elasin... Sellest pidi saama minu elutöö... Nüüd tuleb aga korraga üks füüreri mehike ja käratab: teete seda, mis kästakse! Mina ei suuda... Mis sina ütled?"

Terake lähendas oma habemetüükas näo Jaan Narma vihmapiiskadest märjale näole ja ütles tõsiselt, hallide silmade karmilt välgatades:

„Mis siin ütelda! Selge. Püütakse lolle! Ära lase end õnge võtta. Pea meeles, et maailmas on palju muudki kui saksa natside sõdurisaabas ja nende kubjaste räuskamine..." Häält tasandades lisas ta sisendavalt: „Kuuldub, et teisel pool tulejoont meie kirjandus ja kunst tähistavad suurejooneliselt jüriöö sündmusi, et seal töötavad hoogsalt meie luuletajad ja heliloojad, koorid ja orkestrid... Ära kaota julgust, Jaan! Tulevad teised ajad ja — sinu romaan... ilmubki sinu elutööna... Kindel! Jää oma rahvaga! Kannata ja võitle koos rahvaga, Jaan! Lase oma mõttel küpseda. Kunst on nagu seeme mullas — kui saabub aeg, ta peab võrsuma, ja võrsubki! Ja-jah! Vahepeal aga, kui vaja, asume ära maale. Lõikame puid, kaevame maad... peamiselt aga — rajame teed... Kui meid, teetegijaid, küllalt palju on ja meie hea tee teeme, siis seda kiiremini on „mäe meeste" päevad loetud!" vilksatas irve ta teraval, nagu saarepuust lõigatud näol.

„Ah siis maale, arvad sa?" pisut pettus Narmas. „Minust ei ole maal suuremat asja töömeest..."

„Peaasi, et üldse jääd m e h e k s. Ma olin sinu pärast juba tõsiselt mures. Aga ära unusta, isegi kangelane peab kõigepealt elama ja sööma, et olla kangelane."

„Seda küll."

„Lähme nüüd lahku! Jutt venib minu jaoks pikale," vilksatas jälle mingi eriline, terav muie Terakese näol. „Aadressi ära õe juurde otsima tule. See tuuakse sulle... Nägemiseni, seltsimees!"

Ta ulatas ruttu käe, surus tugevasti ja — läks. Kui Jaan Narmas ringi pöördus, et veel midagi pärida, oli ta põõsaste vahele kadunud. Nagu lõke, mis süttib järsku pimedas padrikus ja kaob... Jaan Narmas hak-

kas pead noogutades uuesti linna poole astuma... Piserdas endiselt tüütut sügisvihma, aga ta ei märganudki seda. Täiesti mehaaniliselt jalga jala ette tõstes läks ta sinnapoole, kuhu oli pidanud minema.

Kui ta viimaks supikööki jõudis ja oma järjekorraga jagaja-näitsiku ette saabudes sellele katlakese ulatas, vaatas näitsik naeratades katlakesse, keeras selle siis kummuli ja tähendas nagu vabandavalt Narmale:

„Härra kirjanik on teel nii raskesti mõttes olnud, et pole märganudki, kuidas vihmavesi katlakesse kogunes... Eks vist mõni uus romaan ole varsti tulekul?"

„Mis?" hüüatas Jaan Narmas mõtteist üleskohutatuna. „Ei-ei," vaikis ta järsku. Oleks tahtnud hüüda, otse karjuda neile kõikidele, kes siin valgeid põlli välgutades jagasid okupantide alandusleemekest: „Ei! Mitte kirjanik! Seeklane on see, kes tuleb siia viletsat suppi kerjama!..." Ent ta haaras oma katlakese, kattis selle pealt ajalehega ning hakkas lühikesi samme võttes ettevaatlikult ukse poole astuma. Puudus jõud ja puudus julgus... Kuidas ta praegu kadestas Terakese lõikavat irvet. Ta ise polnud võimeline supijagajale vastama isegi sellega. Alles uksel, kus Marianne Kühl isiklikult talonge kontrollis ja sealjuures talle püüdis erilise lahkusega naeratada, lõid ta enesetunne ning iseteadvus solvusest taas elama. Marianne ütles:

„Eks ole meil täna hea rammus supp, härra Narmas?"

„Jah. Eriti see, mis teie isiklikult minu jaoks keetsite!" lõikas ta järsult ning põrutas ukse oma selja taga kinni.

Kümmekond sammu edasi, kus algas tihe viirpuuhekk, virutas ta katlakese kõige supiga lartsatades põõsasse. Ei! Okupantide läätseleeme jagajad, Kassi-Marid, ärgu nad arvaku, et Jaan Narmas on nüüd pehme ja küps! Kuradile nendega! Ta pühkis näpudki taskurätikusse, nagu puhastades end millestki määrivast, tõukas siis oma kitsa rinna ette ja toppis puhtad käed sügavale palitutasku...

Rada padrikust välja avanes ta vaimusilma ees laialt ning kutsuvalt nagu kevadine maantee, mis suundub läbi haljendavate aasade ja lokkavate orasepõldude kaugusse... Terakesel oli õigus, maailmas on paljugi muud peale okupantide alandava vägivalla. On vaja saada

see aadress maale... Ja siis minna, minna ja astuda. Suunata pilk tulevikku, näha, kogeda ja tunda käimasolevas võitluses tulevikuelu, õilsama ja parema elu algmeid... Jah, igas vanas peituvad uue idud, igale survele järgneb vastusurve, vägivallale vabadus ja õiglus, igast surmastki võib pakatada uus elu... Ning võidelda selle uue ja tekkiva eest — mis võiks olla üllam, mis võiks olla kaunim kui see?!

Jaan Narmas tegi liigutuse, nagu oleks ta veel kord tahtnud minema visata katlakese vääritu supileemega, lõplikult vabaneda sellest häbistavast alandusest, millesse ta end Kassi-Maril oli lasknud nõrkusehetkel kiskuda.

Paberlillede lõikajad, nii- või teistsugused okupantide suuvoodrid lörpigu seda läätseleent! Võitlejad ei võta vaenlaselt vastu ega oota mingit armuandi. Ei!

Mõni päev hiljem sidus Jaan Narmas kompsu oma väikese riidetagavara ja paar armsamat raamatut. Uks keerati lukku ja naelutati kinni. Vana, kägisevat lapsevankrikest lükates läks naine ees, Narmas järgnes talle kahe keskmise pambuga, mida ta kandis nööriga üle õla, üks ees-, teine tagapool. Ilm oli hoopis soojaks ja päikeseliseks läinud. Pehmelt silitas sügispäike vankris uinuja roosat palet ning tuul puistas ta teele kollakaspunaseid lehti nagu õisi.

„Kas sa ei karda?" küsis naine taha vaadates.

„Ei. Mida peaksin ma enam kartma? Kartus tuleb kahtlemisest. Meil ei ole milleski kahelda. Ees on ainult üks ja kindel tee. Paberlilli meie enam lõikama ei hakka... Mitte kunagi ega kellelegi... Võitleme täisväärtusliku elu ja töö eest..."

1947

Kõige tähtsam

1

Igahommikune väike tootmisnõupidamine — dispetšeritund, nagu seda tehases koduselt nimetati, — hakkas lõpule jõudma. Täna oli see isegi pikale veninud, kestnud juba üle tunni aja, ning direktor Kurvel viskas närvilise pilgu randmekellale, siis lauanurgal reas seisvatele telefoniaparaatidele.

„Niisiis," alustas ta kirjutuslaua taga püsti tõustes ja tooli eemale nihutades kokkuvõtlikult. „Kõhklustele või arvustustele vaatamata võime seltsimeeste Dubovi ja Kermeti tehnilise täiustuse tunnistada teguriks, mis meil on aidanud toodangu väljalaske tempot ühtlustada..."

„Täiesti!" kinnitas läikivalt palja pealaega vanem mees esimeselt toolirealt teisel pool lauda. „Montaažis ei esine enam ooteaegu."

Direktor, energiliste näojoontega, pisut kandilisena näiva otsaesisega mees, vaatas rahulolevalt montaažiosakonna meistrile Karl Pihile otsa, kes siin asendas osakonnajuhatajat. Hea on niisuguse inimesega töötada: alati kindel ja selgesti väljendatud seisukoht. Alati tuldvõtvate ja edasiviivate töötajate esirivis, kuigi saab juba kuuskümmend. Ta pilk peatus hetkeks osakonnajuhatajatel, inseneridel, konstruktoritel, dispetšeritel, meistritel. Siin on mehi ja naisi, inimesi mitmes vanuses ja mitmest rahvusest. Suurt enamust neist iseloomustab energiline rüht ja teovalmis hoiak. Aga seda sisemist tüsedust, rahulikku küpsust, mis talle vastu vaatab Karl Pihi hallidest silmadest ja mis otsekui

kindlust ja uut jõudu annab, — seda ta teistes ei märka. Ning seepärast enam Pihi kui inseneride poole pöördudes, kellele see otseselt on määratud, jätkab ta oma mõtet:

„Tuleb lukusseppadele Dubovile ja Kermetile anda kõik võimalused oma seadeldise viimistlemiseks, varustada tehast kindlamõõduliste kruvineetidega, et vindirull annaks pidevalt kõrgeid tulemusi ja et võiksime katseperioodi lõpetatuks tunnistada."

„Sellega läheb veel aega!" hüüdis seina ääres, otse plaanitäitmise diagrammi all istuv ümara olemisega, üht kätt püksitaskus hoidev mees poolkuuldavalt. See oli vanemkonstruktor Tõrusk.

„No-noh!" kuuldus mitmelt poolt protestivaid hüüatusi.

Kui direktor Kurvel sel hetkel oleks ohjad lõdvemale lasknud, oleksid vaidlused, mis kahe lukussepa tehnilise täiustuse ümber kestsid üle tunni ja riisusid sedapuhku suurema osa nõupidamise ajast, võinud puhkeda värske ägedusega. Vanemkonstruktor suhtus tööliste täiustusse seekord üsna jahedalt, osakonnajuhatajad ja meistrid aga heakskiitvalt ja paljulootvalt. Dispetšereil ja varustajail oli raskusi seadeldisele vastavate toortükkide hankimisega. Nõnda ei olnud mõtet enam kellelegi sõna pakkuda. Vastuoksa, direktor Kurvel ruttas lõpetama, et ise ootavate asjatoimetuste juurde pääseda, ning ütles rahustavalt kätt tõstes:

„Hea küll, seltsimees Tõrusk jääb eriarvamisele. Arvatavasti kuni peainseneri tagasitulekuni..."

„Täpsemalt: kasuteguri lõpliku väljaselgumiseni!" viskas konstruktor Tõrusk end kergitades jonnakalt.

Sellelegi hüüdele jättis direktor reageerimata. Konstruktor oli juba püüdnud näidata, et tööliste valmistatud automaatne vindirullimise seadeldis praeguse kasutamisviisi juures ei anna täit kasutegurit. Ja kui ehk üldse kunagi annab, siis ainult valitud materjali tarvitamisel. Sellepärast pidas ta otstarbekohasemaks veel kord kontrollida varustajat.

„Naelavabrik pakub masinaid. Tõmmaku meie ise needitraat," seletas see lühidalt.

„Tuleme sellegagi toime," arvas Karl Piht mõtlikult.

„Hea küll, selle võtame teatavaks ja kaalume. Seniks aga hoolitsege kruvineetidega varustamise eest vanas korras," ütles direktor ja lõpetas nõupidamise...

Kell seinal näitas juba veerand kaksteist — viimast töötundi enne lõunavaheaega. Osakonnajuhatajad ja meistrid tõusid robinal ning ruttasid tsehhidesse. Muidu tühjadesse ja vaiksetesse trepikodadesse, kuhu tsehhidest kostis ainult klõbinat või töökõlksatusi, tekkis korraga tõttavate jalgade müdin.

Montaažiosakonna meister Karl Piht kuulas seda müdinat, mis segunes kiviseinte tagant tsehhidest kostvate tööhäältega, alt õuest tulevate ning kogu maja kergelt kõmama panevate stantsilöökidega, ja tõstis ruttamata jala ühelt trepiastmelt teisele, tõustes ülakorrale, oma töökohta. Pikk kivitrepp võttis pisut hingeldama, aga ta ei pannud seda tähelegi. Tuttavad tööhääled viisid ta mõtted päevamuredele ning ta oli üsna süvenenud oma kavatsustesse, kui ühel käänakul tüsedusele kalduv konstruktor Tõrusk talle järele rühkides hüüdis:

„Seltsimees Piht, kas teil õhtupoolikul aega on?"

Peatumata küsis Piht vastu: „Mis siis oleks?"

„Peaksin teiega natuke rääkima," seletas teine tema kõrvale astudes. „Meie vaidlesime täna teineteisest mööda — kuigi võitleme mõlemad ühe sihi saavutamiseks, rütmikindla töö ja omahinna alandamise eest..."

„Noh, kui meil siht ühine on... Mis siis ikka? Vaielda võib alati... See viib asja edasi... Ainult mind paneb imestama teie jutt kasutegurist... See on ju nii käegakatsutav..."

„Näiliselt, näiliselt jah. Aga tegelikult? Kaod toormaterjalis..."

„Ja eelkõige töölised, inimesed, kes annavad oma parima. Neid ei või jätta niimoodi teadmatusse. Inimene, see on ju kõige tähtsam... Igas suhtes..." jätkas Karl Piht oma mõttekäiku, pööramata tähelepanu konstruktori väitlusele.

„Muidugi, muidugi... Aga ma arvan, seda probleemi meie siin trepil ei lahenda. Kui lubate, külastan teid hiljem!" hüüdis konstruktor ja pöördus ühest uksest oma tööruumi.

Karl Piht noogutas. Tal oli heaks kombeks kõik jutud ära kuulata. Aga harva otsustas ta midagi kellegi jutu mõjul. Ta tundis tööprotsessi viimse peensuseni, armastas ise küsimustes selgusele jõuda. Montaažiosakonna uksest sisse astudes oli ta endamisi päris kindlal veendel selles, et tublide lukusseppade Dubovi ja Kermeti esiletõstmist kollektiivi ees tuleb algatada käitiskomitee kaudu. Läbi rääkida komitee liikmetega ja siis meestele teatada. Nii ei või see asi enam kesta.

Osakond kujutab enesest pikka-pikka, heledalt valgustatud ruumi.

Kaks rida kitsaid laudu seisavad siin tihedalt otsastikku. Iga laua taga kummardub tööline kokkumonteeritava raadioaparaadi kohale. Siin, lõppmontaažis, töötab poolesaja inimese ümber, enamuses naised ja tüdrukud, aga on ka üksikuid eakaid mehi ja üsna noortena näivaid poisse. Kaks rida laudu on nagu kaks pikka linti, millest paralleelselt ühel valmib kõrgsageduse, teisel madalsageduse aste vastuvõtjas. Iga inimene sooritab siin kindla üksiktööosa üldisest montaažiprotsessist, kes lisades detailidest laual kondensaatori, kes ploki, kes takistuse, kes pesa, või kes elektrikolviga osavalt külge jootes värvilisest traadist ühenduse. Ja nii rändavad helkiva pinnakattega aparaadišassiid pika ruumi ühest otsast teise nagu hõbetatud mudellennukid, kord tõustes tööliste kätest kergitatuna, kord laskudes sujuvalt lauale, et seal hetkeks peatuda ning siis jälle maabuda juba järgmisel laual. Korraga on liikvel mitukümmend šassiid. Mõlemad käigud pika ruumi ühest otsast teise ära teinud, on peene konstruktsiooniga aparaat, mis koosneb kümnetest üksikosadest ja keerukatest ahelühendustest, kokku monteeritud, niisama hästi kui valmis. Iga viie-kuue minuti takka ulatab viimase detaili lisanud töötaja nüüd juba värvilistest traatidest kirjuks ja üksikosadest nukiliseks muutunud konstruktsiooni proovijatele, kahele noormehele, kes töötavad põiki ruumi asetatud laua ääres. Nende taga on suur riiul proovitavate aparaatide voolu all pidamiseks. Nende kõrval elektriline raputamisseadeldis, kuhu aparaadid pannakse juba kastidesse monteerituna, et kontrollida stabiilsust ja vastupidavust transpordi-

tingimustes. Laual nende ees on keerulise konstruktsiooniga seadeldis — kontrollgeneraator, millelt läigivad vastu milliampermeetri, oommeetri ja voltmeetri skaalad. Kärmelt liiguvad siin kontrollijate vilunud käed. Ühendused tekivad ja katkevad. Mõõteriistade osutid visklevad, voolu all välja lüües ja ühenduse katkemisel tagasi langedes. Välgatavad põlema ja kustuvad samas silmapilkselt skaalavalgustuse pirnikesed. Vilgutavad oma rohelisi magnetsilmi peenlülitid.

Koos järjekordse aparaadiga jõuab proovijate juurde ka meister Karl Piht. Nüüd kannab ta terasraamidega prille, mille vanamoelised aisad vastu paljast peanahka tunduvad kõrva taha tõmmatud pliiatsijoontena. Ta astub pikkamisi, rahuliku sammuga ning kaugemale ette vaadates kergitab aeg-ajalt prillid otsaesisele, paksude kulmude peale. Ta seisab kontrollijate juures, heidab pilgu mõõteriistadele. Oma pika kasvu tõttu peab ta kaunis sügavalt kummarduma. Kummardumisel avaneb tublisti ta roheka tööpluusi lahtine kaelus ning siis võib märgata, et Karl Pihi kael ja rind on tugevasti päikesepruunid nagu inimesel, kes töötab alati väljas, päikeses. Karl Piht on aga põline tehaseinimene, aastakümneid juba töötanud peenmehaanikuna ja raadiomontöörina. Ta vilunud silm tabab kohe kümnendiku või sajandiku puudujäägi mõõteriista näitajal ning kerge pealiigutusega juhib ta sellele proovija tähelepanu.

„Jootekoht," ütleb ta kõrvalt vaikselt noormehele, kes isegi samal hetkel on märganud väikest erinevust mõõtja osuti väljalöögis.

Heleda lokkis juuksega noormees surub mõõtja ühenduse tähendatud kohale, ning hetk hiljem on lõplikult kindlaks tehtud, et aparaat võib edasi minna kasti monteerimiseks — mõõtjavahe püsib normatiivide piires. Kärme käeliigutus pliiatsiga — märkus aparaadi tööpassi, ja kohe on järjekorras uus aparaat noormehe laual.

Endiselt kummargil olles jälgib meister silmadega noormehe tööd. Siis märkab selle kerget rahutust ja küsib:

„Viimase ratsettepanekuga tehtud lihtsustamise tõttu madalsageduse ahelas kõikumisi ei ole märgata olnud?"

„Ei, mitte ühtegi korda!" kinnitab noormees pead raputades. „Lihtsustus on täiesti omal kohal. Skeem muutus puhtamaks."

„Ja sääst on ilmne, eriti ajapiki, hulga peale," lisab meister. „Aasta jooksul teeb see mitukümmend tuhat rubla välja."

„Kindlasti. Muide," noormees lööb näost pisut õhetama, vaatab kõrvale. „Seltsimees meister, kui te lubaksite, me Karliga prooviksime peale töö lõppu praktiliselt natuke üht oma uut mõtet..."

Meister Piht ajab enese sirgu ja vaatab uudishimulikult noormehele otsa. Ta on juba mõnda aega tähele pannud, et noor montöör Kalle Aravee ja ta oma poeg Karli, kes töötab sama tehase allkorral, mehaanikaosakonnas, nokitsevad ja nuputavad millegi kallal. Ta on kuulnud poisse lõunatundidel omavahel tõsiselt arutavat, tabanud neid kodus kirjutuslaua ääres mingite paberite või skeemidega, näinud neid koos uurivat raadioalaseid raamatuid. Temalt ei ole seni midagi küsitud ega talle midagi poetatud, seepärast ta pole tahtnud end ka noorte asjasse segada. Iseseisvus mõtlemises — see on vaimse küpsuse esimene tunnus. Karlile tema seitsmeteistkümne aastaga on see küllalt auasjaks. Aravee, kes on mõned aastad vanem, väärib tähelepanu hoolsa töötajana ja noorema kaasatõmbajana. Muidugi, see on Aravee algatus, tema idee. Aga mis osa on asjas siis Karlil, kes seni pole raadioalaste huvidega välja paistnud. Karli huvid on peamiselt piirdunud lennuki ja lennuasjandusega. Isegi mehaanikaosakonda astus ta peale tööstuskooli lõpetamist või „tööliseks mobiliseerumist", nagu poiss ise ütles, ainult selleks, et siit parajal määral ettevalmistatuna siirduda lenduri kutsealale. Isa Piht silmitseb mõtlikult noore Aravee ümarat, õhetavat nägu, mis oleks peaaegu lapselik, kui seda ei ehiks kerged vahakad vurrud ülahuulel, kui otsmikul ei oleks tõsise keskenduse tunnusena sügavat kurdu töö juures, ja tõmbab mõttes rööpjooni oma pojaga. Karli on tõmmu, tal on tumedad silmad ja peadligi soetud juuksed. Aga aasta-paari pärast on Karlilgi vurrud ja iseteadev kurruke otsmikul — see tõsise keskenduse üks tunnusekesi, mis küpseid noormehi eraldab poolküpse-

test poistest. Ning ta ei saa teisiti, kui esitab Araveele otsese küsimuse:

„Karliga, ütlete? Mis tema, lukussepp, raadioaparaatidega? Teda tõmbavad ju ainult lennukid ja mootorid."

Noormees sattus veel enam segadusse, laskis isegi mõõteriista hetkeks käest ja katkestas töö. Otsaesiselt higipiisku ära pühkides seletas ta katkendlikult:

„Õieti... see ongi Karli idee... Mina ainult aitasin tal viimistleda... Aga ma ei tohi sellest rääkida... Isegi Karli isale mitte," naeratas noormees tööd uuesti kätte haarates.

„No-noh!" hüüatas meister Piht. „Või saladus. Vaat kus mul individualistid-leidurid! Mis ma enne tean lubada või keelata, kui ma pole teie kavanditega tutvunud," muheles ta siis prille paksudele hallidele kulmupuhmastele visates, nagu oleksid prillid teda hetkel seganud. Nii tegi ta ikka, kui miski teda eriti huvitas, erutas või naljakana tundus. Ta ei olnud just lühinägelik, aga ta silmad olid natuke töntsid ning ta vajas prille peamiselt väga täpseteks vaatlusteks oma töö juures. Et need tal aga peaaegu alati ees olid, siis tuli tal kaugemale vaadates nagu vajadus silmi vabastada.

„Ei! Muidugi see pole mõeldud nõnda. Saladust siin ei ole. Aga häda selles seisabki, et me peame enne mõnda materjali katsetama, kui asume lõplike kavandite koostamisele..."

„Võnkeahelas?" tõsines meister Piht uuesti.

„Ei. Toiteosas... Ma palun!" muutus noormees taas kohmetuks. „Karli arvas, et temal ei sobi hästi, oma perekonna liige..."

„Oh-oh-hoo!" naeris meister Piht. „Vaata kui ametlikult! Noh, olgu! Katsetage. Jään ise ka peale tööd natukeseks ajaks siia. Kui abi vaja, leiate mind käitiskomiteest..."

Noormees tänas lühisõnaliselt ja meister pöördus teise lauarea vahelt tagasi tsehhi sinna otsa, kus asusid graafikutahvel, tabelipidaja laud ja ta enese töökohtki õhukese seina taga. Tsehhis oli peaaegu vaikne, töö paljude laudade ääres, hulga inimeste osavate käte töö arenes sujuvalt ning mürata. Ainult mõni kerge kolksatus, mõni elektrikolvi surtsatus, väike klõbin siin või

seal laual. Kui siin poleks olnud helkivaid šassiisid, hunnikuid üksikosi, traate, polte, kruvisid ja kruvikesi, mutreid ja aasu, kärmeid liigutusi, tõusvaid ning taas töö kohale langetatavaid päid ja käsi, oleks seda suurt tööruumi kergesti võinud pidada mingiks kooli- või loengutesaaliks, kus õppijad agaralt igaüks oma lambi kohal tegelevad üleskirjutusega, tema aga kui õpetaja käib ainet selgitades laudade vahel ringi. Siiski, Karl Piht muigas omaette ja kergitas taas prillid kulmudele. See oli koguni kool muusikaga — ometi aga mitte muusikakool. Tabelipidaja laua läheduses seisis ülesmonteeritud aparaat ning sellest kostsid parajasti viiulihelid. Kuskil mängis keegi õrna ja tundliku käega Tšaikovski „Romanssi". Helid tungisid nagu häbelikult, end varjates tööruumi, valgusid selle avarusse, tundusid värelevat kuskil kõrgel lae all. Keegi vilistas tasakesi sulavat meloodiat kaasa. Noor lakitud küünte ja puhvitud soenguga tüdruk akna all kõigutas muusikataktis pead, samal ajal kui ta käed tegelesid hoolsalt kruvikeerajaga.

Ja-ah, noored, noored! Neid oli osakonnas nüüd juba enamus. Tööstuskoolid andsid ohtralt värsket kaadrit. Ning need olid sootuks teised inimesed kui kodanliku aja kitsikuses kasvanud, enesessetõmbunud noortöölised. Tublid patrioodid, head töölised! Meister Karl Piht ei pidanud ise end sugugi vanakeseks või tokitsejaks. Ei, temagi suutis veel kaunis palju. Aga niisugust hoogu, teolusti ja igalt poolt kinnihakkamist, nagu neil noortel oli, — seda tal muidugi enam ei olnud. Ning seepärast vaatas ta teatava uhkusetundega üle pika tööruumi, üle kärmelt areneva töö. Selliste töötajatega ei ole mingi ülesanne lahendamatu. Ei, nad annavad ju sada protsenti näiliselt pingutamata, nagu muusikataktis!

Parajasti sel hetkel, kui meister Piht lauarea teise otsa jõudis, raksatas ringraadio valjuhääldaja ning romansihelisid mattes kõlas üle kogu avara ruumi jõrisev sireenihuile.

„Toru! Oh sa, toruke! Juba lõuna!" ümises seni peaga takti löönud tütarlaps „toruga" kaasa.

Sireen vaikis niisama järsult, nagu ta huilgamagi oli hakanud. Kellaosutid seisid täpselt kaheteistkümnel ja

valjule häälele järgnenud ootamatus vaikuses võis kuulda, kuidas siin-seal kähku laua tagant tõusti või tuhvlite kahinal üle põranda söökla poole mindi. Sihvakas noormees tõusis otsmise laua tagant ja ringutas, nii et pihakondid raksusid. Keegi kordas häälekal ümminal tagantjärele Tšaikovski „Romansi" lõputakte. Lõid krabisema võileivapaberid, sest paljudki töötajad ei lõunastanud sööklas. Toetuti siinsamas tööruumis lauaservadele ja söödi vastamisi vesteldes oma eine.

Tabelipidaja märkis paremate töötajate nimede taha näitarve. Lõunaks olid mitmed töötajad oma päevaülesannete täitmisega jõudnud seitsmekümne protsendini. See oli nagu ikka. Meister Piht heitis tahvlile kiire pilgu ja astus oma väikesse ruumi.

Tema kitsal laual oli vaas sügislilledega, jooniseid, pabereid ja vastvalminud, alles lakist ning värvist lõhnav aparaat, mille tööpassil seisis märkus, et annab raputamiskatsel lühiühendusi. Ta oli seda uurinud, arvatava vea avastanud ja tõstis nüüd aparaadi hoolitsevalt kõrvale, käega kergelt üle kasti libeda pinna lastes, ärasaatvalt ja hellalt puudutades, nagu isa saadab teele last. Või kas ei olnudki need tuhanded aparaadid, mis siit iga päev teele läksid, nagu tehase lapsed? Et nad hästi ning kiiduväärselt teeniksid tarvitajat, selleks vajasid nad tohutul arvul hoolikaid, armastava käe puudutusi nagu kasvavad lapsedki. Alates väiksema kui stantsikese ja kruvikese valmistamisest kuni kasti monteerimiseni tuli kõik teha hoole ning armastusega. Ilma selleta ei ole ühelgi inimkäe tootel täit väärtust.

Mõttessevajunult vaatas meister Piht välja. Siit tehase ülakorra nurkmisest aknast ei paistnud palju. Ainult tükike hoovi puiduosakonna uksega, vana haralise vahtra latv üle mingi naabruses asuva kuuri ja rida madalamate majade pappkatuseid. Katused läikisid vastrabisenud hoogvihmast. Pilveserva alt lipsas välja päike ning selle kiired peegeldusid märgadelt katuseviiludelt nii teravalt vastu, et meister Piht tahtmatult pidi hetkeks silmad sulgema. Kui ta need uuesti avas, tabas ta pilk hoovinurka õppeotstarbel ülesseatud ALMAVÜ lennuki ümber askeldamas salkkonda poisse. Nende ninamehena seletas midagi särgiväel lennuki

tiival seisev Karli. Poisi pikad juuksed hilplesid tuules, ta särk paisus tuulepuhangust kohevaks ning isale näis hetkel, nagu oleks poeg tõesti lennuväljal, õhku tõusma valmistuva lennuki propellerituules ja annaks oma meeskonnale käsklusi.

„Poisis on pisut komandöri joont, on," muheles isa Piht silmi vidutades. „Kui ta ainult ei oleks nii tormakas!" Aga siis meenus talle Aravee jutt Karli ideest. Ei, pole viga! Tormakad ei suuda ühtki ideed nii kaugele arendada, et jõuda praktiliste katsetusteni. Lennuk? Ja muidugi! Oli ju Karli pärinud ultra-lühilaine saatejaamade toiteseadeldiste üle midagi temalt eneseltki. Ta oli unustanud poisile asja põhjani selgitada. Seepärast siis tema kõrvale jäetigi. Uhke. Olgu pealegi. Aga poleks ka minul tarvis olnud unustada, arutas isa Piht endamisi, tundes end poja ees võlglasena.

Pannud prillid toosi ja võtnud lauasahtlist korralikult paberisse keeratud võileivad, hakkas ta pikkamisi närides sööma. Aastakümnete-pikkune harjumus lõunat süüa alles õhtupoolikul, töölt koju jõudes, sundis teda nüüdki veel, kus söökla valmistoitudega oli käepärast, ikka leivapala kodunt kaasa tooma. See oli nagu kuidagi omasem. Nii talitasid poolharjumuslikult mitmed teisedki vanemad töötajad. Kuigi nõukogude võim oli teinud Karl Pihist meistri, tundis ta end tehases ometi lihtsa töölisena, nagu ta ikka ja alati oli tundnud. Ning ta jäi ka oma harjumustelt tööliseks. Võileiba süües lõi ta ajalehe lahti, nagu tegid paljud töölised osakonnas, ja seljakile toolile laskudes süvenes selle lugemisse. Lugedes raputas ta aeg-ajalt oma läikivat peanuppu. Ei meeldinud talle sõjaõhutajate vigurdamised Kesoni vaherahu-läbirääkimistel Koreas. Mida need härradahnurid siis õieti tahavad? Muidugi mitte ainult maapõuevarasid — ei, mängus oli väikese rahva püüe oma elu sotsialismi roobastele juhtida. Teadagi ei võinud seda taluda imperialistid. Jaa, niikaua kui tohutud varandused ja võim seal kuskil veel ikka kuuluvad kapitalistidele, tuleb rahu eest võidelda. Alati võidelda.

Pilv oli taas katnud päikese, kambris lõi hämaraks ning aknale rabistas jälle vihma. See vihmarabin viiski meister Pihi isiklike asjade valdkonda. Ta haaras laualt

telefonitoru, pani leiva kõrvale ja küsis linnaühenduse. Valinud vastava numbri, ütles ta oma nime ja päris siis, kas talle on katusepapp kohale saadetud. Vastus oli eitav.

„Näete, sajab," ütles ta seepeale tõsiselt telefoni. „Olen kell pool kuus õhtul kohal. Vaja on täna katus peale tõmmata. Muidu hakkab rikkuma. Olge heaks. Ootan."

Ta näppis veel pisut leivaviiluka kallal, kuid õiget isu enam ei olnud. Justkui oleksid ees ootavad asjaajamised ja mure ehituse pärast selle röövinud. Oli möödunud ainult kümme minutit tunnisest lõunavaheajast. Meister Piht tõusis, et minna käitiskomitee ruumi. Seal oli tal tegemist. Samal hetkel helises telefon. Teda päriti mehaanikaosakonnast.

„Pole vaja. Ma tulen varsti ise alla. Ja-jah, oodake pisut."

Ta kergitas lilli vaasis ja vaatas, kas nende varred ulatuvad ilusti vette. Siis asetas vaasi aknaservale valgemasse ning läks.

Nii algas sel päeval meister Pihi töö käitiskomitee esimehena.

2

Lukussepad Ain Kermet ja Pjotr Dubov vaatasid teineteisele otsa, siis tööpinkide vahel kiiresti eemalduvale vanemkonstruktorile järele. Mõlema määrdunud näol peegeldus ilmne segadus ning nende kõrvus kõlasid veel konstruktori üleõla, pisut nagu halvustavalt visatud sõnad:

„Ja-jah, poisid, leiutamine — see pole drilliga augulaskmine... Välja mõelda võib igaüks midagi, aga kasutegur, k a s u t e g u r," toonitas ta sõna korrates. „Lõppkokkuvõttes otsustab see kõik!"

Lõppkokkuvõttes kasutegur? Sellega olid nad oma ettepanekut esitades ju kõige tõsisemalt arvestanud. Ning seda näitas ilmselt ka juba tööprotsessi rakendatud vindirullimise seadeldis. Kui varem brigaad vahetuses keermestas vindid peale kahele tuhandele kruvikesele, siis nüüd tegi nende seadeldise abil üksainus töö-

line vahetuses kümme tuhat, jah kuni kaheksateist tuhat korraliku vindikeermega kruvi. Kuidas võis siis üldse kahelda kasuteguris? Kasutegur oli käegakatsutavalt olemas. Et osa toorneete raisku läks, et need oma mõõtude ebatäpsuse tõttu vindirullija automaatsesse etteandjasse ei mahtunud, et seadeldise juurde tuli väärmõõduliste neetide puhul tööle rakendada käsitsi etteandja — kas see oli nende kui seadeldise leiutajate ja konstrueerijate viga? Veel vähem tundus neile põhjendatuna vanemkonstruktori vihje selle kohta, et kasuteguri puudulikkuse tõttu tahetakse edasi lükata dokumentatsiooni väljaandmist ja võib-olla koguni loobuda preemia maksmisest.

„Bürokraat!" siunas Dubov häälekalt ja lükkas käeseljaga õlitunud nokatsi silmilt kuklasse. „Ise on ta ratsionaliseerimiskomisjoni sekretär ja koostas protokolli koosoleku kohta... Nüüd aga, vaata millega välja ujub — kasutegur! Nagu ei oleks seda kümned korrad arvestatud ja rehkendatud! Kurat võtaks, see on juba selge nöök!" viskas ta haamri kolksudes lauale.

See käeliigutus väljendas solvust ja nördimust, umbes samasugust, nagu oli nähtud noort Dubovit luurajana tegevat sõjatandreil, kui tal keelati mõne riskantse ürituse teostamine. Dubov oli oma iseloomult sirgjooneline, julge otseründaja ning tundis end alati tegevuses pidurdatuna, kui pidi arvestama taktikalisi tingimusi. Praeguses olukorras seisis küsimus õieti selles, kas näidata avalikult teiste töötajate ees oma meelepaha konstruktori peale või mitte. Asjaolud tundusid Dubovile hetkel nii erakordsetena, et ta ei pidanud vajalikuks end taltsutada, vaid vastuoksa — oma temperamendile vaba voli anda. Näost õhetades kohendas ta oma tõmmut juuksetukka nokatsi serva alla ja jätkas siis otse nagu töökaaslaselt Kermetilt õigustust oodates:

„Kas meie lahendasime mehhaniseeritud kruvivalmistamise probleemi kohapeal? Lahendasime. Kas seadeldis annab tehasele vajaliku hulga kruvimaterjali? Annab. Miks õieti mängitakse nende ebaühtlaste kruvineetidega? Nõutagu täisväärtuslikke! Või pandagu tööle oma needitegija. Miks insenerid venitavad? Täiustus määrati plaanipärasesse tootmisse, aga dokumentatsiooni ei saa-

detud ministeeriumi edasi — mispärast? Sellepärast, et mõni bürokraat saaks targutada, asja kallal oma hammast katsuda senikaua, kuni viimaks lisab kuskile mõne detailikese ja nõnda pikapeale veab kogu täiustuse sinnamaale, et selle tõelised algatajad sootuks eemale surutakse. Ei, kallis Kermet, mina seda enam nõnda ei jäta! Lähen otsekohe direktori juurde. Tuled ka?"

Lukussepp Ain Kermet oli oma temperamentsest töökaaslasest mõned head aastad vanem ja sedavõrra ka tasakaalukam. Üldse, mitte ainult tasakaalukam, vaid ka järelemõtlikum mees, kes keerulisi tingimusi seal alati arvestada oskas, kus keevavereline Dubov valmis oli otserünnakule tormama. See oli tingitud juba nende kujunemiskäigust ja küpsemisest tööprotsessis. Dubov alustas oma töömehe-eluteed sotsialismi ülesehitamise tingimustes, kus noortele olid kõik võimalused avatud, kõik teed lahti, ja kus võidelda ei tulnud leivatüki või enese alalhoiu eest, vaid üldise asja edasiviimise eest. Seepärast oli ta ka harjunud minema otse ja kellegi ees kummardamata. Sama vaimu ja iseloomujoont süvendasid temas veel sõja-aastad. Ta oli üks neist õnnelikest nõukogude noortest, kes millegi taha ei takerdu. Ain Kermet aga oli oma õpipoisi-aastaid alustanud kodanlikus korras, eraomanikust vabrikandi juures, kus töölevõtmine ja töölpidamine tehti sõltuvaks noore töölise alandlikust meelest või taltsusest. Loomulikult ei olnud Ain Kermet mingi talleke, kes ei märkagi, kuidas peremees ta seljast villa põab. Kermet luges palju, õppis õhtukoolis, tutvus töölisliikumise ja tööliskirjandusega juba kodanlikul ajal, tal oli sidemeid töölisliikumise juhtidegagi, kuid enesessetõmbunud noormehena ei lasknud peremeestel palju sellest kuulda, mida ta mõtles või arvas nende korrast. Alles kui tuhande üheksasaja neljakümnendal aastal töölised tänavale tulid ja peremeeste valitsusvõimu kukutasid, nähti ka Ain Kermetit esimeste loosungikandjate hulgas ja hiljem töölisvõimu kindlustajana Rahva Omakaitse ridades. Esimeste hulgas tehasest mobiliseerus ta ka järgmisel aastal töölispolku, kui saksa fašistlikud hordid maale tungisid. Tagalasse aga evakueerus Tallinnast viimaste võitlejate salgas, saades teel vaenlase pommikillust nii raskesti haa-

vata, et temast enam sõjameest ei olnud. Nõnda jäi Kermet sel ajal ainult relvadevalmistajaks, kui Dubov neid võitluses kasutas. Ja kui Dubovis sõda arendas edasi ründajavaimu, siis Kermetis peamiselt leidlikkust, visadust ning püsivust igas olukorras — isegi lageda taeva alla ülesseatud tööpinkidel — toodangut anda, oskust võimalusi leida võimatunagi näivais tingimustes toime tulla. Nii et kui noor ja vahel kärarikaski Dubov sarnanes raketiga, mis aina edasi tormata püüab, siis Kermeti iseloomule vastas lehtteras, mis, painuta kuidas tahes, ikka end vetruvalt sirgu lööb.

Sõpradeks olid nad saanud alles Tallinnas, kuhu Kermet kohe peale kodulinna vabastamist tagasi pöördus, et oma vanas tehases tööle asuda, Dubov aga mõni aasta hiljem, pärast sõjaväest demobiliseerumist tuli töötama kui eriala-oskustööline.

Kermet mäletas väga hästi toda päikeselist kevadpäeva, mil tema kui seadistaja käsutusse oli ilmunud eraldusmärkideta sõjaväevormis sihvakas mustalokiline noormees sõnadega:

„Lukussepp. Gorkist. Sõjaväeline eriala — luuraja."

„Tööalane väljaõpe?" oli küsinud Kermet.

„Tööstuskool," oli uljalt vastanud Dubov.

See oli kõlanud palju iseteadvamalt ja kindlamalt kui varasematel aegadel mõne heade soovitustega töökottasaabuja enesetutvustus ning osutuski sisuliselt Ain Kermeti kui suure praktikaga töötaja silmis kõige paremaks soovituseks. Suunates Dubovile vastutusrikkaid ülesandeid ja kontrollides nende täitmist, leidis ta alati kõik olevat tehtud eeskujulikult. Aasta-poolteise pärast oli Dubov osakonna paremate tööliste nimekirjas, oma isiklike töönäitajatega autahvlil. Tol ajajärgul hakkaski Kermet märkama, et Dubov tihti ilmub tööle roidununa, töötades sagedasti haigutab, ülearuselt suitsetamas käib.

Nad olid vahepeal töö juures üsna lähedasteks saanud. Seepärast arvas Kermet enese kui vanema kohuse olevat töökaaslasega juttu teha neist veidrana tunduvaist nähtustest, mis hakkasid juba avalduma närvilisuses ja tujutuses, kuigi Dubov endiselt püsis paremate tööliste kirjas.

„Millega sina, Pjotr, end nõnda väsitad, et sa hom-

mikul töö juurde asudes roidunum välja näed kui õhtul töökohast lahkudes?" küsis ta ühel lõunavaheajal.

„Ah märkasid?" peaaegu rõõmustas teine. „Ma arvasin juba ammugi, et see sinu teravale silmale märkamata ei jää ... Noh, seda parem. Ehk oskad mind aidata. Korteriolud, kulla sõber..."

„Korteriolud?" kordas Kermet.

„Nimelt. Näe töötan juba üle aasta teil, aga korterit ei ole mul õnnestunud linnas veel saada..."

„Kuidas ei ole korterit? Kus sa siis...?" imestas Kermet.

„Nagu juhtub, sõduri moodi: kus õhtu, seal öömaja," naljatas vastu Dubov.

„Siiski, sa räägi tõsiselt."

„Ma räägin tõsiselt. Õpin praegu motoristide kursusel. Neil õhtutel, kui on loengud, katsun leida tuttava, kelle juures öö linnas ära magada. Muidu sõidan igal õhtul linnast välja — maale — ja hommikul tagasi..."

„Maale?"

„Jah. Naine on mul maal raudteejaamas ametis. Mõnikümmend kilomeetrit linnast. Tal on seal kuskil toakene jaamast tükk maad eemal... Üle kahe tunni kulub, enne kui koju saan. Sa mõtle: õhtul kaks tundi, hommikul kaks tundi, peale selle väikesed asjatoimetused kodus — palju mul puhkeaega järele jääb? Ime, et ma siis vahel haigutan..."

Kermet jäi tõsiseks. Tõepoolest, Tallinn oli küll „linn tellingutes", kus iga päev valmis uusi ehitusi, kuid korteri leidmine ei olnud siin sugugi kerge. Sõja hävitustöö andis end ikka veel tunda. Ta vaatas enda kõrval istuva seltsimehe nagu koltumalöönud, väsinud näkku. „Nii ei saa töötada," ütles ta viimaks otsustavalt.

„Saab, nagu näed," kehitas Dubov õlgu.

„See kulutab läbi," arvas Kermet. „Käitiskomitees oled rääkinud?"

„On räägitud seal ja mujalgi. Aga mis teha? Üldine sõjajärgne pahe. Tuleb oodata. Pealegi öeldakse: teil on linna läheduses korter, kuupiletiga odav sõit," laiutas Dubov käsi.

Mõni päev hiljem kutsus Kermet ta kõrvale ja teatas:

„Ma rääkisin naisega läbi. Meil ei ole just vaba tuba

anda. Aga kui sa tahad, võid viis ööd nädalas minu poistega ühes toas magada. Asemeruumi seal leidub. Nii ei tarvitse sa end igaöösise sõiduga tappa. Lähed ainult pühapäevaks elukaaslast külastama," naeratas kergelt. „Viibid seal kaks ööd ja puhkepäeva järjepannu. See on hoopis iseasi kui iga öösi edasi-tagasi loksuda."

„Vot, tovarištš!" hüüatas Dubov liigutatult ja surus tänutundes Kermeti kätt.

Järgmisel hommikul ilmus ta oma magamisriiete ja kohvrikesega tehasesse, kust peale töö lõppu koos Kermetiga mindi Pelgulinna. Ja nüüd elas Dubov Kermeti juures juba ligemale aasta — ikka viis ööd seal, kaks maal naise juures. Selle aja jooksul oli Kermet austama õppinud Dubovi energiat ja tahtejõudu, Dubov aga omakorda hindama hakanud Ain Kermeti tasakaalukat, asjalikku meelt ja suuri praktilisi teadmisi tööalal. Nõnda õhtuti juttu vestes ja oma tööasju arutades olid nad talvel sattunudki mõttele lihtsustada kruvilõikamise seadeldist tehases. Tuhandetele väikestele kruvikestele vintide keermestamine röövis mitme inimese tööjõu, kippudes pealegi aeg-ajalt pidurdama montaaži. Seega ka toodangu ühtlast väljalaset. Uuenduse mõtte sõnastas Pjotr Dubov, esimese sammu mõtte teostamiseks tegi aga Ain Kermet. Paberitükile mõningaid jooni tõmmates seletas ta lühidalt:

„See võiks olla midagi mootori jõul töötava veski ja vindibaki kombinatsiooni taolist, mis hammasratta abil toorneedid ette võtab, neile vindid peale rullib ja siis ise nagu kruubiterad välja puistab . . ."

Mitu kuud arutasid ja nuputasid mehed oma idee kallal. Kahe peale kokku tehti joonised kuidagi ära. Aga siis tuli valmistada üksikosad. Selleks oli vaja osakonnajuhataja ja inseneri luba. Anti avaldus ja saadi luba, ning mehed meisterdasid mitu nädalat kibedasti seadeldise detaile. Kui viimaks ka üksikosad valmis olid ja asuti neid kokku monteerima, selgus suurim pahandus: nad polnud osanud ette välja arvestada vindibakkide õiget liidet, nii et vindi keerme tõusenguaste ei katkeks. Mõlemad neist teadsid, et seda on võimalik paberil välja rehkendada, aga nad ei osanud vastavat

valemit rakendada. Konstruktoreilt abi paluma minna keelas neid aga vanemkonstruktori upsakus ning seepärast katsetasid nad praktiliselt. Tegid jälle materjalijääkidest mitmeid katsebakke, mängisid niikaua, kui ka see raskus oli lahendatud. Lõpuks nimetasid nad oma seadeldise „Molnijaks" ja läksid sellega ratsionalireerimiskomisjoni ette.

Nüüd oli see ratsionaliseerimiskomisjoni poolt tehniliseks täiustuseks klassifitseeritud „välk-vindirullija" juba teist kuud tootmisprotsessi rakendatud. Algul automaadina, kui aga selgus, et seadeldis ebaühtlasi toorneete ei vindista, siis töölisest juhituna, kes käsitsi needid ette andis. Isegi käsitsi etteandel oli kruvivalmistamine mitmekordselt edukam kui keermelõikamise pingil. Ainuke viga: konstruktorid vaatasid seadeldisele ikka veel kuidagi viltu, ja leidus neidki, kes vindirullijat nimetasid lukusseppade „grammofoniks" või „preemiaveskiks". Ja dokumentatsioon ei tahtnud ega tahtnud kuidagi korda saada. Senikaua aga kui puudus dokumentatsioon, polnud võimalusi ka preemiatasu kättesaamiseks. Nad ei olnud ahned mehed. Aga teadmine, et seadeldise ekspluateerimine iga päev annab tehasele tubli kasumi ja et dokumentatsiooni kinnipidamisega kiputakse neilt nagu tunnustust ära kiskuma, pani nad tigetsema. Konstruktori tsehhi tulles olid nad tänagi asjast juttu teinud. Aga vastuseks oli jälle ainult tõrjuv vihje kasutegurile, mis selguvat alles pikema aja jooksul. Nõnda oli neile juba korduvalt vastatud. See viis nad arvamisele, et konstruktoril puudub huvi süvenemiseks kahe lihtsa lukussepa väljamõeldisse, et elukutselised konstruktorid ja insenerid nähtavasti lihtsalt ei raatsi neile tunnustust anda. Ent ometi oli nii palju vaeva nähtud, oli kõige paremate kavatsustega — tehas kitsaskohast üle aidata — asja kallale asutud. Kuidas siis nüüd jätta niisama? Eriti ärritas seisukord Dubovit. Ei, säärast käitumist inimeste, juhtivate tehniliste jõudude poolt, kelle otseseks kohuseks pidi olema igati kaasa aidata tööliste ettepanekute ja leiutuste viimistlemisel, nende võimalikult läbimõeldud kujul ellurakendamine, — seda ei suutnud ta kauem taluda.

„Ta töötab ju siinsamas, meie oma silma all. Kas

meie siis ei näe, missugused on tagajärjed!" hüüatas ta Kermetile silma vaadates.

Kermet köhatas.

„Meie näeme ühelt poolt — seda, mis ta ära teeb. Nemad aga nähtavasti vaatavad teiselt poolt — sellest küljest, mis säärane seadeldis teoreetiliselt teha võiks. See tähendab, meie lahendus ei ole ehk täiesti märki tabanud, ei anna kõige suuremaid tulemusi. Või arvad sa, et selle riista juures enam midagi paremaks teha ei oleks?"

„Iga asja juures on võimalik midagi veel teha, tingimata. Meie muutsime tööprotsessi endisega võrreldes paremaks. Kui on osavamaid meist — arendagu edasi. Ega mina kade ei ole. Aga mina ei loobu oma õigusest."

„Ma arvan, direktori juurde mineku asemel võiksime rääkida käitiskomitee esimehega."

„Vana Pihiga? Korteri asjus on temaga rääkimisi olnud. Asjalik ja arusaaja inimene — aga või's temal on võimu otsustada?"

„Ära ütle. Ei mäleta mina siin tehases niisugust juhtumit, et asi, millele Piht oma käed külge pani, ripakile oleks jäänud. Kui vaja, viib Piht küsimuse tehase parteibüroole või isegi rajoonikomiteesse. Nagu oli siin kehakultuurikollektiivide varustamise asjaga. Direktor ajas vastu, aga käitiskomitee esimees viis läbi ... Sa ei tunne veel vana Pihti."

„Võib olla," kehitas Dubov õlgu. „Ta lubas minu korteriasja ka meeles pidada, kui talle rääkisin ..."

„Ja sina? Sa pole enam kõssanudki? Mängid tagasihoidlikku? Tohoo, Pjotr!"

„Ei! Oli vahepeal väljavaateid vahetamiseks kellegi raudteelasega. Seepärast pole tahtnud inimest tülitada ..."

„Vale, Pjotr, käitiskomitee esimees Piht on meil niisugune inimene, keda alati võib tülitada, kelle poole igasuguste asjadega võib pöörduda. Tema leiab ikka nõu."

Nii tuligi siis, et seadistaja Kermet haaras samas, oma töölaua servalt sisetelefoni ja päris, kas kaks lukksseppa võivad väikese isikliku küsimusega käitiskomitee

esimehe juurde ilmuda. Esimees aga vastas, et oodatagu, ta tuleb ise alla.

Lukussepad sattusid säärasest vastusest pisut segadusse. Dubov sidus käitiskomitee esimehe kohaletuleku teda ennast hetkel kõige tulisemalt huvitava küsimusega — tehnilise täiustuse vormistamisega. Ning Ain Kermet ei osanud sõbrale vastu vaielda, sest kust temagi pidi teadma, milleks käitiskomitee esimees oma kabinetist teisel korral mööda tuleb, et lühikesel lõunavaheajal külastada mehaanikaosakonna lukusseppi.

Mehaanikaosakond asus maja allkorral, aknareaga vastu tänavat. Pilvise ja vihmase ilmaga oli siin päevalgi kaunis hämar. Seda hämarust nagu tihendasid veel suured mustad, massiivsed töölauad, rasked kruustangid, metallihöövelpingid, puurmasinad ja mitmed muud seadeldised. Põrandad ja laedki olid siin tuhmunumad kui ülal montaažis ning kõige vähemgi määriva tööga tegelev tööline ei saanud siin olla nii puhas nagu ülal. Vastavalt töö iseloomule valitses kogu avaras ruumis tuhm-sinkjas värvitoon, ning isegi mõned naised, kes siin töötasid, kandsid vööga ümber keskkeha kokkutõmmatud siniseid kitleid, rääkimata meestest, kelle pluusid või kitlid enamuses omasid tunduvat metalliläiget.

Niipea kui Karl Piht ukse lahti lükkas, silmas ta kohe rahutult samas edasi-tagasi sammuvat Pjotr Dubovit. Pjotr polnud läbenud veel lõunastamagi asuda, vaid oli kohe peale telefonikõnet sisse võtnud valvepositsiooni, et käitiskomitee esimeest mitte mööda lasta. Kermet, süüdanud oma töölaua kohal tule, nokitses mingi remontida antud puurmasina detaili kallal, rohkem küll närvide rahustamiseks kui tegelikult ära tehes, sest tedagi oli kõnelus konstruktoriga õige teravalt puudutanud.

„Tervist, seltsimees Dubov!” ulatas Karl Piht lukussepale käe. „Teiega ma õieti rääkida tahtsingi,” kergitas ta prillid kulmudele.

„Mina teiega samuti,” vastas Dubov rutates.

„Noh, suurepärane, suurepärane. Siis on meil ju kohe huvide ühtsus olemas... Ainult et seltsimees Kermetil oli ka midagi?” vaatas ta prille jälle alla lastes ringi.

„Meil oli Kermetiga ühine asi, seltsimees Piht. Ma kutsun ta kohe."

„Ühine? Noh, teataval määral huvitab teie korteriasja lahendamine muidugi ka seltsimees Kermetit."

„Minu korteriasi?" peaaegu hämmastus Dubov, visates nokatsmütsi täiesti kuklasse. „Kas teie, seltsimees Piht, siis sellest?"

Karl Pihti kui vana mehaanikut näis huvitama hakkavat väike lauale monteeritud seadeldis, mis töötas samas läheduses. Pilku sellele kinnitades astus ta rahulikult seadeldisele lähemale, poetades käies nagu muu seas end saatvale Dubovile:

„Sellest, just nimelt sellest, seltsimees Dubov. Mul oli teie korteriküsimus juba ammust saadik südamel. Ma ei suutnud sellele leida rahuldavat lahendust siis, kui te rääkisite. Nüüd, ma arvan, tuleb lahendus iseenesest."

Dubov vaatas käitiskomitee esimehele mõistmatult otsa.

„Ah üles monteerinud olete oma vindirullimise seadeldise siis niimoodi?" ütles Piht samal hetkel huvitatult.

„Jah, peab mõlemiti töötama — käsitsi etteandel ja automaadiga... Automaadi jaoks tuleb needid läbi valida... Sellest meie tahtsimegi..." komistles sõnades Dubov.

Käitiskomitee esimehe jutt korteriküsimuse lahendamisest, siis aga otsekohe suure huvi osutamine täiustusele tundus talle kuidagi sisuliselt kokkukuuluvana, nagu plaanipärane sissejuhatus kõnelusele, mida sellega ette valmistati. Mitte mingi juhuslik hajameelsus või laialivalgumine vestluses, nagu see väliselt paistis. Komitee esimehe praeguses käitumises oli midagi ühist väeüksuse komandöri käitumisega, kui see talle teatavaks tegi, et on otsustanud Dubovi esitada ordeni saamiseks. Seepärast ei söandanud ta Pihi mõttekäiku kuidagi segada, vaid tegi poolpöörde ja tõmbas käega ägedalt Kermetit.

Sel hetkel suunas käitiskomitee esimees uuesti pilgu Dubovile ja kergelt oma läikivat peanuppu kõigutades ütles:

„Ai, ai, päris häbiasi! Missugused inimesed töötavad meil lukusseppade hulgas ja meie ei suuda neile isegi korterit muretseda! Mis te arvate, seltsimees Dubov, minu korterist? Suurem asi ta ju ei ole: kaks tagasihoidlikku toakest ja köök. Aga noorele abielurahvale peaks aitama ... Jah," lisas ta muhelust suunurkadesse peites, „kui laseksime selle orderi teie nimele ümber kirjutada?"

„Kuidas, seltsimees Piht? Mina teie korteri?"

Sel hetkel langes segadusse sattunud Dubovi õlale Ain Kermeti kindel töömehekäsi:

„Õnneseen! Pigista silmad kinni ja löö käed kokku! Seltsimees Piht ehitab ju Nõmmele individuaalelamut ja kolib varsti sinna sisse. Paremat lahendust ei saa enam ollagi ..."

„Ma arvan seda ka," lisas Karl Piht prille kergitades. „Elamutevalitsus on nõus, rääkisin seal läbi."

„Tõepoolest, kui asi nõnda on, siis ... siis, seltsimees Piht, lubage end südamlikult tänada. Ma ei oleks julgenud lootagi, et teie ..."

„No-noh. Kõike on vaja tõsiselt võtta. Eriti kui asi puutub inimestesse. Ei ole midagi tähtsamat kui inimene. Kellele meie siis kommunismi ehitame, kaunist tulevikku loome? Meie oma inimestele! Enestele ja oma järeltulijatele. Ja mitte mingi au või ilu pärast, uhkuseasjana. Ega siis kommunism ei seisa ainult uhketes ehitustes ... Kommunism tähendab ka eeskujulikke elu- ja töötingimusi igale töötajale. Siin teie olete. Ise eesrindlik tööline, ratsionaliseerija — aga mis elutingimused teil on? Voodiase kuskil teise toanurgas, perekond laiali. Ei, aeg on asja parandada. Teie, Dubov, näiteks oleksite ammugi pidanud korteri saama. Ma astusin selleks ka juba samme, kuid kõrvalmõjusid tuli vahele. Ja teie olete ise liiga leplik."

„Olen sõdur, seltsimees Piht," õiendas Dubov.

„Sõdurid oleme meie kõik — ülesehitustöö sõdurid. Kuid ühtlasi ka kogu maailma töötavale rahvale eeskujuks seisvate vabrikute, ehituste, varanduste peremehed. Aga mis peremehed meie siis oleme, kui me oma paremate inimeste eest hoolitseda ei suuda? ... Muide,

seltsimehed Dubov ja Kermet, teie tehniline täiustus sai dispetšeritunnis kollektiivi poolt nii hea hinnangu osaliseks, et käitiskomitee kergitab üles teie mõlemate eesrindlaseks nimetamise küsimuse. Seda tahtsin ma teile ka ütelda, et te teaksite..."

Nad seisid kolmekesi ümber madalal laual kergelt klõpsuva seadeldise. Töötaja oli lõunastama minnes pannud etteandjasse valitud kruvineete ning nüüd vuras seadeldis elektrimootori jõul ringi, umbes iga kahe sekundi järel kolust automaatselt uut toorneeti ette tõmmates ja samal ajal valmis kruvikest allasuvasse sahtlisse välja paisates. Valitud kruvineetidega töötas seadeldis nii rütmikalt ja laitmatult, et käitiskomitee esimees ei saanud muud kui prille kulmudele kergitades kiita:

„Kas te oma nuputamisel ja otsingutel ise selle peale mõtlesite või mitte, aga vaadake, sõdurid, niisugune asi iseenesest on üks meie patriotismi ilusaid avaldusi... Meie kõik püüame anda oma parima... Täna teie, homme teised. Noh, tootmisrinde sõdurid," haaras ta nad ühe parema, teise pahema käega ümber piha ja juhtis sõbralikult punase nurga ukse poole. „Lubage õnnitleda kogu kollektiivi poolt. Need asjad on nüüd korras."

„Aga siiski, seltsimees Piht," rabas Ain Kermet jutuotsa enne uuesti üles, kui käitiskomitee esimees minema pääses. „Alles pisut aega enne lõunatundi viskas konstruktor Tõrusk siit läbi joostes, et kasuteguri küsimus ei olevat ikka veel lõplikult selge, et olevat enneaegne rõõmustada... Kuidas seda siis nüüd?"

Käitiskomitee esimees jäi väga tähelepanelikult kuulatama.

„Autoritunnistus on teil käes?" küsis ta.

Mõlemad lukussepad laiutasid käsi.

„Mõistan. Insenerid vist kardavad, et olete idee kuskilt laenanud."

„Ei olnud kuskilt laenata. Dubovi idee," toonitas Kermet.

„Ja Kermeti rakendus — suurelt osalt," täiendas Dubov.

„No-noh, hea küll. Seda seadeldist oli tehasele väga

vaja. Kasutegur? Kasutegur avaldub juba selleski, et montaaž töötab nüüd rütmiliselt, seisakuteta. Seadeldis on tootmisprotsessi rakendatud. Järelikult on teil kõik õigused olemas. Küll ma räägin seal, kus vaja. Ärge tehke enesele muret. Inimesi on mitmesuguseid. Leidub ka kadestajaid... Meie ülesanne on neidki kasvatada... Insenerid — paljud neist on ju kodanliku aja kasvatusega intelligendid... Ma katsun kiirendada dokumentatsiooni korraldamist... Noh, aga nüüd: hüvasti, sõbrad! Mul on täna kibe päev. Teinekord vestleme pikemalt..."

Ta valmistus nagu midagi ütlema, aga noogutas siis kergelt ja oligi läinud, ilma et Dubov oleks mahti saanud oma kogunenud ägedust konstruktori vastu välja valada või Kermet kaalukaid sõnu ütelda, nagu ta neid rünnakuks valmistudes mõttes oli järjestanud. Kogu jutuajamine oli kulgenud sootuks teisiti: rahulikult, heatujuliselt, osavõtjaisse ülendavat meeleolu jättes, nagu lähevad jutuajamised inimestega, kes on harjunud vastutaval postil töötama, kes palju teavad, teadaolevast õiged järeldused teevad ja kelle ajudes vastavalt igale üleskerkivale vajadusele silmapilkselt kohased otsused küpsevad.

Oma töölaua juurde tagasi jõudes pistis Dubov mõnutundega paberossi hambusse.

„Tore vanamees!" kiitis ta suitsu lae poole puhudes. „Justkui minu omaaegne rooduülem... Ei tea, miks ta täna nii pidulikult rääkis? Ikka patriotism ja puha. Mis sina arvad, Kermet?"

Kermet muigas.

„Vanal on sünnipäev. Kuuskümmend aastat. Hommikul võetud osakonnas lilledega vastu. Vaat mis!"

„Hü-hüüu!" vilistas Dubov huuli pikalt torru ajades üllatunult. „Siis tuleb vist küll pudel šampust tasku pista ja minna õnne soovima."

„Niipalju kui mina tean, on seltsimees Piht peaaegu karsklane."

„Hm. Siis tuleb midagi muud välja mõtelda. Aga tead, lähme õhtul tema poole, mis?"

„Minna võib... Sul ju nüüd põhjust ka korterit vaadata, kuhu sa oma perenaise elama tood," muheles Kermet heatahtlikult.

„Seda ka, seda ka. Aga niisugust toredat vanameest justkui oleks vaja kuidagi meeles pidada. Pealegi kuuskümmend. Tubli iga..."

Kermet hõõrus käeseljaga otsaesist. Siis ütles järelemõtlikult:

„Kui minna, siis oleks vaja kuidagi kooskõlastada... Küngas käitiskomiteest kombineeris ka midagi..."

„Helista!" ajas peale Dubov. „Vanameest tuleb meeles pidada..."

Minut-paar hiljem oligi Kermet juba käitiskomitee sekretäriga mõne asja suhtes kokkuleppel, millest viimane vajaliku leidis olevat teatada ka koju, toreda vanamehe abikaasale.

See tore vanamees ise aga, keda lukussepad valmistusid pidulikult õnnitlema, õiendas samal ajal juba üle hoovi asuvas pinnakatmise osakonnas ühe naistöötaja õige argipäevast haigusraha asja. Sealt tulles jäi ta peatuma hoovinurka ülespandud ALMAVÜ algorganisatsiooni õppelennuki kõrvale, mille juures ikka veel askeldasid noormehed eesotsas ta oma pojaga. Tuul pillutas näkku peent vihma. Aga see ei seganud kedagi. Ka isa Piht ei lasknud end sellest eksitada. Rahulikult jälgis ta mitu minutit noortele peetavat vestlust. Alles siis kui Karli ettekande lõpetas, silmad üles tõstis ja isa märkas, ütles Piht talle:

„Kas õhtupoolikul Nõmmele tulla saad, oled sa prii?"

Poiss mõtles viivu, siis noogutas, nii et juuksed lendlesid ümber pea.

„Kakskümmend minutit peale töö lõppu. Oled nõus?"

„Nõus. Ainult et mis te kahekümne minutiga jõuate katsetada."

„Ah tead juba. Pole viga. Meie katse on lühike. Väike metalliproov," naeratas Piht noorem häbelikult isale.

„Noh, siis hea küll. Lähme, lööme viimase katuseserva kinni."

Taas puhus „ťoru". Lõunavaheaeg oli läbi. Robinal tormasid noored lennuki juurest laiali oma tsehhidesse. Meister Karl Piht läks aeglasel sammul trepist üles montaažiosakonda.

Uuesti algas tehases hoogne töö.

3

Kui Pihid, isa ja poeg, õhtupimedikus Nõmmelt saabudes oma korteri väikesse esikusse astusid, kajas toast neile vastu juba valjuhäälne jutukõmin. Karli kuulatas, keeras kõrva poisikeselikult ukse poole, siis ütles muhelema lüües:

„Ohoo, see on ju onu Riitmaa, „Volta" laulev bass, nagu Hilja oma muusikakeeles ütleb . . ."

„Ja vana atleet Küngas," lisas isa Piht vannituppa pöördudes.

Mehed pesid kähku käed ja silmad. Karli siirdus väikesse köögikõrvalisse tuppa ümber riietuma, isa jäi esikusse end korraldama. Ta tõmbas harjaga mõne korra üle kuue, kohendas särgikaelust ja siis pihuga üle palja lagipea lastes viskas pilgu vastasseinas asetsevasse peeglisse. Kuuskümmend aastat! Jah, kui mitte see täitsa paljas pealagi, sügavad kortsud näos ja prillid — siis ei tahaks nagu isegi uskuda, et nii mitu aastakümmet on juba maailmas rännatud ja rühmatud. Ruttu lendavad aastad, liiga ruttu! Neid justkui ei suuda enam jälgidagi, üksteisest eraldada. Tähtis ja ebatähtis, kõik kipub jooksma ühte hunnikusse, suurde päevade kuhilasse, mis aina paisub ja paisub seljataga. Ammu see nii ära ei olnud, kui nooruke Karl Piht alles õppis mehaanikatöökojas, tutvus armsa tütarlapsega, naitus, kasvatas lapsi ja võitles peremeestega palganatukese pärast, kes seda tihtilugu kippusid kärpima . . . Streigid, tegevus töölisühinguis, haigekassas . . . Võitluspositsioonil kapitali ja peremeeste vastu . . . Või viimaks tuhande üheksasaja neljakümnes aasta, kui töörahva võim kehtestati, tehas peremehelt üle võeti ja seda ise juhtima asuti . . . Alles see oli! Siis sõda, evakuatsioon, töö tagalas . . . Võit, tagasitulek okupantidest laastatud ja lõhutud kodulinna . . . Kõik see vilksatas hetkeliselt ta vaimusilmade eest nõnda mööda, nagu oleks ta peeglisse vaadates seal näinud mitte ennast, vaid oma minevikku, lähemat ja kaugemat korraga. Esimene neist seisis nagu siinsamas peegli esiplaanil, teine selle taga sügavuses, kuskil varjus ja hämaras . . .

Ja-ah, kodanliku korra umbsest hämarusest oli ta

nüüd viimaks oma elu lõpujärgul nõukogude korra heledasse avarusse välja jõudnud! See oli raske võitlusteekond, ning need sügavad kortsud, kas need polnud nagu jäljed, mis see võitlus ta näkku oli jätnud? Iga võitlus jätab inimesse jäljed. Selles karastutakse ja küpsetakse. Tõsi. Aga kas võib inimene end oma kuuekümne aastagagi pidada veel täiesti küpseks ja karastunuks? Hommikul oli töökaaslaste poolt talle naljatamisi õnne soovitud „küpsesse meheikka jõudmise puhul". Ent ometi tundis ta ise, et see küpsemine ja karastumine teostus praegugi temas veel iga päev, teostub edaspidigi, kui on jõudu töötada ning võidelda, uusi kogemusi, aga ühtlasi ka uusi kortse näkku koguda. Ta silus veel kord käega üle lageda peanupu ja märkas alles nüüd peeglilauakesel pooleldi paberisse keeratud, suurte valgete õitega lillekorvi. Lapsed! arvas ta endamisi, muigas, veidi liigutatud tähelepanust, tõmbas kuue sirgu ja sidus lipsu ette: kui juba lilled lagedal, siis peab sünnipäevalaps külaliste ette astuma korralikuna. Ta köhatas ja vajutas tuppa viiva ukse käepidemele.

Keset heledasti valgustatud tuba moodustas lahtitõmmatud ümmargune söögilaud suure, linaga kaetud ovaali, millele käbe väheldane naine valges põlles asetas parajasti taldrikuid ja klaase. Mehe sisse astudes hüüatas Juuli rõõmsalt:

„Tuledki! Päris tore! Näe, Riitmaa ja Küngas pidasid siin juba plaani, et sõidavad sulle appi katust lõpetama, et ega sa muidu ehk ei läbe oma tähtpäevagi meelde tuletada . . ."

Naise kergelt nokkivas toonis oli nii palju heatahtlikkust, sooja osavõttu, ta nägu ülessoetud hallika juukse raamistuses säratas nii muhedalt selle juures, et vana Piht ainult muigas. Siis sirutas ta käe diivanilt püsti tõusnud ja talle vastu astunud vanadele töökaaslastele.

Esimesena haaras sõna pikk, vimmas õlgadega, kõrva äärest hallide juukseudemetega, näost aga alles punetav ja terve jumega mees. Pihi kätt oma laia kämblasse surudes seisis ta, jalad põlvedest pisut laiali paindunud, nagu raske raidkuju ja toristas sügava bassihäälega:

„Palju õnne siis ja pikka iga . . . Et see eelseisev

täismehepõli oleks sulle kergem ja rõõmsam kui noormehepäevad... Soovin õnne vanade töökaaslaste ja seltsimeeste nimel!" Sealjuures raputas ta nii tugevasti Pihi kätt, et see küünarnukiliigesest otse nagu välja tahtis karata. Raputas ja kordas: „Soovin õnne! Südamest soovin õnne!"

„No-noh, mis siin's nii..." tõrjus Piht segaselt.

„Tervitan ja õnnitlen!" raius teine, Riitmaa kõrval lühikesena ja jässakana näiv, otsekui õlgadesse kasvanud mees mitu korda järjest Karl Pihi kätt raputades. „Käitiskomitee delegaadina lubage õnnitleda teid kogu meie tööstuse töötajaskonna nimel! Väikese tunnustuse ja tähelepanuavalduse tähisena lubage kollektiivi nimel üle anda see..." Kärme liigutus kuuetaskusse tõi esile karbikese „Zvezda" käeuuriga ja seda sünnipäevalapsele ulatades lisas naljatades: „Aeg loeb! Eriti teil kui rahvasaadikul ja meie kõikide esindajal rajooni töörahva saadikute nõukogus!" Küngas oli endine sportlane ning ta lubas enesele vahel kasutada spordialaseid lööksõnu, hoolimata sellest, kas need antud olukorras just kõige paremini sobisid. Ei tulnud ka Karl Pihil mõttessegi Künka stiilile tähelepanu pöörata. Ta võttis kella peopesale, vaatles seda, siis sirutas uuesti Künkale käe ja meeleliigutusest pisut võnkuva häälega ütles tõsiselt:

„Kuulge, sõbrad! Ei ole mina ära teeninud säärast tähelepanuavaldust. Miks te nüüd nõnda... Aga kui ma täpne pole olnud, eks ma siis edaspidi püüan oma kohuseid täita täpsemalt... Ju see hea ja kaunis riist selleks mõeldud ongi, et mulle seda alati meelde tuletada," tõmbas ta naljatades kella samas otsekohe randmele. Viibutas siis kätt, vaadeldes ise kulmudele tõugatud prillide alt kella, ja lisas: „Liiga uhke, liiga uhke minu, vana mehe jaoks. Kohasem oleks minusugusele mõni vanamoeline kahekordsete kapslitega sibul..."

„Sääraseid meie tööstus enam ei tooda!" hüüdis Karli teisest toast tulles kindlalt. „Meie peenmehaanikute valmistatud kellad käivad ka vee sees ilma kapsliteta. Eks ole, seltsimees Riitmaa?" ulatas ta tervituseks käe mõlemale külalisele järjest. „Ma nägin ühel mereväeohvitseril..."

Jutt ohvitserist ja peenmehaanikast jäi pooleli. Uksekell helises ning isa Piht ruttas ise avama. Lahtijäänud ukse vahelt nägid toasolijad, et saabusid Pihi tütar Hilja ja väimees Sillat. Nad nägid sedagi, kuidas tütar, sihvakas, kirjus sügismantlis naine, isa kaelustas ja teda palgele suudles. Selle kohta tonksas Küngas Riitmaale külge, pomisedes: „Näe, vanapoiss saab täna veel musigi!" Siis olid tulijad toas. Neile järgnes peremees suure punase roosikimbuga süles, ise torisedes: „Mis te, lapsed, nüüd nõnda?" Lapsed aga tervitasid juba eesolijaid ega pannud tähelegi isa torisemist, kes natuke abituna oma õrna kandamiga siirdus kööki, et lilled vette panna. Sinna pöördus peale tervitamist ka tütar Hilja. Ta läks emale abiks. Mehed jäid omavahele ning nende jutt kaldus ehitusasjandusele, sest Sillat, tumedas ülikonnas, helevalge krae ja kitsa, tõmmu näoga mees, oli ehitusinsener, kes parajasti töötas linna elamutevalitsuse süsteemis. Häbelikult oma roosikimpu vaasiga keset lauda asetades seltsis neile ka peremees ise ning peagi süveneti ehitusasjade sõelumisse nii põhjalikult, et ei märgatudki, millal köögi pool talitavad naised uued külalised eeskotta olid lasknud. Alles siis katkes meeste jutt, kui uks lahti lükati ja üksteise järel sisse astusid kolm meest.

Need olid töökaaslased — Dubov, Kermet ja Aravee. Päevased tööriided olid nad nüüd vahetanud ülikondade vastu, kõigil olid seljas triiksärgid, lipsud ees. Dubov, nägu naerul ja juuksetukk otsaesisele vajunud, kandis tuppa koguka paki. Temale järgnesid Aravee ja Kermet, kahe vahel sisse tuues midagi kerget ja kandilist, paberissemähitut. Nagu ettekavatsetult asetas Dubov paki klaverinurgale, teised panid oma kandami paki kohale maha. Siis astus Dubov keset tuba, tõmbus sõdurlikult sirgu ning Karl Pihi poole pöördudes ütles hoogsalt:

„Kallis sünnipäevalaps! Maailmas on palju ja mitmesuguseid väärtusi. Sina oma keerukal ja raskel töölise eluteel oled alati võidelnud selle väärtuse eest, mis kõige heledamalt särab, majakatulena teenäitajaks on kogu maailma töötajaskonnale — see on ideoloogiline puhtus, bolševike partei poliitika. Sa oled saavutanud

selles võitluses suuri võite. Kuid ükski õige komandör ei pane mõõka enne tuppe, kui vaenlane on lõplikult löödud. Sa ise tuletasid meile alles täna meelde, et meie kõik oleme sõdurid — sõdurid oma tööpostil. Luba, et nimetame sind üheks oma komandõriks. Komandörina rakendad sina oma postil taktikat ja teooriat seda paremini, mida paremini sa tunned meie partei rajaja, kogu maailma töötava rahva juhi teoseid..."

Dubovi pilk peatus hetkeks oma seltsimeestel. Need olid vahepeal paberist vabastanud V. I. Lenini teoste kaunis köites venekeelse väljaande ja asetanud raamatud väikesele riiulile. Nüüd tõstsid nad selle kerge liigutusega sünnipäevalapse ette ning Dubov lõpetas:

„Õpi siis hoolega ja ole tubli komandör!"

Dubovi sõnadele järgnes käteplaksutus. Kõik seisid ringis ümber ilusa kingituse ja sünnipäevalapse. Dubov surus kaua selle kätt. Hilja ja Juuligi olid uksele vaatama ilmunud ning Juuli kavatses juba mehele märku anda, et see midagi vastaks, kui Piht viimaks oma kohmetusest üle saades köhatas, prillid kulmupuhmastele kergitas ja siis üsna vaikselt alustas:

„Tänan, sõbrad ja seltsimehed... tänan... Näete, ma ei usu, et oleksin väärt seda suurt tähelepanu. Olen lihtne töömees... Eluaeg tööpingi taga töötanud... Aga pean ütlema, et nii suure armastusega ei ole ma töö juures veel olnud kui praegu. Praegu teame kindlasti, et töötame ja ehitame selleks, et homme oleks parem kui oli eile, et töötame rahu heaks... Rahu eest tuleb võidelda. Võitlusrinne rahu eest on kõikjal, ka meis enestes igaühes... See kohustab töötama senisest veelgi püüdlikumalt, andma veel täielikumalt kõik oma võimed ning oskused meie suurele sotsialistlikule kodumaale... See kohustab meid kõiki, seltsimehed. Ja ma arvan, et oleks õigem, kui meie sünnipäeva tähistamise asemel vaataksime, kuidas on arenenud rahuvalve asi meie tehases..."

„Ka õige!" hüüti mitmest suust vastu.

„Seega," jätkas Karl Piht üle minnes vestlusetoonile, „seltsimehed, vaatame siis, kuidas meil on läinud. Palun!" tegi ta käega istet pakkuva liigutuse ja toetus ise esimesena toolile.

Selle aja jooksul, kui mehed ümber väikese laua suitsetades juttu ajasid, tõid ema ja tütar toidud lauale. Kõige enne ilmus sinna pikk liud majoneesis kohakalaga, siis süldikausikesed, taldrikud kergelt värisevas tarretises vasikapraelõikudega, tükkideks lõigatud suitsuangerjad, roosad lõhelõigud, kollane või, kurgid, tomatid ja keerukate kaunistustega rosoljekausid. Seejärel toodi lahtilõigatud juustu ja mitut liiki vorsti, haljas- ja keedissalateid, nõnda et kujunes rikkalik ning isuäratav külm laud. Tuba lõi lõhnu täis. Pereema vaatas parajasti lauda üle, kohendades siin-seal veel midagi viltuolevat, kui taas kostis uksekella helin. Pereisa viskas ukse poole pisut häiritud pilgu. Talle hakkas tunduma, et see külaliste tulek on juba päris organiseeritud. Ta vaatas mõistatada püüdvalt ringi. Kes veel võis olla „salaseltslaste" killas? Oli juba aeg lauda istuda. Isa pilgu tabas Hilja ning esiku ukse poole liikudes ütles tasa:

„Ma vaatan. Ehk mõni naaber..."

Ta astus esikusse ja sulges enese järel ukse. Jutukõmin toas oli vaikinud. Läbi ukse kuuldus, kuidas keegi väga viisakalt vabandas hilise segamise pärast ja palus rahvasaadik seltsimees Pihiga paar sõna rääkida, kui on kuidagi võimalik. Tütar teatas, et isal on külalisi, aga see ei näinud jutulesoovijat eriti heidutavat.

Karl Piht tõusis püsti, viitas lauale:

„Palun, istuge teie lauda. Ma vaatan kohe, mis seal on... Kohustused, kohustused rahva ees, seltsimehed, eelkõige... Ärge laske end segada!"

Esikusse astudes seisis ta silm silma vastas konstruktor Tõruskiga. See oli vihmamantlis, mille krae üles keeratud, ja kalossides.

„No-oh!" häälitses Karl Piht harjumuslikult prille kulmupuhmastele visates ja siis kätt ulatades. „Seltsimees Tõrusk! Noh, võtke mantel maha ja astuge sisse. Te ei ole esimene, kes täna siia majja tee leidis."

„Seda enam, seda enam... Lubage, et jään mantlisse ja siinsamas, nii-ütelda püstijalu, kui tohib..."

„Miks siis nii?"

„Vaadake, on kiire asi. Mind oodatakse masinaga väljas. Ma hüppasin ainult möödaminnes sisse, et teiega

ühe küsimuse üle paar sõna nelja silma all... Te mõistate, omavahel?" vaatas mees kuidagi kahtlaselt palituid ja mütse varnas.

Piht mõistis ja juhtis ta väikesse köögikõrvalisse tuppa, mida perekonnas nimetati Karli toaks, kuigi poiss seal rohkem ei viibinud kui teisedki. Tuppa astunud ja ukse sulgenud, pani konstruktor Tõrusk kaabu lauale. Siis ütles tasa, nagu saladust avaldades:

„Andestage, aga ma tulin teie abi paluma... Vaadake, üks minu hea sõber... Teate, tal juhtus väike viperus... Läksid naisega tülli, lahku, noh, ja mees jäi peavarjuta... Korteriorder on naise nimel... Ei lase enam sisse! Valmis!"

„Noh, ja arvate siis, et mina olen võimeline tolle kange naise südant pehmeks tegema?" muheles Piht pealage siludes. „E-ei, see nüüd küll rahvasaadiku kohustustesse ei käi!" naeris Piht, sest talle hakkas tunduma, et teine on pisut purjus.

„Ei, ei! Mitte just seda. Jutt on praktilisemat laadi... Oli kuulda, et teie ehitate individuaali ja kolite varsti sinna sisse... Vahest saaksite ehk tolle minu hädalise sõbra siia, oma praegusse korterisse kas või ajutisekski sisse registreerida..."

„Milleks?"

„Noh, naine registreeris ta sealt välja. Aga inimene peab, p e a b ju ometi ametlikult kuskil elama... Tegelikult ei ole nii väga tähtis... Saame hakkama... Aga vaadake, dokumendid..."

„Hmh!" häälitses Piht. Talle ei meeldinud see jutt. Pealegi oodati teda lauda. Ta ütles kaunis järsult: „Ma lubasin selle korteri juba ära, teisele inimesele."

„Kahju!" pakkus konstruktor suitsu ja läitis selle kohe ise, kui nägi, et Piht ei reageeri suitsupakkumisele. „Võib-olla teie, meister Piht, ehk mõtlete veel järele... Meil on ju alati kokkupuutumist, ja see minu sõber, see on kaunis mõjuv isik... Ka meie tehasele ja toodangule mitmeti kasulik inimene..."

„Kes ta siis on?"

„Teate, jäägu omavahele, eks ole? Peavalitsuse varustusosakonna juhataja Niitam."

„Ah-haa! See paks, kes kõvasti viina viskab ja, nagu räägitakse, mitte enam esimesest naisest lahku ei lähe?"

„No-jah, no-jah!" raius mees lühidalt käega. „Aga ta on mõjuv isik. Tal on suurepärased sidemed ministeeriumi juhtivates ringides, Toompeal ja isegi Moskvas... Kui tema midagi taotlema hakkab, siis viib ta selle ka varem või hiljem läbi..."

„Hakaku omale siis kõigepealt korterit taotlema, kui tal selleks õigusi on," nähvas Piht, sest teda kippus ärritama teise pealetükkiv mõjutamispüüe.

„Vaadake, ta ehk ongi juba hakanud..." ei lasknud Tõrusk end eksitada. „Ta on teie korterist huvitatud ja ta võib vahele segada, kui teie nii omavahel katsute oma korterit edasi anda kellelegi, kes ei oma selleks mitte enam õigusi kui tema..."

„Noh, teate, igal heal töömehel on meie maal enam õigust kui mõnel..." jättis Piht võrdluse toomata.

„Ah teie annate siis oma korteri töölisele, lihttöölisele? Mõnele Araveele või Dubovile?"

„Jah, Dubovile. Ta on suurepärane tööline ja vajab korterit palju hädalisemalt kui teie laiutav sõber."

„No-jah, Dubov," jäi mees hetkeks mõtlikuks. „Leiutaja ja ratsionaliseerija. Muidugi. Aga teate, omavahel — rämps!"

„Mis asi?"

„See nende vindiveski. Vähe usutav, väga vähe usutav, et originaalne... Kui lasta dokumendid välja anda, vaat et pärast ei lähe skandaaliks — näpatud idee! Mina oleksin ettevaatlikum nende tööliste leiutuste tunnustamise ja töösserakendamisega... Ei ole ju kunagi võimalik ette arvestusi teha ilma pikemate katsetusteta... Ford katsetab iga leiutust paar aastat. Nüüd aga tuleb nii välja..."

„Tuleb nii välja, et teie olete Dubovi ja Kermeti täiustuse vastu, võib-olla koguni aitate kaasa seda maha teha ja tunnistuste väljaandmisega viivitada, samal ajal kui seadeldis iga päev toob tehasele kasumeid ja ilmselt tõstab tööjõudlust... Kas see ei ole pisut imelik jutt teie kui inseneri suust? Aga jätame selle praegu. Ei ole aeg selleks. Räägime parem homme hommikul dispetšeritunnis, insener Tõrusk," katsus Piht mõista

anda, et tal edasiseks jutuajamiseks puudub huvi. Ta isegi kohendas oma kuuehõlmu kokku, pani nööbi kinni, nagu valmistudes minekule. Ent Tõrusk ei võtnud laualt mütsi, ei rutanud vabandama, vaid nägu virilale naerule sundides läitis jälle sigareti ja algas uuesti:

„Ma vist väljendasin end väga puudulikult, et teie minust nii valesti aru saite... Vaadake, põhiliselt seisab asi huvide ühtsuses... Teie ja mina, meie, kui nii ütelda, kuulume tehase juhtkonna hulka. Aru päritakse meilt. Vastutame meie. Ei saa ju meie huvides olla enesele vastutust võtta asja eest, mis paar töölist ette panevad, aga mis sugugi ei ole veel praktikas läbi proovitud, mis isegi võib meile kahju tuua, kui arvesse võtta kruvineetide suurt praakiminekut ja tööjõukulu..."

Karl Piht jälgis silmadega, kuidas hiline sügisene kärbes osavalt püüdis end tasakaalustada lauale selili jäänud paberinoa serval, võristades sealjuures tiibadega. Ning ta samastas Tõruski mõttes kärbsega, kes oma sõnadega taotleb sedasama, mis kärbes tiibadega — tasakaalu uuesti kätte saada. Mokaotsast aga viskas Tõruskile:

„Kohaste kruvineetide eest tuleb hoolitseda administratsioonil."

„Õige. Vaidlematult! Aga sellega võetaksegi vastutus lõplikult enesele. Sellega sunnitakse juhtkond alistuma massi ebaküpsusele!" peaaegu hüüatas Tõrusk. „Juhtkond peaks aga valvel olema selle eest, et oma autoriteeti hoida. Sellest ma räägingi."

Karl Piht tõmbas sügavalt hinge. Seda töö juures väikselt ilmnevat vastuolu, mis valitses inseneri ja mõningate algatusvõimelisemate tööliste vahel, ei olnud ta suutnud kujutleda nii tõsisena, nagu see nüüd järsku sõnades esile toodi. Siin esines ju otsekui mingi programm juhtkonna lahutamiseks töölistest, suurtest töötavatest hulkadest. Ja see programm oli läbini kahjulik, võlts ning võõras. Ei või ometi olla, et Tõrusk, kes sõbrutses peavalitsuse inimestega, väljendaks ka tehase direktori ja peainseneri seisukohti. Ei! Direktor oli äraproovitud bolševik. Aga mida kujutas enesest Tõrusk?

Tõusiklike kalduvustega kaasajooksjat, kes oma tehniliste teadmiste najal püüab end upitada juhtkonna vaimu esindajaks. Mõnede laiade elukommetega niitamite vaimu võis ta esindada, mitte aga tõsiste nõukogude tööstusjuhtide vaimu.

„Vaadake," ütles Karl Piht järelemõtlikult. „Teie arutlused on väärad juba sellepärast, et nõukogude tööstusjuhtidel ja töölistel ei ole erinevaid huve. Nende huvid on ühised — anda riigile ja rahvale võimalikult palju ja võimalikult head toodangut võimalikult odavalt. Miks — seda oleksite pidanud teie kui kõrgema haridusega inimene ammugi enne inseneriks saamist õppima. Seda ei hakka mina teile siin selgitama. Selgitame selle kord tehases tootmisnõupidamisel, kus teie inseneriks sobivuse küsimus kõne alla võetakse..."

„Minu?" hüüatas Tõrusk kohkunult.

„Jah, teie." Pihi hääl kerkis. „Teie arendate kahjulikke ja vääri mõtteid. Mis juhtkond see on, kes kardab vastutust? Juhtida ja vastutada — see kuulub kokku. Liiatigi, meie just kasvatame töölisi juhtideks ja vastutajateks. Mis juttu saab siin olla juhtkonna alistamisest massidele? Iga juhtiva inimese kohus on tähelepanelikult kuulata töötajate hääli, nendega arvestada, juhtida nii, et kõik läheks üldiseks hüvanguks, aga mitte mingiks palja juhtimise-auahnuse rahuldamiseks... Mina ei karda mingit vastutust. Aga ma ei karda oma rajoonis sisse astuda ka ühtegi äärelinna õllepoodi või üldsauna... Kas teie näiteks saunas, avalikus üldsaunas käite? Ei... No-jah, teie poete sooja vanni nagu varju rahva eest... Aga minge inimeste hulka, kuulake, mis mured neil on, aidake neid lahendada... Rahvas vajab õigeid inimesi, oma huvide kaitsjaid... Õigetel inimestel aga ei ole kunagi vaja rahva ees silmi maha lüüa... Teie tahate, et ma oma korteri sokutaksin kellelegi — teie sõnadega — mingist juhtkonnast. Ei, ma annan korteri töölisele Dubovile, sest tema ongi sellest õigest juhtkonnast, mida mina selle all mõtlen... Teie aga — teil tuleb oma rahvast eemalehoidvate sõpradega silmad maha lüüa, kui te kohe ei kao... Dubov töökaaslastega viibib siin majas..."

Pihi hääl oli kuiv ja kare. Rääkides oli ta nagu sir-

gunud ning vaatas nüüd karmilt konstruktor Tõruskile ülalt alla.

See kahmas laualt mütsi, surus selle raskelt pähe. Siis uuris hetke vidusilmi tugevakasvulist, tööst krobeliste käte ja tuuldunud näoga käitiskomitee esimeest, tehase ühe suurema osakonna meistrit. Ning alles nüüd turgatas talle selgelt meelde, et Piht, kuigi kuulus tehase juhtivate meeste hulka, oli ju põhiliselt tööline nagu needki, kellest tema alles oli rääkinud halvakspanevalt, mees, kes peale töö tehases ise oma kätega veel majagi ehitas. Ta tegi vaaruva sammu, pomises:

„Võtsime viina. Ja see Niitam oma juttudega . . . Ajas pea segi. Ärge pange pahaks. Head ööd!"

Ning ta vajuski uksest välja.

Käte kergelt värisedes vaatas Karl Piht mehele järele. Mis see oli? Tõesti viinavõtnud inimese loba või katse painutada? Painutada kuhugi eemale kollektiivist ja töötajaist? Niisuguseid jutte — neid oli ta vanasti peremeeste agentideltki kuulnud.

„Tule juba, Karl! Külalised ootavad," hüüdis teise ukse vahele ilmunud Juuli meest kaastundlikult silmitsedes.

„Üks minut! Kohe."

Ta astus kööki, keeras kraani lahti, võttis klaasi ja jõi selle suurte sõõmudega tühjaks, tundes sealjuures, kuidas külm vesi nagu rahustav ravim valgus pikkamisi sisemusse.

Kell näitas juba kümme minutit üle kümne. Sünnipäev omaste ja töökaaslaste keskel? mõtles ta muheldes. Pole viga. Nad saavad aru. Kõige tähtsam ei ole ju see väike omavaheline koosistumine. Kõige tähtsam on alati ja igas olukorras jääda võitlusvalmis, seista vankumatult selle eest, mis on õige. Seista inimeste eest, tublide töötajate eest. Alati.

4

Taas lõppes igahommikune dispetšeritund direktori kabinetis. Robinal ruttasid tootmistegevuse juhid oma osakondadesse. Treppidel kajas jälle jooksumüdin, segunedes alt stantsereist kostva töömüraga.

Lukussepad Dubov ja Kermet, kes sedapuhku värskete eesrindlastena dispetšeritunnist osa võtsid, laskusid vaikides trepist, et minna töökohta, kui neile klubiruumi uksel jooksujalu vastu tormas noor Piht ja Dubovit varrukast kinni haarates hüüdis:

„Palun, seltsimehed, tulge siis ja vaadake ka!"

„Mida?" imestasid lukussepad.

„No-noh, ei maksa mängida häbelikku!" tiris noormees neid poolvägisi ukse poole. „Olete selle täitsa ära teeninud . . ."

Nad astusid suurde kõrgesse ruumi, mille seinu ehtisid loosungikangad ja kaunis raamistuses autahvel. Uhkes punases dekoratsioonis vaatasid neile keskmiselt tahvlilt vastu nende eneste suurendatud näopildid. Piltide all olid nimed, plaanitäitmise päevaprotsent ja pisut alamal ülesvõte nende vindirullimise seadeldisest koos märkusega, kui palju seadeldis kokku hoiab tööjõudu, mitmekordse kasumi annab tehasele ja kuidas soodustab rütmilist tööd aparaatide väljalaskmisel. Tahvli ülemisele servale aga oli kinnitatud suure kirjaga üleskutse: „Seltsimehed! Dubovi ja Kermeti eeskujul tööviiside täiustamisele! Ise oleme oma tehase peremehed!"

Lukussepad vaatasid ja neil oli pisut piinlik.

„Millal teie selle . . .?" kobas küsida Kermet.

„Meie käitiskomitee töötab alati ja igal pool," naeris vastu sekretär Küngas, kes parajasti lõpetas tahvli dekoreerimist. „Seltsimees Piht ei unusta kunagi häid töötajaid . . ."

„Tulime hommikul enne tööd kohale," seletas õhinal noor Karli Piht. „Pildid olid olemas . . . Skaalailmutamise osakonnas tegime kähku suurendused . . . Lõunavaheajal tuleb kõva miiting . . ."

„Jah, ei maksa teil praegu alla minnagi. Parem valmistuge sõnavõttudeks," lisas Küngas omalt poolt. „Et kõik oleks vormis ja kombes . . ."

„Nii pidulikult siis," torises Kermet tõrjuvalt.

Aga Dubovi seisukoht oli teine. Rahulolevalt pilte silmitsenud, ütles ta enesekindlalt:

„Laadna! Kui seltsimehed tahavad teada, kuidas meie oma seadeldise konstrueerimise kallal töötasime, miks

neile seda siis mitte jutustada? Jutustame, Kermet, ja näitame, missugustes raskustes me olime seetõttu, et ei osanud valemit kasutada ja et insenerid meile appi ei tulnud... See asi peab edaspidi teisiti minema..."

„Lähebki, juba läheb!" rõõmutses Karli Piht. „Peale dispetšeritundi tuli Tõrusk kohe ja küsis: noh, poisid, kuidas teie katse eile läks? See saun, mis ta sai, mõjub nähtavasti..."

„No-jah, ja kuidas teie metalliproov siis välja kukkus?" päris Dubov huvitatult.

„Esialgu eitav tulemus. Ei anna rakendust... Aga meie jätkame. Tekkis juba uusi mõtteid. Niipalju oli eilsest katsest kasu..."

„Muidugi, kasu on igast katsest," arvas Kermet.

„Jätkake, kindlasti jätkake!" õhutas Dubov. „Aga nüüd, Kermet, lähme siiski tööle. On veel ligemale tund aega. Ja mis meil ikka valmistada? Räägime nii, nagu oli, mis?"

Sellega oli Kermet meeleldi nõus. Seista või istuda siin iseenese näopildi vastas ei olnud kuigi mugav. Käed justkui sügelesid töö järele.

Trepist alla minnes ütles Dubov:

„Jah, sul oli õigus, kui tähendasid, et ma ei tunne veel meie käitiskomitee esimeest... Ei oleks uskunud, et konstruktor Tõrusk nii tõsiselt läbi võetakse... Ja peaasi, et Pihi mõtteid toetas kogu kollektiivi esindus, kõik osakonnad..."

Meenutades Tõruskile tehtud hoiatust, talle antud parandamisaega töös ja tema asendamist ratsionaliseerimiskomisjoni sekretäri kohal teise konstruktoriga, arvas Kermet:

„Seltsimees Piht tühja tuult ei talla... Piht tunneb töötajate ja tunneb tehase huvisid, oskab neid ühte viia... Sellepärast tal ongi nii suur mõju... Ta küll ei rääkinud, mis jutt see tal eile õhtul kodus Tõruskiga oli, aga näib, et see jutt pidi olema üsna tõsine... Sünnipäevalauas tundus ta ju küll päris lõbusana, aga kas sa mäletad, kui tõsiselt ta kuulas Hilja lauldud „Rahulaulu"? Justkui mingi murega."

Dubov noogutas mõtlikult. Siis arutas nagu laulumuljet meenutades:

„Miks mitte ka murega? Piht võtab kõike sügavalt. Võitlus rahu eest ja tõruskid... Eraldumine, vahetegemine? Kui kõik asjaolud mõttes kokku seada, siis kas see Tõrusk ei tundu nagu koi, mis uue ehituse seinas tiksuma kipub... Vana korra koi uues ehituses... Püüab närida... Ma kardan, et selle mehega tuleb meil veel palju tegemist..."

„Võib muidugi tulla. Aga kui vaadata Pihi seisukohast — ja see on õige seisukoht —, et iga töötaja võtku tehase asja nagu peremees, siis eks me ise ole need peremehed, kellel selleski asjas tuleb otsusele jõuda... Selgitame välja ja otsustame..."

Päris rahulikult võttis muidu alati kärsitu Dubov selle mõtte omaks, sest see oli õige mõte.

Ning rahulikena ja enesekindlaina asusid nad oma töö kallale, need kaks lukusseppa, vana Pihi kaks järjekordset kasvandikku, lihtsat inimest, kelle eest Piht välja oli astunud ja nendele sisendanud kindlusetunde. Aga mitte ainult need kaks. Koos Dubovi ja Kermetiga askeldasid sama kindla peremehetundega oma töölaudade juures ka kümned ja sajad teised töölised, paljud kommunist meister Pihi kasvandikud.

1951

Otsustav pöörak

ESIMENE OSA

MAA KUULUB RAHVALE...

1

Uurivalt libises töömehe käsi üle laheda loomega kuuselaua.

„Veel paar-kolm korda," mõtles ta sõrmede all väikesi hööveldusviirge tundes. Ja juba sähviski kumera teraga höövel kiirelt mööda lauda, pildudes suuavast keerdukiskuvaid laaste.

Laastud olid küll õhukesed ja kerged, neid kohrus vahuna töötaja ümber, kuid iga üksiku laastu lahtilöömiseks pidid hööveldaja käed pihtadega hoogsalt ette viskuma, ristluud pingi kohal sügava tõuke tegema. Ning kui töötaja laua aeg-ajalt silmade kõrgusele kergitas, et vastu valgust rihti vaadata, jäid ta õlad ülakehast ettepoole vimma nagu kaks kühmu teine teisel pool pead. Säärasena paistis räsajas Ants Paju oma laastulademe keskel nagu töntsakas tõuk, kes puud uuristades on puru rõngana ümber augu kuhjanud.

Ants Paju oli puud uuristanud aga juba aastaid. Ta piht ja õlad olid selle järgi kühmunud. Praegu tegi ta aednikule uut kapsatünni. Hommikust saadik askeldas ta kruupingi ääres, lõigates, liimeisterdades ja kaarutades magusalt lõhnavaid kuuselaudu. Ta töötas hoolikalt, aga tal polnud rahu. Siinsamas kruupingi otsal vedeles lahtilöödud ajaleht. Ning see leht tegigi Ants

Paju rahutuks, sundides teda aeg-ajalt ikka uuesti, tööriist käes, peatuma, lehes leiduvale kirjutusele pilku heitma, aknast välja vaatama, mõtisklema, jah, vahel koguni unistlevalt mõtlema jääma, nõnda et ta enesele märkamata vajus rinnukile kruupingi servale, höövel toeks käte all, ja vahtis ning vahtis üksisilmi lepiku tagant paistvat halli söödiküüru. Siiani olid Ants Paju pilgud hellitlevalt ulatunud ainult tolle hõreda lepikuni nõos, armastusega vaadelnud oma juurvilja- ja kartulimaad. Tööpingi ääres loetud lehe mõjul kippusid nad täna aga vägisi uitama üle lepiku, nagu hinnates ja mõõtes söödiselga sealpool lepikut. See oli võõras söödimaa. Võõras ja uus oli Antsu peas tekkinud mõtegi selle söödi suhtes. Kuid see mõte erutas, kippus vägisi võimust võtma.

Kui naine kambrisse astus ja ütles, et tulgu ta köögi poole sööma, siin täna palju tolmu ja prahti, ei hakka supikaussi kambrisse tooma, kohmas Ants Paju järsku rahutult:

„Mis sina, Mari, sellest maa-asjast arvad?"

Mari, pikk, kondine kitsa pihaga naine, pühkis põllenurgasse käsi ja tõmbas siis käeseljaga üle jumetu, otsekui enneaegu koltuma löönud näo.

„Sina jälle neist juurdelõigetest, või mis?"

„Ei siin enam lepita juurdelõigetega. Näe, kirjutavad," haaras mees pingiotsalt lehe ja viibutas seda käes, „kirjutavad, et antakse terved talud, et tuleb kohe mitu tuhat uut talu juurde, et maad jätkub igaühele, kes aga tahab teda harida ja tööd teha..."

„Kirjutavad! Ah, paljugi, mis kirjutavad!" tõrjus naine rätikunurki sõlmides. „Kust seda maad siis nüüd korraga nii igaühele jagada? Seni ei jätkunud, ei tea, kust teda nüüd järsku juurde tuleb? Ega maa pole kott superit või õmblusmasin, et tood Venemaalt rongiga sisse."

Mari oli terava lõua ja küllalt terava keelega. Ta oleks ehk mehe maajutu juures veelgi nokkinud, sest ta ei suutnud uskuda, et kellelegi maad antakse niisama, ilma rahata ja maksuta. Aga teisepoole viipest märganud, et sel on asjaga tõsi taga, tõmbas oma pruunid silmad kissi ja ütles sama lepiku poole vaa-

dates, kuhu Antski oli tol hommikul korduvalt vahtinud:

„Eks maad, jah, läheks vaja küll... Võiks ikka hobusekondi pidada ja kõik... Poisid kasvavad ka üles..."

Mari tuhmi palgesse tekkis nõnda üteldes õhetus, mis ta nägu elustades seda justkui seestpoolt valgustas. Vaadates kaugusse inimese pilguga, kes taotleb seal näha oma tulevikku, püüab tabada iseenese ja oma laste õnne, näis Mari praegu Antsule otse õnnejanuse, õnneahne inimesena. Aga kas ta ise seda ei olnud? Niisama nagu naine, oli ta isegi valmis kõik tegema oma perekonna ja laste õnne kindlustamiseks. Õnn, tulevik seisis aga maas, nagu kirjutas ajalehtki.

„Noh, millest ma siis räägin," silus ta oma ametimeheliku korralikkusega paremale soetud juuksetukka. „Kas see hektar vesist sooserva meid's toidab? Kui juhtub nõnda, et ei ole tööd või mis... Maa ikka midagi muud... Sa naerad, et kust seda maad nüüd juurde tuleb... Miks ta ei tule! Nüüd maa kogu rahva ja riigi oma... Ega suurtel peremeestel ka seni maast puudust polnud... Ülearugi oli neil teda. Nagu meie naaber Vakkus siin. Näe, söötis laseb seista, aga teisel ei ole, kuhu kükitamas käia... Kui nüüd need söödid ja muidu seisumaad kõik rahva harida antakse, maareform tehakse, nagu kirjutavad, siis ime küll... Maad jätkub meile ja kõikidele teistele..."

„See, Antsukene, on peremeeste maa... Mine tea..."

„Mis ta enam peremeeste, nüüd töörahva valitsus võimul..."

„Valitsus nüüd küll, aga...?" kergitas Mari tumedaid kulme nagu linnutiibu.

Selle naise hoiatava „aga" taha oli Ants Paju varem mõne teise asja puhulgi peatuma jäänud. Töörahva valitsus oli küll võimul ja üks uus seadus järgnes teisele. Juba mitmendat kuud. Nõnda et Ants neid kõiki enam peast ei mäletanud, kuigi oli hoolas lehelugeja... Aga külas keerutati sellest hoolimata jutte, et „enne kui lehed langevad", et ega „Roots seda asja niimoodi jäta" ja palju muud, mis sundis Antsu või teisigi temataolisi mõtlema, kõhklevalt kaalutlema... Tõesti — mine tea... Koer haugub, kuni külalised tulevad, nagu

targutas Mari. Ja teinekord on vanarahva loraski omajagu tarkust.

Tol 1940. aasta sügisel oli Ants Paju parajasti nelikümmend kaks aastat vana. Terve ja tubli, paremas eas mees, nagu ta ise vahel armastas toonitada. Jõudu jätkus kõigeks. Oleks võinud päriselt ametimeheks hakata, oleks võinud maad võtta. Töörahva valitsuse ajal olid nagu kõik teed korraga lahti läinud... Aga — seda meenutas elu talle peaaegu iga päev, ja selle mõtte juures pidi Ants alati kõrvatagust kratsima — ümberringi maailmas möllas sõda, riik riigi järel varises fašistliku ründaja löökide all kokku, hävinesid asulad ja linnad, miljoneid inimesi veeti laagritesse ja pandi sõja jaoks tööd tegema... Kas oli siis niisuguses olukorras tark linna ümber asuda ja oma väike eluase maha jätta, või oli nii väga tark selle maagagi peale käia? Ants pidas tõsiselt lugu oma naisest ja armastas oma poisse, kellest esimene käis juba külakoolis, teine aga tröökas niisama pükse ega olnud tast veel õiget hanekarjustki.

Ants oli kasvult tagasihoidlik, tublisti lühem oma sihvaka kujuga naisest, ning see kasvupärane tagasihoidlikkus avaldus justnagu ta hallides, järelemõtlikes silmadeski, kui need käes olevat lauatükki uurisid või üle ajaleheveergude jooksid. Tööks muidu käbe ja hakkaja, asus ta asja kallale ikka tasapisi ja ettevaatlikult. Samuti ei kujunenud tema otsused kunagi paugupealt ja korraga. Iga otsuse tegemisel tuli tal hoogu võtta nagu üle kraavi hüppamiseks...

Nõnda oli nüüd ka maaküsimusega.

Võrsunud kehvast popsnikuperest, oli ta juba isa kõrval pisut puutööd õppinud, siis aastaid alevi ehitusmeistri juures käealusena töötanud ja viimaks perekonna tekkides samas korterilisena pidanud ehitustöölise ning nõudetegija ametit. Alles eelmise aasta kevadel oli tal õnnestunud ühel eluasemekohtade väljapakkumisel teised pakkujad võita ja nõnda enda käsutusse saada umbes hektarisuurune lapike riigi tagavaramaad. Siia Kivipere küla ääremaile, võssakasvanud kolmnurgakesele riigimetsa ja heinamaade vahel, maanteest mitte just kaugele, kuid raskesti ligipääsetavale servakesele

oli Ants Paju siis rajanudki oma elamise. Kui meistrimehel ei olnud tal suuri raskusi majaonnikese püstitamisega — see kerkis omal jõul ja naise abiga juba esimesel kevadel. Samuti tehti võsaalusest ka lapike aiamaad, roogiti välja lepad, juuriti vanad kännud ja kohendati muld peenardeks. Suvel olid kurgid omast käest võtta. Sügisel saadi siit esimesed naerid, kaalikad ja kapsapead. Mõni hea vagu varaseid kartuleidki oli maas. Maa oli savikas ja raske, aga see-eest sigitav, küllalt rammus. Ning Ants Paju ei viivitanud veel samal sügisel suurema tüki puhtaksrookimisega. Nüüd kasvasid sellel vastu lõunat lagedaks roogitud nõlvakul uhkelt kartulid, oli koristatud juba lapike otragi oma põllult, ja Ants pidas praegu hoolega plaane, kuidas tuleval kevadel kolmandat aastat käiku minevasse aiamaasse istutada esimesed viljapuud, kuhu tõmmata marjapõõsaste read või kuhu asetada vaarikaistandik ning maasikapeenrad ... Eluase hakkas ilmet võtma, elamine korralduma.

Üle kümne aasta olid nad mõlemad naisega rüganud ainult selleks, et saada oma maalapike jalge alla, oma katus pea peale. Nüüd oli see unistus — paljude maatööliste unistus kindlustada end oma maalapikesega — teostunud. Ja Ants Paju jäi saavutatuga üldiselt rahule. Aga kas oli tal põhjust rahul olla? Muidugi tundis ta väga hästi, et sellel hektarikesel ei või ta end kujutleda mingi põllumehena, et tal tuleb endiselt väljast tööd otsida ja oma perekonnale peatoiduse hankimiseks kruupingi taga küürutada. Kuid see väike põllulapp oli temas siiski nii teravalt liikvele ajanud need ürgsed maaharijatungid, mis peituvad igas maal üleskasvanud inimeses, et ta hakkas põlluasjandust palju tõsisemalt jälgima, rohkem tähelepanu osutama peremeeste ja asunike põldudele, kui ta neile varem oli osutanud. Tihti oli ta mõttes kaalunud koguni maa rentimise võimalusi. Löns-Alma kasutas tööpäevade eest Vakkuse, Saare Joosep Helleri maatükki. Maa on maa. Aga kuna ta viimased säästud olid läinud majakese ehitamiseks, kuna puudusid loomad, ei tulnud sellest mõttest eelmisel aastal midagi välja. Alles nüüd, töörahva valitsuse poolt teostama asutud maareformi ajal, muutusid ta mõtted maa

suhtes uuesti päris elavaks. Talu, kaalutles ta endamisi, miks mitte ka talu? Talu on alati olnud jõuka elu aluseks maal. Põllumees — põline rikas, ametmees ajuti rikas, nagu ütleb rahvasuu. Kuid alles vastvalminud majake, kogu vaev ja hool, mis sellesse pandud? Kodukohatunne... Ja Antsu silmad jooksid taas tühjalt üle lepiku kaugemale. Või mine tea neid maailma asjugi...? Vaevalt et said jalad oma laua alla, hakka siis jälle...! Ta teadis väga hästi, et mitmes ümbruskonna suurtalus seisid maad söötis, et seaduse põhjal lähevad seesugused maad väljajagamisele ja et tal oleks võimalik neist osa saada. Aga ta tundis end külas veel võõrana ega tahtnud seepärast esimesena minna kellegi maatükkidele näpuga näitama, et olge heaks, vallaisad ja maakorralduskomisjon, lubage need minule... Ei, Ants Paju tundis, kui raske oli ümbruskonnas võõrana töödki saada. Mis siis veel, kui ta oleks esimeste hulgas rutanud vallamajja ja asunud enesele nõutama teise mehe maatükki... Olgu või todasama Kustas Vakkuse söödimaad sealt lepiku tagant, mis paistis ta uue majakese aknast nagu tohutu suure hobuse nõgus selg.

Ei, Ants vitsutas kapsatünni korralikult ära, silus siis veel kord väikese höövliga üle ja, tunnistanud nõu lõplikult valmisolevaks, tõmbas selle õhtu eel õlale, et aednikule ära viia.

„Seda roju seljas nüüd viima!" hurjutas Mari. „Eks tulgu järele."

„Või temal-mehelgi hobust ette panna on," õigustas end Ants. „Seljaga tuleb ikka viia, olgu temal või minul... Või on siia õiget hobuseteedki..."

See kõik muidugi pidas paika. Aednikuna end Kiviperes elama seadnud töömees Kikas jõudis hobust pidada ainult ajuti. Ja teed asunduse poolt Kivipere taganurmedele polnud õieti mingisugust, kui mitte arvestada Ants Paju poolt omavoliliselt mööda riigimetsa serva aetud roopaid. Kuid peaasi ei seisnud selles. Peaasi oli see, et Ants Paju tahtis täna ise asunduse poole minna, tahtis aednik Kikkaga kokku saada ja mõne sõnakese juttu puhuda, sest ta oli aednikult tubakataimi toomas käies teda tundma õppinud kui lahtise peaga ja

avara pilguga meest, kellel oli iga asja kohta oma seisukoht ja sõnakene ütelda.

Ta läks otse üle väljade, suure tünni all küürus ja kõveras nagu sipelgas, kes võtnud enesele kanda liiga raske rao. Läks ja silmitses omatehtud tünni kumeruse alt jälle põlde ning heinamaid. Puhkas aeg-ajalt, toetades kandami kiviservale või põllupeenrale, ning mõlgutas oma maamõtteid. Imelik, võtad tüki puud ja teed sellest oma kätega, mis tahad. Kas toobri, vitsiku või tünnikese, nii nagu vaja. Saad aga kätte siilukese maad, mässad ja mängid temaga, kipub maa tegema sinust enese kummardajat ja orja. Maal on võim, mingi salapärane vägi, tundis Ants Paju tol õhtul erilise selgusega. Ta oli midagi lugenud maa külgetõmbejõust ja tatsates praegu, selg vastu tünniserva, jalgadega savikal söödimaal, justkui püüdis veenduda selle jutu tões: jalgu kergitades jäid need tõesti maa külge kinni, maa nagu kiskus neid enese poole. Ja Ants Pajule tundus, et see maa külgetõmbejõud kippus jalgadest otsekui üle kogu keha levima, südamesse tulvama, teda rammestama. Maa? Imelik, miks ta kisub inimest enese poole?

Kui Paju naabri aiaväravasse jõudis, korjas Kikas seal parajasti tööriistu kokku, et õhtule minna. Paju asetas tünni aianurka ja jäi ootama. Aednik oli oma elujärjega siiski kaunis kenasti edasi jõudnud. Kõik need mured, mis temal maatükikesega alles ees seisavad, on aednikul ammu juba seljataga. Säärase mehega on õige mitmestki asjast juttu ajada. Suurte talukohtade peremeestega ei olnud Pajul tihti midagi rääkida. Need nimetasid teda könniks, tema neid omas meeles härradeks. Könnidel puuduvad härradega ühised huvid ja vaated. Neile aga ainult järele kiita, nagu ta mõndagi töömeest oli kuulnud tegevat, — selleks oli Paju maailma natuke liiga palju näinud ja mõistis elu teisiti. Ent aednikuga, jah, siin oli juba tunduvalt enam ühiseid huve ja arusaamisi. Talle meenus, kuidas aednik kevadel teda oli õpetanud uudismaale kurgipeenraid tegema. Ning ta oli tänulik, sest kurgid olid andnud rikkaliku saagi.

Kuid mitte üksnes alt sõnnikuga täidetud, kõrgetes uudismaa kurgipeenardes ei seisnud asi. Kikkalt oli

Paju õppinud siin Kiviperes juba mõnda muudki, ja temalt võis veel palju õppida. Kikas, Pajust enam kui kümme aastat vanem mees, ei olnud ainult aednik. Ta oli ka väikselt katsetaja, mõtleja ja uurija, nagu on tihti inimesed, kes suurest elukärast pettunult või tüdinenult kõrvale tõmbuvad, et oma üksinduse vaikusest tormakalt tõttavat elu vaadelda ja selle kohta elutarku ääremärkusi teha. Siia Kiviperesse oli ta tulnud linnast, vabrikust, treipingi tagant, kus arst oli keelanud tal edasi töötada. Teati rääkida, et Aleksander Kikas on 1917. a. revolutsiooni aegadel olnud tegelane, punaste tööliskomitee liige. Kikas ise vaikis sellest. Ainult mõnele üksikule töömehele, nagu Paju, oli ta muu seas vihjanud, et see elu, mida praegu elatakse, tihti polegi elamise väärt, et inimese ülesandeks on püüda parema ja õnnelikuma elu poole. Missuguse elu poole, kuidas püüda — seda oli Paju katsunud aednikuga rääkides enesele selgitada. Aga seni tulemusteta. Aednik oli jäänud sõnakehvaks, surunud huuled kõvasti kokku. Säärane huulte kõvasti kokkusurumine oli nagu märguandeks vaikida, see mõjus aedniku kitsas näos teravalt, käsuna, sundis sõna kuulama. Ning võib olla, et just see näoliigutus andis aluse nimetada Kikast kinniseks inimeseks. Alles nüüd, nõukogude võimu esimestel kuudel, oli ta nagu elu sisse võtnud, maatööliste koosolekul kõne pidanud ja lasknud enese sinna komiteessegi valida. Kõikidest teistest ametikohtadest oli ta rinnahaigust ette tuues ära ütelnud.

Kikast pidas Paju siin Kivipere kandis tema laia silmaringi ja isikupärase, arutleva, puhuti otse targagi kõneviisi pärast kõige arenenumaks ja haritumaks inimeseks. Ta oli kuulnud Vakkuse-taolisi peremehi põlastavalt viskavat, et aednik, jah, sel on punase värvi lõhn juures. Pajul ei olnud punase värvi ega ka selle lõhna vastu midagi. Või sai siis temasugusel kõnnil olla midagi peremeeste rohelise lipu ja selle värvi lõhna vastugi? Kus sa sellega? Ja kas sel ongi tähtsust, sest olgu värv või lõhn missugune tahes, peaasi kui mees ise on aus ja tubli. Seda Kikas oli. Paju otse austas endamisi aednikku... Ja küllap vist Kikaski aimas, et Pajus on tal tegu naabriga, kelle sisukas

püsivus ja visa hing enesest väärtust kujutavad, mida iga mehe juurest ära otsi. Nii sobisid nad juba esimestest sõnadest alates omavahel hästi.

Kaabulott silmil, läikivate harudega aiahark õlal, astus aednik kohmival sammul mööda vaovahet värava poole. Sealt värava kõrvalt ta Paju leidiski. Mees nõjatus talle peaaegu rinnuni ulatuva kapsatünni servale ja oli sügavas mõttes.

„Kallis naaber, mis sa enesest ometi hakkasid vaevama!" noomis Kikas juba eemalt. „Eks ma oleks võinud käruga järele tulla . . ."

„Või see sinulgi niisama tulla," pühkis Paju otsaesiselt higi. Tahtis veel midagi lisada teise tervise kohta, kuid leidis selle järsku olevat sobimatu ja tähendas ainult lihtsalt: „Võta siis aga vastu ja pane kapsad hakkama, siin ta on . . ."

Aednik koputas tünni seest- ja väljastpoolt, katsus kergitada, silus, oli tööga nähtavasti väga rahul. Tõukas siis kaabuloti kuklasse, vaatas Pajule otsa ja ütles:

„Ruttasid vist, tahad raha kätte saada . . . Aga vaata, kallis naaber, ega ma enne küll maksta ei saa kui tuleval nädalal . . ."

Paju kobas taskust suitsuvärke.

„Asja sest rahast nüüd! Ega ma selle pärast tulnud . . ."

Kikas tõmbas oma piibu ja tubakakoti esile:

„Kui nii, siis pole viga. Noh, keera parem siit minu oma vabrikutööst."

Teda tunti kogu ümbruses tubli tubakakasvatajana ja -töötlejana. Paju laskis kohe oma karbikese tagasi taskupõhja vajuda, võttis teise koti ja samas tünni kõrval seistes asus suitsu keerama. Paber ta näpu vahel kooldus kuulekalt ümber pehme tubaka, mõte ei tahtnud aga kuidagi sõnadeks vormuda. Oli nagu veidi piinlik nii järsku oma aruteludega teise inimese ette astuda. Kas ta saab minust aru? Mis ta arvab mehest, kes tuleb ja korraga küsib nõu naabri maatüki enesele saamise asjus? Ta vaatas aias ringi. Siin ees oli valendavate peadega kapsapõld, taamal paistis porgandeid rohetavat. Seal eemal olid lavad ja väike kasvuhoone. Seda kõike

piiras tihe põõsastara. Juurviljamaa kohal kähardusid vanad viljapuud. Aga need olid raagus: eelmise talve harukordne külm oli rüüstanud viljapuuaiad kogu maal. Ta tõmbas sügava sõõmu suitsu, siis tegi kerge ohke saatel käega viipe aia poole:

„Kui palju muret ja vaeva . . . Elama ükski pole läinud?"

Aednik mõistis kohe.

„Ei, ega lähegi enam . . . Nii see meiesuguse asi on — tee ja tapa, aga siis korraga tuleb külm või kuiv ja hävitab kõik. Liiga üksi ja kaitseta oleme meie, aiapidajad . . . Neid oli mul siin paarkümmend tükki veel mõisa ajast . . . Puha head sordid ja lopsakad puud. Vanakesed küll, aga kandsid hästi . . . Nüüd pole muud kui juuri välja ja küta tulepuuks . . ."

„No-noh? Õuna- ja pirnipuu tüved on kallid tarbepuud . . . Ega neid kõlba tulepuuks, kus sa sellega!"

„Kuhu mina neid pakkuma lähen!" lõi aednik käega.

„Pakkuma? Kuule, Kikas, sa ütlesid, et ma raha või nii, et sul praegu ei ole ja . . . Sa anna mõni tubli tüvi mulle. Tulen ise appi juurima ka . . . Siis olemegi selle tünnikesega tasa . . ."

„Kui tahad, võta! Vii või kõik ära . . ."

Aednikul näis olevat hea meel, et tema külmunud puud siiski veel millekski kõlbavad. Nagu oma mõtete jätkuks sõnas ta:

„Ega sa neist tünne tegema hakka . . . Saad kahju."

„Mul väike jalaga sõtkutav treipink — lasen rattarumme, teen pöidasid . . . Noh, kodaraid, höövlipakke . . . Igaks asjaks kõlbab sihuke puu."

„No-jah, sina ju meistrimees," popsutas aednik piipu.

Ning alles nüüd, kus aednik võlast vabanenud inimese rahulolutundega mõnusalt tünniserva najale toetus, söandas Paju paari köhatamise järel küsida:

„Lehti ikka loed ka või?"

„Kuidas siis? Tead, hakkasin uurima partei ajalugu, mida praegu lehes järgnevalt avaldatakse . . . Väga huvitav, huvitav ja õpetlik . . . Eriti meile kui põllumajanduslikule maale Lenini idee tööliskiassi ja talurahva liidust . . . Panid tähele, see on kohe esimeses peatükis."

Ants Paju pidi tunnistama, et ta oli lehes avaldata-

vast partei ajaloost küll mõnda kohta lugenud, aga üldiselt sellest kui raskesti arusaadavast materjalist üsna pealiskaudselt silmad üle libistanud, mitte vaevudes terasemate tähelepanekute tegemiseks. Seepärast kohmas ta huupi:

„Kas seletab selle maaküsimuse seal's selgeks?"

„Maaküsimuse? Sa mõtled meie praegust maareformi?"

„Nimelt, seda jah."

„Ei, seda ajalugu veel ei seleta. Võib-olla tagapool... Aga mis sind siis maaküsimus nõnda eriti?"

„Mis ta nüüd eriti... Aga eks ta ole igaühel... Eluaeg oled mõtelnud ja tahtnud, tihti igatsevalt vaadanud teise nagu mõne kallisasja poole. Aga nüüd, kui korraga päris avalikult lehes kirjutatakse, et andku end aga igaüks julgesti üles, kes maad tahab, et maad jätkub igaühele, — siis tead, noh, on järsku sihuke veider tundmus, et kuidagi ei suuda otsusele jõuda, mis teha: võtta maad või mitte."

See oli nii pikk jutt, nii ühe sõõmuga räägitud, et Paju pidi higitsema lööнud laupa kuivatama.

„Jah. Ega sinul-mehel, teadagi, seda maakest ülearu ole," arvas aednik tagasihoidlikult.

„Mis seda rääkida! Pool eluaega murra ja tapa, siis saad ükskord lapikese riigi rendimaad jalge alla..."

„Ega minulgi rohkem ei ole."

„Sina? Sa kasutad maad hoopis teisiti. Sina ei ole ju põllumees."

Aednik kõhistas vaikselt naerda:

„Täpselt nagu sa isegi: nii rohkem nutimees ja käsitööline. Ja tead, Paju, õieti ütelda, mina talupidajaks ei tahaks saadagi... Ei ole seda verd..."

„Nii et sina maad juurde ei võta, isegi kui pakutakse, või kuidas?"

Aednik hõõrus piibukahaga oma siledaks aetud põske:

„Mina, jah, arvasin, et kui saab loa kuskil lehma karjatada — tuleb toime... Sinuga aga on asi teine. Kui sina just maad tahad saada, miks siis mitte võtta? Tööline või töötav talupoeg — palju seal siis vahet on? Kaotada ei ole sul midagi..."

„Peremeeste maa... Kui midagi juhtub või nii?" kratsis Paju kukalt. „Külas räägitakse mõndagi..."

„Paljugi, mis räägitakse. Siin peab kõigepealt vaatama, kes räägib. Ja räägivad muidugi peremehed, suurtalude omanikud või nendemeelsed. Arusaadav, et need, kes seni sulaste ja tüdrukute kätega oma maid on pidanud ja teiste töö peal laia elu elanud — et need juba kunagi töörahva valitsuse tegevust heaks ei kiida. Nende heaks läksid klikevalitsuse juurdemaksud võilt ja peekonilt, nende kasutada olid jõukuse järgi pangad ja vallaametid, — kus sa sellega! Suurtalunikkude vastupanu töölisklassi asjale hakkab siitkohast nüüd peale... Hakkab peale ja läheb järjest teravamaks. Küll näed... Sinu nagu iga teisegi töötegija ees seisab küsimus: kas nende endiste suurnikkude poolt või vastu? Praegu on nende kaal ja mõju maal veel õige tugev. Varsti aga võtab kehvem rahvas maalgi jämeda otsa oma kätte. Karta neid suurnikke ja ootama jääda tähendab kükitada kahevahel... virelda endiselt edasi. Kuna aga ometi valitsus ütleb selge sõnaga, et just kehvemat maarahvast hakatakse toetama, nende elu korraldama ja ümber ehitama, uueks looma... Sina, Paju, oled arusaaja ja hakkaja mees, mis siis ikka!"

„Nõnda siis et soovitad minul maad võtta, kuigi ise ütled, et tuled läbi endisega. Miks sa sedamoodi?"

Aedniku pilk eksles kuskil hämaras oma raagus puude all.

„Jah, vaata, minul ju hädapärast maad vaja juurde võtta ei ole. Minu tööks jätkub sellest, mis mul on. Rikkust või jõukust ei ole mina elus taga ajanud ega aja. Aitab, kui jätkub äraelamiseks. Ja kui aednikule minule sellest jätkub. Sina pead asjale vaatama teisiti. Praegusest maasiilust sina oma perega ei ela. Meistritööd külakohas nii palju ei jätku, et sellega end toita. Järelikult on sinu maavõtmine õigustatud. Sina isegi pead maad võtma, sest kellele see muidu läheb? Maa peab minema õigete meeste kätte, nende kätte, kes ise maad harivad, tööd teevad. Ja sinul just ongi vaja olla oma käsitöö kõrval ühtlasi ka põllupidaja... Vaata, nõnda seletan seda mina."

„Targasti seletad, aga ega ma targemaks saanud

ühtigi... Kui võtan maad, hea küll — võtan, teen tööd ja harin, elan pisut jõukamalt kui seni. Hea küll. Mis külma või sooja on sellest klikemeestel? Mina ei ole sellega nende poolt ega vastu, kui võtan maad..."

„Arvad?" naeratas aednik hääletult. „Võta maa kätte, küll siis kohe näed. Seepärast soovitangi võtta, et sinu arusaamine maailma asjadest näib kaunis ähmane olevat. Sina võtad asja liiga lihtsalt, sulle aga ei panda seda nende poolt sugugi sama lihtsalt arvesse... Kuid mis sellest? Kui mina siia tulin, ähvardas vana Vakkus mind välja kõrvetada nagu prussakat prao vahelt... Noh, ei läinud korda. Pidama jäin... Vakkus ise aga käis oma taluga allamäge... Küllap jääd pidama ka sina, visadust ja hinge sul on... Ei maksa karta, kallis naaber!"

Ants Paju viskas suitsuotsa käest, näris natuke aega huuli, siis toonitas silmapaistva reipusega:

„Jaah, see oli nüüd juba selgem jutt, naaber Kikas. Ja tea, et palja hirmu pärast mõne seda- või teistmoodi mehe ees mina küll maad võtmata ei jäta! Kurat! Kas või kiuste võtan! Temal vedeleb üle kümne hektari head põldu lihtsalt söötis — ja mina ei peaks võtma? Jah, sul on õigus, tuleb võtta."

„Näed isegi. Saad isegi aru, et juttudest ei tule hoolida. Rääkigu, mis tahavad. Kui aga kellelgi maad vaja on — ikka võtta... Maa, ega maa peale pole ühel rohkem õigust kui teisel... Vanasti oligi nii, et maa kuulus igaühele. Haris see ja sealt, kust tahtis... Ainult härraste viguritega kisti maa rahva käest ära... Nüüd on see jälle rahva oma... Võta kätte, mine maakorraldus-komisjoni esimehe juurde ja pane end kirja, Paju, muud midagi."

Paju ei kandnud asjata oma nime, mis talle kunagi vana-vanaisade aegu antud; ta oli tõesti vintske ja visa, omajagu jonnakaski. Otsused ei kujunenud tal kergesti ega kiiresti, aga kui ta mõtted kord otsuse kuju olid võtnud, siis ta end neist enam ka peletada ei lasknud. Ta võis painduda ja vetruvalt järele anda, nagu paindub paju, et varsti endisse asendisse tagasi viskuda. Kuid murda, teda tema otsusest loobuma sundida polnud seni õnnestunud isegi ta naisel Maril, kellel, muide,

oli mehesse üsna suur mõju. Ta lõi jalad harki, pistis käed püksitaskutesse. Kogu ta väheldane kuju võttis õige väljakutsuva hoiaku:

„Jaah, ja seda ma teengi. Arvad, Kikas, et minustmehest ei saa selle tegijat või? Ei, sellega tuleme toime! Las uriseb siis, kes tahab ... Aasta nelja-viie pärast võivad kadestada: Pajul on samasugune talu ja elamine seal metsaserval nagu teistel meestel sulapõllul. Pidagu ennast siis veel paremaks ja suurelisemaks, olgu uhked ... Ei Paju siis enam igale mehele napakesikapakesi tegema hakka! Siis lööme oma ruuna aiste vahele, viskame oma terakoti vankrikehadesse. Ei-noh, kui sul ikka maad ja jõudu on, miks sa siis ei ela? Elad nagu parun!"

Ta rääkis seda hooga, kaasakiskuvalt, veendunult, justkui oleks ta ise juba ammugi maavõtmise küsimuse otsustanud, nagu oleks tahtnud oma nõusse võita kõhklevat aednikku, talle selgeks teha maavõtmise hüvesid ja kasusid, olles täitsa unustanud, et alles mõne minuti eest oli aednik see, kes teda pidi julgustama otsuse langetamisel. Pajuga võis seesugust toimuda, niipalju aednik Kikas teda juba tundis! Paju võis järsku süttida ja lõõmama lüüa nagu kuiv pird, kui talle miski südamesse läks, teda sisemiselt puudutas. Aednik tõmbas tubakakoti uuesti esile ning naerdes taas oma kuulmatut, justnagu kuskilt krae vahelt näole valguvat naeru, ütles:

„Hea küll, kallis naaber. Pane nüüd piipu ... Aga ühte ma tahaksin sulle veel ütelda ... Kui sa selle oma hobuse ja oma viljakoti ja kõik muu oma nii kangesti südamesse võtad, ainult selle jaoks tõttad maad saama, et kõik oleks oma, siis kuule, kas sa mõne aasta pärast oledki palju teistmoodi mees, kui on see vana Vakkus-Kustas, kaitseliitlane Heller või mõni teine nendetaoline? Kas siis sinagi varsti ei taha sulast või tüdrukut majasse saada, et ise ka mõnikord pisut peremeest mängida või nii? Kapitaliste küll ei külvata, aga need kasvavad iga päev ja tund nagu seened — juhtusin ma ühest targast raamatust jälle lugema. Kapitalist, peremees — Paju ..." naeris ta hääletult kogu oma kitsa näoga.

Paju mõistis nüüd isegi, et ta oma õhinas oli liiale läinud. Piinlikkusetundest köhatades süütas ta uue suitsu.

„Ei-noh, mis kapitalist nüüd minusugusest kõnnist, nagu suured peremehed ütlevad," vaatas ta kõrvale. „Kust mina varanduse! Peaasi kui on oma koht, kus tööd teha ja kust pere leiba saab. Kes see enne on tööga rikkaks läinud?"

„Rikkaks nüüd... Mis seda! Aga kui inimesel selget sihti silme ees ei ole, kui ta veel isegi ei tea, kuhupoole tüürida, mis oma elust teha ja eneselt nõuda, siis võib kõige tõsisem tööorigi, nagu sina, end mõnikord pimestada lasta... Elu on juba kord seesugune. Sammukene kõrvale — oledki võõras leeris... Ainult ette teadlik olles võib oma tõid ja toimetamisi õieti seada, jalga hoopis kindlamalt rajal hoida. Meie ei ela ju tagasipoole, vaid ikka edasi. Ja sinnapoole on nüüd vaja silmad seada oma elu korraldamisel ka sinul, naaber Paju."

„Muidugi, muidugi," kiitis Paju teise mõtte kohe heaks, ilma et oleks vaevunud seda enesele lähemalt selgitama. Talle meenusid nood kauged nooruseaastad, kus ta vallakoolist tulles peaharja-pikkuse poisikesena isa kõrval kirve pihku oli haaranud ja puumetsa rutanud. Kuidas ta tööst väsinuna õhtuti oli katsunud lugeda ja õppida, viimaks aga raamatud käest ära pannud, sest kehaline töö võttis päevast päeva kogu ta väheldase organismi jõutagavara. Või seegi, kuidas ta mõned aastad hiljem, peale isa surma ema ja noorema õe toetamise vajadusel oli lonkinud ehituselt ehitusele, et leida tööd. Tol ajal ehitati palju, asunikud püstitasid oma hooneid, linnades paisus sõjajärgne ehitustegevus. Tööd leidus. Elu näis rahuldavaisse roobastesse kalduvat. Siis tulid aga teised ajad. Kriisid, tööpuudus, töötaolek... Ja Paju silme eest vilksatasid mööda mustad päevad, kus ta, töötsimisest tüdinenud, oli vahel nõrkemas, kus tal kui meistrimehel tuli end hädast taas üle aidata metsatööga... Ning ta pidi oma südames aednikule täieliku õiguse andma: elu oli muutunud, ja tagasivahtimist sinnapoole, kust tuldud... Ei! Milleks seda?!

Kõigest sellest aednikule rääkima hakata, oma äratundmisi täiesti alasti kiskuda ei pidanud Paju kohaseks. Naabrid ja head tuttavad — olgu pealegi! Aga

milleks teisele inimesele viimast oma elust? Milleks koormata teist säärase minevikuprahiga? Nagu ei oleks seda igaühel eneselgi küllalt, kes maast-madalast end on elatanud oma kätetööga. Teadagi. Seletamise asemel keeras Paju jutu järsku sootuks teisale. Teatava ebalevusega hääles ütles ta:

„Ehku antakse maad ainult selleks, et kolhoosi teha . . . nagu külas kõmistatakse?"

Aednik pidi jälle muhelema.

„Kas sina, Paju, kardad siis kolhoosi?"

„Mis mina temast karta tean, aga ametimees, nagu ma olen, saan ma ju ilma maata ka hakkama . . . Oma käte tööga. Ainult et siis peaks kolima linna või minema vabrikusse . . ."

„Jõudu, vabrikumehed!" hüüti sel hetkel teiselt poolt põõsast maanteelt, ning mehed kuulsid, kuidas rattakell oksi puudutades kõlatas. Keegi oli algavas videvikus mööda siledat teeperve neile märkamatult juurde sõitnud. Kui nad pilgud üle põõsastara suunasid, vaatas neile sealt naerunäol vastu rinnakas noormees, üks käsi ratta juhtraual, teine tõstetud sinise nokkmütsi äärde. Rihmaga üle õla kandis noormees mingit pikka eset nagu riidesse mässitud püssi.

„Tere siis ka, seltsimehed!" rõhutas noormees erilise tähendusrikkusega viimast sõna.

„Tere, Kolla," ulatas Kikas käe üle põõsa.

See oli Orava Kolla, ammu surnud kraavilõikaja poeg, kelle lesk ema oli jõudnud kasvatada ainult sulaseks, nagu öeldi. Sel suvel oli ta Toomiste peremehe suiliseks ja nüüd ka maatööliste ametiühingu komitee liige.

„Ah et päris püssiga?" uudistas Paju teise õlal rippuvat eset, millest üle põõsa paistis ainult ots.

„Võiks ka püssiga," muheles noormees tara taga. „Läheb aega ja ehk tuleb püssidki kätte võtta. Aga praegu vean sepalt koju Toomiste peremehe pumbatoru . . ."

„Siis ikka orjad veel peremeest?" imestas Kikas.

„Orjan ja — ei orja ka. Ülemineku-ajajärk, nagu mujalgi. Kauba ütlesin üles, aga elan esialgu veel seal . . . Kuulsin, et Paju rääkis siin vabrikust . . . Minulgi samad mõtted. Vestbergi riigistatud saeveski

lüüakse uuesti käima. Haarame aga otsast kinni, Paju, mis muud."

„Teab seda asja nüüd . . ." kratsis Ants kukalt.

„Paju kardab kolhoosi," torkas Kikas muheldes.

„Ah et majaonn ja lehmamullikas, naised ja kanad — kõik kommuunasse, nagu need härrasperemehed siin tõukavad? Ja Pajul on muidugi hale nii noorikust kui kanatibudestki? Selge. Mis pops see olekski, kes ei tahaks peremeheks saada! Selge! Ikka peremeheks, Paju! Kindlasti peremeheks! Ainult hakkame õige uutmoodi peremeheks, seltsimees Paju! Sotsialistlikuks peremeheks. Kas vabrikus või kolhoosis — ükskõik. Meie ise! Igal pool peremeesteks . . . Kurat, kas meie ei oska vabrikuid käima panna või mõisaid valitseda? Vaat kus veel kunst! Oleme osanud majad ja masinad oma kätega ehitada — oskame neid ka juhtida. Ja paneme alles rattad veel õieti vurama, nii et tuli mutrist . . . Selge!"

Ta pakkus meestele üle tara poesuitsu, läitis need ja jätkas siis üksikasjalisemalt, pöördudes Paju poole:

„Sina, seltsimees Paju, hoiad end liiga eemale. Ei lasknud valida komiteesse ega kuhugi. Arvad, et sul seal sooserval mõis käes, ja aitab. Vale! Midagi ei aita sellest. Istud seal sooserval nagu tõhk urus. Töörahva asja sa sellega edasi ei vii ja peremehi sul varsti enam teenida ei ole. Mis sa passid? Löö käed külge! Tule tööle! Või võta maad ja kuku lammutama! Kolhoosid? Eh-hee! Noh, kui kolhoosid, siis kolhoosid! Ega neidki mujalt tegema tulda. Ise teeme ja oleme ka peremehed. Või kas sa ei tahaks popsikohakese asemel peremees olla kolhoosis, mis on suurem kui mõni mõis? Mõtle järele, seltsimees Paju. On aeg. Mehi, kindla käe ja selge peaga mehi on praegu igale poole vaja."

„Kodus juba nagu kuidagi harjunud," arvas Paju.

„Kodu jääb koduks — ega sellest midagi," kinnitas Nikolai Orav. „Kodu on igaühele armas ja kallis. Kodu ja kodumaa peab inimesel olema! Kodu ja kodumaa eest võib tööd rühmata, võib surra, kui vaja, ega see ei takista võitlemast. See just sunnib võitlema. Kurat, kas mina pole peremehi orjanud!? Mis maad või mõisad minul kaitsta on? Aga kui vaja kodumaa eest — igal ajal! Muudkui andke vint ja viiskümmend padrunit!"

„Jah, ega nende jututõukajate pärast küll tarvitse seal midagi," ühmas Kikas. „Need on hirmutamise jutud. Hallparunite lõõg popsidele ja sulastele. Sina räägid kolhoosidest. Praegu ei asuta neid keegi. Aga kui kord hakkamegi asutama, eks siis ole kolhoosi ka sinusuguseid meistrimehi tarvis. Ja veel kõigepealt... Pea, mul on seal kambris üks raamat. Seda kõlbaks sul lugeda..."

Aednik ruttas pool-longates kohe majja. Kui Paju ja Orav teine teisele poole tara seisma jäid ja videvikus valendavale teepaelale vaatasid, kummardus Nikolai järsku põõsaste kohale ja ütles tungivalt Pajule otsa vaadates:

„Sa ära kemple, Paju. Töömees oled, siis löö töölistega kaasa. Kahe tooli peal istuda püüdjad jäävad harilikult tuikuma..."

Ants Paju sirutas oma lühikest kaela, et vastata. Kuid sel hetkel tuli aednik tumedakaanelise raamatuga, ja tal jäigi Orava Kollale vastamata. Ta ainult silmitses terava sõnaga sulast üle tara, nagu püüdes selgusele jõuda, kas selle sõnades peitus ähvardus või värbamine.

„Pista tasku ja vaata läbi. Tühja juttu seal ei aeta," ütles Kikas raamatut ulatades.

„Ole tänatud. Kulubki ära. Külas muudkui seletatakse ja seletatakse, aga selgust pole kellelgi."

„See raamat teeb mõnegi asja selgemaks."

„No-jah, nägemist, ja millal sulle siis appi võin tulla neid puukesi juurima?" tegi Paju minekut.

Parajasti tol hetkel logises aianurga tagant välja vanker. Heinakotil lössutas laialt ja vedelalt, peaaegu tervet isteruumi enda alla võttes lihav talunik Heller. Tema kõrval vasemal redelipeelel kükitas aga end kokku surudes väike, kräbe ja käreda sõnaga Mäe Liine, Kikka naaber, kelle Heller oli vallamaja juures oma vankrisse võtnud.

„Näe," tonkas Heller küünarnukiga Liinele külge, „näe, aktiiv peab koosolekut! Eks jagavad juba muidugi talumeeste maid... Kuradid!"

Silmitses siis Liinegi oma suurräti ääre alt aianurgas juttu ajavaid mehi. Aga talle ei olnud need

mehed mingid „kuradid", vaid naabrid nagu ikka. Helleri pahurus kiskus teda vana paksu kiusama. Seepärast pöördus ta otse vankrist meeste poole ja sädistas:

„Hei, maatamehed! Ärge siis Helleri papat kah unustage, talle vaesekesele olla vana jumal maaõnnistusega liiga teinud..." Sädistas ja rõkatas ise kohe naerma nagu üleannetu piiga.

„Häbematane!" kirus lihav mees rasvavoltide vahelt oma silmavalgeid välgutades. „Ma viskan su vankrist maha..."

„Etse viska! Ptruu!" hüüatas Liine samas ja hüppas ise teele. „Mul oligi aedniku juurde asja."

„Näe, kus harakas!" kirus Heller veel korra. Siis logises vanker edasi.

Jutlejad vaatasid vaikides edasisõitja laia turja.

„Noh, kas ma ei ütelnud," tähendas Kikas muheldes.

„Jah, õige küll," hakkas Paju raamatut põue pistes enesele uut suitsu keerama.

„Justkui herilane oleks seda paksu härga torganud," naeris Nikolai.

„Oi, mehed, küll sai nalja!" surus kitsa kondiga Liine end tarapõõsaste vahele. „Nokkisin vana paksu kogu tee, et andku aga meie koplialune heinamaatükk mulle juurdelõikeks... Aga kus see! Viha täis nagu põis! Muudkui et röövivad paljaks, et võtavad silmad peast... Omal piht kui ahi, aga vaata et pistab heinamaatüki pärast tõnnima," sädistas ta ühe sõõmuga, terav nägu õhetav ja naeru täis.

„Tubli, et sina ka ikka maad juurde võtad!" sai viimaks Orav mahti naist kiita. Ta teadis, et Mäe pere elas liivasussil, mida oli alla kümne hektari, elas kehvalt, et peres oli mitu last ja et Liine meest Jaani peeti töös-toiminguis tossikeseks, nõnda et Liinel enesel tuli alati mehe eest väljas olla.

„Ikka mina ka! Kuidas siis? Pistsin nime kirja ja näitasin näpuga ära kah, et Helleri papa kultuurheinamaa... Aga või ma seda vanale jõmmile... Kutsus ise mind vankrisse ja hakkas kurtma... Noh, ma siis õrritasin, et maad sul üleliia, venitad naba ära, anna osa mulle... Oi, mehed, mis sealt suumulgust siis tuli!

Lausa tuld ja tõrva... Aga sülitagu, mis mul sellest...!"

„Näha, et naised oskavad asju ajada," torkas Nikolai Pajule.

„Ja-noh," ainult ühmatas too suitsu kiskudes. Kuid südames tekkis siiski tõsine lugupidamistunne väikese naise vastu, keda alles nüüdsama oli halvustavalt nimetatud harakaks. Jah, ütelgu või tehku mis tahavad, maale tuleb käpp peale panna niisamuti, nagu tegi Liine!

„Elu ei ole unenägemine, Paju! Selge! Võta õppust!" kinnitas Nikolai Orav veelkordselt.

„Noh, ehk võtan ka... Ja kui juba kord võtan, siis..." Ta ei teadnud isegi, mis siis. Aga teised ajas see rõhutatud tõsidusega kinnitus naerma.

„Siis — puru taga! Ja-jah! Nii peab olemagi!" hüüatas Liine, pöördudes samas aedniku poole palvega laenata talle kapsariivi.

„Aksi vist läks toa poole? Mul oli temaga natuke..." päris Orav Kikkalt.

• Aednik noogutas. Ja noormees, kes juba mõni minut rahutuna näis nagu võimalust ootavat, et juttu lõpetada, lükkas ratta kohe liikvele.

Ka Paju ulatas Liinele ja aednikule käe ning hakkas üle kõrrepõldude tagasi kodu poole kõndima.

Vahepeal oli sügisene õhtu üsna videvaks tõmbunud. Madal pilv rippus otsekui vastu maad ning sellest pilvest nirises midagi märga, mis ei olnud ei udu ega vihm, mis aga siiski sundis Paju kiskuma jopikrae kõrgele üle kõrvade, toppima rusikad taskupõhja. Ta läks, nagu läheb inimene, kellele midagi korda ei lähe, kes midagi ei kuule ega näe, tõsiselt ametis oma mõtetega, tõstes ainult mehaaniliselt jalga jala ette pehmel, saapa külge kleepuval põllul. Ent ta ei läinud siiski otse tolle väikese vilkuva tulukese peale seal metsa serval. Kas meelega või kogemata eksis ta jalg õigest suunast kõrvale ja ta leidis end mõninga aja pärast tollel nõgusa harjaga seljakul, mida ta juba päeval oli aknast silmitsenud. Ta jäi keset seljakut seisma, toksas saapaninaga üles tüki rohukamarat koos mullaga, võttis selle pihku, sõtkus sõrmede vahel, pigistas ja pomises midagi omaette. Maa oli siin samasugune savikas-kruusane

nagu ta omal künkanõlvalgi. Tõsi, mõningal määral paeklibune ja lohklik, kus vesi vilja ära võis võtta. Kuid siiski endine mõisaväli, mis nüüd aastaid seisnud karjamaana. Kui sellele näidata natuke kunstväetist — noh, kuidas siin ei peaks võrsuma oder või kaer? Või kui siputada kevadel vao vahele sõnnikut — kas siit ei saaks kartuleid? Oh-jaa! Vea turule ja viinavabrikusse, müü ja sööda sigu... See oli väärt maa. Ning alles tol õhtul sattus Paju esmakordselt tõsiselt mõtlema sellele, et miks küll Vakkus seda maad vilja alla pole pannud, miks ta on jätnud selle sööti? Isegi väikese rahutusetundega südames pidi ta mõtlema, et mis siis, kui maal on mõni tõsine viga, kui see mingipärast ei kõlba õigeks põllumaaks — justnagu oleks ta juba selle suure söödi uus omanik, nagu oleks ta võinud eksida selle ihalemisega ja enesele võtmisega. Kuid tuletanud taas meelde, et ometi kasvasid söödil varem viljad, rahunes ta jälle kohe. Maas pole viga, viga on mehes! Saab teise mehe kätte — küll kasvatab. Ning uksel vastasolevale naisele pistiski ta tüki söödikamarat pihku sõnadega:

„Eks katsu kah tulevast kartulimaad!"

„Hull," hurjutas naine. „Veab pori kambrisse!" Aga võttis samas ise mätta üsna hellalt pihu peale, lähendas tulele, vaatas ja rääkis:

„Näe, mihuke jämeda tüvega orasheinajuurikas, ja ristikukonts... No kui see vilja ei kanna, missugune maa siis veel kannab..."

Väike valgepäine Kalle, kes laua ääres oma õpingutega tegeles, tõstis pea. Siis hüppas pingilt ning ema juurde joostes pistis omagi näpu mätta külge, kinnitades täisealise teadmisega:

„Hea, pehme ja savine... Kas ostsid, isa, maad või?" meenutas ta toda kevadet, kui isa oli koju tulnud ja rääkinud, et oksjonilt sai tüki maad.

„Ei, ei ostnud," tõmbas Ants Paju jopi seljast. „Nüüd enam maad ei osteta ega müüda... Nüüd antakse maad ja võetakse, poiss. Sedamoodi..."

Ning lüheldast kasvu Ants Paju õlad näisid täna eriti tugevaina, laiadena, töövõimelistena, kui ta oma perekonnaga söögilauda istus ja noa võttis, et lõigata igaühele viilukas leiba. Ta tihedalt kokkusurutud huultest

ja pisut etteulatuvast lõuast hõõgus säärast tahtekindlust, otsustavust, et naine paremaks pidas loobuda oma alalistest hoiatustest ja ettevaatuse-juttudest. Kui maa juba on riigi oma, kui peremeestel enam võimu ei ole — mis siis ikka? Võtku Ants pealegi maad, võtku Vakkuse söödiseljak või mõni muu tükk — ega elu hullemaks saa minna, vaid kindlasti paremaks, aina paremaks ... Erilise tähelepanelikkusega ulatas ta mehele lusika ning hoopis millestki muust juttu tehes asus hoolikalt sööma ...

Samal ajal kui Paju pere õhtulist võttis, ilmusid Kikka aiaväravasse kaks noort inimest. Noormees tõukas käekõrval ratast; neiu, kes teda saatis, hoidis ristamisi kätega kinni üle õlgade visatud pihikut.

„Arvasin, et sa oled isaga juba rääkinud," ütles Nikolai tõsiselt mustavasse pimedusse vahtides. „Miks sa ei räägi, Aksi?"

Aksi Kikas surus oma õla vastu noormehe õlga, kallutas lühikeseks lõigatud heleda kahupea teise põse ligidale ja ütles vaikselt naerma turtsatades:

„Kollakene, niisuguseid asju räägivad isadega kosilased. Käid siit nii tihti mööda, miks sa ise ei räägi siis?"

„Mina? Jah, aga kui ta ütleb, et see pole tema asi, et sina ise ..." Noormees asetas ratta põõsa najale ja jäi nõutult neiu ette seisma.

See naeris samasugust hääletut naeru nagu ta isagi.

„Eks siis olegi minu otsusega rahul ..."

Noormehe käed leidsid pimedas neiu õlad. Ta asetas neile oma käed ja neiut hellalt edasi-tagasi kõigutades kordas:

„Kuule sina, Aksi, ära vigurda ... Ära vigurda! Ma räägin tõsiselt."

„Kus mul jutt! Kas mina ei räägi? Sa ju tead, et olen isale perenaise eest majas! Ega mul kõlba teda niisama lihtsalt maha jätta ... Et poiss tõmbab korraks näpuga ja mina — muudkui jookse! Tänan väga!"

„Jaa. Selles on sul õigus. Selge! Ainult et praegu on maaga asjad nõnda ... Minul ka ema vana ja hädine ... Saaks otsuse ühele poole, teaks, kas võtta maad või minna saeveskisse ..."

Tüdruk vaikis hetke, kõigutades end nüüd ise poisi käte raskuse all. Siis ütles mõtlikult:

„Tead, sa tule siia, meile elama..."

„Koduväiks!" pahvatas Nikolai valjult naerma ja laskis käed rippu. „Ei, Aksi! See on nii kangesti mõne viletsa perepoja moodi... Ei!"

„Noh, siis võta maad!" torutas neiu huuli.

„Ja sina... Sa...?" haaras poiss ta oma embusse.

„Kus mina siis ikka..." Tüdruku pea vajus poisi õlale...

Mõni minut hiljem hüppas Nikolai Orav rattale ning pimedusest hoolimata kihutas vilet lüües täie hooga asunduse juurest minema.

Maa... Maa... Jah, see maa, mis oli nüüd kõikide oma, kogu rahva oma — lähedal ja kaugel ümberringi. See erutas nii noori kui vanu.

2

Mõni päev hiljem, kui Ants Paju pärast pikki arupidamisi iseenesega vallamaja poole kõmpis, et panna oma nimi maasaajate kirja, sattus ta teel kokku metsatöömehe ja üksildase Porsu Taavetiga. Taavet astus kuskilt võsarajalt nii järsku teele välja, et Paju otse jahmatas. Tal oli käes mingi sile, justkui seebitatud nöör. Ta jopihõlmad olid lahti, sonimüts kuklas, tume juuksekahl kitsale, higisele otsaesisele kleepunud, lühikesed säärikud porised ja kriimustatud. Paistis, nagu oleks ta kedagi püüdnud või taga ajanud. Mehed silmitsesid teineteist hindavalt. Siis lõi Taaveti habemekontsust sinetavas näos midagi heledat liikuma ning ta ütles järsult:

„Sa oled nagu unest ülesehmatatud jänes!"

Paju pani suitsu hambusse.

„Mis sa siis kargad nagu jahikoer risti teele ette?" riidles ta teisega. Aga lisas kohe: „Või see vaese inimese elu palju teisem on õieti olnudki kui mõni jänese või muti elu... Muudkui karda igaüht ja poe varju..."

„No-noh," ei nõustunud Taavet Pajuga. „Näe, panin paelad — ei jäänud kätte... Lahti kiskus. Oma silma

all!" viibutas ta nööri ja pistis selle siis jopitasku. „Kes see sindki, kui sa ise pead silmusesse ei pista!"

„Mine n'd! Mis sul viga rääkida, sina üksik inimene... Aga katsu sa pere ja lastega, kui sulle üleõla vaadatakse, tööd ei anta! Ah? Sul kirves kaasaks ja puupakud pereks, mis nii viga elada!"

„Kes püüpoegi loeb või tedreperet kaitseb!" viskas Taavet nokkivalt vastu. „Aga sina, Paju, kardad elada, vaat mis!"

„Eks see eluratas veere igaühel isepidi..."

„Või veel! Küllalt on peremehed rikkad ja popsidsulased vaesed olnud! Ei muud midagi kui küüned külge... Maad ja metsad meite kätte, nagu ütleb laulusalm."

„Ah lähed ka maad võtma?"

„Mina? Mina võtan terve talu. Hobused-lehmad, reedvankrid — kõik peavad olema. Muudkui astu sisse ja ela."

„Kust sulle seda n'd...?" kõhkles Paju.

„On seal metsa taga. Üks vaterlandi kolinud sakslase poolmõisat. Tõulehmad ja vedruvankrid. Mis asja! Aitab naljast. Löön käpa peale. Ma tahan ka kord naise võtta ja elama hakata..."

Paju ei suutnud uskuda. Talle tundus, et metsaelanik — Porsu Taavet elas külast hea tüki maad eemal, Toomiste suurtalu rabaserval ja töötas peamiselt puulõikajana — puhub niisama tujutõstmiseks, jutujätkuks teel. Kuid vallamajas veendus ta kohe, et Taavetil oli tõsi taga. Ilma pikemata esitas ta täitevkomitee sekretärile nõude, kui jutujärje enda kätte sai, et Gerhard Borgi talu, mis on ühiskondlikule hooldusele võetud, antaks kõige täiega temale.

„Teil, seltsimees Porsu, ei ole ju oma peretki," kahtles täitevkomitee sekretär.

„Pere võin homseks perekonnaseisuametist muretseda, kui just vaja on," ülemeelitses Taavet vastu.

Keegi ooteruumis seisvaist naistest, küllap perenaistest, torkas Taavetile, et kuidas ta siis nõnda üleöö, kas tal on pere kuskil metsas salaja valmis soetatud ja seadusekirja panemata või kuidas? Seepeale turtsatasid nai-

sed omavahel naerma. Aga Porsu Taavet ei lasknud end eksitada.

„Vaata moraalilugejaid! Kes neid kukkesid luges, kes teid enne kabistamas käisid, kui teile tanu pähe pandi? Nagu töömehel ei võiks olla naist või lapsigi, kui ta jõuab neid toita!"

„Hea küll!" rahustas sekretär. „Tasub nüüd selle üle siin vaielda, kes kuidagi... Paneme teid kirja, Taavet Porsu. Mis seal ikka..."

Järgmisena tegi Ants Paju sõnades takerdudes sekretärile selgeks, et tema lepiks umbes kümne hektari suuruse juurdelõikega, kui seda oleks võimalik saada ta eluaseme naabrusest, Kivipere külast.

Sekretär päris kaudselt, missuguste taludega Paju piirid kokku puutuvad. Paju algul vastas puiklevalt, et mitme talu maadega, lisas aga Taaveti nõudvat tooni meenutades peagi päris julgelt, et olevat tal seal otse ukse all hea larakas Vakkuse Kusta söödimaid, rohkem polevat vajagi.

„Nii et siis Vakkuse krundist?"

„Jah, võib küll ka Vakkuse krundist... Kui see nõnda küsida kõlbab..."

„Vaata, kus viisakas mees. Näha kohe, et antvärk või sinnapoole," sosistas keegi naiste hulgast.

„Vaga veri — väriseb, mis muud!" viskas Porsu Taavet kõmavalt üle vastuvõturuumi ja hakkas Paju ukse poole tõukama, ise seletades, et Pajul vaja teha enne kuus õlut, kui tuleb ametiasutusse asju ajama. Tal muidu keel kriiksub suus ja sõnad ei tule õieti välja.

Pajul hakkas kuum. Ühelt jalalt teisele tammudes päris ta sekretärilt segaselt, et kas sellega ongi siis nüüd kõik. Kuidagi liialt lihtne ja nagu väga igapäevane oli olnud see enese kirjapanek maa peale. Ei kõige vähematki pidulikku, nagu ta oli oodanud.

„Jah," kinnitas sekretär kuivalt. „Kui maakorraldus-komisjon oma tööga Kivipereni jõuab ja sinna välja sõidetakse, küllap siis kirjalikult igale maasoovijale sellest ka ette teatatakse..."

Täna varahommikul oli saabunudki see teade. Mitte küll erikirjaga Ants Pajule, vaid avaliku ringkirjana külavoliniku kaudu, kus teatati, et kõik need maata-

mehed, kehvikud ja juurdelõigete taotlejad, kes avaldasid soovi maad saada Kivipere küla rajoonist, kogunegu hommikul kella kümneks koolimaja juurde, võtku kaasa labidad ja kirved või vastavad tikud, mis maamõõtjad võiksid uute piirikupitsate tähistamiseks kohe paigale panna. Seda teadet lugedes sattus Ants Paju säärasesse elevusse, et ta tükk aega ei märganud talle allakirjutamiseks ulatatud pliiatsit vastu võtta, vaid aina luges ja luges korduvalt, nagu oleks tahtnud iga sõna pealuusse kinnitada. Külavolinik, üksik vanapoiss Kits — mees, kes üksipäini toime tuli oma kaheteistkümne hektari suuruse koha tööga ja majapidamisega, kärsitses minekuga, et enne valget koju tagasi jõuda, ja tähendas tõnkavalt:

„Mis sa tühja paberilt unistad, eks õhtuks ole maalarakas käes, siis heida kas või ööseks sinna peale magama, kui meeldib...”

„Kas arvad, et teevad kohe ühele poole?”

„Muidugi teevad! Selleks ju siia sõidetaksegi...”

„Hm, no-jah, siis saab ehk veel kündagi... Maa praegu sula... Kuule, Kits, sina ka nagu üksik inimene ja... Kas sa ei tahaks mulle paariks päevaks hobust anda? Tuleksin sulle appi tööle...”

Kits, lameda, habemetüükas näoga, rahutute silmadega mees, kelle põhimõtteks oli elada nõnda, et rikkamad külas teda just ei vihkaks, vaesemad tast aga lugu peaksid ja vahel hädakorral appi töölegi tuleksid, oli mõned korrad varem Pajule hobust andnud. Sedapuhku vaatas ta aga jahedalt kõrvale, kergitas pihtkasuka all oma kondiseid õlanukke.

„Mine tea, kelle maid sina kündma kipud... Ei oska sulle midagi ütelda. Eks näe, kui sul maad käes...”

„Näe pugejat,” mõtles Ants Paju endamisi peaaegu tigestudes. Haaras pliiatsi, kriipseldas ruttu paberile allkirja ja siis poolviltu Kitsele vaadates tähendas külmalt:

„Kui sa ei taha hobust anda, eks ma siis katsu mujalt... Räägitakse, et valitsuse poolt antavat maasaajatele hobuseidki...”

Kits köhatas, silus oma pikki vurre:

„Jah, noh, jah... Egas minul midagi muud... Ajad

niisugused imelikud... Mina üksik inimene, mõni lööb veel maha või pistab tule räästasse..."

„Kardad?" Ants Paju naeris veidi kõhedalt, tundes, et teise sõnad ei läinud temastki üsna mööda. Kuid ta lisas reipalt: „Võta naine, Kits, siis pole sa nõnda üksi... Siis võid maadki juurde võtta... Meid saab külas enam ja pole karta midagi..."

„Jah, noh, ähvardatud nagunii, et punaste käsilane ja usaldusmees külas, et jooksen nende käskudega ringi... Mis kurat siin veel maast rääkida!" rehmas ta käega ja tõusis.

„Kes need ähvardajad on?"

„Kes? Kas nad avalikult ennast näitavad? Ainult kaudselt kuuled vahel külas, mõne naise suu läbi või nii... Ja ega seda maavõtmistki nii väga hea silmaga nähta..."

„Veidrad, kui üle kolmekümne hektari kellelegi maad enam ei jää, siis peaks ju peremeestel üsna ükskõik olema, kelle kätte see ülearune maa läheb... Rahval oli ju maapuudus..."

„Arvad?" muigas Kits vurru näppides.

„Mis seal arvata — selge!"

„Ei tea. Suuremad peremehed ütlevad, et need uued, need popsid ja sulased ja kõik, kes maad ahmivad, jäävat varsti nii jänni, et muudkui aetakse karjas kolhoosi, et kisuvad niimoodi veel teistelegi kolhoosid kaela... Vaat, mis!"

„Ah seda tõukavad? Tühi plära! Kolhoosi ei aeta kedagi!"

„Kust sina seda tead?" uudishimutses külavolinik, puudutatud Paju enesekindlusest.

Sõnadega vastamise asemel tõusis Paju oma töölaua eest pakult ja haaras nurgariiulilt ajalehtede hulgast tumepunaste kaantega raamatu. Lampi lähemale tõmmates ütles ta siis kindlalt:

„Tule, ma näitan sulle."

Kits tammus paigal, nihutas kaabulotti otsaesiselt kuklasse ja kuklast tagasi otsaesisele. Minna nüüd raamatust veel seletusi otsima! umbusutses ta endamisi. Paljugi, mis seal võidakse trükkida! Kuid Paju asjalik tõsidus ei võimaldanud naljatamist. Ta astus laua juurde.

„Näed, siin on „Riigivolikogu, II koosseis, I istungjärk. Stenograafilised aruanded". Riigivolikogu oma väljaanne, sellesama Riigivolikogu, kes suurte rõõmuavalduste saatel kuulutas Eesti Nõukogude Sotsialistlikuks Vabariigiks, võttis vastu deklaratsiooni maa kuulutamisest kogu rahva, see on riigi omanduseks . . . Ja mis öeldakse selles ajaloolises deklaratsioonis? Siin on sõnasõnalt öeldud nende kolhoosijuttude kohta . . . (Paju vedas sõrmega mööda 92. lehekülje äärt, kuni jäi peatuma lehekülje viimasel kärpel, kust luges.) „Maa, mis praegu on töötavate talupoegade valduses, samuti maad, mida riik annab maata ja vähese maaga talupoegadele, kinnistatakse töötavate talupoegade põliseks pidamiseks. Igasugused katsed haarata talupoegade isiklikku omandust või vastu talupoegade tahtmist neile peale sundida kolhoosidesse organiseerimist tõkestatakse otsustavalt, kuna need on kahjulikud riigi ja rahva huvidele." "

Lugedes valjenes ja kerkis Paju hääl. Lõpetanud lause peaaegu pühaliku tõsidusega, tõstis ta silmad ja vaatas külavolinikule teravalt otsa:

„Noh. Kas näed nüüd? Nõnda ütleb meie töötava rahva riigi alusdokument, otsus, mille põhjal hiljem koostati konstitutsioon, see tähendab riigi põhiseadus. Ja kui juba põhiseaduse alusmüüris on nõnda kindlaks määratud — mis tähendavad siis jutud? Need on vastaste kiusujutud, muud midagi!"

„No-jah. Võib olla, et ongi . . . Kust mina tean!"

Kits ütles seda pikka, nagu järele mõteldes. Siis võttis tubakakarbi ning suitsu keerates lisas:

„Aga võib olla ka, et meie sinuga ei mõista partei poliitikat õieti, ei saa selle deklaratsiooni mõttest aru; et targemad mehed mõtlesid kuidagi teisiti, kui meie siin välja loeme . . .?"

„Kui nüüd meie, olgu pealegi, ega siis Kikas ometi . . . Tema ju maatööliste ametiühingu juhatuse liige vallas, pidi vist varsti parteissegi võetama, teab ja loeb puha . . . Tema mulle selle raamatu andiski. Või kui sa ikka veel . . . Oota! Siin on üks teine koht! (Paju lehitses raamatut.) Ja-jah, siin see ongi . . . Sa rääkisid, et kui meie vahest ei saa partei poliitikast aru . . . Noh, kuula, mis ütleb Johannes Lauristin oma kõnes! Ta ütleb nõnda:

„Meie kinnitame, et meie ei sunni ühelegi põlluharijale, olgu ta jõukas või kehv, mingisugust kolhoosi peale." Selge: ei sunni peale! Ei hakka piitsaga paradiisi ajama, nagu mõned ütlevad. Ja kui juba Lauristin ise nõnda ütleb — noh, kas siis tema kui vana parteitegelane ei tea, mis ta räägib! Ei, naaber Kits, sina oled vaenulikkude juttude võrgus. See asi on kindel. Näe, siin kõneleb ta veel edasi, et võetakse abinõud tarvitusele nende vastu, kes hakkavad vägisi tegema või levitama sihilikult provokatsioonijutte... Nõnda et sa ole nende peremeeste juttude levitamisega ettevaatlikum, või muidu satud seaduse kätte..."

„Hm-hm, et pannakse veel järele mõtlema... Kurat neid jutte!"

Ta kraaksatas korra kurgupõhjast, nagu oleks tahtnud need kahtlased jutud välja sülitada, tõmbas aga siis kaabuloti silmadele ja juba ukse poole minnes viskas üle õla:

„Eks sa võta aga siis maa kätte, mis muud. Ju pärast näeb..."

Pikemalt ei seletanud ta midagi, kobis uksest välja ja läks.

Segaste tunnetega vaatas Paju lahkujale järele. Talle näis, et raamatust etteloetud väljavõtted või lisandused, mis ta ise tegi, olid külavolinikku enam hirmutanud kui veennud. Mees kas ei tahtnud uskuda või oli loomult lihtsalt argpüks, igasuguste juttude mõjualune, keda millegagi ei veena. Sääraseid on nüüdsel ajal küllalt. Ja nendele korraga juba aru pähe ei pane, räägi mis tahad.

Olgu kuidas on, arvas Paju end rahustades. Loomulik nähtus, et need, kellel maid vähendatakse, urisevad või isegi ähvardavad. Kui omal ajal mõisad üle võeti ja jaotamisele määrati — kas siis mõisnikud ei hurjutanud ja ähvardanud? Aednikul on õigus, siin on tegemist klassivõitlusega. Missugune võitlus toimuks aga ilma teravusteta ja kokkupõrgeteta? Muidugi, ei ole tark ülearuse teravusega kutsuda enese vastu välja erilist isiklikku viha ja tigedust. Aga mõne kaudselt tehtud hoiatuse pärast maast loobuda — see oleks veel ebatargem, otse rumal. Kui valitsus ja riigivõim on meiesuguste

poolt, küllap siis nendele urisejatele ka varem või hiljem päitsed pähe aetakse. Või mis kurja teeb ta kellelegi sellega, kui võtab oma kätte tüki seni söötis seisnud maad ja hakkab seda hoolika põllumehena harima? Ei, maa on nüüd igaühe oma ja temal on täielik õigus seda harida, kui tahab. Või mis pops see olekski, kes ei tahaks peremeheks saada? Ainult missuguseks peremeheks... Kui kolhoosid, siis teeme needki ise ja oleme ka seal ise peremehed, nagu oli rääkinud Orav. Tol hetkel oli Paju nõus isegi loobuma väljavaadatud Vakkuse maatükist ja võtma juurdelõike teiselt poolt, heinamaade tagant, kuhu ulatusid kaugemate talude tagumised põllud, — just sealt, kust see talle määratakse.

Rääkimata laudast lüpsikuga tulevale naisele sõnagi oma arutlustest, kahmas ta kojast kirve ning ruttas metsa poole. Valge hakul oli ta tagasi, kaenlas neli parajat kirvega triibuliseks aetud kadakakaigast, mille koorenarmad kerges tuules lipendasid. Ta sõi vaikselt ja üsna tagasihoidlikult, siludes sealjuures tihedamini kui harilikult oma siledaks kammitud juukselakka. Lauast tõustes vaatas hoolikalt kella, pidas siis nagu hetke enesega nõu, enne kui astus varna juurde ja tõmbas selga oma uue, riidega kaetud pihtkasuka.

„Kuhu sina ennast siis nõnda ehid?" imestas naine.

Ja nüüd teatas Ants Paju kindlalt:

„Lähen maad vastu võtma. Ei tea, kus see labidas peaks olema?"

Naine tõi kiiruga labida, ulatas mehele veel uued pühapäevakindadki. Ja kui Ants Paju siis väikesest õuest välja sammus, kirves kaenlas ja labidas nelja triibulise kadakakepiga õlal, vaatas ta kaua ning ainiti mehele järele, käed põlle all koos, silmad kergelt niisked. Mehe tõsidus ja rutt liigutasid teda tol hommikul umbes samuti, nagu olid liigutanud kunagi aastate eest, siis kui ta oli tulnud tallu, kus Mari tüdrukuna teenis, ja küsinud, kas ta tahaks tema, Paju naiseks saada. Ka siis polnud Mari osanud sõnadega seletada oma tundeid, ka siis oli ta ainult soojalt pigistanud mehe kätt ja talle natuke niiskete silmadega otsa vaadanud. Ants oli mõistnud ja läinud tookord nagu tänagi tõsisena ja

kähku, jättes Mari seisma trepile, käed põlle all risti, silmad kimelemas.

Ja siis oli elatud, tööd tehtud, lapsi saadud, jälle tööd tapetud, — küll kodus, küll päevilisena väljas, kuni oli muretsetud maalapike ja kohendatud künkaservale see väike eluase. Muret ja vaeva oli sellega — oi missugust! Kuid sellest peale oli Mari oma meest veel enam hindama hakanud, otsekui veendunud selles, et mis Ants ette võtab, küllap see ka juba õnnestub. Kui nad paari aasta eest siia metsa veerde kolisid, oli ta raske südamega kujutlenud seda vaeva ja tööhulka, mis enne kulub, kui siin võsa asemel kartul kasvama saab ja lehmamullikas lauta tekib. Nüüd oli suurem osa maast juba raadatud, lehmgi laudas, ning Mari kujutluses lõi paratamatult elama väike, hästikorrastatud taluke metsa serval, kus vahel hirnatab hobune ja ammuvad lehmad, tulles karjamaalt oma piimast paisul udaratega, kus vinguvad seapõrsad ja määgivad lambad, rutates lauta neid ajavate valgepäiste poisikeste ees... Mõttega oma poiste juurde jõudes tõttas ta kohe kambrisse, sest vaja oli Kallele leivatükk valmis panna ja ta kooli saata.

Samal ajal kõmpis Ants Paju mööda vooraid põllupeenraid risti otse maanteele välja, pöördus seal vasakule ning hakkas kaikaid õlal koomale kohendades sammuma koolimaja poole.

Asunduse keskusest, vanast mõisasüdamest, mõnisada meetrit eemal, otse tee ääres asus endine mullikalaut, mille Vakkus oli kohandanud oma majapidamishooneks, tehes selle katuse alla lauda, kuuri ja aida. Selle pika hoone vastas, otsaaknaga siinkohal looget tegeva maantee poole, seisis Vakkuse igavesti pooleli, ikka ehitatav elamu. See oli omast kohast ümbruskonna nägemisväärsuseks, aga ühtlasi ka tõendiks peremehe lohakusest või hoolimatusest. Maja oli rajatud suurejooneliselt, kahekordsena ja mõõtudelt avar. Selle seinad olid üles müüritud sama küüni lammutatud osast murtud pae- ja raudkivi segust. Katust polnud tal aga rohkem peal kui kolmandiku osa pikkuses. Ülejäänud seinad vaatasid lahtiselt vastu taevast. Vihm oli isegi krohvi pealmiste kivikihtide vahelt välja uhtunud, sarikad olid ammu halliks tõmbunud ja aknaaukude servadel lokkas juba

rohukasve. Katusealuses osas olid kaks keskmise suurusega ruumi, ühel neist aknad korralikult klaasitud, teisel aga ees ainult paar ruutu, mida täiendasid ettelöödud lauatükid ja takutopised. Maja peasissekäik oli kavandatud uhke rõduga ja selle ehitamiseks püstitatud massiivsed paekivist tulbadki, mille vahel ripakil vedeles paar pikka tahutud trepiastet. Kuid seda „härras-ust" ei kasutanud keegi peale tuule ja juhusliku koera, kes vahel tulbale soristas. Kogu väljaehitus oli katuseta ja niisama laokil nagu suurem osa majast. Elatavasse otsa käidi madala avause kaudu, mis pidi enesest kujutama köögiust. See oli ülalt laudadega kinni löödud, alumise osa ees rippus aga mingi luuk, mis suleti tahatõugatava puuga. Ehituse ümbrus oli täis kivirisu, lubjaprahti ja muud kila-kola, nagu oleks siin töö katkenud alles hiljuti. Tegelikult aga seisis ehitus juba mitmendat aastat, nii et prahi vahelt kasvasid läbi kõrged pujupõõsad ja takjadki. Õu maja ja kõrvalhoone vahel oli vihmastel aegadel tihti lausa poriloik. Kuid peremees Vakkus kiitles ise, et olevat palja jalaga hea pehme astuda, ja et kui ta maja kord valmis ehitab, jätabki selle lohu silumata, sest sigadele on ka loiku vaja. Maja otsaakende all võis teekäija silmata paari lilleklumpi, aga ei ühtegi puud ega põõsast. Tõsi, lagedal põllul, mis ümbritses kogu maja mitte-elatavat osa, leidus paarkümmend marjapõõsast ja mõned noored õunapuudki. Aga need kõik hoidusid kuidagi majast eemale; aed ilmselt oli kavatsetud niisama laiajooneliselt kui elamugi — kuid jäänud samuti pooleli ja välja arendamata. Justnagu kogemata torgatud tundusid keset viljapõldu need puukesed ja põõsad. Kes veel silmas, et elamu juures puudus kaev ning et vett tassiti sadakond sammu eemalt, teisel pool maanteed vulisevast väikesest ojanirest, sellele näis kogu Vakkuse elamine kuidagi juhusliku ja tujuka tekkena.

Parajasti kui Ants Paju oma kandamiga õlal selle ripakilejäänud ehituse kohale jõudis ja mõttes omaette arutas, et mis küll võis põhjustada jõukana näiva taluniku kängumise, kolises luuk köögiavause ees, puu tõugati kõrvale ning porisele õuele ilmus sagris habemega, paljajalgne ja paljapäine mees, veeämber näpu

otsas. Kuuehõlmu kokku tõmmates tõttas mees mööda jalgrada maantee poole ja kohtas Paju just oma kõrvalhoone nurga kohal teel, kust rada laskus ojakesele.

„Näh-näh, tere, Paju, seltsimees Paju!" hüüatas ta säärast kohtamisrõõmu teeseldes, nagu oleks ta alles nüüd teekäijat märganud, kuigi kogu ta tõtust paistis, et ta nimelt Pajule oli teele vastu rutanudki.

„Tere jah, Vakkuse peremees," vastas Ants hetkeks seisatades, et mitte jätta muljet, nagu tahaks ta kuidagi vältida kokkupuutumist selle mehega, kelle maast ta oli kavatsenud täna tüki endale saada. Enamgi: talle tundus korraga, et ei teeks vahest paha Vakkuse enesega maa-asjust paar sõna kõnelda, kuulata, mis ütleb üks peremehi ise, kelle krundid täna kärpimisele tulevad. Säärane mõte oli tal tekkinud hetkeliselt, Vakkust nähes, kuid ta ei suutnud end järsku koguda ja midagi mõistlikku ütelda. Talle ei antud selleks aegagi. Sest niipea kui Vakkus oma külmast punetavate jalgadega teele oli tatsanud, lisas ta kohe:

„Näh, Paju teel koolimajasse... Sedaps jah... Ega sul sinna ruttu ole... Mina panen koa riidesse, lähme koos... Sedaps, võtan siit ämbri vett ja pesen silmad... Eks astu seniks meile sisse!"

Ants Paju ei uskunud oma kõrvu: Vakkus, kellega ta seni oli vahetanud ainult paar mokaotsast öeldud sõna, kes teda kord joobnud päi oli külameeste keskel nimetanud puukoiks — seesama Vakkus, kelle söödiseljaku kohta ta oli vaikselt teinud oma plaane, sinatas teda nüüd järsku ja kutsus oma „lossi", nagu ümbruskonnas seda ripakil ehitust austati. Ta ei osanud Vakkuse iseäraliku käitumise suhtes seisukohta võtta. Tammus ühelt jalalt teisele, kohendas õlal oma kadakakeppe.

„Näh, pane oma pulgad siia seina äärde, ega neid siit keegi võta!"

„Mis neist pulkadest nüüd... Aga mul vaja rutata..."

„Jõuad. Sedaps, jõuad, Paju!" naeris Vakkus müginal habemesse. „Ega neid maatahtjaid nii rohkesti olegi... Võib-olla jääb maad koguni üle... Sellepärast ma sinuga veidi reakida tahtsingi..."

Mis sinul minuga kõnelda, mõtles Paju omaette, kuid toetas siiski kaikad seina äärde ja võttis labida kätte.

Vahepeal oli Vakkus ämbri ojast vett täis võtnud ja tagasi Paju juurde pöördudes nokkis heatujuliselt:

„Näh, kui ilusad kupitsatikud ta on teinud, justkui rehavarred... Ja kadakast, et peaksid hästi kaua vastu... Jah-näe, kadakast kepid..."

„Mis Vakkuse peremehel siis südamel oli?" päris Paju juba kindlamalt.

„Sedaps, mis tal nüüd oli või... Ja või seda siin teel reakida saab. Näh, jalad, risud, hakkavad külmetama..."

Vakkuse käitumine hakkas Ants Paju järjest enam huvitama. Talle tundus, nagu oleks Vakkus end püüdnud kuidagi ligidaseks teha. Ja kui inimene hea sõnaga püüab läheneda — mis halba ta siis ikka võib kavatseda? Pealegi ei oleks Paju tahtnud Vakkusega vihameheks jääda isegi sel juhul, kui ta tema söödiseljaku endale saab. Tuleb ju naabritena ja piirimeestena edasi elada. Viha ja jonn piirimeeste vahel aga ei ole kunagi soovitud asjad. Seepärast keerutas ta korra labidaga ringi, vaatas uurivalt maanteele ja ütles siis otsustanult:

„Kui komisjon veel kohal pole, noh, eks ma siis tule pealegi sisse."

„Ei ole sõitnud, ei ole! Näh, minu aknast ju paistab..."

Vakkus tatsas ees padinal porist läbi, Paju astus talle järele. Järjestikku pugesid nad luugi serva vahelt sisse ning Vakkus õiendas seepeale luugile puu jälle ette. Ainult Paju kupitsakepid jäid seina najale.

Paju ei olnud varem kordagi Vakkuse „lossis" käinud. Seepärast vaatas ta otse üllatudes ringi selles nelinurkses ruumis, kuhu nad väikesest porise põrandaga kojast sattusid. Silmanähtavalt oli see ruum majas oma avara, tsemendist valatud veemahutiga nurgas, oma mustaveekausiga ja seinakapiniššidega määratud köögiks. Kuid siin polnud õiget kollet ega veevärki. Ühes nurgas suure ahju suu ees seisis raudpliit paari räpase potiga, teises olid seasöömanõud. Suur veemahuti oli täis igasugust kila-kola riidehilpudest kuni labidate ja rangideni. Põrand oli siin ligane, kogu ruum haises hapnevast kartulipudrust, kolkunud piimanõudest ja mitmetest toidujäätmetest, mis vedelesid laual ja aknaser-

val. Et sama ruumi kasutati ka elutoana, seda tõendasid segaminilöödud, määrdunud linaga voodi seina ääres ja seinal rippuvad riideräbalad.

„Näh, plikarisu siin kõik lohakile jätnud," siunas Vakkus veeämbrit nurka maha pannes. „Astu aga tahapoole, astu tahapoole, seltsimees Paju!" tõukas ta samas järgmise ruumi ukse lahti.

Ants Paju tõmbas jalad vastu põrandat puhtamaks ja astus üle läve tuppa. Vastandina esimesele ruumile oli see kenakesti korras: põrand pühitud, kaks ülestehtud voodit, aknal eesriided ees ja aknalaual paar potilillegi. Seinal tiksus ümar moodne kell ja kapiotsalt paistis vanamoelise grammofoni laia suuga hääletoru. Mis aga Paju kõige enam imestama pani, oli see, et tagatoa seinad kandsid vineervooderdist ja põrandale oli kunagi näidatud isegi värvi. Sellest värvist oli järel küll ainult mälestus, kuid ligase köögiga võrreldes jättis ta siiski hoopis teise mulje.

„Sedaps, ole hea, istu natuke, ma kohe..." keerutas Vakkus nagiseva tooli lähemale, kadudes ise kööki.

Paju kuulis, kuidas ta seal vett kallas, kuidas puristas ja oma paljaste jalgadega põrandalaudadel tatsas. Ning talle kippus vägisi naer peale: suurnik, kes palja jalu laseb mööda sügisest külma pori, lossiomanik — aga mehkeldab tema, sauniku ümber, nagu oleks Paju tema võlausaldaja! Tõsi, temal, Ants Pajul, on elus tihti tulnud püksirihma pingutada, et edasi jõuda — aga palja jalu ei ole ta kunagi käinud. Vähemalt pastlad on ikka olnud. Ja oma lastelegi on ta seni suutnud muretseda nii riidehilbud selga kui ka jalanõud jalga. Vakkusest teadis rahvasuu aga rääkida, et ta oma poolest tosinast lastest on neli vanemat kaltsudes ja palja jalu maailma saatnud. Õieti mitte saatnud, vaid et lapsed, niipea kui nad kaela kandma hakkasid, on ise tema juurest põgenenud nagu nurmkana pojad pesast. Ainult see viimane tütar, karjapiiga-ealine Hulda, Vakkuse ainuke laps oma teise naisega, oli kui pesamuna seni peatuma jäänud. Sellest eelmine, noorem poeg Neeme, elas aga tegelikult rohkem tädi juures kui kodus. Miks see kõik nõnda oli, selle kohta rääkis rahvas mõndagi. Vakkus teati kodus olevat kitsi ja ihnus, otse isevalit-

seja, kelle loata naine ei tohtinud muretseda lastele ei riidehilpu ega ulatada peale söögiaegade lisapala. Paju oli sellest üht-teist kuulnud. Ning liites kuuldu sellega, mis ta siin praegu nägi, ta ei imestanudki. Veel enam: isegi ta endine kohmetus suurniku ees justkui sulas üles. Ta viskas mütsi hooletult lauanurgale, sirutas jalad välja ja hakkas suitsu keerama.

Seda tehes kuulis ta, kuidas Vakkus köögis ähkis ja kopsis. Minut hiljem astuski ta juba elutuppa, tolmunud säärikud jalas, veidi punaka helgiga habe soetud ilusti lõua alla laiali. Ka puhtama särgi oli mees selga tõmmanud ja nööpis tulles parajasti vesti ümber kõhu, mis ei olnud eriti silmapaistev, kuid moodustas rinna all siiski väikese ümaruse.

„Näh, sedaps... Nüüd nagu seadsam külalisega reakida," muheles ta endamisi, pilgutades sealjuures tihedalt silmi.

„Kuhu siis Vakkuse peremees täna hommikul tõttab?" viskas Ants oma läikivas säärikus jala üle põlve ja laskis kasukahõlmad lahti.

„Eks ikka koolimajasse, naaber... Koa maa asjus..."

„Mis?"

„Näh, tõsi näh," naeris Vakkus kuginal. „Sina võtad, mina annan... Mul ju seda sööti ja pragi ammu ülearu... Saab ehk viimati kergemaks..."

„Ah ise annad kohe?" huvitus Ants.

„Näh, annan küll... Hea meelega annan. Kui on kord juba sedamoodi seadus riigis, et ärgu kellelgi olgu üle kolmekümne hektari, milleks mina siis seda maad hoian? Pealegi söötis. Valitsust ja seadust peab igaüks austama... Venemaa on suur ja vägev riik, nõukogude kord on töörahva kord... Näh, ja kes me siis kõik oleme? Puha töötav rahvas, kas pole õigus? Mina olin seitsmeteistkümnendal aastal ise Piiteris ja kuulsin, kuidas Lenin reakis, et maarahvas on linnatööliste liitlane... Mina annan oma maa hea meelega töörahva riigi ja tööliste kätte... Tööline, talupoeg, kes põldu harib — eks nende õlgadel seisa ju kogu elu..."

Ants Paju keerutas kasukakrae vahel veidi ebamugavalt oma lühikest kaela. Kippus välja tulema nõnda, et see mees, kelle maad ta endale mõtles nõutada, rää-

kis töörahva asjust teadlikumalt kui ta ise. Ning see, kuidas Vakkus elas, kriipsutas nagu omakorda alla, et eriti rikas ei võinud ta olla — kuigi ta, kes teab mis tuju või juhuse ajel, oli kord üritanud endale „lossi" ehitada. Paju köhatas ja ütles üsna tõsiselt:

„Kui Vakkuse peremees arvab, et mina just tema maad tahan võtta — siis olgu öeldud, mul on õieti ükskõik, kust ma selle juurdelõike saan."

„Näh, näh, kust ta's ükskõik! Minu sööt on otse sinu ukse all... Sedaps! See justkui käib sinu krundi külge... Ja maal pole seal ka viga ühtigi... Omal ajal, kui ikka veel jõudu oli, andis see põld seal ilusat vilja... Näh, sedaps, üsna ilusat vilja... Kas sina, seltsimees Paju, seda siis omale võtta ei taha?"

„Mõtlesin ka korraks, aga naabrite ja piirimeeste asi..."

„Näh, seda parem, et naabrite asi. Ära karda, ei ole minul sinu vastu viha ega vimma... Ütlesin, et sina võtad, mina annan... Sedaps, nõnda see praegu ongi... Tead, mina käisin vallamajas sekretäri juures ja reakisin seal juba asja klaariks..."

„Kuidas klaariks?"

„Nõnda, näh, et sina võtad minu söödi, mida on üle kuue hektari, ja saad veel tüki heinamaad sealt oja kaldalt juurde koa... Sedaps..."

Paju vahtis suuril silmil Vakkuse karvasesse näkku. Mitte ei suutnud mõista, mis vigur selle vanamehe jutus peitub. Ebaldes tähendas ta:

„Aga kui ma Vakkuse peremehe maatükki ei tahagi?"

„Näh, näh — ei taha nüüd," naeris Vakkus kurgupõhja väristades, nagu oleks ütelda tahtnud: ime küll, vaene inimene ei taha nüüd teise maad. Lausus aga silmi pilgutades: „Ma kuulsin, sa olla seal juba marssinud ja mõõtnud... Sedaps! Mis siis ikka? Naabri poolest ütlen: Võta ja hari. Minul sinu vastu midagi ei ole."

„Hea küll. Ütleme, et võtan, et sinu sööt mulle tõesti meeldib ja klapib hästi krunti... Aga mis kasu on sinul sellest, et maa mulle tuleb?"

„Näh, mis tema! Kasu nüüd? Ega's inimene kõike kasu pärast... Mõnikord on hea, kui saad oma koormat kergendada... Sedaps! Kui mul kord aega on,

Paju, ma veel reagin sulle, missugust risti minul selle talu ja ehitamisega siin on olnud... Põrgu! Ja mis sellest kõigest on tulnud? Pankrot! Kehvad ärid! Ausõna, härra Vakkus on juba mitu aastat pankrot... Nii pankrot, et alati ei ole ise jõudnud panka võlaprotsentegi maksta... Vanad sõbrad linnas aitavad... Vanad ärisõbrad... Obligatsioonid nende pihus... Pool-armust lasevad minul talus elada... Ammugi võlgade järgi nende jagu — kõik, mis sa siin näed, viimase kivikilluni... Mõistad sa, Paju, nõukogude kord päästis minu nagu paljud töötavatest talupoegadest, kelle talud olid võlgadega ülekoormatud... Ja kuidas ei peaks Vakkus siis nõukogude võimule maad mitte pakkuma? Vakkus tehakse pangavõlgadest lahti, ta võib muretult oma kodus edasi elada, kuidas siis mitte...? Sedaps, kas see ei ole heategu Vakkusele töörahva võimu poolt ja kas sellele ei sünni vastata hea teoga?"

Vakkus pajatas seda kõike nii lihtsa tõsidusega, et Paju pidi teda uskuma. Või kas ei tõendanud see äpardunud ehituski, kogu elu selles majas, et mees oli kord liiga kõrgelt lennanud ja siis raskelt kukkunud. Rääkis ju rahvaski, et Vakkusel, kes varasematel aegadel meelsamini loomadega hangeldas kui oma talus tööd tegi, on võlgu enam kui juuksekarvu peas. Ja teadjamad julgesid koguni kinnitada — lapsedki jooksnud sellepärast varakult kodust ära, et koduse toiduga kippunud kont nõrgaks jääma. Kui nõnda, mis tähendus oli siis Vakkuse koha suurusel? Liiatigi kus seda hariti ainult osaliselt ja halvasti, juhuslike päevilistega või renditi suveks mõni põld koguni välja. Seni oli Paju paljutki, mis rahvas rääkis, võtnud kiusujutuna. Nüüd aga, ise nähes seda elamist ja kuuldes Vakkuse suust põhjendatud seletust, tundis ta eneses järsku tekkivat nagu midagi kaastundetaolist naabri vastu. Kergelt õhates ütles ta:

„See, see kõik on iseasi... Kui nii, siis võib-olla tehakse sulle maa äravõtmisega koguni ülekohut..."

„Näh, mis sa nüüd pilkad, naaber... Tead ju, seadus. Ja seaduse ees on kõik ühesugused... Ega mina seda juttu sinule selleks, et maad endale jätta... Tõsi,

mõtlesin, hea, kui saab naabrimehele... Sina oled korralik inimene ja sul oma pere... Muidu mine tea veel, kes, kust või missugune siia satub... Sina juba tuntud ja teatud. Sedaps!"

„Paljukese mind siinkandis ikka tuntakse," vaidles Paju. „Teisalt tulnud inimene, mitmedki vaatavad veel viltu..."

„Ära seda arva, naaber. Küll inimesed tähele panevad. Sind peetakse ausaks ja õiglaseks meheks. Kellelegi kallale ei kipu, kellegi peale näpuga ei näita. Teed oma tööd ja elad oma elu. Näh, maja lõid püsti nagu midagi... Maa harisid üles... Jaksu ja hakkamist sul on! Küll inimesed seesuguseid mehi hinnata oskavad... Sinule annaks maad iga peremees hea meelega. Ja oleks ennegi andnud, kui sa ainult oleksid reakima tulnud või sõnagi lausunud... Helleri papaga oli meil sellest kord juttu... Aga sa ei tulnud, sa oled omast kohast uhke mees... Näh, ega see pole paha... Nüüd annab riik maa ja sinul pole kedagi kiita ega tänada peale riigi."

„Küllap vist Vakkuse peremehele kuluks ikka suur tänu ütelda," muigas Paju.

„Näh, mis tema nüüd! Mis sellest reakida... Olin vallamajas ja juhtus jutuks... Mina ju tunnen neid kõiki seal, sekretäri ja komisjoni esimeest ja... Näh, sõidavadki vist?" vaatas ta aknasse.

Maanteelt paistsid tõesti kaks vankrit mitme mehega.

„Siis vaja minulgi minna," tõusis Paju kohe püsti.

„Lähme, lähme jah, naaber... Tulen koa vaatama... Ehk seal mõnd allkirja või mis tarvis... Olen käepärast saadaval..."

„Nii et mina võin siis teie sööti endale küsida?"

„Taevakene, näh, tema veel... Seltsimees Paju, mina panin ju oma söödi sinu jaoks kirja... Sedaps..."

„Tänan väga," ütles Ants Paju segaselt.

Minut hiljem oli Vakkusel rohekas jopp seljas ja nad astusid kõrvuti teele: Pajul taas oma kadakased kepid õlal, Vakkusel Paju labidas kaenlas, käed surutud sügavale taskupõhja, lahtised jopihõlmad ripakil nagu kanal tiivad kange palavaga.

Teel koolimajani jõudis Vakkus Pajule jutustada paar lookest oma sissekukkumistest äritegemisega, jõudis

aga ka kiita ja suurustleda, kuidas ta esimene poeg õppinud omal käel peenmehaanikuks ja püssisepaks, kuidas tütar läinud mehele ühele suurtalunikule Läti piiri ääres Valgamaal, ja kui jõukalt seal elatavat. Ent mida jutukamalt Vakkus vestles, seda enam hakkas Pajul tekkima mulje, nagu püüaks mees oma sõnaohtruse taha peita mõnd salamõtet. Paju katsus seda ära mõistatada, kuid ta katsed jäid tagajärjetuks.

3

Vakkuse kui küllalt suure maaomaniku käitumine oli täna niivõrd erandlik, et see ei äratanud mitte üksnes Paju tähelepanu. Koolimaja õues hoidusid maasaajad, kehvikud ja sulasrahvas, omaette, vestlesid valjusti ja häälekalt oma päevamuredest, kuidas maapidajaks hakata, maja ehitama asuda või tööriistu soetada. Kühmus turjaga Suise Märt tahtis väga teada, kas nii hilja enam kõlbab teha rukkeid, kui maa täna kohe kätte saab. Porsu Taavet aga arvas, et leiba on peremeestelgi küllalt maas, targem on kevadel saia — suvinisu — külvata. Löns-Alma oli mures, et kui järsku antakse kohe kätte ka majapidamise riistad — kus sa nad paned! Inimestel olid järsku tekkinud ühised huvid ja ühised mured, ning need lähendasid täna kõiki erakordselt. Isegi niisugused, kes muidu harva teresõna vahetasid, ajasid siinsamas õuel püstijalu seistes pikad jutud maha.

Need aga, kelle suurtalud kärpimisele kuulusid, nagu lihav Heller oma enam kui seitsmekümne hektariga ja pikk, kaevukooguna liikuv, kunagine vallavanem Toomiste Mikk kuuekümne viiega, istusid kojas pingil, vahetades enesessetõmbunult ja loiult üksikuid harvu lauseid. Oma huvide ja seisuse poolest, sest temaltki kavatseti kümmekond hektarit ära lõigata, oleks Vakkus pidanud kuuluma nende kilda, seltsima nendega või vähemalt hoidma nendega ühist vaikset, süüdlaslikku joont. Kuid Vakkus käitus hoopis teisiti. Silmanud morne istujaid kojas pingil, hüüdis ta neile üle ukse tere ja siis kohe pilavalt, nii et seda hästi kuulsid ka maatamehed-maaootajad:

„Näh, sedaps, istuvad teised justkui häbipingis..."
Mõned maasaajad naersid. Neile tundus naljakas ühe peremehe seesugune eneserooskamine. Aga uljas ja sõnakas, nokkmütsi viltu pähe tõmmanud Orava Kolla, Toomiste peremehe mitmekordne sulane, torkas vastu:
„No-noh, vana Vakkus, küllap passib see pink sinugi istumisele!"
Vakkus ei lasknud end segada. Muhedalt oma habemekasvanduse kohal silmi kissitades vastas ta tujukalt:
„Näh, mis n'd seda! Pink ja peku klapivad alati kokku. Nii sinul kui minul. Mõlemad istumiseks tehtud... Ainult et mis nüüd minu oma nende kojas istujate kõrval? Pops. Sedaps. Minu kitsal taguotsal hakkab nende kõrval häbi... Mina parem toetun siia rahva poole... Sedaps!"
Ütles ja istus trepiastme nurgale, ümberringi seisvate maasaajate keskele. Veelgi turtsusid mõned neist naerda. Neid kõdistas see Vakkuse pugemine, enese eraldamine suurtalude omanikest, kellega ta muidu teati olevat heas läbikäimises. Aga siis tonksas nigrinäoga, alati teravalt salvav Porsu Taavet Suise Märdile küünarnukiga roietesse ja ühmas nina näpu vahele haarates põlastavalt:
„Tõhk!" mispeale mõlemad läksid trepist eemale, panid suitsud tossama.
Neile järgnes käsi sügavalt püksitasku surudes ka Orava Kolla.
Mäe Liine, märgates meeste vahetegemist ja kuuldes Porsu Taaveti hammaste vahelt visatud sõna, pahvatas laginal naerma.
„Ei-noh, vahest võtavad ametiühingu-mehed ehk otsuse vastu, et Vakkuse peremehele tuleb maad juurde anda... Tal vaesekesel jäi ju tänavu oma kümme hektarit sööti... Ei olnud rentnikku..."
„Oleks olnud ka rentnik, kui ei oleks tahetud pükse jalast ära võtta," hurjutas Vakkust tema ahnuse pärast Löns-Alma.
Vakkus vahtis hetke maha, mugis suunurka habeme all. Siis seletas aga nii heatujuliselt, nagu poleks keegi teda puudutanud:
„Ärge teie, naised, seda Vakkuse sööti enam kedagi!

See juba teise mehe kirjas... Või on see õige teilegi silmaisu tegema hakanud nagu mõni prosse või kalliskivi... sedaps, mis?"

„Heldekene, ega's mina mõni söödikoguja! Minul on vaja sulamaad. Ja jätkub sedagi siin Kiviperes võtta..." kinnitas Liine.

„Hoia aga nüüd oma prossed ja kalliskivid omale, senikaua kui sa nendega upud nagu veskikiviga kaelas!" kurjustas Alma.

Naised oleksid oma sõnadega Vakkusele võib-olla veel midagi head ja paremat siputanud. Aga klassitoa aknale, kus juba tükk aega askeldasid mehed paberite ja aktikaantega, astus maakorralduskomisjoni esimees, veskitööline alevikust, köhatas ja hüüdis, et saatku Kivipere mehed kedagi maatöörahva ametiühingu komitee liikmeist oma esindajaks maajagamise toimetuse juurde, mõni niisugune mees, kes ise just ei ole maasaaja. Selle asjaks oleks tähele panna, kas kõik sünnib seadust ja õigust mööda, et kellelegi ülekohut ei tehta — ei suurtalude omanikele ega maasaajaile, sest kohapealne mees tunneb inimesi ja tunneb maad.

See oli nii vastutav ülesanne, et maasaajad vaatasid kõik poolkohkunult üksteise otsa. Neist enestest ei saanud ju keegi seda ülesannet täitma asuda. Aga keda siis panna? Kes on seesugune aus ja õiglane mees nende hulgast, kes ise maad ei võta? Ja kes pealegi tunneks inimesi kui ka maid? Vaadati ringi. Kikas — hüüatas Mäe Liine. Aga Kikast ei olnud kohal. Temale asundusse järele minna tähendas vähemalt tundi ajakadu. Viimaks astus Orava Nikolai värava läheduses Pajuga juttu ajava pika, kõhetu, kanarbikuga värvitud kampsunis ning kasukvestis mehe juurde ja ütles talle tõsiselt, peaaegu paluvalt:

„Ole hea, Polmeti isa, mine sina!"

Veidi kookus, terava ninaseljaga Polmeti isa vaatas ringi, köhatas, nagu see oli tal kombeks, hääle puhtaks ja vastas siis tehtud tõsidusega:

„Aga kust mina siis teid kõiki nõnda hästi tunnen ja teite asju tean, et võin minna teid kõiki esindama? Teete mul veel kelmust, veate mind ka seaduse ja valitsuse ees sisse..."

Polmeti isa — nimetatud nõnda sellest ajast, kui ta veel koos oma poja Juhannesega, kes nüüd oli linnas vabrikumees, tegi väikselt küla sepatöid — tunti järsu ja üliausa mehena, kes kunagi tühja sõna ei ütelnud ja kellegi kohta asjata halba ei rääkinud. Koht oli tal väike. Selletõttu ta ametiühingu komiteesse valitigi. Aga võib-olla ka sellepärast, et suurte talude omanikud teda ei sallinud — tal üteldi samuti pisut punast lõhna juures olevat nagu ta naabril Kikkalgi. Polmet ise arvas, et igal lillel oma lõhn. Ta oli kinnisevõitu vanamees. Ja see kinnisus ehk pani teda veel enamgi austama.

„Mine nüüd!" tõrjus Kolla. „Kõik oma küla inimesed, kuidas sa siis ei tunne või ei tea?"

„Mina jäin siin ainult sõna juttu vestma. Pole mul aegagi..."

Kuid vaidlused ei aidanud. Polmeti isal tuli minna ja koos vallamajast tulnud komisjoniliikmetega laua taha istuda. Ega tal lõpuks selle austava ülesande täitmise vastu midagi ei olnudki. Inimestel oli õigus, et ta tunneb kohalikke tingimusi kõige paremini. Kes neid siis veel oleks pidanud tundma kui mitte Polmet, kes oma moonamehest isaga oli juba poolesaja aasta eest, poisikesena tulnud Kiviperesse?

Komisjon hakkas tööle. Klassiruumi, kokkulükatud koolipinkide kõrvale paigutatud pika laua taha asusid maakomisjoni liikmed ja täitevkomitee sekretär. Laua ühes otsas võttis aset maamõõtja oma plaanide ja kaartidega, teise otsa pandi Polmeti isa, kes istus, jäme, mühklik kepp käes, ja vaatas kogu toimingut pealt nagu mingi kehastunud töömehe-õigus ja valitsusvõim ise.

Esimesena hõigati läbi lahtise akna ette Nikolai Orav. Saapasäärte välkudes astus Kolla trepiastmeist nõtkelt üles. Talunikest möödudes nõksatas ta lõug valgel kaelarätikul uhkelt kõrgemale. Ning saates neile oma pruunidest silmadest väljakutsuva pilgu, heitis ta mitte vähem väljakutsuvalt:

„Noh, kergitame siis pisut teie koormat, peremehed..."

Laua ees teatas ta kõlavalt ja kindlalt, et kümme hektarit Toomiste Miku põldu, sealhulgas hektar rukkeid, mis ta oma kätega on maha teinud, ja kolm-neli hektarit

ojaäärset heinamaad otse põllu alt — sellele olevat ta silma peale pannud. Kui komisjon selle nüüd kinnitab ja karjamaad ka juurde lisab, siis olevat ta täitsa rahul. Maa tuttav, mitu aastat seal tööd tehtud, eks kulu nüüd kord ka ise oma vaeva üle peremeheks hakata.

Komisjonil loomulikult ei olnud midagi sulasmehe nõude vastu. Maamõõtja krabistas plaanil sirkliga mõõta. Esimees hõikas sisse ka Toomiste Miku enese. See nõtkus pisut põlvist, kui talle talu kaardil näidati uut piirijoont, nohises, rehmas käega ja kirjutas sõna lausumata paberile alla, tahtes siis otsekohe ära minna. Kuid komisjoni esimees peatas teda, hõikas aknast õue:

„Kas Toomiste krundist on veel maasaamise soove?"

Kohe astus trepist üles Porsu Taavet, pehmelt ja pisut hiilivalt nagu omane metsaelanikule. Mütsi peast võttes lausus ta külmalt:

„Minul on. Kui Borgi talu jääb sovhoosi osakonnaks, nagu räägiti täitevkomitees, siis võtan viisteistkümmend hektarit riigimetsa-poolsest Toomiste väljast. Ja et oleks tükk rukkipõldu ja heinamaad... Küllalt seda kõõbatsit orjatud ja iga aasta talle päevi tehtud," viskas silmanurgast volksti pilgu Toomistele.

Pikk vanamees, kes eluaeg oli harjunud suilisi ja päevilisi tagant sundima, tegi suu lahti, näitas korraks siniseid igemeid.

Aga metsamees vaatas talle julgelt vastu:

„Nah, kas tahad salata, et sind on orjatud?"

„Äh, kas ma sulle midagi võlgu olen jäänud? Puha kinni makstud. Viimase kopikani. Ja puid-hagu oled minu metsast tassinud pealegi..."

„Vaat mis tema! Ei ole neid vitsu-võsukesi sina kasvatanud. Mets kasvab ise, muu vara on sulased-tüdrukud sulle oma vere ja vaevaga kokku ajanud. Mis sa veel siin!"

Maamõõtja tõmbas teise joone risti läbi Toomiste talu kaardi. Ja nii maasaaja Porsu Taavet kui peremees Mihkel Toomiste kirjutasid alla. Trepil alles tuli Toomistel meelde sülitada. Ja seal tegi ta seda siis säärase mõnuga, nagu oleks tahtnud ühekorraga kogu oma sapi ning viha välja sülitada. Ütelda ei söandanud vanamees midagi. Ta elas juba mõnda aega põhimõttel: parem

pool suud kinni pidada. Ainult sülitas, pistis paberossi suhu ja pead ette tõugates hakkas otsekohe minema.

Järgmisena astus komisjonilaua ette mehelike näojoontega lesknaine Alma Löns, kes peale mehe surma oli hakanud kooliteenijaks. Kirju rätik turbanina ümber pea, maavillasest, hall põõnaga kostüümjakk seljas, käed jakitaskus, näis ta kaunis sõjakana. Koos mehega oli Alma mitu suve Helleri soos kraave kaevanud ja paksule peremehele maad kuivendanud. Nüüd, kus Almal noore lesknaisena ei sobinud enam elamine mehe sugulaste juures, pidas ta päris loomulikuks saada enda käsutusse tükk oma kätega tehtud Helleri uudismaad ühes sinna alles mullu pealeehitatud palkidest viljaküüniga, et seda veel enne talve eluasemeks kohendada. Kraavikaevajast mehe kõrval kõva tööga harjunud, pidas Alma oma praegust tööd enese kondile liiga pehmeks. Terve ja tugeva naise iha täie töö järele panigi teda nüüd vaatama sellesama maatüki poole, mille nad mehega aasta nelja-viie eest ise paljaks raadasid.

„Kas sina, Alma, pattu ei karda!" sisistas paks Heller naisest mööda astudes talle kõrva.

„Kas sina seda kartsid, kui sa kolmandiku kokkulepitud töötasust maha kiskusid? Põhjasid, et kraavid vajuvad sisse, aga teadsid ise väga hästi, et sajuvesi kraavid täis uhtus."

Nüüd köhatas Polmeti isa, vaatas mõlemaid laua ees seisjaid ja ütles:

„Kas sina, Heller, ise oleksid oma rabasoo maaks teinud?"

„Ei tea," hõõrus Heller käeservaga higitsevat kaela.

„Sulle jääb maad veelgi enam kui õigus, mis?"

„Maad mulle jääb, ma ei räägi sellest . . ."

Ning uudismaatükk koos päraldistega kirjutati Alma Lönsi nimele. Seda oli pisut üle kuue hektari. Kuid Alma üksiku inimesena ei tahtnudki rohkem. Pealegi teadis ta väga hästi, missugune maa see kuus hektarit oli, mida see annab, kui olla hea peremees. Aga sedasama teadis ka paks Heller, kes paar aastat järjest juba oli võtnud uudismaalt niisuguseid viljasaake, mida Kivipere vanadelt põldudelt kunagi ei nähtud. Ning seepärast ei andestanud ta oma endisele kraavikaevajale

mitte hetkekski. Paljaksriisujaks, röövliks nimetas ta teda omas meeles. Kuid ta tegi seda vaikselt, hambaid kokku surudes. Sest siinkohal ei tohtinud oma meeleoludele vaba voli anda — seegi oli tal enam kui selge.

Ka sooäärne vabadik Suise Märt sai oma kümmekond hektarit juurdelõiget Helleri krundist. Märt ei kippunud uudismaade kallale. Tema elamine asus vastu Helleri karjamaid ja taganurme põlde ning ta võttis maa sealtsamast, oma ukse eest, et oleks aga käe-jala juures. Mis sa ikka valid, vaene inimene! ütles Märt enesele. Oled seni pidanud leppima kõigega, mis kätte juhtus, eks tule edaspidigi leppida. Komisjoni esimees ja Polmet püüdsid Märdile selgeks teha, et võsast ja servikutest ei saa ta endale mingit õiget talukohta, kuid Märt lõi käega:

„Aitab minutäis! Mine nendega veel kisklema!" Ja nõnda siis jäigi.

Kui Heller higistades ning nohisedes juba kahele aktile alla oli kirjutanud ja komisjoni esimees hõikas: Liine Mägi, läksid Helleri silmad rasvases näos päris ümarikuks ja nende valged hakkasid pööreldes välkuma, nagu välguvad vahel ratta kodarad.

„Ah's sina ka tulid mind paljaks tegema!" litsus ta laua juurde ruttavale naisele hammaste vahelt vastu.

„Ma ju ütlesin sulle teel, kui vallamajast tulime, et kultuurheinamaa annad mulle... Muud ma ei tahagi. Põldu mul on... Aga see heinamaa, mis sa minu nina alt üles ostsid, seda ma ei jäta... Ütlesin juba siis, kui sa oksjonil minust üle pakkusid..."

Heller väänutas lühikese jämeda kaela otsas oma lopergust pead nagu kaalikat. Nähtavasti ei mahtunud kuidagi tema teadvusse see, et ta oli ise oma vankris vallamajast koju vedanud inimese, kes käis seal ta maadele käppa peale panemas. Kuid nähes komisjoniliikmete tõsiseid nägusid ja tuletades meelde, kus ta viibib, ei lausunud enam sõnagi. Alles siis, kui nad Liinega teineteise järel kotta astusid, naine seal nagu õrritamiseks kätt pakkus ja tähendas:

„Noh, lepime ära, Helleri papa. Vihas on vilets elada," näitas mees oma õiget nägu.

„Käi .... harakas!" viskas Heller nii raevukalt käega, nagu oleks tahtnud naist enesest eemale paisata, ja tatsas jõnksuval sammul teele.

Vakkus, kes kogu aja oli püüdnud Paju või mõnede teiste taltsamate maasaajatega juttu puhuda, tammudes ühe juurest teise juurde ja pistes sõna siin, teise teisal sekka, ei lasknud end teiste talunikkude halvast tujust sugugi segada. Ta isegi viskas Toomiste Mikule järele vaadates, et inimesel peaks hea meel olema ülearusest koormast lahti saada, aga näe see sülitab... Viimaks kui Ants Paju laua juurde hõigati, astus temaga koos kutsumatult komisjoni ette ka Vakkus ja teatas häälekalt:

„Meie leppisime seltsimees Ants Pajuga kokku, et tema saab minu kuus hektarit põllumaad ja kolme hektari ümber ojaäärset heinamaad... Kui lugupeetud komisjonil midagi selle vastu ei ole, paluksime arvesse võtta..."

„Mis teie ütlete, seltsimees Paju?" küsis maakomisjoni esimees.

„Juttu meil Vakkusega oli," tõendas Paju. „Ja tema maariba sobiks mulle tõesti..."

Nüüd tõstis Polmeti isa, kes tükk aega oli istunud, käed kepiotsal risti, lõug kätele toetatud, oma halli pea ja vaatas laia, nagu imetleva pilguga Paju poole.

„Kas sina, Paju, oled ka kõik hästi järele mõtelnud?" küsis ta tõsiselt.

„Meil on kõik läbi räägitud," ruttas Vakkus kinnitama.

„Räägitud on üks, tehtud — teine asi... Mis sina, Paju, ütled?"

„Mis seal ikka ütelda: maa otse ukse all..." kehitas Paju õlgu.

„Maa, jah," noogutas Polmet. „Aga kas see maa üksi?"

„Teie olete käsitööline, Paju, ja võite maad saada terve talu osa," meenutas esimees.

„Mul on siin eluase," tähendas Paju arupidavalt.

„Tõsi, tõsi," segas end jutusse sekretär. „Seltsimees Paju käis vallamajas registreerimas. Ja projekti kohaselt on nii ette valmistatud ka..."

„Sedaps, ei siin valskust ole mitte kriipsu võrdki,"

tõendas Vakkus. „Tema tahab maad saada ja mina tahan anda . . . Sedaps see jutt läks . . ."

Esimees kõõritas korraks Vakkusele, seepeale ütles mõtlikult:

„Olgu, paneme siis kirja."

Polmeti isa kobistas kepiga, nagu oleks seadnud end veel midagi ütlema, kuid jättis ütlemata. Nuuskas ainult nina ja vaatas aknast välja. Et kehvik, nagu Paju, maa võttis sealt, kust ta tahtis ja mis talle klappis — see oli täitsa loomulik. Mis aga puutus mehesse, kellelt ta maa võttis, siis sellega niisugusesse vahekorda sattuda oli hoopis iseasi. Sääraseid asju ei pidanud Polmet võimalikuks selle laua taga seletama hakata. Ta jäi vait.

Suled krabisesid juba paberil ning mõne minuti pärast andsid oma allkirja niihästi Paju kui ka Vakkus.

„Maareform kokkuleppel," naeris kirjutaja ja hõikas uue maasaaja ette.

„Ei, peremehe pealekäimisel," lõpetas Polmet tõustes kuuldavalt oma mõtte.

Tunni-paari pärast siirdus komisjoni esimees koos maamõõtjaga objektidele. Mindi koolimaja juurest otse üle põldude Vakkuse söödiseljakule. Endine peremees ise astus maamõõtjaga ees ja viis selle kohe põllunurgale, kus haljendas rukkioras.

„Siit otse alla vastu oja ja metsa," näitas Vakkus käega.

„Kas teil, Paju, rukist maas on?" päris esimees.

Muidugi ei olnud Pajul rukist. Ning samas kohapeal tehti otsus, et ülemineva söödi külge lõigatakse ka umbes pool hektarit Vakkuse rukkipõllust. Seda kuuldes tõmbas Vakkus Paju pisut kõrvale, pomisedes: „Ega sina's mind leivata taha jätta, Paju, lükka tagasi . . .!"

„Pole minu teha," vaidles Paju. „Kui antakse, võtan vastu."

„Sedaps, naabrite asi, Paju," pilgutas Vakkus habetunud näos oma veretavate äärtega silmi. Aga pikemalt ei rääkinud midagi. Haaras ketiotsa pihku ja pühkis ise kohe üle rukkiorase minema, et mõõta söödile juurde tükk rukkipõldu. Ja keset Vakkuse haljendavat orast lõigi Ants Paju tol hommikul oma esimese kadakakepi püsti . . . Siit künkalt tõmmati täisnurga all kaks

sihti otse vastu riigimetsa ning kogu Vakkuse tagaväli, mis koos heinamaasiiluga jäi nende sihtjoonte vahele, tunnistati Ants Paju krundiks. Seda oli nüüd pisut üle üheteistkümne hektari. Ja Ants Pajust oli korraga saanud väiketalunik, kellel ei puudunud isegi oma rukkipõld.

Mõõteketti vedades kratsis Vakkus sageli habet, juhatades maamõõtjaid võtma suundi pisut sinna- või siiapoole, nagu nõudsid tema põldude huvid. Kuid tema juttudele ei omistatud tähelepanu. Viimaks tühja rääkimisest tüdinenud, viskas ta keti käest, istus kivi otsa ja hüüdis:

„Näh, Paju, eks jookse sina koa... Mina vana mees... Sedaps, ajab naha liiga kuumaks..."

Ütles ja jäigi istuma. Kui Ants Paju maamõõtjatega alla oja äärde heinamaadele jõudis, võis ta sealtki veel näha, kuidas Vakkus kössitõmbununa ülal kivi otsas kükitas. Aga kui nad läbi väikese lepiku söödile tagasi jõudes uuesti rukkiväljale lähenesid, oli Vakkus kadunud.

„Ei pidanud vastu," tähendas maakomisjoni esimees. „See orasepõld läks vanamehele südamesse..."

„Vist jah," arvas Paju. „Oleksime ju võinud selle rukki talle ka jätta, küllap mina leiba ikkagi..."

„Mispärast? Kui on määruses ette nähtud, siis tuleb seda täita."

„Määrused määrusteks, aga elu piirimeestena on iseasi," kinnitas Paju.

„Ärge kartke midagi. Küllap kõiki neid piirimehi veel õpetatakse töörahva seadusi austama... Riik on teile maa andnud ja teie talitage nagu peremees, närigu tema vihas või kive..."

Ja tõsise peremehetundega Paju tol õhtupoolikul koju läkski. Oma nõlvakult vaatas ta veel kord tagasi: tõsi jah, kolm kupitsatikku paistsid siia hästi kätte, ainult neljas oli jäänud heinamaasse võsa vahele. Kolm triibulist kupitsatikku lagedal põllul, millede vaheline maa kuulus nüüd temale ja ta perele. Ta lõi kasukahõlmad lahti ja hingas sügavalt sisse seda tuult, niisket sügistuult, mis puhus üle ta oma maa talle nüüd otse näkku. Mida toob see tuul enesega kaasa? Muret ja vaeva, või

rahulolu ja õnne? Ta pilk puhkas viivu rohetaval oraselaigul. Jah, kas seda oli just vaja juurdelõikesse võtta? Kas mitte selle rukkipõllu päästmiseks Vakkus ei olnudki hommikul teda enese juurde sisse kutsunud, maakomisjoni esimehega rääkimas käinud? Inimene jääb inimeseks. Raske on seda omaks pidamise tunnet maha suruda. Kuidas Paju Vakkuse tundeid selle orasepõllu pärast mõistiski, ometi tundis ta kuskil sügavas südamepõhjas ka head meelt, et temalgi on nüüd oma tükk rukkipõldu nagu igal korralikul peremehel. Ning kui ta õue astus, näis talle korraga, et nüüd jääb see varsti kitsaks, et paratamatult tuleb õue kartulimaa arvel laiendada. Kõike tuleb laiendada — elu ja õuelappi, arusaamisi ja suhtumisi...

Sääraste äratundmisteni ei jõudnud tol sügisel mitte üksnes Ants Paju. Paljud väikemaapidajad, maatöölised ja maatamehed mõistsid korraga, et nende elu on läinud hulga avaramaks, et vaja on avardada ka iseenese arusaamisi ja suhtumisi.

Porsu Taavet, kes küll ei saanud sakslasest mahajäetud talu, tõi siiski naise majja ja naisega koos ka kümneaastase poja, kelle kirjutas ümber oma nimele. Kui mõned ninakamad nokkida püüdsid, et kas ta siis ise ennast enam meheks ei pea, kui hakkab pooli mehi lapsendama, vastas Taavet suuremeelse lopsakusega:

„Näita enne, et sinul on niisugune poiss valmis, siis tule rääkima... Mina oma pattu ei salga ja ei häbene... Mis ma selle perega seni siin metsas? Seenekorjajaid ka ei olnud siiakanti vaja..."

Aga nüüd asus ta korraldama oma majapidamist. Ning tuleva sügiseks lootis saada niikaugele, et ajab uue eluhoonegi püsti. Nüüd tuli mehel naist ja lapsigi vaja...

Ja Orava Kolla? See hakkaja noormees, kes seni oli peamiselt teeninud suurtalunikke, võttis korraga kätte ja pani tõesti käima mõni aeg tagasi pankrotistunud Vestbergi laualõikuse... Tal oli ikka olnud tehnilisi huve ja alati oli talle meeldinud masinatel töötamine. Nüüd sai ta masinad oma hoolde. Noor nõukogude võim andis sulaspoisile masinad. Ning ta näitas, kuidas need ta

sõna kuulasid: kogu valla uusmaasaajatele tõotas ta kevadeks majaplangud ja -lauad valmis lõigata. Saeraam kahvis tihti ööd-päevad läbi, vingus seimer ja undasid ketassaed, millel lõigati sindleid või katuselaudu. Koormad tulid ja läksid. Nikolai Orava eestvõttel sai väikesest laualõikusest tervet ümbruskonda teenindav, paljude uusmaasaajate huvi köitev rahvalik tööstus.

Nikolai lõikas uusmaasaajatele hoolega majamaterjale, juba novembrikuust saadik. Aga oma maatükile, mis talle Toomiste talust välja mõõdeti, ei saanud ta sügisel jalagagi. Ei olnud aega. Saeveski, tehnilised raamatud, koosolekud, sõidud linna ja jaama ... Kõige rohkem aga perekonnaküsimused. Aednik Kikas oli talvel jälle raskemalt haigestunud ning Aksi palus Kollat nende oma asjaga viivitada, et näha vähemalt, kuidas on isaga kevadel, suvel, kas paraneb ... või tuleb Nikolail siiski peale isa surma kolida Aksi majasse ... Nii jäeti oma majapidamise asi kõrvale. Nikolai asus saeveski juurde ajutiselt elamagi, tehnilised huvid vallutasid ta täielikult. Ning kevadtalvel, kui päike juba kõrgelt käima hakkas ja lumi iga kõrrekese ümber sulama lõi, kirjutati maatükk koguni üle teise mehe nimele. Selle võttis keegi võõra valla mees. Nikolai aga otsustas enese pühendada tehnikale, masinatele ja teenida töörahva riiki tehnika käsutajana ...

Seegi oli avardumine — suur ja võimas avardumine endise kitsa sulaseelu seisukohalt. Muidugi, lõplik väljakujunemine jäi edaspidiseks. Tuli palju õppida ja kogeda. Tuli ümber seada oma elu kaugemadki sihid. Kuid see kõik oli üllatavalt uus ja kaunis. Isegi nii haarav, et taltsa loomuga Kikka Aksi oma äravalitule ihaldes sosistas:

„Mõtelda! Õpid natuke, Kolla, ja hakkad sõitma võib-olla traktoril, võib-olla isegi lennukil taeva all ...!"

„Jaa," unistas noormees kaasa. „Kas või lennukil ... Need kõik on meie masinad, meie tehnika, Aksi, traktorid ja lennukid ..."

„Sa lähed uhkeks ...?" vaatas tüdruk talle korraga usutledes kõrvalt näkku.

„Mis sellest, kui lähen?"

„Sa ei taha siis mind enam nähagi, kui lendad ..."

„Aksi . . . Seal üleval lennates otsin ma silmadega siin all alati ainult sind," rahustas teda Kolla.

Ning nad leidsid oma tulevikuväljavaated järsku nii avarad olevat, et kujutlusvõimest tuli puudu selle avaruse sisustamiseks . . .

Teadagi, see, mis noortele või kehvikrahvale oli kutsuvaks avaruseks, tundus mõnedele teistele talumatu ning väljakannatamatu kaosena, millegi niisuguse veidra ja ebamäärase uudsusena, mis neid igati piiras ja nende harjumustes tõkestas. Sugugi mitte üksmeelse heakskiiduga ei võtnud suured peremehed maareformi ja elu ümberkorraldamist külas vastu . . . Ühel vanade peremeeste vahelisel viinavõtmisel Toomiste juures, kus palju kurdeti uue elu veidruste ja vastuvõtmatuse üle, sai Vakkus sõimata nagu koer, et ta on maa asjus läinud sobinguni kellegi Pajuga, mingi mujalt siia sisseroninud „könniga", kellest veel õieti ei tea, mis mees ta on või mis temast võib oodata. Aga Vakkus oskas selles sobingus näidata peremeestele kasulikku tehingut, isegi selgeks teha, et valesti tegid need, kes maade vähendamise puhul karvad turri ajasid. Ta arutas poliitiliselt, maaomanike poliitika seisukohalt. Ning kõige mõjukamadki mehed jäid teda uskuma. Sest Vakkusel oli niisuguseis asjus nina. Talle anti õigus — poliitikas ei olnud ta peremeeste seisuse huvide vastu eksinud — kuid nende poolt, kelle käes oli suurem kimp Vakkuse võlapabereid, nagu Toomiste Mikk, tehti talle lihtsalt ülesandeks: kaikaid kodarasse pilduda! Igal pool ja igal alal! Kõik, mis käib noore nõukogude võimu vastu, mis rahva hulgas selle arvel naeru tekitab — olgu teretulnud. Tekitagu Vakkus seda naeru, kuidas ta tahab. Peaasi, et naerdaks. See on peremeeste poliitika.

„Näh, sedaps! Või poliitika!" soris Vakkus sõrmedega habemes. „Mis teil viga iga päev ise sõnu ette seada, kui viisi peab laulma vana Vakkus . . ."

Ta protesteeris — aga laulis siiski.

Ja sellest vängest viisist koos kiidusõnadega töörahva valitsuse aadressil jäi mulje, et pole muutlikuma meelega meest maailmas, kui on ripakil ja hooletusse jäänud asundustalu omanik Kustas Vakkus Kiviperest . . . Tal justkui puudus sündsusetunne. Rabas siia ja sinna —

kord ühele, kord teisele poole: tema kiitus haises, tema vale kleepus külge ja määris nagu tõkat.

Et mõne teisegi inimese meeled olid taevaaluste tuulte moodi muutlikud, seda koges Ants Paju varsti pärast maamõõtmist, kui külavolinik Kits uue ringkirjaga saabudes ühel hommikul teatas:

„Kui tahad künniks hobust, Paju, võid minu käest saada . . ."

„Noo, kas sa siis endast suuremaid enam ei karda või mis?" torkas Paju.

„Karda," kratsis Kits vurrualust. „Ega see kartusest. Kas sina tahaksid kellegi teise pärast naabritega riidu minna? Kui aga nõnda, nagu teie Vakkusega — siis, mis seal ikka. Peaaegu et vabatahtlik asi . . . Võta hobune ja tõmba üles, niipalju kui jõuad . . . Muuseas, ringkirja põhjal, nagu siin teatatakse, oleks sul õigus hobune, viljaseeme ja kõik muu saada Vakkuselt, samast talust, kust said maa . . ."

Paju luges ringkirja ja ta suunurkadesse tekkis mõnus rahulolumuhelus. Ilmne, valitsus ei hoolitsenud üksnes kehvikute varustamise eest maaga. Olid antud täpsed eeskirjad ka selle kohta, kui palju endistel omanikel tuleb äralõigatud hektari jaoks loovutada viljaseemet, kui palju üle anda kariloomi ja hobuseid. Kindel tunnus, et riigivõimu poolt kavatseti elujõulisi talundeid luua, mitte aga inimesi maatükikeste kätteandmisega kiratsema jätta. Paju luges ja arvestas. See, millest siin ringkirjas räägiti, tähendas temale tervet varandust. Ent mida kaugemale ta oma arvestustega jõudis, seda kibedamalt hakkas ta muhelev nägu viltu kiskuma.

„Sul seal õige lõbus lugemine?" tähendas naine kõrvalt.

Paju viskas paberi käest:

„Noh, miks ta siis ei peaks olema! Lasin Vakkuse Kustasel ilusti enesel naha üle kõrvade tõmmata . . . Siin kinnitatakse, et endine peremees peab maasaajale andma lehma ja hobuse. Aga mis sa Vakkuse käest võtad, kui tal eneselgi pole rohkem kui üks valge setukas ja lehmakont mullikaga? Sellest tuleb suu puhtaks pühkida, muud midagi . . ."

„Ah, mine nüüd teise loomi," arvas naine. „Said maa, hea küll!"

„Jaah," toetas külavolinik perenaise mõtet. „Mõneti ehk nõnda paremgi, ei tekita vihavaenu ega hõõrumisi... Loomad, need on ju tihti nagu perekonnaliikmed, kellest raske lahkuda... Teadagi! Aga noh, viljaseeme, selle üle tuleks Vakkusega tõsiselt rääkida... Ei taha ta anda, eks siis õienda vallamaja kaudu... Vakkus, see on meil niisugune mees, et ega temaga kerge pole asju ajada..."

Paju kündis oma värskelt saadud maad ja pidas mitu päeva aru. Künd, pealegi söödimaa raske künd, ei tahtnud ühe hobusega areneda. Seepärast jättis ta ühel õhtupoolikul hobuse põllule puhkama ja kõndis ise Vakkuse „lossi" poole. Mõnesaja sammu kaugusel Vakkuse elamust märkas ta, kuidas peremees rutuga joppi selga kiskudes oma luugi vahelt välja puges ja kähku asunduse poole hakkas astuma. „Põgeneb või?" arutas Paju, aga läks edasi. Ta tungis tagakambrini välja, kuid ei leidnud majast kedagi. Ka õues polnud märkigi majaliste lähedalolekust. Alles laudast leidis ta Vakkuse naise, kuivetu, kolletanud näonahaga, piinatud olekuga inimese. Naine vaatas võõrale kuidagi hirmunult vastu lamba juurest, keda ta parajasti niitis, istudes maas põhkudel, lammas haraliaetud jalgade vahel.

„Tea, läks peremees kaugemale või?" küsis Paju tervitamise järel.

„Peremees? Pidi juba hommikul vallamajasse minema," ütles naine silmi töö juurest tõstmata kähedalt.

„Nähti alles nüüdsama siin liikuvat..."

„Või nüüdsama!" Naine ägenes. „Ah, mis sa minu käest teda! Või mina tean? Mulle öeldi, et minnakse vallamajja... Meie peremeest ei tea kunagi, kus ta käib või mis õiendab..."

Nüüd meenus Pajulegi, et siin majas niihästi lapsed kui naine — muide, Vakkuse teist naist ei nimetanud Vakkus ise ega ümbruskond perenaiseks, nagu teistes peredes, vaid ainult naiseks — kutsusid Vakkust peremeheks ega tohtinud midagi tema käsuta teha või ütelda. Ilmselt oli sedapuhkugi keelatud Pajuga lähemalt rääkima hakata. Ta lõi käega ja jättis naise sinna-

paika. Kuid ei suutnud kuidagi uskuda, et Vakkus just tema künkale ilmudes leidis viimase minuti olevat kiiruga vallamajja tõttamiseks. Liiatigi jalgsi kaheksa kilomeetri taha. Seepärast ei läinud ta kohe tagasi põllule, vaid suundus mööda kraavikallast, kus kasvasid tihedad lepad ja toomingad, vana mõisasüdame poole, et astuda korraks sisse aedniku juurde ja vaadata, kas ei ilmu Vakkus teel kuskil nähtavale. Ta ei saanud kaugemale kui ristkraavini — seal rabises midagi põõsastes ja Vakkus ajas oma habemes pea raagunud võsast välja...

„Jõudu, peremees! Mis sa siin rabistad?" küsis Paju järsku.

„Näh, sedaps, jõudu vaja jah... Mõtlesin, et lõikan siit hea vembla hobuse jaoks... Näh, vaja on natuke künda... Mõtlesin hommikul, et lähen vallamajasse, aga jäin magama... Eks sinna jõua... Praegu veel sula... Vaja künda... Sedaps, sinagi näid seal söödiseljakul kribivat..."

„Õige sõna, just seda ma teen — kribin, sest ühe hobusega sööti künda, ega see pole kellegi töö... Pidasin aru, et kui sina ise ei künna, paluksin sinu hobust paariliseks..."

„Tjaa, näh, mina tahtsin ise koa künda," kiskus Vakkus taskust noa ja asus pikka toomevibalikku nüsima.

„Siis on muidugi iseasi..."

„Sedaps jah. Ei saa nagu sulle looma lubada... Endal töö..."

Ta ronis põõsast välja ja hakkas hoolikalt oma vibalikku laasima, tehes seda asjalikult nagu inimene, kes tõsiselt valmistub tööle.

Paju ei tahtnud aga veelgi minna. Ta võttis tubakakoti, keeras suitsu ja vaatas, kuidas teine noaga töötas. Viimaks, kui Vakkus juba liigutuse tegi, nagu tahaks ta minna, alustas Paju uuesti:

„No-jah, ega mina hobust sinu käest ei nõua. Aga vaata, Vakkuse peremees, viljaseemet ma vist pean tulema nõudma — niisugune on seadus ja ettekirjutus: andsid maa, anna ka viljaseeme."

Vakkus tegi nii hirmunud silmad, nagu oleks tal tege-

mist nõdrameelsega. Siis aga hakkas järsku kuginal naerma, nõnda et habe lõua otsas kõikus ja vappus.

„Sedaps! Kas sina, seltsimees Paju, ei tahaks õige minu „lossi" saada? Seal pole sees mitte üksi minu tänavune, vaid terve viimase kümne aasta vili... Ausõna! Ma ju rääkisin sulle, et mul on hirmsad võlad kaelas... Niipea kui vili kottidesse sai, läks see protsentide õiendamiseks käiku... Näe, seal on minu vili!" viibutas ta toomingavitsaga maja poole.

„Ise rääkisid ju, et riik kustutas sinu võlad, et oled tänulik..."

„Näh-näh, seda küll. Riik kustutas riigivõlad. Minul aga on peale selle era- ja auvõlgu, mis tulevad õiendada... Sedaps, seltsimees Paju, ei saa ju jätta maksmata sõpradele, kes sind on hädas aidanud..."

„Sõbrad sõpradeks — see on igaühe eraasi. Valitsuse käsk aga ütleb, et mul on sinu käest õigus saada viljaseemet. Et meie maa asjus nii hästi kokku leppisime, siis arvasin mina, et sina ka seemne asjus käid seadust mööda... Ja kui mitte kõike, siis kas või mõne koti annad mulle ikkagi... Nii et võime täitevkomitees ära registreerida: seeme käes ja — asi tahe... Loomi mina ei nõuagi. Neid sul anda ei ole, ja olgu pealegi!"

„Näh, mõistlik mees oled sina, Paju. Sedaps, väga mõistlikku juttu räägid... Mul on päris kahju sinust. Aga mis sa teed — mul ei jätku kevadel eneselegi seemneks, mis seal veel ära anda! Ei ole."

„Noh, siis ma teatan, et sinult mina seemet pole saanud... Tehku nad seal täitevkomitees siis, mis tahavad," asus Paju minekule.

„Pea, pea, seltsimees Paju," astus Vakkus talle järele.

Paju pöördus tagasi.

„Näh, sedaps, tahtsin ütelda, sina ära teata midagi... Naabrite asi — kui mul kevadel peaks üle jääma, küll ma siis annan... Sedaps. Kindlasti annan! Minul on häid sõpru, laenan või ostan ja annan sinule koa! Ega me sinu maadki tühjaks jäta. Ära seda karda. Sedaps! Kui Vakkus juba lubab, siis saad. Olgu nüüd sügisel kuidas on, aga kevadel teeme põllu maha. Mul head taani sordiodrad ja jõgeva kaer."

„Tähendab, sul siis ikka on?" kippus Pajule naer peale.

„Näh, on nüüd! Mis ta on? Või siis maakohal keegi päris ilma... Omavahel ütlen sulle: ära kiirusta! Maa mina sulle andsin, küllap saad seemne koa! Sellepärast nüüd vallamajaga või mis... Sedaps, omavahel... Elada tahan mina ja tahad sina koa... Saame teineteisest aru nagu naabrid... Rukkipõllu nad narrisid minul ära, näh, aga kas mina sellepärast viha kannan? Ei kanna. Küllap aitan sind edasi koa... Sedaps, Paju, ega sina ise ei teagi... Aga sina oled nisukene mees, keda igaüks hea meelega aitab... Iga peremees. Sest sinust saab koa kord peremees, tubli peremees. Kindlasti. Ja siis võid sina... Näe, sa oled arusaaja inimene ja mõistad isegi... Jah, ära karda, ega me sinu põldu tühjaks jäta, küll aitame seemnega koa kevadel..."

Pajule hakkas see jutt tunduma jutuna, mida peremees räägib popsile, kui tahab teda meelitada. Ta ütles järsku:

„Mina nõuan sinult ainult seda, mis seadus käsib!"

Ütles ja pöördus kohe minema, jättes Vakkuse oma vibalikuga sinnasamasse põõsasse, kust ta tema oli leidnud.

Vakkus vaatas Pajule mõtlikult järele. Vaatas, kratsis habemealust ja ümises siis mürgiselt:

„Uhke... Kõnn...! Kui võtab veidi villa, pane kas või vallavanemaks... Sedaps, sulle siis käsku ja seadusi!" meenutas ta endisi vallavanemaid ja nagu maitses mõttes juba ette seda mõnu, kuidas ta kord Pajust, oma popsist, nagu ta teda nüüd mõttes nimetas, teeb vallavanema, keda võib ümber sõrme mähkida.

TEINE OSA

MAA ON MINU OMA!

1

Talv läks nagu lennates — eriti Ants Paju meelest, kellel oli nii palju õiendamisi ja ettevalmistusi kevadiste tööde jaoks. Juba vedas ta oma täitevkomitee kaudu saadud hobusega hagu ja puid, juba käis linnas turul, juba tõi põllurammu ja täitis veokohustusi. Iga pisiasja jaoks oli vaja raha, ning Ants rühmas tol talvel erilise innuga, et kõigiti toime tulla oma majapidamise laiendamisega.

Üheks erutavamaks sündmuseks Ants Paju elus tol talvel kujunes Vakkuselt viljaseemne väljanõutamine. Tõsi, ta oli ehk sügisel oma eraviisilise rääkimisega ise Vakkuse mõttele viinud, et Pajuga tuleb kergesti toime, et Pajuga võib mängida, ning — viljaseeme jäigi kevadtalveni saamata. Kuid sulasmeeste ja uusmaasaajate aktiivi najal oma julguses ning hakkamises kiiresti kasvanud, viis Paju viljaseemne küsimuse aktiivi ette. Niipea kui Paju oli asja teatavaks teinud, naeris Porsu Taavet:

„Hea mees! Häid mehi on Vakkus alati eriti kärmas olnud pügama! Ei siin aita muud, kui tuleb vanamehe elamisevärk läbi puistata."

Säärane otsus võetigi vastu. Ja mõni päev hiljem oli Porsu miilitsavolinikuga kohal. Paju, kes parema meelega siiski oleks asjast eemale jäänud, kaasa võttes kõnniti Vakkuse „lossi" juurde.

„Sina, kodanik Vakkus Kustas, oled valitsuse määruse vastu teinud. Sa oled keeldunud uusmaasaajale Ants Pajule seemnevilja andmast nende hektarite jaoks, mis sinu krundist temale läksid... Valla täitevkomitee volidega on meil käsk sinu elamine läbi otsida," ulatas Taavet orderi.

Vakkus ei võtnud vaevaks paberile pilkugi heita. Külma rahuga nuuskas ta nina ja teatas siis:

„Näh, eks otsige! Sedaps! Vaata mul veel asja... Salves on paari koti osa teri, rohkem pole kuskil. Kee-

rake või maa pahupidi — peidetud ei ole Vakkusel midagi."

Ta viis kohe mehed oma laoruumi, nagu ta nimetas üht tühja, pooleli ehitatud tuba, ning näitas ise varud ette.

„Sedaps, näete isegi. Pere leib mul mõneks kuuks on... Aga anda ei oska siit mitte kerjuselegi kohe... Häda omalgi, kuidas leivaga uudseni otsad kokku ajada," kehitas murelikult õlgu.

„No-jah, ega sinugi maad päris sööti või jätta," arvas Paju.

„Sedaps, muidugi ei või... Kuidas sa siis enam, kui sa kord juba nii kaugel oled, et oma põllult leibagi ei saa...! Sina, Paju, näh, ka nagu meistrimees, kas sina siis omale teisiti viljaseemet ei saa kui miilitsaga?"

„Seadus on seadus. Sinu ja minu kohta," põikles Paju.

Oli kõle, külm ilm. Mehed tegid mitu tundi tööd. Otsiti läbi lakad, laut ja küünid, torgiti läbi põhu- ja heinavirnad, kangutati lahti mõned kahtlasemad põrandalauadki majas. Kuid kõik jäi tagajärjeta. Vakkus käis hooletu näoga meeste kannul ja aina kordas:

„Sedaps, ma ju ütlesin, et keerake või maa pahupidi..."

Ta mäletas hästi noid jutte ja õpetusi, mida vanad peremehed olid omavahel hiljuti üksteisele jaganud. Ta oli talitanud ka viljaga igati peenelt. Kartuseks või närveldamiseks polnud vähematki põhjust... Ei need niisugused mehikesed leia midagi!

Mindi parajasti piki läbisorgitud aganavirna äärt kuuri all. Nagu vallatuseks lõi Taavet hangu virna alumisse serva ja viskas hangutäie aganaid savipõrandale laiali. Aganatega koos langes rabinal põrandale hulk raskeid nisuteri.

„Palju nisu sa siia aganatesse oled puistanud, vana suli?" nõudis Porsu ähvardavalt Vakkuse ette seisma jäädes.

„Näh, mis tema! Päris hull!" pilkusid Vakkuse punetavad silmad kiiresti habeme kohal. „Mis mina, sedaps, sinna, kui see Helleri-Toomiste masinalogu terad kõlgastesse laseb...?"

„Petis!" röögatas Taavet veel valjemini ja raputas Vakkuse näo ees rusikat. „Paju, sina aja terad salvest kotti! Seda prahti siin on Vakkusel aega küll omale sõeluda ja tuulata... Seemnevilja viime ära!"

See oli öeldud nii kindlalt ja käskivalt, et iga teine kahtlustatav peremees viivitamata oleks käsku täitma tõtanud. (Taavet viskas veel mõned hangutäied aganaid põrandale ning — ikka rohkem teri rabises neist välja. Oli päris ilmne, et tegemist on osava peidisega. Miilitsavolinik võttis juba paberi ja asus kodanik Vakkuse poolt seemnevilja kuritahtliku varjamise kohta aktigi koostama.) Kuid kodanik Vakkus ei lasknud end sellest kõigest põrmugi heidutada.

„Sedaps," kratsis ta kõrvatagust. „Valitsuse määruses üteldakse, et vähendatavate maade omanikud on kohustatud uusmaasaajaid varustama täisväärtusliku seemnega värskest saagist... Eks ole? Päris õigus: mullusest saagist... See aganahunnik minul siin on aga tunamullune, näh, ja vaadake ise, alt juba kopitanud... See ei käi määruse alla ja... Mina ei tohi määruse järgi seltsimees Pajule kopitanud seemet anda... Sedaps! Mina ei taha seadust rikkuda. Ei! Vakkus ei taha sugugi seadust rikkuda... Küsige, olge head, inimestelt, kes need kõlkad siia virna panid. Need inimesed on alles ja elavad: Mäe Liine ja Helleri poiss... Juba siis nägi igaüks, et need aganad olid teri täis, ja sellepärast ma neid hoiangi... Ei ole lihtsalt aega saanud läbi tuulamisemasina ajada... Sedaps! Aga kui teie minult viimase tera ära viite, siis pean mina ise komiteesse leiba paluma tulema..."

„Sina paastu või palu, aga meie viime seemnevilja ära!" jäi Porsu Taavet oma otsuses kindlaks.

„Mees viima ja võtma oled sina küll! Sedaps, see on teada! Aga kas niisugune arusaaja inimene, nagu seltsimees Paju, seda ka vastu võtab, mis sina talle viid, — seda tahaks mina teada? Kas tema süda lubab naabripere laualt viimast leiba ära viia? Paju on mõistlik mees..."

See mõistlik mees ei teadnud isegi, mis teha. Tal oli tõesti raske Vakkuse salvest viimast viljatera ära võtta. Aga teiselt poolt vihastas teda nagu Taavetitki Vakkuse

pugemine „tunamulluse" taha. Seda enam, et terade hulk aganais eeldas ilmselt pettust. Pettust ja valskust aga Paju vihkas ja oli alati vihanud. Kuid Vakkusega paari koti terade pärast riidu minna, lasta tal täitevkomiteest abi otsida — seda ta ka ei tahtnud. Tema pidas omas meeles Vakkust ikka veel peamiselt selleks, mis Vakkus enese näitas olevat: laostunud maapidaja, omamoodi õnnetu inimene, mitte rohkem. Seepärast ütleski ta üsna leplikult:

„Viimast leivaraasu teise laualt või viimast tera salvest ära viia, see ka ei kõlba... Parem teeme akti ja anname asja kohtu otsustada..."

„Naljamees!" turtsus Taavet käsi jopitasku pistes. „Seesugust võitlust peremeestega ei peeta kohtu kaudu!"

Aga et miilitsavolinikki juhtus olema pehme mees ja kaldus akti poole, siis tuli Porsu Taavetil sellega viimaks leppida. Terad kühveldati salvest kotti ja kaaluti samas Vakkuse kaalul ära. Neid oli pisut üle kolmesaja kilo. Vakkusel tuli seemnevilja Pajule loovutada üle kaheksasaja. Ja kas nüüd sellest, et Vakkus oli kiirem rehkendama kui kehvikud või hirmust Nõukogude kohtu ees, mida ta veel ei tundnud, tegigi peremees järsu pöörde. Viimast kotti kaalu pealt maha lükates astus ta Paju juurde ja ütles nagu omavahel, kuigi küllalt kõvasti, et ka teised võiksid kuulda:

„Sedaps! Paju, Vakkus sinu kui naabriga kohut käia ei taha... Eks sa siis viska need sakid peale ja vii oma juurde... Minul-mehel, näh, tuleb leiba juurde osta nagunii... Sedaps, kas osta kilo vähem või rohkem, selles ju vahet ei ole... Ja eks ta määruse järgi sul ikka õigus ole koa. Mis kohut me ikka käime, näh!"

Mehed jäid kuulatama.

„Ega mina sinuga kohut käia taha. Ma arvasin, et las kohus siis ütleb, kuidas niisugusel korral seadust täita," seletas Paju.

„Kohus on kroonu asi... Sedaps, jäägu parem pealegi..."

„Kuidas arvad. Väevõimuga ei ole mina sinult midagi võtnud. Kui ise ütled, et vii ära, siis viin ka."

„Sina — sa, mees, teed enesele kahju!" hoiatas Taavet Paju.

„Ah mis kasu niisugusest asjaajamisest naabrite vahel!" lõi Paju käega. „Ja ega mina kasu peal väljas olegi..."

„Sedaps. Näha kohe, et mõistliku mehe jutt. Ega's meie siis Pajuga teineteist tüssama hakka!" kiitis Vakkus tuju tõustes.

Ent sellesama tembuga viiski ta kõige osavama tüssamise läbi. Kotid laoti rekke ja koostati akt, et Vakkuselt on nii- ja niisugune kogus nisu seemneviljaks saadud. Muud vilja ei ole leitud, välja arvatud tunamullune aganavirn, mille umbkaudne maht on kaksteistkümmend kantmeetrit ja kus teraprotsent on avastatud olevat kõrgem kui võiks olla harilik aganates. Missugune see teraprotsent just oli — seda ei läinud korda kohapeal kindlaks teha. Selleks pandi ette täitevkomiteel määrata vastav asjatundjate komisjon ja kohustati Vakkust aganahunnik uue ülevaatuseni täpselt endises korras hoidma. Aktile kirjutasid alla kõik juuresolijad, ka Vakkus ise, kes nüüd lausa suurustles, et seaduse täitmiseks on andnud tema oma viimase vilja. Taavet Porsu küll kahtles kõvasti nendes vanamehe sõnades, kuid ta ei osanud tõendada vastupidist. Miilitsavolinik ja Paju kaldusid Vakkust uskuma. Alles mõni aeg hiljem, kui Paju külast kuulis, kuidas Vakkus oli rõõmu pärast käsi hõõrunud, et ta seemnevilja andmisest nii kergesti pääses, ainult kolmandiku näkkuviskamisega, kihvatas Paju süda. Ning ta ütles kodus naisele:

„Selle mehe sõnu ei saa teisiti võtta kui varga sõnu..."

Kuid siis oli juba hilja, väga hilja! Vakkus töötas kohe peale läbiotsijate lahkumist kolm ööd-päeva naisega vaheldumisi kuuri all ja tuulas aganahunniku korralikult läbi. Selles oli enam kui poolteist tonni vilja: kaera, otra, nisu ja herneidki. Ning selle vilja toimetas Vakkus kiires korras kodunt eemale.

Sellega, nagu mõne muugi asjaga, täitis ta hästi Toomiste Miku käsku: kaigas kodarasse! Mida kõveram, seda parem! Seemnevilja mitteandmine, selle kõrvaldamine — ka see oli loomulikult üheks kaikaks kodarasse. Tõsi küll, üsna tühine, kuid siiski. Puudutulev seemnevili määrati Pajule teisalt, ja ta võis kindlalt kevad-

külvile vastu minna nagu iga vana peremeeski. Kuid ometi oli Vakkus jälle kord nii tema kui ka seaduse naha üle löönud...

Vakkusele oli seadustest üleastumine ja seaduse tüssamine igapäevaseks asjaks. Pajule aga midagi väga võõrast. Temas kippus endamisi tekkima isegi nagu mingi imestus Vakkuse vastu. Et näe, on inimene, kes midagi ei hooli seadusest, aga kellele seadus siiski külge ei hakka... Ta imestas ja tal oli veidi hirm Vakkuse ees. Kuid unustada, et teda — ja temaga koos ka riiki — oli tüssatud, seda ta enam ei suutnud.

Niipea kui lumi oli läinud ja maa küngastel juba tahenema lõi, hakkas järjest lõbusamalt lõõritava lõokese hääl justnagu kutsuma Ants Paju oma uuele põllule. Esimese käigu tegi ta sinna ühel päikesepaistelisel varahommikul, kui kraavid olid alles vett täis, oja vulises ülemeelikult ja künka jalamil vaopõhjas läikis veel pori mustjas siid. Ta läks mööda enese poolt jäetud piiripeenart Vakkuse ja oma maatüki vahel, vaatas sügisest kündi ja mõlgutas mõnusalt mõtteid. Kündi, tõsi küll, oli tal enam kui pool veel teha. Aga see ei valmistanud talle mingit muret, sest ettenägeliku mehena oli ta sügisel üles kündnud madalamad servad, teades väga hästi, et kevadel pääseb sahaga künkaharjale varem kallale kui lohule vastu lepikut. Ta läks ja kaalutles mõttes, kuidas oma maatükki nurmedeks ajada, kuhu külvata suvinisu, kuhu oder, kaer, kuhu hernes ja segadik. Oli vaja ette näha kesamaagi, kuhu suvel tõmmata sõnnik ja sügisel külvata rukis. Rukis muide, mis ta Vakkuse põlluga oli saanud, haljendas juba elurõõmsalt ja pakatavalt. Seda oli silmal hea vaadata. Aga — kus kohal oli siis see „nurgakupits? Kus lõppes tema rukis ja algas Vakkuse oma? Kupitsatikku polnud näha. Ants astus pehmele põllule, jalga õrnalt maha toetades, et hoida taimi, läks mööda orast edasi. Kupitsatikku ei olnud. Ta leidis ainult sõtkutud koha rukkis, mis tõendas, et siin oli sügisel askeldatud. Vaadates siit täisnurgi paremale ja vasakule, võis ta eemal silmata oma triibulisi kadakakeppe, mis veel enam tõendas, et ta seisis õigel kohal, nurgakupitsa paigal. Kuid tikust polnud jälgegi. Ta kõndis alla lepikusse, murdis paraja toore malaka, tõi

kohale ja tagus kiviga samas kohas maasse, kus ta arvas seisnud olevat oma kadakase kupitsatiku. Talvel vist mõni reega maha ajanud, mõtles ta endamisi, kuigi teadis, et oli tiku nii kindlasti maasse tagunud, et see võis pigem murduda kui välja tulla. Ent kui ta mõni päev hiljem uuesti vaatama tuli, kas ei saa künkal juba künniga algust teha, oli ka lepatoigas kadunud. Vahepeal oli rukkioras juba nii palju sirgunud, et Pajul osutus raskeks täpset kohta leida. Kuid ta muretses siiski uue tiku — ning kõõrdi Vakkuse lossi poole vahtides tagus selle nii sügavale maasse, kui suutis.

„Jõuad sina neid üles kiskuda, jõuan mina uusi panna!" urises ta endamisi.

Polnud enam mingit kahtlust, kuhu kupitsatikud kadusid...

Linnud hakkasid pesitsema, noor rohi tärkas ning — maaharimine algas. Kes kündis, kes libistas sügisest kündi või kes koguni vedrutas juba külvimaad. Ka Ants Paju oli nüüd iga päev oma ruunaga põllul. Ta läks hommikul vara ja tuli õhtul hilja, pannes hoolega tähele, kuidas ta värske kupitsatikk iga päevaga ikka enam võrsuvasse rukkisse sisse kasvas. Siis ühel hommikul taas äkkega väljale minnes ei leidnud ta silm enam tikku. Rukis ei võinud ühe ööga nii palju kasvada! Ta jättis hobuse seisma ja kõndis mööda rukkipõllu äärt edasi, otsides viljast jälgi. Aga ta ei leidnud neid. Alles kui ta ise läbi vilja arvatava tikukoha juurde kahlas, tabas ta paaris kohas mõned mahasõtkutud kõrred, mis ulatusid juba sääremarja kõrgusse. Seekord ei rutanud ta võssa uut tikku tooma. Ta sülitas korra, keeras samas enesele suitsu ette ja kõndis siis risti läbi rukki sinnapoole, kus kündis oma valgega Vakkus.

„Jõudu, naaber! No kuidas künd läheb ka?" hõikas Paju piiripeenralt.

Samal hetkel nõõtas Vakkus hobust, näides nagu mitte märkavatki tulijat. Siis aga peatas korraga, tonksas jalaga mullakamarat sahalehe taga, ning seda tehes viskas Pajule kaabuloti serva alt uuriva pilgu.

„Näh, keda's ta siin läheb... Jõudu vähe... Sinul sööt juba üleval, aga ei mina vist jõua jaanipäevakski kõigega valmis..."

„Kus sa siis jõuad, kui sul nii palju tegemist selle kupitsakergitamisega ... Arvasin, et tüdined ära, aga näha, et ei tüdine!"

„Sedaps, mis kupitsast sina, naaber, reagid?"

„Sellest kupitsast, mis me sügisel rukkipõllusse lõime ja mis tegi vahe sisse minu ja sinu rukki vahele ... Mis sest maha kiskuda oli?"

„Näh, kas see on siis jälle maha kistud? Sedaps, ma pole nüüd mitte vaadanudki ... Aga kord kevadel, tead, siis mina ise oma käega panin uue tiku püsti ... Mõtlesin, et näh, naaber arvab viimaks paha, et mina ... Ei, ära sina, naaber, niisugust mõtet mitte mõtlegi! Mis Vakkus on andnud, see on antud, olgugi et minu maa ja minu vili ..."

„Vaata, seda mina, naabriperemees, sulle ütelda tahtsingi, et oli mis oli s i n u maa, aga nüüd on m i n u maa ja m i n u vili. Ja kui seda kupitsatikku rahule ei jäeta, siis muutun mina kurjaks."

Vakkus nuuskas larinal nina.

„Sedaps, õige jutt, muidugi ... Imelikud inimesed, näh, justnagu tahaksid meid selle lapikese rukki pärast tülisse ajada. Mina ei saa kohe aru."

„Mina saan aru küll ja arvan, et kui seesama mees, kes tiku välja kiskus, seda sinna homme hommikuks tagasi ei too, siis kutsun mina uuesti maamõõtjad valla kaudu välja."

„Näh, näh, seda nüüd kohe ... Ehku tikk seal kuskil viljas maas? Tuul maha ajanud või kuidas ..."

Vakkus viskas ohjad kaelast adrakurgedele ja astus üle künni lähemale. Jõudnud Paju juurde piirile, tähendas ta temast mööda vaadates:

„Lähme, naaber, koos vaatama!" ja astus kohe rukkisse.

Naeru hoides järgnes talle Paju. Vakkus tegi põike paremale, oma põllu poole, siis läks tükk maad edasi, tegi põike pahemale, kaunis järsult Paju rukkisse, kõndis paarkümmend sammu edasi, siis peatus äkki, näidates tallatumale laigule rukkis:

„Sedaps, siin see kupitsakoht on ... Ja näh, eks see tikkki ole siinsamas," tõmbas kergelt otsapidi maasse torgatud, längakile rukkile vajunud teiba viljast.

„Mis?" ajas Paju silmad suureks, sest tikk oli tõesti sama, mis ta viimati maasse oli tagunud.

„Sedaps, sina, naaber, lihtsalt ei otsinud õigest kohast... Tuul ajas teiba maha... Näh, maa kuivab, tikk läheb lahti... Ja sina kohe, et ei tea mis, et maamõõtjad uuesti välja... Mine n'd ikka! Näh, siin see tallatud koht künka serval, eks siit paista ju sinu teised tikud?"

Paju tundis, kuidas ta kukal kuumaks tõmbus. Kuid tal polnud mingeid kindlaid tõendeid Vakkusele õige kupitsakoha kättenäitamiseks. Teivas oli tema enese raiutud ja koht viljas näitas, et siin oli käidud teivast löömas. Ta vaatas otsivalt ringi.

„Sedaps, siis lööme ta nüüd ühiselt uuesti maasse... Ehk jääb pidama," hakkas Vakkus teivast maasse lööma.

„Pea!" ütles Paju. „See ei ole õige koht."

„Kuidas, näh? Teivas oli ju siin? Mis kohta sul veel vaja?"

„Seda kohta, kus teivas enne oli... See ei ole sama koht... See on mitukümmend sammu minu maa sees."

„Näh, sinu maa, minu maa," kugistas Vakkus naerda. „Kas nüüd pole kõik riigi maa ja ükskõik, kus see teibakene, sedaps, vedeleb...?"

„Ei ole sugugi ükskõik. Selle teiba järgi lõikame sügisel rukist. Oota, see koht oli sealpool!" Ta haaras Vakkuse käest teiba ja ruttas tükk maad mööda kallakut paremale.

Vakkus järgnes talle tihedalt kannul, urisedes midagi sellest, kes lõikab ja kes ei lõika mitte. Kui Paju seisma jäi ja ühte pisut nagu tallatud laiku viljas silmitses, seletas Vakkus kohe:

„Ei, naaber, siit viisin mina paetüki välja... Näh, seal peenral praegu... Vaata!"

Tõesti, peenrale olid asetatud mõned kivilahmakad, mida seal varem ei olnud. Paju leidis teise laigu — aga seal kordas Vakkus sama juttu. Viimaks läks ta meelega kaugemale, kui isegi õigeks pidas. Ja siis kuulis ta kohe Vakkuselt:

„Kuule, Paju, sina tahad kogu minu rukki ära võtta! Näh, kisud tüli naabrite vahel või?"

„Ei, mina ei kisu tüli. Mina otsin oma piiri kupitsa-

kohta. Ja siin peab see olema." Ta asus teivast maasse lööma.

„Näh, pea nüüd, mees! Kas sa ei näe siis, et tallame minu rukist."

Paju nägi väga hästi, et see enam tema rukkipõld ei olnud. Aga kuidas ta siis sellest vanast jõnklejast jagu pidi saama? Meelega liialdades tahtis ta sundida teist enam-vähem õigele joonele tõmbuma. Seepärast jätkas ta teiba maasse tagumist.

„Näh, pea nüüd!" haaras Vakkus omakorda teibast kinni.

Ja siis seisid nad hetke vastamisi, rind peaaegu vastu rinda, mõõtes teineteist pilkudega. Kumbki ei tahtnud teivast lahti lasta. Mõlemad õhetasid näost ja hingasid sügavalt, nagu oleksid teinud rasket tööd. Ent kumbki ei tahtnud laskuda ka tüli jõuga lahendamiseni. Viimaks lõõtsutas Vakkus:

„Sedaps, Paju, lepime kokku ... Ma annan sulle koti kaeru ... See õige koht peab siin ju kuskil olema, näh ..." Ta laskis teiba lahti ja hakkas uuesti otsima.

Paju järgnes talle, teivas käes:

„Sinu kaeru ei ole mulle enam vaja. Aga oma rukist ma sulle ka tolligi ei jäta. Seda pea meeles."

„Näh-näh, ei jäta ... Olen's mina sinu oma tahtnud? Kena mees! Näh, kas siin ei olnudki see teivas püsti?" seisatas ta ühel tallatud laigul.

Paju vaatas ühelt ja teiselt poolt paistvale kupitsatikule. Tundus, nagu oleksid sihid siit läinud täisnurgi. Ta ei olnud küll päris kindel, aga ta meistrimehe-silm ütles siiski, et suurt pettust siin enam olla ei saa. Uuesti teivast maasse lüües rääkis ta:

„Siit ma teda küll ei leidnud, aga enam-vähem siin on ta õige koht. Siia löön ma ta uuesti sisse, ja tahaks näha, mis tuul teda siit veel kord kõigutama tuleb."

„Näh, tõsijutt! Mina ütlen sama ... Kui ma veel peaks siin poisikesi nägema või kedagi ... Läbi peksan kohapeal ... Sedaps! Ma ütlen ..."

Ta pöördus kohe minema, vahtides minnes üle õla tagasi, kas Paju teivast edasi ei tõsta. Ning Paju, minnes omale poole, viskas samuti tahtmatult pilgu üle õla, et veenduda, kas teivas jäi püsti.

Nõnda korraldasid vana ja uus peremees oma esimese piiritüli ning nõnda pandi liikuma hakanud kupitsatikk uuesti püsti.

Missuguse pilguga endine peremees Vakkus rukkisse löödud kupitsatikku vahtis või kuidas ta vaatas õigustnõudvale Pajule, seda ei läinud Paju temalt loomulikult pärima. Ta ise ei saanud aga sellest päevast alates teisiti kui kõõrdi vaadata Vakkuse „lossi" poole. Mingi imelik tunne — nagu vaenlase lähedaloleku aimus — sundis teda põllul töötades aina ühest silmanurgast Vakkuse elamise poole piiluma. Puhuti paisus see tunne meeleoluks, mis otsekui nõudis kindla, kaitsva tara tõmbamist piirijoonele enese ning Vakkuse valduste vahel. Ent siis lohutas Ants Paju end sellega, et praegu kaitseb Vakkuse vastu teda siiski küllaldaselt kupitsatikk — Nõukogude valitsuse nimel püstipandud piirimärk. Seepärast ei võtnud ta midagi ette, ei rääkinud isegi aktiivile oma piiritülist Vakkusega. Mine nüüd iga pisiasja ametlikult arutama! Seemnevilja asja ta viis aktiivi ette. Ja tulemus — ainult pahandust, muud midagi!

Kuid leidub iseloome, kelle kiusuhimu ja rünnulust säärasest tagasihoidlikkusest aina hoogu võtavad. Ööl vastu esimest maid kuulis Paju joobnud inimese laulujoru oma maja läheduses. Hommikul leidis ta lakaluugist väljapandud punase lipu põõsast. Lipp oli mingi roikaga alla kistud ja põõsasse paisatud, aga terve ja rüvetamata. Teotegija oli ilmselt hoolitsenud selle eest, et jälgi ei jääks, et võiks tekkida mulje, nagu oleks tuul lipu maha visanud, — samuti nagu tuul öeldi ümber tõuganud olevat Paju kupitsatiku. Ants Paju mäletas aga, et tuul oli öösi õige nõrk.

Kuna kindlaid andmeid teo kordasaatja kohta ei olnud, jättis ta sellegi vahejuhtumi esialgu ainult oma pere teada.

„Mine tuult taga ajama," summutas Mari Paju solvumistunnet. „Ise külas uus inimene! Kuidas siin siis elada, kui iga väikese asja pärast ainult tülitse! Parem pea suu!"

Ants Paju pidaski. Kontrollis oma kupitsatikke. Need olid kohal. Mine teagi lõppude lõpuks, kes

lipu mahakiskumise ulakusega purjus päi hakkama sai! Kuidas siis minna süüdistama naabrit? Nii ta rahustas end mõttes, aga sealsamas vaatas ikka sagedamini kõõrdi Vakkuse elamise poole.

Ühel jutuajamisel Kikkaga vihjas ta oma halbadest tundmustest Vakkuse vastu, mainis ka lipulugu, lõpuks tähendades, et ta ei taha otseselt vanamehe peale näpuga näitama minna.

„Jah, niikaua kui sul tuleb temaga kõrvuti elada, on see muidugi paha asi," arvas Kikas elutargalt. „Aga sa ei tohi ennast ka temal terroriseerida lasta. Põhimõtteliselt on õige need lood lagedale tuua. Ega muidu asi ei parane..."

„Põhimõtteliselt küll, aga Mari ütleb, et läbisaamise pärast ma ärgu tehku väljagi..."

„Läbisaamine — see on nii, kui kaua ja kuidas meie nendega läbi saada tahame," naeratas Kikas paljutähendavalt ilma hääleta.

„Ma siiski ei tahaks tüli..."

„Oma asi. Kuigi põhimõtteline terav tüli on alati puhtam kui segane, suigutav vaherahu. Ära unusta, et sinu ja Vakkuse vahel kõige igapäevasemas elus toimuvates nääklustes löövad klassivastuolud väikses mastaabis ilmekalt välja. Igapäevane elu on osa suurest üldisest võitlusest... Ja siin ei tohi vastast haletseda."

Paju siiski ei suutnud minna päris otse. Igapäevase elu huvides jättis ta põhimõttelise võitluse sedapuhkugi üles võtmata.

2

Aga võitlust mitte üles võtta tähendab loovutada algatusvõimalus vastasele. Varsti pidi seda kogema Pajugi.

Viljad olid nüüd ammu juba maas, põldudel haljendas oras ja põllumees hakkas heinamaa poole vaatama, kuidas areneb tänavune rohukasv. Seesuguse käigu oma ojaäärsele heinamaalapile tegi ühel õhtupoolikul ka Ants Paju, minnes viljade vahelt läbi, nurgeti üle orases rohetava künka, mis alles möödunud sügisel oli osutunud ta ihaldatud söödiseljakuks. Kui palju inimene hea tahte korral lühikese ajaga siiski jõuab! imetles ta isegi oma

tööd ja võrsuvat vilja. Kui suvi kujuneb soodsaks, ei siis ole tuleval talvel enam muret loomasöödaga ega oma peatoidusega. Ainult — ole mees ja kohenda oma hooneid laiemaks, hoolitse selle eest, kuhu panna saak ning juurdemuretsetavad loomad, sest Paju nägi juba kindlasti ette paari lehmamullika juurdesoetamise vajadust nagu mõnda muudki, mis ta väiketalu pidi viima väärikana teiste vanemate taoliste kõrvale. Jah, üsna enesekindlana, lootusrikkas meeleolus luusis ta piki lepiku äärt heinamaale. Rõõmuga silmitses ta siin lokkavat tihedat rohtu, põõsastena õitsele valmistuvaid angervaksu ja madalamates lohkudes juba õites ojamõõlu. Aga — ta silm jäi korraga peatuma imelikule porisele vöödile risti läbi oma heinamaa — mis see siis on? Vakkuse karjamaalt ojale, otse üle Paju heinamaa, oli tallatud lai tee. Loomad olid siit korduvalt käinud edasi ja tagasi ning noore rohu nii sodiks tallanud, et kohati mustas paljas pori. Kõrvalt, siit-sealt oli heinamaa paljaks söödud. Ilmselt oli naaber oma loomi siitkaudu ojasse jooma ajanud ja lasknud neil õige vabalt lonkida seal, kust Paju lootis just kõige paremat ojaäärset heina.

„Näru jääb näruks," kirus ta endamisi, tehes kindlaks heinamaa rikkumise ulatuse. Pisut rahustas teda asjaolu, et niiduni on veel aega, et rohi jõuab uuesti kasvada. Kuid selle kindlustamiseks võttis ta kätte, tõi kodunt tüki okastraati, tagus vaiad maasse ja tõmbas traadi oma heinamaa äärt mööda Vakkuse karjamaa ette. Nüüd pidi naaber kas traadi maha kiskuma või loomad läbi vilja Paju heinamaale ajama. Ja siis oleks põhjust juba tõsisemalt kõnelda.

Väraval vastutulevale naisele, kes imestas, kust mees tuleb sääraste tööriistadega, kurtis ta:

„Norib, vägisi norib see vana Vakkus riidu..."

Ent tasakaalukas ja rahuarmastav naine, kuulnud loo lõpuni, lõi käega:

„Ime n'd! Ta ei saa ju oma peremehetundmustest järsku lahti... Kas see siis mõne uudis, et tal loomad longivad kõik omad heinamaad-viljad läbi. Isegi küla viljades tihti... Sellega pole keegi sõdida jõudnud, ja hakkad nüüd sinagi. Saad loomad kätte, aja minema — nii

pikk... Küllap niipalju ikka heina saab, et meie loomadele jätkub..."

„Ei. Mina hakkan sõdima. Kui veel midagi juhtub... Mina sellele Vakkusele enam ei kingi."

Esialgu ei juhtunud aga midagi.

Püsisid soojad pilvealused ilmad, vili võrsus hästi ja küla hakkas valmistuma jaanipäeva kui suurema suvise püha vastu. Naised küürisid ning puhastasid juba reedel ja laupäeval, kuigi jaanipäev langes teisipäevasele päevale, tahtes varuda jaanilaupäeva enesele kergemateks köögipoolseteks õiendusteks. Mehed kasvatasid õlleotri, kuivatasid ja jahvatasid linnaseid. Ants Pajugi, kellel seemnest oli paar külimittu otri järele jäänud, kavatses need õlleks pruulida ja jaanipäeval tähistada oma peremeheseisusse astumist. Kutsuda aedniku, külavolinik Kitse ja mõne teisegi kehvema mehe, kellega jutt oli kuidagi sobinud, kapamärjukest maitsma. Et mitte raisata tööaega, oli ta õlletegemiseks varunud enesele pühapäevase ennelõuna. Varahommikust peale askeldas ta vestiväel kärmesti oma väikeses köögis. Keetis vett, kõrvetas linnasepätse, seadis tünni põhja õlgi ja kadakaid, hautas humalaid ja laskis virret. Et puudusid otstarbekohased suured erinõud, pidi ta paar korda uut virdepõhja seadma, jahutama ja kraadima, enne kui sai suurde vanni pärmi sisse kallata ja virde käärima panna. Keskpäevaks mühises virre nagu nägematust jõust aetuna ning vann kobrutas ääretasa täis kollakat, hõljuvat, värisevat vahtu. Niipea kui see kobrutus pisut vajuma hakkas, tõi Paju puhta, leotatud ankru kuuri alt sisse ja hakkas värsket, kergelt uimastava lõhnaga jooki, mis voolas raskelt ja kleepuvalt nagu mesi, ankrusse villima.

Parajasti selle töö lõpetamise ajal saabus külaline. Mari juhatas ta kööki, naljatades, et tuleb just õigel ajal.

„Tõsijutt, jah, just viimased tilgad käes," ulatas Paju külalisele toobi kobrutava joogiga vastu. „Ole hea, maitse!"

Aednik kergitas näpuga oma sonisirmi kõrgemale, kohendas vurre ja siis lühidalt „tervist!" öeldes tõstis toobi suule. Ta liigutused olid säärased, nagu valmis-

tuks ta toopi tühjaks jooma, tegelikult jõi ta aga ainult väikese lonksu, ulatades nõu perenaisele.

„No-noh, kas ei maitse või? Liiga värske?" kehutas Paju teda enam jooma.

Aednik võttis taskust piibu, toppis sellesse tubakat.

„Mis sa siin jood või... Näed — sõda lahti!..."

„Ah, see sõda, juba tükk aega sõdib... Eks elu elame edasi," arvas Paju lihtsameelselt, olles kerge õllekarmu mõju all.

„Teab, kaua elame või kedagi... Praegu just raadios kuulutati, et sakslased on suurte jõududega Leedusse ja Ukrainasse sisse tunginud. Hulk linnu puruks pommitatud, külad põlevad, lahingud käivad..."

„Mis? Hitler tuli Venemaa kallale, meie kallale?" viskus Paju nii järsult oma ankru juurest püsti, et ankur veeres loksudes eemale.

„Taevakene!" hüüatas Mari.

„Jah, torkis ikka sinna ja siia, aga nüüd keeras lõpuks sarved meile rindu... Seda need lehed siin ikka, et saksa väed Soomes ja..."

„Ja seda see rahvaski," lisas Mari käsi põlle alla pistes. „Näe, sosistasid ja seletasid siin ikka suuremad peremehed, vatrasid naised... Nüüd siis ongi käes... Oh sa taevas küll, kohe jõu võtab ära!"

„Mis asja!" põrutas Paju naisele. „Kui sakslane enne pole kolki saanud, siis nüüd ta saab! Selle peale võta või mürki."

„Seda nüüd küll, kallid naabrid, ei, selles pole mingit kahtlust, et Hitler läbi pekstakse... Ega ta maailma vastu üksi jõua... Aga see kõik võtab aega... Mis meiega vahepeal juhtuda võib, see on sootuks iseasi..."

Nüüd alles mõistsid Pajud kogu seisukorra tõsidust. Aedniku kaalukalt lausutud sõnad justnagu avasid nende ees mingi kurjade viirastuste karja. Hämuselt, ebamäärase tunde saatel hakkasid nood viirastused vallutama nende kujutlusi. Sõda oli seni olnud midagi kauget ja võõrast, kuskil maade ning merede taga. Lehest oli loetud võõrkeelseid kohanimesid, kuuldud lennukitest ja laevadest. Nüüd aga võisid vaenlase lennukid iga silmapilk ilmuda siiasamasse oma küla või maja kohale, võisid pommitada ja põlema tulistada,

tappa ja hävitada . . . Sõda oli korraga siinsamas, nende igaühe õues ja majas. See oli sootuks midagi muud kui seni, sootuks iseasi, nagu aednik õieti ütles.

„Kurat seda sakslast võtaks!" urahtas viimaks Paju ankrut uuesti püsti tõugates. „Kaheksateistkümnendal aastal ta ronis siia sisse, kui töörahva valitsus just võimule sai . . . Nüüd kah! Alles et hakkad nagu elu kuidagi sättima elamise poole, kui see röövik on jälle sul turjas kinni . . . Siis oli, et mõisnikud ja mõisamaad . . . Mis tal nüüd siia's asja peaks olema? Oma hallparunitega saame isegi hakkama!"

„Sakslastel on sedapuhku veel suuremad sihid — maailmavalitsemine! Deutschland über alles! Saksamaa üle kõige . . . Ega seda asjata mitu aastat hitlerlaste leerist ei kriisatud. Nüüd siis tullakse tankidega oma plaane teostama," arutas aednik piipu pahvides. Ta oli vahepeal toetunud samas lahtise akna all asetsevale järile, tõukas oma reumast kanged jalad ette ja jätkas: „Sina, naaber Paju, arvad, et meie saame ise hakkama. Tõsi küll. Aga kas sa mäletad, mis ma sulle sügisel kord ütlesin, kui sa maavõtmisega mures olid? Ma rääkisin klassivõitlusest meie külas. No-jah, kui nüüd sakslane meie maale ka sisse tungib, siis tõstavad kulakud ja suurnikud kohe pead ning võitlus, päris tegelik ja relvadega, võib iga silmapilk lahti minna . . . Nad vahivad nagunii kõik aeg viltu . . . Seni on nõukogude võim neid ainult natuke nende varanduste poolest kergemaks raputanud . . . Nüüd seisab küsimus nõnda: kas nemad meid või meie neid? Nüüd enam nalja ei tehta."

„Et seda maad ka sai võetud!" pistis Mari hädaldama.

„Jäta sina! See Vakkuse sööditükk nüüd üksi midagi loeb!" pahandas Paju naisega. „Maailm sõda täis, sina oma maatükiga . . ."

„Jah, eks maata inimestest said ja võtsid paljud maad, mis seda . . ."

Samal ajal pisteti kõhn habetunud nägu aknalauale ja külavolinik Kitse hääl hüüdis kööki:

„Jõudu, maaga maatöölised ja maatamehed! Kutsutakse homme õhtu kella kaheksa ajaks rahvamajasse koosolekule."

„Tule sisse!" vastas lühidalt Paju.

Külavolinik kobis uksest sisse, jõi oma sõõmu toobist ja toetus siis ka viivuks jalgu puhkama. Temalt kuulsid mehed, et ratsakäskjalg toonud valla täitevkomiteest käsu kohe korraldada külades tulevalve ja vastavad meeskonnad ööseks välja panna; pritside jaoks olgu hobused pritsikuuride juures alati valmis. Edasi teadis ta rääkida, et sõjaseadus olevat välja kuulutatud ja viinamüük kinni pandud. Muud olulist ei olnud temalgi lisada praegu kõikide meeli valdava, otsekui uskumatu sündmuse kohta.

Istuti siis seal Paju kitsas köögis, rüübati aeg-ajalt värsket õlut ja mõlgutati niisama oma väikesi mõtteid suure süttinud sõja kohta. Külavolinik Kits kui kõige kogenum mees — ta oli esimese maailmasõja kaasa teinud — arvas, et kui vaenlane järsku läheneb, tuleb kogu oma elamise ja loomadega metsa minna. Paju tõendas, et sellega midagi ei päästa. Ja aednik Kikas kui targem inimene toonitas, et esimene asi on nüüd sakslasele nii kõvasti vastu panna kui iganes võimalik. Kui ta kohe edasi ei pääse, siis on paljugi juba tehtud. Sakslane on harjunud kergeid võite saama, noppima maid ja riike nagu marju. Kui Punaarmee talle tubli sauna kütab, siis jääb ta ehk tükiks ajaks mõtlema ja karvu lakkuma.

„Ei-noh, kuluks kuradile!" kinnitas Paju hoogu sattudes. Õlu oli talle uuesti pähe hakkamas ja ta lisas veel uljamalt: „Seda ta Venemaalt otsima tuligi, keretäit . . .! Ja selle, mehed, me talle siin anname!"

Ta laskis ankrust uue toobilise õlut ja ulatas Kitsele. Kits jõi suure sõõmu, maitsesid aednik ja perenainegi. Oli niisugune meeleolu, et keegi ei rutanud kuhugi, keegi ei tahtnud järsku ka midagi teha. Oli justnagu vaja koos istuda ja arutada. Ja oli tunda sedagi, et Paju meisterdatud õlu meeste tuju kindlamaks muutis, keeled aga kergemalt käima pani. Muidu vähese jutuga külavolinik Kits haaras Paju sõnadest kinni ja kordas suitsu pahvides:

„Keretäit, tublit keretäit vajaks see Hitler, jah . . ."

„Poolt! Poolt! Kahe käega poolt!" hõigati talle lahtisest aknast vastuseks. Ning kui jutlejad sinnapoole pöördusid, nägid nad, et akna taga seisis pingil püsti

Kustas Vakkus ja sirutas oma käsi pintsakuvarrukast välja ajades vastu taevast.

Säärast külalist ei osanud Paju oodata. Hetkelt meenusid talle seemnevili, lugu lipuga, sõtkutud heinamaa ning ta pidi juba midagi teravat ütlema. Ta puhtaks aetud näo üle lendas korraks tume vari. Kuid siis sai ta enesest võitu. Kui on sõda, kui vaenlane tungib maale, kui purunevad linnad ja majad, sõtkutakse põrmu viljad ja raiutakse maha uhked aiad — mis tähtsus on siis ühel väikesel heinamaasiilul? Sellepärast tõesti ei maksa naabrite vahel enam tüli tõsta. Ta näitas kergitades õlletoopi ja ütles:

„Astu sisse sinagi, Vakkuse peremees!"

„Näh, astu! Hea ütelda, seltsimees Paju, et astu. Aga kui Vakkuse süda valutab, kuidas peab ta siis üle seltsimees Paju läve astuma? Ja Vakkuse süda valutab tõepoolest, näh... Sedaps, esiteks selle sõja pärast, seltsimees Paju, ja teiseks, näh, teiseks... Seltsimees Paju heinamaa pärast, mille Vakkuse loomad on maha tallanud... Väga paha lugu. Kuidas sa astud üle naabri läve, kui sinu loomad on talle kurja teinud? Niisuguse, niisuguse jõledusega saab hakkama ainult mõni Hitler... Tungida sõbra maale ja purustada ja lõhkuda... Mitte aga Vakkus! Ei, Vakkus mitte kunagi, lugupeetud naabrid. Tänan väga!"

Nad märkasid kõik, et vanamees oli kaunis kenakesti purjus. Ta kõikus pingil ja habet siludes jälgis himukalt õlletoopi, kuid mingi sisemine mõõdutunne sundis teda mitte kohe kutsele järgnema.

„Noh, kui Vakkus julges Paju akna taha tulla, siis võiks julgeda ka sisse astuda," tähendas Paju. „Ega teda siin maha lööda."

„Sedaps... See on rõõmustav ja tänan väga..."

Ta kobis pingilt maha, nihutas enese meeste juurde kööki ja istus kohta valimata kohe ukse taha haokoole. Paju ulatas talle toobi, ta jõi ning jätkas nagu ettevalmistatult otsemaid oma juttu:

„Näh, näh, kas seltsimees Paju usub, kui ma ütlen, et murest tema heinamaa pärast Vakkus jõi enese täis, et murega südames tuli andeks paluma ja vabandama naabri ees? Ei usu! Sedaps see on... Vakkusel ei ole

enam usaldust oma naabri silmis, ja see on väga paha... Sõja ajal peab naabrite vahel usaldus olema, sõja ajal peab kokku hoidma ja kõik nagu üks mees vaenlase vastu astuma... Kas sa saad mulle, vaesele süüdlasele, andeks anda, seltsimees Paju? Kas meie kahekesi saame koos vaenlasele vastu astuda nagu üks mees? Kui suudad, seltsimees Paju, anna käsi! Anna Vakkusele andeks kõik vanad ja vastsed patud..."

„Noh, ulata siis teisele käsi!" uratas Mari mehele külge tongates.

Paju andis käe ja juba palju paremas tujus lisas:

„Ausa naabriga, inimesega, kes oma eksitusest aru saab, olen mina alati valmis leppima ja minema koos kas või maailma otsa."

„Sedaps, Vakkus on rõõmus ja tänulik... Eriti sinule, kuldaväärt perenaine... Kullatükk Paju majas... Ja sina, seltsimees Paju, seda sa ütlesid hästi, et ausa naabriga... Mina samuti, näh, täitsa samuti... Ainult ausate inimestega saan mina rahus elada."

„Ainult rahu sa ise ei armasta," viskas aednik. „Sul peab ikka mingi väike riid sees olema, siis on sinu-mehe süda sälgas."

„Näh nüüd, kui halvasti sina, aiamees, Vakkusest räägid. Kas Vakkus ei ütelnud, et kõrvetab sinu siit Kiviperest välja, et ajab pankrotti, kui paneb kord oma aia hakkama, ja ostab sinu kõplad ja klaasid kõik oksjonil üles. Ütles. Aga ei kõrvetanud. Kahju hakkas. Süda ei lubanud naabrit pankrotti ajada... Omale aga see rotikene puges põue..."

Mehed naersid tahtmatult, ent Vakkus jätkas:

„Sedaps. Sina ütled, et Vakkusel peab ikka riidu olema. Ei pea. Aga elus tuleb ette. Vakkusel on niisuke õige eestlase süda sees, mis ei kannata ülekohut. Ei kannata ka, kui nad ütlevad, et Vakkus on rikas... Näh, mis rikas on Vakkus? Lasu kive keset põldu, teine lasu veksleid pangahärrade pihus — see on Vakkuse rikkus... Näh, ka Siberisse saatmiseks pidasid liialt vaeseks... Ei tunne huvi Vakkuse vastu... Toomiste Mikul oli järel käidud, aga mees lipsand metsa... Vakkus elab ikka vanamoodi... Ei ole rikas, ei ole

midagi süüdi teinud... Mis sest Vakkusest tühjast ikka on! Sedaps, igaüks näeb ja teab..."

„Ah, sahkerdamisest sa ikka elasid, maad pidasid söötis, ei harinud ise ega raatsinud teistele anda," kiskus aednik uuesti juttu tõsisemale.

„Näh, mis tema nüüd, et sahkerdaja! Hädaga tuli äri teha... Millest siis muidu elada? Või kes siis klikeajal äri ei teinud? Koa sinu aiapidamine — kas see ei ole äri? Või mis see maa? Maa ei toonud midagi sisse. Isegi teenija palkamiseks tuli laenu teha... Kõik oli odav, mis müüd, kallis, kui ostad. Ei, maaga oli inimesel raskem kui ilma maata. Maad ei tahtnud keegi... Isegi sina, aiamees, ei tahtnud seda omale juurde... Ja ei võtnudki mullu. Miks ma siis ei oleks pidanud maad Pajule pakkuma? Paju on tubli, töökas mees. Las harib maad ja kasvatab lapsi... Sõda tapab mehi, tuleb uusi peale kasvatada. Kuidas meie töörahva riik siis muidu edasi elab?"

Õlletoop jõudis järjega Vakkuse juurde. Ta lõmpsas selle tühjaks, kõlgutas siis põlvele pandud käes ja haaras uuesti jutuotsa:

„Sedaps. Meie siin kummutame õlut, aga kuskil seal surevad praegu mehed, lapsed ja pojad... Mille eest nad surevad? Selle eest, et Paju, Vakkus, teie teised siin ja kõik teised mujal võiksid rahulikult põlvi kõigutada, lapsi kasvatada ja kannu kummutada... Selle eest, et inimesed võiksid rahus elada ja tööd teha... Näh, aga saksa röövel ei taha seda. Ei taha, et meie töörahva riigis rahulikult tööd teeme... Sellepärast teeb sõda, tungib meie maale kallale... Näh, mehed, nüüd on aeg minna kõik nagu üks mees ja vaenlane läbi kolkida. Sedaps!"

Ta tõusis, asetas toobi lauale ja tuikus ukse poole.

„Lähedki siis kohe kolkima, Vakkuse peremees?" naljatas Paju.

„Näh, lähen. Lähen ja ütlen sedasama igas peres... Püssid kätte ja vaenlasele vastu! Sedaps."

Tõusis ka külavolinik, ütles hüvasti ja läks koos Vakkusega mööda nõlvakut alla metsaserva poole, kust viis rada külasse. Veel minneski jätkas Vakkus oma juttu sellest, et tuleb relvad haarata, tuleb vaenlasele

vastu astuda. Ta otse karjus seda kaugelekuuldavalt. Kui nad aga tükk maad edasi olid läinud ja külavolinik Kits teda taltsutama hakkas, võttis ta oma habemetuusti pihku, haaras teise käega Kitse kaenla alt kinni ja nagu tuge otsides ütles hariliku häälega:

„Ole sina, Kits, nüüd punane või valge, aga sina pead Vakkuse poole hoidma... Näh, Vakkus on õige asja eest väljas. On väljas õige asja eest..."

„Mis jutt see on?"

„Jutt? Sedaps, jutt jah... Sina, Kits, oled eestlane. Ja vana Vakkus on eestlane. Mõistad? Vana Vakkus ütleb sulle: eestlane ei pea nüüd naljatama, ei sakslase ega venelasega. Eestlane peab selge seisukoha võtma... töörahva... rahva poolt. Sedaps, pea meeles: oma rahvas on kõige tähtsam..."

Kerges õllekarmus, ei saanud Kits sellest jutust hetkel sugugi nii aru nagu Vakkus tahtis. Alles palju hiljem tulid talle Vakkuse sõnad meelde. Ja siis mõistis ta neid sootuks teisiti. Siis võtsid need joobnu sõnad hoopis ulatuslikuma tähenduse...

Kui aednik ja Paju omavahele jäid, küsis Paju otsekoheselt:

„Sina, Kikas, tunned seda Vakkust kauem. Ütle, mis inimene see ometi on teil siin külas?"

Aednik kehitas õlgu:

„Kõverad kõned, väga kõverad kõned..."

„Ah, joobnud inimese jutt!" arvas Mari.

„Ei," vaidles aednik. „See tänane pidulik kõne tema suus oli kaugelt rohkem kui joobnud inimese jutt. Tuleb arvesse võtta, et meie naaber Vakkus räägib tihti üht, aga mõtleb teist. Kas sina tead, kuidas Toomiste lugu oli? Ei tea! Aga näe, kui osavalt Vakkus selle oma kasuks välja keerutas..."

„Mis selle Toomistega õieti oli?" päris Paju alles siis, kui naine oli väljunud.

„Oli see, et meest kui kodanlikku tegelast tuldi ära viima, aga leiti tühi pesa, patakas raha ja mingi isevärki raadioaparaat... Näib, et pidas sidet. Aga kellega? Kust kuradi kohast teda hoiatati — vaat see on küsimus... Miilits vihastas enese siniseks... Valve pandi välja ja puha... Aga või see enam palju aitab!

Selge on, et nad koondavad kuidagi oma jõude... Sina ka elad siin metsa serval. Ma tahtsingi sulle ütelda..."

„Vaata kuradeid!" kirus Paju mornilt. „Või kohe nii järsku."

„Kõik läheb nüüd järsku, Paju. On sõda... Ja see Vakkuski. Teistest küladest on temasuguseid ära viidud. Küllap väriseb enese pärast juba ette ja sellepärast tuligi latrama, tegi siin laia riigitruuduse häält... See võib olla hirmujutt, aga võib olla ka hundijutt. Selle mehe sisse ei näe keegi, mis ta mõtleb... Juba mõnda aega hoian tal silma peal, aga minu silmast üksi on vähe... Sa elad siin temaga kõrvuti, eks võiksid ka tähele panna, mis ja kuidas..."

Pajus lõi korraga midagi vankuma. Väikesed tülikesed tülideks. Aga teist inimest päev-päevalt passima hakata — see tundus talle liiga hädaohtlikuna, sest mine tea... Ta ei tahtnud lõpuni mõtelda seda ränka mõtet, rehmas käega ja vastas aednikust mööda vaadates lihtsalt:

„Ah mis minust nüüd! Minul oma töö ja tegemine! Millal mina teda?"

„Meil kõigil on oma tööd ja tegemised. Aga siiski tuleb meil ka üldisi asju vaadata. Kes seda siis teeb? Meie võim ja valitsus, peame ise ka niisugused asjad lahendama... Muidu keeratakse meil veel enne kaelad kahekorra, kui sakslased siia jõuavadki. Sa ära mõtle, et Toomiste kingib meile oma mitmekümne hektari võõrandamise. Hunt metsas on süütum kui säärane vana, murdma harjunud kiskja... Ja kurat seda Vakkustki teab, mis masti mängu see praegu mängib..."

Kikas rääkis rahulikult ja veenvalt, otse sisendada püüdes Pajule teotahet ning valvsust. Kuid mida enam ta rääkis, seda kinnisemaks tõmbus Paju. Viimaks märkas seda Kikas isegi ning piipu toppides ütles peaaegu halvakspanevalt:

„Sa vahid aga aknast välja, kui ma räägin."

„Jah, ma vaatasin, et kanad siblivad kurgid üles..." vastas Paju ja ajas enese püsti. Ta pea oli päris selge, õllekarm täiesti lahtunud. Südame ümber aga tõmbles midagi külma. Ta mõistis ise üsna hästi, et see oli hirm.

Hirm mitte üksnes Vakkuse ees — ei, seda vahest kõige vähem —, vaid mingi isemoodi veider hirm kõikide peremeeste ees üldse. Niikaua kui jutt püsis Hitleri juures, tundis Paju end reipana, kas või valmis isiklikultki seda alatut kallaletungijat lööma minema. Aga kui Kikas näitas, kuidas kohalikud peremehed, nende hulgas mitte just jõukas Vakkuski, oma lootusi vaenlasele pannes võivad valmistuda kättemaksuks, ja kuidas ennast tuleb võitluseks nendega siinsamas, kodus, kohapeal valmis panna, siis lõi Paju süda külmaks. Lapsed, naine, majakene, elamine — mis saab neist, kui ta enesega midagi juhtub? Suure vaeva ja tohutute pingutustega on jõutud oma elamiseni. Kas seda võib niisama käest visata? Või miks peaks temasse õieti puututama, kui ta ise kellessegi ei puutu?!

Ta taipas, et niimoodi mõtelda oli väär, et Kikas oleks seda nimetanud arguseks klassivaenlase ees, kuid ometi ei suutnud ta sellest külmast võrust, mis ta südant suruma hakkas, lahti saada. Ning et kuidagi varjata oma piinlikkust Kikka ees, ütles mõtlikult:

„Niisuguste asjade jaoks olen mina ikka liiga rumal . . . See on juba selge poliitika . . .”

Ka Kikas tõusis:

„Praegu on kõik poliitika, võitlus . . . Sina, Paju, aga oled veel liiga kinni oma väikeses elus ja . . . See teeb sind araks. Seepärast ei ole sinust asja. Sa tahad küll, et Hitler saaks lüüa. Aga ise, oma käega talle hoop anda — see on sulle võõras . . .” ütles ta väga tõsiselt. „Ära ole siis vähemalt edev lobisema. Argust saab ravida, lollust aga mitte kunagi. Võitlused seisavad ees . . . Küllap sa isegi kord aru saad, et pea põõsasse pistmine on vale . . .”

„Võib olla. Anna mulle aega . . .”

„Hea küll. Mõtle järele!”

Ütles ja astus järsult uksest välja.

Pead kühmus õlgade vahele tõmmates, nagu millegi ohtliku eest hoiduda püüdes vaatas Paju pahanenud sõbrale läbi lahtise akna järele. Nii pidi lõppema siis see tema esimene õlletegu ja naabrite küllakutsumine . . . Sõda!

„Sõda! Isa, sõda on lahti!” tormas Kalle järsku täie

jooksuga õue. Enesest ära, hingeldas poiss, nagu oleks tal suur hirm nahas. Pajule tundus poja seesugune paanikas õuetormamine veidrana.

„Mis sa siis nii jooksed, Kalle! Ma tean ju...” ütles ta akna alla seisma jäänud poega vaadeldes.

Kalle vaatas tagasi sinnapoole, kust ta oli tulnud, ja pigistas väikesed käed rusikasse. Ta tahtis isale rääkida, mis teda erutas, kuid ei teadnud, kuidas seda teha. Nad olid salga poisikestega all oja ääres purikaid püüdnud. Poisikeste püügiriistaks oli hobujõhvidest keerutatud silmus. Kuskil rohu servas päikese paistel end soojendava kala ülesotsimine, sellele vaikselt ligihiilimine ja silmuse märkamatult lõpuste taha ajamine nõudis head silma ja osavat kätt. Kalle oli parajasti leidnud suurema havi ja hakanud sellele vaikselt kepi otsa seotud silmust lähendama, kui juurde kargas Vakkuse Neeme, kaheksateistkümne-aastane poisivolask, ja oma pikavarrelise ahinguga raius Kallel purika otse nina alt ära. Kalle oli leplik poiss, teisest pealegi hulk aastaid noorem. Tüli alustada ta ei võinud. Kuid ta oli siiski noorele Vakkusele ütelnud: see on minu kala. Mispeale viimane, rebides sipleva havi ahinguharude otsast ära, endal käed verised ja suured laiad hambad irevil nagu kiskjal, oli käratanud:

„Kas tahad ka saada, klunn! Sõda on sõda!”

Ühtlasi oli ta ahingu kergitanud Kalle rinna kohta, sellega teda peaaegu puudutanud. Kalle oli ehmatanud ja jooksma pistnud, aga üle õla veel näinud, kuidas Vakkuse poiss metsikult irvitades teda ahinguga järele visata ähvardas. Osalt ülekohtutundest, osalt hirmust veriste harudega ahingu ees, kõige rohkem aga kindlasti sellest noore Vakkuse võikast, metsikust pilgust või näost, millega teda oli ähvardatud, oli Kalle ärakohutatult jooksnud Polmeti õue ja seal nutma puhkenud. Polmeti isalt ta siis oli kuulnudki, mis sõda lahti on ja miks Vakkuse Neeme oma ülekohtutegemist õigustas sõnadega: sõda on sõda! Nüüd oleks Kalle väga tahtnud isalt sõja ja oma hirmu kohta kuidagi selgust saada. Kuid ta ei osanud midagi küsida. Ja mida enam ta püüdis meelde tuletada oma kohkumise põhjust, seda teravamalt kerkisid ta silmade

ette Vakkuse Neeme irevil hammastega nägu ja ahinguvart rabavad suured, harali sõrmedega käed. Viimaks ütles ta maha vahtides:

„Neeme lõi minu purika ära ja ütles, et kui on sõda, siis võib."

„Noh, ja mis siis? Arvad, et mina pean sulle appi tulema selle Vakkuse poisiga sõdima? Kas ma sulle küllalt ei ole rääkinud, Kalle, et ei ole vaja nendega kiselda!" noomis Paju poega.

Aga Kallele ei läinud seesugune noomitus sugugi südamesse. Ta vaatas vilksti isale otsa. Kui isa ennast oleks ahinguga ähvardatud, kui isale oleks niisugust nägu näidatud, nagu näitas Vakkuse Neeme Kallele, mis ütleks isa siis? See kõik oli nii imelik, et Kalle ei saanud seda isalt pärima hakata. Kuid see esimese sõjapäeva elamus jäi poisi hinge kauaks püsima. Ning teise poisi metsikus elas tema kujutluses veel aastaid hiljem mingi omamoodi, lapseliku sõja-võrdpildina.

3

Korraga ja ootamatult muutus kõik. Nagu tulesäde lendas sõjasõnum mööda küla. Kes seda ei kuulnud päeval, selleni jõudis ta õhtul; keda ta ei leidnud kodunt, seda tabas ta teel; olgu noor või vana, mees või naine — kõik olid rabatud. Ainult igaüks isemoodi, erinevalt, oma tundeelu ja tõekspidamiste järgi.

Paju sai oma jaaniõlle valmis, kuid kavatsetud pidulikkusega see jäi joomata. Paljudes teistes peredes lööd lihtsalt käega: mis nüüd enam — sõda! Ja muidugi ei mõtelnud keegi enam jaanikute korraldamisele või tantsule jaaniõhtul.

Ei! Sõda raudse sammuga astus igaühe ellu. Samal õhtul saadi raadio kaudu teada esimesest mobilisatsioonist. Üks raadiojaam teise järel raius eetrisse Nõukogude Liidu valitsuse juhi avalduse vankumatuid, süütavaid sõnu: „Meie võitlus on õiglane. Vaenlane purustatakse. Võit jääb meile."

Rahvas pani end valmis, rahvas hakkas kogunema relvile. Esimestena läksid väeteenistuse-ikka jõudnud

kutsealused. Keskealiste kogunemispäevad olid juba teada. Täitevkomiteest lendas külasse üks käsk teise järel — isegi südaööl jooksis külavolinik Kits vahel mõne korraldusega ringi, mis nõudis hommikuks nii ja nii palju hobuseid küüti või inimesi kindlustustööle. Mööda teid tormasid tihti autod sõjaväelastega. Aeg-ajalt undasid kõrgel pilvede all lennukid, linna poolt kostis õhutõrjepatareide haukumist ja šrapnellide lõhkemisplaksatusi... Püüti tööd teha. Siin-seal võis näha sõnnikuvedajaid või kesakündjaid. Kuid enamasti siblis külarahvas noil sõja esimestel päevadel niisama ringi: kes käis uudiseid kuulamas, kes oma muresid arutamas, kes poodides ostusid tegemas. Külarahvast haaras sõjaga kaasuv ostupalavik: ühiskaupluste laod tühjendati lennult.

Viimaste siidirestide müügi juures viibis ka Kikka Aksi. Aga ta ei võidelnud sugugi selle eest, et riidetükki, mille pärast tuldud, kätte saada. Ta seisis koguni kõrval, õues kaupluse akna all, oma ratta najale toetudes ja vaatas saeveski poole. Selle väravad olid suletud, kontoriuks kinni. Tuttavalt raamimehelt oli ta teada saanud, et Kolla on linna kutsutud. Milleks? Kui kauaks? Kas tuleb tagasi enne mobilisatsioonipunkti minekut või mitte — seda ei osanud saeveskimees ega keegi teine talle ütelda. Et Nikolai kevadest saadik komsomoli kuulus, seda Aksi teadis. Aga mis komsomol nüüd sõja ajal tegema peab — selles puudus tal vähem kui selgus. Ta riidles oma südames parajasti Kollaga, miks see ei kutsunud end mitte saatmagi, kui Kits talle mööda minnes pihku pistis kollase, sõjatsensori templiga postkaardi. Kaardil oli märgitud saatekuupäev, aga lähtekohta ei olnud. Kolla teatas lühidalt, et tema on juba saeveski vahetanud väeosa vastu. Palus end vabandada, et ei tulnud hüvasti jätma, ja avaldas lootust, et varsti nähakse teineteist jälle, et mida rutem ta sõjatehnikasse süveneda suudab, seda rutem vaenlane puruks lüüakse... Selles kirjas oli iga sõna uljas ja julge. Kuid Aksile tekitas ta paratamatult mulje: Kolla loobus hüvastijätust temaga sellepärast, et tal oli raske lahkuda, et sõda ta eluplaanid, kõik senised tulevikukavatsused segi oli paisanud, et ta

Aksile lahkudes midagi ütelda ei oleks osanud ega teadnudki...

Või kes oleks praegu osanudki? Orava Nikolai kõrval oli Suise Märt juba aastates mees. Aga temagi läks nii, et surus ainult ema kätt ja pihta, pani emale käe korraks ümber kaela. Ütelda ei osanud midagi ega — suutnudki. Paljud, paljud läksid vaikselt. Kuskilt olid rahva hulka tekkinud jutud, et vaenlane tungib ülikiiresti edasi, et selle tehnika on vastupandamatu. Esimeste päevade kindlus, et sakslane igal juhul peksa saab, oli justkui kõikuma löönud. Vähemalt ei räägitud sellest enam külas midagi. Räägiti hoopis muust.

Kui külavolinik Kits ühel keskhommikul ringkirjaga Märska, Kivipere asundusest pisut eemal elava asuniku juurde ilmus, et seda homseks küüti käsutada, kurtis hingeldav, südamehaige mees külavolinikule:

„Kas julgen mina enam minna või julgeb keegi teine...? Näe, tunaeile tõmmatud metsa vahel küüdile tuli peale..."

„Lori!" ütles Kits kindlalt. „Sa ära kuula vanaeitede plära, Märska! Mingit tuld ei tõmmatud peale... Kuigi see ehk oli nende jutukeerutajate sihiks... Meie partorgil tekkis jaamast tulles paari mehe kohta kahtlus. Ta kutsus abi ja tahtis dokumente kontrollida, kuid härrad viskasid varvast... Üks neist olla metsast paar plõksu lasknud... see on kõik. Küllap sedaaegu on juba kinni püütud, kui olidki mõned vaenlase agendid või mis... Aga mis neil sinuga? Sina ju kedagi kontrollima ei lähe. Sa ajad hobust."

„Jah, ajan hobust. Hea ütelda! Aga eks see hobuseajaminegi sõja ajal... Sa tead isegi: kelle poolt sa hobust ajad, selle poolt sa sõdid..."

„Loomulikult!"

Märska astus Kitsele päris lähedale ja lisas siis:

„Seda pannakse tähele..."

„Mis asja?"

„Seda, kes venelaste heaks ringi jookseb või hobust takka ajab... Tead, Kits, Heller olla nähvanud, et noh, vaatame, kes siin nii kange punane on, kes julgeb lõpuni nendega koos joosta... Ja Toomiste Mikku olevat nähtud püssiga..."

Kits keeras endale suitsu.

„No-jah, sõda on sõda ... Selge, et mõned suurte kohtade omanikud ootavad Hitleri vägesid ... Nemad võivad siin veel kurat teab missugust lendvat lüüa ... Aga kas siis sellepärast sõdimata jääb? Ära usu, Märska! Ära lase ennast segi ajada! Meie sõdime. Ja sõjas tuleb käsku täita. Ülemuse ja valitsuse käsku ..."

Teise sõjanädala lõpul said Kivipere mehed käsu tuua oma hobused alevikku järelevaatusele. Rakendas oma ruuna vankri ette ka Ants Paju ja — läks. Tagasi tuli tal pöörduda jalamehena nagu mitmel teiselgi: komisjon oli nende hobused sõjaväele kõlblikuks tunnistanud ja nad samas rekvireerinud.

Kui Ants Paju murelikult mööda alevikku ringi käis ja kohta otsis, kuhu jätta oma uus, alles talvel tehtud vanker ning hobuseriistad, sattus ta täitevkomitee ees kokku Vakkusega.

„Sedaps. Sul hea vanker, seltsimees Paju, ega seda maksa jätta ... Paneme minu vankri taha, küll valge koju viib," tegi Vakkus lahkesti pakkumise. „Näh, minu setukas ei kõlba kuhugi, ei tahetud," naeris ta edasi.

„Kui arvad, vii koju," nõustus Paju pool-vastumeelselt.

„Näh juttu nüüd! Naabrite asi."

Sellega jäigi. Vakkus teatas, et ta sõidab minema alles õhtu eel, ja Ants Paju siirdus täitevkomiteesse ära märkima oma hobuse rekvireerimist.

Pabereid vormistades ja allkirja võttes meenus järsku midagi täitevkomitee töötajale, noorukesele, linavalge juukselakaga tütarlapsele. Ta vaatas paar korda uurivalt Paju otsa, siis tõmbas lähetamiseks valmispandud kirjade hunnikust ühe kirja.

„Teie olete Ants Paju Kiviperest?"

„Jah olen."

„Vaadake, siin on üks kutse. Partorg tahtis teiega isiklikult rääkida ..."

„Minuga? Ma ei ole parteilane," tõrjus Paju segaduses.

„Ma ei tea. Nimekirjas, mille järgi kutsed lasti koostada, olete teie see Ants Paju, keda sooviti näha. Või on Pajusid Kiviperes mitu?"

„Ei tea olevat."
„Siis, palun, astuge üle koja sinnapoole. Seal paremat kätt uksest võtab seltsimees Kahar vastu."
Kirjalikku kutset uurides astus Paju kantseleist välja. Tõepoolest, Ants Paju Kiviperest — polnud kahtlust. Ainult mis juttu võis partorgil Pajuga ajada olla, seda ei suutnud ta ära arvata. Kõheldes ja nagu veidi karteski astus ta juhatatud ukse taha ja koputas. Toast vastas otsekohe noore mehe kõlav hääl. Hetk hiljem oli ta laua ees, mille taga seisis samuti püsti noorevõitu, kaitsevärvi riietes, säärikuis ja üle õla käiva rihmaga mees.
„Ahaa, tervist, tervist, seltsimees Paju," ulatas sõjaväelase moodi riides mees hoogsalt käe ja surus tugevasti külalise kätt. Paju märkas, et parteisekretäri silmad paksude tumedate kulmude all olid kuidagi väsinud ja rasked. „Istuge, palun." Seltsimees Kahar tõmbas midagi meenutades pihuga üle otsaesise. Paju vaatas ta sinavate täppidega nagu pritsmetega kaetud kätt ning talle tuli meelde, et seltsimees Kahar on endine valukoja tööline, linnast valda saadetud parteitöötaja, kelle käest käisid läbi salajasemad asjad, partei korraldused.
„Eks ole, teie saite nõukogude võimult maa ja inventari?" küsis seltsimees Kahar lihtsalt.
„Sain küll."
„Olite enne tööline, puusepp?"
„Seda küll."
„Ikka ja alati töörahva asja poole hoidnud?"
„Kuidas siis! Olen küll..."
Paju vaatas uurivalt sekretärile näkku. Ning kuna ta ei suutnud mõistatada, kuhu teine oma jutuga sihib, vastas nii napisõnaliselt, et see talle eneselegi veider tundus.
„Kui vana mees te olete?"
„Nelikümmend kolm saan..."
„Hm, ei paista välja, sugugi ei paista... Ma pidasin teid nooremaks."
„Mis siis oli? Mõni töö või asi... või?" söandas Paju nüüd küsida, tundes end igaks ettevõtteks küllalt tugeva mehena.
„Töö, jah..." naeratas teine silmadega. „Vaadake, meie oleme linnalähedane vald. Linnas moodustatakse

praegu hävituspataljone... Sinna tahetakse tõmmata ka ümbruskonnast kindlaid, nõukogude võimule ustavaid mehi... Mõtlesin, et vahest tahate ehk pataljoni astuda, seltsimees Paju... Olete tööline ja küllalt päevi näinud, ainult kahjuks vähe klassiteadlik, enesessetõmbunud inimene, nagu aednik Kikas mulle teist rääkis."

Ah Kikas! Nüüd oli siis Pajule selge, miks ta partorgi juurde kutsuti. Kikas oli ju üks aktiivi hingi ja tal olid sidemed. Või siis Kikas soovitaski teda? Et naaber Paju peale viimast jutuajamist siiski veel nõnda usaldustväärivaks pidas, sellest oli tal korraga hea meel. Samas tundis aga eneses kerkivat ka nagu mingit protesti: miks just teda nii ohtliku asja peale? Ta silus paar korda käega oma juukselauku, köhatas, siis sõnas mõtlikult:

„Ma ei tea... Ei ole kunagi sõjaväes teeninud... Eelmise sõja ajal olin haigusega valge peal..."

„See ei tähenda midagi. Õpetatakse välja."

Aga Ants Paju kui läbinisti oma töösse ja igapäevasesse ellu süvenenud inimene muutus järjest kõhklevamaks:

„Ei oska praegu midagi ütelda... Mul vanker vaja koju toimetada... Hobusega on nüüd mure ja pere kah..."

„On's teil suur perekond?"

„Kaks poissi ja võib-olla varsti kolmas ka tulemas..."

„No-jah," tõmbus sekretär pisut tagasi. „See on vabatahtlik asi. Perekonda niisuguses seisukorras üksi jätta ei ole muidugi kerge. Aga üsna küsitav, palju teie kodusolekustki kasu on, kui... Lepasaare külas tapsid bandiidid uusmaasaaja perekonna... Elas samuti kui teie üksinda metsa serval... Meie ülesanne momendil selles seisabki, et puhastada tagala saastast, mida vaenlane siia sokutab või siin kokku klopsib... Armee võitleb rinnetel hästi, aga meie tagalas ei suuda oma inimesi kaitsta... Sellepärast ma teilegi, seltsimees Paju... Mõtelge hästi järele ja otsustage... Kõrvalistele rääkida ei ole vaja..."

„Ma mõtlen järele," vastas Paju, peaaegu veendunud selles, et hävituspataljoni tuleb astuda. Kes see siis kaitseb tagalat kui mitte temasugused vanemad mehed? Ta

isegi päris partorgilt, kas teisi kedagi on siit pataljoni astunud, ja sai vastuseks, et on. Rohkem talle ei öeldud.

Seltsimees Kahar ulatas käe ning vajus toolile. Sellest, kuidas ta vajus, järeldas Paju, et partorg pidi mitu ööd-päeva järjest magamata töötanud olema.

Ta andis ruttu sõna, et ta midagi ei räägi, ja pöördus vallamajast erutatuna tulema. Ajalehtedest oli ta hävituspataljonide kohta juba mõndagi lugenud, ning ühenduses kujutlusega, et temagi võiks kuuluda nende meeste ridadesse, tekkis tal kerge uhkusetunne. Teiselt poolt aga ei suutnud ta kuidagi harjuda mõttega, et võtab ühel päeval kätte, ütleb hüvasti naisele ja lastele, kõnnib minema ning jätab kogu oma vastrajatud elamise sinnapaika. Just nüüd, kus tal oli oma maa, loomadki juba ja viljad maas... Ei, sõda oli midagi säärast, mida Ants Paju mitte sugugi ei mõistnud. Ta kujutles ikka veel asja nõnda, et sõjavägi sõdib kuskil liinil, muud inimesed aga jätkavad oma igapäevast tööd; et need, kes ei kuulu sõjaväkke, ei tarvitse rohkem teha kui hobuseid või loomi anda, küüdis käia, võib-olla ka kraave kaevata; et vaatamata sõjale peab elu kuidagi jätkuma ja edasi minema... Et on lennukid ja pommitamised, seda küll. Aga või see nüüd maakohas palju asja muudab... Ainult et bandiidid...

Nende mõtetega suunduski ta ühiskaupluse hoovi, kuhu oli jätnud oma vankri, ja otsis üles Vakkuse. Viimasega oli vahepeal seltsinud ka paks Heller, kellelt samuti oli hobune võetud sõjaväele.

Paju arvas, et oleks hea, kui peremehed ta vankri koju viivad. Ta ise võivat jalgsigi sampsida. Kuid peremehed ei lasknud tal jalgsiminekust palju rääkida. Nii seoti siis Paju vankri aisad ohjadega Vakkuse vankri redelite külge, ja kolmekesi vankrisse kobides, Vakkus Helleriga näod ettepoole, Paju vaatega taha, oma järelejooksva vankri suunas, seljad vastamisi, alustati teekonda koduküla. Nende kõnelused keerlesid peamiselt hobustevõtmise, eelseisvate sundrekvireerimiste, mobilisatsiooni ja ärevate teadete ümber. Rahva hulgas liikusid visad jutud, et sakslased on juba vallutanud Pärnu ja Tartu ning lähenevad suurte jõududega Tallinnale. Ametlikud teated olid aga äärmiselt tagasihoidlikud,

märkides üksnes vaenlase saabumist Eesti piirirajoonidesse. Seepärast vänged kuulujutud lokkasidki.

„Räägitakse, et see hobustevõtmine võib jäädagi viimaseks. Sakslane olla juba Märjamaal," arutas Heller oma lihavat kogu kõigutades.

„Näh, teab seda n'd, rahva jutt," sipsas Vakkus piitsaga hobust. „Aga hirmus kiiresti tuleb ikka edasi küll see sakslane. Terve Leedumaa, Lätimaa mõne päevaga käes... Justkui sõidab kohe..."

„Sõidab neh, neil olla ju kogu vägi tankidel ja mootorratastel. Muudkui sõidab ja annab tuld... Kus sa niisugusega sõdid või mis! Varsti oleme puha Saksamaa alamad, ja siis..."

Ta jättis ütlemata, mis siis tuleb, aga hirnuv naer oli säärane, et see ärritas taga istuvat Paju.

„Arvate, et siis on peremeestel jälle laiad volid käes?" küsis ta järsku üle õla.

„Noh, Ants, sina ju ka nüüd peremees, kas sulle need volid siis ei meeldi? Täna võeti sul hobune, homme võibolla viid lehma — kaua sa vastu pead? Sakslased aga, kuuled, puha mootoritega, ei neil sinu loomi vaja ole! Tehnika ja kultuur ikka neil kõrgem, meiesugusel maainimesel on kergem," seletas Heller Paju veenda püüdes.

„Näh, mina andsin sulle maa, maja ja loomad sinul, Paju, on," lisas Vakkus. „Sina peaks nüüd ikka juba peremeestest koa aru saama... Sedaps! Või kas sinul hobusest kahju ei ole? Teadagi on."

Pajule ei olnud selge, mida mehed oma jutuga taotlesid, aga niipalju mõistis ta küll, et teda püüti nagu kuidagi enda poole kallutada, arusaamisele viia, et suurem õnnetus kui sakslaste tulek on temale kui talumehele rekvisitsioonid Punaarmee jaoks. Ta rippus muidugi oma kohakese ja loomade küljes, aga teadis ka väga hästi, et tema kui töörahva võimult maad saanud mehe saatus sõltub väga suurel määral sama töörahva võimu saatusest. Seda ei tahtnud ta aga peremeestele lausa välja ütelda. Ta pomises ainult:

„Ei usu mina, et meil sakslastelt midagi head oleks oodata..."

„Kes seda head nüüd!" viskas Heller käega. „Võõ-

ras vägi ja võim. Aga kui juhtub, et tuleb sisse, peame mõistma ja leppima... Ega nemad meie vastu sõdi. Nemad venelastega. Ja mis head meil neist venelastestki...? Vaata, et kui pikemaks jäävad, antakse meile kõikidele veel priisõit loomavagunis!"

Selletaolisi jutte oli Paju varemgi vanade peremeeste ringidest kuulnud. Nende juttudega püüti kehvemat rahvast hirmutada, püüti äratada rahvuslikku vaenu ja viha. Kikas oli Pajule juba selgitanud nende juttude tagamõtte. Kuid praegu peremeestega ühes vankris istudes, nende lahkust kasutades ei jätkunud Pajul karakterit neile vastata teravalt ja löövalt. Ta kohmas ainult vihjamisi:

„Ilma venelasteta, ilma Punaarmeeta ei teeks meie sakslaste vastu midagi..."

„Selge see!" kiitis Heller järele. „Aga teiselt poolt: kas väikerahval ongi nii väga vaja end suurte rahvaste kisklusesse segada? Kas ei talitanud Belgia, Holland ja Taani üsna targasti, et andsid sakslasele alla? Nende linnad on terved ja mehed elus... Eks ole, parem oma väike elu kui võõras suur surm?"

Elu vastu ei olnud Ants Pajul midagi ütelda, oma vastu ka mitte. Aga fašistidele alistumist heaks kiita — seda ta südametunnistus ei suutnud. Oma südames vihkas ta sääraseid alistumisejutte ja nende rääkijaid, tundis, et iga jalatäie maa eest peab fašistlike sissetungijate vastu võitlema. Ainult ta oli küllalt arg, nagu talle praegu siin jälle selgus, et ise võitlema minna. Ta läitis suitsu ja venitas vastuseks:

„Oma on muidugi oma, eelkõige elu. Aga selles sõjas on vist küll nõnda, et üksi enese peale lootes ei tule keegi vaenlasega toime... Vaenlane on väga tugev..."

„Mehe jutt!" kiitis Heller. „Eks ma ütelnud kohe, et Paju saab aru, et Paju Antsuga võib rääkida!"

„Näh, näh," mügises Vakkus. „Seda ütlesin mina ja sellepärast mina talle oma maa koa andsin. Pajust saab mees, saab kord peremees. Mõtlesin juba aasta varem talle oma sööti rendile pakkuda. Temal on hakkamist..."

Ja siis pöördusid nad mõlemad üle õla tahapoole, püüdes võistu Pajule selgeks teha, kui palju temal kui

algajal põllumehel on vaja naabrite abi ning head suhtumist, kui palju tähendab temale hea läbisaamine vanemate peremeestega, külaga, ja kuidas need võivad teda ühes või teises asjas aidata, sest nii hakkajaid mehi, nagu Ants, ei ole palju ja neist osatakse külakohas lugu pidada. Ainult et Ants olgu ise mõistlik ja ärgu kedagi puutugu, küll seda meeles peetakse...

Ants arvas, et tema kellelegi liiga teinud ei ole ega kavatse ka teha. Tal oma asjadega hoolt ja muret maailm.

„Selge, näh," kiitis Vakkus. „Seda sa teed õieti, Paju. Muidu, mine tea, mis veel edaspidi... Ajad on kirjud ja lähevad järjest kirjumaks..."

Ning ta rääkis laiaks puhudes verise loo sellest, kuidas Vängla kandis metsast tulnud mehed ühe purupunase tegelase koos naisega ta oma maja seina külge naelutanud. Ei olevat tark kellelgi praegu oma nina poliitikasse pista, sest kättemaks, kättemaks võivat olla hirmus...

„Tõmmatakse maha ja valmis! Koer ka ei haugu," kinnitas Heller.

„Ja mõtle, Paju, sul on pojad... Missugused toredad poisid! Ja naine, sedaps... Saad isegi aru... Nemad, sinu oma pere, ei anna sulle eladeski andeks, näh, kui sa nüüd neid hoida ja kaitsta ei oska, nagu mees peret peab kaitsma..."

„Jah, sakslased ei kinkivat: juudid ja päris punased tehtavat sealpool ilma pikemata külmaks," lisas Heller kuidagi viltu kõrvale vahtides ja silmavalgeid läigitades.

Nad peatusid parajasti metsa vahel. Ning nagu kinnituseks selle kohta, et vaenlane kiiresti läheneb, kuulsid kõik korraga kauget kahurimürinat. See kõmises salapäraselt kuskilt lõuna poolt, mõjudes keset suveõhtu vaikust erutavalt ja pahaennustavalt.

„Näh, paistab, et rahva jutud ei peta," noogutas Vakkus teravalt kuulatades.

„Ei peta, ei peta!" kordas Heller. „Kurat, nad pole kaugemal kui kolm-nelikümmend kilomeetrit!" tagus mees endale kätega vastu rasvaseid reisi. „Aga kui väed on kolm-nelikümmend, siis eelsalgad — eelsalgad on

siinsamas! Mõistad, Kustas, siinsamas . . . Võib-olla vaatavad praegu metsast, kuidas meie sõidame . . .!"

„Sedaps, tjaa, võib-olla küll . . . Nõõh!" hüüatas Vakkus justkui segadusse sattudes.

Hobune hakkas taas sörkima ja kauge kahurimürin sumbus rattalõginasse.

Ants Paju ei lausunud sõnagi. Ainult ta vajus vankripäral endisest veel rohkem kössi ja ta silmad jooksid veidi pelglikult mööda metsaserva, nagu oleks ta kartnud, et iga hetk võib mõni sakslane sealt teele hüpata, tule avada või kes teab mis teha. Naabrid olid oma juttudega ta närvid päris püsti ajanud. Ning kauge kahurimürin, mis nüüd aeg-ajalt kõrvu lõi isegi läbi rattalõgina, hakkas teda otse masendama.

Selles masendusmeeleolus läks Ants koju ning selles elas ta rea põnevaid ja ärevusrohkeid päevi. Oli aegu, mil täitevkomiteegi vallamajast juba lahkus ja mil iga hetk oodati sakslaste sissemarssimist. Kuid jälle jäi Punaarmee seisukorra peremeheks — sakslased sunniti taanduma. Elu läks edasi.

Ning Ants Paju heitles edasi oma südame ja südametunnistusega. Südametunnistus noomis teda päevast päeva, et miks jätab ta tegemata selle, mida peab õigeks teha. Süda aga kramples ja tõmbles hirmu võrkudes. Poliitika oli üldiselt Pajule elus kõige võõramaks jäänud asi. Praegu, sõja ajal, osutus aga kõik, iga viimane kui liigutus poliitikaks. Täpselt nõnda, nagu oli rääkinud Kikas. Sõda ja hävituspataljon, maa- ja majapidamine, peremehed ja uusmaasaajad — kõik tundus Paju silmade ees ootamatult kujunevat justkui mingiks kahest poolest kokkupandavaks poliitikakeraks, mis vahetpidamata aina keerles, pealegi kohutava kiirusega, nii et Pajul kuidagi võimalust ei jäänud seda peatada, lähemalt vaadelda, süveneda või uurida, et oma otsus langetada targalt ja täpselt, meistrimehe kaalukusega, nagu ta oli harjunud töö juures otsuseid langetama. Siin tuli kuidagi rutuga, nagu pea ees, võõrasse vette hüpata, ja — seda Ants Paju ei suutnud. Ta jäi passiivseks, kõrvaltvaatajaks just siis, kui arutamise asemel kõige enam vaja oleks olnud tegutseda.

Nii läks mööda hävituspataljonide moodustamise aeg,

möödusid ka esimesed mobilisatsioonid. Nooremad ja keskealised mehed olid külast nüüd peaaegu kadunud. Naised ja vanemad mehed käisid tankitõrjekraave ja kuulipilduja pesaauke kaevamas.

Aeg-ajalt käis Pajugi koos vallarahvaga lähikonnas suure maantee ääres neid kindlustustöid tegemas. Ja siis, nähes seda innukalt tööd rühmavat inimhulka, nähes jõudu, mis mõne päevaga muutis maastiku kaitsevajadustele vastavaks, nähes lõpmatult liikvelolevaid sõjaväe-üksusi, tundus Pajule, et vaenlane siit kunagi edasi ei pääse, et ta just-siin-samas peatatakse, purustatakse. Ent samas, kui jälle saabusid teated sakslaste uutest võitudest, lõi Paju kindlus kõikuma. Ja tal oli kahju, et ta polnud järgnenud esimesele kutsele astuda hävituspataljoni, polnud asunud võitlejate ridadesse.

Ühel päeval, kui nad kõrvuti Löns-Alma ja Polmeti isaga kaevasid laia, põhja poolt järsu seinaga tankitõrjekraavi, ütles vana kraavitööline Alma, et nii laiast ja sügavast kraavist, nagu see, võiks kord, kui sõda läbi on, saada hea veekogumise kraav.

„Kus meist kellegi kondid siis!" lõi Ants Paju käega. Vist paistis sellest Paju käegalöömisest enam kui selgesti tema masendus, otsustamatus ja peataolek, sest isa Polmet surus labida savisesse maasse, köhatas ja ütles siis Pajule väga tõsiselt otsa vaadates:

„Sina, Paju, oled noor mees, elu alles ees, kas sinul kõlbab nii meelt heita? Sina, vaata, tõmba püss kätte ja mine väkke..."

„Jah. Kui naisi võetaks, mina küll ei ootaks... Peremehed näitavad padrikutest hambaid nagu hundikutsikad. Mis meie siis ootame?"

Selgus, et Alma juurde oli tema äraolekul sisse murtud. Kõik, mis vähegi söödav, kaasa viidud, muu majakraaminatuke aga metsikult puruks pekstud. Kes muu võis säärase teoga hakkama saada kui need töötava rahva vaenlased, kes end metsas varjasid.

„Näed siis," noogutas kinnitavalt Polmet. „Röövlitele tuleb lihtsalt anda röövli palk."

Paju vaatas nagu imestavalt Almat, kellesse vaenlane oli juba otseselt puutunud, aga kes sugugi ei olnud sellest oma teovõimet ega reipust kaotanud. Ta vaatas

ka Polmeti isa, seda alati rahulikku ja õiglast meest, kelle silmadest välkus viha. Ning ütles siis oma häbitunnet tagasi surudes:

„Jah. Kui nad juba nõnda, siis tuleb tõesti ka nendega hakata hoopis teist keelt kõnelema...”

Kas Pajust omal algatusel selle teise keele kõnelema hakkajat oleks saanud — kes teab. Kuid selle meeleolu ajel, parajasti siis kui Paju viimaseid heinu kokku pani, jõudis kätte päev, mil külavolinik tuli mobilisatsioonikäsuga. Jutte sellest käsust oli juba liikunud, aga kui viimaks saabus ametlik paber, mõjus see Ants Pajule nagu kergendus. Ta viskas reha saoharjale ja tõttas kohe koju. Kuidas ka olid armsad oma lapsed, naine, tööd ning põllud, aga — nüüd tuli minna. Ka üksik vanapoiss, külavolinik Kits lubas jätta oma majapidamise võõraste hooleks ja siirduda linna mobilisatsioonipunkti. Pisut nukralt vaatas Paju oma kevadel istutatud marjapõõsaid, nagu hüvasti jättes käis mööda juba küpseks tõmbuva rukkipõllu äärt. Jah, tuli jätta see rukiski. Tuli jätta kõik ja minna, nagu olid läinud juba ammu enne teda paljud teised mehed. Sõda kutsus ja käskis!

„Kas siis enam mingit pääsu ei ole?” halas naine Mari mehe asju nutuste silmadega kokku korjates. „Räägivad külas, et mõned mehed ei minevat, et jäävat ootama või kuidas... Kas siis sinagi ei või pisut viivitada? Ehk läheb see sõda meist kuidagi mööda?”

„Ei!” ütles Ants. „See sõda ei lähe enam kellestki mööda. See sõda otsustab meie eneste saatuse. See on meie sõda... Ma tean, nood mehed, kes välja ei lähe, ootavad sakslastes päästjat. Minul ei ole sealt midagi oodata... Minu kord on nüüd käes, ja mina lähen. Leppisime juba Kitsega kokku, et kõmbime jalgsi jaama. Tulgu, mis tuleb. Mina ei jää enam maha...”

Seekord ütlesid ta tunded talle täpselt seda, mis ta naisele kõneles. Kõigi nende masendusmeeleolude ja kõhkluste peale, mis teda olid piinanud sellest päevast peale, kui ta Vakkuse vankris hobust viimast tagasi tuli, oli otsene käsk täna ta justkui üles raputanud. Lehtede teated fašistide metsikuste kohta okupeeritud naabermaakondades, Alma elamu rüüstamine, kaudsed ähvardused ainult kinnitasid ta veendumust, et temasugusel

ausmaasaajal pole neilt oodata midagi head. Palju enam, Vakkuse-taoline kahekeelne võis talle kergesti pealekaebajakski saada. Ja siis oleks otsus ette teada. Ta pidi selles sõjas oma rindejoone valima, ja — ta loomulikuks teeks oli minna töörahvaga, rääkigu või hirmutagu peremehed kuidas tahes. Lasknud end mõjutada nende kiitustest ja hoiatustest, nägi ta nüüd tagantjärele päris selgesti, et oli talitanud rumalasti. Seepärast lippas ta ise rutuga enne minekut aedniku juurde ja hüüdis kohe:

„Ole siis sina, Kikas, minu naisele ka toeks, kui vaja ... Mina lähen ära."

„Nii?" vaatas Kikas teda üle traatraamis prillide. „Siin sa ei tahtnud midagi ... Pataljoni ei läinud ... Aga nüüd said siiski aru?"

„Tead, käsk. Lihtsalt täida ja — kõik. Palju kergem ..."

Kikas jäi mõtlema. Jah, võib-olla oleks juba varem tulnud Paju lihtsalt käskida. Inimesel, kes ei ole eneses veel päris kindel, on siis palju kergem, enesega vähem vaeva. Ta ei lausunud aga sellest Pajule sõnagi. Ainult noogutas ja ütles mõtlikult:

„Jah, ära muretse. Küllap ma niikaua ikka, kui mind siin on ..."

„Kavatsed evakueeruda või?"

„Mina? Õieti ütelda, ise ma oleksin ehk juba läinudki ... Aga võib olla, et tuleb jääda ... See ei olene minust, mõistad. Mõni inimene peab ka siia jääma ... Tulgu, mis tuleb ..."

„Kui jääd, vaata nende Vakkuste ja Hellerite näppudele ... Nende jutud siin ..."

Vana töömees muigas virilalt:

„On juba teada. Käsutasime nad kui mobilisatsiooni-east väljas mehed kaitsetöödele ... Aga käsuviija ei leidnud mehi ... Näib, et on ära Toomiste Miku võsapolku lipsanud ... Neid on siinkandiski juba liikumas nähtud, neid põõsast laskjaid ... Ja ega ei maksa kahelda selles, et mõnel endisel kaitseliitlasel nendega sidemeid on ... Paistab, et meil võib nendega siin veel kibedat tööd tulla ..."

„Kuradid, ei karda ka relva tõsta siin Punaarmee seljataga?"

„Mis nad seesugusest mehest nagu sina, kes tänaseni nende ees värises, peaksid kartma? Niisugused mehed on neile õhk... Säärased lüüakse lõugadega reast välja..."

„Jaah!" kähistas Paju. „Siis tuleb nendega viimati ehk juba täna, teel...?"

„Kõike võib juhtuda... Nad on mobiliseeruvaid mehi mõnel pool lasknud. Ka tapnud, kui need pole koju tagasi jooksnud... Nende siht on praegu meie mobilisatsioone takistada. Kindel!"

Ahaa! Nüüd oli Pajule lõplikult selge, keda ametlikes teadetes bandiitide nime all mõeldi ja miks neid nõnda nimetati: kõik need Toomiste, Helleri ja Vakkuse taolised — need ei kujutanud enesest ju muud kui oma maavalduste tagasihaaramise huvides tegutsevaid vastaseid, kes üle rindejoone vaenlase poole piilusid. Ja neist oli ta lasknud end mõjutada, ära hirmutada! See tundus talle praegu nii rumalana, et ajas otse sülitama. Ja nagu selleks, et oma sõgedust kuidagi parandada, hüüatas ta lahkudes Kikkale:

„Ole sina, vana naaber, siin terane ja karm... Küll mina juba seal, kui püss käes! Selle ussiseemne sõtkume pihuks ja põrmuks!"

Kodus haaras ta naisel ümber piha, kallistas oma poisse, tõmbas koti selga ja läks. Korraga oli tal minekuga nii kiire, et ta isegi taha ei vaadanud, ühtegi hüvastijätvat pilku oma põldudele ja aiale ei visanud. Teda ajas tagant nüüd juba lausa viha. Viha nende vastu, kes silmakirjaks ähkisid ja ohkisid, kurtsid ja kaeblesid, tegelikult aga rahva hulka alistumismeeleolusid külvasid või koguni, relv käes, vaenlase poole üle läksid. Nendega ei olnud teist teha kui võidelda ja nad võita.

Teekäänakul põliste paplite vahel sattus ta vastamisi vana Polmetiga, haaras Polmeti krobelise käe oma pihkudesse ja kordas üksisõnu:

„Suur tänu sulle, Polmeti isa... Kõige eest... Ja eks sa siis aita ka minu peret, kui neil häda käes on..."

„Kuule nüüd!" tõrjus teda Polmet. „Oleme ju kõik inimesed, mis tema..."

Sellest vana mehe tõsisest suhtumisest läks Pajul järsku süda palju kergemaks. Polmeti suu kaudu justkui

kinnitasid talle kõik kehvikud, et ega Marit ja lapsi hätta ei jäeta, kuigi Paju enesega... Ning ta astus reipalt ja kindlalt sõjateele.

4

Kuid asjade käik kujunes siiski teisiti — Ants Pajust ei saanud võitlejat, ei saanud kättemaksjat neile, keda ta enne mobilisatsioonipunkti minekut oli hukka mõistnud, tõotanud hävitada nagu ussisugu.

Ühel septembrikuu esimese nädala varahommikul astusid mööda kitsast teed Kivipere küla poole kaks meest seljakottidega turjal. Need olid üsna isevärki mehed. Nad kandsid küll seljakotte nagu tol suvel tavaliselt mehed, kes siirdusid mobilisatsioonipunkti, aga nende seljakotid olid peaaegu tühjad, nende riided olid kortsus ja krimpsus nagu on märg riie, mis kuivab magaja seljas; kes neid lähemalt sai silmitseda, see pidi märkama, et riietel leidus kõrvetuselaikegi, et need olid kohati lõhki kärisenud ja kõrbenud kohtadelt rebenenud. Kõrvetusejälgi võis leida ka meeste kätelt ja nägudelt. Ning mis kõige kummalisem: mõlema juustes oli märgata halli, kuigi meestest kumbki polnud üle neljakümne viie aasta vana.

Need olid Ants Paju ja Juhan Kits, kes oma sõjateekonnalt koju tagasi pöördusid...

Tõsi, nad ei tulnud võitjatena, nagu vähemalt oli kavatsenud tulla Paju. Sest saksa fašistlik okupant valitses maad ja välihallides mundrites, võõrast keelt vadistavaid sõjaväelasi võis kohata paljudel teeharudel. Seepärast tulidki nad löödutena, norgus päi, hoidudes teineteise ligi ja otsides teid ning rajakesi, mis viiksid kaugelt mööda suurematest keskustest, viiksid nad ülearustele silmadele märkamatult otse koju, — saagu edasi siis, mis saab. Seepärast nad vaikisid peaaegu kogu tee.

Seljataha jäetud teekond oli neil aga üsna pikk ja keeruline. Nad olid Tallinnas mobiliseeritud ja saadetud laevaga teele Leningradi poole. Merel oli aga vaenlase lennuk laevale pommi visanud. Laev oli põlema läinud

ja karile jooksnud. Seal siis saidki nad mõlemad tulehaavu ja hüppasid laevast merre, kust nad kohalike kalurite poolt toodi paatidega Prangli saarele. Mõnepäevase peatumise järel saarel olid nad juba sakslaste poolt käsutatud Neeme randa. Seal sorteerisid mobiliseerituid mingid kahte keelt kõnelevad tegelased: töölistest ja linnarahvast, kelles haisteti klassiteadvust, saadeti paljud laagritesse, maameestele aga, kelle kohta puudusid otsesed pealekaebused, anti käsk minna oma kodukohta, et seal kohalikud okupatsioonivõimud koos eestlastest käsikutega nende üle võiksid otsustada ja kohut mõista. Kuna ei Kitsel ega ka Pajul mingit kuulsust okupantidevastaste võitlejatena ei olnud, võeti neidki lihtsate käsule järgnejatena ning lasti nemadki tulema peale seda, kui sakslasest kontrolör oli kergendanud nende seljakotte niihästi toidupoolise kui ka riidevaru suhtes. Ja nõnda nad siis nüüd teel olidki: räpastena, löödutena, mornidena, mures oma tuleviku pärast.

Kodu, hea küll — aga mis saab edasi?

Kodu tõmbas neid mõlemat, nagu ta lihtsat maainimest ikka tõmbab, kes millegi tõttu järsult ära on kistud oma töö ja toimingute juurest. Kuid õige usaldus kodu suhtes puudus tol teekonnal neil mõlemal. Nad olid juba rannas ja teel mõndagi kuulnud sakslastega koos tagasipöördunud endiste vallaisade ja metsa jooksnud suurtalunike toorustest külavolinike, uusmaasaajate ning muu töörahva arvel. Kas neidki ei võida kinni panna või koguni maha lasta? Või kui jäetaksegi võimalus elada ja tööd teha — mis tundega sa teed tööd vaenlase heaks? Nii arutasid nad omavahel. Või kas jäetakse maagi kätte, et oma tööd jätkata?

Viimane küsimus piinas eriti Ants Paju. Ning seepärast ei osanud ta, kui ulatus esimeselt künkaharjalt pilku heitma kodukohale ja märkas, et rukis oli hakkis, ütelda muud kui: „Näe, Mari on rukki ära lõiganud."

Mari omakorda oli selle rukkilapikese pärast ära muretsenud juba mitugi muret. Palavas augustipäikeses valmis vili järsku. Mõni päev pärast Antsu „sõttaminekut" märkas Mari, et rukis on varisemisohus. Ta võttis vikati ja läks põllule, et tulevast leiba päästa. Olgugi

et sõda ja kõik, aga laste suud küsivad süüa... Need, kes juba küsivad, ja see, kes varsti küsima hakkab... Ning Mari tundis end peale mehe äraminekut kahekordset vastutust kandvat laste eest... Kuid mõne vihu sidumise järel selgus talle põllul kohe, et oma raseduse tõttu ta üksipäini tööga toime ei tule. Poeg Kalle aga oli veel väeti niitma. Nõnda oli ta siis, süda leiva pärast muret täis, saatnud Kalle vana Polmetit appi kutsuma. Kuid Polmet oli vastusõna saatnud, et Mari oodaku, et ega tema vili üksi — varisevad ka teiste viljad, et parem rabisegu rukkiterad, kui pannakse lõikajate pihta võsast rabisema kuulitinad...

Siis oli Marit haaranud veel suurem mure. Esmakordselt oli ta tõsiselt taipama hakanud, mis õieti on sündinud ja mis sünnib rahvaga nõukogude võimu kokkuvarisemise järel kohapeal.

Tõepoolest, vahepäevil pärast Nõukogude vägede taandumist ja enne saksa okupatsioonivõimude tekkimist vallamajja olid külad nagu surnud. Inimesed ei hoolinud ei viljast ega loomadest. Vili põllul kõrbes ning varises, loomad uitasid omapäi lepikuis — keegi justkui ei paindunud kätt kuhugi külge panema. Kehvikud ja uusmaasaajad hoidusid kõrvale, kartes pealetulevat vaenlast. Võssa ja peitu pugenud suurtalunikel, kes nüüd jälle nähtavale ilmusid, ei olnud tööks lihtsalt mahti: nad pidasid võidupidusid ja käisid salkades, püssid seljas, valged lindid varrukail, ühest kehviku elamust teise, et puistata mobiliseeritute perekondi või terroriseerida mahajäänuid. Nii oli Polmetit ähvardatud kohapeal maha lasta, kui ta poega, kommunistlikku noort, kodus varjab, olid ära viidud Löns-Alma, Orava eit — Kolla ema, ja käidud Paju Mari elamistki „vaatamas", et kas seal ei leidu midagi kahtlast. Kõiki neid omavolitsemisi teostas paks Heller oma kasupoja ja paari perepojast koolipoisi saatel ning juhtivat öeldi neid keegi eestlasest leitnant, kes tulnud metsast koos Toomistega. Mari nägi, kuidas koolimajas needsamad lindikandjad poisikesed töörahva juhtide pildid puruks peksid, kuidas loosungid maha kisti ja punane lipp tulle visati. Ta nägi mõnda muudki ja mõistis, et on saabunud rasked katsumise ning kannatuse ajad... Muret ei teinud nüüd enam

rukis — kogu edasine elu paistis üheainsa musta murepilvena.

Seepärast ei suutnud Mari isegi mitte jäägitut rõõmu tunda, kui ta tol hommikul meest nägi väravast sisse astuvat. Ta ainult vajus raskelt mehe õlale ja nuuksatas meeleliigutusest. Aga sellestki sai ta varsti jagu ning teatas Pajule nagu eneselt kandamit puistates:

„Vakkus, näe, lasi rukki kokku panna, kui kuulis, et oled mobilisatsiooniga ära läinud... Ei ole mulle sõnagi lausunud..."

„Arvab, et mis üksikut naist viga röövida!" turtsatas Paju nii vihaseks, et naise pakutud einestki loobus.

„Ära sa nüüd nõnda enam räägi... Külas puhuvad praegu hoopis teised tuuled... Kui tahad alles jääda, suru pea maha ja kummarda alandlikult."

„Kurat!" vandus Paju, isegi teadmata, kas lennukit, mis viskas laevale pommi, laeva, mis karile jooksis, paati, mis ta veest üles korjas, või koguni iseennast, et ta polnud varem osanud kindlat seisukohta võtta.

„Antsukene!" haaras naine tal ümber kaela. „Näe, kuidas su juustesse selle paari nädalaga halli on tulnud... Antsukene, ole nüüd, kallis mees, mõistlik, mõtle meie peale... Sa näed ju, missuguses seisukorras mina olen... Ja mis saab siis lastest? See on otsekui saatuse arm, et sa tagasi said ja jälle kodus oled... Palun sind, ära ütle nende kohta kusagil midagi! Tehku, mis teevad... Ole pai, Antsukene! Näe, Kikas viidi ära, Alma on kinni ja Kolla ema, vanainimene, on ka vangi viidud..."

„Kes viis? Mispärast?" turtsus Ants.

„Ei tea, olevat öeldud: punane — valmis! Kõik punased pandavat nüüd kinni või lastavat maha... Issand, Kikas oli päris haigevoodist välja kistud... Ole nüüd mõistlik, Antsukene!"

Ants Paju uratas midagi naisele vastuseks, vabastas enese ta kätest ja läks välja. Ta ei suutnud naise anumisi taluda. Parem haarata mõni riist pihku ja hakata tööle.

Ta katsus teha ühte ja teist, aga käed justkui ei pidanud tööriistu kinni: ikka ja ikka pidi ta käed ripakile laskma ja ootavaid pilke heitma küll maantee, küll üle

väljade asunduse poole. Alles kolmandal-neljandal päeval jõudis ta niikaugele, et kutsus Kalle appi ja asus saos juba ammu luitunud heinu käsikaarikuga lakka vedama. Nad olid viienda sao kallal ja Paju tõstis parajasti heinu kaarikusse, kui lepikust ootamatult ilmus nende juurde Vakkus. Tal olid säärikud jalas, puhtamad riided seljas, tume kaabu peas ja parema käe pöial pistetud kergelt vestitasku, nõnda et kuuehõlm edevalt tuules lehvis, kuna pahem käsi oli sügavalt, varrukasuudmeni püksitasku surutud.

„Näh, näh, jõudu, Paju!" hõikas ta juba eemalt, justkui veeretades end lähemale. „Kah elu ja tervisega kodus tagasi? Ega kedagi, ega kedagi," naeris ta laialt, kuid mitte sõbralikult.

„Jah, ega kedagi jah," pani Paju heinasületäie vankrisse. Et Vakkus talle kätt ei pakkunud, jättis temagi selle tegemata, seisatades niisama oma heinasao kõrval.

„Näh, no kus võsas sina siis end ka varjasid? Või mis sul viga, riigimets otse toa taga..." naeris Vakkus endiselt.

Paju oleks vägagi tahtnud ütelda, et ei ole ta nende mestist, kes mobilisatsiooni eest võssa varju pugesid ja nüüd laiade meestena ringi käivad, aga talle meenus naise tõsine hoiatus ja ta ütles ainult:

„Minu sõda oli lühike jah... Üks pomm, ja — läbi!"

„Tõsijutt või? Kits olla reakinud, näh, aga mina seda ei usu. Kas siis sakslane nii halvasti laseb? Luiskate, põrgulised, sedaps..."

Pajul puudus täielikult tahtmine Vakkusele kõike jutustama hakata. Ta ainult rehmas käega ja haaras uue sületäie heinu saost. Vakkuski ei paistnud just selleks tulnud olevat, et kuulata Paju sõjaseiklusi. Tammunud pisut ühelt jalalt teisele, küsis ta endisest hoopis erineval toonil:

„Kuhu sina, Paju, sedaps, need heinad mõtled vedada?"

„Kuhu? Koju, lakka..."

Vakkus luges sõrmega torkides allesolevad saod ja äraviidud saadude asemed üle. Siis ütles tõsiselt Pajule otsa vaadates:

„Need on minu heinad."

Paju käed lasksid järjekordse sületäie lahti:
„Kuidas sinu? Mina ju tegin ja panin nad saadu."
„Näh, tegid! Tegid, siis tegid, aga heinad on minu. Vakkuse maa ja — Vakkuse heinad. Vakkuse põld ja Vakkuse vili. Kuidas siis teisiti?"
Paju tundis oma kukalt tuliseks tõmbuvat. Ta laskis käed rippu, vahtis suuril silmil Vakkuse habetunud näkku, siis tegi imeliku, nagu hüppega sammu ette ja karjatas korraga:
„Lurjus! Sa tahad siis..."
See sügavast vihast hõõguv karjatus oli nii jõuline, et suurt kasvu, kehakas Vakkus väheldase Paju ees paar sammu taganes, Kalle aga sedavõrd ehmus, et haaras isa küünarnukist kinni ja kisas:
„Isa! Isa!"
Kui see hirmunud lapse kiljatus poleks Ants Paju õigel hetkel mõistusele toonud, siis ei tea, mis seal heinamaasiilul oleks juhtunud või missugused tagajärjed juhtumil oleksid võinud olla. Paju vabises üleni. Ta vabastas enese Kalle käest, tuikus siis koormakese juurde ja hakkas sellest väikeste käetäite kaupa heinu tagasi saadu pilduma. Ta nägu oli halliks läinud ja silmad järsku nagu kustunud.
„Näh, näh, hull, mis sa nüüd teed?" tatsas Vakkus uuesti ligemale. „Vii see koju. Ja need viis saadu võid veel viia. Teised kümme jäävad minule. Niisugune on kord ja seadus, juba vanast ajast... Pooled tegijale, pooled peremehele..."
Paju ei kuulnud midagi ta jutust. Ta aina ladus mehaaniliselt heinu kaarikult tagasi saadu.
„Näh, kuule n'd, mees! Vakkus tahab Pajuga reakida!" puudutas too teda õlast. „Saada poiss ära, reagime nagu mees mehega."
Nüüd korraga märkas Paju, et Vakkuse hääles ei olnud erilist õelust. Ainult üleolevat peremehetsemist. Ta näitas Kallele käega.
„Aga, isa?" julges poiss pomiseda. Siis tõmbus ta isa uue viipe peale pisut kühmu ning kätega pisaraid varjates jooksis lepiku poole. Kuid ta ei läinud siiski koju. Surudes end vastu kraavikallast, jäi ta lepiku äärde lamama ja jälgis sealt pärast esimese haledusehoo möö-

dumist hoolikalt, mis meeste vahel sünnib. Mis ta just tegema oleks pidanud, kui midagi juhtub, seda ei teadnud ta kindlasti isegi, aga ta tundis, et tema lähedalolek on kuidagi õige ja vajalik.

„Sedaps, Paju," alustas Vakkus sao najale toetudes oma juttu. „Kas sina tead, et sinusuguseid mehi mõnel pool praegu maha lastakse ja üles puuakse? Mul tarvitseb ainult... Tarvitseb ainult näpuga näidata ja — sedaps," laskis ta paremat kätt vestitaskust välja võttes sõrmedega plõksu.

„Noh, ja siis?"

„Siis? Näh, siis ei ole Paju lastel enam isa ja naisel meest..."

„Noh, ja siis? Isata on teisigi praegu küllalt," vahtis Paju mornilt Vakkusele otse silma.

„Näh, on. Aga miks peaksid Paju lapsed isata jääma?"

„Vakkuse armust, Vakkuse peremehe armust võivad jääda!" puhkes Paju korraga närviliselt naerma. „Oled suur mees, nagu näha..." Ja nüüd esmakordselt oli tal tõsiselt kahju, et ta polnud Vakkust juba kevadel lipu mahakiskumise puhul kahtlusealusena üles andnud.

„Sedaps. Vakkus ei ole varejanuline, ei ole, näh... Vakkus võib koa Paju lastele nende isa alles jätta, mitte näpuga näidata, ainult kui Paju ise on mõistlik mees ja kõigest õieti aru saab..."

See kõlas nagu pinnakatsumine kokkuleppeks. Paju jäi kuulatama, ta närviline naerutõmblus suri huultele.

„Noh, hüva. Olen sinul pihus. Mis sa minust siis tahad?"

„Näh, kui rumalasti ta reagib!" hurjutas Vakkus. „Tule istu siia minu kõrvale heintele ja kuula, mis ma sulle reagin!"

Paju toetus heintele ja hakkas suitsu keerama. Vakkus aga torkis saapaninaga heinakontsu ja arutas:

„Sakslaste seadused on niisugused, et punaste poolt äravõetud maad lähevad omanikkudele tagasi, koos saakide ja kõigega... Kas Vakkus saab seaduste vastu? Näh, ei saa. Ja ei või kah. Juba teiste peremeeste pärast. Ohjad on jälle peremeeste käes. Sedaps. Sul on õigus, et mina ise sulle oma maad pakkusin. Õigus, jah. Näh,

siis oli koa sihuke seadus, punaste seadus. Kas Vakkus selle vastu sai? Ei saanud. Sedaps. Kus sa seaduse ja võimu vastu saad... Reakisin kord, Paju, et oleksin andnud oma söödi sulle rendile... Näh, ma ei tohtinud siis anda. Sedaps. Punaste seadus keelas. Sakslaste seadus ei keela. Rendi või anna pooleterale või tee mis tahad oma maaga... Näh, ja nüüd küsib Vakkus: tahad sa, Paju, minu maatüki rentnikuks hakata? Ei olegi nii hirmus see Vakkus, äh? Vakkus pakub head kaupa, mis?"

Paju vedas isukalt suitsu. Ta oli nüüd peaaegu rahunenud ja jälgis teraselt Vakkuse keerutamist. Muidugi, see oli näru, kes oskas pärivoolu ujuda, kuid verejanuline ta nähtavasti ei olnud. Mees, kes sulle silmust kaela panema valmistub, ei tuleks sääraste juttudega. Või kui ta seda silmust sepitsebki, siis on see orjusesilmus. Talle meeldib rohkem higi kui veri, sest higi on kasulikum, higis on enam äri. Seepärast küsiski ta üsna rahulikult:

„Nõnda et tahad mind siis ennast orjama panna?"

„Näh, mis tema nüüd! Ennast orjama! Eks igaüks orja oma kõhu ja oma pere kõhu eest... Kas mina tööd ei tee ja vaeva ei näe?"

„See on hoopis iseasi."

„Näh juttu! Peremees või rentnik — paljuke seal vahet. Pealegi pääsed sa sel kombel igasugustest kimbutamistest. On sul neid vaja?"

„Kas sina neid... kimbutamisi saad ära hoida või tead, mis veel võib tulla," arvas Paju.

„Näh, kurat! Kui Vakkus annab sõna, siis on antud. See sõna koa maksab. Vana vallavanem on kohal tagasi. Tuttav mees. Omakaitse salgapealik siinsamas — Heller... Seda sa tunned isegi! Noh, kui Vakkus ütleb sinu eest oma sõna, mis sa siis veel kardad? Sedaps. Praegu loeb üks sõna väga palju. Ja kui meie ühte hoiame, kui ütleme, et tegime juba punaste ajal mullu sügisel salajase rendilepingu... Näh, mis nad siis teevad sulle või mulle? Ei kedagi. Sedaps. Suur punane sina koa siin just ei olnud, tilkusid moepärast punastega kaasa... Mõistliku jutuga mees... Läheb läbi!"

Paju kõrvu jõudes said need sõnad mingi võltsi, eba-

loomuliku kõla. Kõrgele sinetavasse taevasse, justnagu kuhugi teise maailma vaadates küsis ta Vakkuse poole pilku heitmata:

„Ei tea, miks Vakkuse peremees siis minuga ühte hoida peaks tahtma?"

„Näh, koa küsimust! Ei võtnud sina minu hinge välja punaste valitsuse ajal, mis ma sest sinu hingekesestki nüüd siis sakslastele pakun...? Meil on inimesi vaja. Iga mees on tähtis. Sedaps..."

„Ei tea misjaoks?"

„Sedaps, Paju!" läks Vakkus asjalikuks. „Sina ära praegu küsi. Kui hing sees, küll siis pärast näed isegi, kus vaja tuleb... Näh, maagi tahab harimist ja tööd... Ja sinul-mehel on natike seda pärisperemehe vurhvi juures koa... Küll sa ise ükskord aru saad...!"

Paju vaikis tükk aega. Ta ei uskunud ühtegi Vakkuse sõna ega saanud seepärast oma mõtetest jagu. Neid oli tekkinud pähe korraga terve pundar. Võta sa siis sealt õiget otsa kinni! Üks hargneb ühte-, teine teistpidi ja kõik on üsna-üsna tumedad. Kõik! Hambaid kokku pigistades mõtles ta sellele, kuidas Vakkus tema tänavuse töövaeva arvel laiutab, mingi õiguseta nõuab enesele pooled heinad ja küllap ka poole põllusaagist — kui mitte enam. See ei tahtnud kuidagi ta hinge mahtuda. Teiselt poolt aga justkui paitasid teda väljavaated sellele, et ülesharitud maatükk jääb endiselt tema kätte, et ta võib tööd teha ja edasi elada — võib-olla isegi kimbutamisteta sakslaste poolt, nagu kinnitas Vakkus. Võib oma kodukohta arendada ja pere eest hoolitseda, jah, kuigi pea põrmu langetamise hinnaga, hambaid kiristades... Aga mis jäi tal praeguses olukorras õieti muud üle? Kõrvalt vaadates oleks ta pidanud Vakkusele soodsa pakkumise eest isegi tänulik olema. Ning siit kohalt peale hakkaski teda järjest erutavamalt kiusama küsimus, mis põhjusel Vakkus säärase ettepanekuga välja tuli? Vakkuse leplik süda? Ei! Süda oli Vakkusel niisama saagiahne nagu Toomiste Mikul või Hellerilgi. Südamega ei olnud siin mingit tegu. Väljavaated majanduslikule kasule? Kas ainult need? Või peab selle ettepaneku taga peituma midagi veel olulisemat, mida Paju

praegu ei taipa? Sõnades pisut komistledes esitaski ta lõpuks Vakkusele sellesuunalise küsimuse.

„Näh, mis tema nüüd! Et kasu ja orjus ja kes teab mis... Elus tuleb kõike ette. Ja meie ei tea kunagi, mis veel võib tulla... Sedaps. Mullu sügisel oli nii, et Paju sai kasu Vakkuse arvel. Tänavu võib Paju arvel väikest kasu saada Vakkus... Mis siin salata! Aga kas mõne kasunatukese pärast praegu keegi inimese elust hoolib? Mitte põrmugi ei hooli! Näh, oli siin meil Kikas... Tark inimene, aga hädaohtlik... Viisid ära, panid kinni... Sedaps. Kui Toomiste sindki oleks kohe kätte saanud, istuksid koa juba... Aga nüüd on mõned asjad selgemaks läinud. Sakslane jääb sakslaseks, eesti asi on talle nichts und null... Istub vallamajas ja muudkui käsutab: Vieh, Butter, Eier... Muudkui anna saatanale... Loomi, võid ja mune — kõike!"

„Nõnda et saksa mootorid ei käi ka ilma eesti või ja munadeta?" muigas Paju Helleri-Vakkuse jutte meenutades tollest õhtust, kui nad tulid koos alevikust ja kui peremehed rõõmutuhinas kuulasid lähenevat kahurimürinat.

„Näh, mis seda! Võtma on mees igaüks. Aga meie omavalitsusest, eesti asjast — ära kohe räägigi... Kurdid kõrvad! Sedaps, kes teab, Paju, mis siin veel tuleb... Rahvas on kohe nii lõhki ja kaheks kärisenud, et hirmus vaadata, et süda valutab sees... Või mis ütleks sinu süda sees, Paju, kui sinu vanem poeg oleks olnud hävituspataljonis ja läinud punastega, noorem aga juba Tartus vabatahtlikult astunud sakslaste väkke? Mis peab ütlema eesti isa süda sees, kelle teine poeg sõdib teisel pool rindel oma isamaa nimel, ilma et neil kummalgi isamaad enam ammu oleks olevatki... Sest see maa on panditud võõra kapitali pangale. Seda maad nimetavad venelased kui tsaaririigi pärijad omaks ja sakslased kui ordurüütlite järeltulijad jälle omaks... Kus on siis eestlase isamaa? Kumb poegadest läks valeteed? Kumb valab verd õige asja eest? Ja kas on õigus isal, kes on jäänud nende kahe poja vahele, ise veel kolmandana haarata püssi, et omakorda valada verd, jälle oma eestlaste verd valada...? Äh? Kas sa näed, Paju, kui hirmus on see asi... Näh, vaat on rahvas.

on elu ja perekond! Nagu hakid üksteise kallal... Vennad, kõik vennad ühest rahvakännust, aga vastamisi... Kuidas Vakkus siis, sedaps? Vakkusel võib veel vaja tulla Paju abi... Sedaps. Muidugi, Paju, seda ei maksa reakida, seda minu vanema poja lugu... Rumal lugu rahva ees..."

„Peremeeste ja härraste ees, ütle parem!" viskas Ants Paju külmalt.

Teda ei puudutanud põrmugi Vakkuse halamine rahva ja eesti asjade pärast. Neid jutte oli ta oma eluajal küllalt kuulnud ning teadis, mis väärtus neil peremeeste suus oli. Härrad härradeks, orjad orjadeks — see oli nende eesti asi... Aga ta südamel hakkas kuidagi kergem ja parem. Kui see ettevaatlik ja kaval vanamees juba nõnda kõigega arvestab, siis pagan temaga! Ehk võibki tema lepingust nagu päästerõngast hädas kinni haarata? Ta tõusis püsti ja tammus ringi.

„Mis tingimusi sa siis pakud?" küsis ta järsku.

„Pooletera tingimusi. Sina, näh, tead ju, Paju, et minu majapidamisel jalgu all ei ole..."

„Ja tahad, et mina oma tööga sulle nüüd jalad alla ajan?"

„Näh, mine n'd! Vakkus ei ole nii rikas, et oma maad muidu välja anda... Sedaps, keegi ei anna... Miks siis Vakkus peaks andma?"

„Maa anti ju valitsuse poolt minule."

„Sinule? Sedaps," ajas Vakkuski enese püsti. „Palju sina selle maa eest siis maksid koa? Aga minul on praegu vekslid pankades. Ja vekslid loevad jälle. Neid tuleb maksta. Maa on ikka minu oma."

Paju ei tahtnud enam vaielda. Ta ütles, et võtab Vakkuse ettepaneku üldiselt vastu, et lähemalt räägivad siis edasi, kui on kodus ka naisega nõu pidanud ja kõik järele mõtelnud. Et peab vaatama, kuidas uuesti hobusekondi kätte saaks ja kuidas loomatoiduga, kui Vakkus poole tänavusest saagist juba endale kisub.

Seepeale teatas Vakkus lahkelt, et loomasööda osas võib ta Pajule vastu tulla: võib anda põhku ja heina, sest endalgi pole tal palju loomi. Pealegi võib Paju tuleval aastal tagasi maksta.

„Näh," sirutas ta käe ette. „Et lepime ära?"

„Olgu," andis Paju käe, aga tundis samas, et kogu see leping, leppimine ja tingimused — kõik oli kuidagi väär. Ta pidi selle vastu võtma — teist väljapääsu ei olnud —, aga see ei rahuldanud teda põrmugi. Isegi Vakkuse seletus, et vedagu siis heinu edasi, ei parandanud ta meeleolu. Alles kui ta Kallet järsku kraavist kerkivat nägi, puhkes ta naerma:

„Vaat kus mul ihukaitse! Oled aga vemmal, poiss!"

Kalle sinised silmad säratasid.

„Ma kartsin, et lähete kaklema," ütles ta tõsiselt isale otsa vaadates. Sellest vaatest märkas Paju esmakordselt, et Kalle pole enam päris laps, et ta vanem poeg on jõudnud ikka, kus poisiajusse hakkab sugenema esimene kübemeke mehemõistust. Ning see muutis ta tuju hoobilt teiseks. See nagu meenutas talle järsku, et peale Vakkuse, kelle poegadest ta alles nüüdsama oli kuulnud isa suust kaebeid, on tal eneselgi pojad, et need pojad kasvavad kord meesteks, et neistki saavad kord võitlejad, ja et tema, Ants Paju asi on niipalju kui võimalik hea seista selle eest, et tema pojad ei läheks vaenlastena üksteise vastu, ei käiks hirmsaid lahkteid, vaid et nad juba varakult teaksid, mille eest seista, mille kaitseks üksmeelselt relv kätte haarata, kui see on vajalik, oleksid kindlad oma tões ja õiguses... Oodanud, kuni Vakkus oli küllalt eemaldunud, ütles ta Kallele silma vaadates:

„Näed, poeg, praegu on nõnda, et meie peame seda vana jõmmi Vakkust orjama hakkama... Meie oleme nende käpa all... Aga tuleb teine aeg, tuleb see aeg, kus meie nende ülevõimu murrame... Kõikide nende ülevõimu, kes püüavad võõrast vaevast elada, kes töötegijat oma huvides suruvad ja kurnavad... meile ette laulavad, mis peab ja mida ei pea... Kõik need Vakkused, Hellerid ja teised nendetaolised... Kas minu silmad seda aega enam näevad või mitte, kes teab. Aga sina, Kalle, sina oled noor, ära sina seda unusta... See aeg tuleb! Pea meeles ja ole alati nendega, kes selle heaks võitlevad!"

„Pean, isa, pean!" tõotas Kalle sügav-tõsiselt, kuigi ei saanud isa jutust päris hästi aru.

Ants Paju tundis end sisemiselt nii puudutatuna, et ta

oleks meeleldi veel edasi rääkinud poegade ülesannetest isade alustatud töö jätkamisel. Kuid mis oli ta siis ise õieti alustanud või ära teinud? Õieti mitte tühjagi... Jõudnud oma mõttejärjega selle äratundmiseni, muutus talle kõik ebamääraseks. Raske oli pojale midagi õpetlikku ütelda isal, kes isegi alles elas võidu unistustest. Ta ohkas ja haaras kaariku aisapuud pihku.

Ning siis hakkasid nad oma koormaga minema. Isa tõmbas kaarikukest eest ja poeg lükkas tagant. Koormake kõikus ja hüples auklikul heinamaal, kuid liikus siiski pikkamööda, õige pikkamööda edasi sinnapoole, kust üle lepiku ergas vastu Ants Paju uus majake.

Ja lahke sügissuvine päike kallas kõik üle ühtlase sulava soojusega, niihästi koormavedajad kui ka selle, kes kõmpis mööda põlluserva eemale, käsi taas vestitaskus, suu ümber muhelev rahulolujoon. Sest võitja oli ju täna tema: maa, töö ja elu — teise inimese töö ja elu — kõik kuulusid täna temale.

Ja võib-olla just sellepärast, et täna jälle erilise selgusega välja paistis ühe inimese töö ning elu kuulumine teisele, turgatas Ants Pajule esmakordselt pähe terav mõte... jõukus on võim. Jõukam tallab kehvemat oma võimu õigusega. Jõukuse ja võimu aga annab maa... Seesama igal kevadel haljendama lööv ja sügisel koltuv maa, igavese elu ja jõukuse allikas, millest tükikese enesele haaramisest ta alles mullu sügisel nii lapselikult oli unistanud... Naeruväärne! Kas siis vaene inimene mõne lapikese maaga päästab enese jõukama võimu alt, teeb enese vabaks? Ikka jääb neid, kelle vabadused ja võim käivad teistest üle... Ainult linnud metsas on vabad, sest mets on kõikide lindude päralt... Maa? Maa aga üksikute tugevamate päralt. Kas tõesti ikka ja igavesti? Talle meenus järsku tumepunaste kaantega raamatuke ja vaidlus Kitsega kolhooside üle, ning ta muigas endamisi kibedalt:

„Jah, kolhoosid! Võib-olla tõesti saab nende abil maainimesed ühevääriseks, priiks ja vabaks teha, nõnda teha, et ei oleks enam jõukaid ja jõukusest sündivat ülekohut...?" Orava Kolla oli seal Kikka aia ääres kord naljatamisi visanud, et mis siis, Paju, hakkame peremeesteks, aga hakkame uutmoodi, sotsialistlikkudeks

peremeesteks... Jah! Paju ei teadnud praegu õieti, ei osanud enesele kujutleda, kuidas ollakse sotsialistlik peremees. Aga erakordse selgusega aimas ta, et ülekohtu ärakaotamiseks on tarvis hoopis teistmoodi peremehi ja teistsuguseid vahekordi. Kui nendeni viivad kolhoosid — siis olgu kolhoosid! Nii imelik kui see ka oli: ta ise püüdis veel oma üksiktalukese ja selle kaudu jalgade allasaamise poole, aga oma südames tundis juba, et õige tee on kuskil mujal.

KOLMAS OSA

KES ON PANDUD ORJAMA...

1

Ants Paju oli oma töömehe vaheldusrikkas elukäigus näinud väga mitmesuguseid peremeeste nägusid: küll hooplevalt-saagiahneid, küll vagatsevalt-hoolitsevaid, küll suuremeelseid ja ülbeid, küll imal-magusaid ja salakavalaid. Nende kõikide ühine joon seisis teeskluses. Mida halastamatumalt peremees palgateenijatega ümber käis, seda õilsalt-hoolitsevama näo ta enesele ette manas. Ants Paju oli sääraseid asju sagedasti näinud ja niisugust nägude väärtust ta tundis. Seepärast ei lasknud ta end ka hetkekski petta Vakkuse murelik-hoolitsevast ilmest, mis see enesele ette seadis seal heinasao ääres temaga juttu ajades, oma muresid arutades ja tulevikku plaanitsedes. Talle oli täitsa selge: selleks et peremees oma tingimusi peaks, tuleb tal tema heaks tööle hakata... Siis võib ka selle nägu jääda tema vastu endiselt teeseldud-lahkeks. Või mida's veel?

Kuid Ants Paju siiski eksis. Peremeeste näod, mida tema kui töömees oli harjunud nägema harilikel aegadel, elasid praegu, sõjaaja sündmuste keerises, hoopis isesugust elu. Peagi märkas Paju, et mitmed neist peremeestest, kes nõukogude korra ajal ringi olid käinud väga hädiste nägudega, pea krae vahel viltu vasemale, nagu oleks neil kaelakangestus, nüüd, saksa okupatsi-

ooni mesinädalatel, pead püsti ajasid, näost rõõmsaks läksid. Või kui hoidsidki pea viltu, siis hoopis paremale poole, maanteelt kõrgilt kõrvale, oma või võõraste põldude suunas vaadates, kui neile vastu juhtus tulema niisugune väike mees, teise mehe armust elav putukas, nagu Ants Paju. Milleks oli neil vaja näha Paju-taolist või mis huvi võis ta neile pakkuda? Teda ei saanud isegi oma talus enam tööle panna, sest Vakkus oli ta juba kõige pere ja varaga rakkesse pistnud. Seda mõistis Paju küllalt hästi. Ning sellest kujunes talle nagu omamoodi kaitsegi. Sest kes teab, mis peremehed temast siis oleksid heaks võtnud arvata, kui tal poleks olnud seda lepingut Vakkusega.

Peremehed, suurtalude peremehed, pärisperemehed — kõik need Hellerid, Toomisted, Lumisted ja mitmed muud, kes nõukogude korra ajal, eriti sõjasuvel, ringi uitasid nagu surmavarjud, kellel süda rikkis, kellel vähk maos, kellel reuma puusas või maks paistes, kõik need peremehed, kes tihti ka tõepoolest välja nägid nagu kõige põduramad ja sandimad inimesed külas — hakkasid nüüd okupantide tiiva all silmanähtavalt kiiresti paranema ja kosuma. Isegi need, kes enne sõjakära, kaitsetöödele mobiliseerimise ajal, olid alles vaevaga end voodist lävepakule vedanud, pikk habemekonts koltunud näos, silmad hallid ja suu ümber valuvõru, — isegi niisugused mehed kosusid kiiresti. Nende palged lõid jälle õhetama ning neile hakkasid taas kõhukesedki ette kasvama, nagu olid neil olnud aastatel enne Nõukogude Liidu baase meil ja talvesõda Soomes. Heller lõkendas näost jälle, nagu oleks tal naha all mänglemas piigaveri. Vakkuski käis ringi hoolitsetumalt ja puhtamalt. Tema näonahka habemetuusti all küll ei nähtud, aga ometi tundusid temagi põsesarnad kuidagi siledamad ja silmad ergemad kui vastmöödunud sõjasuvel. Kui mõni teravkeel juhtus poe juures, kus nüüd „paremad mehed" jälle aeg-ajalt koos käisid, talle ette viskama, et näe, sakslane ajab Vakkusegi siledaks, seletas Vakkus kohe elutargalt, nagu kohane inimesele, kes palju näinud ja kuulnud:

„Näh, sakslane-sitt seda siledust nüüd... Peaasi, et inimesel ei ole enam muret südames, mis närib teda

nagu uss ööd ja päevad! Võib jälle mehe täie rinnaga hingata. Ja eks see tee kidura-põduragi näost siledamaks, rinnast kumeramaks... Tohtrid ütlevad ju koa, et hea puhas õhk — see on enam veärt kui suur söömine ja muu sihuke... Sedaps!"

Muidugi, missuguse söömisega ühel või teisel perel tol ajal elada tuli, seda niisugustel peremeeste-vahelistel sõnelustel uurima ei mindud. Aga et seesama hea ja puhas õhk, mis Vakkuse siledaks ajas, Ants Pajule sugugi turgutavalt ei mõjunud, see oli silmaga nähtav. Võis märkida isegi vastupidist: sedasama õhku hingates, mis Vakkus, jäi Paju päev-päevalt kõhetumaks, läks näost kortsu ja justnagu käsnus, nii et ta üllatuseks eneselegi leidis ühel kevadisel pühapäeval oma habemekarvad põskedel hõbedaseks tõmbuvat. Leidis habet ajades ja jäi mõtiskledes peeglist oma nägu vahtima. See ei olnud nagu enam too meeski, kes alles aasta paari eest siia metsa serva oma elamist rajades oli tundnud eneses nii palju jõudu ja värskust, et võta või mets selga, tee ei tea mis ära. Inimene teeks tihti ei tea mis ära, kui tal ainult jõudu jätkuks. Siis oli Paju tundnud eneses seda jätkuvat. Nüüd aga — nüüd tundus mõnikord isegi jala jala ette tõstmine ränga ja tüütu tööna. Ainuüksi juba see, kuidas ta iga oma sammu pidi ette läbi mõtlema, iga sõnakest kaaluma, väsitas ja vaevas teda. Mure, millest Vakkus peremeestele rääkis, et seda tema südames enam ei ole, see mure oli nüüd justkui ümber kolinud Ants Paju südamesse. Peremeeste näod õhetasid enestega rahulolu ja tervisetundest. Vakkuse habe lokkas nii punetavana ja täiuslikuna, et sealt vaevalt maksis otsida mõnda halli kiudu. Paju habemekarv aga lõi otsast valgeks nagu ilveshein soos... Ja-jaa, kui neljakümne kolme aastane mees järsku halliks läheb, siis peab olema midagi, mis ta närvikiud pingumale kisub, kui see nende vastupidavusele hea on. Peab olema teravaid elamusi või raskeid lööke.

See elamuste rida algas tol päeval, kui Vakkus Pajule oma tingimused ette pani ja suuremeelselt-vagatsevas toonis nõudis nende kemplemisteta vastuvõtmist, sest vastasel korral... Paju teadis väga hästi, mis vastasel

korral oleks oodanud teda ennast, ta naist ja lapsi. Aga anna kuradile küünemust — ta võtab kogu käe! Sellest leppest Vakkusega asi just alguse saigi. Paju ei hakanud meenutama säärast tühiasja, et tema oma pojaga enamuse vilja kõikidelt Vakkuse põldudelt kokku pani. Peremehel oli vaja käia ja sõita. Saadeti aga sõna. Ja Pajud haarasid jälle tööriistad kätte. Ei teinud ta suuremat välja ka sellest, et nemad Kallega Vakkuse kartulid üles võtsid. Selle eest lubas peremees talle hobuse ja libliksaha ka oma kartulivagude lahtiajamiseks ega keelanud kartuleid hobusega koopa juurde kokku vedamastki. Seda kõike võis võtta põhimõttel: käsi peseb kätt, kuigi Vakkuse käsi oli Paju omaga võrreldes justkui mingi sortsi hiiglakäpp, mille iga sõrme mööda andis Paju-taolisel kääbusel kogu oma perega mitu päeva ronida, enne kui sai selle koristatud või puhtaks. Olgu! On maailmas enne tööd tehtud ja jõuab veelgi teha. Ka see ei viinud teda veel meeleheitele, kui Vakkus tuli ja pajatas, et Paju, vii sina sedakorda oma mullikas normiks, nüüd norm maade pealt ja meil on ju maad kahasse... Teinekord viin mina... Paju võttis ning viiski mullika ära, mis sest, et Mari nuttis ja Kalle mullikat tagant ajades kogu tee silmi pühkis! Sellest ei olnud midagi, sest sakslane röövis igaühte. Nagunii ei oleks talle seda mullikat jäetud. Ükskõik millal neile lõugade vahele visata...! Aga kui Vakkus saatis sõna, et mingu Paju tema eest küüti — vallale oli pandud mingi veokohustus —, siis Paju juba turtsatas nii, et ei lausunud hea hulk aega sõnagi. Alles kui Vakkuse naine risti peale käima hakkas, et mis ta peab siis peremehele ütlema, urises Paju kurjalt:

„Kui ta heinamaalt hagu lubab teha, eks ma siis käi ära."

Naine teatas, et sellest just olevat kodus räägitudki. Ning sedapuhku oldi jälle kaubal. Halvem oli lugu viljamasindamisega. Paju oli mitmes peres käinud päevi ette tegemas, et saada masinasse vastulisi, ja tema masinakord oli käes, kui masinist talle lühidalt teatas: sinna metsa serva ei tule, peksku Vakkuse juures.

„Kuidas ei tule?" oli Paju peaaegu röögatanud ülekohtutundest.

„Tee on pehme. Ei tule — ja valmis," kinnitas Helleri papa masinist.
„Ole nüüd ikka meheks!" püüdis Paju kaubelda.
„Ah, mis sa üldse minuga!" tigenes masinist. „Eks sa räägi peremeestega. Nende asi!"
„Vakkus ise?" päris Paju peaaegu hääletult.
„Noh, kes siis muu . . .!"
Paju ruttas Vakkuse poole ja oli valmis alustama üsna käredalt. Kuid juba õueväraval tuli Vakkus ise talle vastu ja algas kaugelt:
„Näh, kui hea, kallis naaber Paju, et sa tulid, sedaps . . . Meil, näe, käsivad viljad siia, minu õue kokku tuua. Näh, et ei oleks tüli masina mitmekordse vedamise ja paikapanekuga . . . Mina arvan, et seda võib teha koa, mis? Palju meil seda vilja siis õite on ja jaotada tuleb meil teda niikuinii . . . Sedaps, nõnda siis üks töö ja tegemine . . . Sina, Paju, tule oma rahvaga, mina muretsen inimesi juurde koa ja — ongi meie vili läbi nagu viuhti . . ."
„Viuhti jaa . . ." sai Paju viimaks sõna, kui ta juba üsna taltunud oli, ja ütles ainult niipalju, et kuidas ta siit ära tassib siis aganad, põhud või lõpuks teradki. Ja et tal on paari koorma osa ka niisugust, oma maa peal kasvanud otra, mis Vakkusega jagamisele ei tule . . .
Seda Vakkus muidugi jagama ei kippunudki. Ei! Ta lubas armuliselt selle kõige enne läbi lasta, kui masin puhas. Sest ega siis tema võõrast vara taha! Veel enam: ta lubas Pajule hobuse kõige — niihästi põhu, aganate kui ka terade kojuvedamiseks. Mis naabrid need on, kes nüüd, suure ja raske sõja ajal, teineteist vastamisi ei aita? Ei! Vakkus ei ole mõistmatu naaber! Vakkus laseb teisel elada ja elab ise ka. Sedaps! Peaasi, et rehepeks toimuks aga tema õues.
Paju sülitas — kuid alistus jälle. Oli ju otse enesestmõistetav, et võidab see, kelle õues ühine masindamine toimub. Kõik tuulealused prahid ja terakesed jäävad sinna maha. Neid ei saa sealt minna koristama Mari või poisid, nagu nad oleksid koristanud oma õues. Aga neist tuulealustest, kergetest terakestest jätkub kanadele anda pooleks talveks. Mõnikord lase kott loomajahugi heinamarjadega kokku. See kõik jääb Vakkusele. Samuti

aganad. Ja kes seda põhkugi siin nii täpselt mõõtma hakkab. Visatakse niisama — üks hangutäis ühte, teine teise kuhilasse. Pärast muudkui ole aga rahul ja võta vastu, mis peremees sulle oma lahkusest ära viia jätab. Sest tema kombed on ju teada...

Paju ei olnud sugugi nõus, mitte raasugi — aga mis jäi tal muud üle kui nõustuda? Sellega kriipsutati ju asjalikult alla tema kui pooleterakese sõltuvust peremehest. Sellega, nii-ütelda, pisteti püsti silmapaistvad piiritikud ühe kui ka teise poole õiguste ja kohustuste vahele... Fašistide „ordnung" oli ju peremeeste, suurte ja vägevate „ordnung". Ja miks ei pidanud siis Vakkus nüüd Pajule päevselgelt näitama, et ka tema on üks vägevatest. Juba see leping, mida Vakkus Pajule lahkelt oli pakkunud, kujutas enesest tema üleoleku, vägevuse lepingut. Võttis Paju selle kord vastu, tunnistas tema üleolekut — mis siis enam? Muudkui rõhu edasi ja hoia oma rentnik alati paraja surve all... Seda vana Vakkus oskas. Seda oli ta õppinud ja harjutanud hea hulga aastaid kõikide nende maarentijate, päeviliste ja loomamüüjate kallal, kellega ta tegemist oli teinud. Ta ei nõudnud või tinginud kunagi pealetükkivalt, ei kaubelnud toorelt või surunud jämedalt peale. Ei! Tal olid inimestest jagusaamiseks omad viisid ja võtted. Niisugused võtted nagu see, millega ta pani Paju vilja masindama oma õues, kuigi see vihast turtsus ja sülitas. Ei olnud parata: leivahäda majas sundis Paju peremehele alistuma. Sest oli teada, kui ta laseb järjekorra mööda, tuleb masina tagasipöördumist siiakanti oodata vähemalt jõuluni. See oleks tähendanud aga tõsist leivata jäämist. Ja nii saigi Vakkus jälle oma.

Harjunud saama järjest seda, mis ta tahab, läheb inimene ülbeks. Läks Vakkuski, kelle juures, muide, ülbusejoon alati olemas oli ja ainult nagu ootas soodsat juhust, et välja lüüa.

See oli küünlapäeva paiku, kange pakase ajal, kui aiateibad paukusid, lumi jala all karjus ja varblased külmunult sireliokstelt maha langesid. Paju oli oma tööd ja talitamised koondanud tuppa, askeldades nüüd jälle napakeste-kapakeste kallal. Ühel säärasel kärekülmal õhtul ilmus Vakkus ise, kõrge kasukakrae üle kõrvade,

pikad vildid jalas, Paju poole. Teinud juttu siit ja sealt ning kiitnud Paju käsitööd, ütles ta järsku:

„Sina, Paju, mine õige homme minu eest sillavahti... Sedaps!"

„Mis asja?" ei tabanud Paju kohe peremehe jutu mõtet.

„Näh, raudtee peale silda valvama... Sedaps! Omakaitse ajab välja..."

„Mina omakaitses ei ole," pani Ants Paju töö kõrvale ja vaatas peremehele väga imestavalt otsa.

„Näh-äh-äh," naeris see endale habemesse, silmad vidukil vastu tuld. „Ega's Vakkus koa ei ole! Sedaps. Veel ei ole! Aga aetakse välja! Igast perest olgu olla mees... Näh, ja nii, nõnda nagu meil siin on, et ühised maad ja ühised hädad... Mõtlesin, et ehku sina, Paju, nagu noorem mees tahad, sedaps, minna või kuidas... Et käid homme ära...?"

„Ei, Vakkus. Seda meie lepingus ei olnud, et mina pean sinu eest hakkama omakaitses käima," ütles Paju täiesti tõsiselt.

„Näh, kus sellega! Ei olnud! Tõsi tõeks! Aga vaata, Paju! Sina, sedaps, said nüüd koa lahti kommunisti nimest ja puha... Maa ja töö sul on. Mis seal imet, kui sina ise järsku tahad minna? Et siis Vakkus muudkui paneb ette... Sedaps, mõistad? See on niisugune asi, et keegi peab teise ette panema..."

„Ei. Ei ole sinna vaja mind ette panna."

„Sedaps, nä-näh, eks sa ise tea... Muudkui et hakkavad vaatama, et vastane või punane või... Mis see seal silla peal siis nii ära ei ole?"

„Olgu mis ta on! Ega seda ikka ka maksa tahta, et teine mees teise eest sõtta läheks... Aitab, kui mõne mehe töögi teine mees ära teeb!"

„Näh sina, Paju, hakkad koa jälle nina tõstma! Sedaps! See ei ole hea, ei ole sugugi hea!" laitis Vakkus pearaputusega. „Sa mõtle, missugune aeg praegu on?!"

Missugune aeg oli, seda tundis Paju vist oma naha peal paremini kui Vakkus. Vaielda ei olnud siin midagi. Ta ainult õhkas endamisi, kui Vakkus läinud oli: käib ja piirab justkui susi saaki...! Peab nähtavasti

pururumalaks . . . Või tahab lihtsalt solvata ja alandada? Kurjast südamest tallata? Mine võta kinni! Niisugune nagu Vakkus — kas see üldse millegi ees tagasi kohkub? Paju tundis oma südant sees otse valutama löövat. Kui palju ja kui sagedasti tuleb veel selletaolisi alandusi taluda?

Väga mahajäänud ning üksik oli nende elu tol sügisel. Suise Märt, Orava Kolla — peaaegu kõik teised uusmaasaajad ja maareformi teostajad külas olid läinud Punaarmeega. Kikas oli kinni. Kits, kellega nad koos Neeme rannast tagasi tulid, hoidus täiesti omaette, ei käinud kuskil ega tulnud juttu ajama ka Pajuga.

Kitsega oli nagu paljude teiste ausate inimestega, keda suurnikud punaste sildi all sakslaste kätte ei saanud anda: temale pandi vindiraua ots nina alla ja üteldi: nuusuta, kui elu armas on, tee oma tööd ja pea lõuad. Niipea kui hakkad käima ja liigutama — saad! Ähvardamas käis teda Toomiste Mikk ise oma leitnandist sõbraga. Ning Kits võttis kuulda. Ta ei hakanud kahetsema oma agarust külavanemana, nagu ette pandi. Kuid lubas siiski, et poliitikaga, mis on talle võõras ja tundmata asi, ta enam tegemist ei tee, ning — pidaski nüüd seda lubadust. Raske tal seda teha ei olnud, sest üle pea ja kaela oma töö- ja majapidamismuredega koormatud, polnud ta varemgi suuremat hoolinud üldisist asjust. Ainult sõja algul, jah, siis oli Kitseski kord õige patrioot ärganud. Nüüd aga, kus vaenlase rautatud saabas tallas maad, ei jätkunud tal võitlejaverd. Või kui paljukese neid oligi, kellel seda jätkus? Vähemalt ei näinud Paju ega Kits neid kuskil oma lähikonnas. Ei olnud kellelegi oma südant puistata ega kelleltki nõu küsida.

Mööda teid veeresid aeg-ajalt saksa sõjaväeautode voorid, puldanid kõrgetel kibitkakaartel liperdamas. Vallamajas istus saksa ohvitser, kes iga nädala-paari takka korraldas omakaitse salgaga puistamisi ja läbiotsimisi külades — nende juures, keda taheti hirmul hoida. Seepärast inimesed ei söandanudki üksteise juures käia ega midagi rääkida. Üle maa oli vajunud sügav pimedus. Ning paistis, nagu istuks rahvas otsekui tardununa selles pimeduses.

Kuid ei istunud rahvas selles pimeduses tardununa ega istunud Ants Pajugi. Mõte töötas — ühel ühte-, teisel teistmoodi. Paju otsis pingsalt teid, kuidas Vakkuse käpa alt vabaneda, kas või selle haaret lõdvendadagi — kui ei ole võimalik lepingust päris lahti ütelda. Ja vastu kevadet arvas ta selle tee ka leidnud olevat. Ühel laupäeva õhtul käis ta Polmeti juures saunas, pidas Polmetiga pikka aru ja sealt tulles ütleski Marile, kes istus köögis ja kiigutas põlvedel last, mardipäeva-aegset tüdrukut, väikest Viiut:

„Said meil omal ajal kombe pärast ostetud laulatussõrmused... Hea paks kuld... Sakslased ajavad kulda taga, müüme maha, Mari..."

„Hullvaim! Mis sa selle saksa rahapahnaga teed?"

„Ostan hobuse," vastas Ants lihtsalt.

Naine ei saanud tükk aega ta plaanist aru. Naeris Antsu. Aga kui viimati taipas, ei vaielnud vastu. Vanad inimesed, mis nende sõrmustega enam! Hobust ei ole teadagi kerge pidada. Aga et pooletera heinast ja põhust siiski rohkemaks jätkub kui lehmale, siis tehku Ants nõnda, nagu ta targemaks peab.

2

Varakevadel ostis Ants Paju endale laadalt setuka. Peaaegu samasuguse määrdunud valge ja ligemale ka niisama vana ning vaevalise, nagu oli Vakkuse oma. Võib-olla oli see hobusekronu ehk viletsam ja hädalisemgi kui Vakkuse valge, aga et ta oli kõrgem ja kondilt laiem, siis paistis ta kõrvalt vaadates ka justkui kobedam. Paju sampsis temaga laadalt koju jalgsi, hobune ohelikkupidi järel. Või mis ta siis oleks pidanud tegema, kui ta ratsutada ei osanud, ja vanker ootas hobust alles kodus? Mõistlikum ikka paljast hobust eest vedada kui tagant ajada!

Heinamaade vahel, paar kilomeetrit enne Kiviperet kõristas Vakkus oma kergel vankril Pajule järele. Ka tema tuli laadalt ja istus üksi laialt oma punatriibulisel sõidutekil nagu lotakil tiibadega hani pesal. Sest ilm oli päikeseline ja soe, kasukat kippus mehele juba

paljuks minema. Ta koputas valgele ohjaharuga mööda puusakonti ja sirutas ikka siitpoolt ning sealtpoolt vaatama meest neljajalgsega enda ees teel. Viimaks tõmbas ta kõrvale, laskis oma valge Paju valgest mööda, nii et ta ise Pajuga teel kohakuti jäi, ning hüüdis silmi kissitades siis üle rattalõgina:

„Näh, kus komet! Vaatan ja vaatan, et mis see Paju ometist sikutab? Et kas lehmamullikas või täkutümikas? Mitte silmad ei võta . . .! Sedaps . . . Hobune, mis hobune! Ega kedagi . . . Magu on küll lai nagu lehmal, näh, ja pea ripub jalgade vahel . . . Aga kabjad on ja kapjade all rauad koa . . . Kuule, Paju, mis sa talle siis selga ei istu, kui ta hobune on? Või kardad, et kukub ümber, äh?" salvas Vakkus naerumüginal.

„Tjaa, tead, valged hobused, need üldse ei kõlba ratsahobuseks. Kord sügisel katsusin sinu valgele selga hüpata, sel lõid põlved nõrgaks . . . Nii ma siis parem kõmbin jalgsi . . ." torkas Paju vastu.

„No kuule, Paju! Ära sina minu valget ühtigi! See teeb veel töö ja veab veo . . . Sedaps! Olgu ree või vankriga . . . Aga vaata selle sinu valge, selle tõukab küll tuul enne ümber, kui sa põllule saad . . ."

„Ei tõuka," vaidles Paju tõsiselt, kuigi ta silmad naersid. „Mul kodus hea uus, raske ja rautatud vanker. Panen selle taha. Ei tõuka kedagi, peremees . . ."

„Sedaps! Vaata aga, vaata seda Paju! Või tema ostab hobuse vankri järgi! Niisama nagu rätsep triikraua taskut mööda . . ." arutas Vakkus, ise samal ajal pingsalt mõteldes, et kust küll võttis Paju hobuse ostmiseks raha ja kust ta niisuguse töökõlvulise loomakese ometi kätte sai. Muidugi oli talle mõtlematagi selge, et Paju püüab ennast vähemalt hobutööjõu poolest temast vabaks teha, päevategemisi selle arvel vähendada. Seesugune arvepidamine Paju poolt ei sobinud aga sugugi Vakkuse plaanidega. Ning et oma pooleterakese peas tekkinud kavu juba eos närvutada, nende võlu ähmastada ja kujutlusi tumestada, hakkas ta kaasatundvalt, otsekui haletsevalt rääkima, ise üle redelipeele Paju valget silmitsedes:

„Jaah, sedaps, selle loomaga sina, Paju, oled küll mööda püksa saanud . . . Vaata, temal on ju mokk ripa-

kil... Näh, tuul puhub eestotsast sisse, tagant välja nagu läbi rõuguredelite... Sellel nokivad varesed enne silmad peast välja, kui kevadised tööd tehtud saavad... Jaah, sedaps, kallis naaber Paju, sellega oled sina-mees küll lüüa saanud ja asjata raha maksnud... Palju sina tema eest siis ära ängasid koa?"

Nad olid jõudnud nüüd metsa servale, sinna, kust tee keeras Paju majakese poole, ja peatusid. Vakkus tuli vankrist maha, käis ümber Paju valge, katsus selle kõhru ja kaela, vaatas hammast, kergitas jalga, patsutas ja silitas, nagu asjatundjad hobust hinnates harilikult teevad. Ka Paju liikus kärmelt ja kergejalgselt oma hobuse ümber, kes ise katsus maast vana kulututti pureda, silus ta lakka, kohendas päitseid. Niisama usinalt nagu Vakkus tema looma laita püüdis, otsides vigu siit ja sealt, leidis Paju asja kiita ja suurustleda. Ta juhtis tähelepanu sellele, et näe, kui hea hammas on loomal: võtab vana kulugi. Ta näitas looma laia rinda ja tugevaid jalgu. Kuid Vakkus keeras kõik need voorused jälle vigadeks, tõendades valge rinna laiaks läinud olevat sellepärast, et tal on suur, väljaveninud magu, mida vaene mees täitagi ei jõua... Nii kemplesid ja kepslesid nad ümber hobuse nagu ikka mehed, kui neil tegu on hobuse ostu või müügiga. Sellest kujuneb alati omamoodi võistlus, vastupidavuse proov: kes paremini luisata ja laita või ülistada ja kiita oskab, kes kauem vastu paneb võõra sõna väele või ilule... Ja ega selle juures alati ei olegi kõige tähtsam hobune. Hobune võib olla päris harilik, sobiv igale mehele. Palju tähtsam on jutt selle juures, kõik need kombed ja askeldused, proovid ja katsumised, mida üksteise võidu meenutatakse ja teostatakse. Täitsa loomulik, et Vakkuses ärkas kohe vana hobuseparisniku kirg, niipea kui ta Paju valget nägi. Paju, teadagi, ei läinud hobusesetukat ostma nalja pärast. Temale tähendas hobune isegi Vakkuse maarentnikuna, teomehena poole suuremat iseseisvust, peremehe käpa alt väljapääsemist. Tähendas tööd teha nõnda ja sel ajal, kui tema tahtis, mitte alati ja kõige väiksemaski oleneda Vakkusest. Seepärast pidi ta oma ostu õigustama ja kaitsma niisama agaralt, kui Vakkus seda maha teeb ja laidab. Vähemalt väliselt ja vor-

miliselt. Et hobune enesest jalgadel lõnksuvat kronu kujutas, seda nägi ta juba laadal. Aga kes müüs siis praegu korralikku hobust? Või mis raha Pajul oligi parema hobuse kallale kargamiseks? Vakkusele seda kõike nina peale kirjutama minna ei pidanud ta põrmugi vajalikuks. Vastupidi: ta arvas Vakkusele hõlpsamini vastu saavat, kui näitab ise seda hobuseostu nii tühise tehinguna, nagu oleks ostetud laadalt paar toornahast pastlaid. Seepärast ütleski ta viimaks Vakkuse kõikide uudishimutsemiste peale lihtsalt:

„Ah et maksin? Terve tuhat ost-marka ängasin ära... Said siin Kitsega laadale viidud mõned tünnid ja tännid, mis talvel tegin... Ja näe, valge tõid välja..."

„Sedaps siis! Näh, sedaps — muidugi!" sügas Vakkus habemealust, mis Paju jutust rahutult kihelema lõi. Kui Paju oma tünnide-tännidega teenib niisugust raha, et ostab hobuse ega pilguta tuhande marga juures silmagi, siis mine sa paganat tea... Kuidas ja kui kaua sa niisugust meest oma käpa all suudad pidada? Võtab ühel päeval kätte ja ei teegi enam põllul tööd... Läheb kuhugi meistriks või mis... Sakslased korjavad meistrimehi igalt poolt oma sõjatööstusse... Mine siis veel õienda Pajuga? Kust sa sõja ajal võtad teist rentnikku või töömeest? Hirmuta, mis hirmutad — sellest ta suurt ei näi enam hoolivat. Ei! Vakkus tegi siinsamas ümber Paju valge käies teise otsuse. Kopsis ja koputas veel hobuse kapju, siis ajas enese sirgu, ulatas muheldes Pajule käe ja teatas pidulikult:

„Näh, lepime ära, Paju! Vana Vakkus on ikka ütelnud, et Paju on täitsamees, et Paju ajab enesele jalad alla... Sedaps! Valge on sul muidugi kronu. Aga anna hästi ette, anna aga ette, küll näed — varsti teine loom... Ja kaks hobust talus on ikka kaks hobust... Vaata, Paju, mina olen ammu-ilma tahtnud oma maa peal kaks hobust pidada. Ja oleks vajagi olnud pidada. Aga — Vakkus ei ole nii rikas! Ei ole! Vakkuse kuklal on eluaeg istunud pangad ja käemehed! Ostad püksid, ja juba teine mees küsib: kust sa said? Ääh, justkui varasta seda elamist võlausaldajate käest...! Mis seal reakida! Ja-jaa, Paju, kallis naaber... Vaata, nüüd on

meie maade peal juba kaks hobust ja kaks meest... Kaks valget hobust ja kaks kanget meest... Paju ja Vakkus... Sedaps! Tead sa ka, Paju, mis mõte Vakkusel praegu pähe tuli? Ei, sina ei tea. Näh, kust võibki Paju teada, mis mõtted käivad Vakkuse peas? Vaata, Paju, Vakkusel on suur plaan... Vakkuse talu maad on head maad... Õige? Ja kui nüüd neid häid maid hariks kaks hobust, kaks korralikku hobust ja kaks nii kõva meest nagu Vakkus ja Paju... Mis sa arvad siis, Paju, kas neil meestel oleks vaja kedagi enam karta?"

„Ei saa aru. Keda sina siis kardad, peremees?"

„Nääh, keda? Kas sina arvad, et vähe on neid, keda Vakkuski kartma peab? Kõik need omakaitseülemad, vallavanemad, sonderfüürerid, kes norme määravad ja kohustusi ette kirjutavad? Sedaps, neid on terve leegion! Aga kui meie niimoodi teeme, et sina, Paju, võtad kõik minu maad oma kätte, et meie elame kahe perega koos selle talu peal, siis — kaks korda vähem on meil vaja neid karta. Nii sinul kui minul... Olgu maal saks või sant, kui meie kokku hoiame ja oma valged paari paneme, teineteist mitte maha ei jäta, siis, Paju, siis elame meie alati nii kui mühinal... Tule, mul on seal toa juures rohtude peal tilgakene „mäe silmavett"... Teeme valge hobuse liiku..." tõmbas ta Paju kättpidi nii innukalt, et see jalul kõikuma lõi ja kõikuma tõmbas ka ohelikust hoitava hobuse.

Niisuguse ettepanekuga arvas Vakkus oma pooleterakese jälle täielikult enese poole võitnud olevat, sest kes siis ei tahaks elada hea talu maade peal, saada suuri saake, mühinal edasi minna, nagu ta oli Pajule pildi silmade ette maalinud.

Kuid Vakkus oli siiski valesti arvestanud. Paju ei tulnud tema pudelist rohtude pealt valge hobuse liiku võtma. Ei vastanud ka midagi vaimustavat Vakkuse jutu peale kahest valgest hobusest ja kahest kangest mehest, kes oma töö ja jõu peaksid Vakkuse maatükil ühendama. Ei. Paju näris üsna tujutult huuli, vahtis pool-kinnisilmi oma valget, pläru rippumas alahuule küljes, ja ütles endamisi:

„Kas see minu valge sinu talu suuri maid harida jak-

sab, kes seda teab... Mina ostsin ta nii kergema töö ja asja jaoks..."

Nüüd oli Vakkus valmis veel rohkem oma endistest laitustest tagasi võtma. Ta ruttas kohe kinnitama, et kui seni on ühe hobusega ka kuidagi toime tuldud, küll siis kahega ikka paremini tullakse, ja küsis lõpuks:

„Sedaps, Paju, aga mis sina siis selle hobusega tegema hakkad, kui sa teda minu põllule tööle ei pane? Kust sa talle toitu võtad?"

„Ah mina? Mul ju laadalkäimisteks ka setukat vaja... Jaa-jah, söödan üles ja hakkan mööda laatasid käima... Eks iga tünnikene, mis maha müün, ole jälle perele tükk leiba lisaks..."

Ta märkas väga hästi, kuidas Vakkuse nägu pilve tõmbus, nagu pimedaks läks. Kuid mis sellest! Ammu hautud plaan tuli käiku lasta. Teist teed temal praegu Vakkusele vastuhakkamiseks ei olnud. Sel kombel võis aga Vakkust üsna ohutult torkida ja õrritada; võis isegi mõne sõna sulatõtt näkku ütelda. Ja see oli ka midagi väärt.

Vakkus ei hakanud Paju ähvardusi kaugeltki täie tõena võtma. Sõjaaeg ja asjaolud olid selleks liigselt tema kasuks: ükski mõistusega inimene ei jäta praegu maatükki päris maha, et hakata näljakäppa imevaks meistrimeheks. Ei tee seda ka Paju. Pealegi tema olukorras. Aga Paju võib sellega hakkama saada, et paneb naise põllul tööle ja laseb ise laadakaupmehena ringi. Mis töö see siis on, mis naisterahvas üksi põllul teeb, ja mis kasu sellest tuleb Vakkusele? See ei klappinud sugugi Vakkuse kavadega kokku. Nagu ei klappinud seegi, et Paju end üldse kuidagimoodi kohendama kippus, tema mõju alt nagu välja vingerdada püüdis. Seepärast lisas ta veel kord kahele valgele hobusele ja kahele veel kangemale mehele vihjates õige pateetilis-patriootiliselt:

„Näh, saksa junged võivad sinu tünnitegemise iga päev ära keelata, Paju... Pea seda meeles! Aga maaharimist, põllul töötegemist nemad keelama ei tule. Sest ka nemad ise elavad sellestsamast eesti põllumehe tööst ja tegemisest... Sedaps! Nõnda et kui eesti mehed kokku hoiavad, ei tee neile saksa junged ega vene tšurad midagi."

Ants Paju jättis sellele jutule vastuse võlgu. Või mis sa tühja ärpledki laadapeas peremehega, kellele terve maailm paistab üheainsa roosiaiana, kus laia jalga ringi laaberdab tema üksipäini oma pooleterataluga ja kahe valge hobusesetukaga...

Kevadised tööd algasid nädalapäevad hiljem, parajasti siis, kui Paju valge oli jõudnud juba pisut kobeneda. Esimesed vaod oma hobusega kündis Paju aiamaal. Hobune vedas ilusasti ja astus kindlat töölooma sammu, nii et võttis peremehe näo päris muhelema. Rahul olles kiitis Ants naiselegi:

„Nüüd pühkigu vanamees vuntsi! Töö teeme sel ajal ja nii, nagu meile meeldib... Teda kerjama enam ei lähe!"

Kuid Vakkus ei olnud harjunud leppima vuntsipühkimisega. Kuidas ja mismoodi ta välja rehkendas või ära luuras, millal Paju kündma kavatses hakata — pagan teda teab. Aga ühel ilusal keskhommikul, kui Paju saha seljas mulluse kaerakõrre nurgale viis ja õue hobuse järele läks, leidis ta tagasi tulles Vakkuse oma valgega saha juurest eest, kolgid-trengid kaenlas.

„Sedaps, näh, ma nägin, et sina, Paju, seadid kündma... Kaks hobust on ikka kaks hobust ja künd koa teine... Peaks õite ära proovima, kuidas meite valged paaris käivad koa..."

Paju eesmärk ei seisnud sugugi selles, et hakata Vakkuse põllul kahehobuse kündi tegema, kõvasti ja hoolikalt maad harida. Kuid et ta omagi valge oli pikema vao peal alles proovimata, siis tõmbas ta hobused paaris saha ette, ilma et midagi oleks hakanud selgitama või vastu vaidlema. Proov ei ole veel künd. Ja vähemalt Vakkuse hobusele on tal oma hobune vastu anda!

Maa oli niiske, pehme ja tundus jala all kohev nagu kerkinud sai. Kuid imelik küll: kaks valget koos ei jõudnud poolteisehobuse atra vedada! Tegid mõne ruttava sammu ja — jäid, jalad harkis, seisma. Nii üks kui teine. Vakkus läks loomade nina ette, vedas ohelikust, Paju ajas tagant. Aga loomad jäid jälle seisma. Ja siis märkasid mõlemad mehed, et hobused justkui võõristasid teineteist, kippusid teineteisest eemale, ei tõmmanud

ühisel nõul edasi, vaid kiskusid kumbki ise poole — laiali. Seepärast jäigi sahk seisma. Kui Vakkuse valge nõõtamise peale õlad vastu rangipalgeid surus ja tõmbas, lõi Paju oma risti ja keeras saha maa seest välja. Või jälle: kuni Paju valge pikka ning vedusalt end sikutama seadis, oli Vakkuse oma juba rampsimisest tülpinud ja laskis kõrvad longu...

Hobused olid oma iseloomult ja temperamendilt niisama erinevad nagu nende peremehedki. Nad kohe ei sallinud teineteist: niipea kui seisma jäid, kippusid hambaga näksama või iukuma.

„Anname takka!" õhutas Vakkus ja ajas hobused jälle käima.

„Tohoo pime säh!" karjus Paju.

„Halloo! Hopp!" aitas kõrvalt Vakkus.

Kuid sahk vänderdas ja kargles paar sammu nagu ennegi, siis jäi ikka ja jälle seisma. Paju vaatas ja — muheles. Tal tekkis mõte.

„Ma lähen toon võsast hea vembla! Sedaps..." arvas Vakkus.

„Mis sa sellest!" keelas Paju. „Nad ei käi ju koos! Näed!"

„Hobused peavad käima! Mis jutt see on! Näh!"

„Inimesed peavad, peremees," toonitas Paju kuidagi viltu Vakkusele silma vaadates. „Hobused, näe, ei käi — ja valmis..."

Mehed proovisid ühte- ja teistmoodi. Aga nad ei saanud ei tol hommikul ega hiljem oma valgeid paaris vedama. See oli imelik, otse seletamatu, kui vihaselt need kaks vana looma teineteist nähes kõrvu lidutasid, hambaid paljastasid ja niipea kui pääsesid, teineteist põtkata püüdsid. Mehed mängisid nendega mitu hommikut. Ühel hommikul tuli appi Mäe Liinegi, kes samas lähedal künkal töötas. Ta sidus Paju valgele oma põlle pähe, et see kõrvalkäivat hobust ei näeks. Aga valge teadis nägematagi, kes ta kõrvale astuma pandi. Pöördel nihutas ta end paarilisele lähemale ja kargas siis hambaid teisele kaela lüües kõigi nelja jalaga nii metsikult ohjadesse-trengidesse, et nad tuli lihtsalt lahti rakendada.

„Ei aita! Mehed, teie mõlemad müüge need valged

setukad maha ja ostke kõrvid... Kõrvid on üldse rahulikumad loomad. Muud ei oska ma midagi ütelda!" naljatas Liine ja läks oma töö juurde tagasi.

Keegi ei osanud. Vakkus oli päris õnnetu. Kõikidest tema plaanidest tõmbasid need hobusesetukad kriipsu läbi! Ta küsis nõu Hellerilt ja rääkis isegi vana Toomistega, kes eluajal oli palju hobuseid halbadest kommetest ära võõrutanud. Aga seegi kehitas ainult õlgu: on niisuguseid hulle, kes paaris ei käi. Löö või maha. Maha lüüa muidugi kumbki meestest oma valget ei kavatsenud. Ning seepärast tegid nad tööd edasi üksikult: Paju oma rendimaal, Vakkus oma päriskrundil. Ja nagu vastukajana Vakkuse kaevetele, et hobusesetukad koostöö pooleterakesega nahka panid, lõi korraga külas kõlama lauluke tuttaval operetiviisil:

Kusta nõudis: tõmba piitsa!
Paju: tasa, ära iitsa!
Valge hobu kukub maha
teise valge selja taha...

Need kodukootud lauluriimid ulatusid varsti ka asjaosaliste eneste kõrvu. Kui Mäe Liine vanem poeg, juba ka esimest aastat künnipoiss, need Vakkuse kuuldes poe juures välja laulis, pahandas Vakkus, et kuidas võidakse nii üldsõnaliselt! Oleks pidanud selgelt välja ütlema, kelle valge kukub teise selja taha... Et Vakkuse valge juba Paju nälginud setuka selja taha ei kuku... Et laulutegija ei ole mitte tõest ja õigusest kinni pidanud...

Paju vastuoksa, kui Kalle koolist tulles talle seda ütles ja lisas, et poisid teda selle lauluga kiusanud, muheles mõnusalt. Ta isegi ei ägestunud sellest, kui poeg nõudis, mis teha poistega, kes teda narritavad.

„Midagi!" hüüdis ta habemekontsu lainetades naervas näos. „Mis seal teha! Kes saab siis rahva suud kinni panna? Ja õige ta ju on — need sänikaelad koos ei käi..."

Rohkem ta asjast ei rääkinud. Aga ei lasknud ka millegagi paista, et tal kahju oleks olnud Vakkusega koostöö mittesobimisest. Ta kündis, vedrutas, äestas vaikselt oma pooleteramaal. Siis külvas, seemendas, ajas kartuli-

vagusid. Hobune vedas nagu iga teinegi hobune. Ei trampinud ega kiskunud vaost välja. Vedas ainult Paju käes, üksi ja omaette. Paju keeldus teda Vakkuse kätte proovidagi andmast, kuigi vanamees sellest paaril korral juttu oli teinud. Paju hoolitses ise hobuse eest päeval ja öösi. Riistadki viis ta ööseks kööki, riputas seal hoolikalt varna, et need ei niiskuks ega turbuks. Igaüks pidi nägema, et Paju oma valget hoiab nagu silmatera, teise mehe valgest aga vähematki ei hooli, seda ei vaja... Ja igaüks, kes hästi tähelepanelikult oleks asja jälginud, oleks peagi märganud, et Pajul olid paarisrakendi jaoks hobusele varutud hoopis teised riistad...

Põld oli nüüd juba varsti maas. Uhke noor rohi lokkas igal pool ja aasadel õitsesid kullerkupud.

Paju tuli õhtul kartulivagusid kinni ajamast. Ta vaatas, kuidas hobune aplalt haaras värskeid rohututte, ning otsustas looma ööseks ketitada aia taha heinamaanurgale. Seni oli ta teda toitnud käest ja peamiselt kuiva heinaga, et tööajaks mitte rikkuda hobuse kõhtu. Nüüd oli kevadine töö peaaegu läbi ja loomale võis lubada väikest maiustamist värskel rohul. Ta kinnitas keti aiaposti ümber ja heitis voodisse hea kavatsusega öösi paar korda hobust vaatama tulla. Kuid ärkas alles peale päikesetõusu. Paju kargas jalule ja ruttas välja, astus üle aialati. Aga aia tagant ei ühisenud sõbralik valge talle vastu, nagu ta igal hommikul tallis oli ühisenud... Aia tagant leidis ta hobuse kangestuva korjuse. Loom oli keti esijala raua ja kabja vahele ajanud ning nõnda iseenese seal lõhnaval söödamaal ära poonud.

Ants Paju haaras korra närviliste kätega oma töölooma kaelast, katsus ta pead ja nina. Siis vajus sinnasamasse hobusekorjuse kõrvale kummuli maha, surus käed silmile ja — nuuksus... Kindlasti oli tal vähem kahju vanast hobusest kui iseenesest. Hobuse surm tähendas tema täielikku ja paratamatut tagasilangemist Vakkuse käpa alla. Ei olnud enam jõudu ega vahendeid selle vastu võitlemiseks... Kuidas Mari ta sealt heinamaanurgalt leidis, mis ta ütles ja mil viisil ta mehe uuesti liikuma sai — seda kõike Paju ise hiljem ei mäletanud. Küll mäletas ta aga seda, et kui nad peale kesk-

hommikut abiks kutsutud Polmetiga hobuse nahka võtma hakkasid, ütles Polmet:

„Vana Vakkus ikka ilkus siin mööda küla, et ega's Pajust hobusepidajat...! Tündersepast tühjast nüüd mõnda hobusemeest... Näe, pidigi jälle selle sõna tõeks minema..."

„Ah tema ilkus nõnda?" langesid Paju käed rippu ja ta vaatas niisuguse näoga alla Vakkuse elamise poole, nagu oleks ta selle jalahoobiga segi lüüa tahtnud.

„Kuule, Polmet," ütles ta tükk aega hiljem. „Kas sina usud, et hobune ise võib keti niimoodi ümber kaela silmusesse seada...?"

„Võimalik ju on... Kes teab, mis läks sügama või kuidas... Aga mis sa siin kindlaks teed, kui on ümberringi kõik segi ja porile tampinud?"

Ja siis vaatasid nad mõlemad nagu hirmunult, kühmu tõmbudes alla Vakkuse poole, kust kostis peremehe räuskavat kärkimist oma valgega. Kumbki ei söandanud seda välja ütelda, mis ta mõtles.

Pajule meenusid kõigepealt rändavad kupitsatikud rukkiorases ja Vakkusega õiendamine selle ümber... Siis tulid meelde lood viljaseemnega ja heinamaaserva paljakssöötmine... Viimaks lakaluugilt mahapaisatud lipp...

Ei hakanud kupitsatikud rukkiorases ise liikuma. Ei läinud Vakkuse loomad ise läbi Paju heinamaa otsima teed ojale. Ei puistanud masin raskeid nisuteri kottide viisi aganatesse. Ei tulnud ka lipp ise lakast alla... Kas see hobunegi siis päris ise enese ära poos? Ehk aitas keegi lahkelt kaasa? Paju võttis hobuse selle kabja oma käte vahele, kus kett oli kiskunud sügavale raua alla, ja uuris seda tükk aega väga tähelepanelikult.

„Vaata sina ka, Polmet, kas nende naelte needitud otsad ei ole justkui tagurpidi ära näpistatud?"

Ka Polmet uuris tõsiselt kahte keti all kõveraks väändunud kabjanaela.

„Võib olla, et on... Aga võib olla ka, et murdusid... kui kett kinni jäi ja hobune keha raskusega peale vajus..."

„Raud oli kõvasti all," kinnitas Paju.

„No-jah... Kes teab..."

Nad töötasid vaikides edasi. Isegi omavahel ei olnud praegusel ajal tark Vakkuse-taolise tegelase kohta liigset sõna poetada. Vakkus jõi ja sõi koos omakaitsemeestega — kuigi ta ütles end ise mitte olevat omakaitses —, vallavanematega, igasuguste maakonnavalitsuse tegelastega. Need omakorda aga sõid ja jõid tihti sakslastega, teenisid neid kui kõige vägevamaid. Mine sa, lihtne inimene, siis ütle midagi nende suurte ja vägevate sõprade kohta!

Mõlemad nad teadsid Vakkuse sidemeist ühe maavalitsuse tegelasega. See oli vana klikiaegne ametnik, püsinud kohal nõukogude võimu ajal ja oskas püsida praegugi. Vahetevahel sõitis ta autoga Vakkuse väravasse, niisama nagu ta oli sõitnud enne juunipööret ja peale sedagi. Väga suur mees ta ei võinud olla, aga mõju tal nähtavasti pidi olema, sest vallast Vakkusele määratud normikohustused kustutati nii mõnigi kord just maavalitsuses. Vakkus hindas seda oma sidet kõrgemale poole väga tõsiselt ja keeldus peaaegu kiivalt kellegi pärimisele pikemalt seletamast, mis mees tema sõber härra Perl on, kuigi ta kõigest muust üsnagi praalivalt armastas rääkida. Ainult niipalju olid naabrid, nagu Polmet ja Paju, tähele pannud, et Vakkus oma suurt sõpra tituleeris täpselt nõnda nagu päevavajadused nõudsid. Enne juunipööret rääkis ta härra Perlist, peale seda varsti kodanik Pärlist, siis varsti seltsimees Pärlist ning nüüd jälle aupaklikult herra Perly... säärase häälekõlaga, kus puudu jäi ainult veel „von". Missugune tähtsus või mõju sel mehel võis olla, seda Paju ja Polmet ei teadnud. Aga nad teadsid, et see pidi olema üks okupantide käsilasi. Ning sellest oli küllalt.

Paju pigistas hambad kokku. Pigistas nii kõvasti, et lõualuud raksusid ja põskedel tekkisid mügarikud. Siis surus peaaegu hääletult läbi hammaste:

„No kurrat! Kord peab ka selle lõõg täis saama!"

Polmet ei lausunud sõnagi. Ta ainult vaatas Pajule otsa, nagu veenduda püüdes, kas võib ikka selle mehe vihas kindel olla või mitte. Vakkusele pooleterameheks hakkamine oli mitu meest Paju vihas ja meelekindluses kahtlema pannud. Isegi ta mobilisatsioonikaaslane Kits,

kelle omakaitse kui punaste jooksupoisi oma läbiotsimiste ning ülekuulamistega pehmeks tegi ja vaikima pani, isegi see põhimõttelage Kits, keda härraperemehed kommunismis kahtlustamagi ei kippunud, jättes talle „jooksupoisi" alandava osa, — see Kitski oli Paju kohta halvustavalt tõnganud, et noh, puges aga sarvedega ingli Vakkuse tiiva alla . . . Ja sellepärast Polmet nüüd Paju uuriski. Mees, kelle viha lahtub üleöö nagu viinauim, on joodiku sarnane, kelle tegudes puudub kindlus. Kas Paju jääb juba kord kindlaks?

3

Aga Pajul ei olnudki nii kerge kindlaks jääda.

Kevad arenes peagi suveks. Juuni algus oli soe ja pilvealune, kolmas nädal jahe, vihmane, nagu enamasti alati jaanipäeva ümber. Peale vihma oli vaja kartulid läbi künda. Ants Paju käis ümber põllu ja kratsis kukalt: kust võtta jälle hobust? Vakkus oli teda lohutanud ja muidugi laia suuga tõotanud igapidi aidata. Kuid Vakkuse käest hobust tooma minna tundus talle nagu mõrtsukalt nuga küsida. Niikaua võis end Vakkusele päevategemisestki pisut tagasi hoida, kui hobust ei võta. Laskuda aga kord selleni — tähendab alata kõik uuesti otsast peale. Vanamees ei häbeneks mitte põrmugi osa oma tööst uuesti tema kaela veeretada. Hobusepäevade arvel hakkaks ta jälle muudkui ühte ja teist peale suruma. Juba oligi ta rääkinud heinateost, Pajule ette pannud metsaheinamaa kahasse teha, sest ega's Paju selle õnnetuse pärast hobuseta jää, ostab uue. Millega? Seda ei olnud Pajul talle vaja seletama rutata.

Oli tol kevadel hobuseostust saadik kujunenud nõnda, et Paju käis rohkem läbi jälle Polmeti kui mõne teise perega. Kikas oli ära, Kits hoidus täiesti omaette, kõik teised sõjateel. Polmetilt kuulis Paju ka varsti Leningradi piiramisrõnga läbimurdmise järel, et Nõukogude armee võitleb jälle Narva jõe joonel. Et sakslastel oli mingi rutt lääne poole ümberkolimisega, seda nägi teedel liikuvatest vooridestki. Ning Paju jäi erutatult ootama. Ta märkas, et isegi Vakkus elas nagu mingis ooteolukor-

ras — ei rutanud sõnnikuveo ega heinaga. Ning ta läks ja palus hobuse Polmetilt.

Parajasti kui ta kolmanda vaoga ülalt nõlvakult alla tuli, nägi ta Vakkust vaootsale seisma jäävat. Vanamees põrkis juba kaugelt, et miks temalt pole hobust küsima tuldud, et mis kombed need on võõrast perest abi võtta ja sinna päevi teha, kui oma talu hobune on prii ja töö läheb kõik ühe ja sellesama talu heaks...

„Tead, Vakkus, mul jäi kevadest sihuke mälestus, et sinu valge minu käes üldse tööd ei tee... Pane pahaks või võta vihaks!" torkas Paju pläru keerama asudes.

„Sedaps! See oli ikka sinu valge, kellega paaris ei saanud tööd teha. Minu oma üksi läheb nagu tank, näh..."

„Minu oma läks ka!" toonitas Paju Vakkusele tungivalt otsa vaadates, endal huulenurk erutusest pisut tõmblemas, silmad sonisirmi all luurel nagu rebasel.

Vakkus tammus ühelt jalalt teisele, vaatas kuhugi eemale põldudele, kus haljendas lokkav oras. Siis köhatas hääle puhtaks ja alustas juttu hoopis teisest otsast:

„Näh, on see Paju aga mees! Muudkui protsessib, muudkui protsessib! Kas või lõpnud hobuse mälestuse juures... Sedaps! Aga kas see Paju teab koa, missugune aeg praegu on? Vakkus ei tee nalja, ei tee! Tõepoolest, kas ei ole rumal asi omavahel protsessida, kui punased võivad varsti jälle väravas olla..."

Paju sõtkus oma pläruotsa mullasse, siis ütles pikka:

„Sina, peremees, kipud ka vist külanaiste jutte keerutama... Leht teatab ju, et sakslased ainult õgvendavad rinnet, et need on uued ja kindlustatud positsioonid, kust kõik punaste rünnakud puruks lüüakse..."

„Näh, leht!" rehmas Vakkus käega. „Sõja ajal leht, Paju, see on määritud paber... pühkimiseks, muud midagi... Mina võin sulle, Paju, naabrimehe poolest ütelda: sakslase asi on kehv ja kaua ta tühi enam ei sõdi. Aga vaata, enne kui sakslane alla annab, paneb ta veel meid koa mättasse. Nii lihtsalt ta ei jäta... Sedaps!"

„Mismoodi? Tapab maha või ajab siit minema?"

„Näh, laseb tappa... Vallamajas on käsud valmis:

kõik mehed kuuekümne aastani omakaitsesse, püssid kätte ja venelaste vastu. Sedaps! ... Näh, mõtle ise, mis sõjamees olen mina või mis sõjamees oled sina? Mis on minust või sinust venelase vastu? Üks plõks — ja valmis! Aga kui ajab välja, kus sa pääsed? Muudkui mine ja pane ennast venelase kuuli ette...!"

Paju ei uskunud Vakkust, pidas seda juttu vigurijutuks, millega püütakse välja õngitseda tema salajasemaid mõtteid. Seepärast vastas ta nohisedes ja ebaselgelt:

„Kellel vaja minna ... eks see lähe..."

„Sedaps! Kas meil kellelgi on vaja minna, Paju? Mis on need sakslased meile andnud või mis need venelased annavad, et eestlane nende eest sõdima peaks...? Neil maailma asjad ajada, meil pole muud kui litsu taguots ligi maad ja vaata, kuidas läbi saad..."

Mida kauem Vakkus rääkis, seda tõsisemalt jäi Paju kuulatama. See kõik oli siiski justkui sootuks teise mehe jutt, mitte põrmugi enam tolle Vakkuse moodi, kes sakslaste sissemarssimise järel tingimusi ette pani ja paragrahve luges. Nii nagu Vakkus praegu rääkis, arutasid mõnedki inimesed. Nii mõtlesid enamasti kõik need, kes ei saanud aru selle sõja sihtidest või kes põlgasid sõda sõja enese pärast, olgu see missugune tahes. Ja seesuguseid inimesi leidub. Eriti maal, kus ollakse nii väga kinni oma väikeses töös ja elamises. Seesuguseks inimeseks pidas Paju omas meeles Polmetitki. Polmet seadis küll sõnad alati nõnda, et järeldused neist pidid kujunema sakslaste kahjuks, aga teise poole kasuks ei olnud ta ka rohkem mitte ütelnud kui vahel kohmamisi: „Noh, kuidas siis muidu, meie meeste võit peab jääma!" Kas ta „meie meestega" mõtles omaküla mehi, kes Nõukogude armees sõdisid, või midagi laiemat, seda ta kunagi ei seletanud või ei tahtnudki seletada. Ainult muigas.

Nõnda nüüdki, kui Ants Paju õhtu eel hobust ära viima läks ja oma kõnelusest Vakkusega talle rääkis. Ta pahvis suitsu, vahtis vidusilmi vastu madalat päikest, muhelus näonaha all. Siis võttis hobuse ohelikkupidi järele ning end sellega talli poole minema seades arutas torisedes:

„Sina, Paju, oled justkui kannel, mida vana Vakkus-Kustas mängib... Alles sa olid tema peale nii vihane, et... Nüüd aga jälle, et Vakkus ütles, Vakkus arvab... Teadagi, mis tema arvab! Tema tahab, et me kõik tema moodi arvaksime. Siis oleks tal vaba voli käes jälle laulda eesti rahvast ja armsatest eesti vendadest, nagu ta siin laulis neljakümne esimesel aastal... Laulis, aga kas ta kusagil labidatäie kraavi sakslaste vastu viskas? Ei! Olla õe poole läinud ja seal kõhuvalusse jäänud... Pärast tuli aga ja tegi sind pooleterameheks... Ooh! Vakkus tunneb nooti! Ja tema nina on alati juba enne tuule järgi valmis seatud, kui see tuuleke veel puhumagi saab. Vaat mis mina sulle ütlen, Paju..."

Ants Paju ei tahtnud sugugi see kannel olla, mida Vakkus mängib. Tal polnud vähematki lusti Vakkuse juttudele kaasa heliseda. Ja seda uskus ta ka, et Vakkus nina tuule järgi sätib, võib-olla praegusel korralgi oma hea ninaga juba tulevast tuult ära aimata püüab... See kõik oli õige. Aga siiski ei ärritanud see Paju sugugi nõnda nagu Polmetit. Pajul oli suuri ja sügavaid põhjusi Vakkust vihata. Kuid ometi ei suutnud ta omas meeles Vakkuse seisukohti sõdimise osas vääraks panna, sest Vakkuski rääkis nüüd, et sakslaste eest ei tule sõdima minna, et see on enese nagu looma tappa ajada laskmine... Samasugune oli ka Paju arusaamine ja seisukoht.

See arusaamine ja seisukoht võimaldas seda, et Paju võttis Vakkuse nõu kuulda, läks tema soovitusel viie kilo seasingiga jaoskonnaarsti juurde ja ostis selle eest enesele tunnistuse neeruvaagna põletiku peale, mis vabastas ta omakaitse mobilisatsioonist. Samamoodi ütles Vakkus enese olevat ostnud kubemesonga. Ning nõnda ei läinud peremees ja rentnik selles asjas teineteisest sugugi lahku. Milles nad siiski Vakkusega põhiliselt lahku läksid ja mille tõttu Polmet Pajule ette heita võis, et laseb enesest pilli teha, mida Vakkus mängib, — sellest sai Paju alles mõni nädal hiljem aru. Ja see juhtus siis, kui aednik Kikas koju toodi.

Koju toodi Kikas sellepärast, et ta omal jalal tulla ei jõudnud. Koonduslaagrist oli ta nüüd viimaks peale pikki vintsutusi, ülekuulamisi, haiglasolekuid ja vaev-

lemisi sakslaste poolt kui täiesti töövõimetu südamehaige välja praagitud. Eestlastest satraabid olid küll püüdnud Kikast edasi kinni pidada sakslastele etterääkimisega, et Kikas olnud kohapeal kommunistliku ametiühingu volinik. Kuid sakslased lõid sellele käega ja tegid lihtsa, aga kavala otsuse: kui on kommunistide usaldusmees, hakkab ta väljas nagunii sidemeid soojendama ja kukub varsti kogu oma pundiga uuesti kätte. Kui ei ole — las harib oma aeda ja kasvatab gemüset! Sedagi on väga vaja. Seina äärde seadmisega pole mõtet seni rutata, kui mehest ei ole kõik viimane veel välja võetud. Haige? Noh, teab neid sõjaaja haigusi! Pealegi oli okupantide poliitikas kohaliku rahva suhtes tol ajal valitsema pääsenud joon, mis nõudis rahvuslike elementide lähendamist Suur-Saksa huvidele. Laagritest lasti lahti nii mõnedki, keda otseselt kommunistideks ei peetud, selle tagamõttega, et võita rahva poolehoidu. Sääraste lahtilastute hulgas tuli ühel suvepäeval Kiviperesse jalgsi tagasi ka Alma Löns. Temalgi oli kästud koju minna ja tööle hakata. Et Heller Alma alles rajatud koduhakatuse oli täielikult ära rüüstanud, pliidigi segi peksnud ja heinad Alma tuppa ajanud, asus Alma jälle koolimajja ja sai sügisel kooliteenija kohagi tagasi.

Kikkale oli esialgu kõvasti peale käinud Heller ise kui kinnivõtja. Hiljem aga — nähtavasti siis, kui papake jõudis sakslaste „uue-euroopa" korras juba pettuda, kui selgus, et see kodanlastele ei kindlustagi seda oma valitsemisvabadust, nagu need ootasid, — oli ta kui peatunnistaja kõhklema jäänud ja ütelnud, et tal ikka kindlaid tõendeid ei ole, kas Kikas oli parteilane või mitte. Nii saadetigi Kikas siis ühel ilusal suvepäeval laagrist välja tõendiga, et on oma aja ära istunud.

Kikas oli küllalt vilunud inimene, et taibata, kuidas temaga lood on ja mida SD-tegelased tema väljalaskmisega tahavad kätte saada. Ta lamas paar päeva linnas tuttavate juures, kuni viidi koju tütrele sõna. Siis tuli Polmet hobusega ja sõidutas oma naabri koju. Kodus ei kavatsenud Kikas sugugi nii pea jalga voodist välja tõsta. Kui juba haige, siis haige — kas või sõja lõpuni! Mis nüüd viga kas või sõja lõpuni haige olla, kui see

lõpp näis peaaegu paistvat! Enne Stalingradi, siis oleks kõik olnud palju raskem. Nüüd oli asi teine. Löök Stalingradi all oli lõdvendanud sakslaste haaret ka siin. Mingeid jälgi ei pea nende nuuskurid tema kaudu kätte saama! Haige? Noh, nii kehv kui tema tervis oligi, surmahaige ta siiski ei olnud. Ainult et väga otsa jäänud ja nõrk.

Mis jutte mehed linnateelt tulles rääkisid või mis Kikas ise oma kinnioleku kohta ütles, seda ei kuulnud keegi. Polmet ühmas taolise küsimuse peale igaühele üsna tõrjuvalt:

„Haige inimene! Taht teda mitte jutuga palju piinatagi..."

Ning kui Aksilt keegi juhtus pärima, kinnitas seegi lühidalt:

„Jah, isa on ikka väga nõrk... Kes teab, kui kauaks teda..."

See nõrk haige hakkas aga kohe esimesest päevast peale elust jälle innukalt osa võtma. Omamoodi küll ja väga varjatult, aga varsti olid tal vajalikud sidemed loodud. Esialgu käis teda vaatamas ja temaga vestlemas ainult Polmet kui üleaedne ja kõige lähem naaber. Ja sedagi ainult paar korda nädalas. Aga siis sai kutse haiget vaatama tulla ka Paju. Ja Paju tuli. Tuli sel õhtul, tuli teisel õhtul — tõi lehti, rääkis oma töödest või muredest, rääkis kõigest, millest inimesed räägivad. Mõnikord meenutas sedagi, kuidas ta esimesel sõjasuvel aralt kõhklema oli löönud, ei olnud osanud õigel ajal seisukohta võtta. Siunas ennast, et pidi nüüd Vakkust nuumama, sel ajal kui teised võitlesid. Kikas laskis tal rääkida, siis rahustas lepitavalt, et tol sõjasuvel ei jõudnud paljudki veel selgusele, mis ja kuidas... Hea, kui nüüd pikapealegi on selgusele saadud. Paju arvas, et vähemalt tema on täiel selgusel. Kikas ei ütelnud selle kohta midagi. Ta oli üldse harjunud nagu rohkem kuulama kui ise jutustama. Ta päris Pajult Kitse kohta, Mäe Liine kohta, Helleri ja Vakkuse kohtagi. Ning kui kuulis, et Porsu Taaveti ja Mäe Juhani pärast on kodused mures, ei teata, kas nad Venemaale jõudsid või mitte, käskis Pajul nende naisi rahustada: mehed on seal ja tulevad tagasi, kui tulema hakatakse. Paju päri-

misele, kas ta on midagi kuulnud, vastas Kikas ainult niipalju, et peale paari laeva, mis randa jooksid, läksid teised mobiliseeritutega läbi, ja et sealpool võitleb terve Eesti Korpus. Millest see korpus siis koos seisab? Eks ikka neistsamadest meestest, kes siit läksid ... Rohkem ta ei ütelnud ennastki teadvat.

Tal oli asi nõnda korraldatud, et kunagi ei juhtunud Polmet ja Paju ühel ajal tulema. Kunagi ei räägitud ka ühe või teisega ülearust sõna poliitikast. Kuid ometi paistis Kikas väga hästi teadvat, kuidas arenevad sõjasündmused ja missugused on kuskil meeleolud. Pajule tundus vahel, nagu võiks Kikas veel rohkemgi midagi niisugust teada, mida teised ei tea. Ta oli tihti heas tujus, keeras rinnale võetud tubakakarbi kohal endale pläru, ja kui Aksi teda suitsetamise pärast noomima kippus, õigustas end naljatades:

„Las ma nüüd, tütar, natuke kõrvetan ka seda va pinutagust! Muidu jääb viimati kõik sulle päranduseks, ja mis sina temaga teed? Oleks veel, et sul mees, siis teine asi ..."

Aksi kergitas rinda, aga ohet kuuldavale ei lasknud:

„Mees ... Kus praegu kõik mehed on!"

„Õige, õige, tütreke! Nii ongi kõige parem ..."

„Raske!" ütles Aksi nüüd väga surutult, silmad maas. „Ei tea midagi ..."

„Ka see aeg tuleb, kus teadma hakkame. Ära kurvasta! Kes elama peab, see elab. Seda ei tapa saks ega sõda ... Näe, siin ma olen!" Ning ta vaatas sellise kelmika kõrvalpilguga tütrele otsa, nagu oleks tahtnud lisada: pidin ammugi teiste arvates surnud olema, aga vaata, pole viga! Elan! Elan edasi! Ja küllap elab seegi, kellest sina mõtled.

Ühel videvikutunnil, kui Paju pikemalt oli rääkinud oma vahekorra kujunemisest Vakkusega, puudutanud isegi tema viimast teooriat sõja ja sõdimise kohta, viskas Kikas Pajule järsult:

„Puhas kolmanda võimaluse mees."

Paju ei saanud aru, vahtis kohmetult Kikka habemes näkku, mis oli pööratud vastu aknast kumavat õhtutaevast.

„Kolmanda võimaluse mehed," seletas Kikas köhides,

„need on niisugused, kes mängivad sellele kaardile, et ajalugu kordub... Nende juhtmõtteks on härraspojukestena niikaua ilusasti kodus istuda, kuni sakslane ja nõukogude rahvad sõdides endid vastamisi välja kurnavad. Siis parajal ajal äkki lääne imperialistide toetusel nagu 1918. aastal värskete jõududega sekka lüüa ja ütelda: pank! Noh, loomulikult ootavad nad, et kokku varisevad nii Saksa kui Vene, et lääneriigid kirjutavad ette rahutingimused, ja et siis jäävad neile jälle kõik võimalused eesti töörahvast niisama halastamatult koorida kui ennegi... See on meie oma kodanluse kodusküpsetatud ideoloogia ja selle kandjad on meie Pätsude-Tõnissonide poolehoidjad... Tööliste hulgas niisugustel mõtetel maad ei ole. Ja ajalugu ei kordu, ei kordu kunagi täpselt! See on elu seaduse vastu..."

„Vaata aga siis! Vaata aga siis seda Vakkust! Kui peenelt keerutas jälle ette! Nii et mitte võõrast lõhnagi ei tunne jutul juures! Küll on peenike..." vangutas Paju otse uskmatult pead. Tal hakkas enesest isegi natuke hale. Ka juba aastates mees, aga laseb teisel ennast võltside sõnadega sisse mässida nagu laps! Tunneb sulile kaasagi!

Kuid Kikas ei andnud talle aega ennast haletseda. Ta kergitas end padjal kõrgemale, nii et võis Pajule otse silma vaadata, ja ütles siis ilma ettevalmistuseta:

„Ants, kui sinu poole astuks sisse inimene, kellel tee on ees püsti, kas sul oleks julgust talle anda ulualust ja leivapala?"

„Tee ees püsti?" näkitses Paju sõrmeotsaga oma habemekontsu. „Kuidas tee ees püsti?" kordas mõistmatult.

„Niimoodi, et edasi minna ei saa, aga tagasi... Noh, teed ei ole."

Kikas vahtis talle nii üksisilmi teravalt ja sisendavalt silma sisse, et Paju hakkas viimaks taipama, mis ütelda taheti. Ta lõi isegi pisut kartma seda sisselangenud palete, kuid lõõmavate silmadega meest, kelle tahet ta tundis enesesse voolavat otsekui päikesevalgust või vett.

„Leivapala muidugi saab ja ka muud... Kui see ei kujune lõksuks. Mind ju passiti peale, passitakse ehk veelgi... Oma silmaga nägin, missugused vildijäljed

olid tammutud akna alla lume sisse... Käidi kuulamas..."

„Ahaa! Hea, kui sa ise ka tähele panid, et sind luurati... Nüüd aga on kindlaks tehtud, et sind enam ammugi ei luurata. Sa ei huvita neid," kõhistas Kikas hääletut naeru.

„Kes selle kindlaks tegi?" imestas Paju jälle. Täna tundis ta end juba mitmendat korda Kikka ees päris abituna.

Tuba hämardus kiiresti. Õhtuvarjud vajusid seintelt lakke ja põrandale. Mehed süütasid suitsud.

„Hea küll. Mis sellest enam... Asi on nii, Paju, et ühte seltsimeest on vaja aidata... Mõneks ajaks kuhugi ära panna... Mina ju välja ei saa, nagu näed. Ütle, kuhu sina ta paneks, kui see seltsimees sinu juurde tuleks...?"

Paju ei küsinud enam midagi. Ta ainult noogutas mõtlikult. See ei olnud niisama lihtne. Siin oli mängus teise, võib-olla mitmegi inimese elu. Tuli väga hoolikalt kaaluda. Ta pingutas mälu, et võimalikke peidukohti meelde tuletada. Kuid ei mõtelnud kaua. Justkui mingist sisemisest jõust aetuna kargas ta korraga püsti:

„Aga Vakkuse varemelasumik? Mis sa sellest arvad?" muigas Paju endamisi niisuguse näoga, nagu oleks ta vallatust teinud. Tammus siis mööda tuba ringi ja arutas: „Peaasi — sealt ei lähe keegi nuhkima! Kes tuleks selle peale — otsida Vakkuse juurest niisugust meest?"

Kikas kõhkles üsna kaua. Ta vilunud silma ees ei jäänud hetkekski varju see, miks Pajule enesele säärane idee meeldis, mehe naerust päris mügisema võttis. Siin oli tegemist teatavat laadi kättemaksuga, alttõmbamisega, nagu Vakkus isegi armastas tõmmata. Ja see pakkus Pajule praegu ilmset rahuldust.

„Saab kas või tagaseljagi Vakkusele midagi habemesse sokutada!" rõõmustas ta varsti. Ning see rõõm oli nii siiras, et sundis viimaks Kikka veenduma: kui Pajule võimalus anda, ta tegutseks hästi. Igaühele on kõige meeldivamaks ülesandeks iseenese ideed ellu rakendada.

Vakkuse varemelasumik oli seesama vana pikk mõisa

laudahoone, mille ühe, kodupoolse otsa peremees oli korraldanud endale majapidamishooneks. Seal olid ühe katuse all koos kõik: Vakkuse tall, laut, kanala, rehealune, põhu- ja heinasara, tõllakuur ning küün vilja sissevedamiseks. Aga tohutust mõisahoonest jäi siiski veel hea kolmandiku võrra üle. Ning see viimane kolmandik, mille ots ulatus vastu maanteesilda kasvavat lepikut, seisis varemetes. Kunagised paekivist seinad olid poolest saadik alla varisenud, kivi- ja lubjarisu täitis varemete vahet. Kuid läbi selle risu kasvasid tohutud, üle pea ulatuvad takja- ja nõgesepõõsad, isegi must sõstar lokkas oja pool otsas nii vägevalt, et sellesse võis inimene kaduda nagu džunglisse. Ühes müürinurgas aga, täiesti varjatud umbrohtudest ja põõsastest, oli vana karjaköögi ase veel praegugi nähtava leemüüriga ja selle kõrval auk paari meetri sügavusse, müüritud seintega keldrisse, mida nähtavasti oli kasutatud mõisa noorkarja erisöötade hoidmiseks. Silla ja varemete otsa vahel kasvavast tihedast lepapadrikust oli siia kerge nähtamatult sisse pääseda. Samuti oli kerge kellegi silmale märkamatult pugeda varemete vahelt Vakkuse hoone katusealusesse ossa ja sealt heintesse või põhkudesse... Natuke käidaval kohal ja inimeste jalus, tõsi küll. Aga või siis see, kes end peitma pidi, inimeste jalgu tohtis jääda! Igal pool tuli tal end hoida.

„Oled sa seal... varemetes käinud?" päris Kikas peale pikemat mõtlemist.

„Jah, ma kevadel korra... Kui need hobuse lood meil... Aga ma jätsin oma nõu katki!" lõi Paju silmad justkui häbenedes maha.

Kikas kohmas lõpuks, et no-jah, eks siis näe, ja läks teise jutu peale üle. Alles mõni aeg hiljem ütles ta Pajule, et olgu ta kena mees ja viigu, kui tal jätkub, veidi söögipoolist sinna silla otsa lepikusse. Sidugu nööriga puu külge, et mitte loomad... Sellest mõistis Paju, et tema ettepanek oli vastu võetud, et Vakkuse varemelasumikus varjas end inimene, kellel tee oli ees püsti...

4

Küps suvi hakkas tõmbuma kolletavaks sügiseks. Päeval aga oli veel õige soe. Ning hoolimata sellest, et põldudel kirendasid juba rukkihakid, käis kohati veel hiline heinategu.

Ka Pajud tegid nüüd pärast rukkilõikust teistkordselt heina. Kogu perega töötasid nad Vakkuse metsaheinamaal. Peremees ise oli selle tegemata jätnud ja Pajud panid nüüd poole peale kokku. Hein oli küll vana ja puitunud, aga Paju arvates siiski enam väärt kui põhk. Kümmekond saadu tuli õhtuks üles panna. Töötati paaris: Mari vanema poja Kallega, Ants noorema poja Udo ja väikese Viiuga, kellele isa oli teinud eakohase rehagi.

Ilm oli juba mitmendat päeva ilus, selge. Ainult kauged taevarannad ähmatasid, uppudes kuskil metsadevõsade taga nagu udusse või suitsusondu. Kõrgel pea kohal aga kumas pilvitu taevas sinkjas-roosa glasuurina, puhas ja värske.

Väike Viiu sikutas reha läbi heinakontsu, ajas pea selga, vahtis kuhugi ida poole ja hüüdis siis ehmunult:

„Oi, isa! Vihma hakkab sadama! Ja meil heinad maas!"

Ants Paju kahmas suure jalatäie kuivi heinu sülle ja surus need saadu, nii et uppus isegi hetkeks üleni heintesse. Siis uut jalatäit kokku tõmbama minnes päris lapselt:

„Miks sa vihma lubad, Viiu?"

„Kas sa ei kuule siis, isa? Müristab..."

Seda müristamist oli Paju kuulnud juba eile ja üleeile, nädalapäevad. Seda olid kuulnud kõik teisedki inimesed, kes vaiksetel hommikutel või õhtueelsetel tundidel väljas töötasid. Öösiti arvati väga kauges kagutaevas nägevat isegi mingeid tulesähvatusi või kuma. Kuid see äike ei tulnud lähemale ega toonud vihma.

„See ei ole äike, laps!" ütles Paju uut heinasületäit haarates.

„Rumal, Viiu, see on sõda..." lisas Udost poiss viimast sõna salapäraselt hääldades. Tema oli juba suur,

tema teadis. Viiu ei teadnud veel midagi, ta hakkas alles kolmeseks saama.

Paju toetas reha vastu maad ja jäi kuulatama. Jah, kõmises, peaaegu vahetpidamata kõmises. Suur hulk raskeid patareisid, nagu rääkisid Polmet ja Kikas. Küll seal külvatakse tuld ja surma ... Ja antakse sakslastele vatti! Et need sunnikud ka ükskord ära omale maale ei jookse!

„Mis sõda? Midagi ei ole näha ...!" pahandas Viiu Udoga.

Paju köhatas, alustades siis Viiuga pikemat juttu sõjast, mis on nii hirmus asi, et lapsel ei maksa tahtagi seda näha. Laps istugu heinasületäiele, kui ta on riisumisest väsinud, ja puhaku. Kuid Viiu ei tahtnud teadagi puhkamisest, ta muudkui kordas enesekindlalt:

„Müristab ju ... Eks? Kuule, kuidas müristab?"

Kui Ants talle rääkida püüdis, mis mürin see on, tegi laps ainult suured silmad. Sõjast või sõjamürinast ei mõistnud ta midagi ...

Samal ajal kuulasid heinamaa teises servas Mari ja Kalle sedasama kauget suurtükimürinat ning nendegi vahel sai sellest jutt alguse.

„Helleri Hugo olevat rääkinud, et kui punased veel lähemale tulevad, võtab omakaitse külast kõik mehed kokku, annab püssid kätte ja saadab liinile vastu ... Kes ei lähe, need tõmmatavat kohapeal kui vastased ja punased maha ..." jutustas Kalle emale.

„Kalle, kas sa seda isale ...?"

„Ema! Ega ma siis sellepärast ... See on ju ainult jutt! Milleks sellega isa närve rikkuda?"

„Aga kui on tõsi?"

„Möga! Niisama kui seegi, et minuvanused poisid lennuväljale viidavat ... Mingit kuradi abitegu tegema või mis!"

„Ära ütle, Kalle! Inimesed räägivad — midagi võib tulla! Näe neljakümnendal aastal oli siin, et ikka enne, kui lehed langevad ... Noh, eks sakslane algaski suvel sõda ..."

„Siis oli teine asi. Nüüd on sakslase laul läbi ... Kuuled! See mürin tuleb iga päevaga lähemale ja lähemale ..."

Mari ei olnud poja jutuga täiesti päri. Ka tema oli seda mürinat endamisi kuulanud ja oodanud päeva, mil kõik muutub jälle teiseks. Kuid talle tundus, et see mürin ei tulnud lähemale. Võib-olla koguni kaugenes. Ja siis tekkis tal hirm oma mehe, aga nüüd juba ka poja pärast. Kalle oli tõesti järsku välja kasvanud, tugev poiss nagu mees kohe. Jutud käisid juba ammu, et ega sakslased neid poisikesigi jäta: kes teab, mis viimasel minutil veel välja hauvad! Ja emasüda ei saanud enam rahu. Tõmmanud riismed koomale, ruttas ta pojale appi heinu lademest üles võtma. Selle juures sai jälle rääkida, ei tarvitsenud üksi oma mõtetega vaevelda. Ta teadis, et Kalle omaealiste poistega mõnikord õhtuti koolimaja juures palli löömas käib ja et neil pallimängudel noorte vahel ka mõnest asjast räägiti. Seepärast püüdis ta pojalt teada saada, mis on nõuks võetud teha, kui järsku käsk peaks tulema.

Kalle naeris: käsku ei jäädavat ootama... Ning näitas peaga metsa poole. Mingu või löömaks, aga poisid ei laskvat end kuhugi vedada!

„Teite hulgas on seal aga ka niisugused nagu Helleri kasupoeg ja Toomiste tütrepoeg? Annavad teid ära...!" argles ema.

„Kes neile hingama läheb, mis või kuidas! Tahavad nad minna, eks mingu! Kes neid keelab...!"

Kuueteistkümne-aastase poisi jutt oli nii asjalik, täiesti enesekindel, et Mari vaatas imestusega ta otsaesisel kõikuvat heledat juukselakka, kumerat kukalt, mis meenutas isa Antsu meistrimehe-kukalt, ning pidi tahtmatult meenutama seda, kuidas Ants oli esimesel sõjasuvel piinelnud ja enesega kembelnud. Poja juures polnud vaevlemisest märkigi. Tal näis kõik selge olevat. Ajad, need sõja-aastad tegid noored varakult küpseks! Ka partisanivõitlusest oli midagi nii või teisiti juba nende kõrvu pudenenud. Ning pealegi osutus nende seisukord isade omast palju lihtsamaks seetõttu, et nad olid ju alles peaaegu lapsed, need noored poisid, ja et neil tuli võõra vägivalla vastu kaitsta oma rahva, oma kodumaa au. Just seda, mille eest noored alati kõige tulisemalt, kõige kirglikumalt on võidelnud.

„Sa peaks siiski isaga enne rääkima, Kalle."

„Mis asja? Võib-olla tuleb meil koos isaga minnagi. Eks siis jõua rääkida ja puha..."

Nii möödusid jälle nädalapäevad. Maaelu on juba kord niisugune, et kui miski väline otseselt ei sega igapäevaste askelduste rütmi, läheb kõik kindlakskujunenud rada edasi: loomad, talitused, töö. Inimesed elasid mingis vaikses, peaaegu hardas ärevuses, kuid õiendasid oma igapäevaseid asju, käisid oma igapäevaseid käike, rääkisid igapäevaseid, harjumuslikke jutte, kuigi tihti nagu mõttes kuulatama jäädes, et kas see, mis jutukaaslane ütles, ei sisalda eneses midagi uut, ootamatut või oodatavat. Sest kõike võis säärasel imelikul vaikuseperioodil juhtuda. Meeleolu oli niisugune, nagu on kõrvaltvaatajal püssipauku oodates: lajataks ta juba kord. Aga mingit lahendust ei tulnud.

Okupatsioonivõimude ajaleht teatas, et Vaivara Sinimägedeni läbiimbunud Punaarmee salgad on seal peatatud ja purustatud... Lõuna-Eestis öeldi rindejoon lõplikult kindlustunud olevat Emajõel. Sääraseid teateid näis nagu kinnitavat asjaolu, et juba mõnda päeva ei kuuldunud kahurimürinat... Kuid need üksikud, kellel olid raadioaparaadid käes — ja nende hulka kuulus ka keskmiselt jõukas asunik Märska, Helleri maanteepoolne piirimees —, need kinnitasid visalt, et lahingud käivat, et Leningradi eestikeelsetes saadetes on manitsetud okupantide asjameeste käske mitte täitma. Oli kuuldud isegi Eesti Nõukogude valitsuse liikmete sõnavõtte ja mõnede Punaarmee võitlejate tervitussaateid kodurahvale ja kodumaale...

Sellest kõigest räägiti üsna vaikselt, ainult täiesti usaldatavate inimeste vahel. Kuid ometi levisid need teated kiiresti ja inimeste näod tõmbusid lootusrikkamaks, enesekindlamaks.

Siis rabas ühel päeval Kivipere rahvast uudis: Vakkus oli kutsutud vallamajja ja määratud külavanemaks. Senine, tagasihoidlik ja vaikne asunik Märska, oli tagandatud. Miks? Seda ei teadnud ka Polmet õieti ütelda, kuigi tema selle sõnumi meierei juurest tõi. Mindi Märska enese käest küsima. Seal selgus, et Märskat polnud enam mitu päeva kodus: olevat linna niidumasina vikatit otsima sõitnud, ei olevat asjast teadlikki. Nii-

sugusel ajal linnast midagi otsima minna, kus linnast teati evakueeritavat vabrikuid, asutusi, inimesi — kõike, mis sakslase logisev transport veel jõudis iganes ära vedada, — seda juttu ei võtnud mehed tõena. Kikas manitses oma mõlemat vaatamaskäijat, nii Polmetit kui Paju, tähelepanelikkusele. Aeg oli nii kaugele jõudnud, et ükski ettevaatus-abinõu vaenlase suhtes ei olnud enam ülearune...

Vakkus ise tekkis kodumaile alles järgmise päeva keskhommikuks, oli üsna ära joodud ja hapu näoga, kirus ning vandus maailmad kokku. Tal oli ringkiri käes, millega pidi minema külast sõjaväele liha „kokku müttama", nagu ta ise kodus räuskas. Aga ta ei saanud kaugemale kui oma majapidamishoone või varemelasu nurgale. Seal seisis ta tükk aega, nägu õige tihedalt vastu müüri, justkui uurides mingit kivipragu. Sügas habet päripidi ja vastupidi, vaatas ringi ja keeras siis tagasi. Keeras koju tagasi, viskas selili voodisse ning kinnitas tigedalt silmi pungitades, et tal on vaja mõtelda, et lastagu tal rahus olla, et ei ole kellelegi vaja ütelda, kuhu Vakkus on läinud või mis ta on teinud... Mitte kellelegi!

Naine oli ammu harjunud õlgu kehitamata Vakkuse veidraid korraldusi täitma. Ei tulnud temal nüüdki pähe põhjusi otsima hakata, miks Vakkus, kes alles oli määratud külavanemaks ja pidi lihakäsud laiali viima, korraga teelt tagasi pöördus ega kõssanudki enam käskude laialiviimisest. Selle imeliku asjaolu selgitasid Paju poisid Kalle ja Udo. Poisid sulistasid lutsupoegi püüdes sillast allpool ojas ja nägid, kuidas Vakkus oma varemelasumiku nurgal peatuma jäi ning selle seinalt mingit plakatit või paberit lugema hakkas. Kui Vakkus tagasi pöördus, olid poisid ka kohe veest väljas, nende kalapüügikirg jahtunud ning nad jooksid läbi asunduse teatega, et Vakkuse vareme seinale on tekkinud suurte rasvaste tähtedega trükitud üleskutse, mis algab tuntud loosungiga „Kõigi maade proletaarlased, ühinege!" ja lõpeb päevast päeva jõulisemalt kõlama lööva võitlushüüdega „Surm saksa okupantidele!". Üleskutse tekstis teatatavat, et sakslaste sõjaline võimsus on läbi ja nende okupatsioon suuremas osas Eestimaal lõppenud.

Edasi kutsutavat rahvast üles sakslaste käsikud kinni võtma ja kahjutuks tegema. Seejärel kästud luua side partisanide-rahvatasujatega ja valdades, kus võimalik, nõukogude võim kohe taastada. Et üleskutse oli üks neist, mida lennukeilt paari päeva eest alla visati, seda ei läinud poisid üleskutse lugejatele mitte seletama. Samuti ka mitte seda, kes riputas üleskutse Vakkuse seinale ja kes kirjutas alla suurte tähtedega „Harju Partisanide Staap". Parem on, kui sellest esialgu ei tea isegi mitte isa Ants — oli arvanud Kalle — ja tegutses omapead. Ka vastutulijaile üleskutsest rääkides tundis ta end nagu kuidagi tõeliste partisanide kaaslasena, nende aitajana. Ta lõi pea püsti ja aina juhtis vastutulijaid uhkelt üleskutset lugema.

Üleskutset lugesidki need, kes asja leidsid sealtpoolt läbi minna: ühed areldi, teised süttides, tuld ja julgust võttes. Kõige vapramaks läks Alma Löns, kes koolimaja juures põrutas, et nüüd on varsti peremeeste ja sakslaste laulul lõpp. Kalle ja Udo olid peagi oma vanal kalapüügikohal tagasi: neid huvitas, kes üleskutse maha käristab? Aga poistel tuli kaunis kaua põõsast piiluda — külas justkui polnudki niisugust inimest, kelle käsi oleks kippunud üleskutse külge. Heller või Toomiste muidugi küll, kuid neile nähtavasti teatama ei mindud. Lõpuks päris õhtu eel tulid jaama poolt kaks saksa sõjaväevormis meest. Neil olid karvasest vasikanahast kattega ranitsad seljas. Ja vööl rippusid neil nahkpaunad, läikivad nagu näärikuuse ehted. Ning nende tuhmist metallist rihmapannaldel ilutses vana ordurüütlite deviis „Gott mit uns"! Jumalat nendega muidugi ei olnud — rihm ümber kõhu lihtsalt valetas. Kõhus ei kanna isegi fašist mitte oma jumalat. Kõhus loksus neil viin, nad olid üsna kenakesti purjus, õhetasid näost ja jürkasid aeg-ajalt lauldagi; aga kui müürinurga juurde said, kus rippus üleskutse, jäid nemadki silmad jõllis vahtima ja lugesid siis päris hoolega. Paju pojad jälgisid hinge kinni pidades, mis nüüd sünnib. Kuid ordumeeste deviisi kõhul kandvad mehed ei pistnud rüütlite keeles kiruma, vaid põrutasid selges eesti keeles: Kurat! Jookse siin veel partisanide otsa! Teineteist aidates rebisid nad üleskutse maha ja kiskusid ribadeks. Kuid nähtavasti ei

suutnud need mehed ka partisane mingi erilise õnnetusena võtta. Või mis õnnetust inimene enam peaks karta oskamagi, kui ta juba on kaotanud kõik: oma au, hea nime, isamaa, võib-olla ka omaksed? Mis säärasel mehel enam kaotada on? Elu? Aga see ei maksa ju rohkem kui üks nikkelkuul.

Säärane ringihulkuv sõjasell on täpselt samasugune saagitsev näru, nagu oli ta omaaegne eelkäija — mõni Breemeni või Lüübeki sõdalane, kes ka tuli Eestimaale ainult saama ja võtma . . . Et see sõjasell on eestlane? Mis sellest! Ka ordumeeste kannupoiste ja sõjasulaste hulgas oli eestlasi, kes aitasid võõrastel oma maad laastata ning rahvast röövida. Niisuguseid närusid leidub alati. Nendeks muutuvad kõige kergemini auahned, poisikeselikus tegutsemiskires põlevad memmepojad. Ka need kaks läbiklopitud olemisega hitlerlikku sõjaselli näisid päris noorte ning hellitatud härrakestena.

Niipea kui poisid kuulsid, et vormikandjad mingid sakslased ei olegi, kargasid nad põõsast välja ja astusid maanteele relvakandjate kõrvale. Kallele tuli teine meestest pealegi tuttav ette.

„Eemale, jõmpsikad! Teiesuguseid me tunneme!" käratas poistele pikem meestest, katsudes õlal oma poolautomaati. See liigutus ja laiade hammaste paljastumine pisut nagu lühikeste huulte vahelt meenutas Kallele kõik. Jah, see oli sõja algupäeval! Imelik, missuguse hirmu see mees talle siis peale oli ajanud! Nüüd ta aga ei osanud enam teda suuremat karta.

„Tühjagi sa ei tunne, Vakkuse Neeme!" hüüdis ta vormikandjale vastu.

„Donnerwetter!" põrutas nüüd võõras mustade vurruudemetega mees kurgupõhjast. „Sa, poiss, ütle härrale kõigepealt „Herr Unterscharführer", kui tahad temalt midagi paluda."

„Aga mis ma temalt ikka peaksin paluma . . .?"

Ka Neemeks nimetatud unterscharführerile näis midagi meenuvat.

„Jäta, Willibald!" heitis ta käega, deklameerides ise sinna juurde:

„Alle Führer sind kaputt,
Gebbels, Göring — Erbsensupp..."

See näis olevat kas mingi meeste omatehtud vemmalvärss või õige kitsa ringkonna riimkõne, millest teine pool ütlemata jäeti, ainult hirnuvas naerus väljendati. Paju poistest ei mõistnud kumbki niipalju saksa keelt, et esimesest poolestki aru saada. Aga ütlemisviisis ja naerus oli midagi seesugust, hoolimatult üleolevat füürerite vastu, mis poistele meeldis. Ja maantee teisele servale hoidudes hakkasid nad koos vormikandjatega uuesti asunduse poole liikuma.

Selsamal ajal kui Kalle ja Udo nõnda kahe saksa mundris mehe kõrval Vakkuse lossile lähenesid, jõudis läbi heinamaa võsastiku tulles silla juurde Ants Paju. Ta oli Polmeti pere kaudu juba kuulnud üleskutsest Vakkuse seinal. Ja oli ka päev-paar varem näinud oma poiste käes umbes samasuguseid üleskutseid. Poisid olid neid korjanud hea hulga. Teade üleskutse seinale kleepimisest ehmatas Antsu tõsiselt: kui see poiste tegu on, võib sellest kogu perekonnale õnnetus kaela tulla. Aga seal müüril võib see rikkuda veel ka hoopis midagi tähtsamat ja tõsisemat... Seepärast ruttas ta kohale, et üleskutse kohe maha tõmmata. Nähes nüüd Kallet ja Udot sakslaste saatel vareme juurest eemalduvat, viirastus talle hetkelt, et õnnetus juba ongi käes ja et poisse viiakse mahalaskmisele. Kuid samas märkas ta, et poisid lonkisid päris rahulikult sõdurite kõrval või järel, ja mõistis, et nõnda ikka mahalaskmisele ei viida.

Nähtavasti kutsuti poisid teed juhatama, mõtles ta ja ronis leppade vahelt välja, et seda üleskutse asja oma silmaga vaadata. Üleskutset seinal muidugi enam ei olnud: selle tükke keerutas tuul juba mööda teed silla poole. Pajul oli peaaegu selge, kes üleskutse maha rebis. Aga miks läksid siis nendega Kalle ja Udo? Mis asja on poistel sõduritega kaasa marssida? Ta ei saanud teisiti, kui hakkas eesminejatele kärmesti järele rühkima. Sealjuures tegid ta üsna rahutuks mitmesugused mõtted Kikkast, toidupakkidest, oma poistest ja — kõige rohkem sellest, millest ta õieti midagi ei teadnud: mehest, kellel oli hiljuti tee ees püsti. Ta otsustas selgusele jõuda,

mis poistega on, ja siis vastu tavalist korda kohe Kikka juurde minna.

Paju Kalle ja Vakkuse Neeme vahtisid vahepeal silmanurgast teineteist. Muidugi, Kalle oli hea hulk aastaid noorem ning tuli enesele Neeme kõrval ette ikka üsna poisikesena. Vakkuse Neeme — kuigi pikk ja sihvakas poiss — oli sõja algul siiski veel niisuguses eas, et ta mobilisatsiooni alla ei kuulunud. See Vakkuse õdedest, kes elas kuskil Läti piiri ääres, pidi rikas olema. Selle rikka tädi pool käisid või elasid aeg-ajalt kõik Vakkuse lapsed, käis ta isegi. Midagi iseäralikku ei osanud keegi selles näha, kui sõja algupäevil kuuldi, et Neeme on tädile külla sõitnud... Alles praegu pöördus ta sellelt „tädikülastuselt" koju tagasi, olles nüüd enam kui kolm aastat kandnud vabatahtlikuna saksa vormi, kuulunud politseipataljoni ja teeninud välja isegi allohvitseri kraadi. Et ta Paju vanemat poega mäletas ainult kui jõmpsikat, kes loomade taga jooksis, siis loomulikult ta ei võinud teda nüüd tundagi. Ta kõõritas tükk aega end saatvaid poisse, siis kamandas kraaksatavalt, sõjaväeliselt:

„Marss! Minema, jõmpsikad! Kelle omad te olete?"

„Meie —·oleme mehed omaette..." naeris Kalle.

„Ja püüame kala, näed," ulatas Udo väikese koti sõjasellide poole.

„Partisane... Neid, kes tolle paberi seinale tõmbasid, ei ole näinud?" nõudis teine.

Mõlemad poisid oleksid hea meelega naerma pahvatanud, aga kus sa seda! Kalle kinnitas vastupidi õige tõsiselt:

„Kus meie neid! Meie elame siinsamas..."

„Elate, aga olete viimati partisanide silmadeks siin? Kurat, külmaks teeme! Külmaks nagu konna, enne kui saate iitsatadagi, masuurikad!" vandus vurrukestega mees tigedalt.

„Kuule, Neeme, sina peaksid ju mäletama Paju ja tema poegi," ütles Kalle tutvust meenutades. Aga tal enesel tekkis selle juures uuesti kõhe tunne Neeme vastu. Mees, kes ei mäleta oma kodukoha inimesi ja sündmusi, — mis mees niisugune on?!

„Paju? See könn, kellest minu papa mulle kirjutas, et

on võtnud mehe armust oma maa peale pooleterakeseks?"

Kalle mäletas väga hästi, kuidas Vakkuse arm neljakümne esimesel aastal välja nägi. Aga mis mõtet oli tal seda hakata Neemele meelde tuletama? Ta oli tähele pannud, et isagi ei rääkinud sellest enam. Ei. Nii ütles ta siis lihtsalt, et seesama Paju jah, ja et tema mäletab Neemet veel neljakümne esimesest aastast päris hästi. Mäletab, kuidas Neeme just sõja alguse päeval suure havi västraga jõest välja on löönud. Oma elamustest sellega ühenduses ei lausunud ta sõnagi.

„Noh? Ja mis siis?" hirnus mees naerda, pistes hooletult sigareti hambusse. „Vähe mis on löödud... Ja kas ainult haugi? Äh-äh-ääh-hää... Oi sa, poiss, kui sa teaksid, mis kõik orki on löödud!"

Kalle võpatas selle jutu peale.

„Kas lõpetasid sõja ära ja tulid nüüd päriselt koju?" küsis ta tehtud lapselikkusega, milles oli juba enam hirmu ja õudust kui uudishimu, mis teda oli juhtinud vestlemisel nende vormikandjatega.

„Noh, ja mis sina, poiss, siis sellest? Mis see sinu asi on?"

„Minu asi nüüd...! Räägitakse siin ikka, et sõda lõpeb varsti ära ja..."

„Kui lõpeb, siis lõpeb... Või arvate siin, et need... need teie partisanid midagi... Oh-oh-oh-hoo!" naeris noor Vakkus laia lõuaga. „Mitte koera essugi! Uued relvad ja uued jõud! Puhas ots tehakse nüüd igaveseks ajaks igavesti kõikide mustade ja punastega..."

„Alle Führer sind kaputt,
Gebbels, Göring — Erbsensupp..."

deklameeris ta jälle oma kamraadile laiahääleliselt. Poisid ei saanud sõjasellide jutust aru. Aga selles oli midagi väga erutavat. Kui Neeme oma isamaja väravasse keeras ja sõbra kaasa tõmbas, oleksid poisid neile meeleldi sinnagi järgnenud, et veel enam kuulda ja näha. Aga peremehe õue oli Paju keelanud poistel minna. Ja tõsiselt: Kalle ei söandanudki enam minna. Vana hirm Neeme ees oli temas jälle võimust võtmas.

Nad jäid teele seisma ja vaatasid, kuidas kergelt purjus mehed laulu jorutades Vakkuse lossi poole loivasid.

Rohkem poisid ei näinud, kuigi kuulda oli veel hea tükk aega, kuidas kaks kanget kamraadi Vakkuse poole pärale jõudsid ja neid seal tervitati: „lossist" kostis hõikeid, laulu, koera moodi haukumist ja vileduetti. Isegi vana Vakkuse enese „ärganud" hääl kajas maanteele välja. Muidugi pühitseti kadunud poja ja vapra sõjamehe kojujõudmist.

Paju sai oma poisid kätte seal kraavi otsa kohal, kust ta kord Vakkuse oli leidnud vibalikku lõikamast. Ta ei hakanud poisse vibalikuga õpetama, nendega käratsema. Ta ütles Kallele ainult väga kindlalt, et ärgu nad oma näppe asjadesse toppigu, mis neisse ei puutu, — muidu võib suur õnnetus tulla. Ja hoidugu parem koduümbrusse, ärgu tolknegu teel sakslaste jalus. Kuulnud poistelt, missuguste sakslastega tegu oli, laskis Paju kuuldavale lühikese kahejärgulise üllatusvile.

Kikast ei saanud Paju üllatada ei üleskutse asjaga ega oma teise murega.

„Ja-jah," kinnitas aednik end padjal kõrgemale upitades. „Temal läksid teed jälle lahti ... Nüüd ehk lähevadki lahti — kõigile ..."

Paju märkas, et Kikka sõnades kõlas nagu varjatud rõõmu tagasihoitud jõud. Isegi sõbra nägu oli elavam, ta liigutused hoogsamad. Seda muret, mida tema endamisi oli muretsenud, enam ei olnud. Aga inimene ei oska muretsemata olla, elada ainult heale hetkele. Ka Kikas ei saanud lasta Paju muretult ära minna. Suitsud põlema pandud, ütles ta hämaras toas mõtlikult ringi vaadates:

„Sina, Paju, räägi inimestele, et pole vaja kuskile minna, kui sakslased ka niisuguse käsu välja annavad ..."

„Teab, kas Vakkus seda käsku julgeb enam laiali viiagi, kui juba üleskutse ta lihakäsuga tagasi kohutas."

„Aga kes selle üleskutse?" huvitus Kikas. „Mis sa arvad?"

„Poisid põrgulised!" seletas Paju häbelikult.

„Vaata aga, vaata! Noh, Kalle on juba suur poiss ... Hea küll. Kui on midagi, karga kohe sisse ... Nüüd pole

enam nii nagu oli... Tuleb ennast valmis panna! Ka sina, Paju! Mõtle selle peale..."

Paju hetkel justkui ei taibanud ähmis selle jutu tõsist mõtet. Tal polnud aega neisse sõnadesse süveneda. Kuid peagi sai talle kõik selgeks...

Õhtuks teadis kahe sakslase kohalejõudmisest vähemalt pool asundust. Isa näpunäitel hoolitsesid Kalle ja Udo selle eest. Sest keegi ei võinud ju ette näha, mis on tulemas või mida kavatsetakse Vakkuse pool. Kuuldused rääkisid ammugi sundevakueerimisest. Mine tea, milleks see Vakkuse poegki tuli! Polmet käis isegi Kitsele rääkimas, et mingu see kuulama. Kits aga arvas, et kuna Vakkus nüüd kui külavanem õiendab nagunii igasuguste käskude kättetoomisega, siis milleks rutata? Küllap ta ise nende käskudega lagedale tuleb, kui julgeb. Kui ei julge — seda parem. Arvas nõnda ja jättiski minemata.

Vahepeal algas Vakkuse tagatoas pidu. Vanamees, kes kahe kamraadi tuleku ajaks oli jõudnud pool liitrit „lepiku liisut" ära rüübata — sest haige peaga ei tule ju mõtlemisest midagi välja, pealegi kui sul vaja on partisanide vastu südant karastada —, läks algul haledaks. Ta tammus meeste ümber, katsus neid kätega ja halises: „Oi, pojad, pojad! Missugust südamevalu küll teie oma vanematele teete!" Kuid pojad — teine neist oli Vakkusele täiesti võõras mees, Neeme sõjakaaslane, muud midagi — vastasid peagi, et ärgu taat halisegu! Elatakse ju veel, ja mida siis rohkem tahta? Ajad on niisugused, et ole õnnelik, kui sul hing sees on!

Selle vastu ei saanud Vakkuski vaielda. Eriti kui mehed suure pudeli konjakit lauale põrutasid ja sinna kõrvale panid šokolaaditahvli. Härrased unterscharführerid ei lubanud isa-papaal sugugi perenaist tülitada. Nende ranitsates leidus kõike. Isegi väikese kolmjala ja tüki kuiva piiritust tõid nad esile ning keetsid sealsamas lauanurgal topsikuga kohvi. See levitas meeldivat lõhna ja auras isuäratavalt, kuigi oli ainult tammetõrudest ja ekstraktidest tehtud, nagu enamus saksa preparaate. Vakkus tõi klaasid. Siis istusid härrad ümber laua, maitsesid ja vestlesid. Suupisteks tekkisid ranitsatest lauale ka kuivikud ja itaalia sardiinid. Kuid

neist ei pidanud noormehed ise lugu. Nad maitsesid meelsamini pudelist, mis kandis nii toredat võõrast, prantsuskeelset silti ja kullatud võru kaela ümber. Ka sundisid nad ikka rohkem ja rohkem maitsma isa-papaad. Viimaks, õige hilja õhtul, kui sõjasellid arvasid vana Vakkuse juba küllalt pehme olevat, viidi jutt peaasjale: kuidas Kiviperes on ja kas siia oleks võimalik mõneks ajaks peatuma jääda? Mitte üksi-kahekesi, vaid võib-olla nii paari-kolmekümne mehega, relvade ja hobustega, kõige väeosa värgiga?

„Mis väeosa see niisugune on, mis siia külakolkasse?" nõudis Vakkus.

„Ah, papa, mis sina sellest! Jäta see nooremate meeste mureks," tõrkus Neeme. Kuid lisas siiski lahkelt: „Olgu sulle niipalju öeldud, et see on üks osa meie oma vägedest, eesti vägedest, kes rahvale vajaduse korral punaste vastu kaitset annavad ja siis varjust välja kargavad, kui paras aeg kätte jõuab. See aeg võib juba mõne kuu pärast käes olla..."

Vakkus, kuigi joonud, aga mitte purjus, jäi tõsiselt mõtlema. Kuni eilse päevani oleks ta oma küla peale julgenud peaaegu kas või kindelgi olla. Aga nüüd, selle partisanide staabi üleskutse järel, ei osanud ta enam midagi ütelda. Kõhkles tükk aega, enne kui söandas olukorda valgustada. Kuid see ei kohutanud kamraade.

„Ah! Partisanid! Need on mõnikord päris kuradid! Aga ka neist saadakse jagu, kui aeg tuleb!" vehkis võõras mees käega õhus. „Teeme niisuguse puna-rohelise metsaarmee, et bolševikel silmad kirjuks lähevad! Mis asja? Kas veri ei ole igal pool paksem kui vesi? Või arvad sina, papaa, et eestlase veri ei ole? Lori! On nähtud, kuidas eesti poisid selles sõjas mõlemalt poolt tõmbasid, nii et maa põrus... See oli rumalus... Meil tuleb kokku hoida, kõik ühelt poolt lüüa, oma rahva eest! Oo! Meestele tuleb anda õige stiimul ja õige mõte sõdida... Mis kurat sa sõdid mõne punase komissari või saksa oobersti mõisa eest! Suur tänu! Kes haneks on läinud, ega see sellepärast pea igavesti haneks jääma!"

Need mõtted ja väljavaated olid Vakkusele nii omased, südamelähedased, nagu oleks ta neid ise oma suuga

rääkinud. Ja ta tahtis nende ideede heaks teha kõige parema, mis oskas. Sellepärast pani ta poistele ette kohe nüüdsama öösi minna omakaitse ülema Helleri juurde, kes võiks ehk väeosa paigutamise asjas pisut targemat nõu anda kui tema, Vakkus, kes niisugustes asjades on võhik. Kui külavanem ütleb ta muidugi oma sõna, kas või vallavanema ees... Organiseerima ju peab, valmis peab olema oma rahvusliku asja eest võitlema, kui selleks paras silmapilk tuleb... Ja nii läksid nad laulu ürisedes, pudelid taskus, Hellerile.

Kuid nende organiseerijate käik Helleri papa juurde kujunes ootamatult lühikeseks. Juba teel kuulsid nad, et kuskil kõmisevad kahurid. Sõjaaeg, eks kõmisegu! Heller aga oli parajasti tulnud omakaitse staabist ja tujust täitsa ära. Ta ütles meestele otse näkku: kadugu silmapiirilt, enne kui saksa välipolitsei nad kinni nabib! On antud käsk väejooksikute ja diversantide püüdmiseks. Neid logelevat ausas saksa mundris ringi tuhandete kaupa. Punased suruvat jälle peale ja iga mees pidavat rindel omal kohal olema, mitte aga konjakipudelitega mööda küla käima ja kurat teab missuguseid segaseid jutte rääkima, inimeste meeli segama. Sõda kas võidetakse koos saksa vägedega, või seda ei võideta üldse mitte... Ja siis on kõik läbi! Lõpp...!

Noormehed lõmpsisid algul vastu. Aga kui Heller lisas, et hommikul on külasse oodata välipolitsei esindajaid, kes tulevad uurima üleskutse asja, tegid kangelased kähku minekut. Neil ei olnud Vakkuse juures aega isegi kõiki oma pambukesi ja pudelikesi sisse pakkida. Osa neist jäi Vakkuse lauale. Aga relvad korjasid nad kokku. Neid öeldi vaja olevat. Küsimusele — kuhu, vastas Neeme, et oodaku isa teadet. Küllap nad kuskil peatuma jäävad ja endile pesakese sisse seavad. Järgmiseks hommikuks ei olnud neist kahest kangest kamraadist Kiviperes enam lõhnagi. Õigemini, just vänge sigarijunni hais neist ainult oli jäänudki Vakkuse tagatuppa, muud midagi.

Peale keskhommikut sattus Vakkus Pajuga kartulipõllu nurgal kokku ja tähendas nagu selgituseks oma pooleteramehele:

„Näh, poeg Neeme käis õhtul kodus... Tulid ühe

kamraadiga ja läksid jälle edasi... Väeosad liiguvad... Poisid põikasid vahepeal koju sisse..."

„Neil kamraadidel on siis aga kõvasti aega..." imestas Paju.

„Näh, no-jah, ega's sakslaste vägi ei ole mõni tsaari vägi, et muudkui pressi, kas või hing välja... Et tõmba külast kapsaid, ela ja sõdi sellega, mis kuskilt näppu saad... Neil, saksa väes, on oma konservid ja puljongid, konjakid ja šokolaadid — päris härra elu... Sakslane, näh, jaa..." kippus Vakkus oma värskeid muljeid jagama.

Aga Paju ei viitsinud vanamehe kiitlemisi kuulata. Ta ütles lühidalt ja kuivalt, ise Vakkusele silma vaadates:

„Räägitakse, et sakslane taganevat..."

Vakkus kratsis tükk aega habet, pilutas ärajoodud, ähmaseid silmi. Ta ei tihanud enam kiita sakslasi, aga ei julgenud ütelda midagi halba ka punaste kohta. Ühmas ainult:

„Sedaps, eks sõjas ole ikka nõnda, et kui üks peale pressib, siis teine taganeb... Või see sakslanegi mõni ei tea mis... Oleme enne ilma sakslaseta elanud ja küllap elame ka edaspidi..." Ütles ja kõndis minema, nagu oleks tal rutt.

5

Järsku läks kahurite kõne õige ägedaks ja valjuks. See ei olnud enam kauge kõmin, vaid üksiklaskudeni eraldatav lahingumüra.

Mitu korda tormasid huilates üle Kivipere suured lennukite rivid.

„Punased tähed tiibade all, näe!" hüüdis Udo kilgates Kallele.

Vaatas vanem vendki neid päikeses läigatavaid teraslinde ja arvas:

„Ainult et soldatite kuuldes ära kõssa... Mine tea, kes eestlane on ja kes mõistab," meenutas ta juhtumit Vakkuse pojaga.

Nad olid oma lehmakondi ja lambad ajanud süga-

vasse lepatihnikusse, jälgides ise nüüd heinamaa servalt maantee ääres, mis sünnib.

Maanteel venisid autovoorid nagu hallid lindid. Siis tortsusid aeg-ajalt mootorrattad või klõbisesid hobuste kabjad. Ja läks mehi salguti ning troppis jalgsigi. Muidugi sakslased — nagu poisid rääkisid —, aga kes pagan neid kõiki teada võis, sest vahetevahel kostis ka eestikeelseid hõikeid. Seepärast pikutasid poisid käsipõsakil ädalheinas ja vaatasid kõrvalt.

Sõjakärin kuuldus lõuna poolt lähenevat. Sakslased ruttasid justnagu kotist välja. Neil polnud aega isegi taludesse sisse tungida, röövida või riisuda. Nad peaaegu jooksid, automaadid kõhtudel, kraenööbid palavusest lahti, näod higis...

Ja inimesed vaatasid endamisi muiates, kahjurõõmuga pealt seda Hitleri võiduka armee tagasijooksu vaterlandi poole, nagu vaatasid Paju pojadki sealt heinamaa nurgalt.

Sõda ja lahingukärin ja täielik teadmatus selles, mis võitlusmöllus veel kellegagi võib juhtuda, — see muidugi tegi igaühele muret. Sakslased küll taganesid, see oli seletamatagi selge, aga kas nad jätavad paigale, kas ei hakka põletama või majadest välja ajama — see mure vaevas iga peret.

Imelik, kuidas rahvas seekord sõjakära ei kartnud. Üksikud erandid välja arvatud, ei vaadanud keegi hirmu ja ahastusega sinnapoole, kust kostis suurtükimürin. Sinna vaadati lootusrikkalt, ärevas ootuses, sest sealt lähenes vabastav Punaarmee. Isegi Kits, suu kinni surunud inimene, viskas teel Polmetit kohates kergendustundega: „Lähevad, kuradid...!" ja sülitas.

Tõsi, sakslaste kaasajooksikudki keerasid neile selja. Kuid siiski leidus veel tegelasi, kes omal algatusel mööda külasid ringi kihutasid, õhutades mehi Punaarmee vastu relva kätte haarama.

Nõnda saabus kõige põnevama päeva hommikul ka Vakkuse õue alla maanteele mootorratas kahe muidu erariides, kuid omakaitse mütsides ja relvis mehega. Vakkus, nagu see oli juba tema kombeks mitte naljalt võõraid enda juurde sisse lasta, läks neile teele vastu.

„Tere, isand Vakkus!" hüüti talle teelt.

„Tere, härra vallavanem," kergitas Vakkus mütsi.
„Noh," haaras vallavanem kohe asjast kinni. „Meil komandosse mehi vaja ja sina kükitad kodus! Võta aga siit asunduse ümbruse mehed kaasa ja mine rahvamaja juurde. Sealt antakse relvad ja marss venelastele vastu. Nüüd on aeg oma maa ja rahva eest välja astuda..."

Vakkus sügas puusa. Siis ütles pikka:

„Sedaps, aeg või kedagist... Ei antud seni meile püsse kätte, peeti omakaitse „kepimeesteks", mis neist püssidest nüüd's, näh?"

„Seni, seni! Seni käsutasid sakslased. Aga nüüd meie ise! Puha eesti mehed... Näed, kapten siin on meie ülem..."

„Väga rõõmustav," kergitas Vakkus uuesti aupaklikult kaapu.

„Jah," ütles nüüd kapteniks nimetatud mees sügava bassihäälega. „Tallinnas on Eesti valitsus valmis ja meie väed võtavad rinde sakslaste käest üle... Neist pole enam midagi. Meie ise hakkame nüüd sõdima ja näitame veel venelastele, kuidas nad saavad..."

„Sedaps." Vakkuse parem käsi kratsis tahtmatult kukalt. „Sedaps, mina võin ju tulla koa, aga siis on tarvis moonakotti, ja säärikud tahaks koa veidi lappida... Ei pea teised vett, näh... Ja siis, teised mehed. See kõik võtab ikka natike aega... Et olgu siis homseks või..."

„Hilja, hilja!" hüüatas vallavanem. „Selleks me sõitsimegi, et kohe kõik mehed läbi käia ja jalule ajada. Kohe! Sul, Vakkus, on siin rentnik, noor mees, lähme kohe sinna — tule kaasa!"

Ja siis kõndisid nad hanereas piki põllupeenart künkale, laskusid sealt alla lepikusse, et minna käsutama Ants Paju võitlusse peremeeste asja eest, vallavanemate, Vakkuste ja teiste sääraste huvides. Läksid ja arutasid laia suuga, palju nad mehi sinna või siia välja panevad, kuidas need mehed venelased puruks löövad ja kuidas läänest appi tullakse, kui ainult kutsuda... Vakkus kuulas nende seletusi, aga ta samm jäi järjest töntsimaks ja lühemaks: kahurid mürisesid liiga tugevalt, ähvardavalt, ja need olid Punaarmee kahurid, Punaarmee, kes

sakslased oli paisanud Stalingradi alt Läänemere kallastele...

Ants Paju kuulatas samuti juba mitmendat päeva Punaarmee kahurimürinat. Imeliku rahutuse ja ärevusega täitis see ta südant. Oli hetki, mil ta oleks nagu tahtnud tõusta kuskile tornitippu või kõrgele puu otsa, et näha, kui kaugel nad ometi on veel... Need kolm aastat olid möödunud justkui vangisoleku aastad, ning see kauge kahurikõmin kuulutas ju peatset vabanemist vanglast. Jutud, mis logisev saksa sõjamasin käiku laskis Punaarmee-vastase meeleolu loomiseks ja mis oleksid pidanud teda otse kohutama, tegid talle peaaegu nalja. Raske on millegagi enam hirmutada inimest, kes kord juba hirmutamisega on orjaks tehtud. Ei, Ants Paju ainult muigas omaette. Isegi siis, kui viimased karmid mobilisatsioonikäsud mööda küla käisid ja kuni neljakümne viie aasta vanuseid mehi sundisid sakslaste poolt moodustatavaisse eesti pataljonidesse minema. Ta oli just mõni kuu enne seda saanud nelikümmend viis täis, tal vedas. Miks ei peaks tal siis nüüd õnne olema seda segast ja rusuvat okupatsiooniaega lõpuni üle elada, kui seni kõigest jagu on saadud? Lootus õnnestumisele, lootus vabanemisele Vakkuse käpa alt, lootus oma maatükk jälle tagasi saada, lootus sellele, et kogu elu jälle hoopis teiseks muutub, tiivustaski Ants Paju meeleolu. Ometi peab ju kord lõppema kõik see halb ning rumal, uuesti algama hea, puhas elu rahus ja töös. Rahu ja õnnelikkus on inimesele vajalikud nagu leib ja vesi.

Ent tol hommikul, kui ta nägi kahte relvis meest Vakkuse saatel lepikust välja astuvat ja oma majakese poole suunduvat, kohkus ta siiski nõnda, et unustas hetkeks oma lootused õnnestumisele. Köögist välja hüpates hõikas ta naisele, et ütelgu: mees läks poe juurde, ja lippas ise küürakil mööda põõsataguseid metsa poole.

Kummargil aia taga joostes nägi ta, kuidas Kalle, kes raius parajasti seale peedilehti, tema jooksust kohutatuna korraks pea tõstis, teeraja poole vaatas, siis kapsaraua käest viskas ja nõnda nagu oli — pluusivarrukad üles keeratud, ilma kuue ja mütsita, kotad jalas — temale põõsaste vahele järele hüppas. Ants Paju jõudis

peagi riigimetsa alla, suurte puude vahele. Siin ei olnud mingit vajadust joosta. Siia ei nähta väljast nagunii. Ta surus end vastu üht jämedat kuusetüve, mille oksad rippusid peaaegu maani, ja jäi ootama.

Kalle tuli joostes. Ilmselt oli ta põõsaste vahel isa silmist kaotanud ja jooksis nüüd kuidagi sihitult, kogu aeg ringi vahtides. Ants oleks võinud lasta poja enesest mööda joosta, nii hästi varjas teda laia, vastu maad ulatuva võraga kuusk. Aga — Kalle ei olnud enam laps, kes jookseb isale järele rumalusest või vallatusest. Ta hõikas tasakesi poega nimepidi, kui see lähemale jõudis.

„Isa!" ruttas poeg õhinal kuuse alla, endal silmad erutusest pärani, kurk kuiv. „Isa, ma tahtsin sulle ütelda, et Metsaallika küüni kolmanda sarika vahel on kott leivakuivikuid valmis pandud..."

Ants Paju vaatas oma vanemale pojale üsna imelikult otsa, ei mõistnud selle õhinat.

„Kes need olid? Kas sa nägid?" küsis ta pojalt põnevalt.

Aga Kallegi ei tundnud teisi peale Vakkuse.

Nad astusid kõrvuti edasi, kaugemale metsa. Mets oli sügisene, värvirikas ja kirju. Aeg-ajalt pudenes ülalt kollaseid lehti või surnud, tuhme okkaid. Lõhnas mädaneva puu, vettinud sambla ja seente järgi. Kuskil toksis rähn. Klugistades hüppas ehmunud orav lageda männi otsast tiheda, habemes okstega kuuse otsa ja vaatas sealt uudishimulikult tulijaid, justkui pärides neilt: mis teil minu juurde asja, mehed? Minusse teie sõjad ja paugutamised ei puutu, mina varun talveks pähkleid...

Nõnda umbes oleks tahtnud end tunda ka Ants Paju, selle asemel et metsa joosta. Aeg oli käes kartuleid võtta, talvevarusid valmis seada, aga mitte elu eest hirmul olles teede poole vahtida ja aega raisata. Maainimesele, põllumehele ei ole midagi meeletumat kui oma töö pooleli jätta, käest ära visata ja joosta — isegi mitte teades, kuhu. Niisugusele äratundmisele jõudmisest Paju justkui jahmus. Ta jäi järsku seisma, vaatas poja poole:

„Ja kuhu me siis niimoodi lähme?"

Kalle lõi silmad maha:

„Ma arvasin, et sa tead, isa... Aga kui sa ei tea, siis lähme Metsaallikale..."

„Mis sinna?"

Nüüd alles taipas poeg, et isa polnud märganud või üldse mitte kuulnudki ta ennist jooksuähmis räägitud juttu. Ning tal tekkis korraga arusaamine, et nad olid poistega talitanud lapsikult, asju poolikult läbi mõteldes. Mis kasu oli ühest väikesest kuivikukotist metsas?! Ei saanud ju isa kogu elamist, ema ja õde-venda metsa tuua! Ja ilma nendeta, teadmata, mis nendega sünnib, metsas redutada — kui kaua?! Kalle tundis praegu isegi, et vaevalt nad isaga saavad nõnda ööseks metsa jääda. Lihtsalt mure ema, Udo ja Viiu pärast, mure kodu ja elamise pärast ei lase jääda. Isa vahest ehk veelgi vähem kui teda ennast. Ta vaatas isale otsa ja ütles korraga reipalt:

„Isa, mis sa arvad, kui ma hiiliks õige tagasi ja vaataks, mis nad seal kodus...?"

„Lähme koos," arvas Ants Paju.

„Ei, isa. Sina ei või nõnda tulla... Las mina enne vaatan..."

Kumb neist nüüd just oleks pidanud minema, kas isa või poeg, selles täiele selgusele ei saadudki. Nad olid vahepeal juba tükk maad tagasi tulnud ja jõudsid peagi metsaäärse harviku serva. Seal lippas Kalle lihtsalt ette, hüüdes: „Oota siin, isa!" ja oligi põõsastesse kadunud.

Ants Paju istus vana kännu otsa keset tihedat aluskuusikut ja keeras suitsu ette. Ta püüdis nii väga endamisi selgusele jõuda selles, mis nüüd peaks tegema, kui relvis mehed olid tõesti mingid äraviijad või sõttakihutajad, sedalaadi oma väe organiseerijad, nagu külas juba ammu räägiti. Kuid mingit mõistlikku mõtet ei tulnud pähe. Kui nende võim ja voli kestma peaks, on raske kauem end siin koduümbruses varjata. Ants kuulatas, kuidas vaikne mets otsekui kohises kahurimürinast, nagu oleks lähenenud äikesepilv ja tormihoog, ning korraga välgatas tema ees suur selgus: kui asi viibib, tuleb enesel sellele lahendavale tormipuhangule vastu minna — minna nende juurde, omade juurde; sinna, kus võitlevad Orava Kolla, Porsu Taavet ja seltsimees

Kahar, see väsinud silmade ning sinisetähniliste kätega valukoja-tööline, kelle suu läbi temaga kord elus oli kõnelnud tööliste valitsus ja tööliste partei...

Samal ajal nõudis vallavanem Marilt kategooriliselt teate edasiandmist mehele, et see peab otsemaid ilmuma rahvamaja juurde.

„Kust mina tean, millal tema tuleb või kuidas!" vaidles naine närviliselt, aga ägedalt.

„Küll te teate! Naine n'd ei tea, millal mees tuleb! Andke aga käsk edasi!" rututas kapten minekule.

„Ja mis ta siis kurja on teinud, taevakene? Mis käsk see niisugune ometi on?" halises naine.

„See on sõjakäsk. Seda tuleb täita!" põrutas kapten.

Mari haaras nagu kaitseks lapse põrandalt sülle ja hakkas suure häälega halama. Mehed sammusid kambrist välja, ruttasid kohe mööda kallakut alla. Vana Vakkus, kes kogu aja oli seisnud sõna lausumata Paju ukse ees õues nagu valvel, tähendas relvakandjatele järele kõmpsides tusaselt, endamisi:

„Kas sest Pajust nii väga asja ongi, tal silm niikuinii meiesuguste peale kõõrdi."

„Seda enam, seda enam!" raius vallavanem. „Kes meist praegu ei vahiks kõõrdi? Üks ida, teine lääne poole. Kui aga lüüa püssi alla, saab sõjavägi, mis läheb julgelt vaenlasele otse vastu. Tasakaalustavad vastamisi üksteist, need punased ja valged..." hirnatas ta naerda, nii et tõmbus keskelt kõveraks. Kuid nagu oma sõnade selgituseks lisas samas: „Need viltuvahtijad tulebki lahingusse viia. Need on meile kõige kardetavamad, kui alles jäävad... Lahingus aga, noh, kui muud... siis kuul kuklasse ja loril ots, kuul kuklasse ja loril ots..."

Kapten hirnus vallavanemaga kaasa naerda, nõnda et aravõitu Vakkusel hakkas iiveldus peale tikkuma. Polmeti elumaja lähedusse jõudes ütleski ta oma mõtte välja:

„Mis ma teiega siin kaasa jooksen? Minul, näh, ju seadmist, ja sedaps, teil enestelgi tee teada..."

„Ei-noh, sina oled külavanem. Sina, Vakkus, pead kaasas olema. Mispärast mina sind siis külavanemaks õige panin?"

„Sedaps, no-jah," sügas Vakkus jälle puusa ja jäi teele ootama.

Nonda jooksid need „sõttakihutajad" Kivipere küla läbi, peaaegu igas majas häält tehes põhimõttel „kuul kuklasse ja loril ots" — kuid nad kohtasid ainult naisi ja mõnd üsna alaealist poisiklunni. Mehed — need, keda loeti sundkorras omakaitsesse kuuluvaks, see on neljakümne viiest kuuekümne aastani — ei andnud ligigi. Üksnes aednik Kikka leidsid nad kodunt voodist. Kuid see oli nii haige mees, kes ainult oigas neile vastu.

„Simulant?" küsis kapten välja tulles Vakkuselt.

„Näh, ta vireleb juba sestsaati, kui koonduslaagrist tuli. Mine tea, mis sisemine häda," seletas külavanem tusaselt poolkinnise suuga.

„Igasugust risu nad sealt laagrist ka välja lasevad!" kirus vallavanem ja käsutas siis karmilt: „Nõnda et, Vakkus, et siis õhtu kella kaheksaks kõige hiljem!"

Vakkus lubas, lubas mehigi kaasa tuua — keda vahepeal kohtab. Ise aga vantsis kohe mööda kraavikallast külast eemale, niipea kui käsutajad rattale said ja teekäänu taha kadusid.

„Milleks seda veel vaja, milleks seda..." kordas ta minnes päris tujutult.

Mitu korda selle jutu kestel oli Vakkusel rumal tunne tekkinud: ei oska, kuidas olla või talitada. Suur ja vägev Venemaa peksab sakslasi küll põhjas ja lõunas, aga sina, väike vennikene, võta nüüd roigas kätte ja jookse mingi kaptenikese sõna peale Punaarmee vastu vehklema...! Tõsi küll, et oma talu ja elu ja... Aga — kus on need jõud, kus on jõud? Poeg Neemegi oli rääkinud „õigest ajast", kus välja karatakse. Mis „õige aeg" see nüüd nii üleöö võis olla? Oma terve loomuliku mõistusega taipas Vakkus, et — ei! Asi läheb teisiti: tuleb ehk elada jälle punaste allgi. Et see üsna raske ja keeruline on, seda küll...! Aga elama peab! Mitte hetkekski ei tulnud talle mõtet pähe kuskile ära joosta või sõita. Kuhu sa oma kodust ikka lähed? Teda vaevas küsimus: kuidas need pajud ja kikkad võiksid olla? Kas ongi nii verised mehed, et võtavad hinge välja? Ka nende enestega ei olnud ju kõige halvemat juhtunud...

Ehk annab elada, annab rääkida, arutas Vakkus ehthangeldaja paindlikkusega ja mõtles ise, kuidas oleks kõige parem neist asjust Pajuga juttu teha... Mõtles, kuidas edaspidisest Pajuga juttu teha, aga jalad viisid teda samal ajal eneselegi üsna märkamatult Toomiste poole — peremeeste poole, sinna, kus nad olid harjunud käima nõu ja abi otsimas... Aru käskis üht, aga süda vedas teisale. Sellepärast Vakkus oma tarkuse päris otsas tundis olevatki, kui ta end Toomiste väravast leidis.

Toomiste oli maanteest eemal, metsavaheline talu ja siin ei paistnud ühtki võõrast liikuvat. Vakkus poetas enese värava vahelt poolküliti sisse...

„Poevad, kuradid, redusse!" siunas vallavanem sõidul kaptenile.

„Tarvitavad meie oma taktikat neljakümne esimesest aastast," põristas teine vastu. „Aga see on ka ükskõik, ükskõik... Kui me ainult veel õigel ajal randa jõuame... Tõmba kohe kurss Lahesuu peale!"

„Inimene! Sa oled ju rahvaväe pataljoniülem...!"

„Rahvaväe ülem ilma rahvata!" ilkus kapten mornilt. „Lase randa!"

„Kuule. Meie oleme ju veel peremehed!"

„Vale. Mis peremehed meie nüüd enam... Lase randa! Meil pole siin enam midagi teha."

„Aga väljaaetud mehed, relvad? Tuleb päästa, mis veel päästa annab."

„Neid käsutavad võib-olla juba punased. Päästa pole enam midagi. Lase randa! Ei maksa eluga mängida..."

Ning teelahkmel pöörduski ratas kagu asemel loodesse, kihutades täie ajuga rannaküla poole, nõnda et sinine suits tuiskas taga. Ehmunult kargasid tee äärest kõrvale loomad ja lapsed. Naised, kes kihutajaid majanurkade tagant piilusid, sosistasid üksteisele:

„Küll aga ajavad! Vist jälle mõni uus käsk..."

Aga mingit käsku ega korraldust sakslaste käsikute poolt enam ei järgnenud. Nende asjal oli lõpp.

Kalle jäi kaunis kauaks ära. Paju tõmbas juba ei tea mitmendat pläru, oli kännu otsas kükitamisest päris

tülpinud, kui poiss viimaks hea jooksuga tuli, kohe tihnikusse tormas ja lõõtsutades teatas, mis püssimehed tahtnud, mis käsk kodus antud.

„Sooh," hüüatas Paju lühidalt. „Siis ära enam kas või metsast välja minegi! Ajavad tõesti sakslase eest sõdima . . ."

Kuid Kalle ei toonud ainult neid teateid, mis ta kodunt ema käest sai. Ta oli vahepeal teinud tiiru koolimaja taha, küla poole ja üles otsinud paar oma eakaaslast. Need teadsid rääkida, et sakslane ongi juba välja taganenud, et enam ei olevat karta sakslasi, vaid karta tulevat ainult neid eesti oma meestest koosnevaid salku, mis sakslased oma seljataguse katteks on siia või sinna teedele jätnud. Igatahes tänase päeva jooksul oodati neid salku külasse või külast läbi minevat. Ja loomulikult peeti targemaks esialgu mitte veel ennast igal pool näidata. Sest mine tea neid salku! Kalle oli isegi onu Kikka juurde sisse hiilinud ja Kikkalt küsinud, mis isa peaks tegema, kui teda uuesti käsutama tullakse.

„Käsk käsuks . . . Kõige parem muidugi, kui seda pole saadud . . . Eks ole? Nii et, Kalle-poiss, kui isal igav hakkab, tulgu minu poole juttu ajama . . . Kes mind haiget siit voodist enam . . . Jah, ma arvan küll, et kui isal und ei ole, võiks ta meile juttu ajama tulla . . ."

See oli Pajule muidugi väga meelepärane mõte. Kuid kas Kikka juureski võis kindel olla, et sinna sisse ei tungita? Majake oli ju päris maantee ääres.

Isa ja poeg venitasid metsas õhtupoolikuni välja. Istusid ja vaatasid, kuidas valgus okstes hajus, kuidas mets päikese vajudes nagu hõrenes, läbipaistvaks muutus. Siis hakati end pikkamisi kodu poole tagasi nihutama. Õhtu saabub, tuleb öö ja — kui juhtub, et midagi pere või elamisega . . . Siis vähemalt ise käe-jala juures, arutas Ants Paju umbes niisamuti nagu peremees Vakkus. Kuhu sa oma kodust ikka jooksed?!

Oli nii vaikne, et iga oksapraksatus või samblakrudin talla all tundus otse kõrvulõikava mürana. Mets seisis täiesti liikumatult. Suured põlised puud nagu tukkusid. Ka automootorite ja lennukite huilgamine „kuskil seal" oli kustunud. Mari kutsus lehma heinamaalt koju; ta hääl kajas metsast mitmekordselt vastu ja kõlas siin

varikus, nagu oleks naine laulnud mingit imelikku, kutsuvat laulu. Siis vaikis ka see. Saabus täiesti hääletu õhtu. Nii soe, et nõgudest kerkis isegi udu.

Heleda õhtu tõttu oli kaugele kuulda, mis kuskil tehti või räägiti. Kits pani soo ääres kokku oma kaera, lõi tümpsides kärpa maasse ja kurjustas lehmaga, kes sealsamas kippus kaerahunnikule.

Polmet lõikas oma aias maha viimaseid suuri haralisi tubakaid nagu maisivarsi. Ja kui keegi oleks tedagi kuulatama jäänud, oleks vist üsna kaugele kuuldud ka tubakavarte murdumist.

Helleri pool haukusid korduvalt koerad, kuid vaikisid siis jälle kohe. Ilmne tundemärk sellest, et pererahvas koeri oma võõraste tulekul või minekul hoolega vaigistab. Kes need võõrad olid, seda Paju juurde ei nähtud ega kuuldud.

Kuuldi aga midagi muud: erakordselt tugevat mürtsu Toomiste poolt. Sealt hakkas juba enne päikeseloojangut kostma meeste hääli ja seletamist. Siis lööd järsku käima mootor, midagi kolises, mürises, lõi viimaks undama. Läbi masinamüra kõlasid meeste hääled. Korraga käis hirmus mürts, mootor vaikis, hääled vaikisid — nagu oleks miski õhku lennanud ja hävitanud kõik elava ümberringi.

Asi oli järgmine: õhtu eel jõudsid suured peremehed arusaamisele, et varsti on tööliste valitsus võimul tagasi, ja otsustasid osa oma viljatagavaradest kohe läbi ööd jahuks jahvatada ning kõrvale panna. Selleks lasti käima Toomiste kodused veskikivid. Jõuallikana kasutati suurte tuuridega bensiinimootorit. Mehed olid pikka nõu pidades õhtupoolikul kõvasti viina võtnud. Nende hulgas oli ka niisuguseid noormehi, kes alles hommikul kandsid saksa vormi, nüüd aga esinesid juba kas õliste motoristidena või ammudaste Toomiste-Helleri sulastena. Need seda jahvatamist juhtisid ja õhutasidki. Neile oli leiba väga vaja, sest nad pidid metsa jääma. Esimesena lasti käiku Toomiste rukkid. Järjekorras pidi juurde toodama Helleri ja ka Vakkuse terad. Poisid õiendasid masinatega, peremehed seisid ümber ja vaatasid pealt. Koduõlle kappki käis aeg-ajalt ringi. Täna oldi veel täieõiguslikud peremehed! Toomiste ise käsutas kõvad tuurid

peale tõmmata, et tuleks hea, peen jahu. Tõmmati. Ja seal siis juhtuski, et kivi ei pidanud vastu — lõhkes ja põrutas teise, väljalöönud poolega kohe Toomistele enesele vastu rinda, nii et mees niideti keskelt nagu vikatiga pooleks...

Nii lõpetas see veskikivi küla suurtalunike juhi elupäevad selsamal õhtul, kui mehed üksmeelselt otsusele olid tulnud, et senised head ajakesed on läbi, et elul ei ole nende jaoks enam seda võlu ja väärtust, mis oli aastakümneid, et ees seisab ainult vaev ja valu, hingitsemine kommunistide võimu all... Veskikivi lõpetas Toomiste elupäevad, lõpetas salajase jahvatamise ja lõpetas ka müra, mis segas seda erakordselt vaikset, otsekui harrast õhtut, täis uue sünni pinget ja ootust...

Mis Toomistel edasi juhtus ja kuidas mehed asju korraldasid, seda kaugemale enam ei kuuldud. Ainult asunduse pool kui ka metsas, kus Pajud kuulatama olid jäänud seda järsku suurte tuuridega käivitatud mootori parinat, heituti mürtsust, heituti sellele järgnenud vaikusest veelgi enam, sest ärevad meeled sidusid selle mürtsu mingi granaadiheitega või miiniplahvatusega. Aga kes või kuidas — seda ei tahtnud praegusel ajal, isegi lähema naabri juurde, keegi vaatama minna.

See videvikuaegne mürts seal Toomistel justkui lõpetas vormiliselt igasugused päevased askeldused külas ja asunduses. Lõpetas ka sakslaste ja nende käsikute tegutsemise, sest meestesalgad, mis päeval vaikselt Toomistele ja mõnda teise metsatallu olid hiilinud, ei julgenud järgmisel hommikul end enam kuskil näidata. Nad kadusid niisama märkamatult kuhugi, nagu päevpaar varem olid kadunud Vakkuse Neeme ja tema unterscharführerist kamraad...

Pajud sellest kõigest seal metsa serval muidugi ei teadnud. Nad ei teadnud veel sedagi, et neil polnud vaja enam Vakkust karta, vaid et vastuoksa Vakkus ise juba kardab ning arvestab nendega. Puhtast ettevaatusest läks Kalle taas uurima, kuidas kodus on. Seekord tuli ta õige ruttu tagasi ja ütles metsa serval ootavale isale õlgu kehitades:

„Vist hakkavad tõesti teised ajad tulema... Poiss ei

ole terve õhtupooliku enam ühtegi väeosa ega autot näinud." Neil oli noorema vennaga nii kokku lepitud, et see peab maanteed silmas.

Ants Paju tuli tagasi oma õue. Ta sõi sealsamas õues püstijalu piima ja leiba, mis naine talle ulatas, rääkis lastega, kuid tuppa ei läinud. Saatis pere magama, ise aga ütles end küüni pikali viskavat, et näha, mis väljas sünnib, ja kohe valmis olla, kui vaja. Oma käreda halli koeranässigi laskis ta tolleks ööks ketist lahti. Kui juba valvel olla, siis igati. Mine sa tea neid taganejaid — või neid peremehigi, kes olid ähvardanud veel viimasel minutil kõik püssi alla lüüa.

Et paljud neist püssi alla lööjatest ise olid juba sealsamas, kus Toomiste Mikk, seda Paju ei teadnud. Samuti nagu ta ka ei teadnud, et juba olid saabunudki teised, kaua oodatud ajad, vabaduseajad...

Nii on elus tihti. Vaikusehetkel, mis tekib ootamatult keset tormi, viskub tuul märkamatult teise ilmakaarde.

NELJAS OSA

PEREMEES ON RAHVAS ISE!

1

Neid, kes asjadest teadsid või kes oskasid olukorrast mingit ülevaadet luua, oli Kiviperes ainult paar inimest. Kuid tõele au andes ei olnud nende ülevaatedki kuigi ülevaatlikud. Need olid paratamatult aegunud, asjade arengust ja sündmustest maha jäänud, sest liikuva rinde, ümberhaaramiste ja ootamatute läbimurrete tingimustes muutuvad olukorrad iga minut. Ja just niisugusesse liikuva rinde ebamäärasesse olukorda oli tol noore kuu ööl jäänud Kivipere ümbrus. Kitsamas ulatuses, rindetingimustes nimetatakse kahe vaenuliku väe vahele jäänud maariba ei-kellegi-maaks. Aga kuidas nimetada tervet maakonda või suurematki territooriumi selle elanikkonna seisukohast vaadatuna, kui ta on sattunud niisugusesse olukorda, kus iga hetk ja igalt poolt

on võimalikud ühe või teise poole väeüksuste esilekerkimised ning enesest mõista ka kokkupõrked.

Peremeestel, kes õhtupoolikul Toomistele kogunesid, oli sidemeid saksa sõjavägedest meelega mahajäävate ja redusse pugevate eesti politseipataljoni meestega. Nad teadsid juba, et mingit pidevat rinnet enam ei ole, et kõik nende klassisõja-aegsete väejuhtide, pitkade ja laamannide pingutused lõuna pool Tallinna Nõukogude armeele mingit vastupanu organiseerida olid armetult kokku varisenud. Aga kuidas see kõik nii järsku võis juhtuda, miks sakslased oma liitlased maha jätsid — selle üle oli viinaklaasi juures juba palju ja ägedalt vaieldud, seda igati mõistatatud. Õnnetus Toomiste Mikuga muidugi katkestas sedasorti jutud.

Aga nüüd, kus Toomiste peremees oli ilusasti puhtaks pestud ja kombekohaselt laudsile pandud — sest mis sa ikka teed, olgu sõda või mis, surnud tuleb maha matta — ja Vakkus koos Helleriga sealt kodu poole kõmpisid, kiskus kahe nõutu ning tõsiselt löödud naabri vaheline jutt jälle sinnapoole.

Nad tulid mööda kitsast võsavahelist roobasteed, kus silm mitte jala ettegi ei seletanud, hirmust peaaegu külg külje vastu hoidudes nagu kaks poisikest, need kaks eakat ja tüsedat talunikku: Vakkus natuke ettepoole kumeras, jalgadega teed katsudes, käed vabalt käimas; Heller, kõht ees, mõlemad käed püksitaskutes, tatsudes ja veidi taarudes nagu kumera põhjaga ankur, millele sangad külge löödud. Võsavaheline tee kaeti sõnakestki poetamata — sest metsal võivad olla kõrvad. Alles kui nad võsastikust välja jõudsid ja silmalt üle lagedate põldude Helleri talu peale hakkasid minema, ütles Heller ohates:

„Ääh, kes võis küll ette näha, et see kõik läheb nii järsku!"

Vakkus lähendas pimeduses teisele oma karvase suu ja kähistas:

„Sedaps . . . See ehku on meelega tehtud . . . Minu poeg Neeme . . ."

„Ähh! Sina nende jutte! Poisid ise jooksus!"

„Näh, paljugi mis jooksus! Aga kui mõtelda, et varsti läheb lahti uus jõukatsumine, kus senised liitlased hak-

kavad üksteist pluhvima, siis mis mõtet sakslasel on siin praegu oma mehi ja materjali raisata? Mitte mingisugust, näh. Sedaps... Jah, ja kus mereriikidel, nagu on Inglane ja Roots, jah, kus neil veel parem on Venelast peksta kui siin mere ääres...? See on strateegia, sedaps, Heller! Lasevad siia sisse, siis haaravad Riia poolt ja Soome poolt laevastikuga kotti... Terved punaste armeed kohe... Ja siis... Noh, sa kuulsid ise, mis plaane poisid teevad..."

„Jaah, teevad plaane! Ptüi! Aga venelane kõnnib sisse...! Kõnnib ilma püssipauguta sulle ukse alla! Kurat! Ja nemad teevad plaane...!"

„Näh, ehku selgi oma mõte... Ükski varblane ei pidada ka ilma jumala tahtmiseta katuselt alla kukkuma," puges Vakkus pühakirja varju. Kuid Helleri papat see päris pahandas.

„Varblane! Ääh, varblane? Kas mina olen sul varblane või oli Mikk mõni varblane? Kehakad ja varakad mehed... Mis meil viga elada oleks olnud? Nüüd aga, ääh! Kohe mõteldagi ei taha... Oleks see kivi õige võinud mind ka maa pealt ära pühkida!" ägas Heller. „Ühel pool — ja valmis... Nüüd teab veel missuguseid päevi saad näha..."

Paks mees oli kõvasti joonud. Aga ta käis nii ühtlaselt kõikudes, et tema järgi oleks vabalt võinud taktis laulda.

„Sedaps... Vahest ehk sina, Heller, oleks pidanud kuhugi minema, nagu vallavanem või mõni teine...?"

„Ääh, kus sa, hing, lähed? Kuhu? Kui mujalt valguvad mehed siia kokku? Kehra, Kohila, Juuru ja Keila poolt... Kuhu sa kotist jooksed, ääh?" tõmbas ta nüüd esmakordselt käed taskust ja tegi oma lühikeste, tõntside sõrmedega abituid, mõttetut jooksu matkivaid liigutusi.

Kuid Vakkus jäi kindlaks:

„Näh, paljugi, mis jooksevad siia. Las jooksevad! Sina jälle — teisale. Igaüks ise kohta, ikka jälle võõraste hulka, kus ei tunta ega teata... Sedaps. Seal aega vaadata! Poe nagu rott urgu, ainult et hing oleks sees..."

„Jaah, mis sinul, Vakkus, viga rääkida: sina ei ole

ühtegi inimest kinni võtnud ega läbi otsinud. Lepid Pajuga jälle maa peale kokku ja asi vask... Kurat, et inimene ka nii kaval võib olla nagu sina, Vakkus..."

„Näh, mis tema nüüd! Kus mul siin see kavalus või mis? Ühtemoodi õnnetud mehed oleme meie kõik... Meie aeg on justkui otsa saanud... Muudkui oota, mis sinuga tehakse... Vaata, sedaps, selles on asi!"

„Kohe ära räägigi parem! Nagu loll pullivärss lase enesele lõõg sarvile tõmmata! Ääh, kurat, ise oma käega kihutaks kuuli pähe, kui teaks et, kui teaks..."

Vakkus astus talle lähemale ja ütles:

„Sedaps, see on õige: lootust ei tohi kaotada, sest meie ei tea mitte, mis toovad tulevased päevad."

„Ääh, lollisti, lollisti on see inimene tehtud! Ka siis loodad veel, kui teine sulle juba..."

„Näh, aga kui tuleb nii, et läheb tõeks? Näe, neljakümne esimesel aastal koa..."

„Jaah, kui tuleb! Aga kui ei tule?"

„Eks siis kisu saba hästi jalge vahele ja ela niikaua, kui lastakse. Enda elu külge kätt — ei! Sedaps, see ei lähe... Liiga kehv mälestus jääb maha..."

„Ääh, Vakkus, mina vist jään nüüd haigeks," ütles Heller oma teeharul teisele kätt ulatades. „Kui juhtub, et... Noh, eks sa aita naisel mulda viia..."

„Mine n'd! Näh, mis tema! Nagu praegu muud muret vähe oleks... Sa ütle parem, et vaata, kui hommiku hing sees on, pista liiter tasku ja astu sisse. See on mehe jutt. Parandame pead ja elame jälle... Minu isa ütles ikka: kui halvasti, siis uuesti."

Niisuguseid muresid muretsesid peremehed tol sumedal septembriööl. Ja kui nende seisukord poleks olnud nii lootusetu, kes teab, missuguse võiduka unistuse nad teineteise õhinal veel kokku oleksid keerutanud. Inimese vaim on lõpmata nõtke ja leidlik, eriti lohutuste otsimisel.

Ja kui Paju omalt poolt seisukorda paremini hinnata oleks mõistnud, siis tal ehk oleks põhjusi leidunud koguni hõisata või võidurõõmutseda. Nüüd aga pikutas temagi, hirm nahas, oma heinavirnal, lakaluuk metsa ja küünivärav õue poole lahti, et vajaduse korral kiiresti välja lipsata. Tema ei kartnud muidugi seda, mis peremehed.

Peremehed just olidki tema hirmu põhjuseks — neil olid relvad ja nad võisid praegu kõik. Kesköö paiku kuulis Paju väga kauget lõginat, summutatud müra, nagu oleks midagi rasket veetud. Kuspool — sellest ei saanud ta aru.

Ta vahtis unetult tundide viisi pimedasse kuuri katusealusesse. Oli nii vaikne, et aeg-ajalt tundus piinlik isegi sügavalt hingata — seegi võis ei tea kuhu ära kosta. Nagu ikka tervele inimesele, läks Pajulegi viimaks see ei millegi ootamine igavaks ning ta ajas enese püsti, ronis alla lauta lehma juurde ja keeras seal enesele hea pläru ette. Suitsetades tuli talle korraga meelde, mis Kalle oli rääkinud Kikkast, et kui igav on — tulgu õhtul tema juurde. Selle oli ta sootuks unustanud. Igav? Kas sellega ei tahetud midagi rohkem ütelda? Pajul ei olnud ajast kindlat aimu. Ta ootas veel. Vaatas Sõela ja Suurt Vankrit taevas, kuidas need juba läände kaldusid, ja arvas, et hommik peab ligi olema. Seepärast otsustas ta kohe Kikka poole hiilida. Ta läks pikkamisi, krabinat ning krobinat vältides üle põllu otse Kikka aia peale, sealt tasakesi köögiukse juurde ja leidis eest üsna kummalise olukorra — aednik ise avas talle ukse, tõmbas ta kähku sisse.

„Sa oled enese päris jalule saanud kohe?" imestas Paju.

„Jah, aeg praegu niisugune... Surnudki peaksid jalule tõusma," katsus ta naeratada, kuigi silmad jäid tõsiseks. „Muide, mul on siin üks seltsimees... Ootame teateid... Tule aga sisse!"

Nad kobasid läbi pimeda köögi tahapoole ning Ants Pajul oli kuidagi imelik, südamesse lõikav kuulda taas kedagi nimetatavat seltsimeheks. Tagumises, pimendatud akendega toas istus see seltsimees ise täiesti riides — kaitsevärvi pintsakus ja säärikutes laua ääres ja luges laialilöödud lehte. See oli noor, sihvakas, kõrge lauba ja tugeva lõuaga mees. Kui ta aedniku tähendusele: minu naaber, seltsimees Paju, püsti tõusis, käe ulatas ja Pajule otsa vaatas, tekkis Pajul säärane tundmus, et see mees on temale ennegi otsa vaadanud ja et ta vaatab temale praegu justkui otse südamesse.

„Kas olete näinud?" lükkas ta lehe Paju poole.

See oli eestikeelne saksa propagandaleht, mida Paju kolme aasta jooksul küllalt oli näha jõudnud. Seepärast vaatas ta kohmetult võõrale seltsimehele otsa.

„See on viimane, mis nad Tallinnas välja lasid...”

„Sedamoodi... Sellepärast... Siis on asjad tõesti nii kaugel?”

„On küll,” ütles aednik lihtsalt. „Tuleb tööle hakata ka sinul, seltsimees Paju.”

Võõras vaatas teda jälle erilise pilguga, ainiti, justkui kombates, katsudes tema, Paju sitkust, ta tahte ja lihaste tugevust. Siis ütles kätt Paju õlale pannes soojalt ja südamlikult:

„Suur tänu, seltsimees Paju! Sink oli uhke. Ja head leiba teeb teie perenaine... Viige talle minu poolt tervitusi, seltsimees Paju...”

Paju silmad läksid nii suureks, et ta ise tundis, kuidas kulmud kerkisid.

„Ah! No-jah, teie...” noogutas ta.

„Tema jah. Tema see mees ongi, kellel tee oli ees püsti, taga aga tühi taevas...” naeris Kikas kähinal, hõõrudes peopesaga lõuga.

Pajule oli see kõik nii suureks uudiseks, et ta ei saanud muud kui lihtsalt vaatas seda tugevat, noort meest, kes oli riskinud õhu kaudu nende juurde Kiviperesse alla tulla juba siis, kui sakslased veel igal pool ümberringi peremeest mängisid ja igaüks, kes hinge sees tahtis hoida, nende käske pidi kuulama. Küll oleks sellelt seltsimehelt palju olnud küsida, pärida, enesele selgitada lasta. Kuid talle ei antud aega ei üheks ega teiseks.

„Teie olite neljakümnendal aastal maasaaja, aga peremees kiskus teilt maa tagasi?” päris võõras juttu tema asjadele juhtides.

„Jah. Mina... Ma hakkasin tema rentnikuks...”

„Nõnda ütelda, laskusite halva leppelisuse sohu...”

Paju ei saanud neist sõnadest mitte täiesti aru, aga tal hakkas sellest paha, kuidas see noor mees justkui sisemiselt naeris tema üle. Ta lõi silmad maha ja ütles segaselt:

„Mis ma siis... Lapsed ja elamine... Laeva pommitasid puruks... Pidin koju tulema ja elama...”

„Noh, pole viga, pole viga ... Aga kas te nüüd töörahva valitsuse heaks tahate töötada?"

„Tahan küll," ütles Paju säärase õhinaga, et võõras naeratas. „Aga ma olen rumal, harimata inimene ..."

„Õpite. Mis, Kikas, kui paneksime seltsimees Paju esialgu külavolinikuks ja maakorralduskomisjoni?"

„Külavolinikuks, jah," noogutas aednik.

Kõik see oli Pajule nii järsk ja ootamatu, et ta ei osanud vastu vaielda ega nõusolekut avaldada. Ta tunded lainetasid nii võimsalt, et tal raske oli paigal istuda. Ajad on muutunud, ajad on muutunud! tagus ta peas järelejätmatult üks ja seesama mõttekatke.

Vahepeal oli valgeks läinud, kustutati tuli, tõmmati üles pimenduskatted ja asuti hommikueinele. Einel keerles jutt igapäevaste töö- ja eluküsimuste ümber. Ei aednik ega võõras poetanud enam sõnagi varasematel kõneainetel. Mõlemad nad aga vaatasid aeg-ajalt hoolega kella, siis jälle ootavalt maanteele.

Paju kiheles ja kibeles. Teated olid küll rõõmustavad, jutt niisugune, mis südame soojaks tegi, — kuid vaja oleks olnud tagasi koju minna, vaadata, kuidas perega, neilegi rääkida. Ta tegi sellest juttu enne hommikueinele asumist, tähendades Aksile, et temale ei maksa nugakahvlit panna. Kuid mehed sundisid teda sööma. Söögi alla kallas võõras väikese klaasikese kanget napsigi, mida Paju kogu sõjaaja polnud suu sisse saanud. Siis tegi ta kojuminekust uuesti juttu peale sööki, kui suitsetati ja räägiti sõjast. Aga Kikas tõrjus ta jutu sõnadega:

„Mine nüüd! Ega sa täna kartuleid võtma lähe! Aja juttu, oota veidi ..."

Ja Paju jäi istuma.

Viimaks, aeg oli juba keskpäeva lähedal, ilmus maanteele üksik auto ja järsult kurvi võttes pööras aedniku maja ette. Autost hüppas kärmelt välja sõjaväevormis juht.

„Sõidame, seltsimees partorg!" hüüdis ta sisse astudes.

„Otsekohe!" vastas noor mees, kellega Paju oli veetnud koos kogu hommiku.

Ning silmapilk olid nii partorgiks nimetatul kui ka Kikkal riided seljas, mehed minekuvalmis nagu sõdurid.

„Noh, seltsimees Paju, sõidame vallamajja!" ütles partorg.

„Mida mina sinna ... Ma parem koju, kui on nii, et võib liikuda, et sakslased on läinud ..."

Paju elas ikka veel mingis imelikus ärevuses, mis eelmisel õhtul kahurikõmina vaikides temasse oli söö-binud. Ta nagu ei suutnud uskuda, et vaenlased Kivipere ümbrusest lahinguta välja taanduvad, et võit tuleb siin ilma tulevahetuseta ja kokkupõrgeteta; ta ei osanud kujutleda, et strateegias rakendatakse ohvriterohket otserünnakut ainult siis, kui teised võtted sihile ei vii. See arusaamatus ja umbusk kõlas siiralt ta küsimusestki, ning seepärast seletas partorg samas:

„Muidugi et võib liikuda ... Meie oleme juba tükk aega Punaarmee sügavas tagalas ... Tallinnast löödi nende riismed välja eile ... Ja nüüd, seltsimees Paju, sõidame ehk siiski koos vallamajja ja paneme ka teie vallas ametlikult nõukogude võimu kehtima ... Koju jõuate õhtuks veel küllalt aegsasti ..."

„Ah et tõmbame vallamajas punase lipu üles ja teeme oma täitevkomitee?" usutles ta teisi. „Nii nagu raadios kästi?"

„Täpipealt. Teeme selle käsu teoks ..."

„Sa ju ise aitasid selleks kaasa, võitlesid selle eest, Paju!" naeris Kikas.

„Ah, mis nüüd mina. Aga ... Tont võtaks, siis sõidame vallamajja!" hüüatas Paju ja tegi hoogsa sammu auto poole, kuhu Kikas oli juba ühe võõra mehe kõrvale istet võtnud. Samas tabas ta terane maamehe kõrv aga iseäralikku metallilist lõginat, mis segunes mootorimürinaga ja lähenes kuskilt suure maantee poolt.

„Mis see on?" jäi ta uudishimulikult seisatama.

„Meie tankid ... Punaarmee tankiüksus liigub aleviku poole."

„Ah tankid, no-jah, meie tankid!" hüüatas Paju uuesti ja siis oligi ta autos aednik Kikka kõrval.

Kohe turtsatas mootor ja laia tolmujuga üles keerutades sööstis masin maanteele. Paju suutis veel silmata, kuidas Mäe Liine kiiruga nurga taha lippas, siis jäi Kivipere asundus seljataha ...

Tagasi jõudis ta õhtul kaunis hilja, taskus paber part-

org Juhannes Polmeti ja värske täitevkomitee esimehe August Kikka allkirjaga, et tema, Ants Paju, on määratud Kivipere küla külavolinikuks. Ta tuli ja imestas kogu tee, et ta juba hommikul polnud noores partorgis ära tundnud Polmeti poega Juhannest, keda ta kunagi neljakümnendal aastal oli Kikka juures näinud, aga ka seda, kuidas ta eile alles oma metsaüksinduses varjul olles uneski ei võinud näha, et täna kõnnib ringi kui külavolinik ning ta parem naaber Kikas on koguni valla täitevkomitee esimees. Tõsi küll, Kikas oli selle ameti vastu võtnud ainult ajutiselt, senikauaks kui mõni tervem ja tugevam mees leitakse, sest ega temast ikka suurt töömeest ole, kuigi vajaduse korral ajab enese välja. Ning Paju oli tagasihoidliku mehena tinginud, et külavoliniku-ametit on talle kui harjumatule inimesele palju. Ent partorg Polmet oli ainult muianud: pole midagi, meil Nõukogudemaal on rahva võim ja teie olete ju mõlemad mehed rahva hulgast, olete õiged oma rahva esindajad. Mine siis vaidle säärase jutuga! Liiatigi, Ants Paju ei tundnud end sisemiselt sugugi halvasti külavolinikuna; just vastuoksa — see paber taskus andis talle suure hulga julgust ja reipust juurde, see oli nagu tunnistus, kiri must valgel selle kohta, et nüüd on rusuvad okupatsiooniajad, Vakkuse orjamise ja alanduse ajad tõesti möödas, et ta nüüd jälle täie hoo ning innuga võib elama ja tööd tegema hakata... Et viimaks siiski on saabunud aeg, mida ta oma Kallele seal heinasao ääres ennustas. Ning teadmine, et temalgi veel õnnestub elada sellel uuel ja paremat elu tooval ajajärgul, tegi ta omamoodi õnnelikuks. Kui praegu oleks vaja olnud kellegi vastu hea olla, lahkust üles näidata — siis oleks Paju teinud kõik lihtsalt sellepärast, et ta ise oli rahul ja õnnelik...

Tõsi, õnnelikuna oli Paju end tundnud ka tol sügisel, kui talle kätte mõõdeti maatükk koos rukkiorasega. Aga praegune õnnetunne oli teistsugune. Selles kihas ja kobrutas võidurõõm, see kõige tiivustavam rõõmudest, mis ajas tegutsema, meelitas käsi külge lööma — sõnaga, nagu valas uut elujõudu soontesse. Fašistide surve all elades ja Vakkuse talu tööd rügades oli nagu korduvalt tundunud elu ainsaks sihiks olevat ainult

vastu pidada, mitte lasta end lõplikult murda, vaid kõige kiuste püüda säilitada eneses inimest oma — kuigi peidetud — enesetunde ja võitlusvajadusega. Nüüd viimaks oli see enese-alalhoidmise-aeg möödas, võimalused nii enese kui teiste kehvade inimeste õnne eest välja astuda, võitlema asuda käes... Aga just nüüd kerkis Paju ette korraga päris ootamatult küsimus: mis peab ta siis kõigepealt tegema, missuguse sammu astuma, kust kohalt käed külge lööma? Oma maa Vakkuse käest ära võtma ja selle eest hoolitsema, et ka kõik teised maatainimesed uuesti maa kätte saaksid? Seda muidugi... Aga kas see on silmapilgul just see kõige tähtsam, kõige pakilisem ja olulisem — see maaasi praegu, sügisesel ajal? Ta kõhkles selles. Ning siis oli tal enesest kahju, et ta ei teadnud, mis on kõige tähtsam, mis peab temasugune mees esimese asjana tegema nõukogude võimu kindlustamiseks, kehvikute õiguste jaluleseadmiseks. Sellest ei olnud vallamajas, kus oli koos maatamehi ja töölisi mitmest külast ja kus peeti paarid kõnedki, täpsemalt rääkinud mitte keegi. Ja ise oli ta seda hoopis unustanud küsida. Päris rumal: külavolinik, täitevkomitee tegelane külas, aga ei tea, mis teha, kust peale hakata...! Seda asja tuleb kohe hommepäev selgitama asuda. Muidu, no-jah — mine sa tea neid peremehi veel ja kõike...!

Sääraste mõtetega kõmpis ta läbi väikese lepiku, kõmpis nõlvakust üles ja astus oma õue.

Toas põles tuli, Mari askeldas lapsega, nagu paistis läbi akna. Ning ta astus reipalt trepilauale, et rutata naiselegi kuulutama tänase päeva suuri sündmusi — kui...

„Paju!" kõlas korraga surutud häälitsus pimedusest.

„Kes see on?" torkas ta käe tasku, hommikul autos saadud relva järele.

„Näh, see olen mina... Ootasin, sedaps, sind, seltsimees Paju, siin juba hea tüki aega," ajas Vakkus enese seinaäärselt pingilt püsti.

Paju seisis endiselt, jalg trepilaual, käsi taskus. Mitu mõtet jooksis korraga ta peast läbi. Kas siin ei olnudki just see, mis ta peab esimese asjana tegema? Kord võttis käsi juba kindlalt relva pihku, siis aga laskis jälle

lahti, tõmbus külmast terasest eemale. Viimaks ütles ta väga pikka ja kuivalt, nagu sõnu otsides:

„Mis sina ... minust tahad?"

Vakkus köhatas murelikult:

„Tulin kuulama, näh, mis sina minuga nüüd teed ...? Mul ju koa naine ja lapsed, ja sedaps ... Elada tahan mina koa ..."

Paju ei vastanud kohe. Viimaks ütles ta jälle kuivalt:

„Mis mina ... sinuga ... Eks seadused ja õigused klaari ..."

„Näh nüüd, Paju!" ägas vanamees. „Kas mina sinule lugesin seadust ja korda neljakümne esimesel aastal? Mina pakkusin sulle maad rendile ja kaitset. Mina mõtlesin sinu laste ja naise peale ... Aga sina — seadus!"

„No-noh, lugesid sinagi mulle sakslaste seadusi ..."

„Lugesin, näh, aga päästsin sinu siiski. Anna andeks, kui vahepeal ... vahepeal mõne rumala tembu juhtusin tegema ... Elada tahame igaüks ..."

„Mul ei ole sulle midagi andeks anda!" lõikas Paju järsult.

Nad seisid teineteise vastas pimeduses. Paju tundis otse kogu kehaga, kuidas Vakkus talle püüdis ligi pugeda, järjest enam ta südame pihta koputada. Seepärast ta vastaski järsult. Kuid Vakkus ei lasknud end kergesti kohutada.

„Nõnda, näh ... Niisugune on see tänu ... Siis ei jää muud üle kui tuleb partorg Polmeti juurde minna ... Küllap tema korraldab. Tunnen teda ju poisikesest saadik ..."

„Kust sina tead?" nähvas Paju.

„Näh, kogu rahvas teab ... Teada seegi, et sina ja aednik mõlemad nüüd suured mehed ... Seepärast tulingi ... Ja sina ütle nüüd ausalt, Paju, olen ma siis sinu vastu nii siga mees olnud? Olen mina sind kuidagi kiusanud? Noh, maa võtsin tagasi, renti maksid. Niisugune oli kord ... Kas mina sain korra vastu? Või kas saad sinagi, Paju! Kui tahad, neljakümne esimese aasta osa maksan sulle tagasi koa ... Naabrite asi ... Ole n'd ikka meheks, ära kaeba minu peale! Ega's mina mõni nõukogude korra vastane! Tead küll, minul omalgi poeg Punaarmees ..."

Paju silme eest vilksatasid mööda need päevad, mil ta laevalt tulles, mures oma elu ja tuleviku pärast, vihastades, kuid siiski väikese kindlusetundega oli vastu võtnud Vakkuse renditingimused... Tõsi, see oli raske enese alandamine ja teise orjusse andmine. Kuid kas ta ilma selleta oleks okupatsiooniaja üle elanud, pealegi väljaspool vangilaagrit? Ei elanud Kikas ega oleks vist elanud temagi... Ja lõpuks see Vakkus? Kas ta oli ainuke maa tagasivõtja või rendileandja? Ei, neid leidus siinsamas külas teisigi ja hullemaid. Heller toimetas Löns-Alma koonduslaagrisse. Eks Vakkus oleks võinud temaga sedasama teha! Rahulikumaks jäädes ütles ta tõsiselt:

„Mis minul sinu peale kaevata? Sinu teod kaebavad ise. Kui sind seaduse ees süüdi ei tunnistata... Ela, kurat, minugi pärast!"

„Suur tänu! Suur tänu, seltsimees Paju," habises Vakkus ning Paju tundis teda tegevat liigutuse, mis nagu oleks püüdnud kaabata ta kuuesiilu. „Mehe sõna," jätkas Vakkus. „Võtame selle peale üks sõõm..." Ta püüdis pimeduses leida Paju kätt ja suruda sinna pudelit.

„Ei taha! Ei joo!" peaaegu karjus Paju.

Kähku astus ta Vakkusest mööda ja tõmbas ukse enese järel paukudes kinni. Vastik, üsna vastik oli talle siiski see inimene! Ta lihtsalt ei suutnud lepituspudelit vastu võtta.

Lepitus või lepped Vakkusega! Paar korda varem oli ta ju temaga leppeid teinud, ja mõlemal korral tagantjärele tundnud end ülelööduna, alandatuna. Milleks seda enam korrata? Ei. Nüüdsest peale olgu vahekorrad lõplikult selged! Nüüd ei sundinud enam miski teda olema Vakkusega heas vahekorras, temale alistuma ja temaga läbi ajama. Nüüd võis ta vaadata, kuidas Vakkus ennast ülal peab, nõukogude korra tingimustes elama hakkab, ja siis alles oma seisukoha võtta. Ta ei olnud enam ei Vakkuse ega kellegi teise käpaalune, ta otsustas vabalt oma sammude üle. Kas mitte selles ei seisnudki esimene tõeline peremehetundmus?

Peremehetundmus on ju vabadusetundmus: see tundmus, et sa ise tead, mis sa võid ja pead, mis on õige ja hea. Või ei ole see mitte nii? Hulk aastaid oli ta või-

delnud selle eest, et saada jalad oma laua alla, oma katus pea peale, et tunda end nõnda vabana ja peremehena... Aga ometi ei olnud ei oma katus pea peal ega oma maalapike jalge allgi seda ihaldatud vaba peremehetunnet enesega kaasa toonud. Ei, need olid toonud ainult rängalt vaeva, muret ja kõhklemisi! Kas on siis üldse olemas vabadust ja peremehetunnet, mille sügavuses ei piidleks mure ja hool? Paju ei söandanud praegustes meeleoludes otsust langetada. Aga kuidagi ähmaselt, aimlemisi taipas ta, et peremehetunne peremehetundeks, vabadus vabaduseks — mured ei lõpe maailmas kunagi...

2

Juba Toomiste Miku matustel, mis toimusid kolm päeva peale nõukogude võimu taaskehtestamist vallas, märkas Paju, et peremehed on peremeesteks jäänud nagu ennegi. Ja et õieti mitte midagi elus sellega veel muutunud ei ole, kui noore Polmeti eestvõttel Kikas vallamajas täitevkomitee esimeheks ja tema, Paju, külavolinikuks kuulutati.

Toomiste kui kunagine vallavanem ja jõukas mees maeti kõikide auavaldustega vanale koguduse surnuaiale: pastor pidas jutluse, pritsimeeste pasunakoor mängis ja hauakünkale pandi kõrge must raudrist, millel ilutses hõbekarras piiblisalm. Nii oli ikka jõukamaid ja nimekamaid mehi vallas maetud ja nõnda pidi see Helleri, aga võib-olla ka mõne teise arvates edaspidigi toimuma: ikka au ja seisuse kohaselt. Kuid Paju arvas teisiti. Tema arvas, et kui on töötava rahva riik ja nõukogude kord, siis ei ole ilus suurtalunikke, põliseid kurnajaid, matta pasunakoori helide saatel. Arvas nõnda ja ütles selle kedagi kartmata kirikuesisel matuseliste kuuldes ka lausa välja. Kui ta oleks püüdnud oma arvamist teistele peale suruda, siis ta oleks võinud kas või täitevkomitee esimehe kaudu taotleda selle pidulikkuse keelamist. Aga seda ta ei teinud. Ta ei teinud ka midagi muud, et seda peremeeste pidulikku matust segada. Ei, ta lihtsalt laskis kuuldavale oma halvakspaneva arva-

mise, et milleks niisugust pilli ja lilli ühele suurele koerale...

Ent rohkem ei olnud tarviski: järgmisel päeval kõmas kogu ümbruskond uudisest, et punased on tahtnud Toomiste surnuaeda matmise ära keelata, et edaspidi enam peremehi surnuaeda matta ei lastavat, et Paju, see värske punaste külavolinik, olevat ütelnud — kõik peremehed on koerad, kes tuleb ka nagu koerad ilma jumalasõna ja laulusalmita, ilma rahvakogunemise ja peiepiduta kuskile võsa äärde auku ajada...

Nädala pärast oli sädin selle Paju jutu ümber nii ägedaks läinud, et paar kirikulähedast eidekest kas tulid või saadeti jututegijate poolt Kikkaga tingima: kui punane valitsus jumalasõna ära keelab, siis andku vastutasuks inimestele leiba ja silmavalgust — petrooleumi. Igal pool kirikukülas olevat pime ja leivapuudus. Mis sa siis muud teed kui laula jumalasõnalaule? Kikas imestas eitede agarust. Kuid varsti oli tal asi selge: mitte leivapuudus või pimedus ei ajanud eitesid täitevkomiteesse, vaid mõnede inimeste mure, et demonstratiivne matuselugu tühja ähvardas joosta ja sellest soovitud poliitilist kapitali ei saa lüüa. Juttudest selgus, et sealpool keerutati isegi mingist nende inimeste karistamisest, kes edaspidi kirikusse lähevad. Nii kaugele olid meeleolud üles kruvitud.

Kikas rahustas eidekesi, käskis neil palveid teha niipalju kui iganes jõuavad ja köörutada ükskõik kui pühasid laule — peaasi, et nad sellega vaenlase peksmist rindel ega tagalas ei sega. Aga vaadaku nad ette, et ei hakka Nõukogude-vastaseid laule laulma, hoiatas ta. Niisugused laulud segavat sõda ja nende pärast tõepoolest võivat sattuda veel pimedamasse kohta kui elektrivooluta kirikuküla. Sest on sõjaaeg ja kõik jõud tuleb panna vaenlase võitmiseks. Ka eidekeste laulud, kui nad nii väga laulda tahavad...

Eided läksid — küllap vist sülitades — minema. Aga Kikas pidi Pajule siiski märkuse tegema.

„Sõnadega, sõnadega, kulla seltsimees Paju, ole eriti rahva kommete ja pruukide asjus ettevaatlik... Need keeratakse meie vastu nagu pussid!” seletas ta muheldes.

„Imet! Kas mina neid keelasin? Ma ütlesin ainult, et ei ole meeldiv seda tsirkust vaadata!" vaidles Paju.

„Õige küll, aga ära sa unusta, Paju: sa oled ju nüüd ametlik isik..."

Pajule ei tahtnud see ametlikkus hästi sobida. Kui ta ametliku isikuna täitevkomitee kaudu hobuse sai, kui endised Vakkuse maad, mida ta ise ju kogu okupatsiooniaja läbi oli harinud, jälle tema omaks kirjutati — siis tõepoolest tundis ta end ametliku isiku nahas päris mõnusalt. Ei olnud just viga ka siis, kui tuli mõnd ringkirja laiali viies mööda küla sõita ja oma uut, üsna väleda jalaga hobust näidata. (Tõsi, mõnedes peredes seda hobust tunti — see oli ühe jalgalasknud omakaitselase ratsahobu valla teisest otsast — ja irvitati Paju üle, et vaadaku mees, kas ka kündma ei tule ratsa minna!) Kuid üsna sandisti oli selle ametliku isikuga siis, kui tuli oma tööd ja plaanid kõrvale jätta ning tervete päevade viisi täitevkomitee asjus väljas olla, kas laialiviimiseks uusi käskkirju oodata või linnast küüdi korras juhtnööre toomas käia, mida nüüd maakonnavalitsusest anti peaaegu ülepäeviti küll maareformi, küll normikohustuste, küll põllupidamise ja karjakasvatuse kordaseadmise kohta, sest okupatsioon oli eeskujulikest põllumajapidamistest ainult riismed järele jätnud. Eriti kurb oli kariloomadega. Maareformi taastamisel ei jätkunud kaugeltki kõikidele kehvikutele lehmi ja hobuseid. Loomade puudus ähvardas isegi moonutada kogu maareformi mõtte. Ja see oli veeks peremeeste veskile.

Ühel varahommikul metsatöökäsuga Hellerile minnes märkas Paju kööginurka hunnikusse kokkuvisatud värsket, peaaegu alles auravat loomanahka. Seni polnud Paju end peredes kunagi ülal pidanud ametliku isikuna, ei olnud end seganud kellegi tegemistesse ega asjaajamistesse. Aga nüüd torkas talle korraga teravalt meelde, et ta on ametlik isik, et ta alles paari päeva eest oli ringi viinud käsu ja allkirja võtnud ka selleltsamalt Helleri perenaiselt, et igasugune loomade tapmine, välja arvatud hädatapmine, on ilma täitevkomitee loata keelatud. Ta jäi ukse alla loomanaha kõrvale seisma ja

ütles perenaisele, lameda rinnaga töntsakale, kuid mitte veel vanale naisele, karmilt:

„Miks te loomi tapate, kui on keelatud?"

Naise silmad hakkasid nagu taldrikud pealuus pöörlema.

„Issand, see on siis päris tõsi, et sina, Paju, oled punane!"

Ta oigas jämedaid käsivarsi kõhule risti lüües, jalad põlvist nõtkumas.

Pajule pidi see naise veider hirm peaaegu naeru peale ajama. Kuid tal oli nüüd meeles, et ta on ametlik isik, ning ta jätkas sellisena:

„Kutsu peremees siia!"

„Mis 'sa temast tahad? Küll mina kirjutan alla...!" tõrjus naine.

„Ei. Sinu allkiri enam ei loe. Sina andsid allkirja, et loomi ei tapa, aga näe peremees tapab siiski...!" tonksas Paju jalaga toorest nahka.

„Issand, see oli ju haige mullikas!"

„Mis tal viga oli?"

„Ei söönud ja... ja teisest silmast oli pime ka..." tokerdas naine, kurjalt oma halle, vesiseid silmi pööritades nagu koer, kellelt tahetakse kont ära võtta.

„Kutsu peremees siia!" käsutas Paju.

Naine jooksis õue ning mõne minuti pärast seisis Helleri papa ise nagu tõsine lihunik kunagi, varrukad üles kääritud, põll ees, käed verised, pikk laia teraga puss käes, külavoliniku ees. Ta tuli raskelt astudes, pead veidi ette hoides, härja moodi, kes läheb puskima, ja tema veretavas näos polnud jälgegi kohmetusest või teolt tabatu ebamugavusest.

„Mis sa tahad, Paju?" nõudis ta silmavalgete välkudes.

„Miks sa kariloomi hävitad, kuradi kulak?!" peaaegu käratas Paju talle peale.

„Ma küsin, mis sa tahad? Kas sa viina jood, mees?" viskas Heller pussi nagu mängides ühest pihust teise.

„Kes sul lubas mullika ära tappa?" jätkas Paju endiselt.

„Sina... könn... Ära karju... minu majas!" kähistas Heller, astudes Pajule oma laia rinnaga otse vastu,

surudes verise põlle talle peaaegu näkku, sest ta oli Pajust tublisti pikem mees. „Sina ajad oma heleda kisaga minu sead üles!" lisas ta nagu surve alt, läbi hammaste, ise mõeldes, et küll on kahju, et mõnele mardikale õigel ajal kesta alla ei näe!

„Ma ei räägi sigadest, ma räägin mullikast... Mis see on?" tonksas Paju uuesti jalaga toorest, vedelalt vajuvat nahka nurgas.

„Ah sina tahad... mullikast rääkida? Mis sina, sitasitikas, minu mullikast räägid, äh? Mis see sinusse puutub?"

„Sina ei tohi loomi tappa! Niisugune on käsk. Ja kui sina käsku ei pea, kulaku kombel loomi hävitama hakkad, siis tuleb sind seaduse kätte anda. Selge...? Säh, võta vastu ja kirjuta alla!"

Kas nüüd seaduse meenutamine või Paju viimaste lausete külm, otse raiuv toon, mis juba iseenesest kõlas nagu seaduse hääl, või ka lihtsalt aru pähevõtmine, aga Heller tatsas korraga tagaspidi ukse alla, pühkis käed põlle külge puhtaks, viskas pussi kolksudes lauale ja surus hambad sedamoodi kõvasti kokku nagu surub inimene, kes on otsustanud raske valu vaikselt välja kannatada. Siis avas ta kuuldava naksuga oma paksud sinetavad mokad ja ütles naisele, ise silmadega Paju mõõtes:

„Neti, too toast mu prillid ja rahakott siia!" Ja istus ise raskelt köögi laua otsa, ukse kõrvale, nii et sulges Pajule peaaegu tee välja. „Sa mine sinna," viskas ta naisele silmadega õue poole, „et vareksed... Meil Pajuga läheb siin veidi aega..." Ta võttis õige pikkamisi, otsekui ettevaatlikult metsatöökäsu, luges seda prillita ja prilliga, kortsutas kulmu, keerutas tükk aega töntside jämedate näppude vahel enne kui ütles, aga nüüd juba nõnda rahuliku häälega, nagu poleks neil sõnelemist olnudki:

„Ah's Sutlema metskonda...? Kuuks ajaks...? Ega kedagist, oskab see töörahva võim inimesi tööle ajada, oskab!" irvitas laiu hambaid paljastades.

„Mul on kiire minna, kirjuta alla!" hakkas Paju kärsitsema.

Kuid Heller ei rutanud käsusaamise lehele alla-

kirjutamisega. Ta pistis paberossi ette, sirutas jalad välja, suitsetas ise mugavalt, ilma et oleks Pajule suitsu pakkunud. Viimaks küsis kärsitult Pajult järsku:

„Mis sa arvad, kas ma lähen neile metsa lõikama või ei lähe?"

„Küll sa lähed ... Kus sa ikka? Kõik lähevad ..."

„Ääh, kas ma lähen või ei lähe — kinni panevad nad mu nagunii!"

„Ahaa, sellepärast sa neid loomigi siis, et ootad kinniminekut?"

„Ääh, Paju, näed sa nüüd ...! Näed sa, kui keeruline see on? Ja sina tuled kärkima! Minu oma mullika juurde kärkima? Sa olid ikka päris mõistlik mees, siis kui sõda algas ... Mis sa nüüd nii mõistmata punaseks oled läinud? Mis nad seal vallamajas sulle sisse annavad või kuidas? Või maksavad nii ränka raha ...? Või teed niisama nägu nagu mõni teine mees ...? Ajame õige mõni sõna juttu ..."

„Mis juttu minul sinuga ajada on?" kehitas Paju õlgu.

„Noh, kui Pajul Helleriga ei ole, ehk siis on Helleril Pajuga ... Kuule, selle mullika asjaga on nüüd nii, et sa ole selle koha pealt ilusti vait, ära tee kisa. Mullikas oli naela sisse söönud, tõsijutt ...!"

Paju nägu irvitas:

„Pisut hilja tuli see sul meelde, peremees!"

„Ääh? Hilja? Mis siis? Minu mullikas, minu haigus, minu raha kah ...! Ääh, palju sa tahad siis, kui sa vait jääd?" tõmbas pungil rahakoti istmiku alt ja lõi selle lahti. Rahatasku vahelt kargas lauale terve patakas sinihalle, valge servaga, üsna uuevõitu kümnetšervoonetselisi.

Paju tundis oma kukalt, siis lõuapärasid kuumaks minevat. Ta surus käed kõvasti jopi puusataskutesse. Siis ütles pead selga lüües hammustavalt:

„Mina võin olla vaene ja vilets. Aga ma ei ole setukas, keda iga peremees oma tengelpunga eest ära võib osta."

„Ääh, ja mis sa siis enese arvad olevat, könn ...?"

„Inimene! Niisama kui iga teinegi!"

„Inimene? Ääh! Näpunõks ja — valmis ussisööt ...

See on inimene... Kas sa õige otsid kohe kuuli või tera?" silmitses ta oma lihunikupussi laual.
Paju oli nüüd päris vihane; ta näris vaheldumisi huuli, puredes kord alumist, kord ülemist esihammastega.
„Nii? Sina siis ähvardad?"
„Mis mina sust sitast ähvardan!" lõi Heller äkki justkui taltunult käega. „Terav kirves leiab kivi, ütleb vanarahvas," lisas ta siis Pajule läbitungivalt, otsekui imevalt silma vaadates.
Aga Paju vaatas julgelt vastu. Tema pilk ei läinud rahutuks, ta ei löönud silmi maha. Selleasemel lõi silmad maha Heller, võttis paberi, kirjutas ruttu sellele alla, pistis metsatöökäsu rahakoti vahele ja vajutas põuetasku. Sedakorda tuli Paju ees taanduda.
„Nii, seltsimees Paju. Mina lähen nüüd oma mullikat lahkama ja sina võid minna mind üles andma... Ära karda, ega sa vaevatasust ilma ei jää... Küllap kord järg ka sinu kätte tuleb... Jah, sündigu minuga, mis sünnib, aga sina, punane Paju, saad kord oma osa!" ütles ta pussi haarates ja astus Paju poole enam vaatamatagi otse uksest välja.
Paju järgnes talle pisut areldes, kõhedusetundega rinnas. Niisugusena ei olnud ta maailmas veel ühtegi inimest näinud. Ei olnud ka ise kunagi veel niisuguses seisukorras olnud ega kujutledagi suutnud säärast seisukorda. Ta tundis end sisemiselt kuidagi võbisevat — vist vihast! — ja kaenlaalused ning selg olid higiseks tõmbunud. Oli see hirm või vastikus — kes teab? Ta ei teadnud isegi, kas ta igas suhtes oli õieti käitunud selle kaabakaga, kas ta oli vastanud talle nii nagu vaja — paljugi ei teadnud Paju veel tol hetkel, kus ta nagu painajast vabanedes läks üle õue värava poole. Aga ühes, ja nimelt selles, mis peab niisugusel juhul tegema vaba, peremehetundega inimene esimese asjana, — selles oli ta nüüd selgusel. Täiesti. Ja üsna imelik küll, ootamatult leidis ta, et tema kui inimese ja tema kui ametliku isiku vahel ei olnud enam mingit vahet, vähemalt selles asjas. Mõlemad kippusid tegema ühte ja sedasama: Hellerist ametivõimudele teatama.
Partorg Juhannes Polmet aga, kes oli nüüd ametisse määratud ka paari teise valda ja Kiviperes käis ainult

korra nädalas või nii, soovitas, kui Paju temale rääkima läks, selle hoopis tegemata jätta, niihästi ametiisikuna kui ka kodanikuna. Eriti kodanikuna, sest ärgu Paju unustagu, et ta elab teistest eraldi, metsa ääres. Metsad aga, metsad, jah — nagu noor Polmet ütles —, metsad alles kubisevad relvis röövikutest, keda Helleril oma sõprade kaudu kerge on Paju või tema perekonna kallale juhtida. Ja kellele seda vaja oleks? Kellele see kasu tooks? Ainult Helleri-taolistele! Polmet lubas asja vaadata, hoopis kaugemalt korraldada, otse keelates Pajul oma eluga mängida.

Paju oma väikese inimese tagasihoidlikkuses oli harjunud elu iga sõlme lahti harutama üli-ettevaatlikult, kobamisi, nagu midagi väga kardetavat või riskantset — see oli tema kui üksikäija puudus ja viga; viga, mida ta ise ka päris hästi taipas. Kuid tehes sedapuhku teravast elunähtusest lihtsa, üksipidise järelduse ning püüdes talitada oma arusaamise kohaselt kõige õigemini, pidi ta imestusega veel kord kogema, et elus võib ühel olla õige see tegemata jätta, mis teisel just tuleb teha; või vastupidi: tuleb teha nimelt seda või käituda nõnda, nagu sa ise ei tahaks, aga mis ometi on üldiselt kasulik ja ainuõige. Üksi otsustades, omapead minnes võid mõnikord toimida nagu pime. Ühiselt tehakse aga hämaramadki küsimused selgeks ja viiakse vajalikule pinnale. Pajule hakkas midagi koitma distsipliini mõistest, kuigi ta ei osanud sellele mõistele mingit kindlat nime anda. Ühtlasi taipas ta noore Polmeti hoiatavas seisukohavõtus väga tõsist seltsimeeste ja partei hoolitsust enese eest. Ning teadmine sellest kujunes talle otsekui värskeks energiaallikaks, mis pani ta tegutsema järjest kindlamalt.

Nii sai sügisest juba kõva talv, kuigi inetu, esiteks ilma lumeta, siis vähese lumega, jäine ja kõle talv. Maareform oli enam-vähem uuesti teostatud. Kiviperes said kõik, kes alles olid, oma maatükid tagasi. Ainult koonduslaagrist koju tulnud Löns-Alma võttis maatüki teisalt, koolimajale lähemast Kääri talust. Käisid kibedad, organiseeritud metsatööd. Maale oli vaja ehitusmaterjali, linnale ja raudteele kütet.

Ka sõda käis veel. Ja mitte ainult kaugel Poolamaal, Sileesia piiril, vaid ka siinsamas naabruses Kuramaal. Kõvad lahingud Saaremaal olid küll lõppenud, Sõrve sääre tippu klammerdunud vaenlane hävitatud ja seega viimane kui jalatäis kodumaa pinda vabastatud, kuid üle väina, Lätimaal istus alles vaenlane. Eesti Rahvuskorpuse võitlejatele anti peale Saaremaa lahinguid aega hinge tõmmata ja paljud neist said võimaluse kodukohtigi külastada. Kiviperesse ilmus ühel heal päeval ja täiesti ootamatult juba hävituspataljoniga äraläinud Porsu Taavet. Oma kolmekümne üheksa eluaasta kohta nägi ta palju noorem välja kui enne sõda, oli sõjaväes justkui priskemaks ja siledamaks läinud, otse lõkendas näost. Ja silmad, mis ennegi olid pisut häbematud, vaatasid nüüd lausa väljakutsuvalt igaühele otsa. See enne umbusklikult ümbrusmaailma suhtunud metsamees silmitses nüüd igaühte laia, mõistva pilguga ja viskas oma vaprale naisele, kes maa tagasi oli nõutanud, sügisel sellelt juba ka osa kartulisaaki koristanud, üsna üleolevalt:

„Noh, eks seda maad... võtta ju või. Aga elu me korraldame ümber nagunii, kui ma ükskord sakslastega valmis saan...!"

Ta kiitis ja tänas muidu tragidat naist, kes nii enda kui poisi oli okupatsiooniajal kuskil kaugemal vallas peremehi orjates ära elatanud. Aga maa asjas jäi kinniseks. Ja pojalegi, kes nüüd käis juba kolmeteistkümnendat aastat, seletas nõuandvalt:

„Vaata ja pane tähele masinaid, mis su silma ette satuvad! Sinu põlv — see on masinameeste põlv... Veel paar aastat, lähed linna õppima... Tehnikumi või ülikooligi... Kui oled tubli, võid saada inseneriks. Nüüd enam seda ei ole, et vaese mehe poeg ei saa õppida. Ei ole! Sellepärast, poiss, tõmba nagu mesilane juba siin, külakoolis oma lont teadusi kõvasti täis..."

Teade sõjamehe kojutulekust, kes üle kolme aasta oli nõnda ära olnud, nagu ollakse hauas, üllatas kogu ümbrust; õhtul jooksid naised mitme kilomeetri tagant rabaservale, Taaveti juurde kuulma sõnumeid kas elust või surmast. Paljudele ei teadnud Taavet midagi ütelda —

ta polnud nende meestega või poegadega kokku puutunud. Suise Anule aga tõendas ta, et Märt on elus ja terve, praegu väeosas. Mäe Liinele pidi ta üle andma kurva teate: mees Juhan, tema mitte just agar pereisa kodus, oli võitluses üles näidanud suurt vaprust ning meelekindlust, saanud medali ja langenud kangelasena juba Velikije Luki all. Liine nuttis peatäie. Aga kui Taavet lisas, et küllap riik ja valitsus tal nüüd laste eest hoolitseda aitab, rahuneski üksinda eluraskusi võitma harjunud naine õige kergesti. Tõepoolest, vanem poeg on juba suur poiss... Küllap tuleb toime... Ainult et jah... No muidugi, ta ei olnud ju esimene ega viimane naine, kelle sõda leseks jättis...

Kikka Aksile ei usaldanud Taavet midagi kindlat ütelda: Kolla oli tema silmapiirilt juba Uraalis, väljaõppe-aegadel ära kadunud. Ja mida rääkida naisesüdamele, kes ootab, kui sa ei tea, kas võid õhutada tema ootusi või pead surmasõnumiga nagu külma rauaga ta sooja südant puudutama...? Ta ainult raputas pead: ei tea. Aga ta kartis ise, et kui ta ka teaks, neisse silmadesse vaadates ei suudaks ta kurba tõtt avaldada...

Pajuga sattus Taavet kokku teehaardel, kui Paju külili rees lõkutas vallamaja poole, Taavet aga metsateelt parajasti välja pöördus. Paju tundis ta kaugelt ära ja kutsus rekke. Kuid Taavet jäi tõrksalt teelahkmele seisma, seletades:

„Sinuga ühes rees sõita...? Kus sa siis magasid, kui kõik teised mehed sõtta läksid? Jäid siia taguotsa soojendama või? Kulakutele ja fašistidele käsualuseks? Müttasid neile oma tööga leiba kokku, tola! Viskasid oma „panuse", nagu eesti fašistid räägivad, sakslaste poolele, meie vastu, ah? Iga kilo leiba, mees, on sõjas samasugune lõhkeaine kui gramm tooli... Ja kui palju tooli leiva näol sa sakslaste kätte mängisid, vana narr! Kuidas ma sinuga sõidan!? Sa oled minu vaenlane...!"

Paju heledad silmaripsmed värahtasid. Ta ütles väga tõsiselt ainult kaks sõna:

„Kuule, Taavet..."

Kuid need sõnad purskasid esile kannatuste laava jõuga, neid kandvas häälekõlas pahvatas välja kogu selle surve suurus, mille all Paju oli okupatsiooniaastad

elanud, ning kohisesid igas üksikus häälikus Taavetist nii ägedalt üle, et panid ta otsekui sulama.

„No laadna!" hüüatas ta Paju silmitsedes ja hüppas siis reeservale, jalad üle ääre, justkui iga hetk valmis maha kargama.

Paju sangutas ohjadest hobust, ise aga rääkis surutult, peaaegu tagasihoitud vihaga:

„Laadna! Mis kuradi laadna...? Kui mina mõni fašist oleks olnud, siis oleksin ma seal, kus need praegu on, aga ei õiendaks siin ringi. Nii et sina, Taavet, ära lööbi tühja...!"

„No-noh, kuulsin juba, et oled siin ametiisik. Ja nõukogude ametiisikut sarjata — ei, seda minu plaanis ei olnud...! Eks need, kes sind ametisse panid, tea paremini, mis sa siin kodumail tegid ja kuidas sa olid. Ja sellega olgu loril lõpp. Noh, anna käsi!"

Nad rääkisid kogu tee sõjast, korpusest, võitlusteekonnast, puudutasid korduvalt ka Paju ja teiste elu saksa okupatsiooni all, aga Taavet ei pahandanud enam Paju peale. Vastuoksa: ta isegi rõhutas, et ega terve rahvas ikka taganeda saa, et kui ühtegi inimest kohale ei oleks jäänud, siis poleks ka kedagi rääkimas, kuidas kodukohas sõjaaeg üle elati. Jutt kaldus muidugi ka Taaveti sõjakaaslastele omaküla meeste hulgast.

„Kas arvad, et ta on ikka elus?" päris Paju Orava Nikolai kohta.

„Mis mina oskan arvata," laiutas Taavet käsi. „Kolla õppis tankistiks, sattus vist hoopis teisele rindele. Seda peab kuulama."

Paju õhutas teda heategu tegema murelikule tütarlapsele, kes juba mitu kuud igal postipäeval kirja oodates talle äreva südamega teele vastu jookseb. Tal polnud Taavetile vaja üteldagi, kes see on. Taavet pidas Paju jutu meeles ja kevadtalvel, Kuramaa sõjasõidu ajal tuligi Taavetilt Aksile lühike teade, milles kahetsusega märgiti, et Nikolai Orav on Preisimaal raskesti haavata saanud ja kuhugi kaugemasse tagalasse ravimisele toimetatud. Lähemalt peaksid teadma staabid. Kuid ka staapidest ei saadud kohe kindlat vastust. Alles pika ja väga keerulise kirjavahetuse tulemusena sai Aksi viimaks jälile, missugusesse rajooni Nikolai oli ravimisele

viidud. Kuid otsese kirjavahetuseni haavatu enesega ei jõudnud ta veel nii pea. Seda ei lubanud kuude viisi arstidki.

Vahepeal äratas külas üldist imestust niisugune tühine asjake, et vana Vakkus esimesena täitis oma metsalõikuse kohustuse ja hoolimata halvast teest ruttas juba väljavedugi tegema. Kui Kikas kord täitevkomitees Vakkuse enese juuresolekul pool-nöökavalt, pool-tunnustavalt tema töökusele vihjas, vastas vanamees õige enesekriitiliselt:

„Näh, elus luusnat löödud küll! Eks siis nüüd, kui riigi ja rahva huvides vaja on, või pisut peale pressida koa. Sedaps..."

Suur hool ja töökus oli Vakkuse juures avalduma hakanud juba sügisel, ja üsna omapärastel ajedel. Esimeseks ajeks oli see, et Vakkus kui praktilise meelega mees ei kavatsenud sugugi ootama jääda ainult Paju heatahtlikkusele. Ta otsis kindlamat tagatist. Ning selle õige tagatise juhatas talle asjalikult kätte jälle vana sõber Pärli-Perly, kes nüüd silmapaistmatu, luitunud mehikesena askeldas Põllutööministeeriumi arhiivis ning jagas lahkelt oma korterit ühe administratiivala küllalt mõjuka töötajaga. Kuulnud, et sõber härra-kodanik-seltsimees Pärli allüürnik on üks sellele hästi tuntud endine sotslik maakonnavalitsuse tegelasekene, kes sõja ajal oli tagalas osanud kannuseid teenida ja nüüd samas maakonnavalitsuses hoopis suuremaks tegelaseks tõusnud, võttis Vakkus nõuks Pärli kaudu tollelt mehelt minna abi ja kaitset otsima selleks juhuks, kui Paju või keegi teine peaks teda... Ta käis Pärli ja tegelase juures kodus mitu korda. Tutvustas ja valgustas asjaolusid. Meenutas ja rõhutas oma tutvusi siit- ning sealtpoolt. Tegelase esialgseks valgustamiseks aitasid kõvasti kaasa ja lõid vajaliku meeleolu mõned head pudelid, seasingid või lambakintsud. Pärastpoole ei olnud neid enam tarvis — pärastpoole tekkis kõva keskmiku, nagu linnamees maameest nimetas, ja tõsise administratiivala asjatundja vahel sügav arusaamine. Ja see arusaamine õpetas Vakkusele, et tuleb käed külge lüüa, igal pool aktiivne olla, töös ja jutus, kaasa aidata taastamises ja ka vaen-

laste paljastamises — siis ei tule sind ennast keegi kahtlustama või sinus kahtlema. Edasi õpetas see arusaamine, et vaata alati teiste näppudele, juhi kohe tähelepanu nendele, kelle minevikus sa leiad väiksemagi täppekese, kust võib kinni hakata. See aitab unustada kõige segasemad episoodid sinu enese eluloos. Tegelane oli tark ja osav, igati õpetatud, sõnas hästi lopsakas.

Sellest mehest rääkis Vakkus ise mõnele kõige ustavamale inimesele, nagu Heller, et on üks kõrgem seltsimees, kes teab kõik nupud ja võib paljud rattad nii käima lüüa, nagu tema tahab... Sest temale olevat jälle hea tuttav üks veel kõrgem seltsimees, hirmus tähtis mees, nii tähtis, et ilma selle teadmiseta valitsuse liikmed ka otsuseid ei langetavat... Muidugi oli nii esimesel kui ka teisel kõrgemal seltsimehel kõiksuguseid tutvusi seltsimeeste hulgas paremat ja vasemat kätt, kes huvitusid külaelust, okupatsiooniaja raskustest ja paljust muust.

Ning nõnda tuligi siis, et olles mõnda aega Vakkusega juttu ajanud ja teda nagu ette valmistanud, tutvustas administratiivala töötaja teda varsti ühele neist, kes töötas maakonna kaadrite alal. Kaadritöötaja tundis loomulikult huvi kõikide nende inimeste vastu, kes vallas ametikohtadel töötasid, niisiis ka Kikka ja Paju vastu. Kui Juhannes Polmet oleks veel vallas olnud, ei oleks Vakkus ehk söandanud kaugemalt pärit mehe ees tõsiasju nii oma huvides värvida. Aga Polmet oli aastavahetusel hoopis teise maakonda parteitööle komandeeritud ja partorgiks oli siin nüüd samasugune mujalt tulnud mees nagu kaadritöötajagi. Nii võis Vakkus linnameestele ette laulda, mis ta iganes heaks arvas või mis aga kuulda taheti. Ja tahta see tegelane oskas. Teda huvitas näiteks spetsiaalselt küsimus, kuidas võis nii kõva tegelane nagu Kikas fašistide koonduslaagrist eluga välja pääseda. Vana keerutaja Vakkuski ei taibanud algul, kuhu küsimusega sihiti, seletades Kikka pääsemist lihtsalt haigusega. Kuid peagi hakkas ta taipama — siis, kui sama küsimuse juurde tuldi veel teine ja kolmas kordki, kui talle osavalt seatud küsimustega vastused otse nagu valmilt suhu pandi. Jaa, siis tegi Vakkuski salapärase näo, silus pihuga habet

ning möönis, et küllap Kikas, jah, küllap Kikaski võis kuuluda nende kolmanda tee meeste hulka, kes on need kõige kangemat sorti natsionalistid, keda sakslasedki juba vahel kinni pidasid, vahel aga jälle lahti lasksid — nii kuidas neile kasulikum tundus. Sest mõnikord olevat neile paistnud, et on hea, kui eestlased venelaste vastu seisavad, sündigu see siis kas või inglastele looteski, siis aga jälle tundunud, et eestlane ei tohi ilma sakslase loata mitte undki näha. Ja siis pannud nad kolmanda tee mehed uuesti kinni. Selle hirmuga olevat osa neist metsa putkanud ja praeguseni jäänudki metsa, kuhu neid muidugi toitvat nende mõttekaaslased, needsamad kodanlikud natsionalistid, kolmanda tee mehed... Nii seletas Vakkus Kikka koonduslaagrist väljatuleku peenelt ära ja imestas pärast isegi, kuivõrd lihtne on iga keerulisemagi küsimuse vastamine, kui sul kord tekib seltsimeestega arusaamine. On vaja ainult taibata, mis sinult tahetakse, ja — kõik muutub nii käegakatsutavalt selgeks, et kas või ütle: olin ise juures, kuulsin oma kõrvaga pealt... Seda Vakkus siiski ütlema ei läinud. Tabanud küsitleja sihi, segas ta vett ja mustas niisama ümberringi kuidas aga oskas. Tema jutu järgi sai Kikkast ärimees, kes oma aiaga mõni aasta ajas kümneid tuhandeid kokku, kelle tütar kandis siidkleite ja kelle toas juba raskel kodanlikul ajal olid raadiod, raamaturiiulid ja puhvetkapid, kuna temal, vaesel talumehel Vakkusel, näiteks polnud mitte õiget kellagi oma urkas, vaid pidi üles tõusma kuke laulu järgi... majast rääkimata! Pajust oskas Vakkus teha ehitusettevõtja, kes raske raha eest on kulakutele igal aastal ehitanud lautu ja talle, kellel on olnud palgalised töömehed ja kes oma maja ühe kevadega püsti on löönud nagu ehtne kapitalist kunagi. Talumees või asunik ehitab pool eluaega, satub võlgadesse ega saagi maja valmis, nagu tema, Vakkus. Enne läheb konkursi alla ja müüakse võlgade katteks maha... Nii tegi Vakkus kaadriosakonna mehele Kikkast kui ka Pajust valmis ehtsad ligipugejad, kodanliku hingeeluga tegelased, kes vaata et vahivad metsa poole ja kellel on ei tea missuguseid kahtlasi sidemeid üle meregi...

Vakkus ise pisut värises nende mullide pärast, mida

ta suust välja ajas, mis siis saab, kui uurima hakatakse? Aga kaadritöötaja hõõrus valgeid, lilla tindiga määrdunud käsi:

„Näete nüüd, meie peremehel on õigus! Ta kahtles juba ammu mõnede valla täitevkomiteede revolutsioonilises vaimus, nende üldliinis ... Kas niisugune isik nagu Paju, kes keelab rahval oma surnuid matta rahva kommete kohaselt, on võimeline teostama parteipoliitika üldliini? Ei. Niisugused inimesed liialdavad ja kihutavad selle kaudu hulki valitsuse kui ka partei vastu üles ... See on kahjuripoliitika, trotskism peaaegu ..."

Missugune päris trotskism välja näeb, selle jättis linnategelane ütlemata. Aga Vakkus taipas niigi, et ta milleski väga tähtsas küllalt tähtsat osa etendab ja et nüüd vist temal Kikka või Paju poolt midagi karta ei tarvitse, vaid just teisipidi: Kikkal ja Pajul varsti kehvasti võib minna ...

Kõige niisuguse ettevalmistusega oli pind Vakkuse ametlikuks ülekuulamiseks soodsalt ära kobestatud. Ja kui see ülekuulamine ühel heal päeval tuli, kui Vakkus koos Helleriga külast ära viidi, siis oli Vakkus eneses üsna kindel. Niipalju oli ta sügisest saadik arenenud. Sügisel ei olnud tal halli aimugi, mis ühe nõukogude asutusse pugenud näru ja intrigandi kaudu kõik ära võib teha. Kodanlike seaduste rägastikust küll alati puhtalt välja ujuma harjunud mees, oli ta töörahva riigis esialgu tõsiselt kartnud Paju õiglast vihjet selle kohta, et tema teod ise teda seaduse ees süüdistavad. Jaa, küllap teoreetiliselt oli Pajul õigus, seda mõistis Vakkus isegi. Aga praktiliselt — praktiliselt võib mõnikord teisiti kujuneda, eriti kui sul on häid ja arusaavaid sõpru, kelle südamesügavuses sa aimad elavat neidsamu ürglikke tundeid, mis elasid kadunud Mikk Toomiste südames ... Vakkus mõistis, et tema kõrgemast seltsimehest sõber oli palju peenem mees kui vana Mikk, endine vallavanem. Ja sellepärast hoidis ta täie hingega tema poole, täitis tema viimase kui soovi ja näpunäite ...

Üks linnasõbra näpunäide Vakkusele seisis selles, et ärgu ta hakaku eitama maa Pajult tagasivõtmist. Jaatagu, aga lisagu, et pidi seda tegema okupantide valla-

vanema survel, kes vana vapsina välja läks selle peale, et hävitada kommunistide viimane kui maareformi jälg vallas; lisagu, et ta ei võinud ju oma pead mängu panna Paju pärast, sest tema vanem poeg võitles Punaarmees sakslaste vastu, mitte Paju poeg! Kui tema ei oleks Pajult maad okupatsioonikorra nõuete kohaselt tagasi võtnud, või kui oleks teada saadud, et tema poeg Karl on Punaarmees, — mis siis? Siis oleksid sakslased väga kergesti võinud tema — Vakkuse — Kikka või mõne teise mehe asemel koonduslaagrisse pista. Aga mis kasu sellest oleks olnud parteile või valitsusele? Ah? Edasigi arenes Vakkuse jutt õiges rütmis ja riimis: niipea kui neljakümnendal aastal anti määrus maade vähendamise kohta, oli ta ise Pajule pakkunud oma maad, andnud seemet ja puha. Nõukogude korra vastane ta ei ole olnud, omakaitse liige ka mitte, kuigi, jah, vahel juhtus viina võtma koos Helleri või mõne teise omakaitse tegelasega. Et poeg saksa sõjaväes? Jah, poeg on sinna astunud ilma temalt nõu küsimata ja vastutagu siis ka ise. Tema ei saa ju täiskasvanud mehe tegude eest vastutada, kes poisikesena kodunt ära minnes pidi külastama ainult tädi, aga teadmata missuguste masuurikate õhutusel sattus sakslaste juurde...

Ka tema asjus ülekuulatavatest ei saanud keegi just tõendama minna, nagu oleks Vakkus otseselt, sõna või teoga võidelnud nõukogude korra vastu. Isegi Paju pidi asjaolude juurde jäädes kinnitama, et tegemist on peamiselt saagitseva, olukorda kasutanud maaomanikuga, kes temale, Pajule, maad rentides taotles majanduslikku kasu tema töövaevast. Tõsi, ekspluateerija — kuid sääraseid oli külades küllalt. Oli niisuguseid, kes veel nüüdki, nõukogude võimu ajal, pidasid tüdrukuid ja sulaseid, mitut teenijat, olles seega mitmekordselt suuremad kurnajad kui Vakkus. Nõnda jäi Vakkusel vastust anda õieti ainult koostöö küsimuses sakslastega. Kõnesse võeti tema külavanemaks määramine viimasel, okupatsioonivõimudele raskel perioodil. Ja küsimus asetati nii: kas oli Vakkus okupatsioonivõimude usaldusisik külas? Selgus, et külavanema-kohustus loeti okupantide poolt talundile kuuluvate naturaalkohustuste hulka ning seda tuli täita vastuvaidlemata korras nagu küüdi- või

metsatöökäsku. Mitmed mehed olid poolaastate kaupa olnud külavanemaks. Vakkuse järjekord jõudis tähestiku järgi kätte neljakümne neljanda aasta suvel. Ja selles ei arvanud Vakkus end ometi süüdi olevat, et tema nimi algas tähestiku viimaste tähtede hulgas oleva tähega. Oma külavanema-kohustusi oli ta täitnud vormiliselt, nagu isegi Paju pidi tõendama, mitte eriti püüdlikult, mitte liialdades selle võimuraasukesega, mis talle anti. Sakslaste huvide eest ta nahast välja polnud pugenud. Vallavanema viimased käsud oli ta isegi laiali viimata jätnud, eriti kuulsaks saanud sõjakäsu. Kui päriti, miks ta omakaitses ei olnud, muigas Vakkus: vana mees ja vilets tervis, mis mina sinna! Aitas sellestki, et mobilisatsioonimäärusega loeti kepimeheks, kellele püssi ei usaldatud anda... Samasugune lugu oli ju Pajugagi, kes rajooniarsti abil oli haigustõendi ette pannud ja mobiliseerijatelt kuni uue komisjonini septembris pikenduse saanud. Septembris ei olnud aga nendest mobiliseerijatest enam mingit komisjoni korraldajat. Ka siin läksid Paju ja Vakkuse tunnistused kokku. Peremees ja rentnik, nagu väliselt näis, olid okupantidesse suhtunud ühtemoodi.

Et see sisuliselt õige ei olnud, et kuskil vahe oli ja olema pidi, seda tundis Paju väga hästi. Aga ta ei osanud seda ülekuulamisel veel esile tuua. Ta ei saanud tunnistada, et Vakkus tema lipu maha kiskus, ei saanud tõendada, et Vakkus tema hobuse surmas süüdi oli. Ei. Isegi kupitsatikkude ümberkergitamise asjus puudusid tal otsesed tõendid, kuigi ta tundis, aimas, oma südames süüdistas. Südames süüdistamine aga ei vii kedagi paragrahvi alla. Ja tol talvel tundusidki uurijate käes kõik paragrahvid Vakkuse vastu justkui jalust nõrgad olevat, kokku vajuvat. Miks? Seda ei aimanud tol korral Kiviperes veel keegi.

Nõnda siis, Vakkust ei saadud süüdistada isegi mitte selles, nagu oleks ta olnud mingi teadlik ja tahtlik okupantide kaastööline. Teda võeti lihtsalt kui üsna keskmist okupeeritud alale jäänud talumeest ja — talle andestati nood väikesed patud, mis ta oli teinud maarentimise, tööjõupidamise või muu seesuguse asjaga. Aktiivne okupantide tööriist Heller aga, kellest kogu

ümbrus teadis, et ta inimesi kinni vedas ja haarangutest partisanide või parašütistide vastu osa võttis, ei pääsenud ülekuulamiselt tagasi. Nad viidi Vakkusega koos, aga tagasi tuli Vakkus üksi. Mis Vakkus ametnikele rääkis Helleri või mõne teise kohta külas, seda ei läinud ta loomulikult kellelegi kuulutama. Aga peale tagasitulekut tatsas ta üsna rõõmsas meeleolus jälle mööda küla ringi. Ning kui temalt keegi juhtus küsima, et mis ja kuidas, siis vastas ta muheldes, kärmelt, nagu valmismõeldult:

„Näh, sedaps... Kuulasid üle ja pärisid järele... Aga minul poeg Punaarmees, vend Leningradis vabriku meister... Mis sa oma inimest ikka vaevad! Lasid lahti..."

Et Vakkuse poeg Punaarmee Eesti Rahvuskorpuse koosseisu kuulus, seda oli juba sügisel tõendanud ka noor Polmet, kes Vakkus-Karli, Tallinna metallivabriku töölist, kui omaküla meest mäletas ja tundis. Ja kui Kiviperes keegi muiata söandas, et näe, Vakkus astub nüüd töötava talurahva seisusse, kiitis Vakkus ise:

„Kas meil siin Eestimaal on siis mõnda keskmist peremeest, keskmikku, kes ise tööd poleks vehkinud teha? Ei ole! Üheksakümmend kaheksa protsenti meie talupoegadest on töötav talurahvas... Jah, sedaps... Ja mis minagi siis muud olen? Tööd, tööd on ikka tehtud... Näh, aga nüüd alles, jah, tuleb küll kõigest jõust kohe pihta lüüa. Sedaps!" liigutas ta energiliselt käsi, nagu oleks tahtnud näidata, kuidas ta nad tööle paneb.

Ent inimesed on vahel teravad, nende keeled justkui sügelevad. Vakkuse lähem naaber Mäe Liine torkas varsti:

„Või Vakkus hakkab nõukogude korra heaks tööle!"

„Sedaps, miks ei hakka! Öeldi kohe miilitsas, et kui nõukogude korra heaks hoolega tööle hakkad, ei puutu sind keegi... Hakkan, näh!"

Algul peeti seda Vakkuse järjekordseks suurustlemiseks ja sõnadetegemiseks. Oli neidki, kes irvitavalt tähendasid, et teab, mis töö see on, mida Vakkus nõukogude korra heaks tegema hakkab. Kuid peagi nähti, et vanamehel on justkui tõsi taga. Ta täitis esimesena peale metsatöökohustuse õigeaegselt ka veoülesanded,

maksis maksud ja tasus normid ülenormi andmisega. Sõja heaks — nagu ta ütles. Kevadel haaras ta aegsasti adrakured pihku, kündis ja külvas nagu hoolas põllumees kunagi. Ja suveõhtutel asunduse juurde kokku tulles naljatasid naabrid:

„Näh-Sedaps lööb juba heina, tarvis ka niitma minna . . ."

„Näh-Sedaps läks koosolekule, tuleb ka ära vaadata . . ."

Kuid see Näh-Sedaps ise tegi veel suuremaidki plaane. Ta külastas hoolega koosolekuid rahvamajas ja oli kuuldavale poetanud mõtte, et läheks hea meelega poliitharidusliKku ringi partei ajalugu õppima. Et aga säärane esialgu töötas üksnes vallamaja ümbruse külas, mõned kilomeetrid Kiviperest eemal, siis tuli see kavatsus seniks kõrvale jätta, kuni vastav ring kohapeal moodustatakse. Ja Vakkus käiski mõttega mööda küla: vaja Kiviperesse moodustada poliitharidusik ring ja kutsuda lektoreid, muidu jääme teistest küladest maha. Poliitikast ta suuremat ei rääkinud. Aga kui suu lahti tegi, siis kiitis Nõukogude riigi võimsust ja tugevust, partei tarka ettenägelikkust. Teiste jutte pani ta hoolikalt tähele, ja kui kuskil vaja juhtus olema oma sõna sekka ütelda, lisas alati unustamatult: nagu see või see kinnitas, või nagu ajaleht tol ja tol päeval kirjutas . . . Nõnda polnud tal vaja oma arvamisega lagedale ilmuda. Ta keeras teiste mõtteid ja sõnu oma suus, nagu keeratakse plaate grammofonil. Ja neid plaate oli tal varsti varuks hea hulk.

Mõned inimesed imestasid Vakkuse järsku tärganud teadvust, ta suurt arenemisvõimet. Teised aga, need vahest, kes Vakkust tundsid kõige paremini, nagu enesessetõmbunud vanapoiss Kits, vaikisid, muiates pihku ja oodates, kui kaugele Vakkus selle osaga läheb.

Mõni aeg pärast seda, kui Vakkus uhkustas, et ta hakkab nüüd nõukogude korra heaks tööle, selgus maakonnavalitsuse administratiivala töötajaile, et Kivipere täitevkomitee esimees Kikas ei võitle küllalt tõsiselt Nõukogude poliitika üldjoone teostamise eest külas: aktiiv on nõrk, naiskomisjoni pole loodudki. Kikas kutsuti välja ja talle

tehti rida etteheiteid, kusjuures neid püüdis eriti teravalt sõnastada härra-kodanik-seltsimees Pärli-Perly allüürnik, mõjukas töötaja. Kikas lükkas süüdistused tagasi. Kui aga väljakutsumised kordusid, talle selgeks tehti, et ta aruandluses on eksinud ja maakonnavalitsust alt vedanud, kirjutas Kikas lahkumissooviavalduse, mis silmapilkselt rahuldati, ja pöördus vastu kevadet tagasi oma lavade ning peenarde juurde. Ta mõistis, et temast oli tahetud lihtsalt vabaneda. Kahtlustavalt, kuid mitte just iga mehe juuresolekul ja mitte just valjult kirus ta Vakkust:

„Kõnts, mis ujub pärivett ja lehkab!"

Tal oli mingil määral aimu, kust said alguse kahtlustused ja etteheited tema vastu. Kuid ta ei pidanud enesele vääriliseks Vakkusega õiendama hakata või tema kohta midagi rohkemat ütlema minna, kui oli öeldud ülekuulamisel. Pealegi oli ta ise ju põdura tervisega mees ja ilma mingi ettevalmistuseta nõukogude tööks: jaksust tuli puudu ja vigu juhtus. Nii ta siis loovutas, kuigi mitte just kibeduseta, täitevkomitee töö vastava kursuse läbiteinud mehele ja tõmbus tagasi. Aga ka too uus mees oli võõras, kuskilt kaugemalt, ega teadnud midagi kohapealsetest inimestest ja nende vahekordadest. Temagi ümber hakkas Vakkus varsti niisama toimekalt tiirlema, nagu ta varemalt oli tiirelnud mõne vallavanema ümber. Vakkusel oli nüüd pealegi palju kergem kõike kokku keerutada: vaadake, missugused tutvused mul linnas on. Ja see luges. Loeb peaaegu alati inimeste juures, kes vaevaks ei võta kohapealset elu tundma õppida, kes ei huvitugi sellest, vaid ainult teenivad oma palka ja staaži. Niisuguseis tingimustes kujunes Kiviperes pikapeale välja olukord, kus Vakkus oma suuvärgiga paistis eemalt tulnutele aktiivsema, sõnakama ja võitlevama mehena kui Kikas, kes tõega oli võidelnud ja võitluses kannatada saanud, või Paju, kes algul otsis võimalusi täie hooga kaasatõmbamiseks, nüüd aga Vakkuse ja uue täitevkomitee esimehe sõprussuhete ilmnemisel mürgiselt viskas:

„Tegelane, ehtne tegelane! Või mis sa mõtled: poeg tulevane marssal, vend töökangelane... Vakkus peab tegelane olema! Igal ajal. Andke ainult mahti tuult tii-

bade alla võtta ja vaadake, kuidas ta kõrgustesse tõuseb nagu kotkas!"

Kuskile kaugele ja kõrgele vana Vakkus siiski ei sihtinud, selleks oli ta küllalt tark. Aga oma plaanid elu kohta olid temalgi — samasugused plaanid nagu igaühel neist, kes tol ajal rääkisid, et arendame aga hoolega erapõllupidamist, oma talusid, et mis Venemaa ja traktorid meile korda lähevad, et niikuinii meil kolhoose enne viitkümmend või sadat aastat ei tule... Üks kõrgem seltsimees ise on ütelnud...

Külakohas tähendab kõrgema seltsimehe nimetamine iseenesest juba väga palju. Ja kas nüüd ainult Vakkuse kaudu või ka mõnel teisel tundmata teel, aga peagi kõlas kõrgem seltsimees üsna paljudel suus. Keskmikusorti peremehed rääkisid nagu kooris: Mis asja! Meie põllumajandus on Vene kolhoosidest kaugel ees... Maa halvem, aga vilja, näe, anname rohkem. Meil kolhoose ei tule. Üks kõrgem seltsimees ise on ütelnud... Kes, kus, mispuhul ütelnud — niisuguseid küsimusi esitas vahest omaette ainult Kikas. Aga temalgi ei olnud kindlat vastust kuskilt võtta, sest tema tutvuskonnas nii kõrgeid seltsimehi, isegi linnas, ei olnud. Ta kehitas õlgu, tõmbus enesesse, otsustas eemale jääda. Vana mees, tervis kehv — mis sa enam! Las nooremad ja tragimad õiendavad!

Kikka tagasitõmbumist soodustas ka tema ootamatu üksijäämine. Just kevadiste tööde eel aias oli Aksi saanud kirja, mis pani ta tegema julge otsuse. Ta palus isa leppida sellega, et Kolla ema tuleb talle ajutiselt perenaiseks, — tema sõidab ära.

„Lähed talle järele, tood koju?" nõudis Kikas tütrelt.

„Ma'i tea, isa," näris Aksi huult. Tal oli raske. Ta ei oleks isa kuidagi raatsinud nõnda jätta. Aga ta süda ei suutnud jätta ka Kollat, kes oli üksi ja haige ja kaugel...

Peale pikki otsinguid, ahastuseaegu ja korduvaid kirjavahetusi haiglajuhatajate, peaarstide ning professoritega oli talle luba antud kirjutada selgroovigastusest visalt paranevale Nikolaile enesele. Nende kirjavahetus oli olnud lühike, aga kõrvetav — nagu hagude alt väljapääsenud leek. Aksi taipas, et tähtsam võib-olla nii mõnestki režiimist eriravilas on Nikolaile tema lähedalolek. Ning ta otsustas sõita. Esialgsete kavatsuste kohaselt mõneks

nädalaks. Kuid iseenesest pikenes see äraolek mõne kuuni, siis varsti venis juba üle aasta, nii et Kikas enam ei lootnudki tütart nii pea näha. Kirjadest, mis tulid iga paari nädala järel, teadis ta, et Nikolai oli ravi lõpetanud ja ühes Ukraina suuremas masina-traktorijaamas vastu võtnud tehnik-mehhanisaatori koha. Noorte elu, noorte asi — vaata ise, vanamees, kuidas oma päevadega surma poole saad! märkis Kikas nukralt, kuigi ta tütart ei tahtnud sugugi süüdistada.

Ja elu, mis üldiselt hoogsalt pulseeris, tormitses, jäi vana mehe ümber justkui seisma, tardus. Imestusega märkas ta, et teda enam kellelegi vaja ei olnud, et ilma temata igal pool toime tuldi — isegi Aksi oli võinud lihtsalt minna ja jätta ta omapead. See tunnetus ühelt poolt ärritas, teiselt poolt aga sundis veelgi rohkem enesesse tõmbuma. Kui siis Paju kord tuli ja kurtis, et täitevkomitee esimees on temalt nõudnud valimiste puhul agitaatoriks hakkamist, tema aga on keeldunud, kohmas Kikas Paju kuulates:

„Ei oleks tohtinud keelduda. Sina, Paju, oled noorem, sa ei tohi nii kergesti taganeda... Sa pead võitlema, muidu... Jah, muidu käänavad need kõrgemate seltsimeeste seltsimehed ka sul kaela kahekorra..."

Paju vastas kuivalt:

„Vist siis juba ära käänasidki... Agitaatoriks pandi Suise Märt..."

„Märt, kelle suust sõna ei kuule...?"

„Jah. Aga võib-olla on praegu just vaikijaid ja niisuguseid inimesi vaja, kes end millessegi ei sega..."

„Mis jutt see on? Mis sa räägid, Paju? Kus me siis elame? Kas Nõukogudemaal või mõnes Hitleri riigis, kus kogu võim seisis selles, et altpoolt ülespoole tohtis ainult kummardada, aga mitte sõnagi piiksatada... Ei, ei! See on midagi väga veidrat ja koletut...! Ma pean ikka kord veel ise linna minema... Kas sa viid mind linna, Paju?"

Paju märkas, et vana võitleja silmis välgatas tuluke, ning ta lubas meeleldi tema linna viia. Aga Kikas oli kord juba eemale tõrjutud, pisut nagu määritudki. Solvust meenutades lõi ta kõhklema ning — lükkas tõsised rääkimised ikka ja jälle edasi. Arvavad viimati veel, et

lähed enesele au ja ametit manguma? Ei! Kui isegi Aksi sai ära minna ja tema üksi jätta, siis olgu. Pole kedagi vaja. Ning ta ei läinud linna ega kirjutanud ka tütrele kojukutsuvat kirja, nagu oli kavatsenud kirjutada.

3\

Elu astus kiirete sammudega edasi, lendasid mööda päevad ja kuud. Rahuaeg oli toonud kaasa hulga uusi ülesandeid. Inimestel olid käed nii tööd täis, et vanad vimmadki lõid pikapeale vaibuma. Sõjaaegseid ja okupatsiooniaastate raskusi ning vastuolusid püüti nagu unustada. Suur ülesehitustöö haaras kõiki. Isegi vana Vakkuse vastu ei tuntud enam huvi: rühmaku tööd, käigu poliitringis või laulukooris! Õppisid ju paljudki veel vanu igi, miks siis mitte Vakkus?

Ent asjata polnud Paju Vakkuse kohta visanud: tegelane. Tema loomuses oli tõesti jooni, mida kõige tabavamalt iseloomustas just see sõna. Ja seda koges Kivipere rahvas sedapuhku jälle isemoodi.

See juhtus tol talvel, kui maakonnas tekkisid esimesed kolhoosid. Ka Kiviperes pääses kolhoosiasutamise mõte liikuma. Porsu Taavet, kes peale oma sõjahaava ravimist oli viibinud paar kuud ühes tagala suuremas ja vägevamas kolhoosis, hüüdis kolhoosi kasuks propagandat tegema saadetud kõnelejale:

„Teame, teame, seltsimees, mis asi kolhoos on . . . Ega meie maad selleks võtnud, et eramõisaid üles ehitada. Nagunii lööme varsti kokku!"

Tal endal juba mõte liikus. Raskeid savimaid, mis talle Toomiste talust lõigati, ühe hobusega, pealegi eemalt rabaservalt harimas käia ei olnud kuigi kerge. Päris õieti mõistis ta, et ühe hobuse tööga tema kuidagi endise Toomiste mitme paari hobuste töö vastu ei saa, et maa lihtsalt varsti umbrohtub, käest ära läheb, talle enam mingit saaki ei anna, kui seda maad kõvemini harida ei suuda. See oli asjalik ja praktiline põhjus ühise maaharimise peale mõtlemiseks.

Hoopis teisest küljest vaatas omaette maaharimisele Suise Märt. Enne sõda taludes teeninud, koos teiste ini-

mestega hulgakesi tööd teinud ja nüüd mitu aastat järjest sõjateedel samuti ühiselt rähklema harjunud, söönud ühisest sõdurikatlast ja janu korral joonudki kas või ühest jalajäljest, kui rohkem vett ei olnud, kannatanud koos ning rõõmustanud koos oma poistega, oma jao või rühmaga — tundus temal-mehel nüüd üksi tööd teha, rabelda ja higistada lihtsalt igav, seda enam, et tal puudus hobune, et hobuseid ja tööriistu tuli iga kord tuua kümne kilomeetri kaugusel asuvast hobulaenutuspunktist. Nõnda läks ühe päeva töö jaoks tegelikult ära kolm päeva, nii enesel kui hobusepaaril. Jalgsi laenutuspunkti minek, sealt hobustega tulek, nende viimine ja tagasikõmpimine — see kõik oli nii tüütu, Märdile nii harjumata ja võõras, et ta iga kord enne fašistid ja kõik maailma lurjused sadat kanti läbi siunas, kui teekonna hobulaenutuspunkti ette võttis. Ta mõistis: sõda ja röövvallutajad ei olnud hobuseid maale nii palju jätnud, et neist igale mehele oleks jätkunud. Aga tema kui varemalt üsna praktiliselt korraldatud tööga harjunud inimene ei võinud taluda seda meeletust — ühe päeva tööks kulutada kolme päeva aeg. Sellepärast oli temagi juba sõna visanud, et hea asi küll olla peremees, aga veel parem, kui niisuguste peremeeste üle, nagu meie, oleks üks õige peremees. Et see peaks olema kolhoos — seda ta mõtles, aga ei söandanud teiste naeru kartes ütelda.

Üheks kõige sihikindlamaks ühistöö inimeseks Kiviperes oli kooliteenija Alma Löns. Kui maad neljakümne neljanda aasta sügisel uuesti kätte anti ja Alma Helleri talust oma majapidamisriistadest õieti midagi ei leidnud, ütles ta kohe, et nüüd ei jää muud üle, kui tuleb hakata talguid tegema, asuda ühiselt maid harima. Ta lõigi rätsepitseva Saare Joosepiga, põdura mehikesega, kampa ja koos harisid nad hobulaenutuspunkti veojõuga kummagi krundist niipalju üles, et said kartulid maha ja tangujagu otra ka. Rohkem nad ei jõudnud ega suutnudki teha. Juba mitmendat aastat olid neil normikohustused riigile võlgu ja nad tundsid isegi, et niisugusel maapidamisel pole tegu ega nägu. Veel hullem oli see, et neil kummalgi polnud ka lehma. Nad olid jäänud mingiteks küla käsitöölisteks sellele vaatamata,

et nende nimele kirjutati suurtalude maadest mitukümmend hektarit head põllumaad. Riiklikust seisukohast vaadates tegi säärane põllumaa käest äralaskmine lihtsalt kahju, oli peaaegu võrdne kuriteole. Seda Kikas oli kord aktiivi koosolekul neile ette visanudki, et miks maad võtta, kui ei jõuta seda harida! Ja kui siis tekkis säärane juhus, et maakonna parteikomiteest tuli kõneleja nendesse küladesse, mis juba olid kolhoositeele asumas, saadeti see Kikka ettepaneku kohaselt ka Kiviperesse.

Koosolek toimus ühel veebruarikuu õhtul koolimajas. Seal olid peale lihtsalt uudishimulike nagu Mäe Liine, Märska ja mõne teise koos ka need, kelle mõtted juba kolhoosi ümber keerlesid või olid keerelnud. Seal Porsu Taavet oma kõvad sõnad ütleski, et nagunii lööme maad kokku... Kuid nii terava sõnaga mees kui ta ka oli, tal puudus tüse, sisukas vastupidavus — jonn. Tarvitses ainult Saare Peetril, rätsepa vennal, juurdelõike saanud väikemaapidajal, torgata, et näe, Porsu ei tule oma maaga toime, juba pakub teist teistele, lõi Taavet käega: ega mina hakka teid vägisi õndsaks tegema! Küünistage ja olge õnnelikud oma peremeheseisuses.

Suise Märt ägas ja kirus küll omaette, aga temast ei saanud koosolekul sõnavõtjat, oma mõtte teiste ees kõvasti väljaütlejat. Ta oli eluaeg rohkem vaikides tööd teinud ja rüganud kui mõtteid väljendanud. Ja nii vaikis ta ka tollel koosolekul, kuigi vaatas väga abiotsivalt ringi, kui küsiti, kas keegi enam midagi ütelda ei soovi. Ta oleks tahtnud ütelda, et kulla naabrid, võtke ometi sõna ja seletage, et see pole kellegi töötegemine, et niimoodi me narrime iseennast ja maad... Aga selle ütlejat ei olnud ei temast ega kellestki teisest. Isegi mitte Ants Pajust, kuigi Ants koosolekul viibis. Temal, Pajul, oli ka kõige vähem põhjust seda ütelda, sest tema majapidamine oli uusmaasaajate omadest üks eeskujulikum: tal oli lehm ja paar lammast sõjaajast alles jäänud, hobuse sai ta juurde ning tema elamist võis juba tõega väiketalupidamiseks nimetada. Mis tal siis ikka ütelda?

Alma Löns ja Saare Joosep nurisesid hobulaenutus-

punkti üle, Kits arvas, et külasse oleks enam masinaid vaja. Porsu Taavet kordas uuesti, et mis seal ikka, kord lööme nagunii kokku, aga — otsest, praktilist ettepanekut ei teinud keegi. Kõneleja maalitud pilte mõisteti, saadi aru sellest, et vanamoodi maad harides kõnes kujutletud eluni ei jõuta. Kuid kellelgi polnud nagu õiget julgust või jõudu teiste ees uuest vormist kohe kahe käega kinni haarata. Otsekui häbeneti, kuigi mitme inimese, isegi Paju näos võis näha suurt huvi ja põnevust. Kes õige jutuga välja oleks võinud tulla ja üksikinimeste mõtetele ehk ühise suuna anda, see oli Kikas. Kuid just tollel kevadtalvel näris vana haigus Kikast jälle nii rängalt, et tema-mees polnud enam paar nädalat oma õuest välja pääsenud ega saanud nõnda siis ka koosolekule.

Kõneleja jäi koolimajasse ööbima ja nii tekkis lähema ümbruse inimestel pärast koosolekut temaga veel vestlusi. Üks peamisi vestlejaid oli Alma Löns. Ta nõudis instruktorilt tungivalt, et kas üksikuid naisi, kellel on ainult maatükk, aga ei ole ei meest ega hobust, et kas sääraseid naisi ikka kolhoosi võetakse ka. Vastus oli teadagi niisugune, et mitte ainult ei võeta, vaid et naistest on paljud ise olnud kolhooside asutajad ja töötavad aastaid kolhoosi esimeeste kohtadel. Alma päris veel, et kas ka meil võivad naised kolhoosi asutamise asja enda kätte võtta, ja sai seekordki jaatava vastuse. Miks ei võiks naised kolhoosi asutama hakata?

Maavõtmisest saadik elas Alma mingit kaksikelu: suviti askeldas põllu- ja aianatukesega, talviti küttis aga koolimaja ahje, koristas ja puhastas, tassis puid ja vett. Seda tuli tal teha sellepärast, et koolimajas oli korter. Isegi ta seapõrsas ja paar kana olid koolimaja kõrvalhoones varju leidnud, sest tallu, kust talle maa anti, peremehega kisklema minna ta ei viitsinud, nagu ta ütles. Ja ehitamisest oma krundile oli ta veel õige kaugel. Üksinda ehitada keset lagedat välja tundus kuidagi veidrana, otsekui mingi plaanitu laiutamisena. Kolhoosis näiteks, ühiselt, jah — see oleks hoopis teine asi, mõtles Alma kõnelejat kuulates.

Õhtuse jutu mõju kujunes Alma juures sääraseks, et ta hommikul otsustas instruktoriga koos täitevkomi-

teesse sõita. Küüdimeheks saadi naabrusest vana Vakkus, kes ütles enesel täitevkomiteesse asja olevat ning oli valmis kaasa viima nii Alma kui ka linnamehe-kõneleja. Oli ilus päikeseline hommik, ning vestluse elavalt keereldes kolhoosiküsimuste ümber krudises regi kiiresti valla keskuse poole...

Koosolekust tekkinud lõimetusmeeleoludes kõndis Ants Pajugi tol hommikul jälle Kikast vaatama. Lumi säras ja sätendas madala päikese paistes, puud ja põõsad olid härmatisest üleni valged, haprad nagu sulekuhilad. Vanad hanged olid klaaskõvad, krompsudes kergelt talla all, ja Paju läks otse üle väljade. Tal oli kerge minna, kohati liikus ta edasi koguni liugu lastes justkui poisike ja hingas ahnelt sisse puhast, hõredat veebruariõhku. Ning võib-olla tolle karge õhu, libisevalt-kerge sammu tõttu sugenesidki ta pähe tol hommikul üpris uljad, teonõudlikud mõtted. Vaadates künkaharjalt nõlviti alla asunduse poole laskuvatele põldudele ühetasases, nagu triigitud lumekattes, märkas ta esimest korda, et siinsed maatükid olid kunagi nähtavasti olnud üksainus suur mõisaväli. Uhke väli! mõlgutles ta endamisi. Ent samas, kui talle meenus, et tollel uhkel mõisaväljal painutasid esivanemad orjuses oma pihtu, et seal kärkisid sundijad ja plaksusid kupjakepid, tõmbus ta nägu virilalt kipra ning tahes-tahtmata pidi ta meenutama omaenese rendiorjust Vakkusele alles mõni aasta tagasi. Õnneks olid nood ajad nüüd möödas! Jah, aga ei olnud ju sugugi veel tehtud kõik, et rendiorjused ja muud sedalaadi asjad ei võiks tagasi tulla. Kui need endise ühiskonna eluvormid, mis iga päev sünnitavad kapitalismi — nagu eilne kõneleja oli kindlasti toonitanud —, kui need eluvormid kauaks püsima jäävad, olgugi töörahva riigis, kas siis ühel heal päeval ei või kergesti tagasi olla ajad, kus Vakkus tuleb ja käratab: minu maa! Kus kõik, ja vahest uued, veel hullemad vakkused tõstavad korraga ahnelt pead ja karjuvad nagu kaarnad: meie maa! Milleks oli siis vaja revolutsioone kõigi kohutavate ohvrite ja kannatustega, kui säärane võimalus jääb püsima? Kas see ei ähvarda töörahva kõiki saavutusi hävitada? Ja kui seesugust võimalust ette nähakse, kas ei olda siis õigustatud või

kohustatud püüdma seda vältida? Vältida mitte ainult piiripeenarde üleskündmisega, piirikivide hävitamisega, vaid omandimõiste väljajuurimisega inimese hingest ja mälestusestki? Ja kui seda teed minna, kas siis ei olegi käes see, mida Orava Kolla kunagi enne sõda oli nimetanud sotsialistlikuks peremeheks hakkamiseks? Kas siis ei ole maa kõikide inimeste päralt, nagu mets on kõikide lindude päralt? Küllap on, vastas ta ise enesele, kissitades silmi vastu päikest. Kuid selleks tuleb põllumajandus — nagu kõneleja ütles — reorganiseerida. Ning omaette korrates: organiseerida, reorganiseerida — oligi ta Kikka aia äärde välja jõudnud.

Aednik polnud kärsinud sel kaunil talvehommikul asemele jääda. Ta oli enese püsti ajanud ja koperdas kasvuhoones, kus ahi parajasti küdes, puud koldes hubaselt praksusid. Siin oli soe ja päikesepaisteline, riiulitel lokkasid juba rohelised tomatitaimed ja salatid ning vana aednik tundis end palju paremini oma hoolealuste keskel kui toas asemel.

Paju püüdis teda varase voodist väljatuleku pärast noomida, kuid aednik lõi käega: „Ükskord ta ikka ära kägistab . . . Parem siis siin kui toas!" Ja köhis rängalt.

Paju kehitas õlgu, rääkis oma asjalikud jutud ära ja pidi juba minema, kui talle järsku meenusid oma ennistised mõtted. Neist pidi Kikkaga rääkima. Neis oli midagi säärast, mida Kikas külaliselt harilikult otsekui ootas, — värsket, põnevat, arendamist vajavat. Ning seal niiskelt-soojas kasvuhoones, rohetavate taimeriiulite ees seistes, silmis see terav kontrast väljas sädeleva lumega, ütleski Paju järsku:

„Sina, Kikas, oled vist oma kasvandikkudesse nii armunud, et sa ilma nendeta surragi ei oskaks?"

Kikas kohendas midagi lähema tomatikasti juures, silmad samuti vastu lagedat, lumes säravat välja, mille kohal kõrgel kobrutas kasvuhoone korstnast tõusev suits.

„Mina? Teadagi, omajagu olen. Ja mis sellest's?"

„Mõtlesin praegu, et kui sul tuleks aed ära anda või kuidagi — mis sa siis teeksid?"

„Ei saa sinust järsku aru."

Paju muheles.

„Noh, vaata praegu seda suurt ilusat välja, mis siit ulatub kuni sinna minu künkani! Oled sa kunagi läbenud seda maad selle silmaga vaadata, et seal oleks uhke traktoriga künda ja kombainiga vilja võtta?"

„Ah-haa? Sina, Paju, sihid kolhoosile?"

Paju noogutas.

Kikas jättis taimed, astus tema kõrvale, silmitses tähelepanelikult läbi klaasi välja.

„Jah, vaata, vennas, seda juttu olen ma sinuga ammugi rääkida tahtnud... Oleme oma mõtetega ühisel teel. Neid põlde silmitsedes olen ma alati imestanud, kui visalt meie inimesed veel isaisade kombel oma maalapikese küljes kinni istuvad, kuidas igaüks püüab suure vaeva ja higiga ainult o m a lapikest harida, kui ometi oleks ammugi aeg suurpõllupidamisele üle minna... Selleks ma kõneleja tellisingi ja mõtlesin, et ehk... Aga ainult sina, Paju, tuled ja räägid nagu mees..."

„Nii et sinul oma aiast ja taimedest kahju ei oleks?"

„Kuidas kahju? Ainult rahva jaoks ma neid ju kasvatanud olengi... Tead väga hästi, et ma sellest tööst kunagi muud saanud ei ole kui kõhutäie ja kehakatte... On neid sagedasti siit ilma kopikata antud, ja kui kaugele viidud! Kui nüüd kujutleda, et lähen selle aiandusega kolhoosi... Mis siis õieti muutub? Muutub ainult see, et ma ei ole enam taimekasvataja oma erahuvides, era- või üksikmajapidajatele, vaid kujunen kollektiivmajapidamise taimekasvatajaks. Seda muidugi sel juhul, kui mind kolhoosis aianduse juhatajaks jäetakse... Aga see polegi tähtis, sest kauaks mind ikka enam on! Tähtis on see, mis siin ühismajapidamise korral kõik võimalikuks saab, missugused määratu avarad väljavaated siin töötavatele inimestele tulevikus avanevad. Kui ma sellest mõtlema satun, siis hakkab mul hirmus kahju, et ma ei ole enam kolme-neljakümne aastane, vaid üle kuuekümne... Mina ei suuda enam kuigi palju kaasa teha. Jah, nii on juba kord inimese eluga! Aga, Paju, kas sa tead," — Kikas tõmbas ta kasvuhoone teisele küljele — „mis siinsamas kõik võimalik teha on? Vaata seda kallakut Vakkuse „lossi" juurest siia alla vastu oja! See on lõunapoolne nõlvak, savikas, sügav

maa... Mitu hektarit... Kui see lüüa viljapuid täis, tuua parimad mitšuurini sordid, mis talve ei karda... Missugune õitemeri voogaks siin kevaditi ja milline oleks viljaküllus sügisel! Siia kuuskede äärde võiks rajada suure mesila, edasi oleksid peenrakultuurid, lavad, kasvuhooned... Elektriga köetavad, puhtad, hästi hoolitsetud... Missugused saagid ja missugune majanduslik tähtsus on siin aedniku tööl! Kuid jätame aia!

Siinsamas lookleb läbi heinamaa oja. Seal on ilusaid kärestikke ja sügavaid võrendikke. Kui natuke loodusele kaasa aidata, natuke süvendada või paisutada — missugused kalatiigid võiks siia rajada! Ja edasi põld. Kujutleme ainult, kuidas vili tuules voogaks sellel enam kui ruutkilomeetri-suurusel väljal, kui see kõik ühte vilja külvata... Missugune rikkus, kui sügisel terakoorem koorma järel aita rändab! Või kui pöörata pilk ida poole, kus heinamaa läheb kuni metsani. Kas ei ole see samuti ühtlane hea maapind? Tõsi, praegu on heinamaad kohati sammaldunud ja raiskunud, paiguti kannatavad liigvee all. Kuid seda annab kergesti parandada... Kraavid sisse, üles künda, tubli annus väetist, ja siis — heinaseeme. Missugused kultuurheinamaad siit tuleksid! Ja missugust karjasööta võiks saada siia rajatavatest koplitest! Ma näen praegu juba, kuidas sajad hästitoidetud loomad koplites liiguvad, kuidas nende piima ümbertöötamiseks kerkib siiasamasse oja kaldale meierei ja kuidas nägusate etikettidega võining juustukastid veerevad siit linna, töötajatele tehastes ja vabrikutes... Ei, Paju, sina oled oma mõtetega seekord päris õigel teel... See on niisugune asi, mis edasi viib... See tuleb ellu rakendada!"

Paju oli lasknud end Kikka jutust nii kaasa kiskuda, et ta sõbra vaikides tundis end järsku nagu unest ärkavat. Kergelt ülakeha väristades tähendas ta:

„Ma ei tea, kas ja kui palju leidub meil siin inimesi, kes sellest mõttest nõnda aru saaks kui meie?"

„Kui täna ei leidu, leidub homme kindlasti. Elu läheb edasi, aeg õpetab inimesi. Ja loomulikult oleneb ka meist enestest, kui ruttu meie oskame oma naabritele asja selgeks teha."

„Arvad?"
„Teadagi. Kõik oleneb sellest, mis me ise suudame. Partei ja valitsus toetavad kolhooside asutamist. Areng on nii kaugele jõudnud... Kui tõsiselt käsile võtta, võib ehk juba sel kevadel kolhoosipõllule külvata..."
„Kuule, kas see valitsuse toetamine on nii kindel asi? Sa tead, siin käivad jutud ringi, et kolhoose nii pea ei tule, et üks kõrgem seltsimees on ütelnud..."
Kikka habemetüükas, sinkjas-kahvatu näonahk tõmbus kipra, nagu oleks ta valu varjata püüdnud.
„Sa loe lehest ja vaata, mis ümberringi sünnib... See, mis räägitakse, see, tead... Niisugused kõrgemad seltsimehed võivad tihti istuda suurtalude tagatubades või olla suurtalude perepojad, kes on töörahva riigis kuhugi ametikohale pugenud."
„Umbes nagu meie uues täitevkomitees, kus esimees nõu peab Vakkuse-taolistega, kõvade keskmikkudega, nagu ta ütleb, aga kehvikutest nohisedes mööda läheb...?"
„Noh, see meie täitevkomitee on ka tõepoolest omaette nähtus, mida praegu veel läbi ei näe... Aga selge, et need mehed nüüd küll kolhoose tegema ei hakka... Need nagu selleks just kohale pandud, et valitsuse poliitikat moonutada!" lõi Kikas kibestunult käega.
Paju jäi vait. Ta kujutluses elas edasi Kikka sõnadega loodud lai maaling tulevikust. Aga kuskilt ajusopist ronis järgnenud jutu jooksul esile kiusakas, näriv küsimus: mis kolhoos mulle enesele annab? Tuleb ju siis ka oma põllud liita kolhoosipõldudega ja loomad üle anda kolhoosilauta. Nende kättesaamiseks on eluaeg tööd tehtud ja korjatud-kogutud. Kuidas nüüd minna järsku naise ette, kes elas selles kõiges terve oma olemusega, nägi unistuste täitumises ülimat kordaminekut ja õnne, — kuidas minna ja ütelda talle: anname käest ära, astume kolhoosi! Paju õhkas. Praegu arvas ta end üsna kenakesti taipama hakkavat, miks tihti ollakse kolhooside vastu ja miks nõnda raske on väärata vanu harjumusi. Ent ometi ahvatles ja hõrgutles teda kõneluses tekkinud kujutlus. Pildid suurtest väljadest, õitsvast aiast, loomakarjadest — kogu maaling tulevasest, uue näoga elust Kiviperes haaras ta

meeled. Kolhoosiseeme juurdus tol hommikul kõvasti ta südamesse, juurdus ühes sellega ka Kivipere mulda. Ta küsis järsku õhinal Kikkalt:

„Kui meie teeme kolhoosi ja kui teised igal pool kolhoosid teevad, kui põllul müravad puha masinad — kas siis ongi kommunism valmis?"

„Mine ikka! Ega's kommunism pole mõni vest või pintsak, et õmbled valmis, tõmbad selga ja kannad... Et käib, kaua käib... Eks uue või jälle lasta teha... Ei, kulla Paju, nii lihtsalt ei saa! Kommunism — hmjaa, see on nii umbes, nagu oleks terve maakera muudetud üheks suureks õitsvaks ja viljakandvaks aiaks, kus inimesed rõõmuga tööd teevad. Aed ei saa kunagi valmis ega saa kunagi otsa, tööd on seal lõputa ja saaki annab ta alati, kui inimene hoolas on... Mida hoolsam inimene, seda parem saak ja uhkem elu... Vaata, umbes niimoodi saan mina kommunismist aru. Ja ma ei usu, et keegi võiks kunagi ütlema tulla: sooh, aitab — kommunism on nüüd valmis...! See ütleja kas eksiks, sellepärast et ta silm ei ulatu tervet elu korraga nägema, või ta lihtsalt luiskaks enesekiituse-tuhinas põhimõttel, et vaadake, kui kanged poisid me oleme — tegime kommunismi valmis! Tõsine kommunist teab, et tee kommunismile tähendab tööd, edu, arengut, päratu pikka ja vaevarikast võitlust kõige kõrgema astme kättesaamiseks inimlikus tsivilisatsioonis üldse... Hõiskajaid, et ooh, veel üks toll ja — olemegi kommunismis! — niisuguseid hõiskajaid võib tulla Vakkuse-taoliste tegelaste hulgast või koolis kergeltküpsetatud ametnikukeste ringist, kes elu näevad ainult paberi pealt... Vakkuse-taolised ligipugejad teevad suuri sõnu muidugi ainult selleks, et näidata oma usku ja võita usaldust... Paberi-inimesed aga paljast kujutlusest, et käskimise ja korraldamisega võib kõik ära teha, et kui teeme mõne kolhoosi, siis läheme juba kohe mühinal kommunismi... Nii see muidugi ei ole..."

„Noh, aga milleks siis kolhoose tehakse?"

„Selleks, et nende kaudu kehvikud õpiksid sotsialistlikku põllumajandust juhtima, et võtmepositsioone külas peremeeste käest ära sinusuguste kätte kiskuda... Kolhoos, see on ühelt poolt klassivõitluse vahend sotsiali-

seerimiseperioodi külas, teiselt poolt esimene sotsialistliku tootmisorganisatsiooni vorm põllumajanduses..."

Pajule jäi siiski ähmaseks, kuidas kolhoosi kaudu, kuhu ometi ühinevad peremehed, kehvikud põllumajandust juhtima pääsevad? Kuid ta ei hakanud lähemat seletust pärima — küllap see õige on, sest ega's muidu kolhoose...! Teda kiusas rohkem kommunismi probleem. Mütsi kuklasse ja kuklalt tagasi otsaesisele nihutades viis ta jutu uuesti sellele:

„Siiski huvitav, kuidas elu kommunismi ajal välja näeb?"

„Jah... Aga seda ei oska keegi ette ütelda... See kujuneb, muutub kõik aeg, nagu ikka elu... Sest kogu arengu sisu seisab ju järjest täiuslikumaks muutumises, aste-astmelt kõrgemale tõusmises... Hea on, et inimesel on siht, suur eesmärk, kuhu püüda... Muidu võib tulla kidumine ja tagasilangus nagu kultuurheinamaadega, mis metsikuks jäävad..."

Kikas rääkis katkendlikult, mõttelõnga-otsakesi kokku sõlmides — ta oli pikast jutust ilmselt väsinud ja toetus kasvuhoone madalale tellistruubile. Paju pakkus talle paberossi. Ning siis istusid nad seal madalal truubil ja vahtisid poolhämarast kasvuhoone nurgast välja kiirgavasse päikesevalgusesse, nagu nähes sätendaval lumel või värelevas päikesekiires seda suurt kutsuvat sihti, mis kõigel peab olema...

Samal ajal arendas Alma Löns juba kolhoosi asja praktiliselt edasi. Ta pani oma plaanid täitevkomitee esimehe asetäitjale ette ja sai peagi vastuse, mis talle hoogu takka andis.

Vakkus ei teadnud hommikul Alma plaanidest pikemalt midagi. Aga nagu ta teel sinnapoole juba kõnelustest aru oli saanud, kavandas Alma Kiviperesse kolhoosi asutamist. Vakkus ei võtnud Alma ja linnamehe vahelisest jutust kuigi elavalt osa, lisas siiski niipalju, et vaevalt saab ühelgi arukal talupidajal midagi olla selle vastu, mis toob elujärge parandusi ja paremusi.

„Näh," rääkis ta, „oli ju neid, kes mõnikümmend aastat tagasi, kui niidumasin tarvitusele võeti, jorasid, et see raiskab põhu ja peksab terad mulda... Ime siis

nüüd, et mõni ei taha traktorit. Sedaps, vanameelseid inimesi leidub külas alati..."

Seega kriipsutas ta kaudselt alla, et tema, Vakkus, ise kuulub edumeelsete hulka, et tema hindab kolhoosi. Ja tagasiteel, kui Alma peale tähtsate juttude rääkimist näost õhetades rees istus, alustaski Vakkus juba kindlamalt. (Ta oli vahepeal veskiesisel paari omamehega juttu ajanud, mõtteid vahetanud ja kõik läbi kaalunud ning leidis, et tema olukorras praegu, kus ta seisab jälle jalad maas, ei sobi jääda kõrvaltvaatajaks, vaid vastupidi, mida rutem ta säärasele uuele algatusele, nagu kolhoos, ligi astub, seda kindlama nõukogude inimesena ta näib.) Kuulnud Almalt, et asjasse suhtutakse soosivalt, tähendas ta vihjamisi:

„Suur tükk tööd, kas sina, naisterahvas, sellega üksi toime tuled?"

„Miks üksi? Küllap külas mehigi leidub, kes kaasa teevad."

„Näh, et leidub... Seda muidugi! Aga vaata, Alma, kui sina alustad, siis alusta ka juba algusest peale nõnda, et viid lõpuni välja..."

„Mis lõpuni?"

„Näh, et kui oled vedama hakanud, vea mäkke. Kui oled alustaja, pead saama ka juhatajaks või juhatuse liikmeks... Mis siis muidu mässata...? Sedaps!"

„Ju seda näeb pärast."

„Pärast on hilja. Pärast võib nii välja tulla, et sina teed ja rabeled, teised aga istuvad juhatuses ja kirjutavad sulle ette... Sedaps!... Vaat mis! Sulle on niisuguse tähtsa asja jaoks abi ja tuge tarvis... Omavahel öelda, ega sa pahasti ei teeks, kui võtaksid vana Vakkuse abiliseks... Siis teeme sinust esimehe ja puha... Toetame. Ja küllap näed, asi läheb nagu lepase reega. Minu sõna. Sedaps, et kui Vakkus kampa lööb, tulevad need peremehed kaasa, kes annavad kolhoosile karja ja vara. Mitte ainult mõni üksik kehvik või niinaa... Siis saab kolhoos, mis ikka on kolhoos. Kohe algusest peale jõukas ja eesrinnas..."

Alma mõtles viivu. Täitevkomitee aseesimees oli tõesti toonitanud kaasa tõmmata keskmikke, mitte teha ainult sulaste ja kehvikute kolhoosi. Säärane ei kujutaks töö-

liste ja talupoegade liitumist tegelikkuses, säärane kolhoos võiks ka kergesti jõuetuks jääda. Seda nõuet tuli tõsiselt arvesse võtta. Ja Vakkuse-taolise hoiakust võis tõesti oleneda mõne teisegi suhtumine kolhoosi. Selles polnud kahtlust. Kuid Vakkus ise? Kärbitud taluga endine hangeldaja ja laiskvorst? Nüüd aga igati püüdlik mees, kelle normid ja kohustused alati täidetud, kellele enam ammu polnud midagi ette heita. Vastupidi. Ta poeg oli võidelnud Punaarmees ja pidas linnas nüüd mingit laojuhataja ametit. Mis säärasele inimesele ütelda? Alma mõõtis teda silmanurgast visatud pilguga, siis poetas katseliselt üle huulte:

„Sind kambameheks? Sul ju need vanad lõhnad veel taga."

Ta eeldas sellega Vakkust torkavat, eemale peletavat, kuid vanamees mügistas naerda:

„Oli, näh, mis oli, Alma, ega ma salga. Aga seda võid uskuda: Vakkus on nüüd sootuks teine mees... Ükskord tulevad ikka vigurid maha jätta ja päris ausalt elama hakata. Nõnda see minuga just ongi. Ei mingit ostmist ega müümist või sihker-sahkerdamist enam... Nõukogude võim on ka minust viimaks inimese teinud..."

Alma kõhkles. Kuid jutt jutust, sõna sõnast. Vakkus oskas laulda nagu lõoke ja Alma Lõnsi valvsusemeel ei olnud kuigi tugev. Enne Kiviperesse päralejõudmist oli Vakkusel see käes, mida ta taotles: luba hakata koos Alma Lõnsiga Kiviperes kolhoosile jalgu alla ajama.

Ning Vakkus sellega ei viivitanud.

Varsti levisid kuuldused, et toimunud koosoleku tulemusena asutatakse Kiviperes tõesti kolhoos. Teati, et koolimaja Alma seab juba initsiatiivgruppi kokku. Kuid leidus ka neid, kes Vakkust uue kolhoosi hingeks pidasid. Tema ju nüüd niisugune päripidine mees igas asjas... Algul irvitasid just jõukamalt elavad talunikud, nagu Märska ja Sepa perenaine. Kuid vaikisid siis järsku. Ja nagu eelmise üllatuse ülelöömiseks, mis rääkis Vakkuse vedamisest kolhoosi asjas, kõneldi varsti, et peale Alma, Saare Joosepi ja mõne teise kehviku olevat valmis kolhoosi astuma ka keskmikud — isegi Märska, Mäe Liine, Helleri tallu tulnud uus perenaine

ja mitmed teised. Vakkuse kohta räägiti kajavalt, et sel olevat juba sooviavaldus valmis kirjutatud, ainult ei teadvat, kes saab esimeheks, kellele sooviavaldus anda — kas Alma Lönsile või hoida oma taskus, sest ei puuduvat väljavaated esimeheks saamiseks Vakkusel eneselgi.

Nõnda kõmistas küla.

Tegelikult ei olnud Alma Löns muud veel ära teinud kui mõne inimesega rääkinud. Vakkus muidugi oli keerutanud oma juttudega siia ja sinna, kiidelnud ja oma saba kergitanud. Aga külakohas uudised, eriti oma asjadesse puutuvad, võtavad tihti ülespuhutud, äreva iseloomu.

Neid ärevaid jutte veskil kuulnud, pöörduski Ants Paju õhtul koju sõites Kikka poole sisse ja küsis:

„Kuidas sellega siis on? Kas sina, Kikas, panid asja liikuma või?"

Aednik raputas pead.

„Ei ole kambrist ja kasvuhoonest kaugemale saanud!"

„Kas sinuga siis räägitud ka ei ole või?" nõudis Paju kärsitult edasi.

„Minuga? Viimati sinuga koos arutasime, rohkem ei ole mulle sõnagi räägitud..."

„Minuga ka mitte," laiutas Paju käsi.

„Ja aupärast oled sa külavolinik, näed nüüd!" naeris Kikas põsesarnade kerkides oma hääletut, rauget naeru.

„Külavolinik mina enam ei ole... Mind lasti juba läinud nädalal erusse..."

„Nõn-daks, nõn-daks," venitas Kikas kumbagi silpi eraldi rõhutades. „Toredasti aidatakse meil sealtpoolt kolhoosi asutada... Sa ütlesid, et esimees ise...?"

„Tuli linnast ja kohe prauhti, jah, et ühiskondlikku tööd ei tee, naiskomisjon kokku ajamata — maha!"

„Nad on asetäitjaga väntas... Mis üks püsti seab, selle teine lükkab ümber. Kui kuulis, et Kiviperesse kolhoos, siis võttiski kõigepealt käsile sind... Sest sina oled Kikka-aegne mees, mine sind tea! Temale on meheks ainult Vakkus ja selletaolised „kõrgema seltsimehe" kummardajad..."

„Noh, aga mina ei ole kolhoosi asjas ju veel midagi teinud!" laiutas Paju lühidavõitu käsi.

„Ega see ei loe. Sa võid ehk teha tahta . . . Ja aitab! Jalust ära!"

„Hüü-üüt!" vilistas Paju. „Kurat, aga miks ka mitte! Saab näidatud veel neile soperdajatele!"

„Kes külavolinikuks pandi?"

„Kuule, Polmet vist."

„See ei ole paha . . . Polmet on ikka oma inimene . . . Mitte mõni saba jalge vahel hoidja või teab mis . . ."

Kõige targem nõu leiti olevat kohe Polmeti jutule minna. Ja nii kõnnitigi siis üle tee, üle koplinurga ja astuti naabrimehe õue. Polmet oli alles kutse saanud täitevkomiteesse tulekuks, keerutas oma pikki vurre koltunud näos ja seletas muiates, et temagi pole karvavõrd targem.

„Kes kurat seda kolhoosi siis õige teeb, Vakkus üksi või?" ägestus Ants Paju.

„Vakkus ikka! Mis Vakkusel viga kolhoosi teha," kinnitas Polmet. „Tema „loss" kõlbavat hästi kolhoosi juhatuse majaks ja puha . . . Loodab, et kolhoos ehitab talle maja valmis . . . Suur aed ümberringi rajatud . . . Ainult tõmba alleed sisse ja kohe park ka olemas . . ."

„Noh, oodaku siis oma „lossiga"! Seda me veel vaatame!"

„Kas sina, Paju, oled siis kolhoosi vastu?" nõudis Polmeti isa.

„Mina? Vakkuse kolhoosi mina ei lähe, ausõna! Ma võin kümme korda poolt olla, aga seda ütlen ette, et Vakkusega mina ühte ei hakka," raius Paju järjest enam ägenedes.

Polmet algul proovis Paju ägeduse vastupidavust, nimetas teda nokkides pika vihaga meheks ja jonnakaks. Kui aga Paju oma seisukohale kindlaks jäi, ütles üsna tõsiselt:

„Jah, muidugi. Eks sina seda Vakkust tunne ja tea, mida väärt mees ta on . . . See oskab muudki kui nina tuule järgi seada . . ."

„Või veel, poeb raisk nagu sisalik," kirus Paju. „Ammu see oli, kui käis viinapudeliga minu järel, et ärgu ma teda milleski süüdistagu . . . Nüüd aga vantsib ühtepuhku vallamaja vahet, seal oma viinad ja jutud. Kust muidu mullegi see etteheide, et ei olevat küllalt

aktiivne... Säh sulle! Vakkus on aktiivsem. Kindel...! Kui säärane kolhoosi kallale lasta, siis on varsti jälle ühed härrad, kes käivad käed taskus, teised aga käsualused, moonakad, kes tehku töö ja pidagu lõuad... Vaat mispärast mina Vakkuse kolhoosi ei lähe."

„Selge vahe," nõustus Polmeti isa. „Sul temast „head" mälestused pooleterakesena! Muidugi... vilistada ta oskab... Aina kuula, kuidas laulab sulle kõik ette... Nagu noodist..."

„Noh, vaevalt meil mokameeste kolhoosi vaja on," naeratas jälle aednik raugelt. „Kahju, et see minu tervis ei ole enam endine..."

Kuid Polmeti juurest välja tulles otsustasid Kikas ja Paju siiski, et tervisest hoolimata sõidab Kikas partorgi juurde. Praegune partorg elas alevikus, ja et asjasse selgust tuua, oli kõige parem tekkinud olukord temaga koduvaikuses läbi arutada. Paju andis oma hobuse. Ja nii kihutas Kikas mõni päev hiljem jaama.

Talvise aja tõttu nokitses Paju nüüd aeg-ajalt jälle kodus kruupingi ääres. Nokitses ja oli mõttes, vahel tusanegi. Kuus hektarit põldu, kolme ümber ojaäärset heinamaad, oma üle poole hektari ülesharitud ja korralikult väetatud aiaplatsi, noored istutatud puud ja põõsad, oma kätega ehitatud hooned, paar omakasvatatud noort lehma... Jah, kui tööd teha, võis elada! Pealegi hakkas juba lastest abi saama, üsna varsti... Kalle oli küll linna läinud, läbi teinud raudteekooli ja kihutas nüüd vedurijuhi abilisena ühest suurest linnast teise, nii et suits lehvis lakana taga. Vahepeal aga oli Udo tubliks poisiks sirgunud, lõi juba iga töö juures käed külge. Väike Viiu oli karjase-ikka jõudmas. Tal enesel polnud veel täit viitkümmend turjal... Elu ees maailm, kui on tervist! Naine Mari veelgi käbedam, eriti sest ajast, kui oma majapidamise jälle jalule sai. Elab mehe kindlasti üle... Ja loomadega oli naisel õnne: need edenesid otse silmanähtavalt ta käe all. Vana lehm oli toonud isegi kaksikud vasikad, nagu teades, et sõjajärgne loomakasvatuse plaan vajab ületäitmist... Jah, kõik muugi oli peale sõda edenenud rahuldavalt. Paju põllusaagid olid paremad kui mitmel naabril. Paju viljasalvest ei lõppenud terad enne uut

lõikust ning aasta läbi oli tal sestsaadik lihatükk patta panna olnud, kui hakkas maapidajaks, kui nõukogude võim Paju õigused endisele Vakkuse söödiseljakule jälle jalule seadis ... Ta oli tookord õieti otsustanud: söödiseljakul oli viljakas maapind. Muidugi, selle madalam serv vastu lepikut oleks vajanud kraavitamist ja torutamist ... Aga Paju ei olnud oma tööjärjega niikaugele veel jõudnud. See oleks vaja tuleval aastal töökavasse võtta. Paljugi oleks ja võiks veel teha oma väikese talukese paremale järjele tõstmiseks ... Karjapidamist võiks suurendada, sest otse toa taga algas metsamaa, kuhu võis saada karjatamiseluba. Ümbruskonnas leidus külldaselt vabu heinamaid, mida oleks võinud riigilt kasutamiseks võtta. Nii et üksnes piimaga oleks võinud teenida ja elada päris jõukalt ... Aga tee mis sa tahad, kui ajalehest vaatad, kuidas kolhoosides masinad mürisevad — siis hakkab enesest ja oma asjast hale. Putukas oled masina kõrval oma hobusega, mullatuhnija, kuigi võiksid olla peremees ... Suure ja võimsa, silmapiirini ulatuva majandi peremees. Ning jälle elustusid Paju kujutluses kõik Kikka poolt ettemaalitud haaravad pildid ... Et võimalused on kolhoosis tohutu suured, selles polnud midagi kahelda. Aga milleks oli tal siis vaja Vakkuse söödiseljaku eest mitu aastat heaperemehelikult hoolitseda, seda harida ja väetada, kui kolhoosi oleks võinud minna ka oma väikese eluasemekohakesega ning olla teistega täitsa samaväärne? Justkui kahju hakkas oma asjata tehtud tööst, kahju oma isiklikust vaevast. Suured hiilgavad väljavaated, tohutud kutsuvad avarused tõmbasid kaasa, väike isiklik vaev aga pani mõtlema, ajas südame täis. Eriti sellest ajast peale, kui teatavaks sai, et kolhoosi asjaga sekeldab Vakkus ... Aga kui ei oleks Vakkust, kuidas siis? küsis eneselt Ants Paju. Küsis — jäi aga vastuse võlgu. Näis, et kolhoosi minna ei olnudki nii kerge asi kui sellest arutada ja rääkida ... Siin on tööriistad ja materjalid, terve hulk külmunud õunapuutüvesid kuivab siin lõhkiaetult ja ootab tarbeasjadeks vormimist. Kui minna kolhoosi — kuidas siis selle kõigega? Kas saab enam kõrvalt puutööd teha? Või kas on kolhoosis puuseppa vajagi? — Ants Paju sorteeris ahju kohal rippuvatel

laudadel oma tarbepuitu ega suutnud päris kindlat seisukohta võtta. Kisub, hirmsasti kisub, aga kõik on nii võõras, et ühtlasi hirmutab. Mine, hakka peale ja — viimati jääd veel jänni... teistele naerda...

Mari tuli kambrisse, vaatas tööpingile rinnukile laskunud meest ja küsis askeldava naise lihtsusega:

„Hädine oled või, nõnda röötsakil?"

„Mõtlen niisama," ajas Paju enese püsti. Ja leidis, et ongi päris õige aeg rääkida oma muredest ka naisega. „Mõtlen, et kui hakkaks õige kolhoosi..."

„Sina? Mis sa sinna, sõge! Omal maa ja tööd üle-aru..."

„Kolhoosis seltsim tööd teha," naljatas Paju. „Näe, lehed kirjutavad iga päev, et kolhoosis elu kergem ja parem... Meil ka siin juba hääled sees..."

„Ega sa Vakkuseks ole! Pimeloom! See ei viitsi ise oma tööd ära teha, seepärast ässitab... Paar aastat rabas, et näidata, mis võib, nüüd juba tiivad lötakil: raske, palju vaeva, teeme kolhoosi..."

„Ja võib-olla teebki."

„Tehku! Mulle või sulle tema kolhoosi tarvis? Kas me ise tööd teha ja talu pidada ei mõista? Nüüd alles hakkab nagu elu minema elu moodi, ja tema — kolhoosi! Kas ma selle jaoks vasikad lehmadeks kasvatasin või sina varsa hobuseks, et neid Vakkuse täitanud kronudega ühte lauta kokku ajada? Mis su arus on?"

„Aga kui ei aja Vakkusega ühte lauta?"

„Noh, ega sinu jaoks teist kolhoosi tehta! Ära lööbi — vana mees!"

Maril oli kiire kööki. Ta viskas selle viimase lause juba ukse vahelt, pooliti üle õla, ja kadus. Pisut hiljem tõukas aga kambriukse uuesti paokile ning sitsrätis pead nagu nokka ukse vahelt tuppa pistes lisas:

„Ja ega olegi see meil üksipäini otsustada. Kalle juba täismees, vanem poeg ja pärija... Tuleb ka temaga kõnelda, kui sa tõsiselt seda juttu ajad..."

Ants Paju muigas tahtmatult: naise mõtteviis oli nii vanaperenaiselikult range — ta muretses pärija pärastki, kes ise oli juba täisealine mees ja õppinud tööline! Ei, Kalle eest ei tarvitsenud muretseda, sel poisil oli nüüd kogu maailm lahti... Aga aru pidada

temaga, talle sellest kodusest uudisest teatada — selle vastu polnud Antsul midagi. Sest eks see kohake siin olnud ju ka Kalle kodu ja eks teinud Kalle siin poisikesena omajagu töödki, kui nad veel Vakkust orjasid... Jah, see Vakkus! Ants sattus mõtlema sellelegi, et vahest ta ei talitanud õieti, kui omal ajal osutas Vakkuse vastu leplikkust ja pehmust? Vahest oleks tulnud karmim olla? Ning siitpeale jooksid ta mõtted jälle hoopis rappa: veider, ta oli tööline, hiljutine uusmaasaaja, teadis ja oli aru saanud, milleks kolhoose tehti, aga ta ei rutanud kolhoosiga kiirustama, ei tormanud ülepeakaela, ta alles kaalus, naine näis isegi vastu olevat. Vakkus aga — see hea ja suure asundustalu omanik, kes elas nagu viletsaks jäänud härrakene oma „lossiks" naerdud ehituses —, seesama Vakkus oli järsku kerkinud sotsialistliku suurmajapidamise rajajate etteotsa, õhutas kolhoosi asutamist. Miks? Missuguste eesmärkidega, millistel põhjustel? Kas ta tõesti ise teadlikult enesest peremeest välja juurib? Või püüab end sedamoodi lihtsalt uuesti teiste vaeva üle isandaks upitada? Alles ta laulis kooris nendega, kes kinnitasid, et meil kolhoose ei tule. Nüüd aga jookseb ringi ja organiseerib. Kas mitte see jõukuse- ja võimutunne, see ürgne, mille inimesele annab maa, ei ajagi teda tagant? Peremees taotleb edasi peremeheks jääda ka kolhoosis... Võimukirg, valitsemishimu — kas see ei olnudki Vakkuse aktiivsuse pärispõhjuseks?

Paju läks järsku väga rahutuks. Kogu Vakkuse agarus hakkas talle ootamatult paistma uues valguses. Ning ta tundis, et Vakkuse algatuse, tema püüdluste ja kire vastu teisiti ei saa, kui tuleb oma püüdlused ja kired nendele vastu seada — Vakkusega mees mehe vastu minna. Inimesed peavad mõistma, et Vakkus kolhoosi eesotsas — see pole ju midagi muud kui üks osavam ja kavalam hulga kukil...

Varsti selgus siiski, et Vakkuse algatus ei arenenud nii hoogsalt, nagu sellest räägiti. Kikas oli partorgi juures ära käinud ning ühel õhtul koolist tulles tõi Udo sõna, et tulgu Paju uudiseid kuulama. Ja seal, peale teekonda voodil puhates, Kikas siis ütleski:

„Vana Vakkus on jännis. Peale Alma on ta oma

nõusse saanud ainult Märska ja Mäe Liine. Enesega kokku neli. Kolhoosi asutamiseks on vaja aga vähemalt kaheksa..."

„Nõnda et järjekordne pankrot!" naeris Paju häälekalt. „Selle poolestki tuntud tegelane..."

„Ei või ütelda," jätkas aednik tõsiselt. „Kui meie ligi astume, tuleb välja. Teeme ära ja — ongi tehtud... Partorg imestas väga, et meie kui teadlikumad, arusaajamad mehed end veel kirja pole pannud, kõrvale hoiame või koguni vastu oleme..."

„Vakkusega ühte kirja? Mingu...!"

„Ühte kirja loomulikult, kahte kolhoosi meie siia ikkagi ei tee... Jah, mul oli seal üsna pikki jutte... Selgub, et Vakkusel pole mingit voli. Instruktor, kes siin käis, rääkinud Almaga, Alma omakorda esimehe asetäitjaga. Ju siis Vakkus õiendab Alma firma all. Täitevkomitee esimehe, nagu sa tead, on Vakkus osanud ümber sõrme keerata... Partorg olnud parajasti linnas... Nõnda libiseski siis asi säärastesse kätesse. Nüüd lubati joonde panna... Partorg soovitas initsiatiivgruppi ligi astuda ja seal parajal ajal puhastuse toime panna, kui muidu kokku ei lepita. Nõnda et Vakkus ei saa ilma meieta enam midagi teha..."

„Meie aga ilma temata küll. See on juba teine jutt!"

„Jah. Õieti jäigi nüüd minu hooleks initsiatiivgruppi laiendada, sellest teatada ja parajal ajal nõupidamine kokku kutsuda, millele siis juba võiks järgneda asutamiskoosolek... Mul on aga see tervis, nagu sa tead, niisugune, et minust pole suuremat rahmeldajat..."

„Sinul pole vajagi rahmeldada. Sinuga tullakse juba sellepärast kaasa, et Vakkusega mitte minna... Küll sa näed!"

„Võib-olla sina jah, aga teised?"

„Küllap teised ka, küllap tulevad teisedki..."

Aga Kikas nõudis kohe asjalikult:

„Keda sina arvad?"

„Noh, Polmet, Kits, Porsu, Sepp ja..." otsis Paju nimesid.

„Ja sina ise ka... Siis esialgseks aitabki."

„Mina loomulikult! Aga enne tuleb veel linnas käia ja Kallega rääkida, kuidas tema... Eit, vaata, et

ajab mul vastu... Pean perekonnaga aru pidama... See on ju tõsine samm..."

Aedniku näo üle libises rauge, mõistev naeratusevari. Kuid sügava veendega ütles ta järelemõtlikult:

„Muidugi on see tõsine asi. Kõigile. Noh, aga kui sinul enesel on otsus kindel ja siht selge, küll siis Marigi pikkamööda järele paindub... Sa ära unusta talle kordamast, et kolhoosi just tublisid perenaisi ja talupidajaid tarvis ongi... Kui niisuguseid inimesi hulk koos on, läheb kolhoos jõudsasti edasi... Aga kolhoos ei ole siiski ainult seni olemas olnud talude ühine töö ärategemine. Kolhoos peab võimaluse andma kaasa tõmmata ka kõikidel nendel, kellel muud ei ole kui kaks paljast kätt. Meil tuleb peale korras talude liitumise arvestada ka Lõnsi Alma või Saare Joosepi taoliste kehvikutega, võib-olla isegi mõnede päris lahtiste inimeste kolhoositulekuga. Meie peame ette nägema võimalusi edaspidiseks arenguks, eriti meie kui eestvedajad, algatajad ja asutajad. Selles mõttes on kasulik, kui sina, Paju, oma tublide peremehe-oskustega kohe algusest peale asja täie südamega võtad... Võtad nagu peremees, nagu oma asja... Ja pea siis perekonnaga oma arud ära. Mõni päev on ju veel kevadesse aega..."

„Minuga on muidu kõik korras. Sa tead, et kui ma midagi juba hakkan, siis ma ennast tagasi ei hoia. Aga vaata, Vakkust mina lihtsalt kolhoosi ei laseks!"

Kikas kehitas õlgu:

„Seni kui teda kulakuks või otseseks nõukogude korra vaenlaseks ei ole tunnistatud, on raske teda eemale jätta."

„Siis tuleb ta kulakuks tunnistada, või mis, kurat?"

„Arvad, et teisiti ei lähe?"

„Kus ta's läheb! Vakkus keerab meile kõigile prilli ninna enne, kui minema saab... See on niisugune susija inimene...! Sai talle kord öeldud, et elagu, kurat, kui ta oma nina kuskile ei topi! Aga tema ei saa. Tema peab askeldama, oma aktiivsust näitama... Noh, eks vaatame siis, mis aktiivsus see niisugune tal on!"

„Sina ainult vaata ette, et sa tema „kõrgema seltsi-

mehe" kätte ei satu, kui lähed asju ajama... See sulle ei kingi!" muigas Kikas.

„Mis temal minuga?"

„Või veel! Tema on mõeldud sulle autoriteediks, aga sa ei tee temast väljagi, ei usu tema autoriteeti, ei lipitse alandlikult tema ümber, kipud, pea püsti, ilma vakkusteta kolhoosi organiseerima... Kas sellest ei ole küllalt?"

„Kuule, Kikas, kas need kõrgema seltsimehe jutud ei ole äkki lihtsalt Vakkuse udujutud?"

Kikas kõhistas naerda:

„Noh, niipalju-kuipalju... Kas sa seda siis varem märganud ei ole, et need jutud tulevad linnast ja käivad alati risti ametlikkude seisukohtade vastu? Mis see näitab? See näitab, et kuskil — võib-olla isegi meie asutustes — on olemas niisuguse mõtteviisiga inimesi, kelle huvides seisab tõde pea peale pöörata..."

„Jah-aa!" hüüatas Paju järsku. „Nii on siis vakkuste palge paljastamine ühtlasi nende teiste lagedalekiskumine... Kurat võtaks! Selle asjaga on kiire, Kikas!" kargas ta püsti. „See on ju nagu mingi vandeselts... Tuleb kohe linna minna!"

4

Nii tulist-valu Paju siiski linna ei kihutanud. Oli vaja natuke enesega aru pidada, oma seisukohad välja selgitada. Kohe kolhoosi minna, kui naine on risti vastu — ei ole kerge. Ootama jääda — ei saa, sest siis võib Vakkus trumbid oma kätte korjata ja upitadagi enese kurat-teab-kuhu... Pealegi võidakse üsna põhjendatult irvitada: et näe, sai tüki Vakkuse maad kätte ja kribib nüüd — jõukusele. Põrgu võtaks! Kohe pea paneb huugama. Tõepoolest, et Vakkust kolhoosi jalust ribelemast ära saada, tuleb endal käed külge panna... Võib-olla, jah, koguni ohjad oma kätte võtta, nagu ütleb Kikas. Kolhoosi juhtiva mehe käsutuses on terve suur kollektiiv ja selle varad. Jälle meenusid talle Kikka uhked tulevikuplaanid — ning ta tundis järsku eneses jõudu tärkavat nende plaanide teostamiseks... Samas mee-

nus talle naise nõue, et tuleb Kallegagi enne rääkida, ning ta otsustas sõidu linna ära teha. Üks tee — kaks asja. Õieti ka üks asi, üks ja väga tähtis asi, ainult kahe erineva poolega.

Kodus ei rääkinud ta oma targutustest pikemalt midagi, ütles naisele ainult lihtsalt:

„Kolhoosi tuleb siiski minna, sa mõtle järele ...”

„Või tuleb? Noh, kui aetakse, ega siis vastu saa ... Või sinust vasturääkijat ongi!” lõi naine käega.

„Kes sind ajab! Lori! Aga tuleb minna. Muidu meie elust elu ei tule ja muidu Vakkusest jagu ei saa ... Peab kord ikka rinnad kokku lööma ... Muidu mehkeldab see enese siin jälle teiste kukile. Kas Vakkus ja sahkerdused, või aus elu ...”

„Asi, kellega maadelda ... Aga kuule, sa küsi linnas Kalle käest, kas ta noort lehma oma nimele ei tahaks ... Jääb sedavõrdki ...”

„Ei küsi. Kui juba minna, siis lähme selle kõigega, mis meil on. Seda parem kolhoos saab, nii arvas Kikas kah.”

„See muidugi! Kikas on sul suur tark!” Naine vihastas, tõmbas käeseljaga üle nina ega rääkinud enam midagi. Ta ainult lootis veel, et vahest ehk poeg Kalle suudab mehe järsku otsust muuta, kuid seegi lootus oli kõikuv. Sest või see poiss kodust enam suurt hoolib! Mitu aega pole emale-isale nägugi näidanud.

Nõnda arvas ema Mari.

Maal kasvanud poisina ei olnud aga poeg Kalle linnaoludesse sattudes oma koduarmastusest sugugi lahti saanud. Vaid alles kodust eemal seda just veel rohkem armastama hakanud, viibides oma mõtetega tihti kodu ja koduste juures. Seepärast oli ta ka otse poisikeselikult rõõmus, kui isa ta Tallinn-Väike jaama depoo teedelt üles otsis, kus Kalle parajasti vedurit korraldas. Oma õliseid käsi nahkkuue külge puhtamaks nühkides ja naerdes, nii et valged hambad tahmunud näos välkusid, kordas ta külalisele:

„Roni aga siia üles, roni üles, isa, muud midagi!”

Ta ulatas isale käe ja hetk hiljem oligi Ants Paju kitsaroopmelise veduri väikeses juhiruumis.

„Ah siin sina siis müradki?” vaatas Ants Paju ringi,

maaüksindusest ja lumevalgusest tulnud inimesena veidi võõristades masina kehast hõõguvat soojust, õli- ja määrdelõhnu, tahma ja söetolmu.

„Jah," kergitas Kalle oma nokatsit ja viskas kärme käeliigutusega juuksekahlu üle pealae. „Siin mina... Ja kirun vahel omaette, et see meie Kivipere pole ka tee ääres! Saaks läbisõidul teinekord sõnakese juttugi ajada... Või tooks ema pannkooke jaama vastu..."

„Noo? Või needki veel meeles?"

„Need ja ka muud!" naeris poiss.

„Siis sina ehk ei olegi oma ametiga rahul? Tahad maale tagasi tulla, või kuidas?"

„Ei! Amet on tore. Aga tahtsin teile käima tulla, vaatama..."

„Kuluks ära. Meil nüüd uudiseid ka..."

Ning Ants jutustas pojale samas püstijalu, tendriseinale toetudes, kuidas on lood kodus, mida Kiviperel kavatsetakse ja mispärast ta õieti linna oli tulnud. Lõpuks tõi ta kuuldavale ka ema Mari soovi, et vaja oleks Kalle seisukoht ära kuulata.

„Mis minul ütelda! Meie kommunistlike noorte hulgas on siin paar poissi Venemaa kolhoosidest. Need imestavad, et kuidas saab üldse külas toime tulla ilma kolhoosita. Räägivad, et kolhoosikorra abil võideti sõdagi. Muudkui tehke ära, ja õnn kaasa. Aga see Vakkus, jah... Selle pärast ma teile just tulla tahtsingi... Sõidus sain ma hiljuti ühe Mõisaküla kandi poisiga tuttavaks... Magasime ühiselamus kõrvu voodites. Läks jutuks. Rääkisime, kuidas keegi okupatsiooniajal... Selgus, et poiss tundis meie Vakkust — on käinud sealkandis sugulaste pool. Ja tema siis rääkiski, et selle Vakkuse taluga olevat väga segased lood olnud... Selle olevat Vakkus mingi oma sugulase käest vigurite ja vekslitega välja petnud või üle löönud... Olnud igavesed kohtuskäimised ja vastamisi üksteise süüdistamised. Tüli ja pahandust nagu merd... Täpsemalt ta ei teadnud, aga ju seal siis midagi sogast on, kui suguvõsa kella lööb..."

„Kas sa näed!" hüüatas Ants Paju peaaegu rõõmsalt. „Vaata, kust vähk välja ronib!"

„Pagan teab! Sealkandis räägitavat veel, et üks

Vakkuse onupoegi või poolvendi olnud mingi ohvitser ja neljakümne esimesel aastal sakslaste juures kõva tegelinski. Hiljem putkanud välismaale... Ma jäin siis mõtlema, et kuidas selle meie Vakkusegagi oli? Ei mäleta enam hästi..."

„Kuule, Kalle! Õigus! Vakkust nägin ma viimati hobuste võtmise ajal. Mäletad, kui meie kõrb ruun läks? Ja siis uuesti seal heinasao ääres, mäletad küll?" haaras isa poja õlast kinni. „Kui sina... no-jah..." Ta pidi pojale peaaegu ütlema, et kui sina esmakordselt juba esinesid poisina, kuid vaikis ja lisas siis: „Mulle paistis juba ammugi, et Vakkus, see ei ole puhas mees..."

„Ei tea ju veel midagi täpselt," surus Kalle käed nahkkuue taskutesse. „Aga ma saan teada. Kindlasti."

„Seda oleks vaja uurida, päris uurida kohe," kärsitses Ants Paju. „Kes see uurib, sinul pole ju tööst aega? Mina ei tea, kuhu või kuidas..."

„Pole viga. Ma rääkisin Polmetile, Juhannesele, mäletad küll? Tema töötab nüüd jälle siin partei maakonnakomitees... Ta arvas, et arhiivide kaudu annab selgeks teha Vakkuse talulood... Ehk selgub seal kõrval mõnda muudki..."

„Nõnda siis, sina arvad, et mul ei tarvitse maakonnakomiteesse mitte minnagi?"

Kalle Paju arvas seda kindlasti. Veel enam: ta kinnitas, et saab ise komsomoli liinis varsti kokku Juhannese ja teistega, võib neile rääkida Kivipere asjust, ja meenutas isale korduvalt mitte hingata kellelegi tänasest kõnelusest. Sest mine tea, mis keerutused Vakkus siis jälle valmis keerutab, kui saab kuidagi haisu ninna, kuuleb, et tema minevikku selgitatakse.

Sellega nõustus Ants Paju täielikult — ta tundis Vakkust juba küllalt hästi. Ning seal veduritrepil teineteisele hüvasti üteldes leppisid vana ja noor Paju nõnda kokku, et Kiviperes enne kolhoosi asjus koosolekut ei tehta, kui Kalle teatab, millal ta koju käima tuleb. Vanem Paju kinnitas pojale, et ta püüaks koosolekule tuua ka Juhannes Polmeti kui omakülast pärit parteitöötaja. Kuid selles osas ei teadnud Kalle anda mingit lubadust. Ta ainult tõotas kõik teha, mis suudab, et isa aidata kord ometi Vakkusest jagu saada. Ta ei

olnud sõnagi unustanud tollest jutust, mis neil kord isaga oli heinaveol...

Samal märtsikuu õhtupoolikul, kui Ants Paju mööda lumes sätendavat metsavahelist teed, hele päike pimestavalt silmis, süda elevil lähenevast, õhus hõljuvast kevadest, meel rõõmus pojalt kuuldud uudistest, kodu poole sõitis, pikka ja mõtiskledes, hobust mitte sundides — samal õhtupoolikul tegi Kustas Vakkus oma järjekordset organiseerimis-ringkäiku mööda Kivipere küla. Kuid see käik ei olnud tal sugugi meeltülendav ega kerge: tema jutte kolhoosist ja kolhoositööst kippusid inimesed võtma lööpimisena. Vana Polmet saatis ta minema otsese väljaütlemisega, et kolhoosi peab organiseerima keegi teine mees, aga mitte tema, Vakkus, kes ise pole maaga osanud teha muud kui seda lagastada ja rendile anda... „Paar viimast aastat, see ei loe," tähendas ta Vakkuse vaidlusele. „Nüüd sa hädaga tegid, sest ei olnud enam võimalik välja rentida ega suilisi pidada."

Ettevaatlik vanapoiss Kits esitas küsimuse:

„Milleks sinul seda kolhoosi tarvis on?"

„Kuidas tarvis? Näh, kasu on riigile ja kasu on meile. Ega Vakkus tühja tuult taga aja... Tead juba, sedaps, naaber Kits..."

Naaber Kits oli mõndagi Vakkuse suust kuulnud. Näinud ka Vakkust pisut rohkem kui mõni teine, ja ütles seepärast üsna külmalt:

„Niisuguse asjaga, Vakkus, parem ära mängi... Ela rahulikult ja tee tööd. Jah, õpi õige enne ise korralikult tööd tegema, siis tule teistele rääkima... Siin mina olen. Üksipäini inimene majas. Ise tee töö ja sõida sõidud, ise keeda söök, talita loomad ja lüpsa lehmad... Kas sa arvad, et mul kerge on, et mina ei tahaks teisiti elada? Küllap minagi aru saan, et minusugusel kolhoosis oleks parem... Aga sina? Mis kasu sina taga ajad ja mis kasust sa räägid? See on sul jälle mingi kõver jutt... Selle jutuga jäta mind parem rahule!"

Kits võttis ämbri ja läks lauda poole. Ei jäänud Vakkuselgi muud kui tulema kõmpida.

Sepa peresse minnes kohtas ta perenaist köögis, istus

samas leelõukale paku otsa käsi soojendama ja alustas juttu:

„Maksud praegu kõrged, et röövivad kohe talu lagedaks. Selle vastu, näh, peaks abi otsima..."

„Mis abi sa otsid? Kasvatan loomi, viin turule ja maksan."

„Sedaps, nõnda ei peaks talitama... See on talule kahjutegemine. Kui teeksime siia Kiviperesse õige päris omaette ja erapooletu kolhoosi, näh, mis sa arvad? Maksudest saab vabamaks ja ehk hakkab ka elama jälle kuidagi jõukamalt... Ütlevad, näh, et see kolhoosi asi polegi nii hull, kui õige mees eesotsas, kes ikka elu ja äriasja koa natuke tunneb..."

„Mine n'd, kes sul kolhoosis laseb midagi!"

„Näh, kui omad inimesed... Ise teeme, ise sööme — kes see haugub!"

„Küllap haukujaid alati leidub..."

„Näh, tigedatele koertele pannakse päitsed pähe!"

„Oi plaanikesi sinul küll, Vakkus!" torkas Sepa perenaine käed puusa. „Sa, vana narr, ei saa ikka oma plaanitegemisest lahti! Ütlen sulle, Vakkus: mina võin kolhoosi minna, aga kui lähen, jätame kõik plaanid kõrvale... Teeme tööd ja näeme, kuidas elu areneb..."

„Sedaps, hea küll. Siis kirjuta alla," nurus Vakkus.

„Midagi ei kirjuta. Tulen ja ütlen, kui vaja..."

Ei aidanud mingi jutt. Vakkus tõi küll paberid taskust esile ja näitas, et tal juba mitu sooviavaldust olemas, kuid elatanud Sepa perenaine jäi enesele kindlaks.

Kahte meest külas ei söandanud Vakkus üldse värbama minna. Ja neid kahte ta hea meelega oma kolhoosi poleks võtnudki. Need olid Paju Ants ja Porsu Taavet. Pajust oli ta juba kuulnud, et see temaga ühte kolhoosi ei astuvat, ning selle jutu peale kehitas Vakkus ainult jahedalt õlgu: eks tehku siis endale teine kolhoos. Kui Porsu Taavet poe juures selle Vakkuse upsakuse kohta oli lendu lasknud lause, et tehaksegi teine, ja hoopis niisugune, kuhu iga kõntsa ligi ei lastagi, oli Vakkus kuivalt köhatanud: sedaps, ega's valitsus mõne mehe jonni järgi tantsima hakka! Kõrgemad seltsimehed on Kivipere kolhoosi tegemise tema, Vakkuse hooleks andnud, iga mees ikka torkima ärgu tulgu...

Niisugustel meestel võib veel kehvasti minna. Mis nad siis mõtlevad? Kui on otsus tehtud, et kolhoosi, siis ka kolhoosi — kõik ja korraga, ilma virina ja pirinata nagu soldatid ritta! Mis see parteile ja valitsusele korda läheb, et mõnes külas on mõned mehed omavahelväntas?! Neid külasid, kus vänta sees pole, vist ei olegi. Ja mis siis? Kolhoosid tegemata jätta või? Ei, näh, niisugune jonn käib juba riigi ja valitsuse vastu . . .

Nõnda seletas Vakkus, veenis ja — lihtsalt ka hirmutas inimesi. Mõned kohkusid ära, kuid enamusele ei mõjunud Vakkuse suust isegi hirmutamine. Hea ega kurjaga ei tahtnud tema müttamine tagajärgi anda. Ning seepärast oli Vakkusel enesel südamealune üsna jahe ja meeleolu sant: kuidas sa ka ei sikuta, aga tõsiselt ei taheta sind ometi võtta! Miks? Kas tõesti inimesed on nii pika mäluga, et nad isegi nüüd veel, ligi kümmekond aastat hiljem, ei suuda unustada ega andestada, kuigi ta on püüdnud tööd teha ja näidata . . .

Kuid teha ja näidata on hoopis midagi muud kui olla. Kõik tehtu paistab alati kohe silma, jääb tehtuks ka teisele. Seda hakkas pikapeale just nüüd, selle kolhoosiasjaga mässates, taipama ka Vakkus ise.

Ning tulles üle lumise välja Sepalt otse Märskale, tundis Vakkus päris selgesti, et ta üksinda enesele võetud ülesandega toime ei tule. Oli vaja liitlasi, kellel oleks enam mõju. Kust neid võtta? Paju ja Kikas? Muidugi, kuid mis jääb siis üle kolhoosi erapooletusest ja omavahelisest asjaajamisest, nagu see oli kõik aeg ta mõttes mõlkunud? Ta oli sellest plaanist rääkinud juba Märskale ja mõnele teiselegi. Praeguses kitsikuses ei osanud Vakkus jälle muud kui minna Märskaga mõtteid vahetama.

Märska, rahulik ja raske kehaga mees, kelle nägu nii suvel kui talvel ebatervest punast lõkendas, ei olnud otseses mõttes mingi Vakkuse liitlane. Ainult et ta peale tükeldatud vanatalude oli üks jõukamaid asunikke, ja kui jõukam juba ise kolhoseeruma ei kippunud, siis kasutas Vakkus seda tema meeleolu ära, õhutas teda oma „omavahelisse" kolhoosi tulema. Märska oli nõustunud. Kuid aravõitu mehena ei tundnud ta end kuigi

kindlalt. Täna kutsus ta Vakkuse kohe tagakambrisse ja ütles sõnu otsides:

„Paha rääkida sulle, Vakkus . . . Aga parem, kui tead: sinu poeg Karl on lahti lastud . . ."

„Sedaps!" Vakkus otsekui kukkus toolile. „Mispärast?"

„Joomine. Olevat seal, laos, riigi varadega midagi või mis," püüdis Märska töntside sõrmedega segadust tähistavaid liigutusi teha ja pühkis näolt higi.

Vakkus vajus rinnuli lauale, vahtis tühjade silmadega aknast välja. See poeg Karl, kord kirutud, kord kiidetud punaarmeelane, see oli seni olnud talle nagu trumbiks pihus. Nüüd siis kisti seegi käest . . . Üks poeg ei tea kus tsoonis, teine kohalt maha võetud joodik — mine tee siis kolhoosi või räägi! Oh lapsed, lapsed, mõtles ta endamisi, mis teie küll teete ja kuidas te küll võite saada isale kirstunaelaks! Tal tekkis veider tundmus, nagu töötaksid pojad tema, isa püüdluste vastu. Ent samas lohutas ta end veendega: täied mehed, või mina nende eest vastutan. Ning hoolimata jõuetusetundest, mis teda praegu eriti kippus maha suruma, ajas ta enese varsti püsti, vahtis vesiseil silmil tükk aega Märskale otsa ja arutas siis mõtlikult:

„Näh, pojad, jah! Päris hea, et sa ütlesid . . . Neist sindritest pole minul kunagi kasu olnud . . . Inimene muidugi mõtleb ja loodab. Sedaps see on. Aga tuleb ikka ainult enese peale loota, ainult enese peale . . . Ega seda lehes veel pole kirjutatud?"

„Ei vist. Kuulsin linnas tuttavatelt . . . Ja mõtlesin, vahest parem, kui tead . . . Siin need asjad kõik pooleli . . ."

„No-näh!"

„Et kas lööks käega või kuidas?"

Vakkus sügas mõtlikult reit.

„Sedaps. Sina arvad siis, et . . . Näh, et pojad . . . Et Vakkusega nagu ei kõlba enam kahasse teha või mis?"

„Et kas nüüd just seda, aga sul omal naa . . ."

„Ja mis siis mina teha saan? Mis saab vana Vakkus poegadele teha, et nad ei läheks sinna, kuhu pole vaja, et nad ei teeks seda, mida ei sünni teha? Nad ei näita Vakkusele nägugi! Ainult kuuled, et üks on seal või teine teal . . . Nagu hakipojad laias maailmas . . . Jumala

eest! Hakipojad, kes kaugelt eemalt nokivad isal silmad peast! Kas isa nende pärast peab pea mättale panema ja hinge heitma? Tohoo! Isa elab oma elu. Ja isal tuleb vahest kunagi veel neid mõlemaid ülekäte läinud poisse toetada, tükk leiba või riideräbal ulatada... Sedaps. Sellepärast tuleb isal oma tööd jätkata. Kolhoos tuleb ära teha, elu tuleb ümber seada... Ju siis näeme jälle, kuidas edasi, kui kord on aeg..."

„Või sina arvad siis, et ikka..."

„Näh, kuidas muidu? Ei ole kuulda old, et meie asi oleks maha maetud... Oleme reakinud ja arutanud — kuidas siis mitte? Vakkus ei ole seda sorti mees, kes jätaks... Ja ega ei saa ka nii lihtsalt jätta — seltsimehed ootavad lubaduse täitmist... Ma lubasin, näh, teha kolhoosi ja... Sedaps, see tuleb teha! Tead, Märska, näh, asi on seesugune, et meil tuleb ennast veidi alandada... Tuleb vist minna ja kokku leppida koa nende Kikaste, Porsude ja teistega. Läheks ehk libedamini. Ja ajutiseks, mõni asi, las tulevad... Pärast vaatame juba, et... Meie maa ja vara, küllap veame nad liistule... Sedaps."

„Tee, kuidas tahad, sa peaksid ise teadma..."

Vakkus arvas end kõike teadvat ja kõigeks küllalt tark olevat. Ta palus ainult Märskat vaikida oma poja Karli saatusest — et külas mitte asjata tolmu keerutada — ning läks ise päevakorras edasi. Mitte küll igal pool enam otse ja peale rõhudes, kuid põigeldes ja loovides, nagu soodsam näis, siiski edasi.

Ainult oma pojast Karlist, sellestsamast, kellega ta oli aeg-ajalt uhkeldanud, ei rääkinud ta külas enam midagi. Vaikis Karlist, nagu oli vaikinud poeg Neemest juba sellest ajast alates, kui sai teate, et see on astunud saksa sõjaväkke. Juhuslik kodus seeskäik taganemisel ei lugenud. Vakkus kuulutas poja kuhugi välismaale põgenenud inimeseks, kinnitas end temast mitte midagi teadvat ja — kiruski vahel.

„Vurled!" ütles ta oma poegade kohta Märskale või mõnele teisele naabrile. „Oleks võinud koju vanamehele appi tulla, kui neil ilmas muud hakkamist enam ei olnud..." Aga unustas sealjuures ise, et ta poiste kasvades neilt mitte ei olnud nõudnud töökust ja ausust,

vaid tagant torkinud neid oma uhkust näitama, teistest üle olema. Teadagi, et pojad isast õpivad just seda, mis isa kõige paremini oskab. Nõnda oma poegi kirudes kirus Vakkus õieti iseennast. Kuid selle peale ta kunagi ei tulnud.

5

Niipea kui Vakkus kindlale arusaamisele jõudis, et tal oma väheste mõtteosalistega ei õnnestu kokku klopsida mingisugust, nagu ta ütles, „päris omaette ja erapooletut" kolhoosi, kus juhtiv tuumik tervikuna oleks omavahel tuntud ja teatud, ühesuguste huvidega, mitte päris paljad talupidajad, tuli tal kaalumisele võtta, keda kehvikute ja uusmaasaajate hulgast ligi tõmmata. Neid ei olnud Kivipere asunduse ümber just palju. Kuid neist kedagi oma kampa tahtma minna enne, kui selged pole vahekorrad asunduse südames elava Kikkaga, ei pidanud Vakkus õigeks juba taktikaliselt. Naise vastuseisu tõttu võis Paju kolhoosi astumine edasi lükkuda. Seda parem, arvas Vakkus. Kikas on haiglane inimene, vaevalt saab tema peale panna esimehe kohustusi. Järelikult, arutas Vakkus, ainsaks võistlejaks esimehe kohale jääb õieti Polmet. Aga Polmetki ei ole kuigi kardetav. Seega, kui aednikust kuidagi vaikselt jagu saaks ja kui tõmbaks eemalt veel mõne kehviku juurde, võiks kavatsus siiski teoks saada. Ning isegi säärasena, nagu ta algusest peale oli plaanitsetud: omaette ja erapooletuna. Seepärast otsustas ta mõni päev hiljem käigu Kikka juurde ära teha.

Kikas, kellel siis juba oli midagi teada Paju linnakõneluste sisust, võttis ta jutu vastu vaevaltmärgatava muigega, tähendades:

„Ei-noh, väga rõõmustav, et peremehed ikka ka meid, väikesi vendi, meeles peavad ja vääriliseks loevad koos kolhoosi asutama . . ."

„Näh, kuidas muidu, kuidas muidu!" kavaldas Vakkus. „Nüüd ikka kehvemad ees, jõukamad tagant järele. Sedaps . . . Mina koa, kõige kehvem ja viletsam praegu siin ümbruskonnas, seepärast hakkasingi koolimaja Alma nõusse, et vaja elu uuele järjele seada . . . Aga

näh, inimesed ei saa aru, inimesed ei oska ajaga sammu pidada..."

„Inimestel ei ole poliitharidust," torkas Kikas.

„Näh, teadagi! Sellepärast ma just tulingi, seltsimees Kikas, et sinul nagu poliitharidust rohkem, et kui kutsuksime nad kokku, et kui sa peaksid mõne kõne, selgitaksid, saaks ehk asjaga sammukese edasi...?"

Kikkal ei olnud midagi naabrite kokkukutsumise ega kõnepidamise vastu. Ta arvas isegi, et seda tuleb teha. Aga ütles, et enne on vaja siiski töötada iga tulevase kolhoosiastujaga üksikult. Selleks, ütles ta, tuleb võtta mõni nädal aega. Ning ega siis märtsi lõpul või aprilli algul kolhoosi rajamine veel ka pole hiljaks jäänud. (Endamisi pidas ta vajalikuks asutamiskoosolek hoopis varemalt ära teha. Ainult Paju toodud teated, millest ta loomulikult pidi vaikima, sundisid teda nõnda rääkima.) Jõuab tööajaks varad ühistada ja loomad kokku lasta.

Selle juurde jäädigi. Vakkus püüdis Kikkale pikemalt rääkida tulevikukavadest ja sellestki, keda vaja juhatusse valida, kuid Kikas jäi napisõnaliseks ja kinniseks.

„Enne kui pole täpselt teada, kes või kuidas... Mis me enne niisugustest asjadest arutame," vaidles ta.

„Näh, aga kui tuleb Mäe Liine ühelt poolt ja Kits teiselt poolt, ei siis kõlba välja jääda ka uuel Helleri perenaisel ja Sepa rahval," seletas Vakkus, „nende maad kukuvad kolhoosi maade keskele... Ja Pajugi nagu jääb oma krundiga kuidagi jalgu... See ju minu ja Polmeti vahel..."

„Inimestele peab aega andma... Küll nad mõtlevad järele... Mina räägin omalt poolt ka."

Vakkusele tundus, nagu oleks ta osa oma eesmärke Kikka juures saavutanud, ja ta ei tüüdanud teist enam pikemalt. Muidugi ei jäänud tal märkamata Kikka jahedus tema vastu, kuid selle pani ta vanade vahekordade või kadeduse arvele. Ei taha ju keegi hea meelega näha teise algatuse edu või kordaminekut. Vähemalt nokitakse ikkagi, kui midagi selle vastu ei suudeta või ei saada teha. Kikkast enesest ei olnud suurt tegijat, ta vireles oma astmaga. Aga kadetsema võis ta mees olla veel küllalt — eriti kui endine juhtiv suurus, kes sunniti oma ametid teisele loovutama. Vaevalt säärane päris

hea silmaga Vakkuse ülestrügimisele vaatab. Noh, aga kui ta risti vastu ei hakka jonnima, targutas Vakkus, pole katki midagi. Elu läheb oma rada. Kikas kui haige inimene võib veel haigemaks jääda või isegi... Ja kui juba kord kolhoosis sees ollakse, küllap siis edasi... Paju-taolist meest Vakkusel enam vaja karta ei olnud. Õieti nüüd, kus Paju oli maha võetud samasuguses korras nagu Kikas, jäi nende asjaks Vakkust karta, sest sidemed ja sõprused olid Vakkusel, mitte neil. Paju pealegi on oma väikese elamise ja töö küljes kinni. Las olla! Seda enam võimalusi jääb seljataguse kindlustamiseks juhatuses... Ja kui kord ollakse juba kolhoosi juhatuses... Noh, siis võidakse Paju-taoliste meestega jälle rääkida palju lihtsamat keelt... Asjad annavad end seada... Paragrahvid ja inimesed — neid muudkui keera, kui oskad...

Vakkuse taktikasse ei kuulunud sugugi ootama- või vaatamajäämine, nagu oli soovitanud Kikas. Ta nõustus Kikkaga ainult selleks, et näiliselt muljet jätta äraootamisest. Tegelikult kavatses ta kehvikute teadlikuma osa selja taga mõned ebateadlikumad kaasa tõmmata ja kolhoosi enne ära asutada, kui Kikas või teised taolised märkavadki. Mis tehtud, see tehtud! Kahte kolhoosi siia, Kiviperesse, keegi asutama ei tule. Ja kes on juba algusest peale sees, see ikka ka hilisematest ees!

Sääraste kavatsuste auru all kihutas Vakkus uuesti Saare Joosepi juurde. See venna majas elutsev kehvakene rätsep vastas lihtsalt, et hea meelega, et ongi liiga kauaks oma elu ja olemisega vennale jalgu jäänud. Saab Peetril tüliks kaelast ja jalad oma laua alla. Teda huvitas hirmsasti, kas kolhoosnikutele antakse võimalus omaette majakeste ehitamiseks. Kui Vakkus selle peale suurustles, et võib-olla ehitatakse majakesed kolhoosi poolt koguni valmis — oli Joosep kohe kahel käel nõus sooviavaldusele alla kirjutama. Arutas küll sealjuures, et seni pole põllutöö veel ta peatööks kujunenud, ja üldse on see raske töö, aga kuna külainimesedki järjest rohkem hakkavad ostma valmisriideid ja külarätsepa leib ikka kesisemaks jääb, on üsna õige aeg üle minna kolhoosnikuks. Pealegi kui saab maja ja oma väikese aiamaa — mis sa hing veel tahad!

Palju rohkem ei tahtnud ka Suise Märt — peaasi, et saab lahti mõttetust ja igavast tööst, et saab lahti hobulaenutuspunktist ja edasi-tagasi lonkimisest. Ta oli rõõmuga nõus. Nii võiski Vakkus tagasiteel koju koolimaja Alma juurde sisse astuda ja uhkelt teatada, et tema poolt on nüüd eeltööd tehtud: mingu Alma täitevkomiteesse kolhoosi asutamiskoosoleku asjus läbi rääkima. Seda Alma tegigi, olles kohe järgmisel hommikul vara täitevkomitees. Kuid aseesimees suhtus seekord naise agarusse üsna kahtlevalt. Talle öeldi, et esimees kui ka partorg olevat linna kutsutud, kuhu jäävat mõneks päevaks, ja paluti ühendusse astuda seltsimees Kikkaga, kelle kui kohapealse aktivisti hooleks partorg olevat jätnud Kivipere kolhoosi asutamise asjade kooskõlastamise. Lisati ka, et Kiviperes ei olevat kõik asjad veel selged. Mis asjad — selles Alma täitevkomitees päris otsale ei saanudki. Alles kui ta paar tundi hiljem Kikka juures istus ja see olukorda pisut valgustas, hakkas talle pikkamisi selguma, et oli omapead talitades vea teinud. Kikas seletas ka ära, miks keskmikke tuleb kolhoosi tõmmata, aga miks siiski kolhoosi tuumikuks peab jääma tugev kehvikute rühm, ning näitas, et selles mõttes tuleb tema ja Vakkuse algatust parandada, täiendada. Edasi palus ta Almat oodata kutset, nagunii selguvat kõik juba lähemail päevil.

Agar naine turtsatas algul, läks koguni kas viha või häbi pärast näost punaseks. Kui aga Kikas talle asjalood selgeks oli teinud, tähelepanu sellele juhtinud, et mõne agaruse taga võib peituda ka varjatud klassivaenlane, tähendas ta rahunedes:

„Ma ju ütlesin sellele Vakkuse vanamehele, et mis sa ennast ligi topid, aga kus tema! Muudkui teeme aga koos kolhoosi!"

„Ega sellest midagi. Asi läheb edasi. Nüüd sätime ta minema päris õigeid roopaid mööda . . ."

„Ärge siis pahandage, et nii uisapäisa . . . Ei tunne ju neid riigi ja ühiskonna asju," vabandas naine.

„Mida veel! Küll varsti õpite tundma! Töö on käimas. Ütelge nüüd, seltsimees Löns, kas teie tahaksite kolhoosi juhatusse kuuluda?"

Alma arvas, et kui temast juhatuses kasu võiks

olla — miks siis mitte. Lõpuks andis ta Kikkale lubaduse, et vahepeal loobub Vakkusega asjade arutamisest — sest nagu kõigest paistab, arvas Kikas, tahab Vakkus enesele juhatuses kohta sokutada, mis ei ole aga tulevase kolhoosi huvides.

Selle üle, mis on tulevase kolhoosi huvides ja mis mitte, tekkisid peagi mitmel pool õige ägedad kõnelused. Teravaks kujunes kahe endise sõjaseltsimehe Porsu Taaveti ja Suise Märdi vaheline sõnavahetus veski lasipuu ääres. Märt seadis õhtu eel sealt parajasti tühjalt ära tulema (tal oli Kitselt päevaks hobune võetud ning tundus rumal võõra hobusega öö peale järjekorda ootama jääda), kui ette sõitis Taavet. Taaveti raskemaks riideks oli nagu vana harjumuse kohaselt ikka veel pikk hall jalaväesinel, mille teise rea nööpidest juba mõned puudusid ja mis üldse nägi välja õige peetud. Selle eest oli aga mees ise oma sinelis värske ja kärmas, külmast punetavate põskedega. Veel enne kui ta reest maha sai, keeras ta oma nahkmütsi serva üles. Ja Märdi ette astudes põrutas teretamise asemel peaaegu kurjalt:

„Mis tempe sina, mees, oled tegema hakanud? Armees võtsid jalga nagu midagi, aga nüüd oled vist ära unustanud, kus vasak, kus parem pool on, või mis?"

„Ei saa aru, mis tempudest sa räägid?" ei suutnud Märt korraga oma kasukanööpi kinni panna, jäi selle kallal kohmitsema.

„Räägin! Sellest räägin, et mis kurat sa sest Vakkusest meie kolhoosi esimeheks sead!" pahvatas Taavet ägedalt.

„Mina? Olen's mina mõni esimeeste paigalepanija? Aga et ma kolhoosi lähen, seda ütlesin ma küll. Nõnda ma enam ribelema ei jää... Tehku seda kolhoosi siis Vakkus või kes tahes..."

„Kas sa kuuled! Või et tehku seda kes tahes, tema muudkui läheb! Häbi sul niimoodi rääkida ei ole, ise vana rindemees!"

„Tohoo kurat!" ägestus nüüd Märtki ja ajas imestusest silmad suureks. „Kas siis mina kolhoosi ei kõlba? Või rikun ma seal midagi ära? Mis sa, Taavet, õieti kärtsud siin? Või on ehk mõni niisugune käsk antud, et meiesugune ilma hobuseta ja inventarita hädavares ei

tohigi kolhoosi minna ja peab elupäevad hobulaenutuspunkti kuiva nisa otsas rippuma? Kas on niisugune käsk antud, või mis? Minu teades kolhoose asutab just kehv talurahvas, aga sina: ei tohi minna! Mine, tead, oma jutuga..." Ning Märt pööras sõjaseltsimehele selja, et ohjad haarata ja minema sõita. Jutt või asi, kus sinuga ei tea mille pärast norima tullakse.

Ägedus oli temagi palge lõkendama pannud, tema kohta pikk vaidlus ta meele kibedaks teinud.

Kuid Taavet oli nagu ikka tormakad inimesed — heitliku meelega. Näinud, et Märt sugugi ennast nii kergesti mõjutada ei lase, tõmbus ta kohe tagasi ja pidi juba käega lööma. Kuid see, et Märt, kes harva üle paari sõna korraga kuuldavale tõi, nii veendunult ja tigedalt, nii pikalt vastas, pani ta mõtlema. Vahest oli ta siiski oma vanale sõjaseltsimehele liiga teinud, vahest oligi sellel õigus? Sest õiguse eest seistes läheb vaiknegi inimene ägedaks. Ta astus Märdile järele, tõmbas sõjaseltsilise laia ukse taha tuulevarju. Pakkunud seal teisele suitsu ja natuke noominud, et mis see nüüd olgu, kõik hädad-valud koos läbi nähtud, aga takkapihta mine veel tülli, õpetas viimaks asjalikult:

„Sina, Märt, ära kolhoosi asjast Vakkusega enam räägi..."

„Kas mina temaga rääkima läksin? Tema tuli...!"

„Ükskõik. Kui ta uuesti peaks tulema, et sooviavaldust võtta või nii, siis ära seda tema kätte anna... Vii Kikka või Polmeti kätte... Ma käisin nende juttude peale, mis külas nüüd nii kõvasti kõmavad, täna hommikul ise Paju ja Kikka juures... Meil, kehvadel meestel, tuleb ikka omasuguse, kehva rahva poole, aga mitte peremeeste või kurat-teab-kelle poole hoida, nagu on see Vakkus..."

„Mis see Vakkus nüüd! Eks kolhoos ole üks riiklik asi kõik, ja siis on ka ükskõik, kes seda asja ajab..."

„Kuule, Märt, kas sa siis tõesti aru ei saa, et kolhoosi asju ei või ajada ükskõik kes, mingid Vakkuse-taolised mehed, kelle elu on tume nagu tõkatipudel? Kolhoosi asi, see peab olema meie asi. Ja mis sa siis mõtled, et üks peremees, nagu Vakkus, hakkab meie asja ajajaks? Ei, kulla mees! Vakkus ajab kolhoosi asju oma ja oma

kamba huvides, mis sugugi ei lange kokku kolhoosi või meie huvidega. Vakkus on üks neist, saa aru, kes püüab ennast igal pool külge kleepida! Aga sina ära lase! Ära lase kleepida ega ennast määrida! Pea puhas vahe! Oota, kuni kutsutakse koosolekule. Siis — gaidaa! Kirjuta aga sooviavaldus valmis!"

„Säh sulle!" torises Märt. „Nii lolliks teeb see hobulaenutuspunkti vahet jõlkumine, et ei oska enam oma nõuga õieti kolhoosi ka minna... Teised inimesed hakaku lapsehoidjaks!" haaras ohjad ja istus rekke.

„Asjata sa pahandad, Märt. Seda pidin ma sulle rääkima, sest niisugune on meie meeste otsus: kohe algusest peale kõik kolhoosist eemale, mis sellele kasuks ei tule."

Märt hakkas pikapeale aru saama, mis kasudest Taavet rääkis, ning loobus vaidlusest. Kuid mõnele teisele inimesele oli veelgi raskem selgeks teha, mis tuleb sel või teisel juhul asjale kasuks, mis mitte. Mäe Liine, tragi ja kräbe naine, ei tahtnud kuidagi nõustuda Pajuga selles, et Vakkusest võiks kolhoosile kirstunael saada, et Vakkust ei võiks kolhoosi asjale liiga ligi lasta. Liine arvas, et Vakkus on ikka elus mõndagi näinud inimene, kes oskab asju ajada nii eesti kui vene keeles, et tal leidub sugulasi Venemaalgi ja seetõttu vahest ehk kergem keeruliste asjadega toime tulla kui mõnel teisel... Et hangeldas ja parseldas klikiajal? Mis sellest! Paljugi, millega siis keegi raha teenis... Mõni nupuga, teine lõugadega! Nüüd on aga kõik muutunud. Mõni puusepp on isegi põldu kündma hakanud, torkas Liine Pajule sõnaga nagu trääsaga ribide vahele... Alles pika jutu peale andis ta viimaks niipalju järele, et noh, olgu, kui sa just ise tahad esimeheks hakata, siis sinu vastu ma ei ole. Eks ta sinuga pisut kindlam tunne ikka ole küll kui Vakkusega. Seda ei tea ju kunagi uskuda...

Ka see oli saavutus, kuigi tühine. Kuid iga tühisematki meeleolu eneste poole kallutamise võimalust tuli kehvikutel praegu kasutada. Paju oli linnast kaasa toonud peotäie kolhoosi normaalpõhikirju ja paar teist raamatukest kolhoosi majandamise kohta. Neid lasti nüüd

hoolega ühest perest teise käia. Ühel õhtul kutsuti asunduse lähemast ümbrusest agaramad inimesed Polmeti poole kokku loetu kohta mõtteid vahetama. Taavet viis paar brošüüri metsakanti ja korraldas enda pool naabritega ühislugemise. Nii andis trükisõnagi oma osa selgitustöös. Kikka soovitusel loobus Paju avalikult toonitamast, et tema Vakkusega ühte kolhoosi ei lähe, nagu ta seda mõned korrad varem oli teinud. Ning seegi mõjus hästi: inimesed nägid, et väljapaistvamad, agaramad, paremad mehed külas kalduvad eranditult kolhoosi poole, et isegi vanad vimmad jäetakse kõrvale. Ja elus on tihti nii, et kui kas või väliseltki toimub mingi suur ühes-tropis-tõmbamine, ühteliitumine, siis ei jäta see kunagi mõju avaldamata. See kisub kaasa niisamuti nagu kibe tüli. Kuid kisub peibutavalt, mitte vastuolusid lahendavalt nagu tüli ja pahandus. Kaasakiskuvalt mõjus ka Kiviperes kehvikute vaikne ja enesekindel töö kolhoosi heaks, ilma et kedagi oleks kusagil avalikult hurjutatud või halvaks pandud. Mis siis ikka, ütles Sepa perenaine. Kui teised ümberringi kolhoosi lähevad, kuidas siis mina üksipäini oma maasiiluga vahele jään? Paistab nagu jonn või mis. Ja Märskagi, keda kehvikud seni olid võtnud kui Vakkuse meest, lõi sulama, ütles, et ükstäis kõik — kui minna, siis minna juba kohe algusest peale... Ega kõrvaltvaatamine asja paremaks tee. Märskal oli pealegi väike hirm Vakkuse pärast nahas. Ning seetõttu nägi ta meeleldi Paju või Polmetit kolhoosi asjas enese pool, sest mine tea, kuidas selle Vakkuse „omaette ja erapooletu" värgiga... See võis kergesti lehkama hakata. Ning just sellepärast, et Märskal enam Vakkusesse õiget usku ei olnud, vaikis ta Vakkuse ees täielikult juttudest Paju ja Polmetiga.

Mäe Liine oma eblakuses oli jälle see, kes viskas Vakkusele, kui see ühel õhtul tuli ajalehti viima:

„Sina, Vakkus, muudkui tudeerid lehti, aga näe, teised juba peavad kolhoosi asjus koosolekuid!"

„Näh, mis koosolekuid?" nõudis Vakkus puudutatult.

„Eile õhtul olime Polmeti pool koos põhikirja lugemas... Kas nad sind ei kutsunud siis või? Ma arvasin, et sa ise ei tuld..."

„Ei tuld, jah ... Sedaps. Mis mul neist lugemistest! Ma tean isegi," ütles Vakkus ja tegi kähku minekut.

Ta ei saanud tol õhtul õieti lehti lugeda ega öösi ka magada. Hommikul vara kõmpis kohe koolimajja Alma juurde.

„Sedaps," küsis ta taburetile istudes ja läkiläkit põlvele kokku pannes, „kas sina, Alma, olid Polmeti pool põhikirja lugemas?"

Alma surus huuled kokku, vaatas Vakkusest mööda, aknast välja lumisele põllule, mis säras ja sätendas tõusva päikese madalates kiirtes. Ta pidi Kikka õpetusekohaselt kõigest Vakkuse ees vaikima. Kuid seda polnudki nii kerge teha nüüd, kus teine nähtavasti juba üht-teist teadis.

„Ei ... Ei olnud," valetas ta läbi hammaste rääkides.

„Kes seal siis olid? Ja mis lugemised need on, sedaps? Meie sinuga ju teeme kolhoosi, Alma?"

Naine trummeldas sõrmedega laual, otsis kinnise suuga sõnu, nagu kartes, et neid võiks ülearu kuuldavale lipsata. Siis ütles pikka:

„Meie sinuga, Vakkus, ei ole veel kellegi kolhoos ... Ja paar-kolm peret juurde ka ei tee veel kolhoosi ... Las inimesed tutvuvad ja loevad, las arutavad — laiem ring saab ..."

Mis ka Vakkus endamisi niisuguse laiema ringi kohta arvas, avalikult ta selle vastu rääkida ei saanud. Isegi mitte Alma Lönsi ees. Inimestele tuli aega anda mõtelda ja vaadata — seda rääkisid ajalehed ja kõnemehedki. See oli üldine seisukoht. Ning selle vastu ei võinud minna, kuigi ehk vajadused oleksid nõudnud, Vakkuse vajadused.

Kuid elu hoolib harva mõne Vakkuse vajadustest. Oma kurvastuseks pidi ta laupäeval koguni kuulma, et täitevkomitee esimees on nädalapäevadeks linna kutsutud. Olevat mingi pahandus, võidavat kohalt maha võtta ... Nii rääkis sekretär. Ja Vakkus lõi araks. Mine tea! Ka linnasõbrad olid viimasel ajal kärsituks muutunud. „Kõrgemal seltsimehel" maavalitsusest, kellega omal ajal oli tekkinud arusaamine, ei jätkunud Vakkuse jaoks enam aega ... Jutud ei jooksnud enam ja kolhoseerimise arenedes oli ta Vakkusele päris tuju-

tult visanud, tehku aga kolhoose, nagu vaja! Mis seal ikka, üks issanda sõnnikuvedu on see kõik...!

Kehvikute organiseerimistöö aga võttis aina hoogu juurde. Pühapäeva õhtupoolikuks määrati uus omavaheline kokkutulek — mõtete vahetuseks. Sedapuhku Kikka poole....

Laupäeva õhtupoolikul asundusest küla poole minnes sattus Ants Paju teelahkmel kokku Kitsega, kes tuli metsast haokoormaga. Paju pidas mehe kinni ja küsis samas keset teed:

„Noh, Kits, kuidas sinuga siis jääb? Sa oled ühele seletanud, et ei kavatse kolhoosi astuda, teisele jälle, et tuleks, aga... Mis aga'd need sinul siis on?"

„Minul? Minu häda seisab naisperes," puhastas Kits kavalal ilmel vurre, mille otstesse olid tekkinud tillukesed kristallid.

„Naisperes? Peale mõne karjapiiga suviti ei ole sul ju mingit naisperet olnud. Mis häda siis nendega?"

„Ega seda... Aga näe, lood on nüüd nõnda, et kui veel võtan suveks karjapiiga, võidakse kulakuks lüüa... Ja kes see kulakut enam kolhoosi... Parem siis juba ilma naispereta kolhoosnik kui naisperega kulak... Üksi ikka suvel loomadega toime ei tule..."

„Nii et sina siis sõrgu vastu ei toeta?"

„Milleks? Pärivett läheb kergemini ja kiiremini..."

Paju ulatas käe, tahtis kohe minna. Kuid Kits alustas uuesti:

„Jah, mäletad, Paju, kas me juba enne sõda ei rääkinud, et kolhoosid tulevad?"

„No-jah, rääkisime. Sa püüdsid tõendada, et kõik aetakse vägisi kolhoosi. Kes sind siis nüüd ajab? Meie ise teeme kolhoosi!"

„Ega ma seda! Sundinud ei ole mind keegi. Elad ja näed, et on vaja. Ära sa mõtle, et mina ei näe, kuhu Vakkus trügib ja mis sihid temal-mehel on... Juba sellepärast, et temasugustest kord jagu saada, tuleb meil kolhoos teha. Ja mul on hea meel, et sina, Paju, asja oma kätte oled võtnud..."

„Elu astub iga päev edasi. Kuidas siis meie vanade mõtete küljes peaksime rippuma? Poliitika ja vajadused on muutunud. Ka inimeste arusaamised muutuvad...

Mina, näe, algasin eluasemekoha soetamisega, individuaal-aiamaaga, aga nüüd lähen kolhoosi. See on õige tee..."

„Eks ta ole. Saab ehk vanu igi veel pisut selgagi sirutada ja ringi vaadata, kui masinad rohkem tööle panna... Oleks ammugi aeg!"

Kitse seisukoht oli üldiselt niisugune, et kui Paju ja Kikas asuvad etteotsa, siis — laseme käia! Vaatame, mis annab teha. Ta lubas peale sea isegi oma loomad täies koosseisus kolhoosile anda, et pääseda tüütust loomatalitusest ja lüpsist. Piima rehkendas ta saavat kolhoosist.

Saare Peeter, rätsepa vend, tuli pühapäeval ise koolimajja Almalt küsima, et mis see siis on: Joosep, rätsepa-roju, kõlbab kolhoosi, aga mina mitte või? Eluaeg maad tuhnitud!

Alma saatis mehe Kikka juurde, ning pikema jututa kirjutas Peeter samas oma sooviavalduse valmis.

„Einoh, kui kogu küla kolhoosi läheb, kuidas siis mina sinna serva üksi jään nagu hunt! Öeldakse," naljatas ta, „seltsim olevat süüa, küllap siis on seltsim lüüa kah! Eriti tööle pihta. Ja ega mina juba kolhoosi vahtima tule."

„Nii et sind kuluks siis panna brigadiriks või kuidas?"

„Minu pärast või komandiriks! Mina tööd ei karda..."

Ants Paju haaras sellest Saare Peetri naljatamisi visatud mõttest kinni ja panigi ette omavahel kaaluda, kes peaksid brigadirideks hakkama, sest tööde korraldamine oleneb ju kõige rohkem brigadirist. On tarvis arukaid ja hakkajaid, niisuguseid mehi, kes tööd läbi-ja-läbi tunnevad.

„Ega Peeter ei ole kehv põllumees," ütles esimesena oma arvamise Kikas.

„Peeter, jah, on kõva põllumees... Nii kehva sooserva peal oleks teine mees nälga surnud. Aga tema — elab, lapsedki kasvatas üles..."

„Mis seal pikka seletada — Saare Peeter soopoole kandi brigadiriks ja — valmis!" hüüdis alati järsk Porsu Taavet.

„Ja Taavet ise metsapoole kanti, mis?" küsis Suise-Märt. „Ega meil seal hakkajamat meest ei ole..."
„Õige!"
„Peeter ja Taavet, jah..."
„Piibli nimega mehed küll mõlemad on teised," arvas Kikas, „aga eks see piibli Taavetki olnud üks kange mees, kui ta Koljati maha lõi..."
Nõnda segiläbi naljatades, asjalikke plaane tehes ja vahel isegi kergelt vaieldes leiti pühapäeva õhtupoolikusel nõupidamisel, et aeg on saabunud, koosolek tuleb kokku kutsuda.
Ainult puudusid teated Kallelt.
„Ei aita muud, lükkame nädala lõpu poole," ütles Paju vaikselt Kikkale. „Ma teen vahepeal tiiru linna."
„Ega jah," nõustus Kikas, „niisugused asjad vajavad kooskõlastamist. Tulevad ehk partorg ja täitevkomiteestki keegi... Kujuneb veidi pidulikumaks, kuidas muidu."
Kikas oli täna üle hulga aja haruldaselt heas tujus ja ergas meeleolus. Sellest naljatusedki piibli nimedega meeste ja täitevkomiteega kooskõlastamise arvel, millest Kikas muidu suuremat ei hoolinud. Kui Polmet enne laialiminekut seda tähele pannes märkis, et näe, kevad hakkab tulema, aedniku terviski juba parem, ütles Kikas:
„Mis see kevad nüüd vanainimesele... Aga tütar, näe, hakkab tulema. Tuleb koos mehe ja pojaga koju... Vanaisaks teevad, vaat mis paneb kepsu lööma! Võta aga vastu ja tee ruumi, vanamees..."
Ta näitas ja luges ette lauseid kirjast, mis ta alles samal hommikul oli saanud. Aksi teatas, et nüüd ligemale kolme-aastase, Kollal koguni üle kuue-aastase kodunt äraoleku järel ei pea nad enam vastu. Nad tulevad aprillis ja jäävad kodukohta esialgu paariks kuuks — kõige ilusamaks ajaks, ööbikulaulu ja sirelite ajaks... Seal räägiti veel paljust muustki. Aga niipea kui mehed kuulsid, et Kolla tuleb koju, ütles Paju:
„Meil tuleb asi nii seada, et sellest esialgsest kujuneks välja päriseks. Mis sina arvad, Kikas? Meil on ju otse vaja masinamehi. Ja pealegi, Kolla oli see, kes juba ammu enne sõda ütles, et mis siis — kui vaja,

teeme ka kolhoosid ja hakkame uutmoodi peremeesteks... Mäletad?"

„Mäletan," kõhistas Kikas naerda. „Aga ma arvan, et Kollale kõlbaks rohkem nagu mõni MTJ või maaparandusjaam või midagi taolist..."

„Noh, kas meil neist puudus on? Aga häid mehi on seal alati puudu!" hüüdis Paju.

„Tõsijutt," arvas Polmeti isa. „Juhannes on maakonnakomitees. Räägime läbi, ja kui Kolla tuleb, paneme kohale... Meil siinsamas külje all MTJ, ja tema rabeleb seal kaugel! Eks ole, Kikas, saab tütrepoeg ka lähemale, vanaisal vahel põlvele võtta, mis?"

Kikas naeris meelitatult.

Nõnda mindi videviku hakul heas tujus laiali otsusega koosolek ära pidada neljapäeva õhtul — kui ei tule ette erilisi takistusi. Oli käes juba märtsi viimane nädal, iga minut võis tuul lõunasse pöörata ning suur, äkiline lumeminek alata. Ja kaugel siis sealt enam on kevadiste tööde algus! Kolhoosi rajamisega ei võinud enam viivitada. Iga õige peremees teab, mis tähendab kevadine päev sügisel saagile, kui oluline on kevadel varakult väljas olla, seeme õigel ajal mulda visata.

Kustas Vakkus ei olnud küll kunagi mingi õige peremees olnud — tema põld nägi riista siis, kui isand aega sai. Ja tema seeme visati mulda siis, kui jõuti. Selle kõige tõttu ei olnud ka saagid tema paremateltki põldudelt rääkimisväärt. Kuid Vakkus elas siiski ära. Oli enne elanud ja elas praegugi.

Inimesed ütlesid vahel, et Vakkus on elukunstnik. Mõned rääkisid ka, et Vakkusel on nina, mingi kuues meel, millega ta end alati vee peal hoiab. Aga ei olnud ta kunstnik ega olnud tal mingit kuuendat meelt. Teda kui väga liikuvat inimest sai lihtsalt igale poole. Sellest natukesest, mis ta siit või sealt kuulis, oskas ta peaaegu alati luua enesele asjadest nii ülevaatliku pildi, et võis õieti tegutseda, inimesigi oma huvides kasutada nii nagu tahtis. Nõnda ka sedapuhku. Kolhoosi asjast juttu teinud ühes või teises peres, vastuseid saanud nii nagu juhtus, lõi ta enesele peagi kujutluse sellest, kuidas asjalood hetkel seisavad ja miks tema püüdlused

enam kedagi ei tõmba, asi edasi ei lähe. Inimeste hulgas on igal pool sääraseid, kes räägivad rohkem kui vaja. On muidugi ka kadetsejaid keelekandjaid, kellele lõbu teeb liialdada ja irvitada. Need viimased aitasid sedapuhku Vakkust kõige enam. Ning kui Vakkus kord selgusel oli, milles asi seisab, ei kärsinud ta tegutsema harjunud vaim ootama jääda. Tema veendumuseks oli, et otsene jutt meeste vahel viib alati kõige kindlamalt sihile. „Igal kaubal on oma hind!" oli ta varemalt ütelnud mõne keerulise tehingu üle kas või vastasega läbi rääkima minnes. Nüüd ütles ta pisut teisiti: „Igal asjal on kaks otsa. Ühtepidi võib nii hea olla, aga teistpidi teisiti veel parem." Sellepärast ei maksa midagi ära põlata, ka mitte vastase mõtteid. Niisuguse äratundmisega kõndis ta esmaspäeva õhtul mööda oma endise söödiküüru serva kord üle hulga aja jälle Paju poole. Paju on alati ja igas olukorras enesega rääkida andnud, kas ta siis nüüd püstiperuks on läinud? Võib-olla muutub tagasi üsna mõistlikuks meheks, kui temaga nelja silma all natuke pikemat juttu ajada, tema närvi ja neeru katsuda. Just selle neerukatsumise peale Vakkus välja läkski.

Tal tuli oodata — Ants oli läinud kuhugi naabrite juurde. Oodates istus ta lösakil Paju kruupingi ääres taburetil, Mari aga, kes käis askeldades edasi-tagasi, imestas aeg-ajalt kuuldavalt, et mis selle Vakkuse peremehe küll üle hulga aja jälle neile tõi... Vakkus ei võtnud vaevaks naisele oma plaanidest mitte piiksatadagi. Kössitas niisama videvas lambivalguses, rääkis ilmast ja kevadest. Kui Paju viimaks tuli ja tema teretuse õige mokaotsast vastu võttis, sellega kohe mõista andes, et Vakkusel siin majas ka kõige libedamalt seatud sõnaga suurt ära teha ei ole, õhkas vanamees kuuldavalt. Aga nüüd oli hilja tagasi tõmbuda. See viimanegi katse tuli ära teha... Ja Vakkus alustas kauget piiramist, nagu kass, kes hiilib varblast. Ta rääkis raskest elust kodanlikul ajal, kurtis, et mis temast küll oleks saanud, kui nõukogude kord poleks kustutanud võlgu. Siis kiitis Paju agarust meistri- ja ametimehena, andis mõista, et Paju, kui ta vähegi tahaks, võiks meistrimehena palju lahedamalt ja paremini elada kui

siin selle maaservakese peal vaeva nähes. Jah, Paju võiks, sest ega Pajul häda ei ole kolhoosi astuda ... Oh ei! Paju saab igaviisi elatud, mis Pajul! Aga vaat tema, Vakkus, temal ei ole teist teed, tema peab kolhoosi minema. Aga näe, olevat inimesi, kes teda, vana ausat ja eluaeg võlgadega võidelnud talupoega, ei tahtvat kolhoosi lasta ...

„Kui sa, Vakkus, mind mõtled, siis tõsi tõeks, minul suurt põhjust sind kiita ei ole, nagu sa isegi tead," ütles Paju seljaga vastu soemüüri toetudes ja sinna seisma jäädes.

„Sedaps, miks siis, seltsimees Paju? Mis mina sinule paha olen teinud?" manas Vakkus väga mureliku näo ette.

„Ah mis? Selle seletamine ei tasu vaeva ... Mis sa neist inimestest kolhoosiga hirmutad?"

„Sedaps, issakene! Kuidas mina hirmutan? Või kes siis Vakkust kardab? Mis ametimees Vakkus on, et teda karta? Ei, vaata, Paju, kui juba kord oleme reakima hakanud, siis reagime nagu mees mehega ..." läksid Vakkuse keelepaelad nüüd lahti. „Näh, kolhoosi ei taha ju s i n a minna. Ja s i n a hirmutad inimesi ... Hirmutad minu mineviku ja nimega! Mina lähen ise hea meelega kolhoosi ega hakka siis ka kedagi keelama sinna minna! Sedaps on lood!"

„Ja minul ei ole vaja kedagi hirmutada. Oleme niikaugele jõudnud, et inimesed saavad juba ise aru, kellega koos kolhoosi minna, kellega mitte," torkas Paju suitsu pahvides nurgast.

Laual vubises väike petrooleumilamp.

„Kes teab ...?" venitas Vakkus paljutähendavalt. „Näh, vanast kui hiidlane hakand Hiiumaalt suurele maale sõitma, võetud ikka kolme tunni tee peale kolme nädala moon paati ... Kes teab, kas sinust on koa niisugust kaptenit või peremeest, kes oskab selle kolhoosilaevukese randa viia? Või oled ehk hoopis niisugune vurle, kes laeva lainete hooleks jätab, suure tuulega pea kaotab? Ja siis peab teadma, kes meeskonna eest vastutab ja hoolitseb. Vaata, seltsimees Paju, see on keeruline küsimus ... Siin ei saa nii lihtsalt ütelda, nagu sina teed, et mis asja, mina võtan ohjad —

ja sõidame... Sina ei tea, ja mina ei tea — keegi õieti ei tea, kuhu välja sõita..."

„No-noh, partei ja valitsus teavad!" hüüdis Paju ägedalt.

„Partei ja valitsus, sedaps... Hea küll, kui nemad teavad... Aga kas nemad sulle iga päev ütlema ulatavad, mis teha, kuidas asja nii ajada, et pärast kõik kägarasse ja uppi ei lenda? Ei ulata! Nemad on jaol alles siis, kui sina või mina, meiesugused omadega sees oleme. Siis — jaa, siis mõistavad nad meie üle kohut... Ja nagu sa tead, elus on ikka nii, et kes kõrgele kipub, see kõvasti kukub..."

„Kuule, Vakkus, asjata hirmutad! Mina hirmu ei karda!" püüdis Paju häälekalt naerda. Kuid see naer kõlas natuke õõnsalt. Tema eneseusaldus ja kindlus ei olnud just suured. Ja loomulikult pidi see läbi kostma naeruski.

„Näh, mis tema! Et teda muudkui hirmutatakse... Mis sinust hirmutada! Olen sinust, Paju, hulga vanem mees ja võin sulle õpetada tähele panema asju, mida sa veel tähele pannud ei ole... Vaata, ajalugu näitab, et valitsegu seda Eestimaad lembitud või ordumeistrid, rootsi parunid või Vene tsaari kubernerid, valged või punased parteid, elu on elanud ja edasi viinud siin maal ikka see, kelle käes on sõnnikuhark, — lihtne põllumees, näh! Ja ütle, mis sa ütled, ka kolhoosnik on põllumees. Varem või hiljem peab kolhoosnik-põllumees ka tööliste riigis jämeda otsa selle maa asjas oma kätte saama. Ja saab kah. Sedaps, sest teda on kõige rohkem, tema tööst elavad kõik teised, kõik need teised töölised viimaseni..."

„Noh, ja mis siis...?"

„Siis? Sedaps. Sina, Paju, tead isegi, et sa ei ole kellegi põllumees... Oled üks niisama, sõjaaja juhuslik nähtus... Pealegi siinkandis võõras mees. Sa võid ka üsna hästi põldu harida... Aga siin ei võta talurahvas sind ikkagi pärispõllumehena, olgu kas või kolhoosis... Ja mis sa siis trügid? Niikuinii ei saa sinust ega ka sinu lastest siin mingit juhtivat jõudu... Sedaps, ei saa!"

„Ah-a-ah-haa!" pahvatas Paju mürinal naerma. „Tore!

Sinul, Vakkus, on mõlemad pojad väljakoolitatud spetsid, üks teiste varaga laaberdamise peale, teine kõrilõikamise peale... Sa tahad vist ütelda, et oleks aeg mõni sinu poegadest siia meid valitsema ja juhtima tuua? Kumba sa siis õieti ise soovitad? Kas seda, kes on enese põhja joonud, või teist, kes Hitleri armees verist käsitööd õppis?"

Vakkusele oli löögiks see, et Paju tema Karlist poja lugu teadis. Ta kohendas end ebamääraselt, köhatas ja kergitas hõlmu koomale. Aga reast välja lüüa end ei lasknud, ütles rahulikult:

„Sina irvitad, Paju... Sedaps. Sa irvitad sellepärast, et sa ise ei ole ei see ega teine: ei tõsitööline ega pärispõllumees... Sina võid elada niipidi ja naapidi," näitas ta pöidlaid teineteise ümber ühtepidi ja siis kohe teistpidi keerutades. „Sinul on kaks rauda tules nagu minul kaks poega ula peal, Paju... Ja sina lihtsalt võtad selle, mis on käepärasem... Sellepärast sina ei ole ka kellegi õige mees kolhoosi etteotsa... Ja sellepärast inimesed ei mõistagi, mis sa sinna kipud..."

„Kuule, Vakkus," tõmbas Paju vihinal õhku kopsudesse, „kui sa norima tulid, siis hakka parem minema! Sa tead väga hästi, kes kolhoosijuttudega ja isegi esimehe otsimise plaanidega enne ringi jooksis, kui mina käe külge panin..."

„Sedaps, mis siis? Kas mina sinul keelasin kolhoosi astuda? Aga sina minul keelad..."

„Kuidas mina sind keelan?"

„Sa räägid, et Vakkusega koos kolhoosi ei tee. Sedaps. Miks sa nii räägid?"

„See on minu seisukoht," ärritus Paju.

„Sedaps. Ja sa ei võtagi siis mind kolhoosi?"

„Eks koosolek otsusta — mis mina!"

„Näh, sina... Kas sa hääletad poolt või vastu? Seda ma sinu käest küsima tulingi..."

„Seda näed sa koosolekul."

Vakkus oli juba jalul ja liikus viltidega sahistades, külg ees, ukse poole. Seal seisatama jäädes ütles ta jahedalt:

„Sedaps näh, mis sinuga siis ikka... Sa oled meheks läinud hirmus kähku otsustama ja ära tegema... Vaata

ainult, et hiljem mõnda tegu kahetseda ei tule... Vanasti riputasid heinalised puuoksa leivakotid, aga uuemal ajal ripuvad seal sagedasti ka kehkenpüksid..."

Ütles, vajus ukse vahele ja laskis ukse enese järel kolinal kokku langeda. Ta näis väliselt Paju kindluse ees justkui murduvat. Kuid silmanurgast viltu saadetud pilk rääkis tulisest, kuumast vihast.

„Issand!" hüüatas Mari, kes lahtise ukse vahelt meeste juttu oli pealt kuulanud. „See sööks, Ants, sinu ju elavalt ära, kui tal kröömikenegi võimu käes oleks."

Ants hõõrus peopesaga oma kaela ja kukalt, mis oli vihastamisest kihelema löönud.

„Ära ähvardas," ütles ta viimaks mõtlikult. „Päris lausa ja lahtiselt... Metsa ja oksatõmbamisega... No-noh!" Ja siis naisele: „Näed sa nüüd, mispärast meie peame kolhoosiasja eesotsas seisma? Kui meie seda ei teeks, siis, nagu sa kuulsid, võtaks juhtimise lahkelt oma kätte Vakkus, pojad ja kompanii — vana tuntud kodanlik firma, mille tiiva alla mahub kõik Toomistest kuni Märskani ja võib-olla veel Mäe Liinenigi... Ja mis elu see siis oleks? Kõik läheks varsti vanaviisi, et tee aga tööpäevad ja pea suu..."

„Jah," meenutas Mari okupatsiooniaega ja tõmbas vesiselt ninaga, „eks ta raske ja paha ole see oma loomakeste teiste kätte andmine... Aga kui teisiti tõesti ei saa, mis minagi siis ikka..."

„Mari!" hüüatas Ants rõõmsalt. „Kui sa tahad, anname sinu kätte terve kolhoosi karja — paneme farmijuhatajaks! Õienda siis loomadega ööd ja päevad läbi..." rääkis Ants tuhinal.

„Mine! Ega ma siis loomalauta elama lähe!" lõi Mari mehele rusikaga selga. Aga see hoop oli ühtlasi nagu kinnituseks selle kohta, et otsus on langetatud, et Mari astub mehe kõrval, võtab osa koormast oma õlgadele, olgu see siis nii raske või võõras kui tahes.

Nad arutasid söögilauas veel uuesti Vakkuse veidrat külaskäiku, arutasid voodiski. Ja ikka sügavamaks kujunes mõlema veendumus, et see kõik oli kuidagi tähenduslik, et sõnadki selles jutus pidid tähendama rohkem kui üteldi. Järgmisel hommikul rääkis Paju Vakkuse käigust kohe Kikka ja Polmetiga. Ja just selsamal hom-

mikul sõitis Polmet jaamast posti tooma. Jaamas käis ta ka uue partorgi Raigi juures, kellega aeti üle tunni aja tõsist juttu.

6

Viimaks oli neljapäeva õhtu käes. Asunduse ümbruse peredes lõpetati askeldused veidi varem, nagu tavaliselt laupäeviti: keegi ei tahtnud nii tähtsale koosolekule hiljaks jääda. Ja vaevalt oli päevasest päikesesoojast teel vesiselt lõhnama löönud lumi tõmbunud uuesti karedaks, vaevalt päike metsalatvade taha vajunud ja räästastesse tekkinud väike, aeglaselt pikenev jääpurikas, mille peenikesest alumisest otsast alles tilkus katuse sulavett, kui Polmeti väravasse ilmusid esimesed külalised. Need olid vanapoiss Kits ja Sepa perenaine, mõlemad pühapäevariides. Kits kandis riidega kaetud, kraega kasukjoppi ja soome mütsi, Sepa perenaine pikka rebasenahast kraega vattpalitut. Nad tulid koos, astudes kõrvuti, mõtlikult ja pikka, nagu oleksid teel pidanud veel viimast aru.

Polmeti ruumikas eeskamber ja avar köök olid hoolikalt puhtaks pühitud. Kambri tagumise seina äärde olid asetatud mõned toolid ja toolide ette punase kangaga kaetud laud. Laual olid lahtilöödud kolhoosipõhikiri ja mõned paberid, nende kõrval vaas värskete pajuurbadega. Piki seinaääri olid pandud pingid, pahemal pool nurgas oli säbarik toole, laest rippus alla plekist kilpkupliga petrooleumilamp. Ei puudunud ka parteijuhtide pildid laua taga seinal ja kuuseokstest kaunistused nende ümber. Kõik oli nii hoolikalt ette valmistatud, et Sepa perenaine tahtmatult pidi tähendama:

„Justkui pulmadeks ehitud! Ei tea, kas peremehel viimati õlledki valmis?"

„Küll see pärast selgub," muheles Polmet vurre siludes.

Varsti jõudsid pärale ka Märska oma naise ja tütrega ja Helleri talu uus pererahvas, nagu kinni pidades põhimõttest, et eemalt tulijad peavad saabuma esimestena. Tulid ka Alma Löns, Saare Peeter ja tema vend Joosep, rätsep, kes valmistus käsitööd vahetama kol-

hoosniku elu vastu. Suur kamber lõi kumisema jutukõminast. Vaikselt, nagu teiste jutu varjus poetas enese sisse Suise Märt, istudes nurka pingi otsale. Räägiti ilmast ja peatsest kevadest, meenutati vedusid ja veskilkäike. Naiste ringis oli põnevaks kõneaineks Kikka Aksi ja Orava Kolla tagasitulek, nende elu ja tulevik. Kuid peaküsimust, milleks siia täna koguneti, ei puudutatud esialgu üldse. Alles siis, kui Vakkus oma pika, koltunud-näolise naise ja vibaliku tütrega sisse astus ning talle peagi järele lipsas ka madalakasvuline Mäe Liine, tekkis jutt kolhoosist. See oli Mäe Liine, kes esimesena hüüatas, et talle ongi talupidamine juba üle jõu minemas. Üksipäini naisterahvas — ei jõua! Lapsed lendavad laiali, mis sa ikka tapad! Saab ehk nüüd suurest murest ja hoolest lahti.

„Siis on meil täitsa ühesugused huvid," naljatas Kits. „Mina ka tahan oma koormat kergendada."

Märska, kes alalõpmata oma punetavalt näolt higi pühkis, vastas sellele jutule tähendusega:

„Peremehemured olevat magusad, kolhoosielu aga kultuursem. Mina oma perega lähen kultuuri pärast . . . Nõnda üksi rühmates jääd selle kultuuriasjaga päris jänni. Ise ja lapsed ka . . ."

„Näh, veeretate oma peremehemured lihtsalt kolhoosi juhatuse kaela ja tahate muretult elada," mügises Vakkus oma vildikuid vastu põrandat hõõrudes. „Ei ole õige. Mitte sugugi ei ole. Kes see meil siis niisuguseks kõikide murede kandjaks peremeheks hakkab?"

Ta tõstatas meelega selle küsimuse juba aegsasti, et inimestele võimalust anda omavahel läbi rääkida, sest ta mõistis väga hästi, kui palju temal täna oleneb esimehe küsimuse lahenemisest. Ent tema märkusele ei osutanud keegi tähelepanu, küsimust ei võetud kõne alla, vahetati mõtteid edasi endises, naljatlevas toonis.

Videviku eel tuli Kikas, astus kepiga kopsides naabri kööki, köhatas ja kutsus peremehe, kes seni oli istunud külaliste hulgas kambris, ettepoole. Parajasti kui naabrid seal midagi omavahel arutasid, sõitis regi kolme mehega õue. Sellest astusid välja Ants Paju oma poja Kallega ja Polmeti Juhannes. Kui vana Polmet täiesti ootama-

tult poega tulijate hulgas silmas, ei osanud ta muud kui korrata:

„Vaat kus lugu, isegi parteimehed kohal..."

Ütles ja raputas poja kätt, kuni viis ta tagakambrisse ja küsis:

„Tulid sa nüüd ise, või saadeti sind meid abistama?"

„Küllap varsti kuuled," muheles poeg salapäraselt.

Niihästi Juhannese kui ka Kalle Paju võtsid koosolijad vastu elava huviga. Siit ja sealt hõigati:

„Tore, omaküla noorus ei unusta ka vanemaid!"

„Õige, et töölised tulevad talumehi abistama!"

Varsti käis lai jutt linnast saabunute ja kohapealsete tuttavate vahel. Ainult Vakkus hoidus eemale, surus end vastu sooja ahjukülge ja mõtles pinevalt: milleks küll sääraste meeste kohaleküütimine? Ta teadis, et Paju oli sõitnud linna. Ja arvas üsna õieti, et Paju mõlemad noormehed mingisugusel eriotstarbel siia sõidutas. Missugune aga võis see otstarve olla, seda ei suutnud ta kuidagi välja arvata. Oma viimase äpardunud jutuajamise tõttu Pajuga tundis ta aeg-ajalt üle selja jooksvat nagu sipelgaid. Hirm. Aga mida Paju siis õieti kavatses? Mispärast ajasid need linnast toodud kaks omaküla noort meest talle niisuguse kõhedusetunde peale? Noormehed ise olid elavad, rõõmsas meeleolus, naljatasid, et võtavad värske kolhoosi kohe oma šefluse alla, ja siis alles näitab Kivipere rahvas, mis kolhoosis võib teha. Keegi ei tihanud neilt sõidu eesmärki otseselt küsimagi minna, sest olid nad ju omaküla mehed ja nende vanemad samuti kolhoosi asutajate hulgas nagu teisedki. Ei sobinud seepärast ka Vakkusel midagi pärida. Pikemaks arupidamiseks ei jäänud tal enam mahtigi.

Jutlemise ajal sõitis õue veel üks kreslaga regi. Ning sealt astus maha üksik mees kõrges nahkmütsis, krae üle kõrvade tõmmatud. Kui see mees portfelliga näpu otsas kambrisse tuli ja tervitas, käis kahin rahva hulgas:

„Ah-haa, partorg Raig!"

See oligi partorg: tõsine, veidi üle kolmekümne aasta mees, kitsa näo ja väikeste vurruudemetega nina all. Oma prille välgutades käis ta ühe juurest teise juurde

ja teretas kõiki kättpidi, korrates aeg-ajalt: väga rõõmustav tuttavaks saada Kivipere rahvaga. Vakkuse ees ta paistis seisatavat pisut kauem, nagu kavatseks midagi ütelda, aga läks siiski ütlemata edasi ja siirdus kohe laua poole.

Samal ajal oli laua taha astunud ka Kikas, ja kergelt sõrmenukkidega vastu lauda koputades ütles ta:

„Palun! Hakkame koosolekuga peale!"

Nii nagu kokku räägitud, istusid kohe tema kõrvale laua taha partorg Raig, Juhannes Polmet, Alma Löns ja Ants Paju. Tegi sammukese ettepoole ka Vakkus. Kuid märkas siis, et laua taga tema jaoks enam tooli ei jätku, lõi käega, tõmbas ühe vaba tooli ettepoole, reast välja ja istus vastu ahjunurka, nõnda et jäi üksikuna laua ja teiste koosolijate vahele nagu mingisse eraldi ritta. Poleks siin lahtist tagakambri ust vahel olnud, oleks ta võinud end nihutada natuke edasi ja niimoodi näida istuvat ühes reas laua taga asetvõtnutega. Või kui teiselt poolt poleks seganud ahi, oleks ta võinud jääda koosolijate esiritta. Nüüd aga istus ta eraldi nagu mingi kõrvaltvaataja ja kirus omaette Polmetit, kes polnud tema kui suure töötegija ning algataja vastu üles näidanud küllaldast lugupidamist.

Selle aja jooksul, kui inimesed end kohendasid ja presiidiumi minejad laua taga istet võtsid, kummardus Kikas Paju kõrva äärde ja sosistas:

„Taavet, kus siis Taavet peaks jääma...?"

„Ega me neid oodata saa," vastas Paju.

„Algame, algame," lisas noor Polmet tasa. „Neid ei maksa oodata."

Kikas libistas pilgu üle koosolijate, köhatas siis ja pisut hingeldades, pause tehes ütles rõhutatult:

„Seltsimehed! Kivipere töötav talurahvas! Oleme täna siia kokku kogunenud ajaloolise tähtsusega sammu astumiseks... Käes on aeg lõpp teha üksikult, eraldi nokitsemisele oma väikestel põllulappidel... Teadus ja tehnika pakuvad põlluharijale paremaid võimalusi... Kõrge tehnikaga sotsialistlik riik ei saa leppida mahajäänud, isaisade viisi põlluharimisega... On üles kerkinud kavatsus Kiviperesse asutada sotsialistlik ühismajapidamine, kolhoos... Arvan, et teeme õieti, kui kuulame

selle meie elus nii tähtsa otsuse puhul kõigepealt ära meie partei esindajate sõnavõtud . . . Sõna on seltsimees Raigil," ütles Kikas ja istus.

Raig tõusis ja rääkis, lihtsate sõnadega ette tuues andmeid, kuidas talupidajad järjest suuremal hulgal on üksikmajapidamisest loobuma hakanud ja suhteliselt lühikese aja jooksul põllumajanduslikesse artellidesse koondunud. Ta tervitas Kivipere rahva eesrindlikku osa, kes tänaseks ka oma tööga nii kaugele on jõudnud, et võib siingi aluse panna sotsialistlikule põllupidamisele, ja toonitas partei ning valitsuse otsuseid uute kolhooside eest eriti hoolitseda, neid igati abistada ja toetada, et neist kõige lähema aja jooksul kujuneksid tugevad, eeskujulikud majapidamised. Ta soovitas mitte kohkuda uute eluvormide ees, mitte karta raskusi, suhtuda heaperemehelikult kolhoosi tulevasesse varasse ja töösse, samuti võtta ühistöidki nii, nagu on võetud seni oma isiklike majapidamiste töid ja vara. Leiduvat inimesi, ütles ta, kes korrutavat ikka veel vana loba, et kolhoosiga liitumine on sunduslik. Olevat aeg aru saada, et partei ja valitsus tõesti kedagi ei sunni kolhoosi astuma. See on vabatahtlik asi. Aga kes kolhoosi on liitunud, sellelt loodavad partei ja valitsus, et ta õige Nõukogude kodanikuna kolhoosi ühisvara igati kaitseb ja ühismajandi edasiarendamise eest seisab. Sest mida paremini elab kolhoos, seda paremini ka kolhoosnikud. Lõpuks juhtis ta tähelepanu kolhoosipõhikirja tähtsamatele punktidele ja pani koosolijatele südamele, et nad sotsialistlikuks ühismajapidamiseks liitudes enne lahendaksid kõik võimalikud vanad isiklikud vastuolud ja valiksid eneste keskelt igati teguvõimsad, lugupeetud ja ausad inimesed kolhoosi juhatusse.

Koosoleku korra kohaselt oli nüüd ette nähtud kolhoosi normaalpõhikirjaga tutvumine, selle läbiarutamine, kohalikest oludest tingitud vajalike muudatuste tegemine ja vastuvõtmine. Kuid enne põhikirja juurde asumist tõstis juhataja Kikas üles kolhoosiks liituvate perede arvu kindlakstegemise ja sooviavalduste kontrollimise küsimuse, põhjendades seda asjaoluga, et kohapeal on ettevalmistustöid tehtud mitme inimese poolt ja et koosolekuruumis viibib tunduvalt rohkem maapida-

jaid kui kolhoosi asutamiseks just tarvilik. Küsimuse kohta palus kohe sõna Ants Paju. Ta tõusis pikkamisi toolilt, vaatas kambris ringi ja ütles:

„Mina arvan, et kolhoos on aus ja puhas asi... Rahva oma asi, kus rahvas ühes meeles otsustab ise oma töö ja elamise üle, et sihukeses asjas on väga tähtis vastastikune usaldus ja et kolhoosi võivad pääseda ainult need, kelle käed ja südamed on täitsa puhtad töötava rahva valitsuse, üldse meie Nõukogude riigi suhtes... Olen ütelnud varemalt ja kinnitan praegu, et mina kui tööline ja uusmaasaaja ei suuda minna ühte kolhoosi inimesega, keda igaüks tunneb kui sahkerdajat, kes aastate viisi kurnas teisi, kelle minevik on tume ja kelle tulevikukavatsusi meie ei saa usaldada..."

„Kellest sa räägid?" hüüti tagantpoolt.

„Ma räägin Vakkusest, Kustas Vakkusest... Ja tahan ütelda, et minu arvates Vakkus ei kõlba meie kolhoosi liikmeks. Vakkus ei ole puhta ja selge olemisega mees. Jõukas ta ise ju ei ole, kuid kõik tema narmasjuured ja nabanöörid viivad rikaste peremeeste tagatubadesse... Sõnades otsekui meie poolt, on ta teod tihti teeneteks meie vaenlastele... See oli nii juba neljakümnendal aastal, on olnud ka hiljem... Alles mõni päev tagasi püüdis Vakkus mind kui oma endist rentnikku kolhoositeelt ära kohutada... Mõnikord jääb mulje, et temal oleks nagu hädasti vaja ühel ja samal ajal mestis olla meiega ja ka meie vaenlastega, kelle jutte ta mingite „kõrgemate seltsimeeste" aupaiste varjus levitab. Milleks? Seda meie praegu veel kindlasti ei tea. Aga mida me teame, on see, et niisugune liitlane kolhoosis on halvem kui avalik vaenlane. Ja koos vaenlasega meie kolhoosi üles ehitama minna ei saa... Meie laud peab olema puhas..."

Ta istus järsult toolile ja näost punetades vahtis Vakkusele otse silma.

„Laim! Näh, mihukest lora tuleb mees ajama!" torises Vakkus halvakspanevalt.

„Kas soovitakse sõna?" päris Kikas.

„Muidugi! Sedaps!" ajas Vakkus käe püsti.

„Võib-olla Vakkus ise ehk võtaks hiljem," arvas juhataja. „Kas on teisi sõnasoovijaid, kes tahaksid

ütelda midagi, kas Vakkuse poolt või vastu, enne teda ennast?" päris ta.

Seepeale kerkis Juhannes Polmeti tugev käsi ja kohe tõusis ka mees ise.

„Mul on hea meel, et võin partei maakonnakomitee töötajana tänasel koduküla rahvale nii tähtsal päeval tema keskel viibida... Kuid see sündmus mitte ainult ei rõõmusta mind, vaid ka kohustab tegema kõik selleks, et teie tulevane kolhoos oleks juba algusest peale rajatud kindlale, kõigutamatule alusmüürile..." Oma heledaid juukseid raputades tõmbas ta siis sõdurikuue rinnataskust väikese paberilehe, millelt paistsid kaugele eemale pitsatijäljendid. Paberi lahti keeranud, ütles ta: „Loen teile ette ühe väga lühikese väljavõtte kodanliku riigi põllutööministeeriumi arhiivist. Kes tahab tutvuda ise, võib seda hiljem teha..." Ta luges:

„Põllutööministeeriumi arhiiv, 1925. aasta. Maareform. Autasumaad. Leht nr. 2374, lisad. Põllutööministri otsus: Anda autasumaana kodanik Peeter Martsonile Kivipere mõisast planeeritud asundustalu nr. 18, koos päraldistega 38 hektarit, ilma väljaostu kohustuseta ja lubada see koht kinnistada kodanik Peeter Martsoni nimele kõigi sinna juurde kuuluvate õigustega tema pärisomanduseks. Kuupäev. Allkiri..."

Ta hallid silmad võtsid korraga karmi helgi ning otse Vakkusele vaadates lisas ta:

„Olgu siinsamas selgitatud, et nimetatud autasukoht on see koht, mida kodanik Vakkus nimetab omaks. Teiseks, et Peeter Martson ei ole keegi muu kui klikiaegne potipõllumeeste erakonna tegelane, pärastine nõukogude võimu poolt tagaotsitav kelm ja bandiit, siin ruumis viibiva kodaniku Kustas Vakkuse poolvend..."

„Noo!" hüüatas keegi tagapool.

„Vaat, mis sa veel ei kuule!" häälitses Märska higi pühkides.

Kõik vaatasid korraga Vakkusele. Vakkus oli langetanud pilgu, niheles toolil, toppides käsi vastamisi varrukatesse.

„Lubage veel paar sõna," jätkas Juhannes Polmet. „Mitmetele Kivipere inimestest ei ole muidugi uudiseks, et Vakkuse pidamisel olev talund anti välja autasu-

maana... Härrad kodanliku riigi autasude saajad äritsesid avalikult oma maadega... Ja Vakkus oskas siin juba algusest peale mulje tekitada, et ta koha sugulaselt-autasumehelt ostis... Tegelikult ei ole siin aga muuga tegemist kui kodanlike haikalade pettemanöövriga... Mängiti omavahel kokku ja tüssati panku, kuhu Martsonil olid suured võlad... Obligatsioonidest ja arestidest, mis vastamisi peale on pandud, tuleb nii välja, et Vakkus oli hulk aastaid oma poolvennast pankrotmeistrile ja rahva raha läbilööjale tema varanduse varjajaks, käsilaseks ja abimeheks... Ilma Vakkuse nõudeta Martsoni vastu oleks talu läinud haamri alla... Aga seda oli sahkerdajatele vaja kui garantiiobjekti... Oleks huvitav teada, mis osa etendas Kustas Vakkus hiljem oma poolvenna lehkavates ärides, kas ta oli neis osanik või kuidas? Enne kui võtta Vakkus kolhoosi, on arusaadavalt oluline välja selgitada tema minevik ja teened kodanlikele haikaladele. Sest kui ta aitas ühel neist, Martsonil, rahvast röövida ja tüssata, kas ei ole ta ise siis samasugune röövik ja tüssaja...? Olen selles mõttes täitsa ühes nõus seltsimees Pajuga, et tööklisklass ja töötav talurahvas peavad oma read puhtad hoidma igasugustest härrasklassile „teenetega" inimestest. Meie elame võitlusajajärgul, ja kes teab, missuguste „teenetega" mõni säärane võib kunagi jälle tahta töötavat rahvast „õnnestada"..."

Vakkus oli oma toolil väga rahutuks läinud, kergitas jalgu ja hõõrus pihku haaratud habemetuusti.

„Sedaps, et palun sõna selgituseks," tõusis ta nüüd püsti.

Laua taga vahetati vaikselt mõtteid, siis ütles Kikas: „Olgu, kuulame ära Vakkuse seletuse."

Vakkus tammus tükk aega ühelt jalalt teisele, kahistas põrandal vildikutega, viimaks tõstis silmad, volksatas korraks Paju otsa.

„Niisugune, näh, on see maailma tänu!" paiskas ta siis järsku nagu surve alt. „Mina tegin Kiviperes kõik, mis suutsin, kolhoosimõtte heaks... Sedaps, ja kui mina ise vabatahtlikult, siis, arvan ma, ei ole sugugi ilus vanu asju üles soendada... Minu enese vaba soov

näitab ju, et ma olen ümber kasvanud, et nõukogude korra võimas eluvool on mind kaasa viinud... Milleks mind siis enam vanade asjade pärast süüdistada? Kas olen ma kellelegi halba teinud? Maa jätsin Pajule kätte saksa ajalgi... Ei oleks vaja naabrite vahel! Meie kokkuleppest poolvennaga teadsid ammugi need inimesed, kellel vaja oli teada..."

„Rääkige, mis teenete eest see talu teie kätte anti!" nõudis Kikas karmilt ja kindlalt. „Rääkige sellest!"

Vakkus vaikis tükk aega, laiutas käsi. Siis ütles ruttu:

„See tuli nii, et Martson oli mulle võlgu... võla katteks... Obligatsioon ja vekslid..."

„Väljamõeldud, fiktiivsed?" nõudis Juhannes Polmet ette kummardudes.

„Mitte kõik... Mõned..."

„Neist oli küllalt, et Martsoni vara varjata!" viskas Juhannes.

„Mis eest Martson talu sai?" nõudis Kikas ja nõuti kõrvalt.

„Tema? Ta oli piiripolitsei... ohvitseriks..." sundis Vakkus end tõendama.

„Ahaa!" käis kahin läbi rahva.

„Mis teeneid ta seal kodanlastele tegi?" päris Kikas.

„Tema, näh... Ta oli Valgas avastanud suure salakaubitsejate salga, kes tahtis riigi varandust üle piiri toimetada... Mitmekümne miljoni väärtuses... Pani need kinni ja selle eest saigi... Tutvused ka muidugi ja erakond... Pärast hakkas ärimeheks... Talu jäi minu kätte... Näh, mis teenet siin oli või midagi... Ei ole Vakkus kedagi riisunud ega kellegi varandust raisanud... Kiusujutt niisugust omadevahelist vana asja üles keerutada!..."

„Säh sulle!" hüüatas Mäe Liine. „Ega's Vakkus politsei polnud!"

„Mis te Vakkusest, ega tema talu saanud!" hõikas Sepa perenaine.

Inimesed vaatasid pisut kõhklevalt ringi: oli tõesti nagu oodatud midagi põnevamat. Ja see põnevam tuligi.

Niipea kui Kikas küsis, kas on veel sõnasoovijaid, tõusis Kalle Paju oma õlises nahkkuues, asetas jala

ette, vaatas kindlalt isale laua taga silma, nagu meelde tuletades üht rasket päeva sõjaajast, vaatas üles parteijuhtide piltidele ja hõikas heleda, veel pisut poisikeseliku tenoriga:

„Jah, oleks paar küsimust."

Saanud luba rääkida, algas ta mütsi pihku pigistades:

„Mina olen tööline ja minu isa oli ka tööline. Neljakümnenda aasta nõukogude maareformiga saime meie kodanik Vakkuse krundist maad... Kui saksa fašistid maale tungisid, tuli Vakkus heinasao juurde, mis meie isaga olime kokku pannud, ja ütles, et meie võime koju viia ainult pooled heinad. Teine pool peab jääma temale kui maaomanikule... Isal ei olnud midagi teha, ta pidi leppima... Nõnda orjasime meie Vakkust kolm aastat pooleterarendi alusel... Aga või meie üksi! Vakkus on ka varem inimesi kurnanud, maid välja rentinud ja töölisi pidanud. Kui meie nüüd oleme kaotanud inimese kurnamise inimese poolt, siis tundub väga veider võtta ühte endist kurnajat töötava talurahva kolhoosi... Kuid see on talurahva oma asi otsustada... Mina tahan tähelepanu juhtida ühele teisele küsimusele. Ma tahan lihtsalt ja lühidalt kodanik Vakkuselt küsida: 1) Kas see Peeter Martson, kes 1941. aastal on olnud Harjumaal bandiitide pealikuks, on tema poolvend Martson? 2) Kas Kustas Vakkus oli 1941. aasta augustikuus Martsoni bandiitide kambas ja võttis osa nurjatutest selja tagant tehtud kallaletungidest nõukogude võimule või ei võtnud ta neist mitte osa? 3) Kui ta Martsoni kambas ei olnud, siis kus oli ta tähendatud augustikuu teisel ja kolmandal nädalal? Palun vastust."

Kalle Paju istus, jäädes ootavalt vahtima Vakkuse otsa, kes seisis endiselt, silmad maas. Rahvas kahistas nüüd üsna kuuldavalt Vakkuse kahjuks.

„Noh, kodanik Vakkus! Ma pakun teile sõna," ütles Kikas, peites oma pilkliku naeruvine pooliti käe taha.

Vakkus seisis tükk aega sõna lausumata. Kikas tõusis uuesti, et kuulutada vaikimine jaatavaks vastuseks. Kuid siis haaras Vakkus sõna:

„Martson oli minu poolvend, sedaps," ütles ta pikka,

ent lisas samas kähku ja otsustavalt: „Aga sestsaadik kui ta kodumaalt minema jooksis, mina teda enam oma sugulaseks ei pea... Ta oli kelm ja jääb kelmiks... Mina olin üks tema ohvreid. Kellegi kolmanda isiku kaudu, kelle käes olid talu obligatsioonid, nõudis ta minult talu eest renti ja ma pidin talle seda maksma, või muidu ähvardas mind väljaviskamine... Ja siis pidin ma seda raha ka kuidagi tegema: tema heaks loomi kokku ostma ja muud... Mina ei ole kellegi kurnaja, Martson kurnas mind! Jumala tõsi! Sedaps, jah... neljakümne esimese aasta suvel ilmus Martson kord öösi tõesti siia ja käsutas mind enesega metsa kaasa tulema... Ähvardas pärast näidata, kui ma ei tule. Ma lubasin minna... Aga ma ei läinud siiski. Ei olnud mina nende kambas! Ausõna! Meie läksime Helleriga kahekesi siiasamasse ja olime paar nädalat Helleri kuusikus varjul... Pugesime nagu hiired haohunniku alla... Kõik, mis ma olen teinud, olen ma teinud rumalusest ja hirmust oma elu pärast. Minu poeg Karl... te teate isegi," langetas ta pea... „Ja mina olen püüdnud ka nõukogude võimu heaks teha, mis suutsin... Andke andeks, kui olen eksinud..."

Sel ajal kui Vakkus venitades ja justkui sõnu otsides rääkis neljakümne esimese aasta asjadest, tõmmati köögiuks ettevaatlikult lahti ja mitu meest tuli kobamisi läbi köögi kambriuksele, kus jäid kuulatama. Ainult Porsu Taavet astus üle läve kambrisse, kuid temagi hoidus ahjunurga varju.

Kui Vakkus lõpetas, tekkis põnev vaikusehetk. Ei osatud järsku seisukohta võtta. Ja ega ei olegi kerge inimese saatuse üle otsust teha. Keegi õhkas kuuldavalt. Siis köhatas keegi. Aga ukse juurest kõmatas korraga selgelt Taaveti hääl:

„Valetab, tõbras!"

Seda hüüet omamoodi täiendades lisas Kits peavangutusega:

„Äh Vakkus, Vakkus..."

„Oli sul midagi ütelda, kodanik Kits?" päris Kikas.

„Jah, et Vakkus ei räägi tõtt välja... Tema enese sõnadest paistis mulle juba siis, neljakümne esimesel aastal, et Vakkus vedas kõvasti kuskile metsa poole, ja

ammugi enne augustikuud... Kord andis ta mullegi mõista, et on õige aeg metsa lipsata. Aga mina ei läinud... Ma läksin koos Pajuga mobilisatsiooni-punkti..."

„Meie läksime, jah," hüppas Paju laua tagant üles, „läksime mobilisatsiooni... Seltsimehed! Vakkus ei saa oma rahvavaenulikkust enam varjata... Ta ütles siin-samas natukese aja eest, et nõukogude eluvool on teda kaasa viinud... Jah, võib olla, tugev vool viib teine-kord mõndagi kaasa... Ka kõntsa ja risu... Aga selle jaoks meil teadvus ja klassitunne ongi, et meie heidame selle kõntsa eneste hulgast välja, puhastame oma read igasugustest kaasajooksjatest, kes ei ole väärt... Ma teen ettepaneku kodanik Vakkus kolhoosi asutajate nimekirjast välja jätta."

Võitjana rääkis Paju selgelt ja rõhukalt, kutsudes oma otsustavate sõnadega esile teistegi, seniste kõhklejate heakskiitva seisukohavõtu.

Kuid Vakkus ei pidanud end veel lööduks. Käsi lahu-tades tõstis ta imestavalt häält:

„Sedaps, kulla seltsimehed, enne ikka tõestage süü ja siis mõistke kohut! Mis süü see on, kui mina, vana inimene, segasel sõjaajal mõne sõna viltu või vääriti ütlesin...? Mis paragrahvi alla see käib?"

Niisuguse reipuse vastu ei olnud keegi ette valmista-tud. Tekkis vaikus. Aga keset seda vaikust astus Porsu Taavet justkui parajat hetke varitsedes lambi valguse-sõõri ja hüüdis valjult:

„Rahva reetmise paragrahvi alla, härra Vakkus!"

Vakkuse habe väratas, pea vajus alla. Ta jäi, käed külgedel rippu, müts pihus, keset tuba seisma. Talle oli hoobilt selge, mis on juhtunud. Juba mõnda aega oli ta märganud Taavetiga eriti sagedaid vastamisi-sattumisi teel ja isegi metsas.

„Selgituseks," lisas Taavet, „olgu öeldud, et nüüd-sama tõime varemete vahelt välja ühe Hitleri unter-ohvitseri, kelles tunti ära Neeme Vakkus ja kelle kaudu härrakesel oli päris otseühendus metsa ja meretagu-sega... Tule aga nüüd kaasa, vana suli!" pöördus ta Vakkuse poole.

Vakkus ei lausunud sõnagi. Pea lontis, kühmutõmbu-

nult hakkas ta ukse poole liikuma, kadudes viltide sahina saatel nagu halb mineviku vari lambi laiast valgusesõõrist uksealusesse pimedusse. Talle järgnesid naine ja tütar. Ning siis langes uks nende taga kinni.

Paar tundi hiljem, ärasõidule asudes ja Tuleviku kolhoosi värskele esimehele Ants Pajule õnnelikku kätt soovides, tähendas partorg Raig sealsamas kõrval seisvale Kikkale:

„Olen rõõmus, et seltsimees Paju ja teie selle inimese küsimuse üles võtsite ja nii järjekindlalt lõpule viisite... On tore näha, kuidas inimesed hakkavad iseseisvalt ja julgelt mõtlema... Mõtlemine on omast kohast võitlus... Kes ei julge teravalt mõtelda, see on nagu mees, kes ei söanda vaenlase vastu relva tarvitada... Kõige raskem on jagu saada vaenlasest, kes poeb sõbra kombel külje alla, suisutab ja kiidab, aga ainult selleks, et selja taha pääsedes kael kahekorra käänata... Veel ikka juhtub meie hulgas alpe," vihjas ta täitevkomitee esimehele, „kes unustavad, et sotsialistlikule korrale vaatamata elab sotsialistlikus süsteemis kaua aega edasi kodanlik moraal... et selle moraali kandjad asuvad iga päev meie keskel, tungivad meie ellu nagu viirused või bakterid... Selles võitluses, nagu võitluses haigustega, tuleb ette sedagi, et oleme sunnitud ohvreid tooma... Sagedasti haaravad need vana moraali kandjad ajutiseks isegi algatuse oma kätte ja suruvad paremad inimesed kõrvale, sunnivad neid vaikides eemal kõndima..."

„Jah, oma südameasja on tihti raske enesel kiita. Selle heaks teed ja töötad. Aga sõnad..." kehitas Kikas õlgu.

„Sõnad on sagedasti valeraha," viskas Juhannes Polmet vahele. „Ma usun, tänane päev õpetas meid kõiki neid paremaid inimesi nägema, hindama ja neile seda kindlamini lootma..."

„Istuge, palun, minu rekke... Oleks veel pisut rääkida," ütles Ants Paju Raigile. „Ma sõidutan teid koju."

Järgmisel hetkel haaras ta ohjad. Hobune tõmbas ree liikvele.

Lumi naksus ja rudises. Kalges taevas sirasid tähed, kauged ja kutsuvad nagu paremad maailmad, tõotavad ja meelitavad nagu uus tulevik, millele Ants Paju end praegu tundis vastu sõitvat.

Ta vaatas korra üles, vaatas ringi, siis hakkas hoolikalt jälgima teed. Ning Raig märkas kõrvalt, et Paju silmad olid võtnud karmi helgi nagu inimesel, kes teab, et ta läheb vastu raskustele, katsumistele, aga nende kaudu ka edasi, eesmärgile — võidule ja õnnele.

1948/1954

II

Väikesed soovid

1

Nad istusid vastamisi pehmetes madalates toolides ja nokitsesid väljaõmbluse kallal: kaks lokkispäist tütarlast tumerohelistes koolikleitides, pruunides tööpõlledes. Nende peened valged sõrmed jagasid eksimatus järjekorras värvilisi niite nagu väikesed masinaliikmekesed, nõelad välgatasid ja näod õhetasid. Olid töötanud kogu kevadsuvise pühapäeva hommikupoole ja kippusid juba väsima, kuid teineteise õhinal pingutasid siiski edasi peene lõuendiõmbluse kallal, sest sellest pidi kujunema nende käsitöötunni küpsusnäide, mis võis otsustada lõputunnistusele pandava hinde nagu mõni eksam.

„Oi!" ringutas korraga pruunilokiline, unistavate sõstrasilmadega Helga ja sirutas töö ette. „Kas sa tead, kuidas praegu tahaks hullata või tantsida? Liikmed sügelevad vahelduse järele nagu kutsikal hambad... kohe..."

Linalakk tugitoolis kehitas õlgu, tõmmates end kõrvale heledast päikeselaigust, mis lõunapoolsest aknast langes ta kaelale, näkku ja kätele ning otsekui säratas need.

„Praegu, Helga, ei tohi säärastele asjadele mõtelda. Viimane nädal, lõputööd, eksamid... Ajad oma pea segi ega saagi tänavu veel lõpetajat, mis siis? Häbi kogu klassile."

„Martake," sirutati kaks siidsukas säärt otse päikesesse, „see on ju ainult kool ja koolihäbi! Niipea kui olen sealt väljas, on mulle täitsa ükskõik, mis minust seal

arvatakse või arvati. Elus pole mul midagi peale hakata algebra või füüsikaga — mis ma neist ikka nii hullusti tuubin? Oleks hoopis iseasi, kui koolis õpetataks näiteks seda, kuidas noorel daamil käituda ohvitseri, lenduri või advokaadiga... Kas sa tead, kui raske on end mõne niisuguse hirmus targa ja elukogenud mehe juures huvitavaks teha ja talle kas või kordki olla peol meeldivaks tantsupartneriks? See on veel palju raskem kui integraalid... Kunagi ei või sa aimata, kuidas su kõne või ülalpidamine mõjub mõnesse niisugusesse vanemasse ja kohutavalt tarka isandasse. Ikka tunne aga hirmu, et jälle saad maha mõne lollusega... Oi, Marta, sa ei tunne üht sajandikkugi elu mitmekesisustest!" lõpetati jutt ilusa kannal-lastud täispöördega keset libedat põrandat, nii et roheline kleit kaarutas avaneva langevarjuna üle tooliserva.

„Hm, kust ma võin siis teada, kui mamma ütleb ikka: oota, oota, kui saad suuremaks ja oled koolilapse-east väljas — küll siis kõik tuleb omal ajal," mossitas linalakk, heites samuti töö kõrvale, ja ringutas.

„Mamma!" lõkatas Helga naerma, nii et küpspunaste huulte tagant sähvatasid helevalged teravad hambad. „Meie oleme targemad, koolitatumad kui meie mammad. See, mida mammad meile kunagi tahaksid võib-olla ütelda, see on meil ammugi teada. Või tahaksid sa oodata, kuni mamma sind käekõrvale võtab ja mõnele tohmanile mehele paneb? Ei, mina olen ise täiskasvanud tüdruk ja tean, mis teen...!"

„Aga, Helga, mina küll ei tea, jumala eest ei tea, kuigi saan ka sügisel juba kaheksateistkümmend täis."

„Kas sa suudelnud oled?" küsis sõbranna asjalikult.

„Helga!" peitis linalakk oma punastava palge käsitöö taha. „Miks sa niimoodi, Helga, sa ju tead!" pahandas.

„Tean küll, et sa ei osanud suudelda ja seepärast Oskar su maha jättis..." naerdi laginal vastu.

„Helga, kui sa veel... ma hakkan nutma!" kaebas tütarlaps lõuendi tagant, millel rippusid rohelised, punased ja sinised niidid ning mille keskpaika oli tikitud uhkelt õitsev roos.

„Loll! Oskar ei armastanudki sind! Ta ainult niisama, püüdis vaadata, mis näo sa teed. Poisid sageli suudlevad

tüdrukuid lihtsalt spordi pärast, et suudeldu nimi endile taskuraamatusse märkida, kust pärast, kui on juba vanad mehed, hea on mälestusi veerida... Oskar armastab mind."

„Sind? Siis oleme ju mõlemad märgitud ta taskuraamatusse! Küll see on rumal, mul on kole häbi! Võib-olla oled sina ükskord ta naine, ja kui ta siis vaatab oma taskuraamatusse ning leiab sealt minu nime. Oh, ma hüppaksin kohe vette praegu!"

„Ei ole põhjust. Mina Oskariga ei abiellu."

„Ei abiellu Oskariga...? Ta on ju kõige toredam poiss koolis, — iga tüdruk, keda tema pilk hellitab, on uhke."

„Tore jah, aga vaene," kirtsutati huuli.

„Kas vaesega ei või siis abielluda? Mina mõtlen nii, et kui lõpetan kooli, hakkan ise teenima. Ja kui mees ka teenib — mis sellest, et ta on vaene, elame ilusasti."

„See on liiga igapäevane, lihtlabane elu. Mina elan kindlasti millegi parema ja uhkema jaoks. On niisugune aimus veres, et minust peab saama rikka ja kuulsa mehe naine..." kammis Helga hoolega lokke kõrva taha.

Päike langes ta juuksevihkudele ja korjas sealt kollaseid helgipärleid nagu küpseid nisuteri. Ta nõtke piht kaardus sügava võlviga ülalpool täidlasi puusi ja rind paisus värskelt ning tunderikkalt nagu linnul, kes laulab oma kevadist laulu. Midagi uhkest sälust ja heitlikust hirvest oli loodus valanud mitte üksnes ta suurtesse sõstrasilmadesse.

Marta, kelle nahk oli kahvatum, kehahoid kohmakam, juus tuhmvalge nagu mitte kõige paremat sorti lina ja silmad madalapõhjalised hallid, heitis kadeda pilgu kontrastides säravale kooliõele. Aga kuna teda vastupanematu jõuga tõmbasid kaasa Helga seletused ja targutused, kuna need tundusid tulevat justkui ta oma sügavast südamepõhjast, seesugusest sügavusest, kuhu ta oma mõistusega veel polnud jõudnud tungida, siis ei julgenud ta kuuldavale lasta pisematki arvustavat hinnangut Helga ülalpeo kohta ning uuesti tööd kätte võttes ohkas ainult kahetsevalt:

„Kust sa küll võtad säärased unistused!"

Helga, peegli ees vahepeal veidi korraldanud oma

lokke, pani käed puusa, seisis keset väheldast tuba ja vastas deklameerides:

„Unistuste tiivul lendab elulaevuke!” Ja lastes end siis mõnusalt endisele istmele — pehmele, sametpõhjaga tugitoolile, hakkas rääkima: „Kas sa tead, Marta, mis ma praegu seda laudlina tikkides mõtlesin? Oi, sa ei või aimatagi! Ma nägin terve oma elu ette...”

„Nägid terve oma elu ette?” tõstis ehmudes silmad linalakk. „Oled sa nõid või ennustaja, kes oskab ette näha? Kole tüdruk niisugune!”

„Mitte sugugi, ei nõid ega ennustaja. Aga vaata, oskan tahta. Ma kujutan endale asju nii väga-väga kindlasti ette ja — viimaks saangi ma nad kätte, nagu olen kujutlenud. See on minu nõidus. Kui ma veel alles õige väike plikake olin, unistasin ma alati pikkadest siidsukkadest, kõrge kontsaga kingadest ja ilusatest roosadest šlüpferitest... Nüüd on mul nende kandmisest juba isu täis. Vormiriiet ei salli ma silmaotsaski. Raskest siidist, maani ulatuvad õhtukleidid, avara dekoltee ja hiilgava garnituuriga — nende vastu tekib vahel säärane ohjeldamatu huvi, et tahaks kohe saada näitlejannaks või filmitäheks! Aga võib-olla ma saangi. Kui ma just tõsiselt tahtma hakkan, siis saangi ma kindlasti... Jah, Martake, kui ma just tahan, saan ma suureks ja kuulsaks kinotäheks, kelle ees kummardavad kogu maailma mehed; Euroopas, Ameerikas, Aasias ja Austraalias jooksevad nad minu piltidele tormi ning kaaluvad kullaga minu autogramme... Aga ma olen külm nende vastu. Nii külm ja südametu nagu Greta Garbo. Ma võtan nende raha, nende uhkuse ja heidan nad tee äärde nagu tühjaks joodud pudelid... täpselt nagu pudelid... Mulle tuleb tuhandeid kirju iga päev. Mul on oma auto, sohver, erasekretär ja stenografist. Noored ilusad poisid kõik. Aga ma mängin nendega. Ma vastan abielu-ettepanekutele kõige kummalisemate õrnuseavaldustega, jagan lootusi paremale ja pahemale, mõlema käega, nagu külvates kõikide eluteele lilli — aga ma ei võta nende kosimisi vastu... Mulle ei ole neid vaja, sest mina olen nende kõikide valitseja, olen käskija ja sundija. Minu ilu ja ande ees kummardavad kõik...”

Ta pani käed ümber põlvede, tõmbas jalad toolile,

nõjatus seljatoele ja silmi pooleldi sulgedes jätkas nagu unes:

„Aga kui ma kinotäheks ei saa... Kui ma nii palju tahta ei suuda, siis lähen ma mehele. Minu mees on rikas, ilus, noor. Tal on linnas oma maja, maal talu ja rannas suvila. Auto tal peab olema ja teenijaskond. Meie korter peab koosnema vähemalt kuuest toast, kus on suur võõrastetuba-saal, elutuba, buduaarid ja magamistoad kummalegi eraldi. Oma magamistoa ma ehin kuldroosaga. Mööbel peab seal olema kergest valgest roosipuust, seinad pehme roosa siidiga kaetud, lagi drapeeritud ja põrand lakeeritud roosaks nagu minu küünekesed...

Laest ripub kristall-kroonlühter, selline ilus ja sätendav nagu Inglise kuninganna buduaaris. Seintel Kleopatra, Katariina, Marie Antoinette'i ja teiste tarkade ning kuulsate naiste pildid, ainult minu isikliku maitse ja soovi kohaselt valitud poosides ja tualettides. Aknaeesriided minu buduaaris peavad olema raskest siidist ja põrandad kaetud paksude pärsia vaipadega, mis jala all pehmelt vajuvad nagu samet... Ja sest sametist tõuseb ainult mõne tolli võrra kõrgemale lai, madal kušett, mille üle valgust heidab kirev jaapani abažuur, nii et vajaduse järgi valgust võib tumendada või helendada. Kušeti ees on väike laud parimate ajakirjadega moe, maniküüri, soengute ja kosmeetiliste küsimuste üle. Keset ajakirju ja ilustusesemeid elevandiluust sigaretitoos ja plaatinast tikukarp — nagu filmis „Ilus elu"... Seal laman ma oma pealelõunatundidel ja tutvun uudistega, mis käsitlevad ilu ja igavese nooruse saladusi...

... Aga mis ma oma teiste tubadega teen? Õige! Saali — klaver, niisugune suur must kolmnurkne... Kuidas seda nüüd nimetataksegi? Noh — ah jaa, tiibklaver. Siis raadiokapp, millel saab mängida grammofoni, ja terve hulk... ütleme, nii tuhande ümber plaate — kõik uuemad tangod ja šlaagerid... Mida iganes tahad, muudkui mängi. Tead, ma istuksin pooled päevad ja aina kuulaksin. Aga vahel kutsuksin ka mõne kena kavaleri endale külla ja laseksin end hurmata tangorütmil... oh, kuidas veel..."

„Mis su mees küll siis ütleks?" hüüdis korraga ammuli sui kuulama jäänud Marta, töö langenud rüppe.

„Minu mees? See peab olema džentelmen ja aru saama haritud naise hingeelust — või muidu ma lasen end temast lahutada. Ma ei kannata mühakaid, armukadedaid mehi, kes ei tunne naise hinge ... Aga tead, Marta, sa praegu parem ära sega vahele, ajad mu mõtted segi," viskus käharpea toolileenile.

Valgepäine tütarlaps haaras pettunult töö uuesti kätte ja süvenes sellesse, kuna Helga unistledes jätkas:

„... Söögituppa tuleb suur, madal mahagonipuust puhvetkapp. Nõud ja serviisid puha selgest hiina portselanist, hõbenoad ja -kahvlid, aga võib olla ka kullast, mõned kullatud kooginoad näiteks on väga ilusad... Laud on suur ja massiivne, toolid kõrged, nahkpõhjadega... Ja tead, söögilaua juures peab teenima ehtneeger, minu söögilaua juures neeger!" hüppas ta korraga vaimustatult püsti, plaksutades käsi nagu laps, kes on leidnud päratu huvitava mängukanni. „See vast on idee, Martake!" haaras ta sõbrannal ümber kaela kinni, aga taandus samas mossitades, sest Marta oli julgenud naeratada. Päris häälega ja itsitades naeris lõpuks too linalakk tüdruk, keda Helga tavaliselt oli pidanud õpetama nagu last.

„Mis sa, tobu, itsitad!" käratas raevunud tüdruk oma õmblustööd kätte haarates. „Arvad, et ma seda ei saa, mis tahan, ah? Küll sa näed veel! Kas mul mõni häda oli siia tulla ja sulle rääkida? Ise sa kutsusid ja mangusid — nüüd veel lõhverdama!"

„Helga," ütles Marta rahulikult, „ega ma sind naera. Ma naeran toda neegrit, kes sind söögilauas teenima hakkab... Puh, nüüd ma kardan isegi juba mõtelda neegrile! Ei, mina ei saaks küll neegri juuresolekul mitte suutäitki kurgust alla!"

„Sa oled ju rumal ja vanamoeline. Neeger perekonnas teenijaks — see on hirmus šikk, viimane moekarjatus välismail..."

Nad vaikisid hetke ja välgutasid päikeses nõelu.

Väikese ja lihtsameelse Marta mõtted olid nii tegevuses Helga poolt kootud fantaasiakanga harutamise ja

vaatlemisega, et ta läks otse higiseks. Üleni, nagu vahel palava ilmaga mõnd järsku pingutust tehes. Ta kadestas oma tillukeses südames seda elavat ja lõbusat kooliõde, kes juba kõik teadis ja kõigest võis rääkida nagu täiskasvanu. Eriti riivas Martat alati Helga sihiteadlikkus ja eneseusaldus. Ta imetles nende julgete unistuste päritolu ja oskust seada end ikka kõige toredamate unistuste keskpunktiks. Muidugi, ka Marta oli näinud koolinoortele keelatud filme, lugenud salaja koolitunnis laua all nilbeid ajakirju ja küllalt kuulnud plikade omavahelisi arutlemisi tulevikuküsimuste üle. Aga tal puudus see vaimuomadus, mis kõik need keelatud-lubatud raamatukesed kokku oleks kittinud ning neist vorminud ühtlase, tervikliku kujutluse ja sihi, mille poole püüda. Ta ei teadnud veel isegi, kas talle meeldis või mitte abielluda. Niipea kui ta püüdis sellele mõtelda, tekkis alati mingi rahutus ja ängistav tunne. Ta ei osanud midagi kujutleda ühenduses mehe ja abieluga, seepärast jäi ta otsiv mõte rabelema tühjusse ning hinge tekkis värisev rahutus. Ta südamesse olid paari koolivenna pilgud puurinud esimesed igatsuseaugukesed. Teine neist oli söandanud teda kõrvetada isegi oma huultetulega, aga vastulõõmavat tuld mitte leides ruttu jahtunud ning taganenud. Tütarlaps ei mõistnud seda kuidagi võtta, nägi noormehe taganemises ainult enese halvakspidamist ja — nuttis, väikest, lapselikku tüdrukunuttu. See kuivas küll sõbrannade pilke all peagi, aga rahutus jäi. Ja sestsaadik Marta ei teagi õieti, mis arvata poistest ning abielust. Ainult Helga ajab vahetevahel oma unistustega ta palged õhetama. Ning noormeeste keskel viibides tunneb ta nende pilke end torkivat kui teravaid nõelu. Praegu tahaks Helgalt küsida, kas sõbranna ikka tõesti nii väga ihkab abielu, ja pealegi lapsi? Aga ta ei julge. Torgib närviliselt nõelaga, noor, sile otsaesine kistud kipra. Nii kohutavalt palju küsimärke kuhjub ta ajju, et võtab ohkama.

„Kuule, Marta," katkestas järsku Helga, „kas poleks peale seda pikka kükitamist tore natuke jalutada pargis?"

„Kui valmis — siis jah."

„Mis tühja!" Ja siis sõrmi suule surudes tasakesi:

„Mamma läks vist välja... kui ma õige helistaksin, mis sa arvad?"

„Kellele?"

„Loomulikult mitte plikadele, poistele ikka! Jaan ja Kõu on täna üksi kodus... Ootavad... Paluti sind kaasa tuua..."

„Mind?" üllatus Marta.

„Aga loomulikult!" hüüatas Helga juba eesruumis telefonitoru haarates. Ka linalakk tõusis ja heitis põgusa pilgu peeglisse. Ta kuulas ühe kõrvalehe õhetades, teise külmaks tõmbudes sõbranna arenevat vestlust. Töörahu oli temalgi tänaseks läinud.

Kui kõnelus aparaadi juures lõpeb sooja nägemiseni-jätuga, polegi nad korraga enam koolilapsed, vaid kohtumisele valmistuvad vilkad neiud, kelle kingakontsad kõpsuvad ootusärevuses teravalt vastu põrandalaudu ja kelle silmis helgib ahne rahutus nagu värske, jääkatte alt vabanenud kevadine vesi.

2

Mõlemad sooritasid siiski eksamid ja unustasid varsti koolikleidid, nagu matkajad unustavad läbisõidetud jaamad.

Käisid leeris, võttes valgete siidlõpustega kirikhärralt leiba ja viina — esimest pattudest lahtiostmist — ning tunnistati täiskasvanuiks, kel õigus määrata ise oma elu sihte ja taotlusi, kelle tegude tagajärjed ja vastutus nende eest langeb ainult neile enestele, aga mitte enam perekonnale ja vanemaile nagu seni.

Elluastuvad poisid on seda viimast alati valmis vapralt omaks võtma ja mõistma, tüdrukuist paljud iseseisvusetumad, nõrgemad iseloomud aga ei oska värske vabadusega midagi peale hakata, rippudes endiselt perekonna ja kodu küljes. See rippumine tuleb pooleldi nagu harjumusest, pooleldi umbusust ja kartusest, mida sisendab olukorra uudsus ning mis ühtib lapse kartusega esimeste sammude astumisel.

Ühe väljapaistvama osana, laiema joonena esines see kartlikkus koos tagasihoidlikkusega ka Marta Halli ise-

loomus. Ta oli keskmise, enesega rahuloleva ja valitsemishimulikkuseta ametniku lapsi, keda varasematest elupäevadest peale juhiti mööda kõige rahulikumaid ja keskmisi radu, vältides kõiki võimalikke kokkupuuteid elu äärmiste avaldustega nii selle ilus kui ka inetuses. Ilus seepärast, et vanemate majanduslik seis, aga vahest ka arusaamine selle kõige parema ja meelihaaravamani ei küündinud, inetuses — et nii raamatupidaja Hall kui ka ta naine olid sügavalt usklikud, kõlblad ja vooruslikud inimesed, kes ise hoidusid igast ebameeldivusest või teravusest, veel vähem siis seda võisid õpetada või lubada oma järeltulijale, hapraloomulisele plikale.

Mõnel teisel juhul võib-olla oleks Marta-taolisest tüdrukust kasvanud eluvõõras unistaja neis tingimustes, mis valitsesid perekonna siseelus. Siin polnud aga selleks eeldusi — peale sõbranna Helga mõjutuste unistuste alal puudus Martal seks igasugune väline tõuge ja sööt. Vanemad elasid asjalikkuses ja kainuses, ning maailm, elu, mida ta enese ümber nägi ja tunnetas kõige nooremast lapsepõlvest alates, oli ikka üks ja seesama äärepoolse kesklinna viisakas, ükskõikne, auväärne, kuigi ka natuke koppinud ja tuim väikekodanlik elu ning maailm. Ta polnud kunagi saanud kaugemale oma kodulinna piiridest, ei olnud kunagi elanud päevagi väljaspool oma tänavat, maja ja korterit, mida vanemad, kes kogusid raha selleks, et ükskord võib-olla ise omandada maja, pidasid järjest üle paarikümne aasta selle odavuse pärast. Harva sattus ta jalutuskäikudel kaugemasse linnaossa; aga ta ei igatsenudki sinna, sest talle oli võõras sealne käratsev ja lopsakas agulielu. Veel harvem käidi külas mõnel isa ametivennal või ema noorpõlvesõbrannal, kus Marta tavaliselt viisaka lapsena sõna lausumata istus toolil ja tuimalt kuulas vanainimeste mälestuste korrutamist asjadest ning aegadest, millest tal polnud vähematki kujutlust. Lugeda lubati tal nooremana ainult seda, mis oli isa-ema poolt ammugi proovitud ja heaks kiidetud: vananenud, väga viisakaid ja kombelisi, ent loomulikult ka värvita ja kireta jutukesi ning mõningaid kasulikke teadmisi pakkuvaid raamatuid — lisaks enesestmõistetavalt nood teosed, mille tundmist hiljem nõudis koolikava. Aga neist viimastest libises

Marta vaim kuidagi pealiskaudselt üle — ta oli varasest noorusest peale harjunud pinnapealse ja ühehülbalise lugemismaterjaliga ega osanud enam oma vaimu kohandadagi lektüürile, mis avastas sügavusi. Sügavus väsitas teda ja häiris, erutas teinekord meeligi, mis polnud sellega harjunud, vaid magusalt tuimuses tukkusid.

Ja nüüd öeldi järsku sellele pisut kartlikule, tuimaks kasvanud tütarlapsele ühel päeval: oled täiskasvanu, pead hakkama ise enese eest hoolitsema ja võid teha kõik, mida lubab hea ning kõlblas toon! Ütles seda kirikhärra ning pärast kordas südamlikus õnnesoovis isa. Aga mis pidi ta siis kõigepealt ette võtma tolle täie ea ja kasvuga?

Marta ise ei teadnud seda — ega teadnud ka ema-isa, kelle poole ta mõnepäevase nõusklemise järel küsimusega pöördus.

„Tavaliselt on sinuvanustel tütarlastel juba oma austajad ja kavalerid ning nad abielluvad," tähendas ema.

Martal polnud ühtki austajat ega olnud ta veel õieti otsuselegi jõudnud: miks peavad noored tüdrukud kohe abielluma, kui nad on täisealised. Ning seepärast vastas ta emale:

„Aga kui ma ei taha abielluda?"

Ema naeris:

„Rumal, kõik tüdrukud tahavad abielluda..."

Miks kõik tüdrukud tahavad abielluda, seda ei suutnud Marta mõista. Esimest korda tajus ta, et on midagi elu ja tema vahel, mida ta ei tunne või ei oska taibata, et ta nagu teisiti aru saab elunähtustest kui kõik muud inimesed, kellega iga päev samadel tänavatel liigub, sama toitu tarvitab ja sama õhku sisse hingab. Ta pidas oma kombelikkuses rumalaks järelepärimist emalt ning ruttas nõu ja abi saama sõbranna Helgalt, kes elas ja võttis asju nagu kõik inimesed.

Aga ka sõbranna naeris:

„Martake, see on armastus! Pead kellessegi armuma, siis tead kõik! Tüdrukud, kes ei armu, jäävad vanapiigadeks..."

Vanapiigasid oli Marta näinud ja neist lugenud veidraid lugusid — sääraseks ta ei tahtnud jääda. Aga kuna armumine ja abielu tundusid talle pisut nagu hirmu-

tegeva mehe-naise ühiseluna, siis tuli ta sõbranna juurest tagasi veel õnnetumana kui oli sinna läinud. Tuli ja nuttis salaja järjekordse tüdrukunutu oma patja, nii et riie märg — sellepärast, et tal polnud ühtegi austajat, et tal polnud kellessegi armuda ja kellegagi abielluda, nagu abielluvad kõik tüdrukud. Aga ka sellepärast, et ta end nagu sunnitud tundis olevat ettevõtteks, mille vastu tal sügavam huvi puudus, mis nagu riivas ta värsket, kõlavalt tunnustatud täisealisust ja iseseisvust.

Sellest meeleheite-seisukorrast päästis Marta isa Hall, kes kord lõunalauas kõige hubasemas tujus oma naisele ja tütrele pajatas:

„Hea ikka, kui lapsed juba suured... Näed, praegu teedeosakonnas tore kantseleipreili koht vaba... Mis sa arvad, Marta, kui paneme sinu sinna ametisse? Teenid oma ilusa palga ja oled korralik inimene — eks siis ole kergem edaspidi ka viisaka teisepoole leidmine, on isegi nagu põhjust valida ja vaadata... Ei ole enam lihtsalt tütarlaps ihu ja hingega, vaid ikka oma ilusa sissetuleku ja ametikesega... Nüüdsel kitsal ajal on perekonnas suur asi see, kui mõlemad teenivad... Saab kergemini edasi... Oi, kui palju kergemini," mõlgutas vanamees sealjuures mõtteid oma pikkadest pingutusaastatest, mil oli kogunud kopika teise kõrvale, kuidas sõjad olid selle kapitalikese võtnud ning kuidas ta jälle uuesti oli alustanud kogumist. Aga ka ülejääkidest, mis tekivad tütre teenima asudes ja mis kenakese lisa moodustavad ta igakuisele väikesele panusele pangaarvel.

Marta ei osanud asju kuigi palju iseseisvalt arutada. Heites korra pilgu isa hallidesse silmadesse, tabas ta sealt kindla tahte ning — alistus pikemata, tundes teise paindumatu tahte mõjul nagu eneseski värsket huvipuhangut tekkivat tolle ametilauakese vastu kuskil kantseleis keset paberite sahinat ja arvelaudade lõpmatut klõbinat.

Ainult ema Hall noomis porisedes teistpoolt:

„Oma last sinna võõraste inimeste kätte! Nii noor ja rumaluke teine veel... Kes teab, mis ja kuidas kõik..."

Ent tütred on emadele ikka tüdid ja habemes pojad poisikesed — seepärast naeris isa Hall ja otsustas küsimuse tütre vaikival nõusolekul sellega, et ta räägib osa-

konnajuhatajaga, kelle juures see vaba koht on, pikemalt läbi isiklikult, mille järel alles Martal tuleb viisakalt ja alandlikult kõrge härra silma alla minna.

Läbirääkimised algasid hoogsalt, ent siis selgus korraga, et pakutav koht on praktikandikoht, kus esimesel aastal palka ei maksta, ja — isa pettus, katkestas kõnelused direktoriga. Möödus mõni kuu. Nii isa Hall kui ka tütar hoidsid silmad-kõrvad kohtade suhtes lahti. Aga asjata — kriis lõikas järjest sügavamale ning vabad kohad muutusid niisama haruldaseks kui sabaga tähed. Nendele tekkisid järjekorrad juba kuid ja aastaid enne koha vabanemist — oodati kas vana ametniku surma või pensionileminekut. Väljavaated muutusid kurvaks.

Marta oli nüüd juba aasta istunud kodus ning tegeliku eluga enam kokku puutudes õppinud ammugi tundma neid saladusi, mis koolist tulles ta arusaamist varjutasid. Ta ei nutnud enam sellepärast oma aeg-ajalisi tüdrukunutte, et oli rumal, küll aga sellepärast, et tundis end sageli maailmas ülearusena ja otstarbetu inimesena, keda kuhugi ei vajata, kel pole enesega midagi peale hakata. Nii tuligi, et ta ühel päeval ise tähendas isale:

„Võiksid uuesti tolle teededirektoriga rääkida, papa. Mis siis, et ei saa kohe palgale. Aasta pärast ikka saan. Muidu istun jälle aasta kodus ja — loota pole midagi. Seal olles oleks vähemalt oodata . . ."

Isa kiitis eneses tütre praktilist meelt ja algatas uuesti läbirääkimised koha asjus. Ning kuna vahepealne praktikant juhtus olema loobunud, saadigi peatselt kaubale.

Marta käis direktori juures. Väikesed katsed masinakirjas ja mõningates arvutustes tunnistati rahuldavaks ning ta välimuse kui ka ülalpidamisega jäädi väga ja väga rahule.

Hallide perekond elas rõõmupäevi: direktor oli Martat isiklikult tundma õppides lubanud praktika-aastal isegi väikese taskuraha.

Nii sai Marta Hallist väike ametnik — korralik, end valitsev ja sõnakuulelik, kes hommikuti minuti pealt ilmus büroosse ja pealelõunat alles kellalöökide järel julges rutata riidevarna juurde; kes iga käsu täitis vastu rääkimata ja kaalutlemata, kas see käsk või korraldus sisaldas eneses mõtet või mitte, ja kas ta selle täitmiseks

võis tarvitada soovitatu asemel mõnd tõhusamat abinõu, mis võib-olla oleks lubanud toime tulla vähema ajakulu ja suurema energiasäästuga. Sellised asjad polnud tema mure. Tuim kasvatuselt, tuimenes ta siin veelgi enam, omandades ametkonna väljakujunenud kombed ja viisid. Muidugi jälle rohkem sellele inimrühmale alluvuse vajadusest kui kommete eneste omasusest või meeldivusest.

Ta polnud iludus — seepärast ei tikutud teda meeskaaslaste poolt kuidagi eriliselt austama. Aga ta äratas siiski tähelepanu oma värskuse ja noorusega, seda eeskätt ametkonna juhataja juures. Selle tõttu ei püüdnud temaga sõbrustada ükski naiskaaslane, pigem halvustati tagaselja. Nii jäi ta üksi iseenesega. Täiesti üksi, sest kooliõde Helga, kelle seltsiga harjus koolipingil, oli mõningate ebaõnnestunud katsete järel pääseda lavale või filminäitlejaks eelistanud puistata jalult kodumaa tolmu ja siirduda ühe Ameerikas elutseva suguvenna kutsel ookeani taha. Mismoodi sõbranna end seal elatas ja kuidas ta oli end uues maailmas sisse seadnud, sellest ei saanud Marta kunagi õiget ettekujutust: Helga kirjutas harva, kuude tagant, ja kui — siis tavaliselt elu igapäevastesse mõrupillidesse säärasel hulgal segades unistuste siirupit, et kunagi ei võinud teada, mis tal juba oli käes või mille poole ta alles püüdis. Viimaks Marta mitmekordsete nõudmiste peale vastas ta kord siiski otsekoheselt, et ta filmidiiva veel ei ole, ent seletas samas omavat tutvusi ja vahekordi, mis tal võimaldaksid selleks iga päev saada — kui ainult keel ei tekitaks raskusi. Kuid selle natuke banaalse Ameerika inglise keele lubas ta omandada mõne eelseisva kuuga ning siis pidid uues maailmas avanema ta ees kõik seitsmenda taeva väravad.

Marta ei osanud unistada ega ka sügavamalt mõtelda. Aga nähes, kuidas teisel, kes lapsest peale oli end toitnud järjekindlate unistustega ja püüdnud kõrvalekaldumatult üheainsa sihi — jõukuse, toreduse ja kuulsuse poole, kuidas sel teisel ta unistused hakkasid realiseeruma, kuju võtma, tõelikkuseks muutuma, tekkis temas tume arusaamine, alateadlik aim eneselegi elu eesmärgi loomise vajadusest, sihi raiumise tarvidusest läbi selle metsa, mis teda igalt poolt piiras.

Teda ei rahuldanud need väikesed flirdid, mis olid tekkinud iseenesest mõne juhuslikult sümpatiseeriva või pealetükkiva mehega. Tal oli villand ettepanekute ootamisest nende kõlavate sõnade kõmistajate poolt, kes noores ja kogenematus tüdrukus nägid peamiselt huvitavat ajaviite-objekti, omamata ta vastu pingsamat huvi. Ta tundis end juba niivõrd iseseisvana, et julges enesele ütelda: kas kiire abiellumine, perekonnaelu ja tubli mees või — pikk ning vaheldusrikas vallalise naise põli, sest tal läks raskeks olla tütarlaps. Ta kaotas sageli rahu ja tasakaalu, viimasel poolaastal polnud tal enam hea ei üksi olles ega teiste hulgas viibides. Tujutult möödus isa-ema seltsis ta kahekümne esimene sünnipäev. Niisama kui vinnid näol, häirisid ta hingerahu nüüd paljud raamatud, mida ta ametnikkude kogust sageli laenas ja millest oma meeleolutsemise põhjusi otsides talle ikka selgemalt vastu karjus igivanasse sõnastusse kokkuvõetud vastus: ei ole hea, kui inimene on üksi! Ent talitada vastuses soovitatud mõtte järgi polnud sugugi niisama kerge kui sellest arusaamine. Tüdruk, kel endal pole algatusvõimet, kes on vaene ja kes oma iluga ei saa uhkustada, seob harva kedagi püsivamalt. Mehed tormavad tast mööda nagu liivaterad rohukõrrest luitenõlvakul. Ikka jääb ta üksi, ikka igatsusega, et tuleks tugevam puhang ja viiks ka tema kaasa, päästes põuast, ähvardavast kolletusest.

Ja see puhang tuli. Väga proosaliselt ning argipäevaselt tuli ta osakonnajuhataja näol ja ütles:

„Pean sõitma paariks päevaks lähemasse supellinna teedeameti asjaajamist revideerima. Mul oleks hädasti vaja abiliseks tähelepanelikku ja osavat arveametnikku. Kas teie, preili Hall, vahest ei tahaks kaasa teha seda väikest reisi? Kõik kulud kaetakse ametkonna kassast: sõit, ülalpidamine ja hotell. Ma loodan teie vastutulelikkusele ja kohusetundlikkusele . . ."

Mõlemale võis ta suurima kindlusega loota, sest Marta Hall ise otse ihales midagi uut, mõnd erakorralist vaheldust oma tuimuses, igatses rohkem iha ja alateadvuse kui selge arusaamise ja kujutlusega. Ning siin see vaheldus end nüüd pakkus. Kuidas ta ei oleks pidanud sellest kinni haarama? Pealegi, kui ammugi oli märganud ene-

sel erilise heameelega puhkavat juhataja pilku ja sellest tekkinud kadedust teiste naisametnikkude hulgas. Juhataja ei meeldinud talle eriti: oli mees üle neljakümne, lüheldane, karvane ja rasvavoldikestesse uppuvate silmadega. Aga temaga oli ometi uhkem sõita kui mõne viimase järgu ametnikukesega mööda linnatänavaid luusida, ning mis peaasi — sai panna järjekordselt sügelema ametikaaslannade kadeduse-konnasilmad. Seda mõnu — äratada teistes kadedust — oli Marta, nagu kõik naised, õppinud juba tundma ja nautis, kus võimalik, täie sõõmuga.

Nad sõitsid supellinna, võtsid toad võõrastemajas ja asusid tööle. Avastatud ülekulutus osutus keeruliseks ja komplitseerituks, nii et kolme päeva asemel kulus revideerijal selle väljaselgitamiseks kuus. Esimesed kolm päeva töötas ta koos oma naisabilisega päevad läbi, õhtud aga istus rannalokaalis ja lõbutses. Marta Hall oli esimest korda sellises elukeerises, juba uudishimu tõttu ei suutnud ta millestki loobuda. Nii tuli, et neid nähti õhtupoolikuti pikkadel automatkadel ja purjejahiga merel. Ja nii tuli ka, et Marta külmetus ja haigestus neljandal revideerimispäeval.

Juhataja rasvavoldikesed silmade all hüplesid tol hommikul natuke rahutult, aga ta suu ümber levis rahulolu ja võidurõõm. Päris triumfeeriv heameel haaras teda aga lõuna ajal vaheukse kaudu omast toast Marta tuppa libisemise järel, kui talle vastu sirutati laia hommikumantli rippuvais varrukais naisekäed sõnadega:

„Mul on siin igav, ega sa ei pahanda, kui tulen õhtupoolikul jälle tööle..."

Pahandamiseks polnud põhjust. Sõpradena sõitsid nad kuuendal päeval tagasi kodulinna.

3

Marta Halli üksluisesse elukangasse hakkas lükkuma kirevamaid ja värvikamaid koelõngu. Vahetevahel tundus, nagu oleks isegi lõim — ta oma iseloom — peenenenud ja tihenenud. Tekkis järske ja sügavaid huvipuhanguid, ilutsemist, elurõõmu, aga ka pettumusi ja vihas-

tust. Elamused kuhjusid, harvenesid ja pudenesid nagu terad sõelal. Hinge, mille põhjas oli varemalt läppunud soovesi, pääsesid uhtuma vulisevad jooksuveed, vesi selgis ja — siis tajus Marta korraga, kuidas ta oli seni elanud nagu kõigest mööda, varjus, võõralt ja kaugelt.

Talle meeldisid ainult nende kahe teada jäävad kohtumised mõnes varjulises väljasõidukoha kambrikeses — selles peitus elu.

Talle imponeeris selle vahekorra salajasus — selles oli romantikat, see intrigeeris.

Ja ta oli sügavalt haavunud, kui mõne kuu pärast enam kutset ei tulnud, kui temale hakati kõrgemalt poolt jälle vaatama nagu tavalisele ametnikule. Ta oli harjunud teisiti, ning millega ta kord harjus, sellest pidas ta oma iseloomu kohaselt kinni. Leinates taga romantikat ja harjumusi, nuttis ta esialgu mõned padjatäied jonnakat, kibedat naisenuttu. Peagi aga kogus end ja otsustas — kas või esimest ja viimast korda elus — ise esineda väljakutsega. Meeleheitlikult taguva südamega astus ta ühel päeval juhataja tuppa ja ütles:

„Tahaksin midagi rääkida ..."

Mees vaatas paberite tagant üles, nagu vaadatakse igale jutulesoovijale, ning vastas samas isikuta vormis:

„Kallis laps, eks's muud kui räägime kohe jutud maha."

See oli säärane asjalikkus ja ükskõiksus, et Marta selle häälekõla kustutamiseks oma kõrvadest ruttas enne läbi mitme käratseva toa, kui julges ühes esikus peatuda ning sügavalt hingata.

Niisugune oli siis lõpp ...

Ta surus hambad kokku, hammustas enesele tärkme huulde ja — läks, küürutas ükskõikselt töölaua taha: must kittel pingsalt ümber väheldase, vormika keha, jonnakas juuksekahl otsaesisel, põsesarnadel kahvatud laigud, kirjutav käsi vaevumärgatavalt värisemas.

Lõunalauas päris talt ema, kellega nad tol päeval juhuslikult sõid kahekesi:

„Oled sa haige, Marta?"

Marta vahtis lauale enda ette, tuimalt, liikumatult, käed surutud põlvede vahele, söök vastikuna keerlemas suus. Ütles viimaks pikka, jäiselt, halinata:

„Ei . . . Olen mahajäetud armuke . . .”

Ütles ja astus raskelt oma plikapõlve-aegsesse tuppa, kus diivaniservale toetudes jäi tuhmide silmadega vahtima tühjale tänavale. Ema nõudis üksikasju, ja ta andis neid lahtisi sõnu, otsekui kivikesi lainetavasse vette pildudes, kuni mõõt täis sai ja ema omakorda nutma purskas, halades:

„Mis sust nüüd saab, tütreke? Kes sind enam korjab . . . Jutud . . .”

Kuid ema halin ei heidutanud tütart. Ta oli juba leidnud eneses tugipunkti ning vastas päris rahulikult:

„Pole viga, leian endale uue elusihi! Ega siis nüüdsel ajal naise elumõte seisa ainult meheleminekus ja lastekasvatamises!”

Elatanud naine selle vastu ei vaielnud, aga tal oli lõpmata raske. Raskusest aetuna rääkis ta sündinust mehelegi ning — siis oli neil vananevail, sinnapoole elu piire rühkivail inimestel kahekesi veelgi raskem.

Nad ei rääkinud sellest enam sõnakestki, aga Marta taipas varsti, et teda jälgiti, et kõiki ta käike ja viibimisi koduste poolt silmas peeti. Muidugi teadis ta säärase tähelepanelikkuse tulevat heatahtlikust huvist oma saatuse vastu. Kuid talle ei meeldinud ei see tähelepanelikkus ega see heatahtlikkus. Need koormasid teda. Nüüd, kus ta oli juba paljusidki asju õppinud iseseisvalt otsustama, tahtis ta olla omaette, rahulikult, segamata nagu hunt metsas — ja hakkas seepärast mõlgutama vanemate juurest ärakolimise mõtteid. Kuidas võisid ning sõandasid seda teised tüdrukud? Kuidas võis Helga ihuüksinda võõra mehe kutsel lipata Ameerikassegi, ja kuidas ei võiks tema iseseisvalt asuda elama kuhugi vaiksesse, võõrasse tuppa, kus ei oleks vanemate kurb-valvsaid silmi ega ka asju ja asjakesi, mis meenutavad sageli pisisündmusi, südant kipitama panevaid pisisündmusi endistest aegadest.

Istudes jälle pikki tunde oma kambrikeses, nõeludes või heegeldades, hakkasid talle meenuma Helga päratud unistuste voorid ja siit-sealt raamatutest meeldejäänud kujutluspildikesed. Uuesti tundis ta vajadust mingi sihi ja eesmärgi järele oma elus.

Oli end lasknud lahtise lehena kaasa haarata juhusel

ja jäänud nagu midagi ootama sellelt juhuselt, kuigi teadis, et ootamisel puudus mõte. Uuele juhusele oli tal enda poolt pakkuda juba vähem ning — seepärast tuli ka sellelt veel vähem oodata. Õieti otsustas ta üldse enam mitte midagi oodata. Pikkade vaevlemiste ja pingutavate mõtiskluste järel, milles ta enesele sihiteadlikkuses korduvalt eeskujuks seadis Helgat, hakkas ta hinges omandama vormi ja värvi kujutlus sellest, kuidas ta kuskil vaikses toakeses võiks veeta oma elupäevad üksiku naisena. Tal võiks olla sõber, kes külastab teda lembetel ning vaiksetel õhtutundidel, kes tuleb julgelt ja uhkelt, räägib valjult ja kõmavalt, läheb niisama üleolevalt ja hoolimatult, millal meeldib — sest ta pole kellegagi seotud, keda peaks kartma; samuti pole Marta kellegi käsualune, et peaks kuulda võtma oma korteris teiste arvamisi. Nad puutuksid kokku ainult siis, kui see mõlemale meeldib, kui nad mõlemad ihkavad kohtumist. Nad ei segaks kunagi teineteise tegevusvabadust ega armukadetseks või salatseks. Kummaltki poolt töötatud ja väljapeetud täielik majanduslik sõltumatus ei sunniks neid koormama teineteist vastastikku oma muredega, seepärast võiksid nad puhtalt maitsta ainuüksi teineteisele pakutavaid elamusi ja unistada uutest, üha tugevamatest. Nad elaksid nagu kaks igavesti õitsvat sirelit, nagu kaks kergelt tolmlevat rukkipead teineteise tolmu uimas või nagu liblikapaar õilmitseva niidu kohal lenneldes, ikka päikeses, ikka rõõmsad, õnnelikud ja rahul iseenese ning maailmaga, nagu võiksid olla ainult inimesed, kes elavad iidselt vabas looduses, ilma vähemategi seltskondlikkude või kombeliste kammitsuste ja piiramisteta, nagu troopikataimed, ürgmetsa võsud ... Lopsakad ja jõulised, eeskujuks teisel pinnal sirguvatele omataolistele.

Ja kui sest elust sigiks võsusid, kasvataks Marta nad samas vaimus ning samas vabaduses, varasemast noorusest midagi varjamata, iga tekkiva huvi puhul seda seletades õigel ja loodusele vastaval viisil, aga mitte, nagu temaga oli tehtud — salatsedes ja häbenedes. Elu pole häbenemiseks või silmakirjatsemiseks. Seda tuleb võtta täie südame ja lahtiste silmadega, tuleb sukelduda sügavustesse nagu vette ja täie jõuga rebida end kõrgusti-

kele, et kõike tunnetada, et kõike mõista ja teada — hakkas ta nüüd tasapisi enesele maailmavaadet kujundama.

Haududes neid mõtteid ja kerides kavatsusi nagu lõnga tulevikukeradele, torkisid teda aeg-ajalt siiski kahetsusnõelad, mis oma teravikkudega kippusid meenutama abielu ja selletaolist perekonnaidülli, nagu ta oli harjunud aastate jooksul nägema oma vanemate juures. Meeleldi ta oleks ju abiellunud nagu kõik naised, võtnud oma õlgadele peremured ja lastekasvatamise vaeva. Kuid ema hoiatused ees ootavate arusaamatuste suhtes ja oma eksimuse äratundmine mingi üldiselt valitseva eelarvamuse vastu sundisid teda mitte tegema endale valekujutlusi, vaid pigem sammuma teed, mis talle ainsa loomuliku ja enesestmõistetava rajakesena oli veel minna jäänud; seda kitsast, teatud määral libedaks peetud ja maksvat kombelikkust vastukarva silitavat teekest, mida naine on valmis valima ainult siis, kui teda ängistab kõige sügavamate pettumuste umbsus.

Tal poleks ju tarvis olnud pettumust võtta nii rängalt — mõistusega mõistis ta seda isegi. Oleks võinud niisama kergelt unustada ja minna edasi oma elupeenra rohimises nagu suurem enamus, tegelikult väga palju inimesi, läheb peale sedalaadi pettumusi, ja lohutada end ajaga, mis kõik haavad parandab. Aga ta oli neid iseloome, kes pettumuses ühtlasi tunnevad end nagu raasike õnnelikkudenagi, kes saadud löögi mõju eneses püüavad säilitada nagu vormitav tainas, et siis pärast, peale valuhooge, tunda end väljapuhanuna, värskemana, uuemana. Oma uute sihtide taotlemiseks tahtis Marta end värskendada ja seepärast püüdis ta justkui kiskuda üha sügavamale enesesse seda pettumuse- ja vihasappi, mis kord oli pääsenud mürgitama ta argipäevast, ühetoonilist, värvita elu. Tegi sellest endale teatud määral värvi ja vaheldusegi, millega mõõtis möödalibisevaid päevi. Ja võib-olla oleks ta selles enesemürgitamise uimas kolinud vanemate juurest minemagi, kui mitte järsku vahele poleks astunud uus juhus — uus puhang.

See oli elatanud kaupmees, kes oma inimesitundva pilguga esimesel kohtumisel tabas Marta Halli murelikkuse tõelise põhjuse ja tähendas kõikemõistvas rahus:

„Tusa paremaks leevendajaks on uus rõõm. Tütarlaps, tulge minuga lõbutsema!"

Marta tõstis jahmudes silmalaud, sääraselt pealetükkivale inimesele oleks pidanud vihastama, aga seeasemel kuulis ta end huvitatult küsivat:

„Kas te kõiki haigusi ravite lõbustustega nagu mõni nurgatagune arst posimisega?"

„Absoluutselt kõiki — isegi konnasilmi!" vastas mees tumedate silmaterade välkudes kindlusest.

Mõlemad naersid ja — esimene jää oli murtud.

Jää järel pääsesid liikuma veed ning Marta ujus neis jälle mõned head kuud pärivoolu, küsimata eneselt: kuhu, miks, milleks. Nii oli hea. Ta nagu vajas aeg-ajalt kaitset ja tuge; selle elava, kogemusterohke ja stoilise rahuga mehe najale võis ta toetuda nagu väänkasv, palmida end tema ümber ja tunda end hoopis tugevamana kui üksinda.

Ning peagi veendus ta lõbustuste ja vahelduste määratus ravivõimes: näriv pettumus mahenes võluvaks hajameelsuseks, hajameelsus varstigi ekstsentriliseks tujukuseks, nii et ärimees pidi imetlema oma nalja tõsiseid tagajärgi. Marta unustas igavad mõtisklused ja erutavad kavad, mille koostamise kallal oli veetnud päevi pettumuse sügavrõhu ajajärgul, elades jälle hetkele, käesolevale, möödalippavale, nagu elas kõik ta ümber, nagu kasvas rohi ja lehtis puu.

Üle poole aasta kummus Marta pea kohal selline pilvitu, päikeseline ja õnnepalav taevas, mis aeg-ajalt kippus põuatama, aga ikka jälle andis õigel ajal ka kosutava hoo vihma või sületäie tublit, jahutavat tuult. Ses mitmekesisuses oli ta juba nii palju üle saanud mälestustest, et võis päris rahulikult mööduda ametkonna juhatajast — kui see ühel päeval laskis ta kutsuda oma kabinetti ja ütles:

„Mis sa arvad, Marta, kui me sööksime täna koos õhtust?"

Heledate silmaripsmete värisedes küsis tüdruk vastu:

„Huvitav, mis puhul?"

Mees pöörles toolil natuke rahutult ringi, rääkis ajapuudusest, mis teda vahepeal kuude viisi vaevanud, ja töörohkusest, aga viimaks ütles kuidagi ometi välja, et

naine olevat sõitnud nädalaks maale. Ta oli lihtsameelne mees ega osanud hästi valetada. Pealegi arvestas ta enese kui ülemuse mõju väga kindlalt.

Aga too arvestus oli tublisti hilinenud, talle vastati õlakehitusega:

„Tänan, pole viimasel ajal enam harjunud asetäitja osaga. Olen juba määraline ametnik."

Ja kõpsutati ukse poole, valmis väljuma.

Kuid mees laua tagant jõudis enne järele, haaras ta mustas kitlis käsivarre nagu pihtidesse ja kähistas:

„Marta, sa tuled!"

Kinnipeetav tõstatas korra pea julgeks vastuhakuks, aga teda pigistati nii tugevasti, kutset korrati nii käskivalt ja nõudvalt, et Marta vana nõrkus — kohusetundlikkus ja alistumisvaim — jälle ellu ärkas. Valust ja abitusest purskasid tal pisarad silmist ja valge käharpea vajus jõuetult rinnale. Aga kui ta elada tahtis, pidi ta teenima, ja kui ta teenida tahtis, siis ei saanud ta tõrksat mängida, pealegi kui oli kord olnud „vastutulelik ja kohusetundlik"...

Enne keskööd koju kõmpides tundis ta end läbipekstud ja ärahirmutatud, iga silmapilk kivi kartva külapenina — nii pingul olid uuesti ta juba paranemas närvid. Nüüd oli selge, et kui ta püüab oma leiba teenida tööga selles asutuses, siis tuleb igavesti jääda selle karvase ja rasvavoldilise mehe mängukanniks. Seda oli antud küllalt delikaatselt, kuid siiski selgesti mõista. Ja too võimutsemine, pealesundimine piinas teda hetkel isegi rohkem kui tänane nõrkus ja eksimine kõikide tõotuste vastu.

Sest inimesed tavaliselt andestavad endale ühekordse eksimuse. Ka Marta oleks esimesest kuidagi üle saanud, kõike jõudu kokku võttes viinud enda jälle normaalsetesse meeleoludesse, kui too eksimine tõotuste vastu oleks jäänud ainukeseks, viimaseks. Aga kõike kiputi kordama. Ning seda Marta enam ei talunud.

„Mis ma olen?" küsis ta eneselt. Küsis ikka sagedamini, ikka kramplikumalt, piinlevamalt. Kuid ei julgenud vastata. Ka oma sõbra, kaupmehe silma alla kartis ta varsti säärase lupardina ilmuda. Puudus jälle tuju; nukrus, melanhoolia, jõuetus puresid pikka ja halasta-

matult nagu koid, puurides üha õõnsamaks ta sisemust.

Ta jäi kõhnaks, silmade alla kaevusid sügavad sinised triibud nagu vermed, juus harvenes, magamata öödest tõmbus nahk kollaseks ja kuivaks. Nooruse jume lõi kahvatama keset päist elupäeva.

Aga ta ei andnud alla: töötas endise usinusega, kuigi vaevalt kunagi ise tajus, mille kallal ta töötas või milleks, liikus ja vastas mehaaniliselt kaasametnikele, kuigi kogu aja teadis end nagu ära olevat sestsinatsest maailmast ja ümbritsevast keskkonnast.

Millegipärast hakkasid teda korraga huvitama õnnetused ja kuritööd ajalehtede sabades. Ta võis lugeda pikka ja mõnuga meestest-naistest, kes üksteist lasksid, pussitasid või mõnel muul moel hävitasid, et aga pääseda teise saatanlikust mõjust. Luges ja tundis, kuidas ta nende meeletuid tegusid mõistis, kogu oma südamega igale vähemalegi kui mõttevärinale kaasa elas, mis sääraste inimeste ajudes enne otsustavat tegu võis liikuda, — tema, kes kunagi polnud võinud kiidelda oma kujutlusvõime teravuse ja aru liikuvusega. Tunnetus sellest kohutas teda ennastki niivõrd, et ta otsustas järsult loobuda igasuguste veretööde lugemisest. Ahastuses kõndis ta kinno, mille seinal ilutses nutuse ilmega filmidiiva päratutes mõõtudes näopilt, diiva, kes näidatud tummdraamas õnnetult armus ühte troopikavürsti ja seetõttu võttis eneselt elu. Ikka surm ja hävitamine. Marta oli tulnud siia end unustama, aga nüüd lahkus ta siit veel suurema ahastusega, kui oli tulnud.

Kuri küsimärk aina suurenes ta ajus.

Kui ta mõne aja pärast veel oma naiselikus tervises erakorralisi nähte hakkas märkama, oli ta otsus kindel: mitte keegi muu kui ta ise. Süüd pole ju teistel — neil, kes püüdsid —, vaid sellel, kes laskis end püüda ja tõugata sinna, kuhu taheti, laskis enesest teha nuku. Nii nõrk inimene ei kõlba elama. See on nagu munast vigase selgrooga väljunud kanapoeg või võõrasse mulda sattunud taim, mis nagunii varem-hiljem peab kõngema. Ning jälle süvenes ta oma lemmiklektüüri. Sedapuhku huvitus ta aga peamiselt enesetapmise meetoditest ja abinõudest.

Mõnepäevase lugemise järel pani ta tähele, et üldiselt esinevatest enesetapmise viisidest ükski teda eriliselt ei meelitanud. Need olid kõik jõhkrad ja rumalad, neid võis tarvitada inimene, kes oma jäänuste kallal tahtis lasta teha teatrit, mitte aga tema, kes kõige meelsamini oleks kadunud maailmast jäljetult, nii jäljetult, et isegi oma lõhna poleks tahtnud jätta teistele haista. Nii võimatult tähtsusetuna, alaväärilisena, tühisena tundis ta end jälle.

Aga samal päeval, kui ta oli asumas ettevalmistusi tegema oma kavade läbiviimiseks, samal viimasel päeval, kui ta marke läks ostma oma lahkumisteadete jaoks — ulatati talle saatuse veidra pilkena kiri Helgalt, maade ja merede tagant tulnud, võõrast elust ja võõrast ümbrusest lõhnav kiri.

Esimesel hetkel lisas kaugelt tulnud kiri nagu hoogu ta kavatsustele; ta kujutles kirjas Helgat teatavat, et on nüüd juba Hollywoodis ja treneerib hoolega tulevase staarikarjääri vastu. Nii kaugele võib inimene saada sihikindlusega! Aga mis oli saanud temast? Tal oli häbi mõtelda oma rumalustele — eriti nüüd, mil see sõbranna kiri nii erksalt ja intrigeerivalt lebas ta ees laual. Tal oli nagu häbi avada seda kirja nüüd, mil ta nii selgesti tundis oma küündimatust, saamatust, poolikust ja kindlusetust. Aga samas tärkas ta südames ka tänutunne sõbranna vastu, kes teda siiski mäletas ka kaugel olles, mitte tema kombel ei lasknud end mässida kägistavaisse võrkudesse ega unustanud selle tõttu kõike peale oma häda ja piina.

Tollest tänutundest aetuna ta avaski kirja.

Kiri oli lühike ja üllatav: sõbranna teatas ainult, et ta samaõhtuse liinilaevaga saabub üle Stokholmi kodulinna, ja et ta väga tänulik oleks, kui võiks sadamakail end vastu võtmas näha vana pinginaabrit koolipõlvest.

Marta käed lõid värisema. Miks tuleb ta tagasi? Kas ka temal on elus midagi äpardunud? Kõigele meeleheitlikkusele vaatamata tärkas temas korraga säärane naiseliku uudishimu hoog, et ei suutnud midagi enam valmistada; pistis kirja ja margid käekotti ning tõttas laevakontorisse kuulama liiniauriku tulekuaega.

Teel sattus ta juhuslikult vastamisi kaupmehega, heasüdamliku inimesega, kes teda enam ligi paar kuud pol-

nud näinud ja nüüd kohe ruttas tormiliselt pärima, missugust hingehaigust tütarlaps jälle põeb.

Tibatas peent vihma hallist, tuhksest taevast ja vile sügiskuine tuul keerutas ümber nurkade. Tüdruk, nagu püüdes vihma ja tuule eest ära pääseda, nihutas rahutult end seina äärde ning mehest mööda, sest ta ainus eesmärk oligi vabaneda teravast silmast ja küsimustest. Aga mees nägi ta kavalused läbi, laskis tal mõne sammu minna, kuid astus siis uuesti tema kõrvale.

„Kuule, jäta mind, või ma pean sulle tõesti midagi ütlema!" ähvardas tüdruk mornilt.

„Armas inimeselaps, seda ma ju ootangi," vastas naeratav terassilm.

Martat nagu kiusas miski seda inimest praegu keset tibavat vihma torkama ja narrima. Astus talle otse vastu, kergitas vihmavarju niivõrd, et võis vaadata mehele otse silma, ja pajatas siis masinlikult:

„Kui sa just teada tahad... Siis põen naistehaigust ja — mõne kuu pärast kavatsen tulla alimentide järele."

Ta ootas, et mees jahmub või vihastab, et ta siledasse näkku, läikivale otsaesisele midagi morni ilmub ja ta minema jookseb. Aga Marta eksis: sile nägu tõmbus veelgi pühapäevasemaks, laienes ja ujus korraga südamlikus naerus nagu päike pilvitus, rõõmsas suvetaevas:

„Tore! Saan pärija... ma julgen ometi loota, et...?"

Marta ei suutnud rohkem kuulata seda lõkatavat heameele-avaldust. Nagu vihur keerutas ta kannal ringi ja lippas pool-joostes minema. Mees püüdis veelgi järgneda, aga naine ees — jooksis, ja ta peatus imestavalt, hüüdes ainult veel jooksjale järele, et tulgu peatselt tema juurde sisse, vaja rääkida pikemalt.

Sellist esinemist polnud Marta eneselt kunagi julgenud loota, veel vähem oleks ta kunagi kujutleda osanud vastkuuldud suhtumist oma avaldusse, mis iseloomult oli alatuvõitu ja ta enese meelest isegi jäme. Seepärast kõndis ta tolle õhtupooliku nii segaste tunnetega ringi nagu veel mitte ühtegi õhtupoolikut varemalt oma elus. Ei saanud isegi aru, mis see oli. Igatahes mitte kibedus või pettumus — pigem nagu veidi paranema lööva haava valulev sügelemine.

Kui laev enne videvikku sildus, oli ta ammugi kail ja

lehvitas saabujatele vastu. Esimesena tungis ta ka landgangi ette, otsides kogu aja silmadega sõbrannat, kes ta mälestuses elas ikka veel sihvaka piigana, helesinine keep üle piha, valge suvemüts ruugetel juustel — sellisena, nagu ta oli viimasel suvel kodulinnas liikunud ja äratanud oma välimusega kadedust Martas niisamuti kui teisteski naistes.

Ta uuris üksikult iga laevalael liikuvat reisijat, isegi mehi. Ent kummalisel kombel ei leidnud otsitavat. Mõtles parajasti pöörduda ametnikkude poole, et kuulda, kas laev sellenimelist reisijat üldse kaasa tõi, kui teda hõigati — otse lähedalt, kõrva äärest. Ta pöördus ja — pidi hetkelt imestusės hüüatama: landgangil tema kõrval seisis paks, laianäoline naine, mõnekuine laps süles. Naine kandis mitte just uhket suvemantlit ja tumedat kübarat, ta oli päevitunud, käed punased — aga tal oli siiski kohetabatav sarnasus Helgaga. Silmis tuikas endine vallatusetuluke ja hääl kõlas uhkelt, hoolimatult, nagu ainult Helga sopran võis kõlada.

„Sa ei tunne mind enam äragi, Martake!"

Nad suudlesid teineteist, kusjuures Marta tulijast nagu veidi võõrastavalt eemale hoidis, et mitte häda teha lapsele ta käsivarrel.

„Ega poleks tundnudki märku andmata. Sa oled ju selle nelja-viie aastaga nii kohutavalt muutunud!"

Naine siidmantlis naeris, kussutades last:

„Elu väärab kõik meie unistused... minul ja teistel meiesugustel kehvadel... Nagu ma näen, oled ka sina tugevasti muutunud. Oled sa haige või — värskelt mehel?"

Marta haaras mõned pakid ja nad liikusid ootava taksiautode rea poole, et sõita Helga vanemate koju.

„Ei kumbagi," vastas ta autosse istudes. „Minuga pole midagi... Nagu ikka, vanaviisi... Aga ütle, Helga, parem, mis on sinuga juhtunud?" langes ta pilk küsivalt lapsele, kes parajasti sirutas punetavaid käsivarsi helevalge teki vahelt.

„Ah seda sa mõtled? Oh harilik, ma olen juba teist aastat abielus," naeratas sõbranna hooletult, visates kübara autopadjale. Ta õhetas värskusest ning elujõust,

ja Marta pidi tunnistama, et oma tüsedusele vaatamata oli Helga siiski jälle ilusam kui ta ise oma sihvakuses.

„Olid saamas kord ikka juba kinonäitlejaks — või oledki?" nõudis ta edasi.

Helga ohkas kergelt, tõstatas last rinna ligemale ja seletas siis:

„Tead sa, Martake, üks asi on unistus, teine — tegelik elu. Nii nagu mina kooliajal lapsuke olles unistasin, nii unistavad enamasti kõik tüdrukud... Ikka printsidest, rikastest kosilastest ja kinotähtedest... Ega nad seepärast kõik pääse printsessideks ja kinodiivadeks! Kaugeltki! Elus saavad neist üle üheksakümne üheksa protsendi tööorjad, perenaised ja lastekasvatajad. Ja neid on palju rohkem vaja kui siidpatjadel vedelevaid filmidiivasid! Seepärast on mulle viimasel ajal ikka enam meeldima hakanud sinusugused töö- ja teoinimesed kui minusugused viletsad unistajad. Sina elad nii nagu läheb, aga mina teen kavasid ja rajan sihte, millest kaugemale tihti ei jõuagi. Petan ainult ennast! Nii näiteks Ameerikasse jõudes kujutlesin enesele hiilgavat karjääri ja peadpööritavat menu — tegelikult hakkasin aga juba esimesel nädalal New Yorgis köögitüdrukuks, sest mees, kes mind sinna kutsus ja pileti saatis, nagu ta kuulutuses lubas, oli vana ahv... Vaene ja inetu! Aga siia saatis pildid, mis võetud kahekümne aasta eest! Kah unistus! Oma mineviku söödamail... Ei kannatanud teda päevagi välja... Ja kui sa oled juba kord võõrsil nälginud või uulitsal olnud, siis haarad igast leivakoorukesest küüntega kinni... Muidugi tuli ropult tööd teha, nagu ikka Ameerikas. See oli mulle esialgu võõras ja vastik. Aga ma pidin, kui ei tahtnud minna päris põhja... Ja ma olin siiski niivõrd kange, et ei läinud, kuigi see vahest oleks pakkunud kergemat ja muretumat äraelamist... Muidugi soendasin ma esialgu ikka veel oma lapselikke unistusi, aga kui märkama hakkasin, et mu ihuvormid enam staari mõõte välja ei anna, kui selgeks sai, et ränk kehaline töö oli teinud minu sihvakast pihast töölooma turja — siis ei halanud ma kaua... Püüdsin ruttu mehe kinni ja viisin ta pastori juurde... On kenade dollarikeste ja oma väikese majakesega eestlane New Yorgist... Praegu kaupleb puuviljaga, varem

tegi müüritööd. Muidugi harimatu, õige mats mees. Aga mis kasu ongi ühe mehe haridusest, kes lapsi ei kasvata ega raamatuid ei kirjuta? Mees on tavaliselt naisele ainult raha produtseerivaks masinaks... Ja tead, kui ma ta kord kodumaale saan, küllap siis ehk panen vanu igi veel õppimagi! Sest raha meie päevadeks ja elu alustamiseks ka lastele... siin peaks jätkuma..."

Auto rappus munakividel ja Helga kohendas uuesti lapse peaalust.

Marta oli algul avasui kuulanud sõbranna juttu, siis aga toetanud lõua peopesale ja jäänud üksisilmi vaatlema uinuvat, punaste paletega põngerjat ema rüpes.

„Poeg?" küsis ta viivukese pärast.

„Ei, tütar," vastas ema.

„Ja sa oled nüüd sama rahul ning õnnelik, nagu oleksid olnud võib-olla kinotähena või miljonäriprouana?" algas ta uuesti, tundes eneses otsekohe viha tõusvat selle vastu, et ta omagi elu oli püüdnud korraldada teise unistuste järgi, nende unistuste järgi, mis teine ise oli ammugi kõrvale heitnud nagu vana, ärakantud pesu. „Ah, sina oled siis niigi väga õnnelik?" kordas ta ja tundis eneseski midagi kärisema löövat, midagi avanevat või selguvat, nõnda et hele päike otse südamesse sisse hakkas paistma.

„Olen... Eriti selle tõttu siin," näitas Helga oma sõnade kinnituseks silmadega lapsele.

Toda lailavat õnnetuld teise naise silmis nähes ei suutnud Marta enam end pidada, vaid vaatas otse Helgale silma ja ütles pikka:

„Tead... Mina saan ka varsti..."

„Sina...?" imetles Helga. Ja siis ühinesid nende pilgud sügavas vastastikuses mõistmises, mis nagu looduse enese elav hingeõhk helgib ja virvendab ainult emasilmades.

1935

Roheline kiir

Paksust sügavrohelisest metsast nagu pimedast ööst torkas sõmerane, peaaegu tolmune maantee otse päikesehelenduses läikivasse randa, keset kalurite kehvi, adruga väetatud kartulilapikesi ja madalalt õõtsuvat rukkipõldu. Kartulis noogutas iga mõne sammu tagant üks kivi teisele raudkivile ja viljakõrte vahelt keerutas meretuul aeg-ajalt üles kerget, lendavat liiva kui jahutolmu. Metsast tulles paistis sillutatud maantee sööstvat ülepeakaela otse merre, mis kohises samas, paar meetrit madalamal kivirahnude vahel, kuid järsakul vastu veepiiret hargnes ta siiski ootamatult kaheks külateekeseks. Paremale viis rooplik ja rohtukasvanud vankrirada, mille ääres, vastu sinist avarat mereselga, küürutasid tuulest maa poole lüngi vajutatud männid. Vasemale aga — lai liivajoom, kahelt poolt ääristatud viletsa roigasaiaga, keerlev ja väänlev kivide ning tarnadesse kasvanud liivaküngaste vahel kui rahutu madu, mille seljakirjadeks pehmes liivas kokkuvajunud ratta- ja inimesejäljed.

Mõnekümne sammu kaugusel maanteest algasid mõlemal pool roigasaeda rannameeste eluasemed: ümaratest palkidest, sammaldunud ja tuultest kokkulitsutud madalad hütikesed, mõned õlg-, teised pilbaskatusega, virilad ja väikeste rämuste akendega vastu merd nagu nood pisut kühmus ja viltukäivad rannanaised oma laiades seelikutes ning hilpnevates suurrätikutes, kui nad tugeva tuulega sattusid siia liivasele teele.

Majahüttide vahelt sirutasid käharaid latvu vastu tuu-

list taevast üksikud harvad männijändrikud. Kas oli neid sinna istutanud inimkäsi hallis minevikus või külvanud tuul — kes seda teab! Puuks nad olid kuidagi kasvanud, kõverad ja keerdus, mõnedel mehekeha-jämedune tüvi väänlemas pooleldi mööda liiva, üksikute juuresoontega liivasesse kamarasse kinnitunud, teistel sõlmised ja vigastatud oksad vastu maad. Ainult ladvad pöördusid kõigil siiski visalt ja ahnelt ülespoole, jahedasse ja kargesse mereõhku, kuigi ulatusid vaevalt hüttide harjadest kõrgemale. Hõredate ja madalatena ei suutnud need männid pakkuda Leeteotsa külale mingisugust varju või kaitset.

Leeteotsa oli ja jäi kõikide meretuulte kaisutada nagu enamus laheserva kalurikülasid. Ega suutnud igast hütist ulgumerele avanevat vaba vaadet varjata ka piirivalvurite poolt oma kordoni kaitseks istutatud kuusehekk, sest istutatud kuusk osutus õrnaks — neid kuivas ja kõdunes enam, kui mehed jõudsid metsast tassida ja ritta seada.

Meri siin ei armastanud rahu, tormitsedes ja tuisates alalõpmata vastu majakõrgusi ja väiksemaid raudkivimürakaid rannas. Ning mänd ei hoolinud korrast nagu tarngi, ajades vahel oma juuri aia ääres, vahel keset kaluri madalat kartulivagu liivapõue, nii nagu talle just meeldis. Teinekord ronisid mõlemad — nii tarn kui mänd — üleannetult isegi kaluri õue või aeda, lokates seal võidu istutatud marjapõõsakese või soolasest tuulest võssujäänud kirsipuhmaga, otsides tuge kas aialatilt või majaseinaltki. Oma leplikkuse poolest mullaga olid mänd ja tarn siin ainuvalitsejad ning võisid laiutada; majade taga metsa pool aga, kus väikesed põllulapikesed olid hoolikamalt haritud, taganesid nad häbelikult, andes ruumi kapsale, orasheinale või virnale, viimaks seal, kus maapind laskus ja madalaks metsaks muutus, isegi kuusele, kasele ja lepale keset lopsakaid mustika- ja sinikavarsi. Ent seal lõppes ka Leeteotsa ja algas võsane, jändrik, tihe riigimets, mis ulatus kilomeetreid sisemaa poole.

Sealpool metsa ja võserikke elati leeteotsalaste arvates õiget elu. Siin tuulisel ja kehval rannikul tuli ainult kuidagi nagu vastu tahtmist elutseda. Kunagi ammu,

isade ja isaisade aegu, tõsi küll, oli Leeteotsa olnud tugevate ja hinnatud kalurite kodukohaks. Nüüd aga elasid siin peamiselt naised ning vanadusest väetid ja noorusest nõdrad. Osa Leeteotsa teguvõimsamaid ja tugevamaid mehi oli viinud kodusõda, teise osa riisunud mõninga aasta jooksul tormine meri, järelejäänud olid naaberküla purjekatel ja pealinna aurikutel meremeestena kihutanud iga nelja tuule poole laiali, et otsida õnne avarast maailmast, et panna oma ihuramm ja mõistus mängu paljutõotavama tasu eest, kui suutsid pakkuda harvalt võrku rippuma jääv kilu, räim või lestakala, millel pealegi ei olnud ülesostja silmis mingit hinda.

Seetõttu valitses Leeteotsal juba mitmendat suve igapäev ühetaoline pühapäevane rahu. Harva libises kiviselt valgmalt paat merele, veel harvem kuivas mõni võrk vabedel vanade võrgusaunade ees, mis mahajäetud koertena lömitasid põndakul vastu kivist valgmat, katused tuultest sasitud, uksed viltu vajunud.

Ei suutnud siia laste- ja naisteküLasse õiget elu tuua ka üksikud suvitajad linnast, kes tulid mahajäetud, nurgatagusesse randa kosutama linnaelust pingulekistud närve ja maitsma päikesekõrvetust. Leeteotsa oli igav ning vaikne. Natuke elevust tõi ainult igal nädalal paar korda lähemast linnast saabuv autobuss, mis vedas posti kui ka suvitajaid, ja laupäevaõhtused külanoorte kogunemised kiigele riigimetsa servas, sest sinna olid harjunud käima noormehed ka paarist naaberkülast ja sealtpoolt metsa. Seal lauldi ja huigati, mängiti ringmänge ning aeg-ajalt, kui mõnel külapoisil juhtus kaasas olema suupill, löödi selle kehva muusika saatel isegi tantsu.

1

Ühel juunikuu sauna- ja kiigepäeva õhtul, kui päike kallas parajasti oma viimast tuld kühmulistele kividele, kõveratele mändidele, võserikule metsale ja rõõmututele majahüttidele liivasel teeserval, sumpasid kaks tüdrukut rutates ranna poole, sinna, kus neemeriba kõige kauge-

male merre ulatus ja kust aeg-ajalt kajakad ehmunud kisaga lendu tõusid, et silmapilk hiljem jälle vaikselt laskuda suurte kivide vahele, otsima adrusodisest merest kehva õhtueinet. Tüdrukute paljad sääred välkusid imelikult veereva päikese õhetuses, nagu oleksid nad voolitud läikivast pronksist. Nende lühikeseks lõigatud juuksekahlud hilplesid tuulevines, mis puhus merelt, ja nende taga jooksid nende eneste pikad varjud, hiilivalt ja salapäraselt hüpeldes puult puule, kivilt kivile, liivahunnikult teisele. Liiv kõhises, tuisates tasases õhtutuules vastu lõikheina puitunud lehti, küla taga ammus kellegi lehm ja saunadest keerdus paksu metsa poole suuri valkjaid suitsutorte nagu villasületäisi.

Jõudnud veepiirdele, sinna, kuhu aeg-ajalt sirutab oma lakkuva keele kivirisust läbimurdnud võimsam laine ja niisutab liiva siledaks, klaassiledaks asfaldiks, raputasid tüdrukud jalgadelt lahtise tolmu, kergitasid natuke oma õhukesi, odavast riidest kleite ja sulistasid pooleldi vees käies edasi, üksikute suuremate kivide poole, mis neemel kasvavast männitukast alates jooksid kitsa keelena kaugele merre, kus nende vastu murdus ulguvetelt tulev ummik, järsk ja raske nagu müür. Seal pahises ja uras meri lakkamatult, piserdas oma vahuga kivimürakaid, siin maapiiril, graniidirüngaste taga oli ta aga vaikne ja rahulik, peaaegu suviselt unine.

Väiksem, kräsuspealisele männile sarnanev tüdruk tõstis jalgadelt korraks silmad, viskas pilgu päikesele, mis ähvardas seal kuskil kauguste taga iga hetk lainetesse kukkuda, ja küsis siis saladuslikult:

„Oled sa kunagi näinud, Viiu? Nii päris oma silmaga . . .?"

Pikem ja sihvakam keksas varblase kergusega kivile, tõstis käe päikesekiirte kaitseks silmade kohale, vaatas tähelepanelikult loojangu poole, pöördus siis tagasi ja ütles:

„Nii ere teine, et teeb kohe pimedaks . . . Oh, kui ma oleksin näinud, siis, tead, oleksin ammugi siit läinud!"

Viimane lause oli öeldud sellise kire ja tulega, et rässakas, männitüve-taoline Laose Senni pidi ohkama. Ta oli tüdruk, kes maast-madalast on kasvanud külaelu külge, rassinud koos poistega metsas, põllul ja merel,

hoidnud lapsi ja karjatanud loomi, rookinud kalu ja riputanud kuivama võrke. Kunagi ei osanud ta õieti kujutleda, miks siit Leeteotsalt ära kiputi ja — kuhu õieti? Paljud seljapöörajad olid hiljem jälle külasse tagasi tulnud, teised aga ka päriselt eemale jäänud. Neist teati niisama vähe kui sellest maast, mis asus kaugel mere taga, või harvast laevast, mis kõrgel mereseljal pikka ja rahulikult Leeteotsast mööda kündis. Niihästi maa sealpool merd kui ka juhuslik laev äratasid Sennis sageli võõrastust. Samasugust võõrastust kippus Sennis viimasel ajal esile kutsuma ka ta lapsepõlvesõbranna Männiku Viiu unistus äraminekust. Ta kehitas oma kohmakaid tööinimese-õlgu ja algas uuesti:

„Ah sellepärast sa siis tahadki näha, et . . . ka minna? Siis vist oleks küll parem, kui sa üldse ei näeks . . ."

Sihvakas, hästiarenenud puusadega ja lokkis juustega Viiu, kelle nägu oli nagu siledast roosast kivist raiutud ja kelle suured sinised silmad rahutult olid piirelnud ümber vette sukelduda ähvardava päikese, heitis sõbrannale peaaegu vihase vaate:

„Kas sa oled kuulnud, et mind kutsutakse „Ilusaks Viiuks"?"

„Olen kuulnud küll . . . Kõik poisid kutsuvad . . ."

„Ja seda vist pole sa ka veel unustanud, et minul ainukesena meie küla lastest on keskkooliharidus? Mis sa arvad siis, mida võivad mulle pakkuda need meie küla poisid, rumalad ja kohmakad mehekolakad, kes mind peavad ilusaks? Mitte midagi muud kui tavalist rannanaise rasket ja roppu elu! Kraabi küüntega maaveert ja kisu paadis aeru, teinekord nii et piht on juba viie aasta pärast vimmas! Kas siis inimesele, kes haridust on saanud ja kel natuke jumet, muud paremat maailmas tõesti ei peaks leiduma?"

„Aga, Viiu! Sul on ju piirivalve Volli!" kilkas jässakas Senni juuksetuttide hüpeldes ümber päikesepaistest õhetavate kõrvalehtede.

„Volli!" õhkas Viiu kivile kükitades ja kleidisabaga märgi jalgu vilu loodetuule eest peites. „See on samasugune maapoiss nagu teisedki. Ainult et longib, püssiront õlal, mööda randa ringi. Kuna teised teevad tööd, püüavad kala või sõidavad merd . . . Lihtne ja tavaline

üleajateenija, vanapoiss, kes seepärast siia külakolkasse tuli, et mujal enam leivatüki järele joosta ei jõudnud. Isa, kadunuke, ütles alati, et Volli on mõni põhjakõrbenud vangivaht või lahtilastud politseikordnik. Ja seda ta on. Jookseb mu järele ja hiilib igal pool nagu mõni haaremivaht! Kellele teda vaja on? Oh Senni, kui sa teaksid, kui õnnetu, õnnetu ma olen!"

Senni istus sõbranna kõrvale laiale kivile, vaatas korra vargsi ringi ja tähendas siis nagu muu seas:

„Räägitakse, et Vollist saab uus kordoniülem. Kordoniülema proua — iga plika oleks kade..."

„Olgu, mis see minu asi!" viskas Viiu üle õla.

„Aga kui sa oled Volliga... noh, olnud... kas sul siis täitsa ükskõik on, kes ta naiseks saab?" kiusas tõmmunäoline väike männijuurikas edasi, uurides sealjuures ise hoolega sõbranna kaela ja valgeid juukseid, mida kullatasid päikese violetsed kiired. Ta oli seni hoolega iga sõbranna eest peitnud oma huvi laiaõlalise piirivalve-allohvitseri vastu, leides seepärast kõige kohasema olevat praegu säärase ükskõiksuse-jutuga tõe jälile jõuda. Ning aimamata sõbranna salakavalust, lihtsameelne, unistava iseloomuga Viiu pahvataski:

„Olnud! Mis mina sinna parata sain, kui ta kord poolpurjus päi ja vägisi mind suudles... Aga kas ma siis eluaeg niimoodi ennast pean vägistada laskma inimesel, kelle vastu mu süda on sama külm kui see kivi? Sa, Sennike, oled muidugi mõistlik ja pead ilusti suu. Jäägu ainult meie teada, omavahele," ehmus ta natuke, „aga minust ei saa, nii tõesti kui ma elan, kunagi Volli naist!"

Senni pani hästi tähele ilmet, varje ja päikeselaike ütleja näol ning — uskus, rõõmutsedes endamisi nii, et tundis eneses tungi hüpata üles ja tormata lainetesse, metsa või kiigele. Ent see tung kustus kohe: ta talitses end hästi, tõmmuks kõrbenud näonahk peitis täielikult enese taha suure sisemise lainetuse. Sirutas ainult paljad jalad kivile välja ja ütles pikka:

„Nüüd hakkame vaatama, päike kustub pea."

Suur punane tulekera veepinnal paistis hällivat ja kõikuvat nagu värskelt värvitud võrgupullu või ankrupoi. Raske oli selle eredusse vaadata. Korraga hüp-

pas ta natuke üles, taevasse ja merepinnale joonistusid lillad kiirtevihud, ning siis polnudki ta enam kera, vaid lömmivajutatud ratas, poolik sõõr, mille alumine osa pistetud vette. Ent tollest veepinnale jäänud poolkerastki leegitses veel sellist valgust ja tuld, et tüdrukute silmis lõid tantsima tuhanded mitmevärvilised rattad, kerad ja sõõrid. Kuhu ka peale loojuvasse päikesse vaatamist pilku poleks juhtinud, kõikjal tantsisid lillad, rohelised, sinised, mustad, kollased ja punased sõõrid või kerad. Kogu loodepoolne silmapiir oli korraga täis miljoneid hüplevaid tulekerakesi veepinnal ja kõrgemal taevaviirul, kus pikad punased vihud karglesid rahutult lainete kohal rippuvatel põuapilve-sagaratel, värvides neidki veripunasteks ja sinililladeks. Merepind viskles rahutu sulametallina. Seal, kus aeg-ajalt lainepead murdusid, tekkisid veetolmust nõrgad madalad vikerkaarekesed ja silmapiiri viimasel joonekesel süttisid valged laineharjakesed järsku nagu plahvatavad bengaalituled. Pärivalgust idasse vaadates aga mustas ja sinetas seal rahutu vesi süngelt. Pilvedki rippusid seal nagu kinniküLmunult, jäässe-tardunult: liikumatud, võikad, mustlillad, rasked. Ja üle mere vihises lõikav loojangutuul. Tuul, mis nagu küünistas, silmad vesiseks tõmbas ja rannal mändide käharad pead sassi ning värisema lõi. Samal hetkel kui iiling sasis mände, kadus tuline päikeseratas järsku vette. Nagu oleks mõni suur kala ta vee alla tõmmanud — korraga polnudki teda enam. Meri tõmbus üleni sinimustaks ja ähvardavalt karmiks. Randa rühkivad lained püüdsid nagu vihaleärritatud sokud tabada oma vastaseid, kive, ikka järjest kõrgemalt. Oli korraga külm ja igav. Kõik tulukesed kustusid hoobilt, nagu oleks lõigatud läbi miljonid nägematud voolujuhtmed.

Hinge kinni pidades jälgisid tüdrukud seda värvidemängu, vidukil silmad kogu aja punktil, kus rahutu meri näis neelavat päikese. Nad ei hoolinud eredast loojangutulest ega tuhandetest valepäikestest, mis nende silmis sätendama lõid, — nad ootasid pingul ja põnevalt. Aga kui maailma valgus viimaks järsku kustus ja veteväli morniks lõi, pöördusid nende pilgud teineteisele. Peaaegu üheaegselt küsisid nad:

„Kas sa nägid?"
Ja peaaegu niisama üheaegse pearaputusega vastasid teineteisele pettunuina eitavalt. Viiu suurtes ümarates linnusilmades virvendas isegi midagi nagu pisarataolist. Ta kõrgele otsaesisele, valgete juuksetukkade piirile tekkisid ristloodis kortsud ja pehme, kaarjas ülahuul tõmbus pingule, kui ta jonnakalt ütles:
„Aga ma pean kord nägema! Ma hakkan iga õhtu siin kividel käima, kuni ma ükskord siiski näen. Mul on niisugune tunne, et näen ..."
Senni mustad silmad naersid, silmist valgus muie pikkamisi ka tedretähnilisele sõõrjale näole.
„Ega seda igaüks ikka näegi," ütles ta kahtlevalt. „Näevad ainult need, kes elus väga õnnelikuks saavad või kes kaua elavad... Meie vanaema oma kaheksakümne viie eluaasta jooksul on näinud ainult kaks korda. Esiteks siis, kui oli pruut, pärast, kui vanem onu Mihkel Ameerikast pärandas vanaemale paarsada dollarit. Mõlemal korral ennustas kiir talle head. Aga mis sa arvad, missugust suurt õnne võiks kiir ennustada praegu mulle või sulle?"
„Mulle?" kordas Viiu mõtlikult. „Ma tahan teada, kas mul läheb hästi laias maailmas."
„Kavatsed siis ikka päris kindlasti ära minna?"
„Mul on kõik ettevalmistused tehtud ... Ootan ainult kirja."
„Ja lähed ka ilma rohelist kiirt nägemata?"
Linnunäoga Viiu vaatas mõtlikult männilatvadele. Seal õhetas veel midagi kustunud päikesest, kõrgel tumerohelises oksastikus oleksid nagu hõõgunud liimuskiga kattuvad söed. Ta ohkas ja ütles siis kindlalt:
„Isa mul enam pole. Emake elab pensionist ära. Mis mul ikka. Muidugi lähen ..."
Samal ajal kostis kivide vahelt kellegi jalaasteid ja mehehääl mõmatas, nii et tüdrukud kiljudes üles hüppasid.
„Ah lähete kiigele või? Tore õhtu, kõik nooremad koos. Muidugi tuleb minna. Tere, tütarlapsed!"
Rohelises frentšis piirivalvur tõstis käe mütsi äärde, naeratades endamisi õnnestunud ligihiilimise üle. See oli pikk, tugev mees, tuultest ja mereõhust parkunud näo-

naha ning paksude kollaste kulmupuhmastega. Ta õlal kõlkus allapoole pööratud toruotsaga vintpüss ja silmad hüplesid rahutult, luuravalt pealuus, nagu tahtes igas inimeses ja esemes rannal näha midagi seadusevastast, kahtlast.

Tüdrukud naersid oma ehmatust, sülitades vingesse tuulde, mis vedas nende kleite ümber paljaste säärte kitsasteks püksiharudeks. Nad katsusid tuulega võidelda, aga selle võitluse mõttetust nähes hüppasid kiljudes kivilt alla pehmele kruusale ja jäid nõutult seisma. Viimaks haaras Viiu natuke pahaselt sõna:

„Noh, kas on nüüd süda rahul, et said meid jälle ehmatada?"

„Aga, Viiu! Volli tegi ju ainult nalja!" kaitses Senni poissi.

„Ärge siis nii kuri olge, Männiku preili," ümises vormikandja, kergitades kohmakalt püssirihmast äravenitatud õlga. „Nägin preilisid kuulsat rohelist kiirt ootavat, jäin siis ka ise paigale. Ja kui kiirt ei ilmunud, mõtlesin, et õige vaja lapsi natuke lohutada... Laupäeva õhtul südamevaluga magama minna, see ei ole ilus!"

„Ilus! Kas see ilus on, kui sa nagu spioon iga teiste sõna ja juttu salaja pealt kuulata püüad?" turtsus Viiu ümmargusi silmi pilukile kiskudes ja vihast nägu teha katsudes.

„No-noh, kas siis tütarlastel on nii suuri saladusi, mida maksab kuulata?" irvitas mees.

„Pole sinu asi!" kähvas Viiu, tõmmates Sennit käest. „Lähme!"

Aga väike rabamännile sarnanev tüdruk tõrkus. Astus sammu ja pöördus tagasi rannavahi poole, kes teda silmadega uudishimulikult mõõtis pealaest punaste kandadeni.

Viiu lonkis mõne sammu eemale, kordas kutset, aga kui ta nägi neid külg külje kõrval kivile toetuvat, lippas ta vilkalt minema, nii et paljad jalapäkad aina välkusid üle pika tarna ja kivikobarate. Ta imetles sõbranna äkilist huvi, võrdles seda oma huviraasukestega, mis too mees kunagi paari aasta eest oli suutnud tema veel hoopiski plikalikus südames äratada, ja sampsis

usinalt liivast teerada kõrgete mändide all edasi, sinnapoole, kus küürus varestena mustasid majahütid.

Taevas oli tõmbunud hämarasse pilve, meri urises karidel vihaselt ja kidurad, pooleldi maas roomavad rannamännid kõigutasid jõuetult päid, vajudes valju loodetuule ees ikka enam looka. Taamal mustas metsaalune, lage rand oli nii nukker ja igav, et Viiu tundis peale tulevat harjumuslikku tusahoogu. See tähendas säärast pahatujulist õhtut, mil ta võimatuks pidas minna teiste inimeste hulka, mil ta pidi istuma oma madala kambrikese akna all ja nutusilmi vahtima kustuvasse ehasse kaugel vete ja taeva piiril, sinna kaugusse, kuhu ta igatses, aga kust tal ema ega teiste arvates polnud loota midagi head.

Rannarahva hulgas liikus vana jutt, et inimene, kes loojangul näeb rohelist kiirt, mis kustuvast päikesest lööb otse üles taevasse ja nähtav on vaid silmapilgu, see saab õnnelikuks, sellel läheb elus hästi. Nüüd ootas ja vahtis Viiu juba teist suve toda kummalist õnnekiirt, oli aga seni ikka ja alati pidanud tagasi pöörduma pettumusega südames. Pettumus sünnitas viimaks ta südames hirmugi ning pani teda venitama sõiduga pealinna, välismaale, kus oli ees rida koolisõpru, kes teda iga kirjareaga, mis saabus sealtpoolt merd, kutsusid suurde maailma, kirevasse, huvitavasse ellu. Ent ka lõplik pettumine mehes, kes teda siin koolipingist tulles oli pisut huvitanud, sundis otsustama. Ja nüüd olid viimaks asjad nii kaugel, et ta ootas järgmisel nädalal ainult kirja laevakaptenilt, isa vanalt tuttavalt, kes pidi ta keeleõppimise otstarbel viima kaubaaurikuga Inglismaale. Viiu teadis vägagi hästi, et tal tuleb mängida seal lastekasvataja või pesulappija tähtsusetut osa. Nõnda elasid seal ka kooliõed. Kuid ta lootis siiski oma vabadele minutitele, lootis, et kirev maailm ja määratu suur linn suudavad teda köita ja pakkuda oma ülikultuursest küllusest temale, külalapselegi, natuke haaravat ning huvitavat, natuke seda, mille järele ta hing siin rannaküla üksinduses kisendama kippus.

Nende lapselikkude unistustega viskus Viiu tol õhtul asemele. Aga tal puudus rahu, unistused muutusid tuhmiks ja sogaseks nagu madal vesi tuulise ilmaga. Aeg-

ajalt tõstis ta pea ja kuulas, kuidas kiigelt metsaserval kõlasid lauluhelid. Ta tundis oma kindla ja nootipidava hääle puudumisel lauljaid pahatihti komistlevat ja nagu kõhklevat. Hämarus lehvis koos lauluhäältega üle küla ja ranna, sahistades tiibu nagu suur kalakull. Mets mühatas aeg-ajalt, ja neemetipust kajas ühetooniline salavihane võitluspahin kividelt, kus murdusid ulguvete lained. Üksik nahkhiir lendas rutates, madalalt ja hädiselt tiibu pekstes, nagu oleks teda jälginud mõni tugev kiskja.

Korraga vaikis laul, vastu tuult kostsid aknalaual toetuja kõrvu nõrgad, korduvad hüüded:

„Viiu, Männiku Viiu, tule „Lepalindu" laulma!"

„Tule „Lepalindu" laulma!"

See oli ta paljudest nukratest lauludest armsamaid. Tüdrukutekoori saatel võis ta seda laulda nii tundeliselt ja südamessehaaravalt, et kiigele kogunenud vanemad inimesed tihti pidid õhates tunnistama: küll see Viiu aga oskab laulda, ära sulatab südame seest.

Aga täna Viiu ei saanud laulda. Kui ta oleks läinud „Lepalindu" laulma, oleks ta hakanud ise härdusest nutma. Tundis seda kogu närvikavaga ja tõmbas kiusatuse vältimiseks akna ropsudes kokku.

Ent lauluhääled leidsid endale tee läbi seinapragude ja aknaraamidegi. Pikka ja venitades tõmbasid tüdrukud, Laose Senni hääl ulatumas kõigist üle:

...Lenda, lenda, lepalind,
viimast kord veel palun sind...
Lenda üle laia vee,
sinna, kus mu kallike...

Viiu surus käed kõrvadele. See oli valus, otse füüsiliselt. Ei, parem enam mitte midagi näha ega kuulda Leeteotsast! Eemale, kaugele! Tal oli enesest korraga hale ja häbi, kuidas oli ta haritud inimesena võinud koos külatüdrukutega leelutada säärast mõttetut joru!

2

Teisipäeval saabus kaptenilt Viiule lühike jaatav vastus ning neljapäeval istus ta bussi ja sõitis.

Saatmas olid teda peaaegu kogu küla noored, õnnitleti palju ja sooviti paremat kordaminekut. Kui masin kruusasel teel suristama hakkas ja kodukoht juba mändide varju kadus, kui randa, heledat ja päikesepaistelist, enam näha polnud, kui ümberringi mustas ainult sügav, roheline okasmets nagu samet, meenus Viiule kohe, et saatjate hulgas puudusid piirivalve Volli ja metsavaht Kägu, too suur sõbramees ja laululööja, kes kord purjus päi oli palunud ta kätt, aga temalt mingit vastust saamata tõmbunud eemale kogu Leeteotsa elust, süvenenud oma metsadesse ja asjaajamistesse, olles nagu unustanud noorte inimeste trallid ja lõbud. Kas sellele heasüdamlikule ja sõbralikule poisile ta ärasõit siiski liiga valus polnud? Miks muidu puudus ta poolpidulikult saatmiselt? Ent mis sai tema sinna parata.

Viiu kallistas pilkudega paksust okasmetsast üksikuid silmahakkavaid valgekoorelisi kaski ja laiu, haralisi sarapuupõõsaid tee ääres, kust oli sageli korjanud pähkleid, ning mõtles endamisi: hüvasti, sõbrad, mingu teilgi hästi! Ta jahmus, kui kitsal metsavahelisel teel kuuseoksad nagu lahkumisvalus kaelustasid kõrget bussikeret, keerles rahutult istmel ja püüdis iga puud, kivi ning kändu silmadega hüvasti jätta, vähemalt visata neile viimast, hellitavat pilku. Tundus kitsas ja umbne siin õhukeste vineerseinte vahel, mis kandsid teda ikka kaugemale ja kaugemale Leeteotsast, kodust, emast ja kõigist lapsepõlvesõpradest.

Kui viimaks mets järsku lõppes soonikuga ja algasid kihelkonnameeste laiad, igavad põllud mõne üksiku kivikangru ning kidura kase või pihlakaga peenral, oleks ta tahtnud masina peatada, et veel kord heita vaadet Leeteotsa sammaldunud kuuskedele ja kirjute tüvedega kaskedele, mis nagu kummardusid kiiresti kihutava sõiduki poole.

Aga laiad rattad keerutasid üha hoogsamalt tolmu üles. Mida paremaks muutus tee, seda kiiremaks läks sõit ja — ikka kaugemale jäid rand, kodu, Leeteotsa, metsad, kivid.

Jaamas ohkas Viiu ja astus raske südamega rongi, mis viis ta hiliseks keskhommikuks pealinna. Oli nii väga igatsenud lahti saada kõigest ühendavast Leeteot-

saga, aga taipas alles nüüd esmakordselt, et kandis toda viletsat küla ja kehva kodu eneses ega võinud tast vist millalgi päriselt vabaneda, tunda end lahti sealsetest inimestest ja lihtsast loodusest.

Nädal hiljem ühel sompus ja udusel hommikul ärkas Viiu oma kitsas kois tundmusega, et laev seisab. Puudus tavaline, igapäine ja -öine, juba kõrvu ning ergukavasse sööbinud masinate monotoonne müdin. Päral! välgatas tal läbi aju ning silmapilk oli ta jalul ja riides.

Tekil korraldasid tüürimehed madrustega laeva lossimisvärke, õlitati ankruvintse ja avati luuke — laevaruumist paistis ilusaid, plekkvitstega ümbertõmmatud puumassipalle nagu värskeid suhkrutükke. Märganud hommikukuues tütarlast nõutult vahtivat vastu taevast, kergitas vana merekaru oma nokkmütsi, mille sinine põhi oli soolasest mereveest halliks tõmbunud, ja sõnas lööpivalt:

„Noh, täna viskame preili vintsi otsa ja aidaa — how do you do!"

„Kas see siis ongi London?" vidutas Viiu uskmatult suuri silmi.

Niipalju kui udu näha lubas, ei seletanud ta ümberringi midagi peale madalate, räpaste ja suitsunud kivihoonete. Kuskilt paistsid suured raudsete haaradega tõstekraanad: kümme, kakskümmend tükki reas justkui soomusrüüs sõjamehed-hiiglased. Taamal mustas kõrge silla kaadervärk, ja silla all looskles laevakülgi uhtudes sopane halliveeline jõgi, mille keskpaigas aeg-ajalt seletamatul põhjusel tekkisid vihased, üksteist purevad murrud ja kobrutused — niisama räpased ja näotud kui kogu ümbrus. Eemal palistas jõekallast päratu hulk mitmesuguste lippudega ja igas võimalikus värvis laevu, väikesi kui ka suuri. Laevade vahel askeldasid pirisevate parmudena kiired mootorpaadid, ühed vedades laiamaolisi praame nagu täissöönud lutikaid, teised kihutades niisama. Kaldalt, mis oli laevast ainult mõnekümne sammu kaugusel, paistis üksikuid kolletanud näo ja kühmus turjaga jalakäijaid. Paljudel kõlkusid vihmavarjud käevangus või lehvisid vihmakuue siilud. Kuskilt puhus raske, soe ja soolakas-vesine tuul, mis tõmbas huuled kipra. Ja tuulega kandus võõrastava

tütarlapse kõrvu imelikku kohinat, nagu oleks kuskil eemal, majade taga või maa all mühanud tugev hiidmets, nagu oleks sahisenud korraga miljoneid jalgu siledal tantsupõrandal või urisenud kari vihaseid metsloomi.

Ta pingutas silmi ja kõrvu, toetudes rinnaga vastu tahmast reelingut. Aga kõik, mis ta suutis näha, oli see, et sillast aeg-ajalt üle veeresid suured majakõrgused autobussid, et võdinal jooksid elektritrammid ja mustadest täpikestest koosnev inimsipelgate kari kord tihenes või hõrenes kõrgetel kivikõnniteedel jõe kaldal. Ainult salapärane mühin ei vaikinud hetkekski. Ta pöördus kapteni poole, tähendades:

„Kas Thames nii kohiseb või ulatub mere mühin siiamaale?"

Hõredate vurrudega vanamees muigas:

„Ei kumbki. See, mis te kuulete, on Londoni tuiksoonte peksmine. Miljonite inimeste jalaasted ja hüüatused, miljonite rataste müdin ja masinate võrin — see kõik ühineb Londoni iseloomulikuks kohinaks."

Viiu vahtis suuril silmil tühjusse. Räpaste majade siluetid ja sadamavärkide piirjooned lõid tantsisklema. Seal, nende taga oli siis too maailma majanduslik süda, suurimate varade valitseja, uhkeim ja võimsaim Babülon kaasajal — kuulus city. Seal oli suursugusus ja pillav küllus, igast maailma otsast kokkuveetud rikkus ja toredus.

Ta jooksis ruttu oma väikesse kajutisse ja hakkas asjakesi kokku pakkima, et mitte enam kuulata toda pead pööritama ajavat kohinat, võigast ja saladuslikku, mis meenutas petlikult merd ja Leeteotsat. Teda tõmbas linna poole, kuid ühtlasi tundis ta nüüd esmakordselt end kartma löövat seda tohutut võõra elu voogamist. Ta tundis oma kõhetuid käsivarsi tasa värisema hakkavat, põlvedesse ja puusadesse imeliku, roiutava rahutuse siginevat. Sajad mõttekillukesed tormasid korraga läbi aju, segaselt ja katkendlikult nagu kuskilt kärisenud filmilindist. Raugeval jõul võitles ta vihaselt silmile tükkivate kollaste juuksekahludega, millest meretuul oli välja pigistanud viimased lokid. Oleks tahtnud olla korras ja nägus, nagu kõik siin maailmalinnas öeldi

olevat, aga nüüd ei suutnud oma närustest juustestki jagu saada!

Ent oma metsaküla tütarlapse visadusega sai ta enesest peagi võitu. Ja kui paari tunni pärast laeva astusid talle kuhugi perekonda koha muretsenud kooliõed, kes ise juba varemalt olid metropolis samasugustel kohtadel, võttis ta nad kaunis rahulikult vastu. Ta vestles lihtsa ükskõiksusega sõidust, kodumaast ja sõidukaaslastest-meremeestest, nii et vastuvõtjad uustulnukaga päris rahule jäid ja arvamist avaldada julgesid, et sääräsel tragil tütarlapsel siin varsti kui mitte just kõik, siis vägagi auväärsed uksed avanevad ja et ta ükskord Inglismaalt suurima rahuloluga lahkub — kui üldse lahkub, naersid nad.

Vahepeal olid laevavintsid ragisema pandud ja puumassipallid lendasid laevakerest suurte lumeräitsakatena kivikaile, sealt vaguneisse. Läbi tolle ragina kõndisid naised ettevaatlikult mööda hõljuvat ja nõtkuvat landgangi kaile. Kapten tõukas käe mütsiserva äärde, ütles noorele reisijale head õnne ja saatis laevapoisigi ligi, kes pidi ta raskemad kohvrid viima läheduses asuva maa-aluse raudtee jaama. Noid pakke polnud palju, ja Viiu oleks tahtnud tugeva tüdrukuna nad ise kohale tassida, aga vastuvõtjad-saatjad ei lasknud sellest rääkidagi. Suures linnas ei tassivat ükski daam ise oma kohvreid!

See oli esimene õpetus, mis talle selle maa pinnale astudes anti. Siin, üteldi, peab ka kõige mühakam köögitüdruk oskama vajaduse korral esineda daamina. Viiu elav kujutlusvõime sidus selle kõik džentelmeni ja leedi nimetusega, ning ta oli eneses tänulikki meeldetuletuse eest. Oleks veel muidu kohe algul teinud vea.

Nad läksid natuke mööda kivist jõekallast, sammusid siis tippides ühest trepist üles ja läbisid mingi laia katusealuse ruumi, kus kummalistes riietes, laiades põllsärkides ja kummulikäänatud korve meenutavates mütsides mehed jooksid vilkalt edasi-tagasi, tilkuvad kalakastid pea otsas. Nende riided olid räpased, kalalimased, kogu hoone haises tursast ja rapetest, aga nad ise naersid, hõiklesid vastamisi ja vatrasid sääräses murrakus, et Viiule tundus, nagu oleks ta sattunud mingi

niisuguse rahva hulka, kelle keelt ta kunagi pole kohustuslikus korras mitu aastat koolis õppinud. Veel hullem: see keel, milles ta end siia maale ju täiendama tuli, kõlas kohaliku rahva suus nii barbaarselt ja labaselt, et sellel ei tundunud vähematki ühist olevat raamatuist õpitud keelega, selle hääldamisreeglitega. See kõlas mingi metslaste väljaarenemata artikuleerimisena. Kuskil samba ääres kõrgel puldil seisis mees ja kirjutas aeg-ajalt mustale tahvlile oma pea kohal arvusid. Murd inimesi sumas selle koha ümber, kalakastid ja paberid lendasid käest kätte, punaste nägudega naised ja mehed hingeldasid tegevusrutus.

„See siin on kuulus Londoni kalabörs „Billingsgate Fishmarket",” seletasid Viiu saatjad.

Viiu oli näinud rannas suuri ja väikesi kalasaake, aga säärast kalaliha-ladet, nagu avanes ta silme ees siin, polnud ta kujutledagi osanud. Siin oli kalu terved laevatäied, mäed. Aga see kala haises vastikult, ja Viiu katsus enesest peletada mõtte, et temagi varsti võib-olla sööb sealt räpaselt kivipõrandalt ostetud turski.

Siis ületasid nad väikese platsi ja astusid ohtralt elektritorudest valgustatud, betoneeritud seintega tunnelisse. Inimesed tormasid siin võikas rutus kõik ühele poole, ikka sügavamale maa alla, nagu Viiu taipas. Lõpuks jõuti maa-alusesse halli, mille seintel kirendasid sajad reklaamplakatid ja kus käigusuudel välkusid punased ning rohelised tuled. Hallist laskus trepp alla, suur ja lai, laiem kui maantee, kus ruumi kolmel autobussil üksteisest mööduda. Aga treppi mööda inimesed enam ei tormanud, vaid seisid rahulikult astmetel, kuna trepp ise vahetpidamata sõitis, ühe poolega üles, teisega alla, vedades inimesi, kuhu keegi aga soovis, alla või üles. Trepp ja hall olid täis paberirisu ja suitsuotsi. Nad jõudsid käigu lõppu ning saatjad lükkasid ta ühte parajasti ettetormanud vagunisse, poiss viskas pakid järele ja — juba nad läksid. Automaatselt langesid uksed kinni, automaatselt vajuti istmetele, rong tormas mürisedes edasi. Viiu sirutas pead, et vaadata linna ümberringi, aga mõlemalt poolt mustas ainult rasvane, paks pimedus — nad sõitsid sügavas maa-aluses tunnelis.

Siis tulid jaamad. Ikka täpselt ühesugused, rohelistepunaste tuledega, paberirisuga põrandail ja reklaamplakatitega seintel. Igas jaamas tormas sõitjaid maha ja peale. Igal peatusel avanesid ning sulgusid vaguniuksed ühesuguse automaatse plaginaga.

Ses masinlikkuses puudus pisem kui ilu ja võlu. Viiu pettus niivõrd, et maa-alusest välja astudes ei viitsinud enam õieti ringigi vahtida. Istus ükskõikselt autosse ja laskis end sõidutada oma uude kodusse. Kuidas ta kõike oli kujutlenud hoopis teisiti, nägusamalt, huvitavamalt! Siin polnud kuskil muud näha kui suitsenud ja halle kiviseinu, klaasakende ridu ja pikkade, peenikeste kaminakorstnate rivisid katustel. Aguli pool, kuhu auto kihutas läbi omataoliste rägastiku surudes, järsult peatudes ja pidurdades, muutusid majad koguni madalaks, ja kui ta poleks teadnud end maailmalinnas viibivat, oleks ta meelsasti noid peenikeste plekk-korstnatega maju pidanud Leeteotsa hüttideks. Nii viletsad, mahajäetud ja tuimad paistsid need ta silmale.

Teda võttis vastu sihvakas, kitsa näoga naine, kelle õhukesed ninasõõrmed tõmblesid nagu heal hurdakoeral ja kellel huulte asemel olid ainult kaks õhukest ning kitsast punase värviga tõmmatud triipu. Naine kandis kodust hommikukuube ja madalaid kummitallaga kingi.

„I am very glad,"[1] kordas ta vahetpidamata.

Viiu ei osanud midagi vastata, kuigi ta hästi aru sai. Vahtis vaid nukrail silmil ringi avaras söögitoas, kuhu neid talutati. Seintel olid mõningad harilikud, odavad trükipildid, paar portselanvaasi postamentidel ja ühes nurgas puhvetkapp mitmesuguste pudelitega, lauapesu ja nõudega. Tuba oli hämar ja vaatamata südapäevale põles kogu aja laelamp. Ainuke kitsas aken avanes kuhugi hoovi. Sealt paistis ainult teise maja hall kivisein ja seina ning akna vahel pikka, loiult voogav kollakas, sogane udu.

Perenaise vanust oli uustulnukal võimatu määrata näo järgi, millel lasus terve kiht pastasid ja puudrit. Liigutused olid tal vilkad nagu mõnel noorikul. Ainult hääl

[1] Ma olen väga rõõmus.

kähises vanalt ja kulunult, meenutades äramängitud grammofoniplaati.

Seletanud, et mees viibib kahjuks parajasti city's ametis, et tal on ainult kaks väikest tütart, toredad kaksikud, kellega noorel leedil tuleb aega viita ja neid vahetevahel karjatada, tõmbas perenaine puhvetkapist esile paar pudelit ja klaasid, sõnades:

„Let's take a trop of whisky!" [1]

Rõõmsa naerulaginaga nõustusid saatjad. Klaasidesse kallati tilk viskit ja soristati teisest pudelist soodavett. Viiu nägi, kuidas kaaslased suurte lonksudega neelasid võõrast jooki, tal aga ei tahtnud kuidagi alla minna huultele lastud tilgakenegi.

„See on viha ja vastik," seletas ta teistele.

„Küllap harjud," vastati. „Siin tuleb paljuga harjuda."

Mõneminutilise jutlemise järel pöördusid saatjad minekule ja perenaine juhatas Viiu temale valmisseatud imetillukesse köögikõrvalisse ruumi, mille vangikongi aknale sarnanev kitsas aken avanes otse vastu taevast. Toas olid ainult väike lapsevoodile sarnanev magamisase ja jalgadel kõikuv kitsas, sahtlita laud. Nurkades silmas Viiu ämblikuvõrke ja prügi.

„Nüüd pange kodused riided selga, siis lähme lastetuppa, tutvute ka meie väikeste leedidega..." naljatas perenaine. Aga samas kostis kuskilt eemalt laste virisemist, ja ta lippas rutates minema.

Viiu laskus tuimalt asemeservale.

See oli siis see igatsetud suurlinn ja mitmekesine elu. See kitsas vangikong ja virisevad lapsed, räpane aguliümbrus ja sompus taevas. Ta oleks peaaegu tahtnud haarata kohvrid, joosta laevale ja karjuda:

„Viige mind tagasi!"

3

Aga ta jäi paigale, mõistliku tüdrukuna end lohutada püüdes nõuandega, et siin paljugagi tuleb harjuda.

Juba järgmisel päeval anti talle teada ta kohustused

[1] Võtkem tilgake viskit!

ja õigused. Tema hooleks jäi igahommikune laste vannitamine ja riietamine, mida tuli teha perenaise enese juhatuse ning järelevalve all. Siis tuli tal lunchini või high-tea'ni, paraja õhtupoolikuni, laste järele valvata, kui emand ise väljaspool kodu viibis — ja väljas käis ta peaaegu iga päev, unustades end sageli tundideks —, ühtlasi oli ülesandeks korras hoida ja lappida laste pesu ning riided. Õhtupoolikuti paluti teda teenijat aidata köögis lõuna valmistamisel ja õhtul pidi ta hoolitsema selle eest, et väikesed leedid, kaks kidurat jonnipunni, saaksid õigel ajal ning korralikult magama. Kõige selle vastutasuks lubati talle omaette tuba korteris, täielik ülalpidamine perekonnaliikme õigustega söögilauas kui ka seltskonnas ning neli tundi vaba aega iga teisipäeva ja reede õhtupoolikul. Peale selle veel iga kahe nädala tagant üks täielik vaba päev ja — taskuraha. Viimase andmise sageduse ja määra kohta ei saanud Viiu muidugi seada mingisuguseid tingimusi, kuigi ta väike rahatasku oli hoopis tühi ja nii mõnigi ost osutus hädavajalikuks.

Viiu armastas lapsi nagu enamus terveid ja elujõulisi naisi, püüdes seepärast teha nende heaks kõik, mis suutis. Ta hoidis nad puhtad ja toitis täpselt kellaaegadel, nii et pereema mõne päeva pärast oli sunnitud heakskiitva peanoogutusega tähendama:

„Olete distsiplineeritud ja korralik tütarlaps."

Tütarlapse põsed lõid õhetama ja ta mõtles, et sama päeva vabaks õhtupooleks ehk pistetakse pihku ka väike taskuraha. Ta viivitas väljaminekuga, kergelt mõista andes tarvidust äridesse sisseastumiseks. Aga kitsaste huultega ja kõrgete jalgadega naine vastas ainult:

„Siis peate ruttama, suletakse varsti."

Viiu läks, lonkides mööda agulikaupluste aknataguseid, väikesed käed kistud rusikasse. Ta ei tundnud linna ega julgenud kaugele tormata. Teinud tunnise jalutuskäigu, hiilis ta tagasi majja ja sulges end oma tuppa. Ta mõtted jooksid ümber kolledžite ja teiste õppeasutuste — aga kuidas pidi ta pääsema nende ligi, kui tal puudus raha minimaalsetekski kulutusteks? Edasi tundis ta vajadust paari sukkade ja mõne väiksema riidehilbu järele, sest isegi teenija Smithide perekonnas näis ole-

vat varustatud mitmekesisemaga kui tema. Ent millega muretseda sääraseid asju?

Ühel õhtul, kui ta Upper Streetil asuva kooliõegi teadis parajasti vaba olevat, otsis ta selle üles, kutsus jalutama ja küsis:

„Mismoodi sa rahadega ka toime tuled?"

„Niisama! Ajan läbi peaaegu pennita... Süüa saab ja peavari on," vastas kooliõde avameelselt.

„Kas keelt õpid kõvasti? Kolledžis käid?"

„Niipalju õpin, kui kodus räägitakse. Kolledži pole enam paaril kuul jalga saanud."

„Räägid lastega või?"

„Seda ka. Aga meil käib seltskonda. Noored kenad poisid. Tahad, teen sindki mõnega tuttavaks?" küsis väikesekasvuline, odavas mantlis, hoolimatu kõnnakuga tüdruk, kelle Viiu teadis olevat ühe linnalähedase väikemaapidaja tütre.

Muidugi polnud Viiul midagi tutvuse vastu välismaalasega, ja nii lepiti kokku, et ta tuleb juhuslikult Helmile külla järgmisel reedel, nende ühise vaba päeva õhtupoolikul, kui Adamsite pool istub parajasti bridžiseltskond.

Ja läksid jälle teine teisale, kaks tüdrukut võõras, alati mühisevas linnas, keset värviliste elektripäikeste sära ja miljonite sahisevat ruttu. Mehed jooksid palja päi, naised paariti ja salgus lobisesid õõnsate kurguhäältega, mundrites hotellipoisid ja lehemüüjad tormasid läbi rahvamurru, röökides midagi arusaamatut.

Kõigil näis olevat kuhugi kiire, Viiut aga piinas sihipuudus. Ta lonkis otstarbetult ja ümber vaatamata edasi, kuni jõudis lõbustuskohtade tuledes särava Regent Streetini, Piccadillyni ja sealt Hyde Pargi nurka, Marble Archi. Siin keerles igal pool säärane inimlohe, et võttis pea ringlema. Kõnniteede äärde olid püstitatud puldid ja neilt peeti ümberringi tõuklevale, sagavale rahvahulgale vahetpidamata propagandakõnesid. Viiu kuulis siin räägitavat ühekorraga Kristusest, Nietzschest, Gandhist ja Macdonaldist. Sõnad, kujud, mõisted, värvid segunesid üksteisega nagu kaleidoskoobis. Kõnelejad olid üksteisele nii ligi, et võimatuks osutus vahet teha, milline loosung kõlas ühest või teisest puldist, kas

adventist hüüdis appi Buddhat või budhist palvetas härdalt Jeesuse poole. Üksainus üldine mulin, monotoonne pobin ja vaaksumine, millesse aeg-ajalt lõikus autobusside teravaid röögatusi või palvevendade unist laulu.

Viiu märkas peagi, et ses parginurgas liikus eriti palju naisterahvaid, paksult võõbatud ja hooletu ülalpidamisega suurlinnanaisi. Nägi, et siin aeg-ajalt seltsisid pealtnäha üksteisega võõradki inimesed. Ta lonkis teedel, hämaras puude all edasi-tagasi. Aga temale ei võtnud vaevaks keegi vaadatagi. Kogu see mass rühkis külmalt ja asjalikult tast mööda. Kas tundsid nad lõhnast ta võõrust? kibeles Viiu. Viimaks pöördus üks vana ja inetu naine üksikul teekesel pimedikus tema poole:

„Miks sa üksinda sedasi... Nukker. Sul on kena näoke, laps. Mina oskan, tule, teeme tutvusi..."

„Vabandage..." pomises Viiu jahmudes.

„Võõras, ah? Lollike... Mehi tuleb püüda!"

Viiu kohmetas ja pistis jooksujalu minema.

Need kombed ei mahtunud ta arusaamistesse. Ta tõttas nagu kellegi eest põgenedes südalinna heledasti valgustatud, reklaamidest kirevatesse tänavatesse tagasi ja sealt ummisjalu koju. Teel silmas ta avaraid kohvikuid, mõned pärani lahti, lõbusat rahvast täis. Tantsiti, džäss üürgas. Aga tal polnud pääsu sinna, tolle rõõmsa rahva hulka. Tal polnud pääsu isegi naiste baaridesse, sest ta ei olnud maksujõuline. Keset kõike seda küllust, toredust ja luksust mõistis Viiu alles täielikult raha võimu tähtsust ning ulatust. Ilma rahata ei pakkunud see linn talle midagi.

Nii võõras, nii kauge oli kõik, et Viiu tundis südant valutama löövat.

Ta magas tol ööl hergalt ja pahu unenägusid nähes nagu kohutatu.

Juba oli ta üle kuu oma pererahva majas veetnud ning niipalju rahulolu ära teeninud, et majaproua usaldas päevaks lapsed jätta täitsa tema hooleks ja sõita Brightoni oma vanematele külla.

Lapsed aga polnud harjunud tervet päeva emata olema, õhtupoolikul algas jonn. Teineteise võidu kriiskasid nad, siplesid ja kiskusid puruks kõik, mis aga iga-

nes rahustuseks kätte anti. Viimaks majahärra kojutuleku ajal sai Viiu jõnglased magama. Ta korraldas lõunasööki ja istus peremehega lauda.

Peale lõunat peremees, hõreda punase põskhabemega pool-waleslast, pool-šotlast, leidis vajaliku olevat üle tema toa läve astuda ja vaadata, kuidas miss on end ka oma kambris sisse seadnud. Viiu naeratas vastuseks: väga mugavalt, mr. Smith. Ent mr. Smithi see nii väga ei huvitanudki. Ta haaras Viiul familiaarselt ümber piha ja sosistas, et armastab teda esimesest silmapilgust, mil nägi oma majas. Rannaküla tüdruk kangestus suurlinlase ootamatu pealetungi ees, katsudes end tagasihoidliku tõukega vabastada, et peremeest mitte vihale ajada. Aga põskhabe tõmbas rahulikult taskust naelase paberraha ja, krõbistades seda Viiu kõrva ääres, rääkis:

„Igale tütarlapsele kulub väike taskuraha . . . Mis sellest siis on . . . Ma teen teid tuttavaks rikaste džentelmenidega, saate veel Inglismaalt endale toreda mehe . . . Eh, terve nael?"

„Selle võiksite mulle, jah, taskurahaks anda, perenaine lubas . . ."

„Tema asi ka anda, kui lubas . . ."

„Ega ma pole selleks siia tulnud, vabandage väga! Džentelmen!" hurjutas Viiu ja lükkas järsult eemale mehe rahutult kobavad käed.

„Džentelmen või mitte, inimene on inimene," targutas põskhabe kitsas toas jalalt teisele tatsudes, nii et ta laiad õlad käisid kordamööda peaaegu vastu toa küljeseinu.

Samal hetkel viiksatas vastastoas laps.

„Vabandage, ma pean teie tütreid vaatama!" hüppas Viiu minekule.

„Aga seal on ju Betty," mangus peremees.

„Jätke see jant minuga! Sellest ei tule midagi!" lipsas Viiu välja, märgates teel, kui vihase vaatega tagantjärele teda saadeti.

Järgmisel hommikul kuulis Viiu oma tuppa, kuidas peremees sõitles õrnema poolega, et ei olevat kohane jätta lapsi võõra tüdruku hooleks, kes neil lasknud kogu päeva röökida ja kõik mänguasjad ära lõhkuda. Edasi

avaldati kahtlust ta aususes ja kombelikkuses. Põdrajalgadega naine kuuldus rahutult edasi-tagasi kepsivat, viimaks vastas ükskõiksust teeseldes:

„Küllap vaatan!"

Ja hakkaski vaatama. Viiu märkas peagi enda järel salajast valvet, katsetusi mõningate väärtusetute ehteasjadega ja väiksemate rahatükkidega, mida poetati tema ukse alla ja kotta. Ta viis need hoolikalt mrs. Smithi kätte, teatades viisakalt leiust.

Aga talle hakkas too maja iga päevaga vastikumaks minema. Sageli, kui lapsed ema ära olles kisa tõstsid, laskis ta neid kriisata, mõeldes väsinult ja pettunult, et milleks tema peab karjatama võõraid lapsi samasuguse hoole ja armastusega nagu omi! Kui Betty köögis jooksis ja igavest ruttu kirus, ei liigutanud ta oma toast jalgagi. Vahtis udust taevalaiku ja näris kramplikult mõtet nagu kuivanud leivakoorukest: mis mina sest saan, et jooksen jalad rakku? Ühtlasi märkas ta isegi, kuidas kippus jääma hajameelseks ja vähesõnaliseks.

Sedasama märkas ka mrs. Smith, pistes talle nagu lepituseks pihku kümnešillingilise paberi:

„Miss vajab ehk puudrit või paari sukki," katsus ise naeratada.

Viiu võttis raha tänuga vastu, aga ei rutanud midagi ostma. Järgmisel vabal päeval istus ta maa-alusesse ja sõitis kohasoovitaja juurde.

„Sooviksin perekonda vahetada," ütles ta.

„Võimatu," vastati. „Kohti on nii vähe, olete üldse õnneseen, et sattusite viisakasse ja peenesse perekonda. Tolle suure panga sekretäri majas peaks teil ju olema väga lõbus ja huvitav, seltskond . . ."

Viiu ei hakanud kurtma. Jaatas üht kui teist, tähendas ainult, et ta oleks tahtnud kolledžis käia, aga sellest töökohast ei pääse. Eneses aga hakkas tal muhenema hoopis teine otsus.

Mõtles ja kaalus oma asja veel nädalat paar nagu rasket kivi. Siis aga, olles täiesti kindel, et Robert Whitproof, nägus ja alati moodsalt riides müüja kuskilt kesklinna ärist, teda oma pruunide silmadega ikka enam

kallistama hakkas, võttis julguse kokku ja küsis sellelt ühel oma vaba päeva jalutuskäigul:

„Kas mister ei teaks mulle soovitada kohta mõnda heasse perekonda?"

Noormehe pruunid silmad mahakäänatud kaabuserva all paisusid suureks nagu rusikad. Ta võngutas uskmatult pead:

„Kas tahate siis hakata lihtsaks majateenijaks? Üliõpilane ja majateenija — see ei lähe hästi!"

„Kes teile ütles, et olen üliõpilane?"

„Aga miss Helmi loomulikult! Kuidas? Kas olete siis majateenija?"

Oma viga taibates vaikis Viiu hetke kohmetult. Aga nähes siis, kuidas noormees ta kõrval rahutuks muutus, kuidas teda vastutulijate tervitamisel miski nagu põletama hakkas, otsustas oma väikese mängu ausalt lõpuni mängida.

„Võiksin olla üliõpilane... Jah, hariduse poolest... Vormiliselt olengi. Aga pean olude sunnil leppima majateenija kohakesega söögi ja korteri eest kuskil Hampsteadis... Lootsin, ehk saate mind aidata paremale kohale."

„Aga vabandage, te naljatate. Mis võib kapteni tütar teada majapidamisest või keetmisest?"

Viiu naeris peaaegu kuuldavalt ja julmalt, nii et möödaminejad jäid laternatulede all tagasi vaatama, ning sõnas siis:

„Mu isa oli lihtne kalur. Hiljem väikese purjeka juht."

Noormees vaatas teda muiates, silmitses ta riideid, mis siiski ei rääkinud kõige suuremast kehvusest. Järgmisel tänavanurgal tegi ta asja astuda ühte passaaži, et tuua šokolaadi ja siis jutelda pikemalt oma huvitavaima tüdrukuga, nagu ta ütles, — kuid kadus rahvamurdu jäljetult. Ka Adamsite poole ei ilmunud ta enam.

Viiu lonkis koju, aju tuim ja süda tühi nagu joodikul peale suuremat pohmelust. Ta pigistas huuled niisama kitsaks, kui need olid põdrajalgadega perenaisel, ja kuulas kurdilt väikesi irisemisi, mis ta pihta langesid mõninga tühise hooletuse pärast lastetoas või köögis. Mr. Smithi väiklased torisemised söögilauas või õhtuti lehelugemise ajal elutoas puudutasid teda ainult naerma-

ajavalt. Mida muud ta pidi ootamagi tollelt tagasilükatud „austajalt”!

Järgmisel reedel küsis talt ikka lõbus Helmi naljatades:

„Oled meie Roberti ära pahandanud või?”

„Ma ei oska valetada,” vahtis Viiu tulekirjaga seinale jooksvat reklaami, mis juba tuhandet korda kirjutas „Bovril, Bovril . . .”.

„Sa siis rääkisid talle, kes oled?”

„Enesestmõistetavalt . . .”

„Lollike, siin ei saa sedamoodi edasi!”

Viiul polnudki enam kuhugi püüda. Vastumeelne, võigas oli talle kogu see linn, need inimesed. Sügisesed udud ja vihmasajud masendasid määratult, väikesed rohelised saarekesed pargis ei suutnud köita ta vaba loodusega harjunud silma ega südant. See oli kõik tehtud, kunstlik, teatud hoiakuga ja poosiga nagu selle rahva käitumine, iseloom.

Nukrutsedes viibisid ta mõtted koduküla kolletavatel metsadel, sügisesel tormisel merel, luituval rannal ja hütikestel. Kuipalju teisiti ja kuipalju armsam oli seal olnud sügiseti. Mis sellest, et vihane meretuul kiskus ja pures, et korstnas ning majanurkade ümber nagu keegi oleks nutnud ja kaevanud! See oli ometi nii kodune, ligidane ja armas.

Kõik see siinne sagimine aga osutus lõpmata võõraks, eemaletõukavaks. Võib-olla, ja kindlasti, siin leidus inimesi, leidus ilusaid ja haaravaid kunstiteoseid, kindel! Aga kuidas pidi tema, kõikidest tähelepandamatu ja kehv külatüdruk, pääsema nende inimeste hulka või teoste juurde? Pealegi rahata ning alalises töörutus! Oh ei, kogu see kihu laia maailma, suure ja kireva elu keskele polnud ju muud kui külapiiga unistus! Aga kes on siis nii rumal, et tormab kohe oma unistusi püüdma, andma neile reaalset kuju ja sisu! noomis end Viiu.

Roheline kiir — seda oli ta narrikesena jooksnud otsima siit umbsest ja räpasest linnast! Õnne ei saa otsida — õnn satub teel ette nagu leid.

Viiu naeris kibedasti enese üle. Ning kui nädala pärast saabus kiri inimeselt, keda ta polnud toona kõigile ta südamlikkustele vaatamata võtnud vastamise-

väärilisena, istus ta oma kitsa laua taha ja kirjutas niisama südamliku, pika ja pihtiva kirja, nagu oli kirjutatud talle.

Selle kirjaga lahendas ta umbsõlme ja otsustas oma saatuse.

4

Meri oli oma turjalt heitnud jäärüü, veed vulisesid rõõmsalt, nurmed mustasid, lõo trallis ja vana tuttav mets Leeteotsa küla taga mühatas sõbralikult, kui Viiu ühel kevadisel õhtupoolikul rannamehe kitsas ja kägisevas vankris koju tagasi jõudis. Ta oli ette teatamata, hea õnne peale sõitnud väikelinna, kus mäletas kalureid sel ajal käivat müütamas oma kevadist räimesaaki, ning leidnudki sealt enesele tuttava küüdimehe, naaberküla vana kaluri.

Elukogenud ja tormides karastunud vanake Viiu käekäigu kohta võõrsil pikalt ei pärinud, ainult ohkas paar korda ja tõmbas hobusele piitsa. Teada, mis see maailm vaesele on! Leeteotsa tukkus oma igapäevast tukkumist, seal ei märganudki keegi metsavahelisel teel lähemale logisevat vankrikest, enne kui kalamees hüppas maha ja piitsavarre otsaga vastu ust tagudes hõikas:

„Hei, Männiku Leenu, tõin sulle suvitaja! Tule, võta võõras vastu!"

Lahtisele aknale ilmus kühmus vanainimese pea ja kael, halle juukseudemeid kõrva taha sobrates tõreles ta kortsudesse uppuv suu:

„Lõõp niisugune, mis sa albid! Kuhu's mina selle võõra inimese..." Aga samas märkas ta terane silm vankri kõrval seisvat tütart ja ruttu tatsas ta õue, pühkides põllega nägu ja käsi.

„Oledki mul sina, tüdruk!" vahtis ta tulijat igast küljest, oskamata anda kätt või näidata jällenägemisrõõmu. „Mis sinuga siis on? Oled sa haige või? Nägin nii segast und."

„Pole midagi, memmeke!" naeratas Viiu pisaraid tagasi hoides. „Läksid mulle seal kaugel nii armsaks, et ei saanud muidu, kui pidin tulema sind vaatama...,"

ja lõi käed ümber ema kaela. Ta pikad ripsmed värisesid, kitsas klaaris näos tõmblesid lihased, aga ta valitses hästi oma tundeid, kordas ainult elutargalt, kaisutades ema: „Tulin sulle appi ... Sa oled ju nii vana ja otsa jäänud ... Aias vaja kitkuda ning kartulid maha panna, eks ole?"

„Jah, jah, jah," kordas vanainimene liigutatult. „Aga kes nüüd sind aeda või kartulisse, peenema eluga harjunud?" umbusutses ta.

„Mind? Ma hakkan isegi meestega kalal käima, kui tahad teada!" hooples tüdruk palitunööpe avades.

„Sõge! Kes sind selleks koolitas!" hurjutas ema, endal silmad ootamatust heameelest vees.

„Ema, koolis käisin ma selleks, et elust ja kõigist maailma asjust paremini aru saada ... Vaene inimene peab elust hästi aru saama, palju paremini kui rikas, siis on tal pisutki kergem ... Mõistusega mõistes on iga töö ühteviisi aus töö. Ja sellepärast ma ütlengi, et hakkan kas või meestega kalal käima ..."

„Tohoo sõge, säh!" hurjutas ema. Aga ta ei olnud tige.

Nad tassisid madalasse tuppa, mille ühes seinas kükitas lai ahi, teises aga isa vana kruupink ja Viiu kitsuke voodi, kaks väheldast kohvrit ja tekisse mähitud riidepambu. Küüdimees, soovides preilile kõige paremat suvitust, pööras hobuse ümber ja loksutas minema.

Ahi oli parajasti soe ja tuba täis kodust hõngu, millele seltsis värske leiva ja köögiotsast praerasva lõhn. Viiu suured silmad jooksid mööda värvimata, laiade pragudega laudpõrandat, mis oli puhtaks pestud ja mida kattis paar kodukootud, kaltsudest põrandariiet. Tõsi, siin polnud avarust ja puhtust nii palju kui Londoni pangahärra korteris, aga kui ta pilk sattus vanadele, kolletanud laevapiltidele seinal, kui ta oma madalat puuvoodikest silmitses, oleks ta tahtnud kingad jalast võtta, palja jalu hüpata mööda seda auklikku põrandat ja häid lapsepõlvepäevi meenutades hüüda: kodus, jälle kodus! Selle asemel aga riputas ta mantli ukse kõrvale naela ja ütles emale muheldes:

„Kuule, memm, sul on värsket leiba! Anna, ja too võid kah!"

„Sõge, päris ära nälginud seal inglismannide maal!" kurjutses vanainimene, rutates ise teenistusvalmilt kööki.

„Jah, ega kodunt äraminekust saadik õiget keretäit süüa pole saanud!" hüüdis tütar talle järele, keerutades rõõmsa mõrsjana toas ringi.

Varsti oli soe, aurav leib laual, käntsakas võid ja piimakruus kõrval. Viiu keeras pätsi otsast paraja nuki, määris võid peale, mis sulama lõi ja värske meena imbus lõhnavasse leivasisusse. Siis hammustas ta suure suuga, sõi pikka ja mõnuldes, rüübates kruusist piima peale.

Ema toetus madalale neljajalgsele järile, heldinult jälgides tütre head isu ja värsket puna, mis ta näole tekkis nagu kerge kevadine eha, roosatades kaela ning siledaid, püstseid põsesarnu. Murdis eneselegi muru leiba, rüüpas suutäie piima, aga sisemisest erutusest tõmbles ta kehvade hambakontsudega lõug ja söök ei tahtnud kuidagi maitsta. Jooksnud paar korda tudinal kööki, aga jälle kiiresti tagasi, istus ta viimaks laua äärde, toetas kolletanud lõua peopesadele ja algas ettevaatlikult:

„Küll see pikk teekond sind nüüd ka väsitas?"

Aga Viiu, puredes suurima rahuga leiba, seletas, et ta juba paar päeva Tallinnas ühe kooliõe pool puhanud ja et laevasõit vana tuttava kapteniga olnud üpris lõbus. Paaril korral ainult oksendanud.

Vanainimene, nähes, et sellest küljest tütrele jutuga ligemale ei pääse, kergitas end rahutult, lausudes uuesti:

„Käisid teised sind juba küsimas siin."

„Kes need?" huvitus nüüd Viiu.

„Eks Käo Juku ikka, metsavahi-saks. Ja kordonist Senni... Sa vist ei teagi, et Senni nüüd juba kolm kuud kordoni Volli naine ja suvisteks loodab maha saada?"

„Tean küll. Ta ise saatis kaardi," naeratas Viiu. „Vaata, memm, selle julgusega ma tulingi, et nüüd too vanapoisi-konks mind enam igal pool taga ajada ei saa..."

„Vanapoiss...? Mis tal siis ikka nii viga oli?!"

„Viga või mitte, aga mina teda ei salli," rüüpas Viiu viimase piimatilga ja asetas kruusi kolksudes lauale.

„Söö, söö! Hea värske leib!" sundis ema.
Viiu tõusis ja ringutas pikalt.
„Vitsutasin nagu jõudsin, aituma. Tead sa, ema, küll on ikka tore kodune leib ja vana Mustiku piim..."
„Noh, mis nüüd seda. Ega linnas sihukest piima saa... Tsipake oma sooja on ikka etem kui terve maailma täis külma võõrast..."
„Ja parem vana emaraasukenegi kui hoopis ilma emata," naljatas Viiu vastu, silitades vanainimese kortsus palet. Siis tõmbas ta kingad jalast, haaras vanad saapapöiad seina äärest varvaste otsa ja lippas välja. Ema nägi aknast, kuidas ta ümber kurgilava käis, kuidas ringles ümber vast maast tõusnud lillevõsude nagu varane mesilane, kes otsib õiemahla, enne kui õied avanenud. Tüdruk küürutas siin-seal, kobendas näpuotsaga niisket mulda ja kergitas rohelisi võõrasemade varrekesi, millel hakkasid kujunema õiepungad. Siis jäi ta kähara männi alla seisma, pööras pilgu mere poole ja vahtis kaua üksisilmi neemeotsa, kus karidel tantsisid valged vahusambad, veetolmu mitme sülla kõrgusele üles paisates. Ta õhuke helesinine kleit tõmbus tuule käes vastu sääri ja loterdas nagu madrusepüksid, ta kollakad juuksed keerdusid tuulelakka, ta ninasõõrmed paisusid, ja ema märkas, kuidas tütar toa poole tagasi pöördudes vargsi ohkas.
„Sa ju nagu koolist tulnud jälle, hellitad lilli ja võsukesi," ütles ema, kui Viiu uuesti tuppa astus.
„Võiksid ütelda ka ülikoolist, elu ülikoolist, memm!" püüdis Viiu naljatleda, aga ema märkas kurba tõde nalja taga.
„Inimene peab ikka tagasi vaatama ja möödaläinust eeltuleva jaoks õppima," sõnas ta vaikselt. „Ei tea, mis kavad ja plaanid sul's nüüd peas?"
Viiu heitis vilamisi pilgu emale, viskas siis enese risti voodisse, selg ja pea vastu samblaga topitud palkseina:
„Mis muud, kui hakkan oma rohelist kiirt ootama," kõigutas ta säärase hoo ja enesestmõistetavusega energiliselt jalgu, nagu oleks ta juba ette teadnud, millal õnnekiir temale nähtavaks saab.
„Seda kiirt, laps, otsi oma südamest, mitte mööda laia maailma," õpetas ema põlvede vahel käsi hõõrudes, huu-

led enamütlemiseks valmis. Mõtles siis natuke ja lisas: „Kui kirjutasid, et tuled ära, kartsin, et sul on asjad halvasti — oled ju sihuke rüüpleja-raapleja, kes oma nina igale poole topib —, aga näid olevat päris korras?"

„Nagu ikka ja alati," naeris Viiu. „Minu pärast, ema, ära karda. Nüüd alles, tead, teeme oma väikese onni ümbruse ilusaks, istutame palju-palju lilli ja harime kõik aia üles... Ja kui aega saame, võib-olla siis ehk läheme mehelegi..."

„Sina siia mehele?" mattis vanainimene kibeduse suuvoltidesse.

„Või miks siis mitte?" marssis Viiu mööda tuba. „Kui mõnele tublile poisile mind vaja peaks olema, kas sa arvad siis, et ma peaksin ta ära põlgama sellepärast, et ta on minust võib-olla natuke vähem koolis käinud, ja minema jälle kuhugi teiste laste sõnnikut kasima, närutama mõnda pimedasse linna katusekambrisse?"

„Etse võta! Ega's mina! Endal sul ju muud laulu polnudki kui ikka Leeteotsalt minema ja minema!" hürmistas ema.

„Nüüd on teised laulud," vastas Viiu, „mis võib-olla ka viivad mu Leeteotsalt minema, aga mitte enam nii kaugele."

„Ei tea, kes sind siit nurga tagant otsima tuleb?" kahtles ema.

Videvik nagu kerge tume loor laskus puulatvadele, sealt merele ja pikkamisi külalegi, mähkides enesesse aiad, majad ja inimesed. Hämaruses astus Viiu emale hoopis lähedale ja sosistas kummardudes ta kõrva:

„Metsavahi Juku ootab sinu nõusolekut..."

„Etsa, etsa näe!" hüpatas vanainimene pingil, silmapilgul isegi arusaamatuses, mis teda ses teates liigutas, rõõm või kurvastus. Ta sidus rätikusõlmed koomale, tõmbas käeseljaga üle näo, siis pajatas peale mõtlikku vaikust: „Mis nüüd mina, peaasi, kui sinu oma süda rahule jääb... Ja ega metsavahi naine olegi see kõige viimane... Ta kah kooolihariduse lõhna nuusutanud... Ikka riigi poolt palk taskus, maja ja elamine peale selle... Ainult kuidas see siis kõik nii äkki, päris kirja teel maha tehtud või?"

Viiu noogutas.

„Noorte inimeste asi," kajastas vanake oma mõtteid, hakates kobama ahjuservalt tikutoosi. Köögis oli veel õhtusi toimetusi toimetada, lamp tuli põlema panna. Madala akna taga tihenes videvik pikkamisi läbipaistmatuks pimeduseks. Koldes hakkas kilk tiltsutama oma savipilli ja seda nagu saatis oma pahinaga eemal kohisev meri.

„Küll on siin toredalt vaikne," ütles Viiu. Aga enne kui ta jõudis oma lause lõpetada, kobistas keegi esikuukse lahti ja kuuldus sõrmenukkidega ettevaatlikult toauksele koputavat.

„Ja-jah," vastasid ema kui ka tütar ühest suust.

Uksest koos sisseastujaga tuppa pahvatavas valgusejoomes nägid nad saabuvat kõrget kasvu, säärsaabastes noormeest.

„Tere, välismaalased," ütles võõras mütsi peast võttes ja õlal rippuvat püssi nurka toetades. „Tere siis ka," astus ta otse Viiu ette, peaaegu teda rinnaga puudutades.

„Miks ei tere, metsahärra!" raputasid nad kaua ja südamlikult teineteise käsi.

Ema oli vahepeal tikutopsi kätte saanud ja lambi põlema pannud. Viiu naeris sütitavalt. Aga mida enam ta naeris, seda roosamaks tõmbusid ta palged ja lustakamaks läks meeleolu. See hakkas noormehelegi silma. Viiu kõrvale ahju äärde astudes tähendas ta:

„Aga kui ilusaks sa seal oled läinud!"

„Tõesti? Ja kui sa teaksid veel kui vahvaks? Ei taha enam teadagi Leeteotsast, sellest igavast ja elutust külast!" nokkis Viiu vastu. „Või mis mul siit õieti oodatagi? Et oleks keegi ka tervitama tulnud...?"

„Tulin, ja otse joostes," silus energiline metsavaht jämedate sõrmedega oma paksu musta juuksepuhmast.

„Ah, kuule nüüd Viiu juttu!" ühmas ema kööki kadudes.

„No-jah, ruttasin tõepoolest," rääkis noormees kõrgelt otsaesiselt ja vähe kommis ninalt higi pühkides. „Meil siin tuleval pühapäeval raamatukoguseltsi pidu ja „Libahundi" Tiinat justkui marjaks vaja. Mine või linnast tooma. Sul see vana, mängitud osa, ehk oled nii lahke ja lööd kaasa?" toetus ta pingile.

„Teab mis hunti mina siin mängima hakkan?" piilus Viiu mahalöödud ripsmete alt mehe poole.

„Sina, sina oled tõepoolest see kõige kardetavam hunt!" astus metsavaht tema ette ja tõstis ta lõua oma pihul nii kõrgele, et ulatus talle parajasti silma vaatama.

Viiu võpatas: selle mehe silmade soojas säras nägi ta korraga oma õnnekiirt — niisugust õnnekiirt, mis põletas nagu hõõguv säde. Nad haarasid vastastikku teineteise käed, kõigutasid neid, pigistasid, siis vallandasid ja leidsid end paitavat teineteise õlgu, juukseid — pikkamisi, ettevaatlikult, nagu kartes teineteist ehmatada. Ootamatult aga nagu murdusid nad raske koorma all, pilgud ikka veel teineteise silmis, vajusid ettepoole ja surusid rahutult tuikavad huuled hoogsalt kokku.

Viiu värises jõu ja kire ees, mis hoovas mehest ja millest ta tundis nii imeselgesti enesesse tulvavat kõige suuremat võimalikku hea- ning rahulolu. Ta suletud silmade ette kujunesid päikesepaistelised aasad täis lilli, taamal tugeva rohelise metsaga, mis pakkus varju ja kaitset. Veel kaugemal, kujutluste rajamail helkis rõõmus, suviselt sinine meri...

Jõuga kiskus ta end lahti teise huultest ja pettepiltidest. Ohkas.

„Ära ohka, Viiu. Meil on nüüd ühine tee, ja küllap ma aitan, kui sul peaks olema raske..." lohutas erutusest punetav mees ta pead silitades. Siis aga surus kaabu pähe ja ütles kainestudes: „Aga nüüd, Viiu, tahaksin sinuga kiikuda veel ühe toreda kiikumise... Üle võlli! Praegu on rahvas kiigel koos, pidime sealt minema näitemängu proovile. Kas tuled?"

„Muidugi!"

Viiu tõmbas mantli õlgadele ja viskas salli ümber pea. Külg külje kõrval astusid nad üle konarliku, küntud maa metsaserva poole, kus juba helkis tulelõke ja kostis üksikuid laulukatsetusi. Kiik kääksus kaebavalt, igatsevalt.

„Jõudu!" tervitas Viiu veidi võõrastavalt tüdrukuid ja poisse.

„Männiku Viiu! Tere tulemast!" ruttasid nooremad piigad ta ümber. Ka poisid ulatasid austavalt kätt. Ainult paari vanemat kadedat kaluripiigat kuulis ta omavahel

kähistavat: „Mis siis muud! Tuli nüüd Leeteotsale meest noolima, kui kõik maailma teed tallatud..."

Aga Viiu ei vihastanud täna. Ta koguni andestas neile oma südames, lobisedes plikadega heatujuliselt, küsitledes, kuidas ühel või teisel käsi vahepeal käinud, missuguseid uudiseid külas juhtunud.

Rutem kui ta oskas loota, oli ta jälle siin oma ja kodune.

Kui tuli heledalt lõõmama lõi ja poisid kiige käima panid, nii et selle otsad juba ristloodis võllipuuni ulatusid, tõusis Viiu kiigepingil püsti, tõukas oma kõrge rinna ette ja hüüdis:

„Tüdrukud, tõmbame õige „Lepalindu"!"

Esialgu tagasihoidlikult, nagu häbelikult kostis talle ta enesegi hääl. Kuid siis haaras kiik järjest enam hoogu, viipudes nagu määratu kellapendel ühe kuuse ladva kohalt teise kohale. Tuli praksus ja sädemed vuhisesid kiikujate kõrvadest mööda. Ning mida kõrgemale tõusis kiik, seda hoogsamaks, tujukamaks paisus laul, kajades kord nagu sillerdav hõise, kord nagu sügav kaeve üle tukkuva laane ja unise mere:

...Ootan viimse tunnini,
ootan palju kauemgi...

Viiu tundis end õõtsuvat nagu hea ujuja sügavalt lainetavas vees. Ta sulges silmad ja kiige vihisedes üle võlli tõmbas rõõmsalt oma hõbeselge häälega kõige kõrgemaid noote nagu liiritav pääsuke.

1935

Võitjate laul

1

Kõrbenud mäeselg, hõbedane laht, kirev linn, palmid rannas ja värviline laevade rida kai ääres — kõik hõõgusid loiult peaaegu keset sinetavat taevast lõõmavas päikeses.

Päikeselõõsale venis sadamast vastu must söetolmu pilv nagu määrdunud udu. Kerge meretuul hõljutas koos tolmuga sadama kohal söe, sibula, nafta ja banaani lõhnu, kandes neid pikkamisi linna poole.

Tolmupilves rähklesid mehed, härjad ja muulad. Suurtest räpastest laevadest lossiti sütt ja õli. Vandudes tassisid nõgised, vööni paljad mehed sütt kottidega laevaruumist kaile, köhisid ja sülitasid. Puujalastega saanide ette rakendatud härjapaarid või muulad vedasid söekotid edasi depoosse — raudaiaga piiratud, mäena mustavasse lattu, kus teised töölised niisama kärakalt kirudes, tolmust ning naftahaisust köhides söe hunnikusse ajasid. Mehed vandusid ja turtsusid, kuid töö läks nende käes siiski ladusalt. Vahetevahel alustas mõni neist laulugi. Ning kui söelaevade juures tülpiti, lõid sekka naftabaasi mehed.

Kõrgest punaste külgedega laevast kai teises otsas sirgusid jämedad mustad voolikud hiiglavorstidena kaile, jooksid sealt üle kivisillutise liivasele, okastraataiaga piiratud väljakule, kus kirendas rida hõbehalle tsisterne nagu alumiiniumpotte. See oli vastrajatud naftabaas. Tanklaeva masinad töötasid mütsudes ning kaugelt toodud kütteaine voolas ojana tsisternidesse. Pumpade tugeva surve mõjul lõid voolikud aeg-ajalt tõmblema,

nagu oleks neile elu sisse tulnud. Siis jooksid valvelolevad töölised juurde, kergitasid ja õiendasid neid. Voolikud olid vanad, rasvasest maaõlist ammu läbi imbunud, nii et nad päikesepaistes otse läikisid ning särasid. Ja kui töölised neid kergitasid või sülega tõstsid, siis hakkasid nemadki õlist läikima, ning nende riided haisesid, nagu oleksid nad tulnud õlivannist.

„Teeb naha hästi pehmeks, igaveseks!" naersid töölised.

„Ajab teist siia kokku nüüd nii, et mine või suplema ... Ei tea milleks?" arutasid omavahel teised.

„Onu Sami rinnapiim, imege aga, poisid!" naersid kolmandad.

Kui nad aga hetkeks kuskile seisatama jäid, kuhu parajasti ei ulatunud ametniku või politsisti silm, kes pidid valvama selle järele, et siin tikku ei tõmmata ega suitsu ei süüdata, vangutasid mehed päid: mis liig, see liig! Kolmekümne aasta jooksul ei tarvitata saarel nii palju naftat ära. Ja siis jürkas kõhetu, rippuvate õlgadega Pedro justkui vastuseks meeste mõistatada püüdvale jutule:

> Kants langeb, kants langeb, kui koidab päev,
> õnne ja edu võitjate väele...

Ühed naeratasid seepeale mürgiselt, teistel tõmbusid käed rusikasse, kolmandad aga haarasid laulusõnadest kinni ja kandsid neid korrates kaugemale edasi. Nii kõlasid need nagu hüüatusena lauldud sõnad kord naftabaasi poolt, kord kandusid söedepoo suunast tagasi naftabaasi. See oli vana kastiilia laul ning seda laulsid töö juures tihti põllumehed, kalurid ja töölised. Eriti siis, kui töö oli raske või väsimus kippus kallale.

Ja sadamas käis praegu raske, igapäevane töö: higistasid nii loomad kui inimesed.

Ainult troopikakiivris ja valges riides söedepoo-ülevaataja ei higistanud. Kupjana jalutas ta töötajate kõrval edasi-tagasi, märkides raamatusse sõekotte. Kui kaile ilmusid kaks meest kandekorvitäie apelsinide ja kasti veinipudelitega, hakates neid trepi jalamile kinnitatud jullasse paigutama, viipas ülevaataja neile hooletult käega:

„Hello, boys, half-dozen oranges!"[1]

Kollase näonahaga, pruunis baretis mees võttis seda hüüet nagu käsku. Kohe kahmas ta korvist apelsinid ja jooksis kummardades härra juurde. Senikaua kui too apelsine tasku toppis, midagi urises ning müüjale irvitades nikkelmünte pildus, mida see pihkudega õhust püüdis, nagu koer lõugadega püüab leivatükki, astus teine, tugev, päevitusest õhetav mees parajasti söekotte saani laadiva noore töölise juurde, pistis talle mõned apelsinid pihku ja ütles nagu muu seas tasakesi:

„Õnne ja eduga, Diaz?"

„Ikka õnne ja eduga, Antonio!" vastas söetolmust hall Diaz, kusjuures ta pikk määrdunud nägu läks naerule ja raske söetolmune käsi tõmbus paljutähendavalt rusikasse. Ka mitmed teised, parajasti mööduvad töölised kergitasid varjatult rusikaid.

„Buenos, Antonio! Buenos dias!"[2] kuuldus sõbralikke tervitusi.

„Kas laevuke läks liikvele?" päris Anton Diazilt sosinal.

„Laev lõikab laineid, tuul purje paisutab!" vastas Diaz laulusõnadega, tehes ise kätega vastava žesti.

Anton tõmbas mõistvalt lõuaga, vaatas mere poole. Siis pöördus järsku ja läks tagasi oma julla juurde. Samal ajal lähenes teiselt poolt juba ülevaataja, kirudes koerapoega, kes segab tööd. Kuid töölised ei teinud temast väljagi. Pikkamisi taas oma kotte venitades liikusid nad laevalaelt kaile ja kailt tühjalt mööda kõikuvat landgangi tagasi laeva.

Päike kõrvetas endiselt, higi voolas endiselt, must tolm hõljus endiselt laeva ja kai kohal. Ning endiselt liikusid selles naftahaisuses tolmus ka inimesed ja loomad. Ainult tööd tegevate inimeste häältesse ning liigutustesse oleks tulnud nagu raasuke reipust juurde.

Ülevaataja istus pollari otsa ja hakkas apelsine sööma, pildudes koored tööliste jalge alla maha.

---

[1] „Hello, boys, half-dozen oranges!" — „Hallo, poisid, pool tosinat apelsine!" (Ingl. k.)

[2] „Buenos, Antonio! Buenos dias!" — „Tervist, Anton! Tere päevast!" (Hisp. k.)

Diaz sülitas korra, tõmbas siis taskust apelsinid, jagas need kähku lähemate meeste vahel, kooris ühe neist osava võttega ja viskas oma apelsinikoored härra jalge ette.

„Koerapoeg!” kisas noorhärra.

„Kus? Kus?” tegid lähemad töölised otsiva näo.

Ülevaataja jalutas teisale.

Mehed asusid taas töö kallale, nagu poleks midagi juhtunud...

Ning taas kajatas kuskilt vana laul...

Sadam elas oma igapäevast töörohket elu.

2

Sel ajal eemaldus kõrge kivikai äärest väike julla ja hakkas pikkamisi nagu kärbes klaasil mööda siledat merepinda nihkuma laevade poole.

Laevu oli sadamas palju. Siinsamas läänemuuli ääres lösutas mitu musta söetrampi, lahe teisel kaldal, idamuuli ääres ragisesid vintsid ja kõlasid mitmekeelsed komandohüüded. Seal laadisid Atlandi iludused, valged ning puhtusest helkivad briti, rootsi või taani banaanilaevad, Kanaari saarte talikevadist kulda — tomatikaste, banaanikobaraid ja sibulakimpe. Kuid julla ei tüürinud sinna. Julla pidas kurssi sadamasuule, sinna, kust kahe kõrge kivikai, lääne- ja idamuuli otste vahelt avanes tee reidile, mõõtmatule ookeaniseljale, maailma. Sealt, reidilt, kirendas vastu mitmevärvilisi laevu veel mitmevärvilisemates lippudes. Las Palmas on Kanaari saarte vabasadam. Siin käivad paljud möödaminevad laevad sees punkerdamas, vett ja provianti võtmas, sest siin müüb laevavarustaja kogu maailma kaupu ilma tollita, kõige odavamalt.

Anton istus laialt aerupingil ja sõudis. Ta kandis roosat lahtise kaelusega särki, mille peale oli tõmmatud eest lahti, temale pisut kitsas helepruun pintsak. Peas oli tal murdunud servaga, laiaääreline õlgkaabu, mida vöötas must lint. Ta sõudis aeg-ajalt hoogsalt, õlgade ja põlvede vetruvalt paindudes, siis aga jättis aerud tullidele libisema, pühkis higi. Kui ta otsaesiselt higi püh-

kides kaabut kukla poole nihutas, võis näha, et ta pealagi oli keskelt juba paljas ja et üle ta punetava parempoolse oimukoha jooksis sügav arm. Ta istus liikumatult, raskelt, hallide silmade pilk suunatud ärapööramatult oma varvastele, mis mühklikena vaatasid vastu lahtistest sandaalininadest. Et ta kogu aeg pingutatult millelegi mõtles, seda võis järeldada sellest, kuidas ta iga kord uuesti aeru haarates justkui kobas enne vett, kui hakkas sõudma.

Vastandina sõudjale oli paadikese päras istuv kitsa pihaga noorem mees väga rahutu inimene. Ta kissitas alalõpmata silmi ja kirtsutas nina, kusjuures see väike nina justkui oleks liikunud ta tõmmukollases näos. Barett käis tihti ühelt kõrvalt teisele ja mustad silmad kilasid, eriti siis, kui ta kai äärest lahkudes tükk aega paadis püstijalu ägedalt žestikuleeris ja Antonit kirus, et see oli julgenud töölistele ilma rahata mõned apelsinid anda. Kui Anton viimaks taskust peseeta välja tõi ja tema jalge ette paadi põhjale viskas, jäi ta seda üles korjates rahulikumaks ja istus pingile. Kuid iga mõne sekundi järel muutis ta veel nüüdki oma asendit, pööras mustajuukselist pead madala kaela otsas siia ja sinna, uurides laevu ning tegevust nendel, justkui oleks tahtnud kõike kustumatult mällu vajutada või osa võtta askeldustest laevalagedel, kuigi nägi laevu iga päev ega võtnud kunagi osa nende inimeste tegevusest, kes askeldasid laevadel. Väikesest valgeks lakitud jahist möödudes viskus ta isegi püsti, tegi nõtke kummarduse ankruvahis madrusele ja hüüatas kogu tõmmu näo särama lüües:

„Buenos dias, senjoor!"

Et aga jahil ainult käsi loiult mütsi äärde tõsteti ja kohe seepeale selg pöörati, ei saanud Felipe soovitud kombel juttu alustada. Ta laskus taas kähku pärapingile, süütas sigareti ja sinises ševiotis säärt upsakalt põlvel kõigutades jätkas asjalikku ringisilmitsemist.

Reidilt lähenesid aeglaselt kaks mustaks tõrvatud paati. Nende pargitud seililapid olid alla ahtritäävile lastud. Mehed sõudsid ühtlaste vedusate tõmmetega, tõstes ja langetades aere nagu laialisirutatud tiibu.

„Oo, kalurid!" lõid Felipe valvsad silmad uudishimust keerlema.

Anton heitis pilgu üle õla ettepoole, siis tõmbas kalapaatidele lähemale.

„Noh, visake värsket, visake värsket, kalamehed!" sädistas Felipe, kui paadid kohakuti jõudsid.

„Buenos, Manuel! Buenos, Pepe!" tõstatas Anton käe kaabuserva äärde.

„Buenos, Antonio!" vastasid kalurid aere veest välja kergitades.

„Õnne ja saagiga, Manuel?" päris Anton oma korteriperemehelt.

„Ei! Antonio, ei..." raputas vana kalur nukralt pead. Ta nägu ja kael luitunud kaabu all olid niisama pruuniks kõrbenud nagu pargitud seilikalts ahtris. Silmakoobastes ja lõuapäradel liimerdas higi. Isegi hallide kaelakarvade otsas helendasid tilgad.

„Kas palju paate oli väljas, Pepe?"

„Palju, Antonio... Jaime, José ja külamehed..."

„Kõik ilma?"

„Jaimel natuke oli..."

„Jäi välja?"

„Kes teab... Läksime lahku... Ruttas juba enne valget reidile, et laevadele värsket pakkuda..."

„Aah, no-jah," hüüatas Anton lõuga kergitades, nagu oleks ta midagi väga õieti ja hästi mõistnud.

Felipe vaatas talle uurivalt otsa. Kuid Antoni nägu oli jälle endiselt kinnine.

„Kehvalt töötate, kalamehed!" kehitas ta end siis nende poole, puhudes peenelt sigareti suitsu välja.

Pepe, kalureist noorem ja tugevam, lõi aerud vette:

„Kalapüük pole apelsinimüük, härrakene!"

Ja hakkas tõmbama. Sedasama tegi ka Manuel.

„Vaata kus traanikuli!" pahandas Felipe silmi pungi ajades paadimehe peale.

Anton silmitses teda ülalt alla, vaatas hetke ta viigitatud, heast riidest pükse, kollaseid, pehmest nahast kingi, randmetele langenud kreemi siidsärgi mansette, kitsaid, ravitud küüntega käsi. Siis sattus ta pilk oma pahklikele kätele aerupäradel ning ta ütles pikka:

„Ah, mis tead sina üldse tööst!"

„Igaüks töötab omamoodi," kehitas Felipe õlgu.
„Siis ei maksa ka teise tööd naljaks pidada..."
Felipe ei tahtnud enam vaielda. Või mis läksid talle õieti kordagi need kehvad laevavarustaja kalurid, kes elasid kuskil linna serval hütikestes ja haisesid päevast päeva kalast, soolasest merest, sellestsamast merest, mida Felipe mitte silmaotsaski ei sallinud, kuid mis siiski andis tööd ja äraelamist ka talle enesele. Veel aasta sadamas, siis... Felipel oli koduväikoht juba valmis vaadatud... siis alustab ta Las Palmases suurt äri täitsa iseseisvalt. Ja kõik need näljarotid toovad talle oma peseetad. Enne aga on vaja enesel palju peseetasid omada, kui teised neid juurde tooma hakkavad... Peseetasid tuleb hoolega teenida. Teenida ja koguda. Teenida võib osav inimene aga igal pool. Ta pidas iseenesega natuke aru, vahtis paadiparda taga sinetavat vett. Siis suunas pilgu järsku sõudjale.
„Kuuled, Antonio?" keeras ta kõrva kai poole.
„Mida?" ärkas Anton mõtteist.
„Seda, mis need seal laulavad?"
„Noh, olen ennegi kuulnud..."
„Mis laul see niisugune on, mida nad ikka ja jälle alustavad, aga kunagi edasi ei laula?" uuris ta. „See kõlab, nagu harjutataks marssi: kohal käies, marss!" naeris ta ülbelt.
Ja-jah, võib-olla selle laulu helide saatel kord ka marsitakse! Ja küllap seda laulu kunagi ka edasi lauldakse, lauldakse ehk lõpunigi, keerles Antonil keelel vastus. Aga see viis, kuidas paadikaaslane teda uurivalt silmitses, kuidas ta varemaltki vahel teda järsu pärimisega milleltki justkui ootamatult tabada oli püüdnud, — see kõik sundis tagasihoidlikkusele. Või milleks temaga sellest laulust rääkidagi?
„Ah see laul?" venitas ta pikka. „See... Sina oled ju hispaanlane, sa pead teadma..."
„Mina? Kust mina?"
„Noh, see olevat üks vana rahvalaul..."
„Tore rahvalaul!" irvitas Felipe Antonile näkku. Ning Anton pani tähele, et see irve oli õel, selles lõi välja halvasti varjatud kahjurõõm või mingi rahuldamata jäänud kihk.

„Sa ei tunne siis oma maa rahvalaule, oma rahvast?" küsis ta teisale, laevade poole vaadates.

„Åh, mis! Rahvas..."

Felipe tegi õlgadega põlgliku liigutuse ja vaikis.

„Ma küsin sellepärast, et sina ju nendega ühtelugu õiendad," seletas ta viivuke hiljem.

„Õiendan asja pärast... Ega mina ei laula."

Tekkis vaikus. Mõnikümmend meetrit edasi läks aga Felipe uuesti rahutuks. Ta heitis pilgu taas laevadele, viskas sigaretiotsa üle parda ning pöördus siis pealekäivalt sõudja poole:

„Ba-na-na-boats, Antonio...?" mis tähendas seda, et kas ei peaks katsetama ka banaanilaevadel.

„No business," kõlas Antoni vastus ning aerud tõmbasid ühtlaselt vett.

Kuid see vastus ei rahuldanud kärsitut Felipet.

„Peaksime ehk siiski käima ka banaanilaevadel... Kuigi nad on juba teist päeva sees, leidub ikkagi mehi, kes..." Ta laskis väledalt näppudega nipsu kõrisõlmele ja tõmbas näo virilite. „Santa Teresa! Oi, need poisid tunnevad asja..."

„Käisin eile õhtul. Mitte ühtegi klienti..." tõstis Anton oma tuhmid hallid silmad ja justkui sundis pilkudega paadikaaslast rahule.

Aga see ei lasknud end mõjutada. Tigeda kärbsena võristas ta oma kurguhäälega edasi, vajudes žestikuleerimisel pisut ette:

„Käisid, rääkisid ja — mitte ühtegi poissi! Mitte ühtegi pudelit, mitte ühtegi plikat...! Mis ütleb peremees don Roderigo! Oo, Antonio, Antonio! Ta peksab su minema!"

Antoni päikesepõletatud näonahk tõmbus nagu kuskil seespool tekkinud naeratusest volti, kui ta ülima rahuga vastas:

„Peksab minema? Peksku... Või mis agent see ongi, kes ei suuda viie laeva kohta ühtki meest kõrtsi meelitada? Don Roderigol on õigus..."

Felipe hüppas järjekordselt püsti.

„Ja seda ütled sina nii, nagu kasvaksid Kanaari saarte prügihunnikutel leivapuud? Oo, Santa Maria! Sa sõidad põhja, poiss!"

„Sõidan, siis sõidan. Kõik sõidame sinna lõpuks,

kui . . ." Ta peatus poolelt sõnalt. Kui tüütuks võib küll inimene end teha oma igavese lobisemisega! Jätaks juba!

Aga Felipe ei mõtelnudki teda huvitavat juttu katki jätta. Ta alustas kohe uue etteheitega:

„Antonio, Antonio! Sinu olukorras! Sa peaksid don Roderigole tänulik olema, et andis sulle ausa ameti ja leivapala."

„Ameti? See on amet päevavargale, mitte mehele!" urises Anton. „Või et tänulik olla? Kõrini olen ma sellest kõigest!" tõukas ta jalaga kasti paadi põhjas, nii et nägusate etikettidega pudelid laiali veeresid ja veerema panid ka apelsinid.

„Lõhud! Narr! See on äri! Ja äri on raha!" karjatas Felipe kaupade juurde hüpates, neid kohendama asudes. „Iga peseeta eest võib don Roderigo meid kinni panna . . . Oo, don Roderigo, see on peremees, missugune peremees . . . Oo, Dio! Grand Dio!" [1] ajas ta käed püsti.

Anton vaikis mornilt. Ta teadis isegi, missugune peremees oli don Roderigo, kelle silmis iga asja väärtus seisis üksnes hinnas. Inimeselgi oli selle mehe silmis ainult see väärtus, mis ta sisse tegi. Ning mida kujutas enesest Felipe? Don Roderigo õpipoissi, peremehe kehva järeleaimajat — muud midagi!

Nende peremeheks oli hacienda ja sadamakõrtsi „Santa Teresa" omanik. Nad mõlemad orjasid don Roderigot: Felipe kandekauba-mehena, Anton lokaali reklaamijana ja „sissesöötjana". Felipe ülesandeks oli käia saabuvais laevades pakkumas peremehe istanduse apelsine, sidruneid, banaane, tomateid, aga ka „Santa Teresa" veinikeldri veine. Anton oma keelteoskusega pidi meelitama merelt tulnud mehi „Santa Teresasse" lõbutsema ja jooma, olema selleks õngeks, milleks üksnes ajutiselt maale jäänud tegelik meremees võib olla kaugesõidust tulnud seltsimehele, kes vajab kohest usalduslikku teejuhti selle raasukese lõbu juurde, mida ta oma palganatukese eest enesele sadamas suudab lubada. Aga et tõeline peremees sulase sõna tihti vähem usutavaks peab kui koera hauget, oli don Roderigo oma asutuse üleskiit-

[1] „Oo Dio! Grand Dio!" — „Oh jumal! Suur jumal!" (Hisp. k.)

misel abiks võtnud ka näitliku materjali. Selleks olid kriitpaberile trükitud prospektid mõningate kaunitaride kõrgläikes piltidega, kelle kohta allkirjas vihjati, et need kui kombelised daamid eelistavad õhtuid veeta kasina ning kaine naispühaku Santa Teresa nimelises lokaalis... Mis puutub kaunitaride kombekusse, siis see oli muidugi niisama legendaarne kui püha Teresa kasinus. Sest esimesi näidati piltidel üsna hõreda riidekattega ja teine istus prospekti esilehel veinivaadi otsas, hoides uljalt Bacchusel ümber kaela. Aga et kogu see soperdis oli mõeldud nädalaid või kuid merd kündnud meeste jaoks, nagu tekstki, milles karjuvalt kuulutati, et peale saali on külaliste kasutada ka kabinetid, et „Santa Teresa" kui esmajärguline lokaal ei sule oma uksi külastajate eest ei päeval ega öösel, et lokaalis on olemas rulett ja teised õnnemängud, et lokaali võib igaüks sisse astuda peseetaga taskus, väljuda aga miljoni peseetaga, — siis pidi see kogemuste kohaselt oma ülesande täitma. Milleks muidu neid praegugi Antoni kuuetaskust lipendas? Või milleks muidu armastas peremees lokaali sattunud laevaohvitseridelt oma sulase kontrollimiseks pärida, kas laeva on toodud „Santa Teresat" tutvustavaid prospekte? Peaasi oli siin muidugi peseeta taskus, arusaadav — kelle taskus.

Mõne näruse peseetaga taskus oli don Roderigo asutusse esmakordselt sisse astunud ka Anton Ervit, Triigi rannamehe poeg ja kütja hollandi õlitankilt „Van Steven". Tookord sõitis ta Surabajast Jaaval Casablancasse Marokos. Tookord...! Nüüd istus aga juba pool aastat don Roderigo agendina Las Palmase sadamas Gran Canarial, sest välja tulla „Santa Teresast" miljoni peseetaga taskus ei olnud õnnestunud kellelgi enne teda ega võinud õnnestuda ka temal. Kavakohaselt temal just ei pidanudki õnnestuma.

See oli keeruline lugu, mis alguse sai sellest, et tulemeeste ametiühingu põrandaalune komitee tegi Antonile ülesandeks laevast ära karata, saarele maha jääda. Mahajäämise korraldasid õlilaeva meeskonnast need mõned hispaanlastest seltsimehed, kes kõige paremini tundsid saart ja teadsid ka Anton Erviti ülesannetest. Et kõik jätaks igapäevase sadamadraama loomuliku

mulje, tuli Anton Ervitil jooma sattuda, tuli palju juua ja mängupõrgus kõrgetele summadele mängida ... Edasise jaoks olid saarel olemas ahned, räpased käpad, harjunud raskustesse sattunud meremehi orjastama ja nende vaevast rikastuma. Ning nõnda lõppeski esialgu kõik vastavalt kavatsustele — Anton Ervit oli ärgates leidnud end seotuna mingis kongis, seljas ainult lõhkikistud särk. Edasi selgus peagi, et kõigi kohalike seaduste järgi oli ta esimest liiki roimar, kõrtsiperemees don Roderigo aga suuremeelne heategija ... Sest politseikohtus, kuhu Anton Ervit viidi ja kus teda kui kodutut välismaalast ähvardas Rio de Oro koonduslaagrisse saatmine, esitas don Roderigo paberi, mille järgi meremees Anton Ervit on tema erialaline töötaja viiesaja-peseetase kuutasuga, palgatud politseivalitsuse tööloa vastava numbri järgi esialgu kuueks kuuks ... Anton Ervitile jäi mõneks ajaks saladuseks, kuidas seltsimehed selle kõik olid korraldanud. Niipalju selgus talle aga otsemaid, kui Felipe ta politseikohtust kohale tõi, et peremeest oli ahvatletud tema erialana hindama keeli ja et tal tuli tegutseda „Santa Teresa" elava reklaamtulbana. Muidugi selgitati ka see väike pahandus, et tal oli lokaalile üle kolme tuhande peseeta võlgu, et selle kohta on olemas ehtne allkiri või kohustusleping võlg kuue kuu jooksul tööga tasa teenida ...

Sest päevast alates jalutaski Anton Ervit mööda Las Palmase tänavaid, karjuvate kirjadega „Santa Teresa" plakatid seljal ja kõhul, jagas prospekte ja käis laevadel, organiseerides peremehele rahatoojaid — samasuguseid kehvi meremehi võõrastest, kaugetest maadest, nagu oli ta isegi. Ta mõistis hästi säärase tegevuse madalust ja etendatava kahe näoga osa raskust, oli esimesil päevil päris tusane ega suutnud kuigi hästi leppida, sisse elada oma ülesandesse. Kuid siis oli Casablancast tulnud laev käsiposti korras toonud talle „Van Steveni" seltsimeeste kaudu saadetud kirja. See kiri selgitas ja seletas, käskis ja kohustas, nõudis paigalejäämist, töö jätkamist. Juhatas isegi, kuhu elama asuda. Ja Anton jäi. Tal oli elus juba varemaltki tulnud tegemist teha asjadega, millel väliselt on kaks vastandlikku, vahetevahel sisemiselt enese üle otse naermaajavat külge ... Kuid elus juhtub

ülesandeid ja asjaajamisi, mille juures säärane näivus osutub vahel paratamatuks, mida ilma selleta üldse ei saa läbi viia. Kas või narrirüüs — otsustas ta —, aga seltsimeeste poolt usaldatud ülesanded tuli täita. Nende tähtsus ja olulisus selgus talle saarel elades peagi. Ning seepärast käis ta hoolikalt, kuigi tihti süngena reklaamidega ringi, sõudis laevadele, rääkis, kiitis, soovitas. Kuid mitte eriti innukalt ega erilise eduga. Tal oli laeva- ja sadamameestega tihti jutte hoopis muust kui „Santa Teresast"... Et ta täie innuga lokaali kasuks ei töötanud, seda kippus taipama hakkavat juba peremeeski, kes kurjustades ähvardas teda saata Río de Orosse, kui ta oma tööd ei paranda. Río de Oros on Franco kohutavamaid surmalaagreid kõrbelises Hispaania Marokos. Ainult sadakond kilomeetrit Gran Canariast kui lähemast suurest laevasõidupunktist... Nii lähedal ei olnud ühtegi teist punkti. Ei olnud ka teist paremat võimalust Río de Oroga ühenduse pidamiseks... Ja Anton Ervit kehitas õlgu: sündigu, mis sünnib, ning jätkas väsimatult oma käike linna, sadamasse, laevadele...

Praegu olid nad taas järjekordsel retkel varahommikul reidile saabunud laevadele.

Muulide vahelt väljajõudmisel lõi jullale vastu laisk ümara harjaga passaattuulte laine, mis veeres öid ja päevi, nädalaid ning kuid ühtlases rütmis kirdest, Euroopa, Vahemere poolt, ja sõudis Kanaari saarte randu uhtudes Amatsoni jõe suudme poole Lõuna-Ameerikas. See laine ei pannud jullat hüplema, ei peksnud vett üle parda. Ta ainult kõigutas, lõi paadi pehmelt õõtsuma nagu kiige. Ja tuul, paras jahe, ühtlase veoga kirdepassaat — selles oli nii palju kodust mõnusust, et Anton, tõstatades pea, vaatas pikalt tuulepesa suunas, Euroopa poole, ja sügavalt sisse hingates õhkas kergelt.

„Kisub kodumaa sihis vaatama, mis?" viskas Felipe, justkui naerdes teise meeleolu üle.

„Kui kisubki, mis siis sellest?" urises Anton vastumeelselt. Ta teadis väga hästi, et paadikaaslanegi ei olnud kohalik, vaid pärit kuskilt Granadast, siia rännanud Katalooniast, ja torkas vastu: „Ega ma sinu kodumaad ära ei vaata!"

„Kurat teab! Oled ju harjunud munema võõrasse pessa... Kes sind võib uskuda!"
„Niisama kui sinagi..."
„Mina? No tead, mina olen hispaanlane ja teen äri Hispaania pinnal, oma kodumaal."
„Tähendab — kodumaa on sul seal, kus on head ärid?"
„Aga palun, enesest mõista! Kala otsib sügavamat vett, inimene lahedamat elu... See on loomulik!"
„Ei. Ei ole loomulik," ütles Anton järsku tõsiselt. „Tuleb välja, et kodumaa oleks nagu ainult koht, kus taskud täis ajada... Rahvas ja kõik — tühi praht! Peaasi on oma taskud. Vaat, mis mõni mees kodumaast mõistab!"
„Ja mis sina siis õieti mõistad? Lillekesed, linnukesed, neiud ja armastus, tead — sest raha sa põlgad ju ära, või kuidas?"
„Midagi ei põlga ära! Linnulaul ja meretuulgi, tõsi, võivad seal armsamad olla kui võõrsil. Kõik. Aga mitte selles ei seisa asi..."
„Milles siis? Miks sina siis võõrsil hulgud?"
„Miks? Võib-olla ei ole ma oma kodumaad väärt..."
„Tore! Tahab võõrsil enne taskud raha täis ajada, et siis nagu mõni Ameerikast tulnud miljonär koju minna! Vaat kus idealist!"
„Liiga sinu moodi, liiga lihtne... Maailmas on palju tähtsamaid asju kui raha..."
„Mis see veel tähtsam on?" nõudis Felipe.
„Südametunnistus!" pahvatas Anton.
„Oh-oh-oh-hoo!" hakkas Felipe valjusti naerma.
Anton surus vihaselt aerudele. Kodumaa! Mis sai ta sinna parata, et leidis end isegi nagu otsivat tuulest koduseid suitsusauna või hapukapsa lõhnu. Muidugi, see oli meeletus: passaadid ei tule ju Kanaariasse Läänemeremailt! Kuid Antonit, nagu kõiki kaua eemalolnuid, kiusas kojuigatsus. Sellepärast tundus tuulgi, mis tuli tollest ilmakaarest, kus asus kodukoht, maanurk, kus ta oli sündinud ja kasvanud, — tundus see tuulgi armas ja kodune, kuigi oli vaid laia ookeanipinda pühkiv tühi tuul...
Ent inimese kujutlusvõime, nagu vaibunud tuli, võib

tühjast tuulestki järsku heledalt lõõmama lüüa. Midagi taolist toimus praegu Anton Ervitiga, kui ta, pilk kirdesse suunatud, kujutluses rändas juba üle Hispaania õlipuuistanduste, üle Prantsuse viinamägede, üle Saksa vabrikukorstnate metsa Läänemere hallidele vetele, nähes vaimus liivast koduranda madalate mändide ning kadakapõõsastega. Käegakatsutav tegelikkus vajus nagu uttu, meelitavaks reaalsuseks sai korraga jälle suur, vaba meri, kauged maad ja sadamad, eelkõige aga üks väike sadam Läänemere idarannas, kuhu ta polnud saanud enam kümme aastat.

Ta võrdles end mõttes ühe teise inimesega, kes täna üle hulga aja jälle pidi astuma vaba mehena oma kodumaa pinnale, ning tal läks ihu kuumaks... Kuidas ja kunas maabub ta ise kord jälle kodusadamas?

Kuidas seal kõik võib vahepeal muutunud olla? Kas tunneb ta enam äragi oma vaikset rannaküla? Kindlasti on seal nüüd kalurikolhoos, brigaadid, motoriseeritud püük ja uus püügitehnika — niisugune, nagu ta oli kord näinud Musta mere kalurite juures Odessa läheduses. Ja rannas ei ole enam ühtegi kalakuningat, spekulanti, kes määrab hinnad, ajab kalurid võlgadesse. On ainult vabad, igati võrdõiguslikud töötavad kalurid.

Seda kodurannas. Aga mis on maal, linnas? Poolelijäänud merekoolis? Missugused noored seal nüüd õpivad ja kes õpetavad vanade laevaomanikest kaptenite asemel? Kogu maa sammub juba aastaid kommunismi poole... Sellest ainuüksi mõteldagi oli nii erutav, et Anton pidi ühtejärge otsaesiselt higi pühkima.

Mis on saanud omaealistest, kes võitjatena sõjast tagasi tulid? Kes juhib valda, kes küla? Kes on kolhoosi esimees, kes laevakapten või koguni rahvasaadik, tähtis ametimees?

Tõsi, otsestest omastest ei olnud tal pärast vanemate surma enam kedagi peale õe kodukülasse jäänud. Ja õega olid nende teed õe varase abiellumise tõttu juba ammu lahku läinud. Kuid kas õdegi on enam kodukülas? Kas on palgijuppigi alles isa ehitatud tareosmikust? Sõda käis ju halastamatult üle saare, fašistid hävitasid; kõik, mis ette jäi, põletati maha... Ei ole enam ehk külastki aset järel...

Küsimusi tulvas pea täis. Vastata ei osanud neist ühelegi. Ent mida rohkem kerkis küsimusi, seda kiusavamaks muutusid kujutlused vanast, mälus säilinud kodukülast, kaugest armsast nurgakesest merede ja maade taga. Ning Anton tundis, et ta peab kord seal veel maale astuma, oma silmaga kõike nägema, olgu siis sõda hävitanud kuipalju tahes...

Kunas? Kuidas? Selle kohta ei osanud ta enesele praegu kujutlusi teha. Aga oli aeg... Oli aeg ette valmistama hakata sedagi...

Sest kord peab ju inimene oma eksirännakuilt koju tagasi pöörduma, ükskõik kuidas. Kes kodu vastu võõrsil ausaks on jäänud, seda ei põlga kodu kunagi ära. Ei saa põlata... Kodumaa, see on nagu ema, kes alati ootab oma kaugelviibivaid poegi...

Sel ajal kui Anton, pilk silmapiiri kauguses, oma mõtetega tegeles, valis Felipe asjatundlikult laevu silmitsedes ohvrit. Ta oli praktiline ning kogemus õpetas teda, et kaubapakkujal tuli tabada kõigepealt neid laevu, mis reidil peatusid ainult mõne tunni; mehi, keda maale ei lastud, aga kes janunesid pudeli veini või värske puuvilja järele nagu haiged, kelle ülesanded pardal ei lubanud neid kaugemale reelingust või illuminaatorist, kes sõitsid küll maailmameresid, kuid kelle maailmanägemine või -tundmine piirduski illuminaatorist nähtuga juhuslikus sadamas.

Järsku viskus Felipe püsti ning kätt silmade kohale päikesekaitseks asetades kisas lärmakalt:

„Un ballanero, Antonio! Un ballanero..."

Raskelt kiskus Anton pilgu kaugustest tagasi, kohendas end pingil, tõstis aerud veest ja pöördus siis üle õla vaatama sinnapoole, kuhu viitas Felipe käsi.

Väiksemate laevade kobara taga, reidi lõunaosas, peaaegu avamerel mustas suur, mitme korstnaga, kraanahoobade ja harpuunkahuritega ookeanihiiglane. Laeva musti pardaid ilustas kaugele silmapaistev kahekordne valge triip.

Antoni oimu kohal oleva armi serval lõi tukslema väike soon — nagu ikka, kui miski teda erutas. Ta silmitses veel kord hoolega laeva. Polnud kahtlust! Norra vaalalaev, mille peatumisest Dakaris, Prantsuse Lääne-

Aafrikas teatasid Dakari—Marseille' liinilaeva stjuuardi kaudu ette sealsed sõbrad, soovitades „kaua paastunud meeskonna pidulikult vastu võtta". Kõik oli ju valmis vastuvõtuks. Ainult kui kalapaat ei jõudnud laevale õigel ajal vastu, kuidas see siis õnnestub keset valget päeva?

Ta uuris veel kord laeva ja selle ümbrust.

Laevukest, mida ta oli küsinud, polnud kuskil näha. Kalurid oma paatidega olid kadunud muulide varju.

Nii või teisiti — „meeskond" tuli vastu võtta, nagu teade nõudis. Ja Anton lõi aerud vette.

„Kreeklane?" arutas Felipe. „Mucho[1] businese," laskis näppudega nippi.

„Norrakas või inglane," kinnitas Anton, lisades siis nagu tujju sattudes õrritavalt:

„Kreeklastel ja hispaanlastel pole kunagi olnud vaalalaevu... Neil on olnud galeeri- ja orjalaevad..."

„Sina! Sa ära teota hispaanlasi. Hispaanlane on kõrgemat tõugu inimene!" turtsatas Felipe kiivalt.

„Mina? Ma räägin Kreekast! Sõitsin kaks aastat kreeklasel. Vedasime Lõuna-Ameerikast lihakonserve maailma laiali, aga ise nälgisime..."

Tal tekkis korraga nagu kiire, surus rutakalt aerudele:

„Lähme!"

„Lähme!" kordas Felipe.

Ja nad hakkasid liikuma vaalalaeva poole.

Sadamast kajas taas kauge laul.

„Küll aga kõõrutavad!" kirus hispaanlane.

„Las rahvas laulab. Öeldakse, rahva hing avaldub tema laulus..."

3

Vaalalaev on omaette väike asula või käitis merel. Selles töötab ning elab mitusada inimest. Kodusadamast on laev mõnikord ära ühtejärge aasta ümber, liikudes arktika või antarktika karmides vetes. Säärase laeva reidiletulek tähendab sagimist igas sadamas, tähendas muidugi ka Las Palmases, kuigi siin nähti iga päev kümneid läbisõitvaid laevu.

---

[1] „Mucho" — palju. (Hisp. k.)

Kui „Santa Teresa" kaubapakkujad vaalalaevale lähenesid, kihas selle ümbrus juba kutritest, julladest ja paatidest nagu laadaplats kohtaotsivaist kaubavankreist. Maa pool küljes andis laevavarustaja kaater parajasti üle külmutatud liha kotte, sibula- ja rohelisepuntraid, kartuleid, tomateid. Falrepp rippus laevalt kaatrile. Seda mööda ronisid vormirõivais asjamehed üles ja alla. Väikese käriseva vintsi noka otsas rändasid produktid laevalaele, kümmekonna meetri kõrgusse. Reelingu ääres seisid kaupu vastu võttes tüürimees ja stjuuard abilistega. Samas lähedal maksis teine tüürimees lauakese taga istudes arveid. Laevavarustaja kaatrist ahtri pool, trossidega laeva külge kinnitatud, seisis veetank. Selle kerest suundus jäme voolik nagu palk vaalalaeva luuki. Mootorid töötasid. Oli kuulda, kuidas värske vesi joana paiskus kaugelt tulnud laeva terasbasseini. Lipp ahtris püsti, kõikus poole kaabeltau kaugusel politseipaat, kust jälgiti kõike seda sagimist laeva ümber. Laevalael liikus mitmevärvilises riietuses inimesi, kõlasid hüüded ja komandosõnad. Üle kõige aga ja otse nagu kogu reidi täites levis laevast vänge traanihais.

See traanihais pani läkastama laeva ronivaid asjamehi, ajas turtsuma neid, kes oma erahuvides olid paatidega kogunenud laeva ümber. Ja neid oli hulk. Mitukümmend paati. Peale ametliku varustamise käis siin kibe eraviisiline äritsemine laevatöötajate ja paatide vahel, mis kõik kärbestena surusid suure laeva külje all.

Kümned nöörid, trossiotsad, traadid, aga ka käterätikuist või mustast pesust lihtsalt kiiruga kokkusõlmitud vööd laskusid illuminaatoreist ja laevatekilt alla paatidesse ning tõusid paatidest otsa seotud kompsukestega tagasi mööda laevakülge üles. Sealjuures karjuti ülalt alla ja alt üles vastamisi kümnes keeles seosetuid nimi- või omadussõnu, näidati vastamisi kaupu, nimetati asjade nimesid, kiideti, kiruti ja sülitati. Käis kõige hoogsamas tempos see, mida paljudes maailma sadamates tuntakse pidgin-inglise [1] keeles termini all „džinži-po-

[1] „Pidgin-English" — Kaug-Ida sadamalinnade väänatud inglise keel.

džinži"[1] — algeline vahetuskaubandus, kus asi või kaup vahetab omanikku kauba või asja vastu, ilma et kumbki pool kohapeal hindaks pakutava väärtust mingis rahas või valuutas. See on välkkaubandus sõna kõige tõsisemas mõttes, mida harrastatakse peamiselt õige lühikest aega peatuvate laevadega. Aga see on ka vaese meremehe või laevasõitja kõige halastamatum paljakskoorimine, teiselt poolt muidugi hangeldaja tõhusam rikastamise moodus. Ning see moodus elab paljudes maailma sadamates hallidest aegadest tänapäevani — sest ta on kasutoov.

Juba ainuüksi see kisa ja kära laeva ümber pani Felipe nagu ringi astuva poksija närveldama. Kui ta veel silmata jõudis, mis kõik siia kokku oli toodud (tõepoolest, paatides võis näha korvmööblist ja kitsetallest alates kuni küpsetatud maisikakkudeni kõike söödavat ning tarvitatavat!), kiskus ta kahe käega oma juukseid, keksles ja rabeles paadis, justkui oleks teda tabanud mingi hirmus saatuselöök. Ta karjus Antonile tõmmata vasemale, siis kohe paremale, sihtis ja otsis, kuidas eesolijaist kiiremini läbi pääseda laeva külje äärde. Suure tiirlemise ning keerutamise järel õnnestus neil viimaks julla ühe illuminaatori alla viia, kust kordamisi välja vaatasid kaks tahmast mehenägu.

„Naranja![2] Vino!" kisas Felipe üles, raputades ühes käes pudelit, teisega näidates apelsine.

„Cann'd beef[3] — bottle vino!" kõlas ülalt vastus, mis pidi tähendama seda, et mehed on nõus pudeli veini eest andma karbi lihakonservi, sest samal ajal ilmus kellegi käsi illuminaatorisse konservikarbiga.

Felipe põles. Ta ninasõõrmed tõmblesid, silmad keerlesid. Võdisevate kätega pudeleid sülle kahmides karjus ta üles:

„Le' go![4] Le' go!"

---

[1] „Džinži-po-džinži" — üks Pidgin-English keele väljend: moonutis sõnadest „to change" — vahetama, kauplema, ja „bond" — kohustus.

[2] „Naranja" — apelsin. (Hisp. k.)

[3] „Cann'd beef" — plekk-karpi konservitud liha. (Ingl. k.)

[4] „Le' go" („Let go") — lase alla, minna, käia. (Ingl. k.)

„Lõunanabalt? Via Dakar?" küsis Anton allavaatajailt.

„Antarktis, Antarktis ... Dakar, ye," kõlas vastus.

Siis kadusid näod ning illuminaatorisse ilmusid nõgised kütjatunked. Need vajusid kõikudes ja kobades mööda laeva teraskülge allapoole, nagu oleks seal laskunud keskkeha-pidi nööri otsa seotud inimene. Niipea kui tunked käeulatusse saabusid, haaras Felipe need õhinal lennust ja puistas püksisäärte sisu paadipõhja. Kümme kilolist taani lihakonservi-karpi veeresid kolinal laiali. Ja hispaanlane kiristas hambaid:

„Zambomba![1] Ma lähen hulluks!"

Ning ladus püksisäärtesse kaheksa pudelit kümne asemel, sest kogu ta tagavara hetkel oli ainult paar tosinat pudeleid, ja ta tahtis kõvasti äri teha ...

Ülal ei jõutud seda kelmust tähelegi panna. Ja kui hispaanlane traati raputades märku andis, et koorem valmis, hakati seda ettevaatlikult enda poole vinnama. Samal ajal tõukas Felipe julla piki laeva külge minema, nii et Anton tasakaalu kaotas. Nende julla oli nüüd laeva külje all ning võis piki parrast edasi liikudes teisi kõrvale suruda.

„Suli!" urahtas Anton.

„Pea suu! Ära sega äri!"

Ja kassi moodi keelega huuli lakkudes vahtis hispaanlane taas üles.

Järgmisena püüdis ta kinni ühest teisest illuminaatorist rippuva voodilinadest sõlmiku.

„Naranja, naranja!" kähises veretu, nagu paberist näoga mehe hääl illuminaatorist.

„Mis annad?" nõudis Felipe.

Hädine nägu näitas randmekella.

„Le' go! Le' go!" viibutas hispaanlane linasõlmist.

Lina venis üles ja tuli alla tagasi nurga sisse seotud veetiheda, peaaegu uue randmekellaga.

Kähku pistis Felipe kella tasku, sidus linasse veel ühe sõlme ja viskas sõlmede vahele korvist paarkümmend apelsini.

„Hiiva!" raputas ta lina.

Mees teises otsas oli aga kas nõrk või saamatu. Apel-

---

[1] „Zambomba" — vandesõna (neetud!). (Hisp. k.)

sinitropp kerkis pisut, siis jäi vastu laeva külge kõlkuma. Felipe tegi liigutuse, nagu tahaks ta apelsine tagasi kahmata. Kuid Anton müksas ta õlaga kõrvale ja pistis apelsinide juurde kaks pudelit veini. Samal hetkel kerkis tropp käeulatusest kõrgemale.

Felipe vajus vihast kössi. Ta kollane näonahk kiskus krimpsu, nagu oleks teda haaranud nutukramp. Hambad risti ja rusikad püsti, karjus ta üle häältesegu:

„Röövel! Päise päeva ajal röövib paljaks!"

Anton pidas laeva küljest kinni hoides paati paigal.

„Haige inimene... Häbi sul ei ole!"

„Häbi? Loll! See siin on džinži-po-džinži! Sellest elavad inimesed ja lähevad rikkaks!"

„Ja võib-olla surevad teised inimesed," urises vastu Anton.

Ta silmade ees elas veel kustunud pilguga, kurnatud noorukinägu illuminaatoris, kes peotäie apelsinide eest ära andis võib-olla viimase, mis tal oli. Kindlasti haige! Võib-olla palavikus. Kas ta oma kogemustest küllaltki hästi ei teadnud, kui vähe hoolis juhtkond suurtes laevades kiduraks jäänud, põduratest või haiglastest meremeestest. Ei ihnatud kulutada veeringutki meeskonna kosutusvahendeile. Kiiduväärt juhtkond oli see, kes teel olles raatsis peale võtta värsket liha või juurvilja. Harilikult toideti pikemates sõitudes konservide või kuivikutega, mis tihti riknesid. Töötada aga aasta ringi antarktikas konservitoidul tähendas verevaesust, kurtumist, isegi skorbuuti. Ning ta vaatas uuesti otsivalt üles, nagu oodates, kas kellavahetaja oma kauba meeletust taipab ja veel midagi nõuab. Aga tollest illuminaatorist ei vaadatud enam välja. Felipe kisas:

„Edasi, tõuka edasi! Näe, ootavad!"

Mõni meeter vööri poole seisis ülal reelingu ääres tõesti rühm mehi, lastes nööriga parajasti alla korvi. Anton tõukas vihaselt jullat ja Felipe püüdis korvi nagu palli õhust. Selles oli paar harukordselt ilusast kalanahast naistekingi.

„Mis tahad?" karjus Felipe õhinal üles.

„Viska, mis lahkus lubab!" vastati ülalt.

Mehed nähtavasti olid juba midagi maitsnud ja pudelite nägemine tegi nad heldeks.

Nii rändasid paar pudelit veini ja tükki kolmkümmend apelsini taas üles. Rohkem siin ei nõutudki.

Nõnda libisesid nad mööda pikka laevakeret ahtrist vööri poole, aeg-ajalt peatudes ning taas vahetustehinguid sooritades. Kauples muidugi Felipe, Antonit huvitas hoopis midagi muud: ta ootas ja otsis mõnd märki, vihjet. Laev oli ju sama, õige — aga tal puudusid teated „meeskonna vastuvõtmisest"... Ja enne ei võinud ta laeva juurest lahkuda.

Poole tunni jooksul olid nad ookeanihiiglase esitäävi alla välja jõudnud. Felipe kaubad olid otsakorral. Aga Anton nagu ei märganudki seda. Ta hakkas paati piki parda äärt tagasi ahtri poole lükkama, vahtides ise kõik aeg üles, illuminaatoritesse, reelingule.

„Pea!" kisendas Felipe. „Tahetakse veini..."

Anton peatas. Ning taas rändasid pudelid üles.

Nii kordus see veel mitu korda, enne kui Anton märkas, et samast illuminaatorist, kust ennist vahetati käekell, vehkis keegi suure martina-kalaga, sellele vett peale kallates ja seda pestes.

„Hallo, Antonio!" hüüti ülalt.

„Hallo, Dick!" tundis Anton flaamlasest kütja. „Tervitan, vanapoiss."

„Tervis, tervis... Võtad meid hästi vastu, maarott, mis?"

„Nagu kord ja kohus, vanapoiss! Roni aga alla!"

„Jääb teiseks korraks, varsti hiivame ankru..."

„Kõik korras?"

„Okey! Näe, kalamees tõi koidu ajal kala..."

„Okey, Dick!"

„Okey, Anton!"

„Nägemiseni Euroopas!"

„Nägemiseni, vanapoiss!"

Peast kinnihoitava kala saba tegi veel kord hoogsa ringi ümber illuminaatori. Siis kadus flaamlasest kütja nõgine nägu ja ka käsi.

Ent Anton oli sellest lühikesest, hüüatustena toimunud jutuajamisest enam kui rahuldatud. Nüüd oli kõik selge...

Kui Felipe kaubad viimaks lõppesid, tõukas ta julla

teiste omasuguste sagivast jõugust välja ja ütles tüdinenult:

„Sõua! Laevadele!"

Nende kokkulepe oli säärane, et kaupadega välja minnes aerutab tema, lokaali reklaamima asudes aga teeb seda Felipe. Felipe toetuski aerupingile, kuid oli oma äridest ikka veel niivõrd kihevil, et ei saanud paati paigast.

„Missugune hiilgav võimalus!" katkus ta pihuga juukseid. „Kahju, et ei jõua tuua kaupa!"

„Kas sulle veel ei aita, marodöör! See rämps maksis sul omal vaevalt paarkümmend peseetat. Teenisid aga üle paarisaja..."

Ning ta arvestas samas, et üksnes kümme karpi lihakonservi olid väärt nelikümmend pudelit seda lahjat punast veinilaket, mida müüdi paarkümmend, rääkimata käekellast, kingadest, vestist ja mõnest muust esemest, mis hispaanlane kokku ahmis. Muidugi müüb ta selle kõik hingehinna eest maha ja ajab kasud taskutesse. Roderigo apelsinid maksavad ainult mõne peseeta. Peakasu saab Felipe. Nii häid laevu ei juhtunud siingi iga päev.

„Küll oled sina äriasjus loll!" ägises Felipe, peaaegu haletsedes teda otsekui last.

„Inimese au ja väärikuse määrid täis, lojus," urises Anton paadipärast vastu.

„Inimene? Mis inimene on mulle kuskilt merede tagant tulnud näljane sell? Selle pealt tuleb teenida, aga mitte määgida vastamisi tervitusi! Kui ei püga teda mina, teeb seda teine... Lammas tahab pügada," irvitas ta. „Mis sa tühja ilatsed oma inimese väärtusega! Sõnamulin. Või pead sa ennast millekski muuks kui ärivedruks don Roderigo käes? Ah? Meeste vahel on sinulgi oma hinnakene peal nagu kõigel maailmas..." läks Felipe näonahka kipra kiskudes korraga põhimõtteliseks.

„Sõua! Sulidega koos ei ole mina harjunud merd solkima!" põrutas Anton. Ja lisas siis kuivalt: „Tuleb teine paat võtta."

Felipe silmad kilasid ikka veel saagil ilutsedes. Ta vedas mõned korrad aerudega, vaatas laeva poole, siis torkas vastu:

„Teise paadi võtan mina. Maailmahulgusega, kellele iga meretagune sell on semu ja sõber, koos äri ajada... Võimatu!"

See oli alati kõige õelam ja tigedam solvus, mis keevaline hispaanlane Antonile näkku oskas paisata, kui nad sõnelema läksid. Ja see oli alati saavutanud oma sihi. Anton oli tagasi tõmbunud, pilli alla neelanud. Täna aga ei neelanud ta seda alla. Ta ajas enese raevukalt püsti ja kaldus nagu hoogu võttes ette, kui paiskas:

„Kuid sina ja sinusugused... ei vääri inimese nime. Te rüvetate seda. Kord veel õiendavad inimesed teiesugustega arved, nagu nad õiendasid minevikus huntidega..."

„Sina? Sa ähvardad mind — Hispaania poega?"

Nad olid vaalalaevast juba kaabeltau võrra eemale jõudnud. Seepärast kõlas hispaanlase kriiskamine ara appihüüdena.

„Ei. Ma ei ähvarda. Ma... On tarbe korral mõnda meest ka löödud...!"

Ta seisis raskena ja ähvardavana paadipäras püsti, käed rusikas nagu suured vasarad. Ning jämedad higitilgad veeresid ridamisi mööda ta punetavat, nüüd otse leekivat nägu alla. Oli väga palav.

Felipe pööritas ehmatatult silmi. Siis haaras aerud ja hakkas sibavalt, rabeldes sõudma. Natukese aja pärast jättis ta aga aerud tullidele rippu, pistis sigareti suitsema ja ütles uhkelt:

„No tead, kui sina peaksid käe minu külge panema, siis oled sa ise ka kadunud mees..."

Antonile tuli selle aravõitu inimese iseteadvuse hiline ärkamine pisut ootamatult ning see tabas teda nagu poksilöök. Ta oli ju siiski võõras siin saarel! Kuid ta põristas jahedalt:

„Ei tea, mis imelind sina siis oled..."

„Selle üle ei ole minul vaja ühe hulkuriga targutada... Tülikaks muutuvate võõramaalaste jaoks on meil oma asutused... Kord oled sa nende hoole alt välja toodud... Kui igatsed sinna tagasi, siis tule kallale, tule!" õrritas ta.

Anton rahunes. Ta nägu isegi jättis higistamise järele. Seesugune jutt ei tarvitsenud tegelikult olla muud kui

kiiresti väljamõeldud hädakaitse. Kui selle taga midagi rohkemat ei mõeldud, ei olnud see ohtlik. Ja et tüli hajutada, tähendas ta rahulikult:

„Sõnadest tegudeni on alati tükk maad..."

Felipe ei vastanud. Ainult ta pilk oli kuidagi teritatud, eriti valvas Antoni liigutuste suhtes, kui ta uuesti aerud võttis ja sõudma hakkas. Anton tundis kogu kehaga seda pilku ning mõistis, et ta ei saa enam rahulikult ühes paadis koos olla tolle inimesega.

Aga ette võtta polnud midagi. Ikka endiselt päikeselõõsast hõõgudes, kergelt lainel kiikudes nihkus väike julla pikkamisi laevade poole, kus Anton Ervitil oli tol päeval veel mitu kõnelust nendega, kelle au rüvetajaks ta oli nimetanud Felipet.

Merel on sõiduk, olgu see nii väike kui tahes, omaette kokkusurutud maailm. Ja kui selles maailmas lõkkele lõõmatab viha, siis pole seal enam rahu. Rahu oli tol päeval kadunud ka nende jullast: nad põrnitsesid teineteist altkulmu, nagu haududes mingeid plaane, otsides võtet, kuidas teineteisest uuesti kinni hakata.

Nii ühel kui teisel neist oli nüüd lõplikult selge, et nad kuuluvad kumbki eri maailma, maailma, mis kuskil ega kunagi teineteisega ei lepi, vaid seisavad alati võitlusvalmilt vastamisi.

4

La cachipolla...[1] La cachipolla...

Otsekui hullunult kisavad pillid: kõigest jõust töötavad mehed akordionil, saksofonil, kitarril ja trummil. Kvartett paneb välja viimase nii fortes kui tempos. Metsik, peadpööritav viis lõikab saevingumisena musta lõunamaa öösse ning sulgjad palmilehed aeda avanevate akende all löövad vabisema...

Väikesel tantsupõrandal laudade vahel viskleb käsi ja jalgu välgutades tõmmu tantsitar... Ta keha on peaaegu paljas, ainult lai punetav niudevöö ja lehvivate otstega seljale sõlmitud rinnakate. Need annavad keerlevale tantsitarile tõelise ühepäevaliblika — cachipolla —

[1] „La cachipolla" — ühepäevaliblikas. (Hisp. k.)

kuju: tiivutatud, triibulise mulje. Meespartner on mustas siidpluusis ja laiades kollastes pükstes. Ahvatleb ja õritab cachipollat iga oma sammuga. Tantsitar lendab hoogsa tuuriga tema poole, tantsija sirutab käed, et haarata teda oma embusse. Kuid järsku, viimaselt pas'lt heidab tantsitar pea kuklasse, nagu tardub. Siis viskub jõuga ette... Väikeses rusikas välgatab metall... Laias sombreeros ja mustas pluusis tantsija haarab kätega rinnust, variseb kokku ja klirinal pudeneb põrandale puss...

Kvartett põrutab viimase kriiskava akordi. Üle ruumi kohab kiitusetorm. Mehed laudadest tõusevad püsti, möiratakse:

„La cachipolla!"

„Bis! Cachipolla!"

Tantsitar teeb sügava reveransi. Tantsija korjab maast pussi, kummardab, keerutab sombreerot ja — siis kaob paar kitsa sinkja eesriide taha poodiumi kõrval.

Ent saal möirgab edasi. Saalist kostavad ingliskeelsed hõiked: „Vahva plika! Kui loomulikult andis tera!" Kvartett mängib tušši. „Bis!" ja „Korrata!" kajavad hüüded. Tušš kõlab teist ja kolmandat korda. Möirgamine saalis paisub...

Ja siis algab see taas...

Siidse nahaga tantsitar libiseb pussiga mängeldes eesriide tagant sujuvalt välja, tema järel koketeeriv partner. Kvartett alustab rütmikindlat viisi, võtab hoogu, paisutab tugevust... Tantsitar punastes hilpudes keerleb nagu tulejuga ümber meelitleva partneri, teeb tõotavaid käeviskeid ja julgustavaid hüppeid, anub ja ähvardab... kuni taas metsistub rütm ja viis, kriiskavad pillid, oigab saal, välgatab puss ja sureb korinal oma ihaldatu noalöögist kohtlane ahvatleja...

La cachipolla...

Mäng kire ja verega — peseetale. Teenistus ja veiniuim. Must, vaikiv lõunamaa öö, suured, loitvad tähed ja rippuvate lehtedega palmid...

Sadamalokaalis „Santa Teresa" on laupäeva õhtu. Harilik nädalalõpu õhtu.

Siin lõbutseb väike ametnik laevakontorist, joob oma

õlle söedepoo tööline, püüab end välja elada pikalt reisilt tulnud meremees. Isegi kalur satub siia vahel.

„Santa Teresa" nagu ahne eit kahmib kõik oma räpasesse rüppe. See ei ole suurlinna peen lokaal, siin ei tehta vahet. Ka hulgus ja tänavatüdruk võivad siia sisse astuda. Siin määrab igaühe seisundi ja suhtumise temasse üksainus mõõdupuu — raha. Peseeta, dollar, naelsterling, frank või mark. Emake Teresa ei põlga mingit rahatähte. Siin kõlbab kõik, millega võib maksta või osta. Ainult: mida ihaldatum valuuta, seda sügavam kummardus, libedam naeratus. Ühtede ees selg kaugelt küürus, teistele sõnake üleõla. Niisugune on peremehe käsk.

Ega ju õieti ei olegi „Santa Teresa" peremehele meeldivaiks külalisteks need sadamatöölised, söedepoo mehed või lihtsad madrused-kütjad. Kõik üks kahtlane, punaseid kummardav bande don Roderigo silmis. Aga nad on äri, on raha ja — neid tuleb taluda. Tuleb nendegi ees emakese Teresa rüpp lahti hoida ja kinni püüda peseetad. Sest paljuke neid rikkaid merekuningaid või suuri kaubareisijaid siia satub. Ja kui satubki, eks nende jaoks jätku alati ruumi teise korra kabinettides. Don Roderigo on ammugi korraldanud kõik väga ettenägelikult. Ülakorrale minekuks ei ole vaja astuda saali, võib minna põiktänavalt läbi aia otse tagatrepile. Seda tagatreppi kasutavad harilikult omainimesed: laevavarustajad, sadamakaptenid, ärimehed, seiklustesse sattunud perekonnaisad — asjast teadlikud inimesed. Kuid juhtub ka seda, et üldruumis õige ülevaks läinud tegelane või seltskond juhitakse ülakorrale. Siis on selleks alati kindlad näpunäited kas peremehelt eneselt või peakelnerilt ülakorra öisele uksehoidjale Felipele. Selles asjas on olemas ranged juhtnöörid ja noid juhtnööre täidab Felipe hoolikamalt kui oma päevaseid kaubapakkumise ülesandeid. Rangelt valvab ta vahekojas selle järele, et alt keegi kogemata ei satuks „Santa Teresa" ülemisse regiooni.

Praegugi, laupäeva õhtul, keerles Felipe osavalt köögi, tagatrepi ja ülakorra koja vahet. Kord peatus ta hoovi, kord saali pool. Viskas pilgu aeda ja saali, möirgas tantsitarile ja karjus koos purjutajatega: bis cachipolla! Siis

aga ruttas taas üles. Ja oli ka põhjust, sest ülal väikeses nurgakabinetis, mida peeti peremehe enese era-vastuvõturuumiks, jutles don Roderigoga juba kolmandat tundi väga mõjukas külaline. Sinna oli tellitud aperitiffe, suupisteid ja viskit. Peremees ise oli viinud kastikese kõige kallimaid havanna sigareid. Selge, et peab olema käimas väga oluline kõnelus või sõlmimisel tähtis tehing — muidu don Roderigo nii helde ei ole.

Felipe ei olnud asjata ülakorral uksehoidjaks. See lisaamet anti talle tasuks härrastele osutatud teenete eest. Ja Felipe nagu osav inimene kunagi kasutas seda ametit veel suuremate teenete tegemiseks, et pulgakese võrra eluredelil kõrgemale ronida. Ronida ei saa ju millelegi toetumata. Seda teab iga mõistusega inimene. Toetuda on aga alati kõige kasulikum mõjukale inimesele või kindlatele teadmistele. Felipe oli praktiline: ta ühendas eneses need mõlemad võimalused, osates ülihästi kasutada peremehe soosingut kui ka samal ajal tähele panna tema tegevust. Praegugi surus ta ülakorra kojas hoolikalt kõrva vastu selle toa ukse pragu, mille sügavuses peremees vestles tähtsa külalisega — sõedepoo direktori ja kohaliku falangi juhi senjoor Cristobaliga. Cristobal oli kaua aega Ühendriikides elanud ja amerikaniseerunud hispaanlane. Kanaariasse direktoriks tulles käitus ta saarel nagu peremees. Tema ees kummardasid kõik: falang, politsei, laevavarustajad ja sadamavõimud, sõelaevade kaptenid ja kompanii ametnikud. Paistis, nagu ei olekski saarel suuremat meest kui senjoor Cristobal. Ent ometi oli ka neid, kelle ees kummardas pikk harjasjuukse ja laiade hobusehammastega härrasmees.

Felipe teadis mõndagi senjoor Cristobalist ja ta vahekordadest. Kuid teada, palju teada kõigest — see tuleb alati kasuks, arutas ta endamisi ja muutus kuulatades nagu üheksainsaks suureks kõrvaks ukse taga, unustades suugi sealjuures lahti. Korraga tõmbus ta küürus kogu kõssi, üle kollase näo jooksis vari. Kambrist kostsid selgesti külalise bassihäälega lausutud sõnad:

„Felipe? Jah, palun. Võib kasutada ka Felipet."

„Ta on end seni näidanud kõige paremast küljest," püüdis peremees külalisele mõjuda soovitajana.

Felipe hingas kergendustundest erutatuna, aga hingas

nagu õhku varastades, sest kogu ta senine elugi oli elatud otsekui vargana. Ta ei kuulnud jutust muidugi kõike. Kuid kuuldustki oskas ta luua enesele üsna täieliku ülevaate sellest, millest sees räägiti. Ja talle tegi head meelt, et peremees teda kiitis. See tähendas, et too polnud midagi märganud. See oli tõend sellest, et tema, Felipe, oli mänginud oma osa hästi, peenelt. Ta ajas enese isegi korraks sirgu, lõi rinna ette, nagu oleks tahtnud kellelegi näidata enese tähtsust, oma väikese inimese väikest tähtsust. Kuid vaatas siis kohe kartlikult piiludes ringi, tõmbus taas kössi ja jäi uuesti kuulatama.

Nahktugitooli korjule seljatades rääkis sees senjoor Cristobal:

„See on väga tähtis, lugupeetud don Roderigo... Caudillo ise, mõistate... Meil on vaja töötada kahes joones: falangi ajaloolise võidu kindlustamise eest, ja nende abistamiseks, kes meid aitavad..."

„Arusaadav," kummardas peremees ülakehaga teisel pool lauda. „Kui mina ei ole suutnud oma inimesi siin küllaldaselt tööle panna, senjoor Cristobal, siis tuleb see sellest, et minu kogemused on puudulikud. Mitte millestki muust. Võite olla kindel, ma teen kõik, mis seisab minu võimuses..."

„Tõesti?" uuris harjasjuuksega külaline oma kostitajat. Felipe nägi lukuaugust vahtides, et külaline isegi paljastas veidi oma laiu esihambaid, nagu varjatult irvitades, kui jätkas: „See teie valmisolek teeb mulle head meelt... Muide, oletegi midagi tähtsat unustama hakanud, lugupeetud don Roderigo. Meie tegevuse peajoon, peajoon! Teatavate härrade juures on juba tekkinud mulje, et teie, see tähendab, teie väga väärikas lõbustuskoht „Santa Teresa", ei vali alati just mitte küllalt inimesi, kellega töötab..."

„La cachipolla..." pahvatas allkorralt mõire läbi maja.

„Armuline!" Peremehe lai lõug jäi tärgeldatud püstkrae nurgale rippu, ta lõtv sinakate soontega nägu võttis hädise ilme. „Kuidas seda mõista, senjoor Cristobal? On teil märkusi mulle kui selle asutuse, noh, vastutavale juhatajale, või kuidas?" kohendas ta ebamugavalt oma saterkuue revääri.

„Oletame, et on... Oletame, et ärist hõivatuna on teil tähele panemata jäänud mõned olulised ülesanded... Ega päris asjata ei tuntaks huvi „Santa Teresa" ühe kahtlaselt palju keeli rääkiva sissesöötja vastu..."

Direktor kallas kurku lonksu viskit, vahtis lakke.

„Antonio!" hüüatas don Roderigo summutatult. „Ei! Seda inimest kasutan ma ainult äriliselt, ainult reklaamijana...! Mitte kuidagi rohkem..."

„Taga parem! Puudus veel, et oleksite teinud sellest inimesest oma usaldusaluse!" Suurekasvuline mees irvitas, nii et ta õlad vappusid. Siis järsku tõsines, jäi taas tardunud silmil vahtima don Roderigo kahvatule otsaesisele. Viimaks lisas monotoonselt, nagu ärikirja dikteerides: „Sellega tõendate teie ise, et „Santa Teresa" ei vali küllalt oma kaastöölisi, ei võta vaevaks lähemalt tutvuda nende mõtteviisi, päritolu, jaa, palun, muu kõige olulisemaga..."

„Neitsi Maarja! On ta siis...?"

„Ta on Venemaalt!" sisistas senjoor Cristobal harjasjuukse kerkides, nagu kerkivad koeral tigedaks minnes turjakarvad.

Peremehe pinge andis järele. Ta süütas kustunud sigarijunni.

„Ei. Ta on eestlane... Kontrollisin isiklikult dokumente... Emigrant... Neljakümne teisel aastal mobilisatsiooni eest kodumaalt ära jooksnud..."

„See ei ole uudis, seda teatakse... Aga mõtelge ise järele, lugupeetud don Roderigo, missugune aasta oli tuhat üheksasada nelikümmend kaks? Hitleri väed seisid Peterburi ja Moskva all... „Sinise Diviisi" lipp lehvis Sarmaatia lagendikel... Kõik need Estoniad ja Rumeeniad, kogu see Ida-Euroopa rämps oli meie... Meie! Ja kui sealt siis mõni noormees põgenes, kelle eest ta põgenes? Meie eest! Kelle vastane ta on? Meie vastane! Kelle juurde ta põgenes? Punaste juurde! Ilmtingimata. Teie vist mäletate, et Hispaania jaotatakse ajalooliselt kolmeteistkümneks provintsiks... Kommunistid jaotavad Venemaa kuueteistkümneks provintsiks. Nendest üks on too teie Estonia... Eestlane järelikult on niisamasugune venelane nagu andaluuslane on hispaan-

lane... Venelane aga on kommunist... Ja nõnda siis teenib teil „Santa Teresas" üks kommunist."

„Neitsi Maarja nimel, halastage!" Peremehe käed värisesid nii, et sigarituhk rappus põrandavaibale. „Ei ole kuidagi märganud. Ei mina ega minu peakelner... Võtsime tema kui inimese, kes ei ole seotud ametiühingutega, kel pole sidemeid... Noh, mõistate isegi — emigrant, hädas, odav tööjõud... Ja mis peaasi, ta toob meile vőõraid, toob inimesi, raha..."

„Aga mis inimesed need on?" puuris senjoor Cristobal oma tardunud pilgu otse don Roderigo silma.

„Oh, laevamehed! Madrused, kütjad. Mõnikord ka laevaohvitsere."

„Ja teie ei ole midagi märganud? Keegi teie inimestest ei ole midagi märganud nende külaliste kõnes, kommetes? Isegi joobnutena mitte?"

„Ei, taeva pärast!"

„Vahest isegi seda mitte, et need venelase toodud külalised küll joovad, aga kunagi purju ei jää...? Vähemalt mitte nii, et meie ülesannetega inimesed neile ligi pääseksid... Noh, mõistate isegi!"

„La cachipolla!" mõirgas saal all järjekordselt ja Felipe tõmbus ukse juurest hetkeks kõrvale, et mitte jalgu jääda kuulmatult lähenejale, olgu toast või kojast. Aga hetk hiljem oli ta jälle lukuaugu juures.

Peremees väänles oma toolis nagu praevardas. Kui tal oleks pealael olnud juukseid, siis küllap need nüüd oleksid tõusnud samasuguste harjastena püsti nagu senjoor Cristobali omad. Sest tõega, ta ei mäletanud ühtegi juhust, kus viimaste kuude jooksul, mil Antonio töötas sissesöötjana, oleksid nende mitmesuguste laevade meeskonnad joobnutena mürgeldanud või end teadvusetuseni täis joonud. Kõik oli nagu kuidagi distsiplineeritumaks muutunud. Külalisi oli, äri käis, aga suured prassimised, eht-meremeheliku prassingud, nagu neid varem ette tuli, justkui puudusid. Ent siis meenus talle midagi. Ning end taas toolikorjule lastes julges ta seletada:

„Olen tähele pannud, et need põhjamaalased, kõik need rootslased, inglased, soomlased, sakslased ja teised, võivad lakkuda nagu sead, aga täis ei jää. Ja

põhjamaalastega Antonio peamiselt töötabki. Ta oskab nende keeli..."

„Nii-nii." Külaline tõusis ja sammus mööda tuba. Sealjuures surus ta rusika triibulise püksi taskuga välja, justkui raputas seda ähvardavalt. „Nii. Aga, lugupeetud don Roderigo, kas te sellele olete ka mõtelnud, kuidas võib lihtne meremees osata nii palju keeli?"

„Kuidas? Ta on sõitnud paljudes laevades..."

„On sõitnud ja jäi nüüd lihtsalt selleks siia Hispaania vabasadamasse pommima, et aidata emakest „Santa Teresat" äri teha, mis? Kas see ei tundu pisut naiivne?"

Don Roderigo ei saanud seletama hakata oma osa Antonio saarele jäämise loos. Kuid ta ei julgenud seda ka lihtsalt eitada, sest teine võis teada. Seepärast oigas ta rasvaseid käsi püsti lüües:

„Mina? Ma ainult kasutan teda kui odavat tööjõudu... Mind ei huvita see, kuidas ori on õppinud tööd tegema..."

„Kas ka see mitte, kui ta on välja õpetatud Moskvas, mõnes kommunistide propaganda-ülikoolis?" viskas senjoor Cristobal irooniliselt.

„Mis?" kargas nagu nõelatult toolist don Roderigo.

„Ja-jaa, ma ütlesin Moskvas, lugupeetud don Roderigo."

Nüüd tammus paks ning kõhukas don Roderigo toas ringi, hoides pead kahe paksu roosa käpa vahel. Senjoor Cristobal laskus mugavalt tagasi tugitooli ja jõi oma järjekordse lonksu viskit.

„Püha neitsi, püha neitsi! Halastaja, ole armuline! Ma, vaene patune, mis ma olen teinud!" kaebles peremees.

„Seda, palun, rääkige homme hommikul kirikus oma pihiisale. Praegu, lugupeetud don Roderigo, palun teid jääda asjalikuks! See minu poolt vast tehtud väljendus ei ole ju veel mingi süüdistus... Vahest kõige rohkem — hoiatus. Muidugi, ma ei eita, et sellest võib teatud juhul välja kujuneda ka segaseid süüstusi... Aga kui teil näiteks õnnestuks selle oma mehega meie asjale teatav teene osutada, kui teil korda läheks teda vajalikult kasutada, siis... asjaolud arusaadavalt võtavad teise pöörde. Ja teie võite olla päris kindel teata-

vas tasus... Ma eeldan, teie teate, et just praegu on käimas väga tähtsad läbirääkimised teatavate pangagruppidega... Ühelt poolt, arusaadav, baasid ja sadamad, teiselt poolt varustus, krediidid... Mõistate? See on meie majanduselu elavnemine, jõukuse kasv, meie süsteemi tugevdamine... Oleks meist andestamatult rumal mitte kasutada konjunktuurist tekkinud soodsaid võimalusi... Tuleb kasutada! Kuid me ei tohi ka unustada seda, et meie vastumängijaks on tugev rahvusvaheline jõud — kommunism... Nad agiteerivad igal pool ja igal viisil baaside vastu, kütavad rahvast üles... Sadamas räägitakse kurat teab mida. On nähtud mingisuguseid lehti... Isegi meie omad vabariiklased, muidu kommunistide teravamad vastased, löövad selles ässitustöös caudillo vastu nendega kaasa... Liigutatakse, mõistate? Ja arusaadav, kui neil peaks õnnestuma midagi lahti lüüa, segab see hirmsasti meie asja. See kõigutab meie krediidiusaldust Ameerikas, rikub valitsuse ja falangi ülesehitavat poliitikat. Mitte mingil juhul ei tohi siin praegu toimuda väiksematki streiki või meeleavaldust. Mõistate? Lihtsalt prestiiži pärast tuleb niisugused katsed idus kohe läbi raiuda. Läbi raiuda!" kordas ta suure kämbla servaga lauale põrutades. „See on võitlus. Mõistate? Ja selles võitluses kujuneb iga inimese hind, tema väärtus loomulikult selle järgi, kuidas see inimene meile, mõistate, meile ja meie sõpradele kasulik on... Kasulik ehk vajalik. Ainult selle järgi..."

„Arusaadav, arusaadav, senjoor Cristobal! Kas mina peaksin inimest, kes mulle kasu ei too...?"

Senjoor Cristobal lõi katkestavalt käega.

Peremees vahtis juhmilt külalise lamedasse näkku, kust välkusid vastu irvelekistud laiad kollased hambad. Nüüd ta mõistis. Kõne all oli tema e n e s e vajalikkus ja hind, mitte Antoni oma. Ärevalt viskas ta töntsid käed üles, hüüatas kohutatud vanaeidena:

„Hirmus!"

„Mis asi on hirmus? Kas kõige hirmsam ei ole siiski see, kui nood kaltsakad sadamast ühel heal päeval meil jälle kõrist kinni haaravad, nagu nad seda tegid kolmekümnendate aastate algul?"

„Issand, mis ma pean kuulma!" surus don Roderigo käed kõrvadele.

Senjoor Cristobal vaatles teda tükk aega ilmse põlguse ja varjamatu alavääristusega. Mollusk! Kas tasus säärasele üldse midagi rääkida? Mugav ja muretu haciendaomanik, kes on juhuslikult sattunud asjadesse, mille tähtsusest ja ulatusest tal pole õieti aimugi!

„Nõnda," häälitses ta viimaks umbselt. „Tahtsin teis kui tegelikus ärimehes ja lokaalipidajas eeldada tugevamat karakterit, lugupeetud don Roderigo... Vabandage, kui ma..."

„Ei, ei, teie ei ole sugugi eksinud... See läheb mööda..."

„Ma loodan...?"

Don Roderigo laskis sinkjad silmalaud alla, mangus alandlikult:

„Jah, jah! Ütelge ainult, senjoor Cristobal! Ütelge, ja ma teen kõik. Minu asutus, minu maja — kõik on teie käsutuses. Ausõna, kõik!"

Külaline tõmbas peremehe oma jämeda näpuga lähemale, upitas enese toolis püstamale, siis ütles pikka ja rõhuga:

„Mähkige too mees meie inimeste võrku... Hea või kurjaga, ükskõik... Kui see ei õnnestu, siis tuleb nagu-nii..." Külaline tegi parema käe pikkade pulksõrmedega järsu püügihaarde. Ja peremehe tönts käsi kordas nii automaatselt seda liigutust, nagu oleks ta aidanud külalisel kärbest püüda.

5

Öö kaldus hommikule. Merelt puhuv tuul tugevnes pisut ja palmilehed aias lõid üksteise vastu hõõrudes kõhisema.

Felipe tõstis kuulatades pea, siis langetas taas polstrile.

Alt saalist kostis venivat, nagu haiget tantsumuusikat ja sahisesid tangosammud. Sealgi oldi justkui väsinud pärast öist mürgeldamist. Oli saabunud see hetk, kus öökülaliste särts ja energia on juba ära pillatud,

värskeid juurdetulijaid aga enam ei ole. Sääraseid hetki juhtub öölokaalides alati ning nende tekkimise tabab vilunud kõrv kohe. Seepärast Felipe tukkuski ning sellesama tõttu otsustas peremees don Roderigo tegutseda. Ta vajutas kellanupule kambris, kus ta marssis üksi juba hulk aega.

Felipe kargas oma valvepostilt diivanil ja tahtis tormata trepikoja ust avama, sest hiline külaline tähendas tublit jootraha. Kuid märkas siis oma eksitust ja lonkis haigutades teisale.

„Vabandage, peremees," avas ta viivitades ukse.

Peremees, kes polnud veel sõba silmale saanud, seisis keset tuba, käed tagumikul, saterkuue sabad visatud üle käte nagu lontis koerakõrvad. Ta sini-lilla punsunud nägu oli peaaegu hall, hammaste vahel tolknes jäme hõõguv sigarijunn. Vaibal ja lakitud põrandal paistis suuri valgeid tuhatorte, mis tõendasid, et don Roderigo oli pingsalt peaga tööd teinud — kaua kalkuleerinud ja kaalunud, enne kui kutsus oma teenri.

„Magasid jälle, koer!" urises ta sigarit suust võtmata.

„Andestage pattu — hetkeks läks silm kinni," tõmbas Felipe end ukse kõrval valveseisangusse.

„Kas see... see sinu kumpanjon Antonio on all?"

„Ei vist. Juba paari tunni eest paistis väljuvat..."

„Kellega?"

„Ühe laevameeste kambaga..."

„Sa koer! Ütle mulle, missuguse laeva meestega! Või ei tea sa seda mitte?"

Felipe teadis. Ent pärast seda kõike, mis ta oli kuulnud tähtsa külalise ja peremehe jutuajamisest, ei pidanud ta vajalikuks oma teadmisi enam peremehele ette laduda. Või milleks peab teine siin au ja raha sisse kasseerima, kus see väga hästi kõlbab ka temale, Felipele, kus ta selle osalt on juba äragi teeninud? Peremees? Rohkem silt ja kuju vajaliku asutuse jaoks. Nüüd oli see päris selge. Ja hetkel oma asjadega pealegi sassis. Kas falang talle üldse andestab, kui selgub, et on tõesti võtnud kahtlase inimese lokaali teenistusse? Või kas andestavad need, kes seisavad falangi taga? Öisest kuulatlemisest oli Felipe don Roderigo suhtes

palju julgust juurde saanud. Üpris õel tuluke välgatas ta silmis, kui ta raskust ühelt jalalt teisele üle viies jahedalt, nagu mokaotsast vastas:

„Laevu on palju ... Ei või tunda kõiki meeskondi ..."

„Ah ei või tunda? Koer! Mis eest ma sulle maksan? Mis eest ma lasen sind ennast varastada?" sisistas peremees rusikat tõstes. „Sa pead kõik teadma! Kõik kuulma ja nägema! Selleks ma sind pean. Aga mitte magama, tõbras!" raevutses ta oma teenri nina all rusikaid raputades.

Felipe taganes vastu pehme vaibaga polsterdatud seina. Ta oli arg koer, nagu peremees teda õieti sõimas, kes ainult selja tagant julges säärde karata. Ent praegu, kus kaardid seisid niivõrd tema kasuks, kus ta tundis kõiki peremehe trumpe, ei olnud tal raske mängu jätkata. Üsna jahedalt peremehe pragamist jälgides vastas ta läbi haigutuse:

„Magamata koer ei aja lindu, lugupeetud don Roderigo ... Ja pealegi see, mis mina teile maksma lähen, on vist küll päris väike osakene sellest, mis ... Noh, ma eeldan, et minu hind võiks olla kõrgem ... Tublisti kõrgem, kui kõik kokku võtta ..."

Ta ütles seda säärase häälekõlaga, mis ei jätnud mingit kahtlust enese väärtuse tundmises. Veel enam. Sellest kõlas don Roderigole vastu isegi nagu ähvardus: hea hinna puhul võin sinugi maha müüa, kui sa liiga kaugele lähed. Seepärast tegi don Roderigo oma taktikas järsu pöörde. Keset tuba seisma jäädes pistis ta käed jälle kuuesabade alla, tõmbas silmad kissi ja ütles virila naeruga:

„Hea küll. Oled siiski oma inimene, meie mees — kuigi suli. Olgu! Ja ma ei eita, et sinusugune mõne peseeta rohkem teenida võib kui ta ära kulutab ... See tähendab, võib elus edasi jõuda, varandust koguda." Ja siis patroonina tõsinedes: „Aga ikkagi on vaja mitte unustada lugupidamist, lihtsat tänutunnet oma otsekohese leivavanema vastu! Kes sa siis praegu oled? „Santa Teresa" kaubapakkuja, muud midagi. Ära unusta, et sinu edus võib mõnegi sõna kaasa rääkida „Santa Teresa" peremees ..."

„Teatud juhul — jah."

„Igal juhul. Falang — sa tead, mis tähendab falang Hispaanias?" viskas ta oma rasvarullidena tömbid sõrmed püsti.

Muidugi teadis Felipe seda, paremini pealegi kui mõni teine. Ainult kui don Roderigo oleks teadnud, et seesama Felipe, keda ta sõimas koeraks ja tõpraks, siin „Santa Teresaski" töötas peale temapoolsete ülesannete veel teistegi ülesannetega, poleks ta seda küll ütelnud.

Kuid Felipe tundis takti. Asjata ei olnud teda kasvatatud jesuiitide mungaordu koolis, kus peamiseks kombeõpetuseks on katoliiklik teesklus ja kavaldamine. Ta kollane nägu ainult virildus korra, aga kuuldavale laskis ta üpris alandliku ohkega:

„Ooh, caudillo ja falang on kõikvõimsad!"

„Nõnda siis, tahad teenida caudillot ja falangi?"

Jälle ei võinud Felipe huulenurgagagi mõista anda, et ta just neid teenib. Kuuli ähvardusel oli igal kaastöölisel keelatud end teise samasuguse ees avaldada. Üks ei tunne ühte, teine teist — säärane oli põhiõpetus. Ja eile õhtust peale teadis Felipe päris kindlasti, et don Roderigo on üks tema enese suguseid. Vist pisut ülemalgi, veel keerulisemate ülesannete jaoks välja valitud kui ta ise. Seepärast pidi teda kuulama kui ülemust. Kuid juttudest, mis senjoor Cristobaliga siinsamas toas räägiti, oli talle ka selgunud, et don Roderigo ei ole kas suutnud või osanud ülesannet täita, või on koguni sattunud mõnda ebasoovitavasse hoiakusse, mingite rojalistide või vabariiklaste mõju alla, mispärast teda ennast luubi all peetakse. Varem polnud Felipe hästi mõistnud, mida taheti temalt teadetega „Santa Teresa" peremehe kohta. Nüüd oli kõik selge. Ta vaatas peremeest nagu osav toreadoor härga: see härg oli ummikus. Ning tal tarvitses ainult välja uurida, kust kohalt härjale kallale karata. Tõsijutt. Kuid õpetatud toreadoorina surus ta käed vaheliti rinnale ja kordas silmi pööritades kulunult:

„Ustavalt, kuni surmani."

Muide, ta ei valetanud. Antud olukorras ja hetkel ütles ta seda täie tõega — kuigi laiemalt mõelduna, kui peremees taipas. Sest don Roderigo loomulikult arvas enese kaubast välja, Felipe aga arvas nimelt peremehe kauba hulka.

„Õige. Seda ma sinust eeldasin, Felipe... Kuula nüüd ja pane tähele. Tähtis ülesanne... Midagi on liikvel meie Antonio ümber... Mõistad, välismaalane... Tarvis on kiskuda mask selle mehe näo eest... Mees käib paljudes laevades, kuuleb ja näeb meeleolusid, kavatsusi, sidemeid... On vaja käsile võtta ja läbi töötada... Mina kui „Santa Teresa" peremees pean ometi teadma, kes mul siin töötab ja mis inimesi ta meile laevadest toob... See on väga tähtis, mõistad?"

Oi, kui hästi Felipe mõistis! Ja kuidas oleks ta tahtnud hüüda, et peremees, see ülesanne pandi ju sinule! Aga ta ainult köhatas, surudes selja tihedamini vastu vaipa. „Santa Teresa" peremees peab teadma, kellega ta töötab! Caudillo! Falang! Ah! Kui ainult saaks sellel härjal kord päris tõsiselt sarvist kinni haarata! Kahtlemata on don Roderigo seotud rojalistide või vabariiklastega! Milleks muidu see oma käte puhtakspesemine ja ülesande tema, Felipe kaela sokutamine. Keerutab enese välja ja halvimal juhul Felipe sisse! Ei. Tuleb peremeest ennast hakata hoolikamalt silmas pidama. Lõhnab raha järgi. Kaks rasvast lindu ühe pauguga...

Aga don Roderigole vastas ta väärika aupaklikkusega:

„Kui säärane on teie soov, siis püüan täita... Püüan teha kõik, mis suudan."

Peremees üllatus pisut oma liiga kiirest võidust. Ta astus teenrile sammu lähemale, vahtis talle silmi pungitades otsa:

„Kuidas sa kavatsed seda teha? Mismoodi?" uuris ta.

Nägu kipras, vahtis Felipe maha, mõtles hetke:

„Arvan, et kui püüda esialgu sõbrutseda, meelitada kindla koha ja kestva teenistusega... Kui seda sööta ei võta, siis pressida, ähvardada, soetada mingi kompromaaž... Ta on ju välismaalane. Kerge kompromiteerida. Poeta mõni paberikene kuhugi... Pealegi on ta õige äge sell... Küll läheb lõksu!"

„Õige. Esialgu heaga. Kui ei paindu, siis..." Don Roderigo tegi oma liharullidena tömpide sõrmedega täpselt sama kärbsepüüdmishaarde, mille oli teinud senjoor Cristobal.

„Siis," kordas liigutust osavalt Felipe, astudes seina äärest hoogsalt sammu eemale.

Et tolle haarde sihti ja sisu neist praegusel hetkel kumbki enesele ette kujutas hoopis erinevalt, see on paratamatu: iga kiskja haistab saaki oma ninaga.

6

Laeva sõidus olles ei tunta merel puhkepäevi. Kaptenid läänes püüavad oma marsruute ikka nõnda korraldada, et mitte saabuda pühapäevaks või istuda pühapäeval vahesadamas, kus tuleb punkerdada. Ning seepärast oligi laupäeval Las Palmase reid laevu täis, pühapäeval aga haigutas seal tühjus. Ainult sadamas, muulide ääres seisid pooleldi laaditud või lossitud laevad. Antonil polnud vaja välja sõudagi.

Ta ärkas hilja pärast keskhommikut sellise imeliku tundega, nagu oleks ta olnud too meestantsija, keda ähvardab cachipolla varjatud puss... Miks just see odav ja labane kõrtsitants talle esimesena meelde kargas tolle päeva hommikul, mille õhtuks pidid küpsema nii tõsised asjad? Öine ülalolek, ärevad kõnelused ja teated? Oli räägitud ebaõnnestunud streigikatsetest Barcelonas ja Cartagenas, Franco politsei metsikustest palgavõitlust üritanud tööliste kallal. Kogenud meremehed olid hoiatanud salaagentide eest, keda püütavat poetada igale poole tööliste hulka. Muidugi ei tule neid unustada ka siin, saarel...

Ta vaatas madalas toas ringi. Vana roosade lilledega maalitud seinakell näitas üle kümne. Päike säras väikesest neljakandilisest aknast nii eredalt sisse, et sundis silmad kinni pigistama. Lubjatud seintel õhetasid hõbetrükis piiblisalmid ja lae all värelesid ülesriputatud kalavõrgud nagu peenike tikandtöö. Pühitud savipõrandal jooksid ämblikud.

Manueli majahütike, nagu teisedki siin linna serval, oli rajatud otse mäeveerule, ühe otsaga kaevatud isegi selle sisse. Peale seinte ja põranda oli lagigi siin kuidagi lauatükkidest, õlgedest ja savist kokku potsitud, lubjaveega üle pintseldatud. Savi võttis töömees siitsamast maa seest. Puid kasvas saarel vähe. Manueli ukse- ja aknaraamidki olid tehtud juhuslikest puunottidest —

nagu meri neid kinkis, katus aga lapitud roostetanud plekitükkidest, vanadest lahtiraiutud kastidest ja tünnidest.

Tööinimese kõige lihtsam eluase, nagu neid leidub igal pool maailmas. Ei parem ega halvem kui Andaluusias, Mehhiko Tampicos, Jaava saarel või Bretagne'is. Nagu piiripääsukese pesa. Ainult kui palju muret ja vaeva! Aastaid tasuda isandale maalapikese eest tööga aias või merel... Selles orjuses sünnivad ja surevad inimesed, varisevad mulda ühed põlved, astuvad asemele teised — aga rendivõlg läheb edasi, pojad ja pojapojad orjavad maaomanikku ikka sama lapikese eest, mille eest orjasid juba isad ja vanaisad. Nii nagu muiste kuulub tänapäevalgi tervete põlvkondade elu ja töö peremehele, olgu selleks siis aadlik või kapitalist, üksikisik või kompanii. Manuel püüdis laevavarustuskompaniile kala juba kolmkümmend aastat. Aga tasa ei saanud ta millalgi. Ikka tuli oma eluaseme-õiguse eest päevast päeva edasi rügada nagu rügavad miljonid teised, ilma vähemagi väljavaateta paremusele, lootuseta orjusest pääseda.

Kuid see rannarahvas ei olnud siiski enam päris endine. See oli enne Franco võimuhaaramist näinud vabariiki, oli kodusõja läbi teinud ja ootas nüüd juba teadlikult midagi, mis oleks elu põhjani muutnud. Ning seetõttu andiski just rand palju kaasatulijaid töölistele nende võitluskatsetes.

Sadamatööliste ettepanekul olid laupäeva õhtul oma paatidega merele läinud ka Manuel ja Pepe. Ega olnud praegugi veel tagasi. Lautripaik oli tühi. Ning see tähendas, et merelt ei tulda enne esmaspäeva hommikut, tähendas, et Antonil enesel tuli viimased niidid linnas kokku sõlmida. Kohtuda keset heledat pühapäeva linnas nendega, kellega vaja, — see vist tekitaski sisemise rahutuse. Ning murelikult vaatas ta kord alla lautripaiga, kord üles mäe poole.

Mööda mäekülge laskus ettevaatlikult alla majakeste juurde ema Isabel, kitsed nööriga käekõrval. Vastandina tugevale Manuelile oli naine kortsus, hall ja kössi jäänud. Kuid võitluses leivapala eest ei lasknud temagi käsi rüppe. Hommikust õhtuni õiendas ta kitsedega ja rohis või kõplas aialapil.

„Heldus, pojake, miks sa siis söönud ei ole?" küsis ta tuppa astudes Antonilt etteheitvalt. „Ma panin ju lauale valmis..."

Ning alles nüüd märkas Anton, et laual oli tükk kitsepiimast juustu, soolakala, leiba ja suuri magusaid sibulaid.

„Oi, näe, ema Isabel, lihtsalt ei tulnud sööki meeldegi," püüdis Anton naljatada.

Ema Isabel seisis laua ääres, käed põlle all, ja vaatas uurivalt seda tugevat võõrast meest, keda ta pisut nagu kartis, kuid oli omamoodi ka armastama hakanud.

„Just nagu minu Marcos!" noogutas ta siis hallide juuksekahlude põskedele vajudes. „Kui midagi peas, siis unustab kõhu..." Pöördus järsku krutsifiksi poole seinal, langetas pea ja surus põlle silmadele. Siis alustas hetke pärast uuesti kaebavalt: „Tulen praegu mööda mäekülge alla ja mõtlen, et kas oli vaja sinna Madridi alla minna, et kas ei oleks võinud lapsed koju jääda, elada, tööd teha, vanaduspäevade toeks olla...? Nüüd nagu kaks kändu vanamehega... Ah mu jumal! Seda meie elu, seda elukest küll! Justkui tuli toores puus..."

„Ema Isabel! Sedasama juttu rääkis ka minu kadunud ema kunagi. Aga ma läksin maailma... Läksin, et sellest viletsast elust lahti saada, oma jõuga selle vastu võidelda... Ma jõudsin kaugelt võõralt maalt tulles sinnasamasse Madridi alla, kus teie Marcoski... Elu oli meil ühesugune, nii siin kui seal, ja me nägime, et seda elu on vaja muuta, ema Isabel..."

„Jah, poeg Antonio, elu on vaja muuta... Aga need seal," viipas ta linna poole, „on väga tugevad... Nad tapavad sinu, nagu tapsid Marcose... Oh mu vaene poiss..."

„Ei, ema Isabel, nad ei ole tugevad... need suured... Nad on meeleheitel, sellepärast nad tapavad meid, sest meid on palju. Tugevad oleme meie... Nad kardavad meid..."

„Olen vana naine. Ma ei saa kõigest aru. Aga ma kardan ka sinu pärast, poeg Antonio..."

„Seda ei ole vaja, ei ole sugugi vaja, ema Isabel..."

„Sa oled nii üksi, võõraste hulgas... Ei naist ega sõpra."

„Oh ei, mul on sõpru..."
„Need on töösõbrad... Sinu kõrtsitöö... Täna sõbrad, homme... Kes teab? Lähed uuesti maailma... Veered merre nagu kivikene, mille laine rannast kaasa uhub... Jätad meid jälle siia kahekesi..."
Selles osas ei võinud Anton ema Isabelile midagi seletada. Või mida siin seletadagi? Ta ainult kohmas:
„Hispaania on ju mulle nagu teine kodumaa, kuhu ma ikka..."
„Jaa," noogutas vana naine. „Nad räägivad, et Hispaania olevat ilus ja rikas maa... Mina ei tea. Sina tead. Sa oled näinud. Aga sa ei jää Hispaaniasse..."
„Mine tea, ema Isabel?"
„Ei, mina tean, sa lähed koju. Iga inimene läheb kord oma koju tagasi... Ma ootan Fernandot, ootan juba aastaid sealt Argentiinast, kus ta naise olevat võtnud ja kõik... Kes teab, millal ta tuleb, aga ta tuleb... Niisama ka sina. Ükskord jätad sa kõik ja pöördud tagasi koju..."
„Jah, ema Isabel, kord elus ma juba pöördusingi koju tagasi, et jäädavalt ja alati seal elada, töötada... Selgesti tundsin ma siis, et ainult kodus, omal maal elab inimene täie hingega, täit elu... Mille eest me siis võitleme? Just selle eest, et elada oma kodus täit elu... Igal pool... Minu kodumaa on olnud õnnetu maa... Teda on aastasadu tallanud saksa rüütlid ja parunid... Ma olin teisel pool maakera, Tšiilis, kui minu kõrvu jõudis teade, et rahvas on rõhujad minema kihutanud ja asunud oma elu rajama vabana... Ma ei saanud kohe laeva... Viimaks neljakümne esimese aasta sügisel õnnestus Montevideos palgata end rootsi viljalaevale, mis läks Balti merre... Kui ma aga Rootsi jõudsin, see oli neljakümne teise aasta kevadtalvel, võimutsesid minu kodumaal jälle sakslased... Ma käisin salaja seal ära... Jah, aga kihutasin õige ruttu võõrsile tagasi, sest võõra ikke all kodus elada on hirmsam kui võõral maal leiba kerjata, ema Isabel..."
„Usun, poeg. Võõras vits on valus..."
„Ja kodu on liiga kallis südamele, liiga kallis selleks, et võõra sundija käsul tõsta käsi oma rahva või kodu-

maa vastu ... Nad ajasid seal sõdima rahva vastu, oma vendade vastu ..."

„Sedasama, mis meil falang, Franco!"

Jah, Franco! Õieti Francost ja Hispaania kodusõjast oli alanud see võõrsil tiirlemine Antonilgi. Just aasta enne seda oli ta laeva läinud praktikat saama, et lõpetada merekool, saada rannasõidu-tüürimehe paberid. Oli Rotterdamis „pommil" olnud, viimaks sattunud laeva, mis läks vabariikliku Hispaania sadamasse, ja seal koos hispaanlastest patriootidega laevast ära karanud, rindele tõtanud, et võidelda rahvusvahelise fašismi vastu, internatsionaalse idee eest, mida toetas meremeeste unioon ja iga aus inimene. Ent sõda on sõda ja — nii oli juhtunud, et aasta poolteise pärast, suure taganemise aegadel kolmekümne üheksanda kevadel, evakueeriti ta koos mehhiko vabatahtlikega raskelt haavatuna Tampicosse Mehhikos ... Mitu kuud kestnud ravi järel paranedes muretseti talle koht uruguai laeva, mille teekond läks läbi Panama kanali Vaiksesse ookeani ... Euroopas oli alanud juba uus suur sõda, kui tema oma laevaga ikka veel ristles Lõuna-Ameerika lääneranniku vetes, olles seotud tähtajalise töölepinguga ... Ja kui siis kord läbi valvetõkete ning miiniväljade lõpuks Rootsi sadamasse jõuti, siis — piirasid saksa fašistlikud väed Leningradi ja tungisid Moskva peale ... Peale kodumaa ägasid ka Norra ja Taani okupantide kanna all. Rootsi kodanlus värises Hitleri emissaride ees, nii et teda kui välismaalast ei tahetud maalegi lasta ... Leidus kalalaev, mis läks Gotlandi. Toiduraha juurdemaksuga oli ta end munsterdanud laeva. Aga Gotlandistki ei olnud kodumaale mingit ühendust. Tuli saarel sulaseks hakata. Alles neljakümne teise aasta suvel sattus kokku Saaremaa kalapaadi kipriga, kes oli toonud kodumaalt saksa mobilisatsiooni eest põgenenud noormehi Gotlandi ... Talle oli otsekohe öeldud, et praegu on targem end kodumaast eemale hoida. Kuid nii suure vaeva ja pingutuste järel nii lähedalt tagasi pöörduda — ei! Ta oli istunud mootorpaati ja leidnud end ühel hommikul Saaremaa Tagalahe rannast ... Et näha ema ja õde, et jõuda koduküllа, oli vaja matkata nurgeti läbi Saaremaa. Mööda kõrvalisi teid ja võsavahesid minnes tuli ta ka selle mat-

kaga toime ... Kuid koduküla tänaval nabis omakaitse ta kinni ja andis käsu kätte kahe nädala jooksul mobiliseeruda sakslaste poolt asutatud niinimetatud „eesti leegioni" ...

Vabariikliku Hispaania väeosa võitleja saksa fašistide leegioni! Kahju, et ta nii üksi oli jäänud! Poisipõlve sõbrad ja tuttavad võitlesid Punaarmees seal kuskil idas sakslastega ... Kodus ootas tühjus ja pettumus. Ema oli aasta eest maetud rannamändide alla, juba ammugi kalurisurma surnud isa kõrvale. Õde Antonile võõra mehe ja lasteperega kolinud isamajakesse ... Õnneks ei teadnud koduküla midagi tema sõjamehe-osast Hispaanias. Teda ei peetud pikemalt kinni, võeti kui koju saabunud meremeest ... Ja sellest kujuneski pääs. Mõni päev hiljem oli ta jälle Tagalahe ääres. Pannud mängu oma viimased naelad ja kella, oli ta peagi tagasi Rootsis. Ning kuu aega hiljem lendas Stokholmi—Londoni liinilennukil Inglismaale — liitriikide meremeeste-värbajad Rootsis olid ta palganud madruseks konvoilaevadele, mis vedasid ameerika varustust üle Atlandi Euroopasse. Ta sattus laeva, mille tüürimeheks oli vabariiklaste ridades võidelnud hispaanlane ja meeskonnas mitmed kommunistid-hispaanlased ... Sealtpeale oli tal jälle olnud ühine tee hispaanlastest vabadusvõitlejatega ... Nad võitlesid ühist võitlust fašismi vastu ookeanilainetel ja mandritel. Maailma progressiivsete jõudude pingutusi kroonis võit ... Fašism löödi puruks. Ning Anton Ervit tundis ennastki kuidagi kaugelt ja kaudselt, kuigi väga vähesega, olevat kaasa aidanud kodumaa vabastamisele ... Jah, kodumaa oli ammu vaba, aga tema eluring oli vahepeal kujunenud nõnda, et ta ikka veel võitles võõrsil ... Noil sõjajärgseil aastail, kui läänest kodumaale tagasi mindi, oli tal kibedat tegemist olnud Indoneesias. Noor rahvavägi vajas relvur-instruktorit ja ta töötas sellena. Nüüd olid vanade võitluskaaslaste vajadused taas toonud ta tagasi Hispaania pinnale ... Mida ütelda või otsustada? Võitlus jätkus nagu ennegi. Võitlejaid oli vaja kõikjal. Ei olnud temalgi õigust lihtsalt sellepärast rivist välja astuda, et sõita kodumaale ...

„Ema Isabel," ütles ta viimaks mõtlikult, „meiesuguste inimeste kodu on igal pool ühesugune — töö ja võit-

lus... Ja kui juba tööd teha, võidelda, siis võidelda mitte mingi väikese oma sooja pesakese eest, vaid selle eest, et inimestel oleks kogu maailmas igal pool hea elada... On juba olemas kahesuguseid maid. Ühed, kus inimesed elavad nagu orjad; teised, kus juba valitseb õiglus..."

„Kas on siis niisuguseid maid?"

„On, ema Isabel, on... Ka minu kodumaa on..."

„Siis lähed sa kindlasti sinna!" noogutas vana naine oma halli pead.

„Võib olla... Ma ei ole küll oma kodumaad uuena veel näinudki, ema Isabel, aga mu mõtted ja meeled kipuvad tihti sinna..."

„See on õige, poeg Antonio... Kes ei armasta kodu, see ei suuda ka midagi muud maailmas armastada..."

Nad istusid ja võtsid vaikides einet.

„Kui sa oleksid meie omadest naise võtnud," ütles Isabel viimaks pikka, „oleksid lapsed tulnud, siis ehk oleksid jäänud meile..."

„Sellele ei ole ma mõtelnud, ema Isabel..."

„Ja ei mõtlegi, ma tean... Ja ära hakkagi mõtlema... Ma ainult selleks, et oled meil nagu oma lapseks saanud, süda justkui ei tahaks, et lähed ära, nagu läksid..." Ta jättis viimase sõna ütlemata.

„Nad läksid, et võiduga tagasi tulla..."

„Ja-jah... Üks võitis risti kalmukünkale, teine tuleb ehk kord sandina... Mu süda kohe ütleb seda sees... Maailma ei võida keegi..."

„Oi heldekene," kargas ema Isabel siis järsku nagu ehmudes teise jutu peale üle, „pidin päris unustama! Pedro oli saatnud õhtul sõna, et võtku tema paat, kui sul on vaja välja sõuda... See olevat seal muuli ääres rõngas, nagu sa ise tead... Oh seda vanainimese pead!"

„Hea küll," vastas Anton. „Aga uskuge, ema Isabel, ükskord võidetakse see hirmus maailm siiski... Ja võidab selle lihtne töömees..."

Ema Isabel vaatas talle kaua tõsiselt otsa. Siis noogutas halli pead:

„Sa oled kange... Ja seda on nii hea vaadata..."

„Ah et mina... et ma olen kange...? Kes teab?"

Edasine mõte jäi sõnastamata, sest ei olnud veel

sugugi selge, kuidas ta oma keerukate ülesannetega suudab toime tulla, kas suudab asjad lõpuni viia, tõesti kange olla...

Ta vaatas imestades seda lihtsat vana naist, kes justkui luges ta laialivalgunud mõtteid, aitas need uuesti koondada hetke kõige tähtsamale. Kõige tähtsam aga oli võitlusülesanne. Ning ta andis enesele veel kord sõna selle juures lõpuni kindlaks jääda.

7

Kui Anton õhtupoolikul tänavale astus, siras päike nii puhtalt ja soojalt, nagu ta põhjamail võib sirada ainult südasuvel. Oli aga alles veebruari lõpp. Rikas on päikesest see ookeanisaareke ja leebed on siin õhtud. Ent oma päikeseküllusele vaatamata ometi nagu võlts, teaterlik. Alati tumesinine, ühtlases laines ääretu meri. Järsult merest kerkivad nagu papile maalitud kaljuseinad, mis otsekui mere värvust kajastades samuti sinkjalt hõõguvad. Nende jalamil üksikud hõreda ja harva lehestikuga palmid, mis ei paku mingit varju. Taamal aga paljad, kõrbenud värvitooni mäeküljed, kus hulgub kitsi ja kehvikute seapõrsaid. Ei ühtegi käharat mändi ega rohelist kuuske! Mitte kuskil avarat põldu, ainult mäeküljesse terrassidena raiutud aialapikesed.

Linn kogu oma hiilguses ja suuruses toetub merele. Sadamas, vastu lahetippu, seisavad kõige massiivsemad, uhkemad majad. Seal asuvad poolkaares kontorid ja äriruumid, seal on söedepoo peahoone — valge palee roosa katusega —, seal on fruktikompaniid. Nende ümber reastuvad poolsõõris aedadesse peituvad ja nukumajakestena erendavad suurnike üksikelamud, kerkides terrassiliselt kõrgemale. Seal on uhkelt asfalteeritud tänavad, on ärid, lõbustuskohad. See on linn, nagu selle sõna all linna mõeldakse. Selle rajooni järel tuleb aga tühik, umbes paar-kolmsada meetrit väljaehitamata, kohati liivast, kohati pikka rohtu kasvanud kõrbenud mäekülge. Siis algavad hallid onnid, lauatükkidest või plekitahvlitest kokkuklopsitud hütikesed — mõned korstnaga, mõned ilma, mõned akendega, teised suitsuungas-

tega. Nende järel mäeküljesse kaevatud koopad ja urud. Ka neis elavad inimesed, samuti kui onnides ja hütikestes. Ja just need urud ning hütikesed ongi eluasemeiks neile, kes töötavad sadamas, istandustes, aedades, põldudel — neile, kelle tööst tõeliselt elab kogu see päikeseküllane saar. Kauge ja näotu poolrõngana piiravad nende armetud pesakesed tihedalt lahetipu ümber keskendunud uhkeldavat ja ilusat saarelinna. See onnide ja urgude mitmekordne katkematu ahelik on haaranud valgete, kirendavate majadega kesklinna nagu klambrite vahele, ulatudes kaugel kahel pool linna otse vastu merd, nagu imedes end selle igavesti toitva, igavesti rahutu, igavesti sinetava ja igavesti ilusa külge oma inetusega. Siin saarelinnas, nagu igal pool mujalgi, võis selgesti eraldada kaht teineteisest erinevat linna. Kui ühe tänavatel vuhisesid läikivad limusiinid ja vurasid suurnike mitmehobuse-rakendis tõllad, jalutasid hästi riides inimesed ja kirendasid kõikides maailma luksuskaupades äride aknad, siis teise auklikel ja räpastel teedel venisid ainult eeslid või muulad selga seotud pampude-korvidega, lonkisid räbaldunud mehed või naised ja käratsesid paljasjalgsed lapsepõngerjad. Kuid eesel või muul — seegi oli rikkus, seda kasutas külainimene, kes midagi linna tõi või siit viis. Linna kehvem rahvas tassisvedas oma kandamid ise: naised kõige sagedamini pea otsa tõstetud ämbri või korviga, mehed üle õla riputatud kottides ja kimpudes.

Gaza de Teneriffal, laial asfalteeritud puiesteel sadama ja kesklinna vahel, mille ühes otsas oli Christoph Kolumbuse ausammas skvääriga, teises sadamaplats ametihoonetega, voogas kirju pühapäevane rahvahulk. Siit rannaga peaaegu paralleelselt suunduvalt teelt, mille merepoolsel küljel ei olnud ehitusi, avanes läbi harvade palmide ja akaatsiahekkide kaunis vaade ääretule, päikesepaistes õõtsuvale ookeaniseljale, üle lahe kerkivale järsule kaljurannikule. Siin armastasid õhtuti, eriti aga pühapäevaõhtuti end näidata ja teisi nägemas käia kõik need, kellel oli midagi eredamat ümber panna või kes end pidasid paremaks mäekülge mööda ülesronivate onnide-hütikeste elanikest, nagu juuksurid-õmblejad, ametnikud, noored ohvitserid garnisonist ja keskkooli-

õpilased oma vormimütsides. Kuid siin võis näha ka auväärses vanaduses daame ja härrasid, rantjeesid ja haciendaomanikke, kes elasid linnas, kalakaupmehi ja rahavahetuskontorite tegelasi — vahel jalgsi koos perekondadega, vahel aga ka lahtises hobutõllas või autos, mis karjudes vuhistasid läbi jalutajate salkade. Gaza de Teneriffa oli üldse see koht, kus liikus rahakam ja jõukam linnarahvas. Ning sinna kõigepealt Anton reeglipäraselt seadiski oma sammud, „Santa Teresa" reklaamplakateid nööridega üle õlgade visates.

Kaabu silmile tõmmatud, läks ta ja ulatas aeg-ajalt mõnele uudishimulikumale prospekti. Ühe põiktänava nurgal seisid kaks pikas sinelis politsisti. Mõlemad politseinikud silmitsesid teda huviga. Ta astus nende juurde, andis prospekti ja hüüatas šablooniliselt:

„Haruldane atraktsioon, külastage, härrased!"

„Si, si, caballero!" [1] ilkusid politsistid kahemõtteliselt, süvenedes kohe pildikeste vaatamisse. Järelikult ei olnud neil tema vastu erilist huvi. Süütu kõrtsireklaam, mis võibki seal olla!

Järgnevalt sattus ta vastamisi salga nunnadega, kes tulid keset tänavat omavahel juteldes. Must-hallides riietes nunnad piirasid ta ümber ja kraaksusid häbistades ta kallal nagu varesed. Ta ulatas neilegi prospekte, kuid naised tallasid need jalge alla ja sülitasid ägedas enesekaitsetuhinas ümberringi. Seda kokkupõrget kogunes nautima trobikond koolipoisse ja poisikesi. Nii astus Anton noorukite naljatuste ja hüüete saatel edasi otsekui eskordi varjus.

Päike laskus järjest madalamale, õhtu tõmbus vilumaks. Kui Anton parajasti Puerto Palma nurgal rühmale laevaohvitseridele prospekte jagas ja soovitas minna vaatama haruldast atraktsiooni — pussiga cachipollat — „Santa Teresas", märkas ta teisel pool ümarat kuulutustulpa tuttavat nägu. See oli José sadamavalitsuse puksiirilt. José oli puhtaks pestud, pühapäevariides. Suur ja nurgeline, nagu kivist välja raiutud, seisis ta tulba juures ja luges sealt midagi. Anton nihutas end laevaohvitseride ringist välja, keeras ümber tulba ja sei-

[1] „Si, si, caballero!" — „Ja-jah, härra!" (Hisp. k.)

sis Joséga kõrvuti tulba ääres. Inimesed liikusid kahelt poolt mööda.

„Lubage tutvustada, haruldane atraktsioon..." algas ta oma tavalise laulvusega hääles, ühtlasi teisele pihku pistes reklaamprospekti. Ent otsekohe seejärel ainult Josėle kuuldavalt:

„Kell üksteist Roostese Ankruga Kalju all..."

Ning taas kohe edasi astudes:

„Härrased, haruldane atraktsioon..."

Nad Joséga ei vaadanud teineteisele otsagi, mõistsid vastamisi teineteist liikumisest ja hoiakust. Nagu kaks täiesti võõrast inimest astusid nad kumbki edasi oma teed: mehaanik labast prospekti kirudes, Anton järjekordseid reklaame välja jagades. See oli ammugi äraproovitud teadete edasiandmise moodus, mis ei äratanud tähelepanu. Inimene sattus juhuslikult reklaamijagaja teele, sirutas käe, võttis lehe ja kõndis edasi. Seda tegid paljud. Tihedas pühapäevases jalutajate voolus ei paistnud see kellelegi silma. Kuid ületanud risttänava, jäi Anton siiski seisatama ja möödujaile nagu mehaaniliselt reklaame jagades pidas tükk aega teraselt silmas kogu tänavanurka. Alles kui José pikk kogu oli täiesti kadunud rahva hulka, astus temagi aeglasel sammul edasi.

Ta oli õppinud olema ettevaatlik. See kirju inimjõgi Gaza de Teneriffal ei olnud talle mitte ainult logelev kodanlus, priipäeva nautlev müüjannade-ametnikkude parv või oma tütreid näitama tulnud väikekodanlus, poemehed ja majaomanikud. Ei. Paljukogenud inimesena teadis ta väga hästi, et selles üldiselt ilmetus inimvoolus liikusid saaki jahtides ka kõige vastikumat tüüpi kiskjad, nagu liiguvad haid lepiskala-parvedega koos. Seepärast keeraski ta tänavanurgal oma plakateid nii- ja teistpidi vastu inimvoolu, et võimalust leida kõige tähelepanemiseks.

Päike oli vajunud läände, saare mäemassiivi taha. Tänavale langes mäe sügav vari. Mäe idakallakul, otse mere ääres asuval Gaza de Teneriffal tõmbus jahedaks ja violetseks, kuigi edasi kaugemal, Aafrika pool sinetas meri veel päikesepaistes. Maroko poolt tulev passaattuul tõusis siin vastu kaljuseina üles ja tõmbehetkede tekkides otsekui kergitas riideid seljas. Isegi Antoni õlgadele

riputatud plakatid lõid tuules kiikuma. Ta tundis üle piha jooksvat kerget kõhedusehoogu. Kell sai kaheksa. Oli aeg plakatid kokku kerida ja minna oma teed. Ta tegi pöörde Kolumbuse monumendi kõrval, skvääri nurgal ja vaatas ringi. Diazi söedepoost ei olnud ikka veel näha! Juba neljandat korda käis ta samba juures. Üle tunni aja oli Diaz hilinenud. Ta kõndis pikkamisi üle väikese skvääri, silmitses pinkidel istujaid, poetas siia-sinna mõne reklaami, läks ringiga ümber samba tänava merepoolsele servale. Parajasti kui ta Kolumbuse samba taha jõudis, nägi ta Diazi suure musta juuksega kahupead üle madala akaatsiaheki. Diazi leegitsevad silmad otsekui juhtisid teda, peaaegu sundisid vaatama selja taha. Ta pöörduski pikkamisi, möödaminejaile mehaaniliselt reklaame pihku pistes, ja vaatas: kümmekonna sammu kaugusel läheneb Felipe. Ahaa! Diaz oli seda meest juba nähtavasti varem kohanud või märganud.

Felipe jalutas lonkides nagu paljud siin täna, pahem käsi püksitaskus, parema sõrmedega oma kõrva ääres nipsutades. Ta oleks justkui endamisi mõnd viisi ümisenud ja saatnud seda kastanjette mängides. Ta oli riides igapäevaselt — hõõrdunud sinises inglise ševiotist ülikonnas. Kuid peas oli tal pehme hall kaabu, lahtiste kuuehõlmade vahelt paistis lai roheline lips ning jalas kandis ta helekollaseid moekingi. Ilmselt neid näidata püüdes pildus ta jalgu hooletult kepseldes ettepoole. Mees justkui ei näinud midagi sellest, mis toimub tema ümber, olles ametis ainuüksi iseenese imetleda laskmisega vastutulevate tüdrukute ja naiste poolt. Kuid just seda näivat ükskõiksust ümbruse vastu uskus Anton kõige vähem. See ei olnud Felipele, kelle silmad alati keerlesid uudishimust, loomulik. Seepärast pööras Anton reklaame jagades pikkamisi mehele selja ja kõndis teda mööda lastes keset tänavat talle järele, pidades Felipet kogu aeg silmas. Skväärilt tänavasse suundumisel leidis ta Diazi korraga enese kõrvalt. Taas laskis ta kuuldavale hüüde:

„Haruldane atraktsioon, härrased...” ning peaaegu sosistas Diazile kõrva, kes võttis talt parajasti reklaami: „Kell üksteist Roostese Ankruga Kalju all!”

Samal hetkel märkas ta valvas silm, et Felipe peatus.

Aga juba oli tema kõrvalt kadunud ka Diaz, ja trügisid jälle mingid vallatlevad, üksteist tõuklevad noormehed. Ta astus täie sammuga edasi. Liiga rahutu oli siin täna, et oodata kolmandat kokkusaamist. Pealegi Felipe. Oli vaja vältida sellega kokkusattumist. Vähemalt ei tohtinud mees midagi märgata! Ta keeras põõsaste vahele, tõmbas reklaamplakatid kaelast ja rullis pulkade ümber kokku. Need nagu väheldased maakaardid kaenlas, astus ta nüüd pimedikus kilkavate noorte tropi järel tagasi linna poole. Ring tuli teha, et Felipest end lahti raputada, aga aega ei olnud sugugi viita — kell kaupluse aknal näitas juba üle poole üheksa.

Kuid tal tuli veel paratamatult aega viita. Paari tänavavahe järel uuesti peatänava nurgale jõudes, kus vaateakendel süüdatud tuledes särasid juba igasugused siidid, kalliskivid ja lihvitud lõhnaõlipudelikesed, ärirajooni nurgal tundis ta, kuidas keegi talle selja tagant juurde astus ja käe õlale pani. Ta ei pöördunud hetkeliselt, et mitte näida sellest puudutusest erutatuna, vaid pikkamisi, silmadega tähele panna jõudes, kuidas meri pärast päikeseloojangut rannas tinasena läikis, eemal rohetas, aga seal kuskil üsna kaugel lõpuks kumas nagu vana hõbe. Kuid ta pööre oli siiski küllalt vilgas selleks, et tabada Felipe naeratuse taha peidetud luurajapilku.

„Noh, lõpetasid juba selle komöödia?" viskas mees silmadega Antoni kaenlas olevatele rullidele.

„Lõpetasin nagu kästud — pimeduse hakul," vastas Anton lihtsalt, kuigi märkas, et hispaanlase toon oli kuidagi familiaarselt nokkiv. Ja ega olnud vajagi pärida, sest hetk hiljem, seades end Antoni kõrval astuma, jätkas see ise:

„Tead, Antonio, meie ju vahel ragistame sõnadega ... Aga me oleme alati hästi läbi saanud ... Andesta, kui ma ütlen, tead, et see amet ei ole täitsamehe vääriline ... Mina ei saaks hakkama ... See käib au- ja enesetunde pihta ... Või kas seesugusel reklaamil siin pesas mõtetki on?"

Antonile tegi teise lai, otsekui protestiv või tema õigusi kaitsma kippuv žest nalja. Mees, kes oma kohuseks pidas peremehe soove silmist lugeda, räägib nüüd järsku selle korralduste vastu, kipub neid küsitavaks tegema! Ja pea-

legi seisma tema, Antoni inimõiguste eest, kelles ta kunagi muud pole näinud kui vaest kuradit, hulgust, keda härral kõlbab rakendada vaid aerumeheks džinži-po-džinži sõitudel, aga mitte enam! Seepärast torkas ta valvsalt:

„Pühapäev ... Härrad on vist midagi maitsnud ...”

„Sain ühe vana sõbraga linnas kokku, pool detsi madeirat tegime. Tead, aga asi ei seisa selles ... Mina, ma olen üldse üsna äge vend ... Olen mitu korda tahtnud sinuga rääkida. Tõsiselt ... Paadis meil aga, tead, justkui ei klapi ... Teeme ühiselt tööd, näeme vaeva, tead ... Aga mingi jama tuleb vahele ... Nagu eile ... Ütle, milleks? Puha tööinimesed! Kuule, lähme istume õige kuskil ja ajame paar sõna sõbralikku juttu!” haaras tal küünarnukist kinni.

Nad olid tihedast jalutajate tropist välja jõudnud, lähenesid juba sadamaehitustele. Muulidel, tänavatel ja platsikestel süttisid korraga sajad tuled, ümbritsedes poolsõõrjat lahte nagu helendav pärg ning peegeldudes lahevees tuhandekordsete virvendustega vastu. Kõrgemal mäeküljel süttis veel teine, kolmas tulede pärg. Ning nüüd näis, nagu oleks lähenetud tohutu suurele amfiteatrile, mille areeniks oli tumedalt kumav laht, terrassiks aga sisesaare, keskuse poole libajalt tõusev mäerinnak. Teater! Jah, määratutes mõõtudes areen, kus iga päev, iga tund tuli kellegi lööke vastu võtta, tuli enesetunnet ja viha alla surudes alandusele ning orjusele vastu minna, tihti kõige halvema juures teha naeratav nägu ... Mis jäi Felipe praeguse läbipaistva mängu puhulgi muud teha kui naeratada?

Naeratada? Ta ei olnud harjunud kergesti naeratama. Aga kaugest valjuhääldajast kostis parajasti Leoncavallo „Bajazzo” motiivike, ning küllap see viiski ta mõtted naeratusele. Peaaegu tahtmatult hakkas ta korraga seda viisikest kaasa vilistama.

„Näed siis! Mehel kohe vile lahti,” heameeletses Felipe kärsitult, olles arvamisel, et on oma kõverate kõnedega suutnud tõsta teise meeleolu ja suudab ehk klaasikese juures meelitada pikemasse kõnelussegi.

„Raha mul pole ...” poetas Anton laulu rütmis poolendamisi.

Ent kärmesti, otsekui selleks valmistunult teatas Felipe:

„Ära tunne muret! Vanamees viskas mulle nädala protsendid pihu peale. . ."

Nad astusid vastu sadamavalitsuse hoonet asuvasse väikesse kohvikusse, mis kandis nime „Asilo". See oli pikk, kitsas, vineerist poolseintega latriteks jaotatud ruum, mille igas latris laud ja laual hämar tuli. Siin oli alles õhtustjagu vaikne. Istusid mõned üksikud vanemad mehed lehte lugedes või paarikesed omavahel kudrutades. Üle kogu ruumi plärises aga grammofonist antav valjuhäälda jamuusika. „Domino! Domino!" pigistas tenor kurgupõhjast.

„Veini?" vaatas Felipe küsivalt Antoni otsa, kui tuli ettekandja. „Või aperitiffi? Teil seal põhjas juuakse ju lausa piiritust?"

„Minule morss jäätisega," korraldas Anton.

Hispaanlane kehitas kohmetult õlgu.

„Kuiva suuga rääkida, tead . . . ! Ei, mulle tooge pool detsi tintot. Sa hakkad päris tõega karsklaseks, mis?"

„Tervis sunnib," kehitas Anton jahedalt õlgu.

„Tervis? No-jah, kõik see töö ja niisugune elu, tead . . . Eks ta muidugi tervisele hakka," haaras Felipe sõnast kinni. „Ma olen ammugi mõtelnud, tead, et sinu olukorda, Antonio, peaks parandama, ümber seadma või . . ."

„Kuidas ümber seadma?"

„Noh nii, tead, et oleks siledam jobi ja toekam palk . . . Inimese moodi elamine . . . Praegu, mis see siis on? Lihtsalt koera eest don Roderigole! Igaüks püüab paremale. Aga sina . . . ? Nagu mõni munk. Suu kramplikult kinni, kuigi omal sõpru-tuttavaid sadam ja laevad täis . . ."

„Need sõbrad-tuttavad," lõi Anton käega. „Lihtsad töömehed! Kõik ise samasugused tõmmata ja tõugata."

„Seda enam, seda enam, tead," kiskus Felipe nägu kavalalt kipra. Nina tegi midagi haista püüdes justkui väikese tiiru keset nägu. „Kellel sulastega sõprus sees, küll see sõbraks saab ka peremeestega! Ei saa peremees sulasteta ega sulane peremeheta maailmas läbi. Meiesugune aga, tead, meiesugune kergema töö mees, intelligent või kuidas seda öeldakse . . . Meid, sõbrake, on nii peremeestele kui sulastele vaja . . . Meie oleme, tead, see

kitt või vits, mis nõu koos hoiab. Pealegi praegu, kus räägitakse, et tähtsad rabelemised ees..."

„Mis rabelemised?" päris Anton morsiklaasi võttes.

„No-noh, Antonio! Ära tee end nii juhmiks! Tead, varblasedki siristavad juba, et tuleb streik ja mürts..."

Ta naeris hooletult, kuid vahtis ise teravalt Antonile silma.

„Kes see siin...? Loba!" urises Anton vastu. Tal tekkis järsku väga umbne tunne. Miski hakkas nöörima kõri. Häälgi muutus lamedaks ja värvituks. Imedes klaasist läbi maisikõrre morssi, pidas ta altkulmu kõik aeg silmas ust ja Felipe viimast kui liigutust.

„Ah loba? Tead kinnitada, et loba? Tore..."

„Midagi ma ei tea. Ma lihtsalt ei usu seda, mis sa suust välja ajad... Või milleks sa seda mulle räägid?"

„Sulle? Noh, tead, aga meeleolud! Sa elad iga päev sadamas, käid laevades. Kas söedepoo mehed või laadijad siis ei ähvarda..." Ja kohe üle laua Antoni poole kummardudes salamisi: „Kurat, kui läheb lahti, ei kõlba meil, restoraniteenijailgi, kõrvalt vaatama jääda... Tuleks kaasa lüüa!"

Anton pahvatas naerma:

„Kelle poolt?"

„Aga luba, tead... teenistus!"

„Palun, senjoor Felipe, mis teenistus?"

„Noh, tead, kui laseme inglise moodi: fifty-fifty..."

Anton naeris veel õelamalt ja hävitavamalt.

„Ettekandja, arve!" hõikas ta üle saali.

„Kus sa ruttad, inimene! Istume, räägime. Mul on sinuga head plaanid!" ajas Felipe peale.

„Tänan. Ära unusta, et ma olen välismaalane... Franco seadused ja nii edasi... Milleks mulle niisugust loba? Pealegi on see poliitika. Ja poliitikas olen mina võhik. Ei saa siin võõral maal arugi." Ta tõusis püsti.

Felipe silmis välgatas tuluke. Ta jäi istuma, kummutas veini üheainsa sõõmuga kurku, viskas siis raha lauale ja kargas üles:

„Pea, ma tulen sinuga kaasa! Kuhu sa lähed?"

„„Santa Teresasse"."

„Läki. Ma pean sinuga veel rääkima..."

Väljas oli päris pime. Sadamavalitsuse tornis näitas

kell kolmveerand kümme. Anton seadis sammud risti üle tänava, et minna muulide poole.

„Mis sa sinna?" päris Felipe kahtlevalt.

„Mul on paat," vastas Anton rahulikult. „Otse üle lahe. Ei viitsi enam jalgsi marssida..."

„Hea küll. Viid üle?"

Nüüd kõhkles Anton. Kell oli väga palju. Hiljemalt kaheteistkümneks peab langetatama otsus. Ja selle jutud...

„Viin üle..."

„Tead, ma tahtsingi sulle veel ütelda..."

„Pea! Mitte siin... Merel," sosistas Anton peaaegu lõõtsutades.

Nüüd oli tal plaan üksikasjadeni valmis. Ta astus kindlalt ja rahulikult muulitrepist alla, pani aerud tullidesse, vabastas paadi rõnga küljest, laskus aerupingile.

Felipe istus päras nagu harilikult laevadele sõidul.

Ainult oli pime öö. Vesi loksus mornilt paadi pära taga ja kurjalt morn oli ka Antoni nägu, kui pärasolija oleks võinud seda näha.

8

Madal udune pilveloor vajus kirdest edelasse. See oli nii ühtlaselt tihe, et ei paistnud ainsatki tähte ega selget laiku taevas. Öö oli pime ja meri hõljus mustalt nagu tint.

Vahel varakevaditi juhtub siin sääraseid sumbeid, pimedaid öid. Ja need on siis parimateks õngeöödeks. Angerjataoline martina hoidub niisuguse ilmaga madalasse kaljude ümbrusse ja võtab ahnelt sööta. Kilomeetrite viisi on siis kaluritel põhjanööre väljas. Öieti elavadki kalurid siis merel, püüdes päeval abajatest võrkudega väikesi söödakalu, öösel aga korjates põhjanööride küljest suuri sini-musti, otsekui rasvast läikivaid martinasid. Kogu meri ümber saare on säärastel öödel täis kalapaate. Kord siin, kord seal vilgub väikese tormilaterna ähmane tuluke madalal veepinnal. Kalurid kontrollivad nööre või lasevad uusi, värskeltsöödetud õngi vette. Tintmust meri on täis elu ja liikumist.

Muidugi on rannaveed siin rangelt ära jaotatud maaomanike, kalastusettevõtjate ja kompaniide vahel. Mida lähemal linnale või mida parem kalastusrajoon, seda rangemalt valitseb omandiõigus. Sadamaümbruse, La Luzi rajoonid linna lähistel on kõige rikkamate ja võimsamate kalatöösturite kasutuses. Sealt püüavad ainult nende palgatud meeskonnad. Edasi, linnast kaugemale algavad külade kalastusveed. Kuid nii või teisiti on needki ettevõtjate kasutada. Ainult kaugemad, avamere madalikud või veed vastu saare peaaegu asustamata põhjarannikut, kus meri on metsik ja rand järsult kaljune, on jäänud linna väikekalurite jaoks. Üks sääraseid mahajäetud kohti on Roostese Ankruga Kalju rand.

See on omapärasemaid paiku saare kirdetipus. Siin pole loodus justkui suutnud kindlat piiret tõmmata vee ja maismaa vahel, rannajoone kujundamises on nagu midagi pooleli jäänud. Saar on siin kas natuke liiga vähe ookeani põhjast üles kerkinud või on meri osa kunagist saare maismaad uuesti enda alla matnud, kes teab. Igatahes algavad juba paari miili kaugusel saarest, päris sügavas avameres teravatipulised karid. Nagu saehambad vaatavad nad kord veest välja, kord kaovad lainete alla. Ja häda sellele laevurile, kes nende hammaste vahele satub! Eriti tormisel ööl. Siit ei ole pääsu. Sest esimestele madalatele karidele järgnevad kohe teised, kõrgemad, meeter paar veest väljaulatuvad. Neid on üksikuid ja kobaras, rühmiti ja rõngati otsekui puid või põõsaid metsas. Ja mida lähemale saarele, seda kõrgemad, teravamad, hirmsamad. Paljastena ja libedatena kerkivad nad veest, sirutades oma pruune läikivaid tippe vastu taevast. Vesi kihiseb ja vulksub nende vahel. Kaugelt merelt tulnud lained murduvad, taltuvad ja surevad siin nagu lainepüüdjais. Kuid selle eest valitseb kaljuräguses meres alati säärane hoovuste, tõmmete ja voolude segapuder, milles kõige asjatundlikum rannameeski ei suuda kuigi kindlalt oma sõidukit juhtida. Sellesse kaljude rägastikku võib eksida nagu metsa, seda enam, et nad varjavad silmapiiri ja teevad oma ühetaolisusega võimatuks orienteerumise.

Ent ometi käiakse selle kaljumetsa lõunaserva äärt mööda merelt saarele ja saarelt merele. Siin, kaljude

vahele peidetuna leidub isegi väga vaikne ja kodune lautripaik: mõnikümmend meetrit raudkivi-sõmeraga kaetud puhast rannajoont, kuhu tullakse tuulevarju, toitu keetma või ka lihtsalt tunniks-teiseks konte sirutama, kui püünised on asetatud lähedusse karide ette. See lautripaik on väga vana. Määratu raske ja suur ankur, mis juba mitme inimpõlve ajad roostetab siin kivisõmerasse vajununa, on andnud nimegi sellele mahajäetud kohale. Rahvasuu räägib, et tolle vana roostetanud ankru olevat siia maha jätnud Christoph Kolumbus ise, kui ta oma Ameerika-avastamise reisile minnes passaattuultega põikas Kanaari saartele, et siin viimast korda enne ookeanile siirdumist varustada laevu värske sibulaga. Vaevalt et sibula pealevõtmiseks vaja oli ankrut maha jätta! Ja vaevalt hakkas Kolumbus otsima kõige raskemat maalepääsu, kui küllaldaselt leidub kergemaid. Nii või teisiti, aga ankur, mille roostest ärasöödud harudki on veel tubli palgi jämedused, vedeleb krudisevasse kivisõmerasse vajunult juba sajandeid, vajub iga aastaga sügavamale, roostetab peenemaks — kuid ohtlikku kohta nimetatakse tänapäeval nagu muistegi Roostese Ankru Rannaks, karisid selle ümber Roostese Ankru Kaljudeks.

Seesama Roostese Ankru Kaljude ümbrus on üheks vabaks kalastusrajooniks linna väikestele kaluritele, üldse nendele saarel, kellel puuduvad oma kindlad rannaribad. Siin käivad vahel pühapäeviti julgemad asjaarmastajad makreli- või delfiinipüüdjadki. Kuid need jäävad välja, kaljumetsa ette, lahtisesse vette. Sinna, kus maa ja mere piir segaseks tõmbub, päris karirägastikku ei söanda nad tulla, sest sellest rägust välja pääseda on palju raskem, kui lasta end vooludel sellesse sisse kanda. Isegi laevavarustajatele püüdvad vanad kalurid Manuel ja Pepe, kes siin kõige sagedamini loovivad oma ladina rakendis purjepaatidega, laskuvad harva kaljude vahele või sõuavad Roostese Ankru Kalju alla lautrikohale. Meri on selleks liiga vähe meelitav. Pigemini jäädakse paatidega välja oma püüniste juurde ankrule. Ja sedagi nimetatakse siis kalastamiseks Roostese Ankru Kalju all.

Tolle pühapäeva, nagu eelneva öögi, olid Manuel ja Pepe oma paatidega veetnud avamerel kaljude ees. Püük ei olnud suurem asi. Kala hakkas harva ja oli väheldane.

Kuid mehed sõelusid paatidega ringi, kergitasid nööre ja korraldasid sööti. Tegid ringi nööride juurde ja lasksid taas paadid kõrvuti ankrule. Ning siis elavnesid jälle arutlused. Rinnukil paadipardal, räägiti tol õhtul tundide viisi ühest paadist teise, sest Manuelil oli paadis seltsiks sadamatööline, asjaarmastaja kalur Pedro, Pepel söedepoo ametiühingu salaja valitud esimees Carlos. Mõlemad, nii Pedro kui Carlos, olid linnast koos kaluritega ära tulnud juba laupäeva õhtul. Ning sel põhjusel oli ka streigikomitee viimane, otsustav koosolek määratud pidada merel, Roostese Ankru Kalju kohal kell üksteist õhtul.

Enne kella kümmet tegid mõlemad paadid järjekordse tiiru õngenööride juurde. Kui nad tagasi ankrupaigale jõudsid ja paadid kinnitati, hõikas Manuel vaikselt teise paati:

„Hakkab õige tulema või, Pepe?"

„Nagu hakkaks, Manuel ... Tosina osa oli ..."

„Saaks pisut soolata," arvas Manuel.

„Ja enne valget maale toimetada," lisas Pedro paadi teisest otsast.

„Hommikuni on aega, mehed ... Mitu tuhat konksu vees ... Tõmbame ehk veel säärase noosi, et jätkub mitmeks kuuks," arutas Carlos Manueli paadist vastu.

„Nagu jumal annab," arvas Manuel tagasihoidlikult.

„Eh, jumal sulle annab!" sähvas Pedro. „Tal preestrite ja peremeeste palvetegagi küllalt tegemist ... Kellele anna pattu andeks, kellele kordaminekut mammona kokkuajamisel ... Suurte asjaajamised. Meid, väikesi vendi, pole tal aega meelde tuletadagi, ammu siis veel kala saata ..." lõpetas kuivetanud vanamees üle parda merre sülitades.

„Tea kedagi, eks need taevased kantseleid ikka suuremad ole kui meie laevavarustaja kontor," kratsis kuklatagust Pepe.

„Suuremad? Kui on suuremad, siis ka ainult suurte jaoks! Härrade ja peremeeste jaoks!" lõikas Carlos omalt poolt. „Kas teist, mehed, on keegi kunagi näinud, et mõni meiesugune jumala abi peale lootma võib jääda? Puha härrade ilukõned! Meil tuleb loota üksnes oma jõule! Sellepärast ... No-jah, teate isegi ..."

Nad teadsid kõik, et see nädalavahetuse kalapüük oli kavatsetud streigikomitee algatusel mõttega palgavõitluse puhul toetada neid, kes hädasse jäävad, kes võitlust muidu kaasa ei suuda teha. Seepärast olidki Pedro ja Carlos ise merele kaasa tulnud, aidanud õngi sööta ja nööre lasta, sest nii sadama kui ka söedepoo tööliste hulgas oli küllaltki neid, kes elasid täiesti peost suhu ega suutnud töö katkestamise puhul ilma kõrvalise abita kuidagi oma perekondade toitmisega toime tulla. Seda abi kavatses streigikomitee organiseerida soolakala näol, vaikselt ja käratult, kalurite käest otse tööliste kätte. Ning seepärast oli tänasel püügil eriline tähtsus.

Nad tõmbasid piibud vaikides tühjaks, kuulatades aegajalt mere poole. Ainult kerged lained loksusid vastu kaljusid.

„Kui teeks jälle ühe tuuri?" algatas Pepe kärsitult.

„Aeg kaldub üheteistkümne poole," kahtles Carlos.

„Näitame tuld," tegi ettepaneku Pedro.

„Õige, muidu võivad asjata ringi sõuda. Näita!" nõustus Carlos.

Pedro tõmbas paadi pärasse puldani alla peidetud väikese petrooleumilaterna esile, astus sellega vöörkapile ja keerutas kätt välja sirutades kaks tulist rõngast sinnapoole, kust neemetippude tagant õhetas linnatulede kuma.

Kõik vahtisid hetke pinevalt musta pimedusse. Vastumärki ei antud.

„Ei kedagi, vaatame õngi," ajas Pepe peale.

Ning taas vinnati ankrud välja. Carlos haaras Pepe aerud, Pedro Manueli omad ja kõrvuti nagu kaks madalat varju hakkasid sõidukid liikuma väliskaride poole. Vesi sädeles aeruotstel ja kiili taga rohekalt, nagu oleksid selle sügavuses hõõgunud kahvatud tulekerad.

„Kui meri põleb, siis kala tuleb," mõmistas Manuel vanarahva tarkust korrates.

Pimeda öö tõttu helendas fosforirikas vesi täna eriti teravalt. Iga aerutõmme justkui keeras tuhanded hõõgekehakesed tintmustas sügavikus kukerpallitama.

Nad ei jõudnud tagasi kella üheteistkümneks, ei oleks vist jõudnud kaheteistkümnekski. Üleskergitatud nööridel, mis omakorda nagu kallid roosikrantsid vees sära-

sid ja helendasid, oli igal teisel-kolmandal konksul kala otsas. Manuel ja Pepe korjasid kalu, pildusid neid paadi põhja, nii et käed väsisid. Varsti siples mõlema paadi päras terve hunnik mereelukaid, kes vääneldes ja hüpeldes samuti helendasid nagu ookeani vesi.

„Paat justkui põleb kalast," naeris Carlos.

„See on asja eduks," seletas Pedro. „Oma jõu ja kätetööga."

„Ma ütlesin, et kui meri põleb . . ." kordas Manuel.

Sellele ei tahtnud keegi enam vastu vaielda — Manuel oli õieti ennustanud. Nad tegid tööd, nii et nahad aurasid, kui korraga Pedro toetas aerud tagaspidi vette ja hüüdis:

„Märk, seltsimehed!"

Kaugel kaljuse ranna pool keerutati kaks tulerõngast. Siis veel kaks. Kõik kalastajad vaatasid sinnapoole.

„Kaks paati?" tähendas küsivalt Carlos. „Ootavad."

„Tuleb katkestada, seltsimehed."

„Aga kala . . . ?" kõhkles Pepe. „Pooled nöörid alles sees . . ."

„Tuleme pärast järele . . . Pange poid hakkama!" korraldas Pedro paati paigal pidades.

Manuel ja Pepe libistasid üle parda korgitükist läbipistetud ridvad, mille otsas olid väikesed valged lipukesed, kinnitasid need põhjanööri külge ja lasksid ankrud alla. Pedro andis tulemärgi. Sellele vastati taas ranna poolt otsekohe, nagu kutsuvalt. Ja siis hakkasid kenakesti juba lastis paadid liikuma tagasi sinna teravate kaljude poole, mis veest välja ulatusid nagu saehambad. Nüüd istusid kõik neli sõudepingil, iga mehe tugevates kätes aer. Ja pikka helendavat vagu taha jättes vähenes vahemaa kiiresti. Hoiti otse antud tulemärgi peale.

Mõni minut hiljem hüüatati eestpoolt summutatud hääli: Topp! Samal hetkel nägid kõik, et nende ees seisis suur kajutiga paat, seil kergelt liperdamas vastu poomi, julla mõne meetri pikkuse nööriga taga.

„Carramba!" [1] kirus Carlos, visates aeru kolinal paati. „Reetmine, seltsimehed!"

---

[1] „Carramba (caramba)" — vandesõna. (Hisp. k.)

„Tasa, tasa! Omad, seltsimehed!" summutas Anton vaikselt.

„Omad?"

Ükski tulijaist ei tahtnud uskuda ei oma silmi ega kõrvu. Kust ja kuidas sattus siia see võõras paat Antoniga pardal? Carlos ja Pedro olid karanud püsti, valmis võitlema.

Ent kui Anton ja Diaz neile suure paadi tekilt naerdes vastu hüüdsid, vajusid meeste käed iseenesest alla. Hetk hiljem olid paadid kokku aetud, korkpendrid vahele lastud ja kõikusid nüüd ühes taktis rahulikul, ümara harjaga lainel. Ainult julla suure paadi pära taga jõnksus omaette.

„Mis te narrite, sõbrad?" ronis Carlos esimesena suure paadi tekki. „Kust te niisugusega?"

„See on minu tädimehe Jaime paat Almavirrast... Ei saanud teisiti, seltsimehed," selgitas sadamapuksiiri José. „Saage tuttavaks."

Tulijad surusid masti kõrval seisva nurgelise koguga kaluri kätt.

„Seltsimees... elus ja surmas?" usutles Carlos kalurit.

„Elus ja surmas," kordas see nii tõsiselt ametiühinglase kätt vastu surudes, et Carlos jäi rahule.

„Noh, kogunege, kogunege lähemale!" nõudis Diaz.

„Kõik kombes?" päris Pedro end tekki vinnates.

„Lähme kajutisse, räägime," taltsutas Anton tulijate uudishimu.

„Mis? Äpardumine?" pigistas Carlos ta käsivart.

„Ei. On otsustada kibedaid küsimusi."

„Valve?" nõudis Carlos.

„Jaime jääb tekki," teatas José.

„Jäägu ka Manuel," arvas Anton.

Ta laskus ise kõige ees mõneastmelisest trepikesest alla, madalasse kajutisse. Robinal järgnesid talle Carlos, José, Pedro, Diaz ja Pepe.

„Manuel, pea eriti silmas minu jullat!" hüüdis ta luugilt veel kord tagasi vaadates.

„Küll pean, Antonio," vastas vanamees, midagi mõistmata sellest salapäratsemisest.

„Tuld?" küsis José, kui kõik olid pimedas kajutis.

„Kas on vaja?" vaieldi vastu.

„Siiski... Pardal on vana võitluskaaslane... Ta ütleks meile paar sõna..." teatas Anton rõhutatult.

José tõmbas puldani alla maetud laterna esile ja riputas selle lakke, konksu otsa. Samal ajal avanes vööriruumi madal uks ning kajutisse astus laiade õlgadega, kuid väga kahvatu, habetunud näoga mees. Oma pruunis baretis ja madrusetunkedes ei olnud ta millegagi silmapaistev. Ainult tema silmad kahvatus, põdenud näos leekisid sügava, eriliselt sisendava tulega. Lõug oli tugev, käed rippusid raskelt nagu kaaluvihid.

„Juan! Batista! Viva!" hüüatas erutatult Carlos.

„Vitor!" lajatas teistelt tervitus.

Kes neist ei oleks kuulnud sellest väsimatust Kataloonia pojast, kaevurist-rahvatasujast, kelle pea eest Franco oli pakkunud sada tuhat peseetat, kuid kes aastate viisi ikka ja jälle ilmus kord siin, kord seal Hispaanias oma vaprategа nähtavale, karistas, keda vaja, ning kadus taas, jäädes alati tabamatuks. Kaua ei olnud temast enam kuuldud Kanaarias. Kuid nüüd seisis ta nende ees. Mehed surusid pikalt ta käsi, kallistasid ja suudlesid teda. Liigutuse pärast ei saanud keegi tükk aega sõna suust. Viimaks andis Juan Batista ise käeviipega märku, et tahab rääkida.

„Seltsimehed," algas ta oma sügava häälega vaikselt. „Vaba Hispaania elab. Vaba Hispaania võitleb. Täna tõstate teie võitluslipu, homme tõstavad selle teised. Võitlus fašismi vastu ei ole raugenud ega rauge hetkekski..."

Ta pidas pika pausi, siis jätkas asjalikult:

„Seltsimehed! Rikkad ja võimsad maailmas arvavad, et nad võivad kõik, et nendel on voli rahvaid kägistada ja maid maha tallata... Praegu sirutavad nad jälle oma ahneid käppi teie saarte järele. Kaubakontorite ja varustusladude sildi all hiilivad nad siia sisse niisamuti, kui saksa fašistid poetasid end meile enne kodusõda sisse kartulimüüjatena ja tuulikuehitajatena... Nad müüsid ja ehitasid. Meie aga olime pimedad ega näinud, et nad ihusid pussi meie jaoks... Kuni ühel päeval rõkkas kindral Franco käes olev Ceuta raadiojaam: „Kogu Hispaanias pilvitu ilm!" See oli fašistide mässusignaal. Siis löödi puss meile selga... Teie mäletate veel, kuidas omavolitsesid siinsamas saartel siis saksa mere- ja lennuväelased,

missugusteks tähtsateks baasideks muudeti fašistidele teie kodusaared? Raskete kannatustega maksime meie tookord oma pimeduse eest... Tänapäeval ei ole meie aga enam pimedad... Rahvas teab, kes on Franco ja mis tal on oodata sellelt kägistajalt... Kui nüüd jälle saartele on hakanud saabuma laev laeva järel mitmesuguse varustusega, kui saartele ronivad kontsernide käsilased ja asutatakse ladusid, siis teame, et saari vajatakse varustusbaasina, laoruumina, et kaabakas Franco on jälle ühe tükikese meie kodumaast otsustanud maha sahkerdada võõrastele vägedele, et saari ähvardab okupatsioonioht... Aga rahvas ei luba seda. Rahvas ütleb: Ei! Teie ütlete: Ei! Mitte üht tonni enam sõjavarustust saartele! Streigilipp lehvima! Muudame palgavõitluse võimsaks demonstratsiooniks Franco, fašismi ja sõjaõhutajate vastu, nende rahvaid-kägistava tegevuse vastu! Näitame, et peremehed oleme meie, mitte nemad! Elagu vaba Hispaania, vabad rahvad!"

Ta toetus tüürpoord-koi servale, neli streigikomitee liiget istusid vastaskoile. Anton jäi seisma seljaga vastu vööriruumi ust. Pepe aga laskus viimasele trepiastmele.

Kõiki mehi peale Antoni piinas uudishimu: kust ja kuidas saabus säärasel neile tähtsál hetkel nende hulka Juan Batista ise? Aga keegi ei tihanud küsimust esitada. Nad ainult nohisesid istet võttes kuidagi eriti mõnusalt, vahtisid teda ootavalt.

Batista mõistis.

„Teie, mu sõbrad ja seltsimehed, arvatavasti ei eelda, et Juan Batista Franco põrgust, Río de Orost välja visati... Ei, Batista tuli sealt välja sõprade abil ja tõi kaks kuuli kaasa... Nad istuvad mul siin," näitas ta vasakule õlavarrele. „Ja see kõik oli võimalik ainult seetõttu, et kui ma Marokos neile kätte sattusin, olin nii vilets, et nad ei osanud lonkavas kerjuses otsida Batistat... Hüva, Batista ei tulnud tagasi puhkama, võin teile seda kinnitada... Aga kuhu ta läheb, mis seisab ees — seda, sõbrad, ärge täna pärige..."

„No-jah! No muidugi," hüüatati läbisegi rahulolevalt. Kõikidesse tekkis nagu mingi uus, eriline kindluse- ja julgusetunne. Batista on meiega!

„Avan streigikomitee koosoleku!" ütles Carlos mees-

tele järgemööda otsa vaadates. „Kas on päevakorra kohta?"

„On ... Erakorralises asjas," vaatas Anton näolt higi pühkides ringi. Ta nurgelised põsesarnad õhetasid vasena ning sooneke armi serval tuksles silmanähtavalt.

„Räägi!" vastati mitmest suust korraga.

Anton algas kaugemalt. Rääkis sellest, et ta on siin saarel noor töötaja, et on võib-olla teinud vigu, ei ole suutnud kõiki inimesi kohe õieti hinnata. Vihjas „Santa Teresa" kaubapakkujale Felipe Messadole kui ühele, kelle suhtes tal on olnud kahtlusi, mis ta on seni jätnud enese teada, kontrollimata, ning lõpetas siis järsult:

„Täna õhtul asus mees mind otseselt ründama ... Tegi ettepaneku, kasud pooleks, teid kõiki politseile maha müüa ..."

„Närakas!" karjatas Carlos.

„Poomise väärt!" arvas José.

„Ta ei jäänud minust enam maha. Isegi siis mitte, kui ma paati astusin. Ei lasknud enesest lahti raputada. Võib-olla talitasin valesti, aga ma võtsin ta siis paati ... Ma olen tugevam ja mul oli plaan valmis ... Praegu on ta seotuna jullas, tropis suus ... Streigi ja võitluse huvides ei tohtinud teda enam joosta lasta ... Jõudis ära lobiseda, et kui räägin talle välja, mis ma sadamameestest tean, ei olevat minul midagi karta sellest, et olen nendega läbi käinud ... Nuhk, päris kindel. Aga täpsemalt ei näi ta veel asja teadvat ... Muidu ei oleks mind värbama rutanud ... Pealegi nii palavalt ja kohmakalt. Et ta aga sellesama värbamisega varju ka minu peale kiskus, siis palun, seltsimehed, olge kohtumõistjaks ... Nii tema kui minu üle ..."

Vait jäädes pühkis ta jälle näolt higi, nagu oleks lõpetanud raske töö.

„Miks sinu üle?" nõudsid mehed segiläbi.

„Sellepärast, et töötasin halvasti, tõmbasin enesele tähelepanu ..."

„Seda juhtub ka hästi töötades," arvas Carlos.

„Sa tegid kangelasteo sellega, et tõid ta meie kätte," kinnitas Pedro.

„Sinu tegu ise näitab, et oled lõpuni aus võitleja ...

Edasi jääb meil rääkida ainult sellest seal jullas," otsustas Diaz.

„Selge. Aga mis sellega ette võtta?" läks mõttega edasi José.

„Maha lüüa!" käratas Carlos.

„Hirmutuseks teistele temataolistele närudele sadamaväravasse riputada," arvas Diaz.

„See on raske küsimus," vangutas Pedro pead.

„Küsimus on raske. Mina . . ." jättis Anton lause pooleli.

„Ta on surma väärt, aga kas oleme meie kohtumõistjad?" kahtles Pepe end trepiastmel kõigutades.

„Meie oleme kohtumõistjad, just nimelt meie . . . Kohtumõistjad kõige selle üle, mis meid rõhub ja surub, seltsimehed!" julgustas Juan Batista vaikselt, enam silmadega kui häälega meestesse kindlust sisendades. „Ei ole teisi kohtumõistjaid peale rahva . . . Ja rahvas, see olete teie, oleme meie . . ."

„Seda küll . . ."

„Nii nüüd muidugi . . ."

Pedro ja José pead vajusid alla. Carlos hakkas rahutute kätega piipu süütama.

„Kohe streigi eel niisugune asi . . . Kas ei lähe liiga teravaks? Panevad politsei kuulipildujatega tööle?"

„Kui see koer lahti lasta, siis nabitakse meid kõiki ilma kuulipildujateta . . . Selles ei maksa kahelda!" tuletas meelde Anton.

„Ega ei maksa . . ." rääkis Pedro. „Kui saaks teda kuhugi eemale toimetada või kuskil kinni hoida . . ."

„Mis head sellest? Nagunii aetakse politsei streikijate kallale . . . Nii et on täitsa ükskõik, mis meie sellega teeme . . ." sülitas Carlos tigedalt.

„Ettepanek," ütles vaikse vihaga Diaz. „Uputada merre, nagu uputatakse koeri . . ."

„Merre . . . raibet?" hüpatas püsti Pepe.

„Kalur ei taha merd raipega reostada?" muigas Anton.

„Ega ei tahaks . . ." õhkas Pepe vastu.

Teised mehed vahtisid põrandale.

Juan Batista köhatas:

„Ei tahaks end teie otsusetegemisse segada . . . Aga paistab, et teie ei hinda veel küllalt tõsiselt niisuguse

vaenlase avastamise ja kõrvaldamise tähtsust... Kes on siis õieti teie Felipe Messado? Üks neist vedrudest, mille abil suured sulid hoiavad rahvast orjuses ja alanduses, oma vägivalla all... Üks neist alatuist, keda härrased maksu eest meie krae vahele poetavad nagu täisid... Noh, aga meie, töölised, oleme harjunud täisid nägema ja ka — tapma! Meie särk olgu puhas! Täid krae vahelt välja...! Muide... See nimi tuletab mulle meelde lugu ühe poisinolgi-anarhistiga Barcelonast... Selle näpunäitel läks kümneid meie võitlejaid mulda... Partisanide revolutsiooniline kohus mõistis poisi surma... Aga nad said haisu ninna ja poiss sokutati kuhugi mujale... Niisugune inimene võib muuta nimesid või ameteid, tema jõledad teod aga jäävad ikka samaks... Meie ülesanne säärase puhul on lihtne: vabastada Hispaania pind ühest inetusest..."

Latern kõikus laes ja meeste nägudele langes sügav vari.

„Nii. Kas võtame kataloonia partisanide otsuse omaks ja viime selle täide, seltsimehed?" küsis Carlos kordamööda meeste otsa vaadates.

Need olid mähkinud end tubakasuitsu, vaikisid mornilt.

„Tuleb täide viia," noogutas Anton esimesena.

„Sina, José?" päritles Carlos edasi, kui keegi järgmisena sõna ei lausunud.

„Mina... Noh, mis siis minagi muud," kõlas tasane vastus.

„Kindlasti", otsustas Diaz järsku. „Meil ei jää muud ülegi... Või muidu veel..."

„Raske on inimest üles kasvatada, aga veel raskem on teda ausal inimesel hukata," ütles Pedro, tabades sellega nagu kõikide teistegi mõtted, sest mehed õhkasid kuuldavalt.

„On's see inimene?" osatas Diaz.

„Või tahate hääletada?" nõudis Carlos.

„Ei ole vaja..."

„Ainult et merre sunnikut..." porises Pepe endiselt.

„Mis teha, Pepe...? Ei tohi jääda mingit jälge..." meenutas Carlos taas otsustavalt. „Kes viib täide? Kas

on vabatahtlikke?" vaatas ta mõtlikult ringi, silmis mingi nukralt hõõguv kindlus.

„Antonio, meie?" osutas Diaz enesele ja temale.

„Olgu, meie... Diaz," tõmbas Anton käeseljaga üle otsaesise, nagu pühkides ära mingit segavat mõtet.

Mehed tõusid üksteise järel püsti. Seisatasid hetke sõnatult. Siis astus Diaz raske sammuga trepi poole.

„Aeg läheb..."

„Jah, aeg läheb..." Anton tõmbas õlgkaabu ropsudes pähe.

Ta silme ette kerkisid eredalt teravatipulised karid Roostese Ankru Ranna ees, seal, kus vesi kõige kurjakuulutavamalt vulksub, keeb, kihiseb ja loksub, kus voolud nagu nähtamatud käed iga läheneva paadi ähvardavad vastu kaljuhambaid paisata... Mõne päeva eest olid nad koos Diaziga sealt mööda sõudnud ja arutanud, et seda, kelle meri siin võtab, ei anna ta kunagi tagasi, jahvatab põrmuks... Ning ta arvas mõistvat Diazi kava. See oli ainuõige kava.

„Üks hetk! Pidage!" kõlas tekkinud vaikuses ootamatult Juan Batista sügav hääl. „Kutsuge Jaime korraks alla!"

„Jaime!" hõikas luugist üles Pepe.

„Mul tekkis praegu üks plaan," hõõrus Batista rusikaga oma habetunud lõuga. „Selle tegelase lõpetamisega ei ole meil ehk just momendi kiiret," vaatas ta meestele kordamööda otsa. „Mul tuli meelde üks seltsimees, kes teda peaks palju paremini tundma kui meie siin..." muigas ta pisut roidunult. „Säärasel juhul võiks kiirustamine mitte kõiki asju selgeks teha lasta..." Ja kui Jaime alla jõudis, lisas selle poole pöördudes: „Mis sa arvad, kipper, kas reisisihist väikese kõrvalepõike võid teha? Nii miili viiekümne ümber?"

„Kui ruttame — teeme ära," kinnitas kalur kella vaadates.

„Siis võtame ehk kaasa ka ühe keele, mis? Elava vaenlase vedu olevat küll ohtlik, nagu öeldakse. Kuid elava keele vastu ei saavat isegi kõikteadev pärgament, räägivad maurid... Tumm suu on ohutu, aga ta ei selgita enam midagi... Selle mehe kaudu seal võib meile selguda veel kasulikke asju..."

„See on hea mõte," elustus Pedro justkui raskusest vabanedes.

„Peaasi, et saab siit eemale," arvas Pepe.

„Peaasi on, et paneme ta silm silma vastu mõne kataloonia seltsimehega," rõhutas Batista. „On sul ahtriruum kindel, kipper?" pöördus ta uuesti Jaime poole.

„Peab! Võib jõehobuseid vedada!" rahustas tugev kalur asjalikult.

Minut hiljem jätkus streigikomitee koosolek. Otsused kujunesid kiiresti ja üksmeelselt. Ülesanded ja toimetused olid lõplikult jaotatud.

Kui teised robinal tekki hakkasid minema, jäi Anton peatuma ning mehe tagasisurutud häbis pilku oma sandaalides jalgadele langetades tunnistas Batistale vaikse naeratusega:

„Küll kisub mindki juba sinna põhja poole..."

Terava pilguga mõõtis Batista seda tugevat meest ülalt alla. Vanaduse või väsimuse tunnuseid ei olnud märgata. Vastuoksa, see sitke keha ja laiade õlgadega põhjamaalane õhetas tervisest, võis veel kõike vastu pidada. Ning ta helisevast, pehmevõitu kõneviisist hõõgus isegi sügavat sisemist kirge. Samuti rääkisid füüsilisest jõust lihaselised käed, tugev, päevitunud kael. Kuid temast jäi mingi vaevatuse, nagu ärakulunud inimese üldmulje. Väljaveninud püksid, hõõrdunud sandaalid, võidunud õlgkaabu — kõik tugevdas omakorda muljet inimesest, kes elab päevast päeva nagu rongil või raudteejaamas, ihuüksikust rändajast, kellel kuskil pole kodust peatuspaika, puhkevõimalust.

„Mõistan. Oled liiga kaua juba ringi loksunud, Antonio!" pani ta oma käe talle õlale.

„Poisikesest meheks kasvanud võõrsil," tõstis Anton pilgu ja vaatas Batistale otse silma.

„Nii et nagu aeg kodu poole... Mõistan..."

Kes oleks võinudki seda paremini mõista kui surmalaagrist alles kodupaikadesse tagasipöörduv vana võitleja!

„Sinu kodumaa elab erilisi aegu... Seal minnakse juba vastu kommunismile, Antonio, ja sa ei raatsi seda võitlust kaasa võitlemata jätta? See on sinust ilus. Võidelda idee eest võib igal pool, aga

elada ideele on siiski kõige kaunim kodumaal... Hea küll, Antonio! Korraldame ka selle asja... Sina tegid siin minu väljatoomiseks kõik võimaliku... Ma luban, et võtan sinu ümberpaigutamise küsimuse keskuses enese isiklikuks asjaks... Selle teostame varsti... Vahest ehk esialgu Marokosse, sealt... Mõistad isegi..."

„Tänan, seltsimees Batista... Kuid mul on üks salamure..."

„Noo?"

„Mina... Mina, mul ei ole midagi kodumaale kaasa viia tema võitude eduks... Te teate, ma olen aastaid õlg õla kõrval võidelnud teie seltsimeestega... Ja vahel torkab mulle pähe, nagu oleksin ma oma parema andnud siin, Hispaanias... Kodumaa ees aga vääriti talitanud sellega, et sakslaste eest põgenesin läände... Et oleksin vist pidanud kohale jääma ja rinna sealsamas fašistidega kokku lööma... Kogemused minul ju selleks ei puudunud. Ainult et ma olin nii põrgu üksi jäänud, ei osanud kuskilt alata... Mis teie arvate?"

„Mis ma arvan? Venelastel on vanasõna: üksik võitleja ei võida lahingut. Tead? Noh, vaevalt oleksid sinagi seal üksi ja eraldatult suutnud palju korda saata... Koos meiega oled sa aga alati seisnud eesliinil, olgu kus tahes... Ma arvan, see on suur kink, mis sina, Antonio, võid kaasa viia oma kodumaale tema võitude eduks... Meie võitlus ei ole ju kuskil ega kunagi eraldatud, omaette nähtus. See on üldine kogu maailma töölisklassi asi..."

„See on muidugi õige. Aga vahel tekivad igasugused mõtted, jääd iseenesega puntrasse... Siis ongi nii..."

„Eriti niisugustes ülesannetes, postil nagu siin praegu. Täitsa arusaadav. See vajab suurt kindlust... Nüüd oota aga teadet minult, Antonio! Kõik laheneb hästi... Võitleme jälle!" Ta haaras Antoni mõlemad käed ja surus neid kaua, südamlikult. „Õnne ja edu, Antonio!"

Ning kaks karmi võitlejat kaelustasid teineteist...

Oli juba teise hommikutunni lõpp, kui paadid lahti sõlmiti ja ankrud hiivati. Jaime võttis purjekaga kursi Maroko ranna poole, et Batista kolivate mauride juurde varju viia. Manuel ja Pepe läksid merre jäänud õngi nõudma. Kaks väikest jullat streigikomitee liikmetega

aga sõudsid vaikselt, teineteisest eemale hoidudes, mõned kalad ja nöörid paadipõhjas laiali, nagu oleks tuldud kalastamast, La Luzi tuletorni poole, kus asusid lähemad kalurite lautripaigad.

Kui sõudjad aere veest välja kergitasid, pudenes nende otstelt merre tagasi rohekaid tulekerakesi nagu helmeid. Paatide taga läikles ja hõõgus pikalt kiilvesi. Üle kergelt kurrutleva mereselja lendas aga kauge, vaba tuul kirdest, mis nagu ergutavalt sosistas sõudjatele kõrva vana kastiilia laulu sõnu õnnest ja võidust.

Anton vaatas tükk aega liikumatult sinnapoole, kust puhus tuul. Purjekat ei olnud ammugi enam näha. Ka teised paadid olid vaateulatusest kadunud. Kuid ta teadis, et kõikide merede tuultes, lõunas ja põhjas, idas ja läänes sõuavad niisamuti kui nemad praegu tuhanded võitlejad ööd ja päevad, sõuavad väsimatult, sõuavad võidule vastu. Ning ta surus järjest tugevamini aerudele.

Helenda, meri! Laula, tuul! Laula võitjate laulu!

9

Esmaspäeva hommik algas hallilt ja pilviselt. Tuul paisus. Näis, nagu tõotaks esimest varakevadist vihma.

Koidu ajaks, nagu igal öösel, oli reidile saabunud juba mitu laeva. Varavalges kogunes neid sinna veelgi, nii et tööaja hakul ootas reidil juba üle tosina laeva. Seal oli liner Southampton—Kaplinn, mis pidi maha andma posti ja tükikaupu, oli tramp tšiili salpeetriga teel Itaaliasse, oli maagilastis mootorlaev teel Belgia Kongost Antverpeni ja laevu Ekvatoriaal-Aafrikast maapähklitega teel Põhja-Euroopasse. Lõpuks söelaevad ja õlitank, mis ootasid lootsi ja puksiiri, et lasta end juhtida sadamasse lossimispaigale. Laevade ahtrites lehvisid mitmete riikide lipud ning raadel laksusid signaalplagud, mis kutsusid kohale karanteeni-, tolli-, lootsi- või laevavarustajate kaatreid. Nukralt ankrutel kõikudes, ninad nagu lindudel vastu tuult, nõudsid laevad märkidekeeles teenindavailt asutustelt sütt, provianti, vett ja ametimehi.

Ent sadam ei vastanud. Sadam vaikis.

Üksnes anemomeetri kausikesed sadamavalitsuse hoone

tornis keerlesid hoolikalt, mõõtes paisuva tuule kiirust. Ja toitu otsides lendlesid noolivalt basseinide kohal kajakad.

Veelgi veidramana tundus see, et rannast ei rutanud laevadele vastu ka muidu alalõpmata nagu valvelolevaid džinži-po-džinži paate. Justkui oleksid kogu saar, linn ja sadam suikunud järsku mingisse kummalisse kauakestvasse unne.

Kell pool kaheksa, kui käes oli juba väljasõidu aeg, andis helehall liner kaks pikka, hoiatavat vilet. Kogu linn ja reid kõmasid vastu. Kuid ainsa vastusena sadamast märgati seda, et sadamavalitsuse torni mastiraale kerkis plagu: „Stand by", mis tähendas, et jäädagu ootama.

„Mis kuradi püha siin siis täna peetakse!" vandus jämeda kaelaga, kännumürakana jändrik šotlasest esimene tüür lineri komandosillal ja suunas binokli sadama poole. Aga niisama järsult kui ta binokli silmade kohale kergitas, laskis ta selle ka alla, tõmbas kulmud kipra ning hüüdega: „Neetud!" ulatas binokli kõrvalseisvale teisele tüürile. See vaatas omakorda, kahvatas, laskis käe alla ja pomises siis segaselt:

„Punane lipp... Kommunistid...?"

„Well, saarel on mäss," otsustas esimene tüür.

„Aga mässulised ei ole veel võimul — sadamavalitsuse hoonel lehvib Franco lipp... Briti vana hea tava kohaselt ei või meie abistamata jätta neid, kelle elu on mässajate poolt ohustatud..."

„Arvad, et abistada Briti kodanikke?"

„Arvan, et kuningliku liinilaeva kohus on abistada riigi võimu ja valitsust... Igal pool, igal maal..."

Esimene tüür haaras telefonitoru ja tegi napisõnalise ettekande kaptenile. Paari minuti pärast oli pikk, kuivetu, üleni valges riides, aga põetud malaariast kollase näoga kapten komandosillal. Käed risti seljal, silmitses ta oma kuldkokardiga mütsi sirmi alt hetke seda kõverat rannajoont, kus valendas nii paljude jõukate inimeste maju. Neid kõiki näis ähvardavat nende kohale kõrgele masti tõmmatud punane lipp. Ning ta otsustas kähku:

„Mootorpaat. Teine tüür ja neli valvekorramadrust relvis. Maale!"

Kõlasid haukuvad käsklused. Ragisesid vintsid ja plo-

kid. Meeskond püstijalu paadis, lasti pakpoordist mootorpaat alla.

Aga enne kui see laeva külje äärest minema pääses, lendas vahujoaga järel muulide vahelt välja lilla, laiade kollaste triipudega politseipaat. See oli mehi täis, kõigil automaadid kõhul. Kajuti allalastud tuuleklaasi august vaatas vastu raskekuulipilduja suu. Paat keerutas poole kaabeltau kaugusele ja stoppas. Siis tõsteti sealt ruupor ning keegi hüüdis heas inglise keeles:

„Mitte liikuda paigast! Oodata postipaati! Saarel on streik..."

Siis lülitati taas käik sisse, paat tegi kaare paremale, ning kaubalaevade rea eest läbi sõites korrati ruuporist käsklust...

„Neetud!" kirusid „abivalmis briti lõvi pojad" ja hiivasid oma paadi tagasi laevalaele.

„Neetud!" kõlas ka teiste laevade komandosildadelt. Kuid kõik jäid ootama. Politseipaat tõmbus laevadest eemale, tiirutas patrullides sadama ja reidil olevate laevade vahel.

Samal ajal arenesid sadamas sündmused järgmiselt.

Täpselt kell pool kaheksa, tavalisel töö alguse ajal, ilmus kolmeliikmeline sadamatööliste delegatsioon eesotsas vanema töölisega fruktikompanii kontorisse ja teatas, et püha Mattiase päeva tõttu töölised muidu laadimistöid ei alusta, kui neile ei maksta pühapäevase töö eest kahekordset tasu.

Sedasama teatas Diaz oma kahe kaaslasega söedepoo kontoris.

Niisamasugused nõudmised esitasid naftabaasi töölised.

Ka laevavarustuse kontori töötajad nõudsid pühapäevase töö eest kahekordset tasu.

Veomehed ühinesid nendega.

Lõpuks selgus sadamavalitsuses, et puksiiride kütjad ei olnud töö alguseks laevu auru alla pannud.

Streik!

Hakkasid huugama telefonid ametiasutuste ning kõrgemate ülemuste erakorterite vahel. Politseiaparatuur lõi kihama. Šifreeritud signaalidega teatas mereside raadiojaam Madridile mässust saarel...

Sõedepoo ülevaataja leidis laoplatsile minnes esimesena, et paarkümmend meetrit kõrgesse piksevarda masti oli tõmmatud punane lipp, kus see uhkelt lehvis, ja et sõelao laia värava ülemisel põikpuul, umbes kuue meetri kõrgusel, kirendas punane kangas hiiglasuure kirjaga:

„Ei mingeid baase meie saartele!”

Ülevaataja nägu läks halliks. Unustades enese valge, triigitud riietuse ja tärgeldatud üleoleku, tormas ta sõetükkidele komistades, oma püksisääri määrides valvuri onni juurde, kiskus selle ukse pärani ja karjus üle läve sisse:

„Magad putkas, tõbras, depoos tehakse ei tea mis ära!”

Valvur, rahulik vanake, kõlistas hooletult võtmeid taskus.

„Depoovärav on kinni. Ja mis mujal tehakse, see ei lähe minule midagi korda!”

„Või ei lähe temale korda!” käratses ülevaataja. „Milleks sa siin oled? Milleks sind peetakse? Magab! Väljas võetakse kas või kogu sõedepoo selga!”

„Mis jutt see on?”

„Eks tule ja vahi ise!”

Valvur väljus putkast, astus mõne sammu värava poole, siis jäi seisma, sügas kukalt kaabu all ja nagu pisut muhelema lüües luges pominal omaette loosungit kõrgel okastraadiga risti-rästi ülepõimitud väraval.

„Etsa näe! Õite julgeks läinud teised ...”

„Too ruttu redel ja kisu maha!” nõudis ülevaataja.

„Ei ole meil siin redelit,” seletas valvur jahedalt.

„Siis roni mööda posti üles. Ja kähku!”

„Mina, vana inimene? Naljatate, härra ...”

„Pole siin mingit nalja. Üles ja maha, noh!” keerutas ülevaataja rusikat, nagu oleks tal pihus olnud nuut.

„Kui katsuksite ise, noorehärra ... Härral painduvam kont ...”

„Mis sa enesele lubad, vanamees!”

„Oi-jaa, siis ei jää küll muud kui tuletõrje välja kutsuda ... Meie kondikesed härraga ei võta, ja pealegi ...”

„Pealegi, pealegi!” osatas ülevaataja käratsedes.

„Pealegi, ütle selgelt välja, et oled ise kambas nendega — mässajatega!"

„Oi, ei, härra, mässu vastu olen mina alati! Aga kes siis mässab? Viimati, kui härrad tegid... Ptüi! Jah, ilma tuletõrjeta ei tee siin midagi, härra..." vaatles ta asjalikult lippu ning loosungit.

„Oota sa mul, vana tõhk! Küll ma su kinni püüan!" ähvardas ülevaataja ja jooksis tagasi valvuriputka poole. Ta ei tohtinud tuletõrjet omapead välja kutsuda — kisa söedepoo dekoratsioonidest läheb laiali üle linna. Ja kes siis vastutab peremehe ees? Või kes maksab kulud? Seepärast pidas ta targemaks, olgugi pähesaamise hinna eest, teatada asjast senjoor Cristobalile, küsida direktorilt eneselt nõu.

Ta küsis keskjaamast Cristobali numbri ja jäi ootama. Oli kindel, et suur härra alles magab, et vastab keegi teenijaskonnast, et tuleb rääkida enne terve pikk jutt, kuni teda kuulda võetakse ja härrat äratama minnakse. Kuid kõik kujunes sootuks vastupidi. Niipea kui kell oli helisenud, kajas kuuldetorust lai, peremehelik käratus:

„Kes räägib? Siin söekompanii direktor..."

Ülevaataja jäi hetkel tummaks. Siis viiksatas häält õige alandlikuks sundides ja küüru selga tõmmates, nagu oleks seisnud isanda silma ees:

„See olen mina, Tom... Depoos on... Depoos..."

„Streik! Jah, seda ma tean... Ütelge, Tom, nendele kaltsakatele, et mina ei või laevu kinni pidada, et meie võtame nende ettepanekud kaalumisele ... edaspidi, mõistate? Et nad hakkaksid tööle..."

„Ei ole kellelegi ütelda, senjoor Cristobal... Siin ei ole kedagi... Ja masti on tõmmatud punane lipp. Väraval on kangas kirjaga: „Ei mingeid baase saarele!""

„Mi-is?"

„Jah, härra. On kangas ja punane lipp... Kas käsite tuletõrje välja kutsuda, et maha tuua?"

„Mis! Kurat! Silmapilk maha ja puruks kiskuda! Silmapilk!"

„Kuulen... Aga ei ole redelit, ei pääse ligi..."

„Siis ronige, kuulsite! Ronige, kurat võtaks, mees! Ja et teil küüned kasvaksid nagu kassil... Või — oodake. Varsti tuleb politsei..."

Kõlksatusega pandi toru hargile.

Ülevaataja õhkas.

Nende sekelduste ajal söedepoo väravas sõitis banaanilaevade ette külast tulnud härjavankrite voor banaanikobarate ning tomatikastidega.

Laevadel kai ääres, mille laadimine pühapäevaks katkestati, oli alanud juba harilik igahommikune tegevus. Luugid olid avatud, vintsid töökorda pandud. Ja vintside juures ootasid mehed. Aga niipea kui pootsmanid käsu said madrused kokku kutsuda ja ettepanek teha meeskonna jõuga laadimist alustada, vastasid need selle peale: ei. Ametiühingute tööjaotuse kohaselt ei ole laevameeskonnal lubatud teha laadimistöid väljaspool laeva, juurdeveo- ja transpordivahendeil. Tehti isegi vastuettepanek: laadimistööd niikauaks seisma panna, kui sadamatööliste palgavõitluse tulemused selguvad. Suures briti banaanilaevas, kus laadimise katkestamisest teadagi ei tahetud — kapten valmistus teisipäeval väljasõiduks —, teatas meeskond järsult, et ta toetab sadamatööliste streiki. Ja kui kapten sellest hoolimata käskis alustada laadimistöid, lahkusid mehed vintside juurest. Paar minutit hiljem andis banaanilaeva aurusireen kolm pikka vilet. Ning vaevalt olid banaanilaeva sireenid vaikinud, kui alustasid söelaevad. Siis möirgas pooleldi tühjendatud õlitank, vastasid väiksemad banaanilaevad . . .

Laevade meeskonnad teatasid vastamisi üksteisele, et on puhkenud kaastundestreik sadamatöölistele, et tehakse jooksvaid laevatöid, aga laadimine jääb seisma. Vabavahis mehed kogunesid ruhvide ümber kobarasse, laevajuhid ja nende abilised sõelusid ärevalt komandosillal, midshipis . . .

Kõigile oli selge, et tegemist on organiseeritud, hästi ettevalmistatud väljaastumisega. Aga kes oli too ettevalmistaja, kui ametiühingu-moonutised olid siin falangi tööriistadeks? Kelle näpunäitel kuulutasid laevade meeskonnad välja kaastundestreigi kohalikele, neile kauge ja võõra saaresadama töölistele?

Mitte vähem kui laevajuhte ei vaevanud see küsimus sadamavõime, politseimehi, tööandjaid ja direktoreid. Kes võis siin, falangi poolt karmilt valitsetud Kanaarias,

organiseerida säärase häbematu väljaastumise, ettekäändeks tuues pealegi nii vähetähtsa katoliku kiriku pühaku, nagu püha Mattias, ja selle päeva, nõuda Mattiase päeval töötamise eest lisatasu, nagu maksti vahel riiklike pühade puhul? See oli osav väljamõeldis, kuid see väljamõeldis tõmbas kergesti kaasa ka kõige mahajäänumad töölised saarel.

Ent selsamal ajal kui üürgasid laevade sireenid, kui politseipaat ristles sadamasuul, et ära hoida kellegi pääsu välja laevadele, kui peatult ringi joosti nii peremeeste korterites, kompaniide kontorites kui ka laevalagedel — selsamal ajal korraldas üksik õlgkaabus mees kaitrepi jalamil, mitte kaugel „Santa Teresast" väikest jullat mereleminekuks. Ta tõi paati kõigepealt aerud ja tullid, pani need kohale, viskas paadi põhja imbunud vee vana konservikarbiga välja, kuivatas kaltsuga parajal sõudepingi hommikusest kastest kuivaks ning kõndis siis tagasi „Santa Teresa" poole, kust ta oli tulnudki. Tema tänahommikuseks esimeseks ülesandeks oli jäänud side luua sadamasse pääsemist ootavate laevade meeskondadega, et need ei hakkaks streiki murdma, ei asuks ise lossimistööd teostama. See oleks võinud palju rikkuda. Mereleminekuga tuli kiirustada, peremeestest, laevajuhtidest ja ametivõimudest ette jõuda.

Parajasti samal ajal kui Anton „Santa Teresa" poole kõndis, helistas senjoor Cristobal don Roderigole.

„Tulge otsekohe minu juurde!" nõudis ta karmilt.

„Mis on lahti? Mis sünnib meie ümber?" habises hommikumantlis, magamatusest üsna kaame näoga don Roderigo. Alles paari minuti eest oli ta laevavilede möirete peale ärganud ja kokalt teate saanud, et sadamas on midagi lahti, et fruktikoormate juures ei hakata tööle. Don Roderigole meenusid ajad vabariigi-perioodist, kus üks streik järgnes teisele, kus saarel rohkem valitsesid punaseid lippe ja loosungeid kandvad töölissalgad kui töölistele sümpatiseeriv nõrk politseivägi. Need ajad ei või ju tagasi tulnud olla? Praegu, kus falang kindlalt kõiki ohje oma pihus hoidis, kus politsei on eriti valitud ja hambuni relvis, kus punastel puuduvad saarel ametiühingud ja klubid, kus vist saarel enam

punast lippugi ei leidu, — kust nüüd säärane segadus, et tema banaanegi enam ei laadita?

„Aeg ei ole vastamisi ettekandeid teha! Tulge kohe!" pandi teisel pool toru hoolimatult ära.

Don Roderigole meenus järsku väga plastiliselt laupäevaõine jutuajamine senjoor Cristobaliga. Ning ta aimas silmapilkselt, et enne kui ülivõimsa senjoori ette ilmuda, on vaja rääkida Felipega. Ta ise ei tea ju midagi! Pooleldi riietatuna tormas ta oma korterist välja ja tatsas kätega vehkides „Santa Teresa" vahekotta, kust viis madal uks Felipe jaoks varutud katusekambrikesse. Hoolimatult tõukas ta ukse lahti, korrates kogu aeg hädiselt: „Felipe, Felipe!" Kamber oli tühi. Ning alles siis meenus peremehele, et juba eelmisel õhtul oli Felipet asendanud üks vanemaid kelnereid, kes tavaliselt teenis ülakorra külalisi. Don Roderigo vedas saterkuue närviliselt selga, haaras varnast panamakübara ja laskus raskete sammudega trepist alla.

„Kus on Felipe?" nõudis ta käriseval, korraga nagu roostesse läinud häälel oma peakelnerilt.

„Ei või teada, härra printsipaal," tõmbus see vibalik mees kutselisest harjumusest poolküüru.

„Siis otsige ometi, andke mulle nõu, inimesed!" keerutas ta koka ja selle abilise poole, kes vaatasid köögiukselt.

„Küllap sõitis maale pruudimõisa . . . Oli eile nii traksis," irvitas kokapoiss häbematult.

„Issand! Küll on aga mulle antud inimesed! Neil on pruudid, ja sõidud, ja kurat teab mis, kui kogu saar mässab ja kui mina, mina . . ." Vist tahtis ta ütelda, et kui tema vaene peab aru andma asjust, millest ta midagi ei tea. Kuid sai sõnal sabast kinni ja tormas kätega vehkides, kübar ikka veel näpus nagu koolipoisil, otse tänavale.

Seal sattus ta peaaegu rinnutsi kokku ukse ees vastutuleva Antoniga, kes kandis kõhul suurt puuviljakorvi. Anton tervitas ametliku viisakusega.

Don Roderigo kohkus poolelt sammult seisma, ajas silmad pärani.

„Mis? Teie . . . Siin . . ."

„Jah, mina olen siin... On aeg laevadele sõuda. Kas võtta kaubad kaasa või kuidas?"

„Kaubad? Kus Felipe on?"

Anton kehitas õlgu.

„Seepärast ma räägingi, et kas võtta kaubad kaasa..."

„Ah, kurat! Võtke... Viige... Küll on aga inimesed! Nagu muumiad!" tatsas don Roderigo ähkides minema.

Sadamaplatsi nurkadel ja sadamasse suubuvate tänavate otstel jalutas üksikuid tööliste salku. Anton silmas kaugemal nurgal Diazi pikka kogu. Diaz seletas seal midagi energiliselt töölistele. Jah, nad olid igaüks oma ülesannete juures ning temal tuli rutata laevadele. Politseipaat väljas? Seda oli ka varem juhtunud. Nendega andis rääkida. Kõrtsireklaamid, apelsinid, veinid, „Santa Teresa" nimi...

Andnud ökonoomile vastuvõetud kaupade kohta allkirja, sammus Anton mõni minut hiljem tagasi kai poole, kus seisis valmispandud julla. Ta kandis õlal rasket korvi, käis poolküürus ning ta kaabu oli vajunud silmadele. Kuid ometi nägi ta kaabuserva alt, et sadamavalitsuse maja ette vuhises suur lahtine auto täis teraskiivreis politseinikke. Need hüppasid ropsudes kivisillutisele, jätsid ukse juurde kahemehelise valveposti ja kadusid siis majja. Samuti märkas ta, et tänavasuudmeisse vastu sadamat oli kogunenud veelgi rohkem töölisi, et seal sagis juba ka naisi ja lapsi, et muulidele lähemal seisvad töölised tervitasid rusikas käsi tõstes laevade reelingu äärest neile vastuvaatavaid meremehi. Politseipatrull maja ees liikus rahulikult edasi-tagasi. Kõik oli korras! Ainult kui nüüd streikijaist keegi mõnd rumalust ei tee! mõtles ta südame ümber jahedust tundes ja vaatas enne trepist allalaskumist veel kord teraselt tööliste poole platsinurkadel. Sealt paistsid selgesti kätte mitme streigikomitee-liikme tugevad, kindlad kujud. Peavad korda! Õpetavad!

Korvi paadipärasse asetanud, vabastas ta julla ketist, võttis aerud ja hakkas oma rahulikul kombel, pisut küüruvajunult sõudma sadamasuu poole. Teise kai äärest paistis samuti lähtuvat paar džinži-po-džinži

paati. Need olid teadaolevad mehed, organiseeritud. Hea, et liiguvad — ei ärata erilist tähelepanu, mõtles ta endamisi.

Ent tähelepanu oli juba ammu äratatud. Niipea kui senjoor Cristobal hämmeldunud don Roderigolt teada sai, et Felipe on kaotsis ja Anton Ervit ehib väljasõudmist, pandi telefonilise korraldusega kohe liikuma politsei lahtine mootorpaat, mis alles oli toonud „korrakaitsjaid" söedepoo ette. Paati asus mitu meest. Nende hulka tõugati ka autoga kohalepaisatud don Roderigo. Tal oli käsk — eksimatult kätte näidata vajalik sõudja, retke juhil — läbi raiuda, lõpetada mehega...

Sadakond meetrit välja sõudnud, hakkasid Antonile hästi paistma söedepoo väravad ja õlitsisternid rannas. Punane lipp lehvis ikka veel kõrges piksevarda mastis. Söedepoo väravas kirendas loosung. Selle all sagisid paar erariides meest ja paar politseinikku. Aga nähtavasti oli loosung liiga hästi viidud okastraadist põimiku kohale, et teda kiiresti maha kiskuda. Diazi poisid olid teinud hommik-ööl tubli töö!

Laevadel aga seisid meeskonnad peaaegu terves koosseisus reelingute ääres ja vaatasid liikumatult, üksisilmi, nagu valveseisangus kõrgel lehvivat punast lippu. Puksiirid lösutasid elutult kobaras. Laevade ees ümber härjavoori tammusid nõutult külamehed. Tänavail ja sadamaplatsil aga tihenes järjest kokkuvalguv rahvahulk.

Hommikused udupilved lõid lahtuma. Ning korraga kallas soe, paitav päike kogu sadama ja linna oma säraga üle.

Punane lipp hõbekarva tsisternide taustal lõi uhkelt ergama.

Antoni süda liigahtas rõõmust. Sooneke armi serval tuksles hüplevalt, nii et ta seda ise tundis. Kogu see saar, linn ja sadam avanesid tema ees järsku sootuks uues valguses — töörahva võitleva jõu ja üksmeele eredas valguses.

Ta peaaegu ei taibanudki, mis hüütakse või kes hüüab, kui kuulis oma selja taga laiahäälelist, metalset hõiget ruuporist:

„Tagasi! Väljasõitu ei ole!"

Alles siis, kui ta märkas, et naaberpaadimehed aerudega rabelesid, ning pöördudes nägi mõnekümne meetri kaugusel politseipaati kuulipildujatoruga, mõistis ta, et ei ole vaja edasi sõuda, et tee laevadele on kinni.

Kuid oli juba hilja. Sõudjate varjus kiiresti juurdekihutanud lahtiselt politseipaadilt välgatas tuli. Kostis lühike, kuiv raksak nagu haugatus ja — Anton Erviti käed lasksid aerud lahti. Ta vajus veel enam ettepoole küüru.

Sadamas hüüdis erutatud rahvahulk midagi vihast.

Siis hakkas kuskilt linna poolt kostma, paisus ja kandus üle kogu lahe nagu võimas puhang tuhandehääleline vana laul:

> Kants langeb, kants langeb, kui koidab päev,
> õnne ja edu võitjate väele...

Üksik sõudja ajas end jõuliselt sirgu, vaatas enda ees kirendavat sadamat, linna, mis säras päikeses, vaatas kullana kumavat punast lippu kõrgel taevafoonil ja surus siis käed südamele...

Laul paisus, laul kohas tormina ta ümber...

Päike, lipp, seltsimehed, kodu, laul...

Liivased rannad ja lainetav meri... Võimsalt kajav laul...

Kaja, võitjate laul!

1952/53

SISUKORD

Toimetaja M. Mälk
Kunstiline toimetaja H. Vitsur
Tehniline toimetaja H. Kohu
Korrektorid M. Amon ja S. Aron

Ladumisele antud 10. XI 1954. Trükki-misele antud 29. XI 1954. Trükiarv 7000. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 30,75. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoog-naid 25,21. Arvutuspoogn. 25,87. MB-21309. Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Vallikraavi 4. Tellimise nr. 3790.

На эстонском языке
Р. Сирге. Ясные дали.

Hind rbl. 8.80

7—3

Rbl. 8.80